

ALEXANDRU ODOBESCU

Opere V—partea I—

ALEXANDRU ODOBESCU

OPERE

ALEXANDRU ODOBESCU

OPERE

V

Scrieri arheologice

— partea I —

Studiu introductiv, comentarii și note de

ALEXANDRU AVRAM

Text stabilit și variante de

MARIAN CIUCĂ

I *

ALEXANDRU ODOBESCU

sau

arheologia prin erudiție

„Părtaș printre cei mai tineri din acea generațiune de la 1848 care-și hrănea inima cu cele mai vii și mai nalte aspirațiuni, iar, de altmintrelea, inclinat mai mult din fire către ocupațiunile literare și istorice, — așa avea să se confeseze Alexandra Odobescu într-un moment în care se afla deja în după-amiaza vieții — am trăit cătînd eînd la deal, eînd la vale, un colțișor unde să-mi durez sau nu palat sau o colibă pe locul cam viran al literaturii și al istoriei românești”¹. Poate că excesiva modestie a cărturarului artist — aceeași zgârcenie neobișnuită” de care vorbea Slicolae Iorga și care l-a îndemnat să jertfească pînă și din singura ediție antumă de *Opere* (SLI, 3 voi., București, 1887) o imensă parte din ceea ce scrisese —, poate că un gust amar pe care i-l lăsaseră manevrele unor contemporani care nu l-au înțeles sau n-au dorit să-l înțeleagă și față de care s-a crezut silit să-și afirme idealurile științifice și literare, poate însă numai nevoia unei metafore antitetice să-i fi făcut pe Odobescu să-și asemuiască opera cu „un palat sau o colibă”, lăsînd parcă posterității dreptul de a alege. În vremea lungă de aproape un veac ce s-a scurs de la petrecerea sa din viață autorul lui *Pseudokynegetikos* și al *Tezaurului de la Pietroasa* a ajuns să fie receptat ca un clasic al culturii noastre, iar dintre exegeții operei sale nimeni n-ar fi cutezat să comită sacrilegiul de a păși în universul odobeseian altfel decît cu sîmbălăcușul cu care intri într-un palat.

Un palat durat cu migală timp de o viață, conceput inițial după un proiect, care a suferit însă numeroase transformări, un palat pînă în cele din urmă nedesăvîrșit, însă coerent ca arhitectură din orice unghi l-ai privi, un palat după chipul și asemănarea aceluia „suflet frumos”² care îl concepuse — acesta este darul pe care Odobescu l-a făcut culturii românești. A-l contempla înseamnă a te lăsa cuprins de farmecul izvorît din vecinătatea cu un mare spirit; defalcarea părților sale componente pentru a le supune pe rînd examenului critic cu ochiul sever al arhitectului — așa cum s-a încercat, și nu fără temei, bunăoară, pentru „scenele istorice” ale lui Odobescu³ — anulează tocmai această plăcere. Coerența ansamblului este atît de perfectă, încît pentru exegetul operei lui Odobescu pîuă și tradiționala clasificare „operă literară” — „operă științifică” devine inoperantă. Cîtă istorie literară și artistică — domenii pe care astăzi le

ISBN 973-27-0034-3

ISBN 973-27-0033-5

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

R — 79717, București, Cai. Victoriei, 125

¹ Al. Odobescu, *Pia desideria*, în *Opere*, IV, p. 924.

² I. Cliendi, *Un suflet frumos*, în *Portrete literare*, București, 1911, p. 66 — 70.

³ De către Scarlat Struțeanu și N. N. Condeeseu. Pentru valoarea unui astfel de demers vezi observațiile foarte judicioase ale Rodicăi Pândeale, *Alexandru Odobescu. Antologie, prefață, bio-bibliografie, bibliografie selectivă*, București, 1976, p. 10—12.

includem, pe bună dreptate, în știință — nu conține *Pseudohyneytilcos*, cite cronici nu au fost despuiate pentru geneza scenelor istorice? Pe de altă parte, însă, na este *Istoria arheologiei* „o piatră de hotar între libertatea fantazării livrești și specializarea erudită”⁴ sau chiar și opera arheologică de căpătii a lui Odobescu, *Tezaurul de la Pietroasa*, în mare măsură — deși nu putem fi cu totul de acord cu jSticolae Iorga—, „nu o carte de știință obiectivă, ci o lucrare cu totul personală, cu mult mai mult a autorului decit a subiectului”⁵ % Odobescu își concepea cursul de istorie a arheologiei în același timp cu eseul său fără pereche pornit inițial ca o prefață la un oarecare manual de vinătoare ; scria reportaje de călătorie, dar aduna, în același timp, manuscrise medievale, iar conferințele sale nu sînt în mai mică măsură literatură decit *Criticele* lui Titu Maiorescu, de exemplu, Coerenta o dă, de fiecare dată, căutarea frumosului. „Avînd totdeauna independența cea mai largă în faptele, în gusturile și în cugetările sale — scrie Ilarie Ciiendi — îl vedem, mai cu seamă singur, străbătînd o viață destul de lungă, oprindu-se un timp oarecare pe fiecare tărîm al științelor și al artelor, culegînd de pe fiecare cite un mănunchi de flori, pentru a se incinta de ele și a face și pe alții să le admire. Vecinie insetat de frumos, el știa să-l găsească oriunde, fie în paginile uitate ale cronicilor, din care scotea la iveală mai ales momentele de pasiune, fie în ieroglifele tezaurelor strălucitoare, descoperite în adîncurile pămîntului străbun”⁶.

Dacă rigorile unei ediții critice și ale unui studiu consacrat lucrărilor arheologice ale lui Odobescu impun, măcar ca o încercare, tratarea separată a unei părți din operă, care altminteri se integrează organic în ansamblu, ne place a crede că demersul nostru nu va semăna cu o amputare, ci va fi, mai degrabă, *antiteza* care va netezi drumul spre *sinteza* dedicată operei odobesciene⁷.

⁴ R. Theodorescu, *Memoriile Secției ele Științe Filologice, Literatură și Arte*, seria IV, tomul VI, 1984, p. 72.

⁵ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, București, 1967, voi. 1, p. 48.

⁶ I. Chendi, *op. cit.*, p. 67. Este de remarcă faptul că de la Titu Maiorescu încoace, pînă nu demult, aproape toate edițiile și exegezele consacrate operei odobescienei despart opera „științifică” de cea „literară”. Dacă în monografia sa, *Alexandru Odobescu*, București, 1960, Tudor Vianu consacră ample pagini operei arheologice, a cărturarului (p. 89 — 115 și 143 — 156) — pe care însă pare să o juxtapună celei literare în aceeași tradiție maioresciană—, cel care atrage atenția pentru prima oară asupra unității organice a moștenirii literare odobesciene este Vladimir Streinu. Pornind de la ideea unității operei, susținută de acesta din urmă, N. Manolescu, *Introducere în opera lui Alexandru Odobescu*, București, 1976, a conceput una din cele mai originale și mai prețioase monografii dedicate lui Odobescu, o lucrare care ne-a oferit numeroase sugestii pentru aceste rmduri introductive. Ne raliem, de la bun început, concluziei eminentului istoric și critic literar că la Odobescu „operele științifice sînt semnificative literar, dar și că e cu neputință de separat, în aliajul original pe care-l reprezintă proza odobesciană, erudiția de artă” (p. 132 — 133).

⁷ Pentru opera „literară” a lui Alexandru Odobescu vezi bibliografia citată de G. Mihăilă, în *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Artă*, seria IV, tomul VI, 1984; p. 73 — 74, n. 1 — 2, din care lipsește însă importanta monografie a lui Tudor Vianu (*op. cit.*), iar pentru Odobescu arheolog ne îngăduim să trimitem la citeva studii fundamentale : D. Tudor, *Alexandru I. Odobescu arheolog*, în *Istoria arheologiei*, ediție îngrijită, cu un studiu introductiv, note, glosar, indice și ilustrații de D. Tudor, Editura Științifică, București, 1961, p. 7 — 46; idem, *Analele Universității București, seria științe sociale, istorie*, 12, 1963, 30, p. 21 — 26; I. Nestor, în *AAE*, 104, 1970, seria IV, 20, 1976, p. 154—157; R. Theodorescu, în *Revista de istorie și teorie literară*, 20, 1971, 1, p. 77 — 82; idem, *op. cit.* (n. 4); M. Babeș, *Odobescu și tezaurul de la Pietroasa (studiu introductiv)*, în *Opere*, IV, p. 5 — 34. De mai mică importanță sînt evocările datorate lui Al. Tzigara-Samureș, în *CL*, 41, 1907, 11, p. 1075—1089 și 67, 1934, 7—9, p. 594 — 611 (prețioase însă prin informațiile despre omul și profesorul Odobescu, venite din partea unuia dintre ‘cei mai fideli elevi ai săi), și Al. Busuioceaii, în *CL*, 67, 1934, 7 — 9, p. 733 — 739.

Căutător al frumosului, Odobescu a ajuns la arheologie nu atit prin studii, sistematice — deși se știe că a frecventat cursurile lui Emile Egger la Sorbona, fără însă a-și desăvîrși pregătirea cu vreun doctorat sau vreo licență —, ci, mai degrabă, purtat de aceleași idealuri care-l îndemnaseră cîndva pe Goethe să încerce să descopere Italia. O „călătorie în Italia” a existat și în anii de ucenicie ai lui Odobescu, scrisorile sale despre orașele și muzeele occidentale vizitate depunînd o stăruitoare mărturie. în această privință. Pe de altă parte, umanist dublat de pașoptist, Odobescu a înțeles să-și folosească experiențele dobinclite pentru a-și dura palatul pe terenul viran al arheologiei românești, ajutînd în acest fel la propășirea culturală a neamului său.

Osatura acestui edificiu a constituit-o, iară doar și poate, sinteza consacrată tezaurului de la Pietroasa, pe care Odobescu o gîndise încă din tinerețe și a continuat să o rescrie mereu, ea” apărînd în formă definitivă abia după ce creatorul ei — cum spune Iorga — „a sfărîmat însuși păham l golit al vieții, fără nici o părere de rău”⁸. Universul în care s-a mișcat autorul pentru a-și desăvîrși această lucrare de căpătii a cuprins însă încetul cu încetul cam tot ce era mai bun în acumulările arheologice europene în veacul trecut, Odobescu sfidînd cu superbie atit granițe geografice, cît și epoci cronologice. Cum se întîmplă adesea în procesul de creație a unei mari opere, pe parcurs au fost abandonate conspecte, note, ciorne, variante, dar și unele studii preliminare. Se adaugă apoi cursurile universitare, textele diferitelor conferințe, schițele de repertorii arheologice alcătuite pe baza *Cestionarului-tiim&T&* și multe altele. Am putea asemui opera arheologică a lui Odobescu unui aisberg, a cărui mică parte vizibilă o constituie doar ceea ce, odată înveșmîntat într-o formă superioară, autorul a considerat necesar să încredințeze pe calea tiparului posterității: partea invizibilă, imensul conglomerat de note și informații — care ascund toate strădaniile unui spirit permanent animat de curiozitate și de dorința de a pătrunde în esența lucrurilor, strădanii însoțite de un constant efort de a antrena pe asprul drum al de el cit mai mulți tovarăși de călătorie — această parte din operă, nu mai puțin semnificativă decit produsele finite, va rămîne cunoscută în intimitate doar pentru cel ce o concepușe

el însuși calea de la diletantismul superior la specializare într-o epocă în care arheologia însăși era în căutarea propriilor sale metode de exprimare științifică și în care pozitivismul își savura hegemonia criticistă instaurată asupra tuturor științelor istorice, ba chiar peste întregul sistem de *Geisteswissenschaft*, Odobescu a practicat o arheologie globală, care, pornind de la „antichitățile estetice” — definite de cărturar în directa tradiție a acelei *KunstarcMologie* promovate de Johann Joachim Winckelmann sau, mai aproape în epocă, de Kari Otfried Miiller⁹ — se extindea, pe o treaptă superioară a demersului, și asupra „antichităților etice” în care erau cuprinse toate instituțiile și *mores* prin care se exprima odinioară antichitatea. Chiar dacă nu ar fi fost expus ca atare încă cl primele raiduri ale prelegerii inaugurale din *Istoria arheologiei*¹⁰, acest program al lui Odobescu ar fi transpărut din toate celelalte opere ale lui Odobescu studiază monumental, dar scopul său de ultimă instanță es

⁸ N. Iorga, *op. cit.*, p. 50.

⁹ K. O. Miiller, *Handbuch der ArcMologie derkumt*, ... ^ £ * TM £ ^ £ £ a * tod ciîrînd numeroase reeditări și traduceri, fiind considerata Sr. sec. al XIX-ka »n marniai mental de arheologie.

¹⁰ *Istoria arheologiei*, ed. D. Tudor, p.--bo.

acela de a reconstitui, pornind de la datul material, universul istoric în care monumentul respectiv a luat naștere; și cum demersul estetic încețază la un moment dat de a-i mai oferi deschideri, el apelează la tradiția literară antică. Spre deosebire de marele său predecesor, Winckelmann, care renunțase de timpuriu la *Gelehrsamkeit* pentru a nu-și altera trăirea estetică, Odobescu — receptiv, în aceeași măsură, și la sănătoasa tradiție filologică a amfiteatrelor Sorbonei și năzuind nu să fundamenteze o nouă estetică, ci să deslușească determinări istorice — apelează fără reținere la orice fel de date care i-ar putea lamina calea. Binecunoscuta erudiție odobesciană este deopotrivă atributul personalității autorului și o necesitate de exprimare. A-i imputa autorului „balastul” de note, metoda excursivă și elucubranta goană după analogii înseamnă să contestăm în sine arheologia profesată de Odobescu și, cu unele notabile, ce e drept, excepții, de toată suflarea arheologică europeană a epocii; în acest caz atenția noastră s-ar abate de la opera lui Odobescu spre știința arheologică de la mijlocul veacului al XIX-lea, întrucât, oricâte accente personale ar conține scrierile arheologice ale lui Odobescu, acesta a fost, în ultimă instanță, omul epocii.

Prin formația sa și prin clișeele de epocă, Odobescu s-a aplecat asupra arheologiei ca un „connaissance” deopotrivă sensibil la frumusețea unui monument și atras de curiozitatea de a-i desluși acestuia sensurile istorice. Arheologia practică de el se situează la granița dintre istorie și artă, fiind o sinteză de estetică winckelmanniană și de filologie clasică. O astfel de atitudine își găsește cele mai concludente exprimări în domeniul pentru care *forma mentis* a cărturarului era cea mai adecvată, arheologia clasică, iar opera cea mai reprezentativă în acest sens este *Istoria arheologiei*.

Fapt deosebit de semnificativ însă, seninul clasicist a înțeles cu surprinzătoare sensibilitate ceea ce lumea arheologică abia începuse să redescopere în epocă: arta „barbară” a epocii migrațiilor și arta medievală — atît cea occidentală, cît și cea răsăriteană. Contribuțiile cele mai de seamă ale lui Odobescu se înscriu în aceste din urmă domenii, dacă ne gândim la *Tezaurul de la Pietroasa* și la întreg mănunchiul de studii preliminare aferente. Arta scito-sarmatică, stilul policrom, monumentele romanice, gotice și bizantine îi erau cărturarului mai mult decît familiare.

Ocupîndu-se, fie și tangențial, de preistoria pe teritoriul țării noastre, se poate spune că Odobescu a cuprins în cercetările sale toate epocile arheologice.

El a operat de fiecare dată nu cu situl arheologic, cu aspectul cultural, ci cu *obiectul* arheologic, fie direct, în muzee, fie prin intermediul cromolitografiilor, pentru a căror excelentă calitate reproducerile din edițiile publicate depun o convingătoare mărturie. Obiectul arheologic constituie, în concepția sa, o reflectare, o confirmare a tradiției literare antice, în care se mișca cu atîta ușurință. În analiza făcută unui obiect, cărturarul uzează pe scară largă de analogii, metoda sa fiind prin excelență comparativă. Pe o astfel de cale el izbutește de multe ori să arunce lumini nebănuite, care continuă să ne uimească și astăzi prin intuiția autorului, însă cade uneori, în capcana obișnuită a eclecticismului ce bîntuia arheologia epocii, în unele cazuri construcțiile sale teoretice fiind compromise de fundamentele șubrede ale unor analogii aparente, nesemnificative în esență. Este lesne de înțeles că Odobescu a fost și în această privință tributary epocii, în care știința arheologică, înainte de introducerea conceptului-

cheie de *tip*¹¹, se zbătea neputincioasă într-un empirism destul de ineficient. Este însă cu atît mai surprinzător modul în care, prin atacurile sale intuitiv-comparative desfășurate pe un front larg, Odobescu a ajuns la concluzii — în multe cazuri fiind chiar el cel dintîi care le-a enunțat — ce stau și astăzi în picioare, progresele ulterioare ale științei nefăcînd altceva decît să nuanțeze și să corecteze pe alocuri unele inexactități, să elimine din discuție unele fapte inutile și, în același timp, să îmbogățească, pe măsura noilor descoperiri, repertoriul informațional.

După cum se știe, Odobescu a fost, prin excelență, un arheolog de cabinet. I-au reproșat-o, în primul rînd, contemporanii, în frunte cu Cezar Bolliac. Cu o singură și, mai degrabă, accidentală excepție¹², Odobescu nu a executat săpături arheologice. Care vor fi fost cauzele adevărate nu se va ști, poate, niciodată. Lipsa de interes n-ar putea intra în discuție, nu atît prin faptul că prin tinerețe nutrise intenția entuziastă de a efectua săpături, făcînd și demersuri în acest sens¹³, ei, în primul rînd, dacă ne gândim că Odobescu a fost unul dintre cei mai activi membri ai Comitetului Arheologic (înstituit la 25 noiembrie 1864 prin decretul lui Alexandru Ioan Cuza, comitet care avea mai cu seamă menirea de a coordona activitatea arheologică de teren), că a pus, prin *Gestionarul arheologic*, triata de temelie pentru un vast repertoriu arheologic al României și că a valorificat el însuși o bună parte din cercetările de teren efectuate pînă atunci. Mai mult decît atît, de la catedra universitară, din aula Academiei sau de la tribuna conferințelor pe care le-a susținut, el nu a încetat să proclame cu convingere necesitatea lărgirii săpăturilor arheologice. *N*î pare plauzibil însă nici că Odobescu s-ar fi simțit oarecum descoperit pentru o asemenea întreprindere; era prea conștient de clasa lui pentru a încerca eventuale complexe față de contemporanii săi. Poate că¹⁴ mai degrabă, stilul său de viață — cînd la București, cînd la Paris, cînd la universitate, cînd la Academie sau în diferite comisii — și modul său specific de a atinge cu arheologia, prin excelență livresc, nu i-au dat nici răgazul, nici impulsul necesar pentru o întreprindere atît de migăloasă și de circumscrisă în spațiu și în timp. Ca spirit, Odobescu a avut mereu vocația marilor sinteze, nu era, nici pe departe, genul de meseriaș răbdător și conștiincios. El însuși n-a găsit cu cale decît cu o singură ocazie să se justifice, iar atunci a făcut-o *en passant*, în tonul colocvial al unei conferințe, de parcă ar fi intenționat ca spusele sale să rămînă — pentru auditoriu, ca și pentru posteritate — ca enigma sfîncșilor pe care tocmai îi evocase în contextul respectiv: „Eu unul mă dau în lături, căci am spaimă de a înfrunța ușurință necunoscutul, cu atît mai mult că nu mă pot încă lăuda că am găsit iarba fiarelor!”¹⁴.

Importantă în sine, una dintre cele mai frumoase pagini ale culturii românești aflate, la rîndul ei, într-una dintre cele mai frumoase epoci opera arheologică a lui Odobescu crește considerabil în rang prin raporta-

¹¹ H. Hildebrand, *Bidrag till spännets historia*, Stockholm, 1872 (o primă lucrare, în care este anticipată metoda tipologică, datorată aceluiași savant, apăruse în 1866). La rîndul său Oskar Montelius și-a exprimat punctul de vedere în etape, la diferite congrese (Boiogna, 1871; Stockholm, 1874), apoi, pe larg, în lucrarea sa din 1885, *Om tidsbestämning in om Bronsåldern*.

¹² Săpăturile din 1866 din castrul roman de la Pietroasa, despre care va fi vorba mai jos.

¹³ O dovedește raportul adresat ministrului Instrucțiunii, C. A. Rosetti, la 15 iulie 1866, prin care solicită săpături arheologice în districtele Buzău, Rimnic, Brăila, Covurlu. Cf. Alexandru Odobescu, *Pagini regăsite*, ediție îngrijită de G. Șerban, București, 1965, p. 33.

¹⁴ *Artele din România în periodul preistoric*, în SLI, II, p. 269.

rea la contemporaneitatea imediată și, nu mai puțin, în semnificație prin deschiderile pe care le-a oferit posterității.

Arheologie românească și arheologie europeană în secolul al XIX-lea

Spre deosebire de Transilvania, unde o veche și bogată tradiție umanistă înlesnise încă din veacul al XVIII-lea accesul către marile sinteze de istorie veche, epigrafie și arheologie¹⁵ și unde contactele foarte strânse între erudiții de la mijlocul secolului trecut — cu Johann Michael Ackner în frunte¹⁶ — și marii istorici ai antichității din Europa centrală și apuseană aveau să creeze un climat de excepție pentru cercetarea în aceste domenii — este de ajuns să amintim călătoria epigrafică a lui Theodor Mommsen, patriarhul istoriei romane, în Transilvania și, în special în zona auriferă, unde tocmai ieșiseră la iveală celebrele tăblițe cerate de la Alburnus Maior (Eoșia Montană) —, în Principatele Române interesul pentru arheologie nu a apărut decât relativ târziu, prin anii '30 ai secolului. Desigur, referiri la antichitățile Țării Românești și ale Moldovei s-au făcut încă de către cronicari¹⁷, și, mai cu seamă, în opera lui Dimitrie Cantemir¹⁸, însă de o preocupare constantă nu poate fi vorba decât mult mai târziu.

Orele arheologiei, marcate mai mult de pasiunea pentru antichități dovedită de un grup entuziast de „anticari” pe cât de sinceri în demersul lor pe atât de tributari unei fermecătoare naivități în fața obiectelor „antice” înglobate în largă categorie a „curiozităților” de tot felul, care le rețineau atenția, au bătut în același ritm cu clipele regenerării României în contextul marilor transformări sociale-politice care au urmat păcii de la Adrianopol și, mai ales, după reinstaurarea domniilor pămîntene, paralel cu eforturile îndreptate spre propășire economică și emancipare socială, s-au desfășurat și ample acțiuni pentru închegarea unei culturi naționale. Este epoca în care apar importante așezăminte culturale, ziare, reviste cu caracter științific, manuale școlare, gramatici, lucrări literare. Spiritul epocii este fidel reflectat de binecunoscuta formulă a lui Heliade, „scrieți, băieți, scrieți, numai scrieți”, expresie a unei atitudini generale, năzuind spre evoluție culturală extensivă, dictată, desigur, de condițiile epocii și mai puțin afectată de discernământul critic; sintem încă departe de „spiritul critic” și de reacțiile la „formele fără fond”. Același spirit este prezent și în lumea anticarilor; dovadă, între altele, anii de început ai unei instituții ce avea să devină peste câteva decenii — poate că fondatorii ei nici nu o bănuiau — un așezământ de referință al culturii românești: Muzeul

SSJB

¹⁵ Pentru istoricul cercetărilor pe acest tărâm în Transilvania vezi Tiu Mommsen, *De Daciarum inscriptionum auctoribus*, in CIL, III, p. 153 — 160 (cf. A. v. Domaszewski, *ibid.*, p. 1373 — 1374); M. Macrea, in *Acta Musei Napocensis*, 2, 1965, p. 141 — 160; I. I. Russu, *Însemnătatea și dezvoltarea epigrafiei în Dacia*, in *Inscripțiile Daciei romane*, voi. 1, București, 1975, p. 33 — 54.

¹⁶ V. Wollmann, *Johann Michael Ackner (1782—1862). Leben und Werk*, Gluj-Napoca, 1982.

¹⁷ V. Pârvan, in *ARMSI*, 36, 1913, p. 106 sqq.; N. Gostar, in *Arheologia Moldovei*, 9, 1980, p. 69-73.

¹⁸ N. Gostar, in *Dacoromania. Jahrbuch für ostliche Latinität*, 2, 1974, p. 127—139.

de Istorie isaturală și Antichități, devenit ulterior Muzeul [Național de Antichități (1864)]¹⁹.

Inițierea muzeului și primii săi ani de existență se leagă strâns de câteva personalități, care, prin activitatea lor, se constituie, în adevăratul sens al cuvîntului, într-o primă generație a arheologiei românești din etapa anticarilor.

Mcolae Mavros (sau Mavru, cum apare în unele scrieri de epocă)²⁰ a sosit pe la începutul secolului al XIX-lea în Țara Românească, unde a îndeplinit inițial funcția de secretar al domnului fanariot Alexandra Suțu (1818—1821), ca apoi să intre în suita generalului Pavel Kisseleff în 1828. Decisivă a fost însă numirea sa ca inspector al caianteniilor instituite pe Dunăre pentru a zăgăzui extinderea epidemiei ele holeră, funcție în care a stat pînă în 1859. Desfășurînd și activitatea în imediata apropiere a cetăților romane de pe fostul limes danubian, Mavros nu a rezistat tentației ele a efectua săpături masive — desigur, fără nici un fel de scrupul științific — și de a-și îmbogăți colecțiile prin tot soiul de achiziții făcute de slujbașii săi, special instruiți în această direcție. Astfel a început surprinzătoarea competiție cu urmări nefaste pentru arheologia Olteniei romane — „bietul județ Bomanăți!”, avea să exclame mai târziu Odo-bescu — între Mavros și rivalul său, vornicul Mihalache Ghica.

Eivalul lui Mavros în competiția pentru cea mai bogată colecție de antichități nu era altul decât fostul său cumnat²¹, Mihalache Ghica, fratele mai mare al domnului Alexandru Ghica sau „nenea mare”, cum îi spuneau intimii²². Funcția pe care o deținea Mihalache Ghica, aceea de vornic al Treburilor din Lăuntru (ministru de interne)²³ îi peimitea ample investigații anticare. Tot aparatul administrativ și polițienesc era obligat să răscolească pămîntul Olteniei, pentru a-i furniza marelui ban antichități de toate categoriile și, în special, monede. În afară de aceste descoperiri întâmplătoare care au luat calea colecției lui Ghica, vornicul a practicat — nu direct, ci prin intermediul cumnatului său, colonelul Vladimir de Blaremburg primele săpături în așezările iemane din Oltenia.

În aceeași epocă își desfășura activitatea în Moldova — unde se înființase la 4 februarie 1834 Muzeul istorico-natural²⁴ — profesorul de la Academia Mihăileană Gheorghe Săulescu²⁵. Acesta a executat în anul 1836 săpături la Bărboși („Ghețina”), în castiul roman constituit

¹⁹ AL Păunescu, Mea Casan-Franga, P. Diacnu, in *SCI VA*, 35, WS4, 1, p. 3—44. Muzeul a fost înființat prin decretul domnului Alexandru Ghica la 3 noiembrie 1834.

²⁰ A. Pippidi, in *StC*, 11, 1969, p. 292 — 293; G. Moisil, in *Cronica numismatică și arheologică*, 12, 1936, 105, p. 178 - 181 și 106 - 107, p. 193 — 204.

²¹ După ce Mavros a divorțat de Pulcheria Ghica, aceasta s-a căsătorit cu ... alt arheolog, Vladimir de Blaremburg, devenit astfel cumnat și colaborator apropiat al banului Mihalache Ghica.

²² Vezi C. Moisil, in *Cronica numismatică și arheologică*, 7, 1927, 73 — 76, p. 5i — 53 și 11, 1934, 97, p. 44 - 47.

²³ Mihalache Ghica a deținut această funcție începînd cu 17 ianuarie 1835 și pînă în vara lui 1842, cînd a fost înlocuit sub presiunea adversarilor săi, nemulțumiți de abuzurile sale, cu Barbu Știrbei. La 15 iunie 1837 a fost înălțat la rangul de mare ban. Vezi I. C. Filitti, in *Domniile române sub Regulamentul Organic*, București, 1915, p. 19, 48, 167. În această funcție Mihalache Ghica a dus o politică fațăș reacționară, jucînd, între altele, un rol nefast în reprimarea mișcării revoluționare de la 1840.

²⁴ N. Macaroviici, in *Revista muzeelor*, 2, 1965, p. 75; Ioana Cristache-Panait, P. i. Panait, *ibid.*, 3, 1966, 1, p. 38.

²⁵ Vezi N. G. Esarcu, *Gheorghe Săulescu. Dimitrie Pop. Anton Velini*, București, 1970, mai ales p. 90 — 94.

în cap de pod al stăpînirii romane în afara limesului danubian. Plin de fantezie și lipsit de cunoștințe istorice temeinice, Săulescu a identificat — ca și Cantemir odinioară — această localitate romană cu Caput Bovis (!) și a scris în acest sens o lucrare²⁵. Tot lui Săulescu i se datorează și o relatare, prețioasă prin indicațiile pe care le oferă, deși împănată de tot felul de C3iisiderații fanteziste, despre descoperirea tezaurului de ia Concești în anii războiului ruso-turc din 1806—1812²⁷.

În anul 1837 se descoperea întâmplător celebrul tezaur de la Pietroasa, recuperat în condiții dramatice de vătășii vornicului Ghica²⁸. Expus la Muzeul Național de Antichități, tezaurul a făcut mare vilvă în epocă atît la noi — încă de pe acum se impune denumirea populară de „Cloșca cu puii de aur” — cît și în cercurile savante internaționale.

Toate aceste importante descoperiri, existența celor două muzee la București și Iași, activitatea febrilă desfășurată de colecționari și, nu în ultimă instanță, relațiile personale ale aristocrației române cu cercurile nobiliare de amatori de antichități din exterior — a fost o vreme în care arheologia a constituit un amuzament aristocratic — au înlesnit tinerei arheologii românești contactul cu Europa. Dacă în Transilvania, unde relațiile erau mai strînse cu mediile universitare germane și austriece, marca central-europeană a devenit în scurt timp evidentă, în Țara Bomănească și Moldova contactele s-au realizat mai ales cu anticarii ruși, condiționarea politică fiind în ambele cazuri decisivă. Busia fusese cuprinsă de febra arheologiei ceva mai tîrziu decît Occidentul. Pe lîngă binecunoscutul mimetism al cercurilor aristocratice petersburgheze, gata să preia toate modelele (și modelele) occidentale, la cultivarea interesului pentru arheologie contribuiau și tot mai dese descoperiri de curgane scitice — unele dintre ele ascunzînd strălucitoare tezaure — și de vestigii ale civilizației grecești septentrionale în zona din sudul Busiei, spațiu intens colonizat odinioară de milesieni și dorienii. O expresie instituțională a acestor preocupări este Societatea de istorie și antichități din Odesa (ОАеесКое оSс^есТВаHCTопуан ApesHocTeii) înființată la 23 aprilie 1839, avînd printre alți membri pe S. S. Uvarov, ministrul învățămîntului, pe J. de Blaremburg și, fapt semnificativ, pe domnul Moldovei, Mihail Sturdza, și pe banul Mihalache Ghica²⁹.

Cu toate meritele sale organizatorice, prima generație de anticari s-a menținut în limitele unui diletantism, care, dacă ar fi continuat să-și pună amprenta și asupra generației următoare, ar fi orientat cercetările arheologice pe un fâgaș greșit. Trecerea pe poziții științifice s-a realizat treptat pînă către sfîrșitul veacului trecut, proces ce corespunde, în mare, fenomenului general produs în istoriografia noastră, acela de tranziție de la romantism la spirit critic.

İsoii generații de anticari îi revenea o misiune imensă, pentru îndeplinirea căreia ea era înarmată mai mult cu entuziasm decît cu o pregătire solidă. Reprezentanții noii generații trebuiau să descopere în primul rînd metodele, mijloacele de lucru, căile de investigație. Deși trecuți prin antu-

²⁵ Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului sau Ghertina) a căreia ruine se află în apropierea Galațului, Iași, 1837.

²⁷ Despre condițiile de descoperire a tezaurului de la Concești, asupra cărora mal planează și astăzi serioase incertitudini, vezi comentariul respectiv de la Dorhoi (în partea a doua a acestui volum).

²⁸ Vezi Opere, IV.

²⁹ Despre această societate : A. Pippidi, op. cit., p. 294 — 235.

rajul lui Mavros sau Mihalache Ghica, toți acești tineri -> cu Laurian și Bolliac în frunte — s-au despărțit repede de mentalitatea magistrilor, ceea ce nu înseamnă că nu au purtat în continuare respect persoanelor. Motivele desprinderii se reduceau la diferența fundamentală de atitudine, de scop al demersului : dacă pentru boierii și coloneii generației anilor '30 antichitățile constituiau — ca și la aristocrații ruși, chiar și la cei mai pătimași colecționari dintre ei — un simplu amuzament, pentru Laurian, Bolliac, Odobescu și ceilalți — tineri cu vederi pașoptiste, gazetari activi, patrioți înflăcărați — studiul istoriei vechi prin expresiile sale arheologice era încărcat cu o profundă semnificație patriotică.

Cezar Bolliac, bunăoară, publică un studiu în care — înaintea lui Bogdan Petriceicu Hasdeu chiar — abordează probleme legate de istoria și mitologia dacilor în revista pașoptistă de exil, *Steaua Dunării*, sub titlul foarte semnificativ de *Scrisori în țară*³⁰. Într-un studiu ulterior, intitulat *Despre daci*³¹, Bolliac reia această direcție de investigație, pe care însă nu reușește să o aprofundeze, rătăcindu-se în hățișul de ipoteze și amănunte filologice³². Adevărata activitate pe tărîmul arheologiei o va începe însă Bolliac abia după 1869, cînd interesul pentru acest domeniu avea să depășească preocupările de gazetărie politică, dominante pînă atunci³³, începînd din acest moment, activitatea sa este strîns legată de colaborarea sau disputele cu Alexandru Odobescu.

August Treboniu Laurian, venit după studii universitare făcute la Viena, Hanovra și Göttingen la București — profesor la colegiul Sf. Sava din 1842 —, este primul care asociază cercetărilor anticare o remarcabilă erudiție precum și temeinice cunoștințe epigrafice. De asemenea, este autorul primei „excursii” arheologico-epigrafice din știința românească, o excursie descrisă pe larg într-un raport, comparabil în ceea ce privește sobrietatea ținutei științifice cu acele *voyages archeologiques* occidentale, frecvente în epocă. Bezultatele au constituit obiectul unui solid memoriu, *Istriana*, publicat în revista editată de el însuși în colaborare cu Mcolae Bălcescu, *Magazin istoric pentru Dacia*. În această scriere Laurian publică numeroase epigrafe — inserate ulterior de Theodor Mommsen în voi. al III-lea din *Corpus Inscriptionum Latinarum*, cu specificarea primului editor — și stabilește identificări juste de orașe romane, al căror nume fusese transmis de tradiția literară sau de descoperirile de inscripții. Un demers asemănător — de un caracter enciclopedic însă, după modelul erudit al veacului al XVIII-lea, în care antichitățile nu ocupau decît o parte dintr-o *description* care se voia exhaustivă — se datorează lui Ion Ionescu de la Brad pentru Dobrogea³⁵. Contrastul dintre aceste ultime două lucrări și unele scrieri similare, precum cele ale lui Theodore Margot sau Dimitrie Pappasoglu (Papazoglu)³⁷ — epigoni ai „școlii” lui Mavros

³⁰ *Steaua Dunării*, 2, 1856, 49, p. 195 - 196 ; 52, p. 207 - 208 ; 55 — 56, p. 221 — 222.

³¹ *Românul*, 2, 1858, p. 218 — 219, 230 - 231.

³² Pe drept cuvînt, O. Papadima, în *Cezar Bolliac*, București, 1966, p. 209, numește această lucrare, din care nu a apărut decît începutul părții I, „un studiu de tip hasdeian, vast, prolix, cu ipoteze din cele mai îndrăznețe”.

³³ *Ibid.*, p. 315.

³⁴ A. T. Laurian, *Istriana*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, 2, 1846, p. 65 — 128.

³⁵ J. Ionescu, *Excursion agricole dans la Plaine de la Dobrogea*, Constantinopol, 1855 of. D. Bădărău, în *Stadii*, 9, 1956, 6, p. 107 - 119.

³⁶ Tli. Margot, *O viațorie în cele șaptesprezece districte ale României. Antichități, curiozități naturale, situe, orașe, monumente, date istorice, usuri și moravuri*, București, 1859.

³⁷ D. Pappasoglu, *Museul Pappasoglu*, București, 1865 ; idem, *Călăuza sau conducătorul Bucurescului*, București, 1871,

Ghica și Blaremburg — este evident, fie și numai în ceea ce privește, ținuta științifică*.

După cum se vede, prin anii '60 ai veacului trecut știința arheologică românească și disciplinele sale înrudite nu izbutiseră să depășească nivelul unor încercări timide, necompetitive pe plan european. Ceea ce s-a produs ulterior constituie o expresie vizibilă și în acest plan a metamorfozei culturii românești sub impactul modelelor occidentale.

Deși, la o estimare generală, chiar și pe plan european, arheologia nu depășise încă la acea dată faza de acumulări haotice și nu își definise metodele de investigație, realizările sale se puteau constitui în epoca respectivă într-un model pentru țările în care abia acum se făceau primele încercări.

Astfel, știința preistorică începea să-și consolideze pe la mijlocul secolului al XIX-lea statutul de disciplină independentă. Infirmitățile scepticismului manifestat de Cuvier cu vreo două generații înainte — „nu există urme de oamenifosili”¹⁰ —, descoperirile senzaționale de la Xanderthal (1856) și Cro-Magnon (1868), anticipate oarecum de „the red Lad'y of Paviland” descoperită în 1823 de Buckland în Anglia — dovedită ulterior a fi strâns înrudită cu fosilele de la Cro-Magnon —, au prezentat dovada materială a existenței omului „antediluvian”, lucru afirmat cu hotărâre în 1889 de către Quatrefages și Hamy (*Crania ethnica*) și venit să dea dreptate celor care, precum Lamarck sau Darwin, se arătaseră mai optimiști în această privință. Cercetări practicate în Franța, de genul celor de la Abbeville, unde Boucher de Perthes descoperise unelte de piatră cioplită specifice unei epoci din zorii paleoliticului inferior, pe care astăzi o numim, după așezarea eponimă, *abbevillian*, sau în Belgia, în Ariege, au identificat treptat și expresia materială a oamenilor din epocile cele mai reculate. În vreme ce ilustrul geolog englez Charles Lyell pune — pornind de la propriile sale experiențe de teren — bazele stratigrafiei, metodă fundamentală în cercetarea geologică și arheologică, J. Lubbock în 1866 și G. de Mortillet în 1869 și 1872 se străduiau să definească sisteme cronologice operante pentru aceste perioade. Boucher de Perthes făcuse pentru prima oară distincția între uneltele de piatră cioplită, pe care le numea „antediluvienne”, și cele de piatră șlefuită, pe care le atribuia în mod eronat celților, (Cam în aceeași epocă, la noi, Bolliac și Odobescu exprimau părerea că aceste din urmă piese descoperite pe teritoriul României ar aparține dacilor, greșind astfel nu în mai mare măsură decât însuși patriarhul arheologiei preistorice!). Erorile au fost corectate de Lubbock, care a despărțit cronologic inventarul litic paleolitic (piatră cioplită) de cel neolitic (piatră șlefuită), pentru ca apoi G. de Mortillet să subîmpartă în mod judicios

¹⁰ Cu titlu de exemplu, spicuiam citeva enormități din opusculul lui Margot: Cimpuiung este identificat cu Romula (p. 12); la Buzău este plasată Napuca (sic!), deși în notă este citată opinia contrară (și justă) a lui Laurian (p. 69); despre Caracal sintem asigurați că „se pretinde că fu fondat de imperatorul Antonin Caracal” (p. 84); Turnul Severin este — tradiție de largă circulație în epocă — „Turnul lui Sever”, păstrind amintirea împăraților Severi (p. 86) etc. Tot fără valoare științifică sînt și lucrările lui D. Pappasoglu.

¹¹ În treacăt fie spus, Cuvier nu a contestat aprioric — așa cum se susține de multe ori — existența omului fosil, ci doar a marcat faptul că în epoca sa asemenea descoperiri nu existau încă (cf. H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, 1. *Altsteinzeit*, München, 1966, p. 2). Datele referitoare la principalele întreprinderi europene pe tărîm arheologic le-am extras, cu precădere, din următoarele lucrări: H. J. Eggers, *Einführung in die Vorgeschichte*, ed. a 2-a, München, 1974; H. Bengtson, *Einführung in die Alte Geschichte*, ed. a 7-a, München, 1975; G. Răcnet, *Universul arheologiei. Tehnică, istorie, bilanț*, 2 voi., București, 1977; G. Daniel* *A short history of archaeology*, Londra, 1981.

și paleoliticului mai multe trepte, denumite, după localitățile eponime, âcheulean, abbevillian, mustertian, solutrean, magdalenian, ceea ce constituie baza unui sistem cronologic care nu a încetat să fie completat și rafinat pînă în zilele noastre. În 1869, la congresul de arheologie de la Copenhaga, unde a participat cu o comunicare și Odobescu, arheologul danez Worsaae făcea cunoscută lumii științifice gravura paleolitică de la Chaffaud, confirmîndu-l astfel pe belgianul Lartet, neobosit cercetător al artei gravate paleolitice din Ariege. Cît despre senzaționalul capitol al artei parietale, acesta nu avea să fie deschis decît după descoperirea întimplătoare a lui Marcelino de Santoula de la Altamira (1879), dar scepticismul legat de aceasta nu a fost definitiv înlăturat decît în pragul veacului nostru. Franța, care deținea primatul cercetărilor paleolitice în Europa, % cunoscut și prima revistă de specialitate în domeniu, *Materiaux pour servir à l'histoire primitive de l'homme*, apărută începînd din 1864.

Veacul al XIX-lea este și „epoca de aur” a cercetărilor arheologice în Orient, din Egipt pînă în Levant și Persia, iar de aici mai departe, pînă pe platourile indo-pakistaneze. Prin Jean-François Champollion (1790—1832), continuat cu strălucire de Richard Lepsius, se născuse ca știință egiptologia; a fost apoi rîndul lui A. Mariette, dar mai ales al lui G. Maspero și W. M. Flinders Petrie să dezvelească marile monumente — așezări, palate, temple, necropole — ale civilizației faraonice. În aceeași epocă A. Pi. Layard executa importanțele săpături de la Mmud, în Mesopotamia, beneficiind de impulsul pe care un G. F. Grotefend, cel care descifrase scrierea cuneiformă în 1802, sau un H. C. Bawlinson, cercetătorul inscripției trilingve de la Behistun și unul dintre întemeietorii iranisticii îl dăduseră pe tărîm filologic explorărilor antichităților mesopotamiene și persane. A. Ouningham, la rîndul său, dezvăluia lumii științifice strălucitoarea cultură Harappa prin săpăturile de la Taxila (Takshagila). Oiteva piese de arhitectură fuseseră deja expuse, stîrnind mare vîlvă la Expoziția universală de la Paris din 1867. Din 1871 începea să apară revista de specialitate *Annual Reports* consacrată antichităților Orientului mijlociu.

Dacă preistoria și arheologia orientală constituiau domenii cu totul noi pentru știință, arheologia clasică se situa într-o tradiție veche de cîteva secole. Noutatea constă aici în „descoperirea” monumentelor vechii Elade și ale Anatoliei, care, inaccesibile pînă atunci din cauza dominației otomane, nu fuseseră cunoscute erudiților decît pe cale livrescă. După proclamarea independenței Greciei (1822, recunoscută în 1829) asistăm la un adevărat exod spre Grecia al filoelenilor de tot soiul, de la obsedații anticari, precum cei din cercul regelui Ludovic I al Bavariei, pînă la personalități dintre cele mai marcante, precum Karl (Garl) Ottfried Miiller încă de la începutul veacului Oarles Bobert Oockerell descoperise în templul zeiței Afaia de la Egina, în 1811, celebrele sculpturi arhaice tirz încredințate spre restaurare lui Thorwaldsen, pentru a fi expuse în glijă totea miincheneză. După independență, grație lui L. Boss, însărcinat de guvernul grec cu conservarea antichităților elenice, săpăturile arheologice au luat o mare amploare. Pe tot parcursul secolului, inepuizabil pămînb al Greciei nu a conținut să-i surprindă pe învățați prin descoperirile senzaționale, care aveau să fie încununat, am putea spune, apoteotic, prin săpăturile lui Ernst Oiertius (1814—1896) de la Olympia și, mai ales, prin cele efectuate de H. Schliemann (1822—1890) în stațiunea civilizației miceniene/

întreprinderile arheologice an fost permanent însoțite de mari realizări teoretice. Secolul al XIX-lea este și epoca marilor sinteze, culminând cu *Griechische Geschichte* a lui E. Curtius, apărută în cinci volume între 1856 și 1866, lucrarea cunoscând în scurt timp numeroase reeditări și traduceri în mai multe limbi, a monumentalelor *corpora* de inscripții și de monede, precum *Corpus Inscriptionum Graecarum*, alcătuit de-a lungul anilor (patru volume între 1825 și 1853; volumul de indici avea să apară mult mai târziu, postum, în 1877) de August Boeckh (1785—1867) și cuprinzând c. 10 000 de inscripții grecești, respectiv *Tresor de Numismatique et de Glyptique* în cinci volume, 1836—1850, practic, primul *corpus* de numismatică antică, datorat lui Charles Lenormant.

Nu mai puțin definatorii pentru spiritul epocii sînt marile discuții și, ca rod al acestora, marile sinteze consacrate artei clasice. Aspirația către sinteză, caracteristică veacului, a făcut ca un elev al lui Niebuhr și al lui Boeckh, dar, înainte de toate, fiu spiritual al lui Winckelmann, K. O. Miiller, să redacteze primul manual de „arheologie a artei”, *Handbuch der Archäologie der Kunst*, în 1830. Această opera, care s-a bucurat de un prestigiu absolut vreme de cîteva decenii, este dominată de ideea winckelmanniană a seninătății „apolonice” a artei clasice, însă nu mai puțin remarcabilă prin nesfîrșita erudiție a autorului ei. întreprinderi similare se datorează spre sfîrșitul veacului lui K. B. Stark, dar, mai cu seamă, lui Georges Perrot, care a alcătuit cele 10 volume dintr-o stufoasă *Bistoire de l'Art dans l'Antiquite*, bogat ilustrată prin desenele lui Charles Chipiez.

Epoca este, desigur, mult mai bogată în întreprinderi arheologic-erudite decît s-ar putea sintetiza în aceste cîteva rînduri. Abia dacă țîii trebuie să amintim glorioasele *voyages* în Anatolia — zonă pe cît de bogată arheologic, pe atît de nedefrișată pînă atunci —, care, prin *DescripMon de l'Asie Mineure*, 1839—1848, a lui Charles Texier, descoperitorul stațiunii hitite de la Hattusa și al „stîncii scrise” de la Yazilikaya, prin *Voyage en Grece et en Asie Mineure*, 6 voi., Paris, 1847—1868, a lui Philippe le Bas (lucrare desăvîrșită de H. Waddington) sau prin cercetările lui G. Perrot în Galatia, începeau să dezvăluie lumii savante antichități monumentale, epigrafice și numismatice dintre cele mai remarcabile. Nu trebuie uitate apoi aici marile săpături din Busia, la Kerc, Chersones, Olbia, sau în cîmpurile scitice.

Arheologia începea să se organizeze. Pretutindeni în Europa luau naștere muzee, societăți arheologice, comisii speciale, se instalau institute arheologice și misiuni în străinătate, iar arheologia figura în programele multor universități. în Franța, bunăoară, activitatea muzeistică încurajată de Napoleon I și condusă cu competență de italianul Ennio Quirino Visconti (1751—1818) cunoștea la mijlocul veacului, grație celui alt Napoleon, al ITI-lea, mare iubitor de antichități, o dezvoltare prodigioasă. Organele și instituțiile a căror piatră de temelie fusese pusă acum, culminînd cu *Comisia de topografie a Galliei* (1858), stau la baza foarte eficientului cadru instituțional cu care arheologia franceză se mîndrește, pe bună dreptate, și astăzi. Germania beneficia de celebrul *Istituto di corrispondenza archeologica* de la Borna, legat de numele lui Henzen și Orelli; în cadrul acestui institut s-au pus bazele uneia dintre nemuritoarele întreprinderi ale erudiției germane, *Corpus Inscriptionum Latinarum*. în Busia muzeele apăreau pe rînd în aproape toate zonele arheologice, la Nikolaev (1806), Theodosia (1811), Odesa (1829), Kerč (1829), iar în 1864, prin

strădaniile lui A. Uvarov (1828 — 1884), lua ființă Societatea de Arheologie de la Moscova.

N-ar fi de loc oportun să comparăm modestele realizări ale arheologiei românești din generația anticarilor cu asemenea mari întreprinderi europene, fie ele și numai sumar prezentate. Ceea ce este însă cu adevărat important în discuția de față este că, în epoca de mari prefaceri culturale ce au însoțit procesul regenerării naționale, arheologia românească beneficia de modele, de „forme” pentru a căror receptare și grefare pe fond românesc avea nevoie, în primul rînd, de oameni capabili să cuprindă, în ansamblul ei, această vastă informație și să manifeste, în același timp, discernămintul necesar pentru a selecta elementele cele mai adecvate. Individualitatea lui Odobescu în peisajul arheologiei românești din această perioadă constă, poate în primul rînd, în faptul că a fost singurul care a găsit cu cale să porceadă la o asemenea uriașă încercare.

Alexandru Odobescu — organizator al cercetării arheologice din România

După studii de filologie clasică și arheologie făcute la Paris⁴⁰, Odobescu a parcurs o perioadă de acumulari : călătorii de studii în străinătate — prin funcțiile pe care le ocupa la diferite ministere sau în scopuri personale —, călătorii prin țară, mai ales la vechile mănăstiri medievale⁴¹, studii în muzee și biblioteci. Este perioada în care adună materiale diverse — de la desene de pisanii și cruci pînă la manuscrise vechi, de la balada lui Badu Calomfirescu la reproduceri de piese din tezaurile de la Ermitaj. Expresia literară a acestor preocupări o constituie „relațiunile” de călătorie, unele dintre primele ilustrări ale genului reportajului literar din proza română. Iubitor contemplativ al naturii, dar și observator atent al tuturor lucrurilor demne de a fi reținute, Odobescu pare făcut din același alua cu umaniștii rătăcitori de odinioară. Fără îndoială că în timpul acestor peregrinări s-au infiripat multe dintre proiectele de mai târziu cu privire la cercetarea sistematică a antichităților și a celorlalte monumente ale patriei⁴².

Ocazia favorabilă de a porceadă la o sistematizare a întregii activități arheologice din țara noastră și de a ataca pe un front larg vasta problemă științifică a domeniului s-a ivit în anul 1867, cînd Odobescu a parti-

⁴⁰ După cum se știe, Odobescu a audiat între 1850 și 1855 la Sorbona cursuri de limbă latină cu Henri Patin și de civilizație greacă cu familia Egger. S-a dovedit interesat deopotrivă, de domeniul istoriei artelor. Cu toate acestea, Odobescu nu și-a încheiat studiul așa cum se obișnuia, cu o licență sau un doctorat și astfel singurul document de atestare a studiilor unuia dintre cei mai mari cărturari ai noștri rămîne diploma de bacalaureat (13 decembrie 1853). Vezi T. Vianu, *op. cit.*, p. 34 — 35 ; D. Tudor, în *Istoria arheologiei*, p. 10 — 11.

⁴¹ G. Mihăilă, *op. cit.*, (n. 7), p. 75 — 77; cf. A. Sacerdoțeanu, în *Arhiva românească* 6, 1941, p. 347 — 379. „Ca și Vasile Aiecsandri — scrie N. Manolescu — Odobescu este un sedentar care călătorește mult” (*op. cit.*, p. 10).

⁴² G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 77. Pentru aceasta depun mărturie numeroasele rapoarte întinse Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Nu mai puțin remarcabilă decît activitatea în domeniul de cercetare a literaturii române vechi, ce debutează prin aceste investigații în fondurile monastice (*ibid.*, p. 77 — 93), este străduința lui Odobescu de a inventaria și de a studia monumentele ecleziastice medievale, astfel încît „el poate fi considerat azi ca primul cititor la noi al arheologiei în general și al celei feudale românești în special” (D. Tudor, *op. cit.*, p. 11).

cipat în calitate de comisar pentru organizarea pavilionului românesc al Expoziției universale de la Paris⁴³. După obiceiul epocii, un asemenea gen de expoziție cuprindea atât realizări industriale, cât și artizanale, alături de „curiozități” și alte obiecte specifice fiecărei națiuni. La Paris se puteau admira deopotrivă șase din pilaștrii de la Amrâvati proaspăt descoperiți de James Ferguson în India, mașini cu aburi, porturi populare românești și tezaurul de la Pietroasa!

Pentru a iniția pe occidentalul nevizitat în realitățile românești, eminentul economist P. S. Aurelian și Al. Odobescu au publicat o broșură-prospect intitulată *ISTotice sur la Roumanie*⁴⁴. Prima parte, redactată de Aurelian, cuprindea o scurtă trecere în revistă a realizărilor pe tărîm economic obținute de tînărul stat național — care, la acea dată, nu-și proclamase încă independența, iar unitatea statală nu era nici ea desăvîrșită—, în vreme ce în partea a doua, *Notice sur les antiquites de la Roumanie*, Odobescu făcea prima încercare de sistematizare din istoriografia noastră a marilor probleme ale arheologiei românești. Anul 1868, în care a apărut această notiță, poate fi considerat un reper cronologic pentru începutul implicării lui Odobescu în domeniul arheologiei, domeniu pe care nu-l va mai părăsi pînă la sfîrșitul vieții.

Încă din această scriere sînt vizibile coordonatele viitoarelor exegeze odobesciene în sfera arheologiei. Sînt menționate aici valurile, tumulii (măgurile), care vor fi ulterior tratate mai pe larg în scrierile consacrate de Odobescu preistoriei, apoi antichitățile romane din Oltenia (Celei, Eeșca etc), care prefigurează viitoarea sinteză despre *Antichitățile județului Romanați* și, mai cu seamă, tezaurele de la Concești și Pietroasa, prezente de acum înainte în mai toată opera arheologică a autorului⁴⁵.

Dacă mai adăugăm faptul că la 25 noiembrie 1864, prin decretul nr. 1649 semnat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, Odobescu fusese numit, alături de V. A. Urechia, Laurian și Mavros (acesta din urmă președinte pe viață), membra al Ojmitetului Arheologic din Eomânia⁴⁶ și că în această calitate efectuase pentru singura dată în viața sa săpături arheologice (la Pietroasa, în 1836)⁴⁷, — sintem, credem, îndreptățiți să afirmăm că pe la mijlocul anilor '60 arheologia devine una dintre cele mai importante, dacă nu principala preocupare a lui Odobescu.

În judecarea globală a meritelor pe care și le-a cîștigat Odobescu pe tărîm arheologic nu trebuie pierdut din vedere faptul că opera scrisă,

⁴³ Odobescu fusese propus comisar al pavilionului românesc la 12 august 1866 (G. Serbău, *op. cit.*, p. 332).

⁴⁴ Despre participarea țării noastre la Expoziția universală de la Paris vezi Al. Odobescu, *România la expozițiunea universală din 1867 la Paris, Opere*, II, p. 315 — 333 (vezi mai ales enumerarea celor „zece despărțiri” — sectoare — ale expoziției la p. 324 — 325).

⁴⁵ Despre tezaurul de la Pietroasa, Odobescu ținuse cite o comunicare în 1865, la 1 și 8 decembrie, în fața savantei societăți prezidate de fostul său profesor Emile Egger, la Academie des Inscriptions et Belles-Lettres. Din această comunicare, păstrată în două manuscrise diferite (BAR, *Arhiva Odobescu*, II, mss. 1; cf. II, inss. 3; și II, msj. 2), partea introductivă a apărut în *La voix de la Roumanie*, VI, 1866, 30, 14 iun., iar un rezumat destul de amplu constituie partea a doua din *Notice sur les antiquites de la Roumanie*. Pentru istoria acestor texte vezi, pe larg, M. Babeș, *op. cit.*, p. 7 — 8 (cu n. 22 — 25).

⁴⁶ Al. Păunescu, Irina Casan-Franga, P. Diaconu, *op. cit.*, p. 28 (vezi și reproducerea documentului la fig. 10). Membriilor amintiți ai Comitetului li se vor adăuga ulterior C. Bolliac (3 dec. 1864) și D. Berindei (1865).

⁴⁷ La 15 iulie 1856 Odobescu a solicitat ministrului Instrucțiunii, G. A. Rosetti, fonduri pentru săpături arheologice în districtele Buzău, Rîmnic, Brăila, Govurlui. Pînă la urmă nu s-au efectuat săpături decît la Pietroasa, pe care însă Odobescu nu le-a publicat decît parțial. Pentru aceste săpături vezi M. Babeș, *op. cit.*, p. 979 — 981, iar pentru cercetările recente în castrul roman din sec. al IV-iea e.n. Gh. Diaconu, în *Opere*, IV, p. 1055 — 1064.

materializată în impunătoarele volume consacrate tezaurului de la Pietroasa sau istoriei arheologiei, precum și într-o serie de studii dintre cele mai pertinente, nu constituie decît o parte — desigur, cea mai importantă — dintr-o operă mult mai cuprinzătoare, care se referă la toate pietrele de temelie pe care Odobescu le-a pus pe rînd în activitatea muzeistică sau în învățămîntul arheologic, pentru a construi cadrul instituțional și informativ necesar propășirii acestui domeniu științific cu totul nou.

Eforturile lui Odobescu în această direcție s-au desfășurat pe mai multe planuri: în cadrul Muzeului Național de Antichități (ca membru al Comitetului Arheologic), prin proiecte de sistematizare a activității arheologice, la catedra universitară, în sînul Societății Academice Eomâne (începînd din 1870)⁴⁸, prin conferințe și, nu în ultimă instanță, prin întreținerea unui asiduu contact cu foruri științifice și personalități de prestigiu din țările cu o tradiție mai bogată în domeniu.

Ca membru al Comitetului Arheologic, Odobescu a întreținut strînse legături cu mișcarea arheologică din tînărul stat român. Perioada anilor 1860 — 1880 este una dintre cele mai frumoase în istoria arheologiei românești, epoca în care noua generație de istorici a purces cu entuziasm la cercetări de teren pe tot cuprinsul țării. După excursiile epigrafice ale lui Laurian, este rîndul lui Bolliac să atace așezări din diferite epoci și diferite colțuri ale țării: Slon, Eeșca, Slăveni, Turnu Severin, Tinosul, Zimnicea, Vădastra, Celei⁴⁹. Mai ales clupă 1869, cînd a fost numit președinte al Comitetului Arheologic „în locul repausatului general Mavros”⁵⁰, Bolliac și-a intensificat truda în sfera arheologiei, acest domeniu ajungînd să-l acapareze de-acum înainte pînă la sfîrșitul vieții⁵¹. D. A. Sturdza, la rîndul său, era și el prezent între ruinele romane din Oltenia, executînd săpături la Slăveni și Eeșca⁵². Tot la Eeșca participa prin anii 1870 la săpături unul din prietenii lui Odobescu, V. A. Urechia⁵³. D. C. Butculescu, cel care își va cîștiga ulterior merite destul de însemnate prin cercetările din *dava* dacică de la Piscu Grăsani⁵⁴, practica încă din 1876 săpături în castrul roman de la Jidava⁵⁵. Nu trebuie apoi uitat nici bătrînul maior Pappasoglu, neobosit colecționar de antichități culese „din excursiunile ce am făcut în toată Eomânia mică pe unde se găsesc”⁵⁶, dar și conducătorul unor săpături la Slon sau la Cernica⁵⁷. Odobescu însuși, după cum am arătat, a practicat săpături în castrul de la Pietroasa în 1866.

Avîntul cercetării arheologice în această perioadă, pe care am numi-o „extensivă”, a avut drept urmare însăși ridicarea arheologiei la rang de ocupație științifică într-un cadru instituțional. Nu trebuie trecut apoi cîv vederea faptul că pe această cale au fost considerabil sporite colecțiile

⁴⁸ Odobescu este ales membru la 10 septembrie 1870, în urma propunerii lui Alexandru Papiu-Ilarian.

⁴⁹ O. Papadima, *op. cit.*, p. 318 - 319, 331, 337, 339.

⁵⁰ *Trompeia Carpaților*, 1869, nr. 733, 7 iunie, p. 1, col. 3.

⁵¹ O. Papadima, *op. cit.*, p. 315.

⁵² D. Tudor, *OR*, p. 13 și 15.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Pentru personalitatea lui D. G. Butculescu, animator cultural și donator al Muzeului Național de Antichități, vezi F. Gheorghij, D. C. Butculescu, *actele și faptele sale patriotice*, București, 1915.

⁵⁵ D. Tudor, *OR*, p. 13.

⁵⁶ Maior D. Pappasoglu, *Călăuza sau conducătorul Bucuresciului*, București. 1871. p.

⁵⁷ Al. Păunescu, Irina Gasan-Franga, P. Diaconu, *op. cit.*, p. 34, n. 96.

Muzeului Național de Antichități⁵⁸. Pe de altă parte însă, cu toate eforturile cercetătorilor din această generație, nu au putut fi puse la dispoziția posterității decât foarte puține date concludente. Privind în urină, contrastul dintre amploarea cercetărilor de teren din anii '60—'70 ai veacului trecut și rezultatele concrete ale acestora apare astăzi frapant. Explicația constă în faptul că, în mentalitatea epocii — nu numai în Eomânia, ci și în alte țări cu o mai bogată tradiție în domeniu — săpătura arheologică nu era decât o goană după obiecte. O inscripție, un tezaur monetar, un vas de preț erau de ajuns pentru a considera sarcina îndeplinită. Contextul în care se situau obiectele în momentul scoaterii lor la lumină preocupa prea puțin pe arheologi; mai mult decât atât, nu de puține ori, simpla încercare de reconstituire a contextului unei descoperiri se solda, din cauza stadiului redus al cunoștințelor, cu teorii fanteziste, a căror netemeinicie era evidentă pentru cei mai luminați dintre contemporani. De asemenea, erau neglijate „obiectele minore”, nespectaculoase din punct de vedere muzeistic, dar care ar fi putut înlesni multe precizări cronologice, în sfârșit, chiar și obiectele recoltate cu grijă și expuse cu rivnă de colecționar în muzeu nu erau decât rareori comunicate pe calea tiparului și, în majoritatea cazurilor, cu un comentariu inadecvat⁵⁹.

Puțini oameni și-au dat seama în epocă de neajunsurile unor astfel de practici. Uneori însă bunele intenții nu au fost pe măsura capacității științifice, Bolliac însuși constituind în acest sens cel mai tragic exemplu: neobosit cercetător al pământului, colecționar pătimaș și publicist plin de vervă, înzestrat, în aceleași timp, și cu o imaginație mult prea bogată, el a căutat permanent să-și valorifice cercetările, însă cunoștințele sale de autodidact descins din anturajul lui Mavros nu l-au putut feri de o serie de eșecuri — dureroase pentru el, însă din punct de vedere obiectiv inerente. Eeația cea mai echilibrată a venit însă nu din partea arheologilor de teren, ci din partea lui Odobescu; am putea spune că odată cu el pătrunde și în arheologia românească spiritul critic⁶⁰.

Dacă Odobescu n-ar fi fost el însuși la un moment dat purtat de valul generației Comitetului Arheologic, dacă nu ar fi fost de loc pe teren și n-ar fi depus atita trudă pentru sistematizarea informației arheologice, am fi putut bănui că autorul rafinat al lui *Pseudohyenetikos* a preferat să rămână în turnul său de fildeș și să privească cu aristocratică superioritate, ușor amuzat, ușor concesiv, strădaniile răscolitorilor de pământ. Eealitatea este însă cu totul alta: tocmai omul care nu a practicat aproape niciodată arheologia de teren și-a cucerit și pe acest plan merite înfinit superioare tuturor celor ale colegilor de generație. Atitudinea sa este expusă sistematic în *Istoria arheologiei*, în prelegerea în care se precizează distincția dintre arheolog și anticar: „Unul, cu o ardoare adesea numai instinctivă, descoperă, culege și stringe toate rămășițele trecutului; celălalt, prin o cunoștință întinsă a faptelor și a monumentelor și prin o critică sănătoasă alege și judecă însemnătatea acelor rămășițe în raport cu cultura

⁵⁸ *Ibid.*, p. 34 - 37.

⁵⁹ Publicațiile se făceau indeobște sub forma unor liste de obiecte grupate într-o ordine aleatorie; exemple în acest sens: D. Pappasoglu, *Museul Pappasoglu* (supra, n. 37); G. Bolliac, *Trompeta Carpaților*, 1865, nr. 56, 30 septembrie, p. 223 (*Listă de obiecte date Muzeului Național de dl. Cesar Bolliac*).

⁶⁰ Pe plan cultural, în general, locul lui Odobescu în cultivarea spiritului critic este bine definit de G. Ibrăileanu în medalionul pe care i-l consacră (*Spiritul critic în Muntenia — sinteză de criticism și patruzecioptism: A. Odobescu*) în *Spiritul critic în cultura românească* (Opere, voi. I, București, 1974, p. 137 — 143).

din trecut a omenirii. Unul e zidarul care adună și așterne simetric straturile de „piatră; celălalt e artistul, priceput și prevăzător, care combină și înalță edificiul⁶¹. Judecând după analogiile cu alte pasaje din acest curs ținut în 1874, în care, prin obișnuitele digresiuni odobesciene, se fac numeroase referiri la evenimente contemporane din lumea politică sau științifică, ni se pare limpede că în acest pasaj, dincolo de aspectul aforistic, se strecoară o subtilă aluzie la Bolliac, pe care Odobescu îl atacase virulent cu numai un an înainte. Odobescu este, într-adevăr, artistul care înalță edificiul. Acuza lui Bolliac, că preopinentul său ar fi „arheolog de saltea”⁶², nu face decât să ocolească termenii problemei; am putea spune ca un asemenea reproș echivalează cu imputarea pe care un artist mediocru i-ar face-o criticului, cum că acesta n-ar fi capabil să creeze nici măcar ca el.

Cea mai grăitoare dovadă că Odobescu și-a depășit contemporanii anticari chiar și pe terenul mai familiar acestora din urmă o constituie „relațiunile” sale despre antichitățile județelor Dorohoi și Eomanați, care sînt consultate cu real folos și astăzi. Dacă peste relatările lui Blaremburg, Săulescu, Bolliac sau Pappasoglu s-a așternut de multă vreme colbul uitării, în schimb, aceste opere ale lui Odobescu, prin înregistrarea răbdătoare a tuturor informațiilor și datelor de teren care îi fuseseră accesibile și, mai cu seamă, prin atitudinea critică dovedită de autor, pot fi considerate primele repertorii arheologice din literatura noastră științifică.

Odobescu a intuit încă din anii de debut ai atingerilor sale cu arheologia că pentru o adevărată exegeză științifică era necesară înainte de toate ordinea în înregistrarea și clasarea informației. Prea mult rău făcuseră întreprinderile diletante de pină atunci! Avînd la dispoziție și cîteva modele străine ale genului, Odobescu a lansat inițiativa întocmirii unui repertoriu arheologic al Eomâniei, defalcat pe județe. Pentru a strînge informația necesară, a redactat un *Gestionar* cuprinzînd întrebări amănunțite adresate organelor administrative și învățătorilor rurali din toate comunele județelor țării⁶³. Pe baza răspunsurilor primite, la care se adăugau, evident, informațiile provenite din lucrările publicate, Odobescu a reușit să prezinte coerent două repertorii arheologice din proiectul său mai amplu. Ku a fost, ca și în alte întreprinderi ale sale, îndeajuns de mulț sprijinit în epocă, iar proiectul său a fost ulterior mult prea repede abandonat⁶⁴.

În aceeași sferă de preocupări se înscrie și efortul lui Odobescu, alături de ceilalți membri ai Comitetului Arheologic, de a reglementa săpăturile arheologice și de a preciza statutul obiectelor antice din colecții — o realizare în acest sens fiind *Regulamentul asupra explorărilor și cumpărărilor*

⁶¹ *Istoria arheologiei*, ed. D. Tudor, p. 61.

⁶² C. Bolliac, *Archeologia*, în *Trompeta Carpaților*, 1873, nr. 1054, 11 martie, p. 1 —

⁶³ *Cestionarul* este publicat în extenso de Odobescu în introducerea la *Romanați* (în aceleși voi., p. 96 — 99).

⁶⁴ Din nefericire, nici pînă în ziua de astăzi nu s-a alcătuit un repertoriu arheologic al României. Un material inedit destul de bogat se află în arhiva Institutului de Arheologie iar pentru unele județe beneficiem de repertorii exhaustive apărute în anii din urmă: Al. Pănescu, P. Șadurschi, V. Ghirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1974; G. Goman, *Statormicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1985; V. Ghirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, voi. 1—2, Iași, 1985. Se adaugă apoi repertoriile bibliografice ale monumentelor medievale, datorate lui N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961; *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I. Țara Românească*, voi. 1—2, București, 1974; *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974.

de obiecte antice, promulgat sub forma unui decret (nr. 736) la 10 aprilie 1874⁶⁵ —, la fel ca și participarea activă a lui Odobescu la înființarea Comisiei Monumentelor Publice în august 1874, care urma să ia în grijă întreg patrimoniul monumental-istoric al Eomâniei⁶⁶. De asemenea, Odobescu a întrevăzut și necesitatea alcătuirii unui *corpus* al inscripțiilor grecești, latine și slave de pe teritoriul Eomâniei⁶⁷.

De altfel, credem că nu ne abatem de la adevăr dacă afirmăm că în acesta perioadă nu s-a întreprins nimic în mișcarea arheologică românească fără ca Odobescu să fi fost profund implicat, ba mai mult, jucind în numeroase cazuri chiar rolul determinant.

Neobositul membru al Comitetului Arheologic nu a fost mai puțin activ nici în forul academic. Prezenței celui de-al 32-lea membru titular, în ordine cronologică, al Societății Academice Eomâne⁶⁸ — în 1870 avea doar 36 de ani! — în secțiunea istorico-arheologică i se datorează, între multe altele, instituirea premiului „Alexandru Odobescu”, care a generat o serie de concursuri de lucrări pe teme istorico-arheologice din care s-au născut apoi opere fundamentale ale istoriografiei românești. Temele propuse de Odobescu erau dintre cele mai importante pentru istoria noastră; experiența cărturarului făcea ca tematica să răspundă de zideratului, ca, prin lucrările de concurs, să se umple efectiv un gol în istoriografie. Cel mai concludent exemplu este tema propusă de Odobescu și acceptată „cu mulțumire, în unanimitate, în toate condițiunile copilite într-însa” la 24 august 1871 : *Asupra popoarelor care au locuit țările române de a stînga Dunării mai înainte de conuista acestor țări de către imperatoarele Traian*⁶⁹. O lucrare pe acest subiect urma să fie prima contribuție științifică la pe atunci practic necunoscutul domeniu al Daciei preromane.

Cît de tenace și-a urmărit Odobescu scopul o dovedește cu prisosință faptul că a început imediat să publice în *Columna lui Traian* a lui Hasdeo o bibliografie a Daciei⁷⁰ și că la 18 august 1872 a declarat că renunță — el, care a fost întotdeauna departe de a fi ferit de griji financiare ! — la diurna sa de academician (352,50 lei) pentru a se putea achiziționa pentru biblioteca Societății Academice cărți dintre cele indicate în bibliografie⁷¹. După cum se știe, lucrarea premiată a fost cea a lui Tocilescu, cel care avea

⁶⁵ Al. Păunescu, Irina Cașan-Franga, P. Diaconu, *op. cit.*, p. 39—40. Documentul se găsește în *Arhiva MNA*, dosar 11/1874, f. 49.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 39, n. 138. în comisie Odobescu activa alături de M. Kogălniceanu, C. Bolliac, A. Orăscu, D. Berindei, D. A. Sturdza, Th. Rosetti, C. I. Stăncescu.

⁶⁷ Este vorba de proiectul tinărului Odobescu din 1861, *Studiile istorice în țara noastră?* în *Independința*, 4, 1861, decembrie, p. 187—188 (*Opere*, II, p. 185—189), unde, în contextul unei mai largi dezbateri culturale, marcate de proiecte semnate de August Treboniu Laurian, Ion Maiorescu, Gheorghe Sion, George Crețianu (cf. D. Berindei, în *Studii și articole de istorie*, 3, 1961, p. 203—233), se spune despre epigrafie (*Opere*, II, p. 186): „Se vor aduna toate inscripțiunile grece și romane din Dacia, atît cele publicate, cît și cele inedite, confruntîndu-se cu originalele; ele vor fi clasificate după un ordin logic și se vor publica în facsimile reduse, cu comentarii explicative. Două persoane însărcinate cu această lucrare vor vizita localitățile din România unde se află asemenea inscripțiuni, se vor pune în relații cu muzeele din străinătate și vor consulta cărțile speciale asupra acestor materii”.

⁶⁸ Al. Dobre, *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte*, seria IV, tom VI, 1984, p. 107. Despre Odobescu la Academia Română vezi și P. Popescu-Gogan, *AAR*, 104, 1970, seria IV, 20, 1976, p. 158-163.

⁶⁹ Vezi comentariul nostru la *Bibliografia Daciei*, în acest voi.

⁷⁰ *Columna lui Traian*, 3, 1872, nr. 20, p. 154-156; nr. 22, p. 171-172; nr. 23, p. 178—179; nr. 24, p. 188—190. Ulterior bibliografia a apărut și în volum, București, 1872.

⁷¹ *Analele Soc. Acad. Rom.*, 5, 1872, p. 48; cf. Al. Dobre, *op. cit.*, p. 112.

m devină-șeful de școală al arheologiei românești din generația dintre Odobescu și Pârvan⁷².

În cercurile arheologilor și colecționarilor din preajma Comitetului Arheologic sau în forările academice Odobescu se adresa unui grup restrîns. Era necesară, pe de o parte, formarea unei școli temeinice de arheologie, pe de altă parte, cultivarea cunoștințelor de arheologie și de istoria artelor în rândurile unui public mai larg. În această privință, Odobescu se deosebește radical de toți predecesorii și contemporanii săi, el rămînind în epocă singurul adevărat profesor în acest domeniu. Dacă pînă prin anii '70 educația⁷³ a anticarilor se făcea în preajma unui colecționar mai mult sau mai puțin competent, iar viitorii istorici erau formați în universitățile străine, Odobescu este cel care inițiază învățămîntul arheologic în țara noastră.

Ocazia s-a ivit atunci cînd ministrul instrucțiunii, Titu Maiorescu, a introdus în 1874, pe lîngă programa oficială, „cursuri libere și gratuite”. Unul din aceste cursuri, cel de arheologie, este încredințat la universitatea bucureșteană lui Odobescu. În anul universitar 1874/1875 a ținut cursul de istorie a arheologiei, care va vedea lumina tiparului în 1877⁷⁴ și va fi în consecunță cunoscut de un binemeritat premiu academic⁷⁵. Acest curs va rămîne, din păcate, singurul publicat; este, însă, totodată, și cel mai bun dintre toate cursurile pe care Odobescu le va ține ulterior, „una din primele opere ale erudiției românești în spirit modern”⁷⁶ „muzeul imaginar cel mai atrăgător din literatura noastră”⁷⁶. Dacă nu dispunem de nici o știre referitoare la cursurile ținute de Odobescu în perioada 1875—1877, în schimb, s-a păstrat programele celor două cursuri ținute în anii următori. Între 17 octombrie 1877 și 22 iunie 1878 Odobescu a ținut 60 de prelegeri dintr-un curs de preistorie, iar în 1878/1879 tot 60 de prelegeri dintr-un curs de anticități orientale⁷⁷. După o întrerupere de opt ani, cît a lipsit din țară, fiind secretar al Legației române de la Paris, a ținut începînd din 1888 în paralel două cursuri de cîte 60 de prelegeri pe an : unul consacrat „instituțiilor și monumentelor religioase ale Greciei vechi”, iar altul despre *Traian despre toate acele monumente care se rapoartă la istoria persoanei și a epocii*

Dacă aceste cursuri nu au fost tipărite, rămînind deocamdată mai greu accesibile, în schimb, pentru studenții care au trecut prin amfiteatrele în care Odobescu și-a ținut prelegerile acestea au reprezentat în multe cazuri un punct de răsruce în devenirea științifică, măcar de-ar fi să-i amintim în treacăt numai pe Teohari A. Tonulescu, unul dintre primii cercetători ai monumentului de la Adamclous din generația după Tocilescu, pe Gheorghe Murnu, viitorul traducător al lui Homar, pe Gheorghe Popa-Lisseanu și pe Alexandru Tzigara-Samurcșan, care peste ani și ani nu se sfia să îl pună pe Odobescu ca profesor

⁷² „Odobescu înțelegînd [...] astfel să dea mina cu Vasile Pârvan și mai departe (L. Nestor, *op. cit.*, p. 157).

⁷³ Vezi R. Theodorescu, *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte*, seria IV, tom VI, 1984, p. 67—72.

⁷⁴ Odobescu, propus de D. A. Sturdza și V. A. Urechia (cu un raport special redactat de V. A. Urechia), a obținut în urma ședinței din 15 septembrie 1877 „premiul de 400 lei din fondul Năsturel-Herescu” (Al. Dobre, *op. cit.*, p. 116—117).

⁷⁵ T. Vianu, *op. cit.*, p. 114.

⁷⁶ N. Manolescu, *op. cit.*, p. 101. Ansamblul considerațiilor autorului despre arheologie la p. 84—107.

⁷⁷ D. Tudor, *Analele Universității București*, seria științe sociale, istorie, 12, 1963, p. 22-23.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 23. Cursurile din anii 1888—1891 sînt păstrate în manuscris la *Arhiva Odobescu*, mss. 5346—5351.

mai presus de binecunoscutul descoperitor al antichităților arhaice de la Olympia, Ernst Ourtius, pe care îl audiase la Berlin⁷⁹. Odobescu este, fără îndoială, primul din pleiada marilor profesori din istoria arheologiei românești, care de atunci a continuat pînă în zilele noastre prin Grigore Tocilescu, Vasile Pârvan, Ion JSTestor, D. M. Pippidi.

Înrudite îndeaproape cu prelegerile *ex cathedra* ale lui Odobescu sînt conferințele ținute de acesta în aula Academiei sau la Ateneul Eomân. JSTe gîndim, bunăoară, la ciclul de conferințe din 1872 dedicat artelor în Eomânia, subsumat scopului de a defini „instinctul estetic” al poporului român⁸⁰, dar, în același timp, prima încercare de periodizare și clasificare sistematică a antichităților preistorice de pe teritoriul țării noastre — sintem în ajunul *Daciei înainte de romani* a lui Tocilescu (1880) ! — , la lucrarea despre diadema de la Novocerkask, care a avut la bază o conferință susținută în 1878, la conferința din 1888, cu ocazia inaugurării noului local al Ateneului Eomân, despre monumentele circulare antice, la conferința din 1889 despre unele probleme de heraldică. Simpla enumerare a acestor conferințe este semnificativă; din Scitia pînă în Eoma imperială, de la uneltele de piatră și os din „periodul preistoric” și pînă la emblemele heraldice ale domnitorilor moldavi, Odobescu și-a revărsat cu dărnicie asupra auditoriului imensa sa informație, care era, la rîndul ei, rodul unor lecturi susținute și al unor studii pe obiecte și monumente realizate nemijlocit, la fața locului.

Același veșnic neobosit Odobescu este și cel care a înțeles ca nimeni altul în epocă necesitatea ca tînăra știința arheologică românească să iasă din carapacea provincialismului, a strîm tului cerc de anticari de la București, pentru a se confrunta cu cele mai de seamă realizări ale arheologiei europene. El însuși om al Europei în aceeași măsură în care a fost un înflăcărat patriot, Odobescu s-a integrat armonios în elita arheologiei europene, reprezentate deopotrivă de școala franceză, cea germană și cea rusă, lumile Egger, fostul său profesor la Sorbona, Wilhelm Proehner, G. Capeilini, A. Ubicini, Alexis TTvarov, binecunoscutul cercetător al antichităților scito-sarmatice și grecești din Eusia, Franz Bock, cercetător competent al tezaurului de la Pietroasa, Ferdinand de Lasteyrie și Charles de Linas, cei doi exegeți ai toreuticii policrome, Eomer Floris, unul din șefii școlii de istorie veche de la Pesta și mulți alții au fost prieteni, colegi apropiați sau corespondenți constanți ai lui Odobescu. Odobescu executa desene și redacta note după obiectele de la Ermitaj, pe care le trimitea cu o dărnicie de „milionar” — cum recunoaște Charles de Linas⁸¹ — colegilor săi din Franța. Lucrările sale erau recenzate elogios în Franța⁸², ținea comu-

⁷⁹ Al. Tzigara-Samurcaș, în CL, 67, 1934, 7—9, p. 608.

⁸⁰ Din proiectatul ciclului (*Răpede ochire asupra producțiilor artistice din trecut în țara noastră și asupra instinctului artistic al poporului român*) de patru conferințe — corespunzînd celor patru perioade distinse de Odobescu („periodul preistoric”, „roman”, „barbar”, „românesc”) — cărturarul nu a ținut decît două conferințe, din care nu a publicat-o decît pe prima, sub titlul *Artele din România în periodul preistoric* (vezi n. 120). A doua conferință a fost ținută la 18 ianuarie 1873 (*Despre artele din România în epoca romană și în timpii Bai' barilor. Considerațiuni asupra tezaurului de la Pietroasa*), dar nu a văzut lumina tiparului. Următoarele două conferințe (*Arta bizantină în România sau arta națională română. Considerațiuni asupra bisericii episcopale de la Curtea de Argeș și Instinctul estetic al poporului român. Ornamentațiunile poporane de stil românesc*) nu au mai fost ținute.

⁸¹ Ch. de Linas, în *Memoires de VAcademie d'Arras*, 12, 1880, p. 1—2.

⁸² *Ibid.*, p. 1—19; idem, în *Revue archeologique*, 1880, avril, 12 p., extras; idem, *Les origines de l'orfèvrerie cloisonnee*, voi. al 2-lea, Paris, 1878, p. 134.

nicări la Paris, la Academie des Incriptions et Belles-Lettres⁸³, era solicitat să publice în reviste dintre cele mai prestigioase, precum *Gazette archeologique*, își tipărea lucrarea despre tezaurul de la Pietroasa la Paris, era consultat de arheologii maghiari în privința unor obiecte de orfevrerie „barbară”⁸⁴, participa la congresele internaționale de preistorie. Eelativ tînăr încă, a prezentat la Copenhaga, în 1869, o comunicare care făcea sinteza întregii preistorii pe teritoriul Eomâniei — pe baza foarte puținelor date ce-i stăteau atunci la dispoziție — și care a fost onorată de remarcile admirative ale unor Oapellini, Worsaae, Vogt, de Quatrefages sau Desor⁸⁵. Doi ani mai tîrziu îl găsim antrenînd o pleiadă întreagă de oameni de cultură din Eomânia — P.S. Aurelian, Gregoriu Ștefănescu, Constantin Esar en, Bogdan Petriceiu Hasdeu, dr. P. Iatropol, Pavel Iacovenco — în sprinjirea materială a Congresului de arheologie și antropologie de la Bologna⁸⁷. Dacă ar fi găsit mai multă înțelegere la autorități, ar fi organizat, desigur, un congres similar la București, eforturile sale în acest sens depunînd mărurie pentru consecvența cu care și-a urmat proiectul⁸⁸.

Odobescu știa foarte bine că pînă la fundamentarea unei școli arheologice românești era nevoie ca tinerii să-și desăvîrșească studiile în universități occidentale și, mai mult decît atît, că și arheologii deja formați simțeau nu numai necesitatea de a schimba informații și de a se documenta în muzee și biblioteci străine, dar și dorința de a fi judecați de instanțe științifice europene. În țara în care, fără un Odobescu sau un Tocilescu, ar fi fost admise *tale quale* și „alfabetul dacic de la Slon” și „lulelele preistorice” ale lui Bolliac și în care Odobescu își ceda diurna de academician pentru a achiziționa pentru Academie cărțile de bază pentru documentare în vederea întocmirii unei lucrări despre Dacia preromană — care pînă atunci nu fusese scrisă și a fost nevoie de un concurs academic pentru a stimula o asemenea întreprindere—, cadrul era prea strîmt. Inseși lucrările lui Odobescu publicate în limba română și netraduse în franceză a-

⁸³ Este cazul comunicării de la 8 decembrie 1865, *Notice sur le tresor de Petrossa, de l'oeuvre en Roumanie et conserve au Musee naturel de Bucarest*, publicată ulterior în *La revue de la Roumanie*, 6, nr. 30, 14 iunie 1866 (în acest volum, partea a doua).

⁸⁴ Este cazul celor două studii, *Plâteau antique en argent et sarcophage en pierre ornés de sujets de chasse, trouves en Roumanie* și *La coupe de la deesse Nana-Anat conservee au Musee Central de Paris*. *Ltude sur quelques pieces d'orfèvrerie orientale posterieures à la conquete de VAsie Centrale par Alexandre le Grand*, publicate în nr. 12, 1887, p. 72—86, respectiv 10, 1885, p. 286—296 și 11, 1886, p. 5—15 și 70—86. înainte de a publica aceste studii, Odobescu fusese invitat încă din 1879 de Georges Perrot, conducătorul de atunci al prestigioasei publicații, să trimită pentru *Gazette archeologique* un rezumat („en huit ou dix pages”) al importanței sale lucrări despre diadema din tezaurul de la Novocerkask (vezi scrisoarea lui G. Perrot din 22 decembrie 1879, BCS, mss. 14 728 024 P, la Filofteia Min. Cult. și Turismului, București, 1984, p. 266—267).

⁸⁵ Vezi *Pannonia es Dacia regesetii erdekei*, în *Archaeologiai Ertesito*, 1, 1869, 7, martie (în acest voi., p. 357—362), unde se face referire la „inelul de la Brașov”, al cărui desene și-a trimis lui Odobescu de către Romer Floris, cu rugămintea ca cercetătorul român să furnizeze analogii.

⁸⁶ Vezi SLI, II, p. 148, n. 1. Tot ca o recunoaștere europeană a meritelor lui Odobescu în arheologie trebuie privită și alegerea sa ca membru corespondent al Institutului Arheologic German de la Roma la 9 decembrie 1873 (pe diploma de numire se află semnăturile Rlehard Lepsius și Theodor Mommsen!). Vezi G. Șerban, *op. cit.*, p. 351.

⁸⁷ Toți cei citați participă la o subscripție inițiată de Odobescu la 24 octombrie 1869 (cf. G. Șerban, *op. cit.*, p. 348).

⁸⁸ Vezi I. Andriesescu, în *Revista de preistorie și antichități naționale*, 1, 1937, p. 11—15; M. Petrescu-Dimbovița, *ibid.*, 2—4, 1940, p. 119.

fost repede date uitării⁸⁹, în vreme ce *Le tresor de Petrossa* continuă să figureze pînă astăzi în orice bibliografie, chiar și minimală, dedicată acestei descoperiri⁹⁰.

Alexandru Odobescu — istoric și arheolog al epocii romane

Clasicist prin formație, cunosător al literaturii grecești și latine — din care a tradus, fie ca exercițiu, fie pentru publicare, încă din anii de ucenicie —, Odobescu nu s-a consacrat, oricît ar părea de paradoxală această afirmație, niciodată antichităților romane de pe teritoriul țării noastre decît în mod tangențial. Deși mănunchiul de scrieri în acest domeniu acoperă o bună parte din opera sa arheologică, atingerile sale cu monumentele romane au fost mai degrabă întimplătoare : exemplificări în cursuri universitare sau conferințe, prelucrări de informații venite pe calea *Cestionarului arheologic*. Te de altă parte, raportarea la antichitatea greco-romană se face permanent în toate celelalte scrieri, fie că este vorba de lucrările de preistorie sau de cele referitoare la toreadica „barbară”.

Nefamiliarizat cu cercetările de teren — scădere care i-a fost chiar direct reproșată și de care el însuși era conștient —, Odobescu a preferat să-și caute armele în arsenalul istorico-filologic. Obiectul arheologic nu avea, în concepția sa, statutul de document în sine, nu constituia *uifapt*, ci doar o reflectare, o confirmare a tradiției literare antice. Odobescu nu operează cu conceptul de *tip*, lucru care e departe de a i se putea impune, atîta-vreme cît tipologia era pe cale să fie introdusă ca metodă fundamentală în arheologie abia în anii în care scria Odobescu⁹¹. În schimb, se folosește analogia, aceasta însă nu în sensul strict arheologic al cuvîntului, ci, mai degrabă, ca procedeul literar-erudit. Cu riscul de a forța termenii.

⁸⁹ Poate că nimic-nu este mai concludent pentru a argumenta această afirmație decît destinul total diferit al celor două studii-„surori”, *Novocerkask* și *Nana Anat*. Primul a fost publicat în limba română în 1879, iar Odobescu i-a trimis un exemplar, între alții, lui G. Perrot. Prin scrisoarea de la 22 dec. 1879 (vezi n. 84), acesta îi mulțumește, dar își exprimă regretul că nu poate consulta decît planșele și tabla de materii, textul propriu-zis fiindu-i inaccesibil din cauza limbii. „Pourquoi n'avez vous pas fait — il întreabă Perrot pe Odobescu — ce qu'ont fait, depuis plusieurs années, certains savants hollandois, suédois ou danois, ceux qui écrivent des langues qui ne sont guère leurs bords du pays auquel ils appartiennent? A leur mémoire écrit dans leur langue nationale ils ont ajouté un court résumé écrit en français, dans une *Weltsprache* queiconque”. (O dificultate similară resimțise și Odobescu, dovadă faptul că în *Pannonia es Dacia* arăta că nu-i fuseseră accesibile, din aceleași motive, studiile de specialitate din Ungaria). încă de atunci apăruse „bariera” lingvistică în cercurile științifice! Fapt este că lucrarea despre *Novocerkask*, publicată doar în limba română (Odobescu însuși avea să regreta că nu a publicat și o variantă în limba franceză — vezi scrisoarea nr. 1092 din 2/14 februarie, *Opere*, X), a rămas total necunoscută, nefiind citată de Mk'ns.-Rostovtzeff, Werner etc; în schimb, este citat aproape mereu Charles de Linas, căruia Odobescu îi pusese la dispoziție o informație exhaustivă (vezi comentariul nostru la *Novocerkask*). Lucrarea despre *Nana Anat*, adevărat pandant al *Novocerkask*, cu aceleași virtuți științifice, figurează însă în aproape toate lucrările de specialitate; un exemplu concludent: L. Matzu' lewitsch, *Byzantinische Antike. Studien auf Grund der Silbergefäße der Emittage*, Berlin—Leipzig 1929, p. 51-52.

⁹⁰ R. Harhoiu, ultimul exeget al tezaurului de la Pietroasa (*The fifth-century A. D. treasure from Pietroasa, Romania, in the light of recent research*, Oxford, 1977) consideră că „lucrarea lui Odobescu rămîne astăzi o lucrare de referință pentru specialistul epocii mii-raziei” (în *Opere*, IV, p. 1011).

⁹¹ Vezi *supra*, n. 11.

•îndrăznim să afirmăm că același spirit care îl călăuzește pe cititorul lui *PseudokynegePilos* din Elada lui Pausanias și a lui Goethe pînă pe plaiurile Jiisocer și din universul Diane la vînătoare în difpitele ei ipostaze plastice pînă în Roma monumentală a lui Traian sau a lui Constantin cel Mare, și aceasta în acordurile unui *lied* german sau ale corului din *FreiscMtz*,[^] întrerupte din cînd în cînd de cite un intermezzo schillerian, același spirit se manifestă și atunci cînd vastele excursuri sînt menite să construiască analogii între frizele unui monument roman, precum sarcofagul Ghica, și unele dintre reprezentările de pe tava de la Concești, între trofeul de la Adamclisi și rhytonul ele la Poroină sau între sanctuarul megalitic de la Stonehenge și mormîntul circular al Caeciliei Metella.

Studiile de arheologie romană constituie în această privință un bun exemplu. Tematic, sfera de interes a lui Odobescu se împarte în cîteva compartimente : antichitățile romane de pe teritoriul Eomâniei — în special cele din Oltenia și, tangențial, monumentul triumfal de la Adamclisi, dar și, „ni vedea, plastica culturală din Dacia romană—, arta romană din epoca lui Traian și arhitectura romană, în general.

Cele mai însemnate contribuții sînt, după cum era de așteptat, cele care se înscriu în prima dintre seriile de preocupări pe care le-am enunțat. Interesul lui Odobescu față de monumentele Olteniei romane este o consecință firească a lucrului la proiectatul repertoriu arheologic al României. *Cestionartd* publicat *in extenso* în introducerea la lucrarea consacrată antichităților din Romanai dovedește intenția de sistematizare a cunoștințelor referitoare la această zonă arheologică. Cu mai puțin semnificative sînt anexele compilate după articolele din literatura epocii care se referă la această chestiune; anexele ajung să constituie un *corpus* de *testimonia* pentru toate întreprinderile arheologice din sudul Olteniei, de la începuturi pînă în 1878.

Odobescu notează cu o precizie, pe care nu putem decît să regretăm că nu au dovedit-o precedesorii și contemporanii săi, toate datele referitoare la descoperiri arheologice pe teritoriul județului Romanai : ruine de etăți, dramul roman de-a lungul Oltului, „brazda lui Novac”, stațiunea preistorică de la Vădastra, monumente medievale. Prezentarea este coerentă, pe probleme, iar discernămintul critic iese în evidență pe tot parcursul scrierii. Nu lipsesc nici ironiile, care țintesc fie către cei ce au jefuit, mai ales Mavros și Ghica, vestigiile arheologice ale Daciei Inferior, fie către „folclorul” local, de exemplu, atunci cînd constată că „uriașii”, căroră tradiția populară a zonei le atribuia niște inscripții, „vorbeau latinește”. Fiind vorba de o operă de compilație, lipsesc datele inedite, nu sînt publicate inscripții noi, cum făcuse Laurian în *Istriana*. Importanța lucrării constă, în primul rînd, în faptul că Odobescu a prezentat sistematic în material împrăștiat în diferite colecții și comunicat parțial în publicații de mică circulație și că a oferit multe indicații topografice prețioase peitru cercetările ulterioare. Prin informațiile pe care le cuprinde, mai ales desore unele obiecte care s-au pierdut între timp, lucrarea lui Odobescu este consultată și astăzi cu interes de cei ce se dedică cercetării monumentelor romane din Dacia Inferior⁹².

în afară de această scriere, Odobescu nu a mai avut contacte apropiate cu monumentele Daciei romane, clacă exceptăm o mică notiță — de fapt, o scrisoare mai amplă de răspuns trimisă prietenului sau budapestan, Răiner Floris, și care, odată publicată de acesta clin urmă în *Archaeologiai*

⁹² D. Tudor, OR, p. 16.

fost repede date uitării⁸⁹, în vreme ce *Le tresor de Petrossa* continuă să figureze pînă astăzi în orice bibliografie, chiar și minimală, dedicată acestei descoperiri⁹⁰.

Alexandru Odobescu - istoric și arheolog al epocii romane

Clasicist prin formație, cunoscător al literaturii grecești și latine — din care a tradus, fie ea exercițiu, fie pentru publicare, încă din anii de ucenicie —, Odobescu nu s-a consacrat, oricît ar părea de paradoxală această afirmație, niciodată antichităților romane de pe teritoriul țării noastre decît în mod tangențial. Deși mănunchiul de scrieri în acest domeniu acoperă o bună parte din opera sa arheologică, atingerile sale cu monumentele romane au fost mai degrabă întâmplătoare: exemplificări în cursuri universitare sau conferințe, prelucrări de informații venite pe calea *Cestionarului arheologic*. Pe de altă parte, raportarea la antichitatea greco-romană se face permanent în toate celelalte scrieri, fie că este vorba de lucrările de preistorie sau de cele referitoare la torentica „barbară”.

ISTefamiliarizat cu cercetările de teren — scădere care i-a fost chiar direct reproșată și de care el însuși era conștient —, Odobescu a preferat să-și caute armele în arsenalul istorico-filologic, Obiectul arheologic nu avea, în concepția sa, statutul de document în sine, nu constituia *unfapL* ci doar o reflectare, o confirmare a tradiției literare antice. Odobescu mi operează cu conceptul de *tip*, lucru care e departe de a i se putea imputa, atîta vreme cît tipologia era pe cale să fie introdusă ca metodă fundamentală în arheologie abia în anii în care scria Odobescu⁹¹. În schimb, se folosește analogia, aceasta însă nu în sensul strict arheologic al cuvîntului, ci, mai degrabă, ca procedeu literar-erudit. Cu riscul de a forța termenii.

89 p. t. .ă nimic-nu este mai concludent pentru a argumenta această afirmație decît destinul total diferit al celor două studii-„surori”, *Novocerkask* și *Nana Anat*. Primul a fost publicat în limba română în 1879, iar Odobescu i-a trimis un exemplar, între alții, lui G. Perrot. Prin scrisoarea de la 22 dec. 1879 (vezi n. 84), acesta îi mulțumește, dar își exprimă regretul că nu poate consulta decît planșele și tabla de materii, textului propriu-zis fiindu-i inaccesibil din cauza limbii. „Pourquoi n'avez vous pas fait — il întreabă Perrot pe Odobescu — ce qu'ont fait, depuis plusieurs années, certains savants hollandais, suédois ou danois, ceux qui écrivent des langues qui ne sont guere sues hors du pays auquel ils appartiennent? A leur memoire écrit dans leur langue nationale ils ont ajouté un court resume écrit en allemand ou en français, dans urie *Weltsprache* quelconque”. (O dificultate similară resimțise și Odobescu., dovadă faptul că în *Pannonia es Dacia* arăta că nu-i fuseseră accesibile, din aceleași motive, studiile de specialitate din Ungaria). încă de atunci apăruse „bariera” lingvistică în cercurile științificei. Fapt este că lucrarea despre *Novocerkask*, publicată doar în limba română (Odobescu însuși avea să regrete că nu a publicat și o variantă în limba franceză — vezi scrisoarea nr. 1092 din 2/14 februarie, *Opere*, X), a rămas total necunoscută, nefiind citată de MSHİS-Rostovtzeff, Werner etc.; în schimb, este citat aproape mereu Charles de Linas, căruia Odobescu îi pusese ia dispoziție o informație exhaustivă (vezi comentariul nostru la *Novocerkask*). Lucrarea despre *Nana Anat*, adevărat pendant ia *Novocerkask*, cu aceleași virtuți științifice, figurează însă în aproape toate lucrările de specialitate; un exemplu concludent: L. *Ma.tr/u*-lewitsch, *Byzantinische Antike. Studien auf Grund der SilbergefäBe der Emtage*, Berlin — Leiz?⁹² 1929, p. 51-52.

⁸⁹ R. Harhoiu, ultimul exeget al tezaurului de la Pietroasa (*The fifth-century*) A. D, *ireasure from Pietroasa, Eomănia, in the light of recent research*, Oxford, 1977) consideră că „lucrarea lui Odobescu rămîne astăzi o lucrare de referință pentru specialistul epocii mi«rației” (în *Opere*, IV, p. 1011)..

⁹⁰ Vezi *supra*, n. 11.

•îndrăznim să afirmăm că același spirit care îl călăuzește pe cititorul lui *Pseudohynegealc*os din Elada lui Pausanias și a lui Goethe pînă pe plaiurile Bisocii și din universul Dianei la vinătpare în diferitele ei ipostaze plastice pmă în Borna monumentală a lui Traian sau a lui Constantin cel Mare, și aceasta în acordurile unui *lied* german sau ale corului din *FreiscMtz*, întrerupte din cînd în cînd de cite un intermezzo schillerian, același spirit se manifestă și atunci cînd vastele excursuri sînt menite să construiască analogii între frizele unui monument roman, precum sarcofagul Ghica, și -mele dintre reprezentările de pe tava de la Concești, între trofeul de la Adamclisi și rhytonul de la Porcina sau între sanctuarul megalitic de la Stonehenge și mormîntul circular al Caeciliei Metella.

Studiile de arheologie romană constituie în această privință un bun exemplu. Tematic, sfera de interes a lui Odobescu se împarte în cîteva compartimente: antichitățile romane de pe teritoriul Eomăniei — în special, cele din Oltenia și, tangențial, monumentul triumfal de la Adamclisi, dar și, după cum vom vedea, plastica culturală din Dacia romană—, arta romană din epoca lui Traian și arhitectura romană, în general.

Cele mai însemnate contribuții sînt, după cum era de așteptat, cele e^ere se înscriu în prima dintre seriile de preocupări pe care le-am enunțat. Interesul lui Odobescu față de monumentele Olteniei romane este o consecință firească a lucrului la proiectatul repertoriu arheologic al Eomăniei. *Cet timarul* publicat *in extenso* în introducerea la lucrarea consacrată anticii "taților din Eomanați dovedește intenția de sistematizare a cunoștințelor referitoare la această zonă arheologică. mai puțin semnificative sînt anexele compilate după articolele din literatura epocii care se referă la adastă chestiune; anexele ajung să constituie un *corpus* de *testimonia* ue.-tru toate întreprinderile arheologice din sudul Olteniei, de la începuturi pî:a în 1878.

Odobescu notează cu o precizie, pe care nu putem decît să regretăm că nu au dovedit-o precedesorii și contemporanii săi, toate datele referitoare la descoperiri arheologice pe teritoriul județului Eomanați: ruine de eetăti, dramul roman de-a lungul Oltului, „brazda lui İsovac”, stațiunea preistorică de la Yădastra, monumente medievale. Prezentarea este coerentă, pe probleme, iar discernămintul critic iese în evidență pe tot parcursul scrierii. İ>u lipsesc nici ironiile, care țintesc fie către cei ce au jefuit, mai ales Mavros și Ghica, vestigiile arheologice ale Daciei Inferior, fie către folclorul local, de exemplu, atunci cînd constată că uriașii”, cărora tradiția populară a zonei le atribuia niște inscripții, „vorbeau latinește”. Fiind vorba de o operă de compilație, lipsesc datele inedite, nu sînt publicate inscripții noi, cum făcuse Laurian în *Istriana*. Importanța lucrării constă, în primul rînd, în faptul că Odobescu a prezentat sistematic în material împrăștiat în diferite colecții și comunicat parțial în publicații de mică circulație și că a oferit multe indicații topografice prețioase pentru cercetările ulterioare. Prin informațiile pe care le cuprinde, mai ales despre unele obiecte care s-au pierdut între timp, lucrarea lui Odobescu este consultată și astăzi cu interes de cei ce se dedică cercetării monumentelor romane din Dacia Inferior⁹².

în afară ele această scriere, Odobescu nu a mai avut contacte apropiate cu monumentele Daciei romane, dacă exceptăm o mică notiță — de feptV o'scrisoare mai amplă de răspuns trimisă prietenului său budapestan, Eămer Floris, și care, odată publicată de acesta din urmă în *Archaeologiai*

⁹² D. Tudor, OR¹, p. 16.

Ertesito⁹³, a ajuns să se constituie într-un articol independent. În aceasta notiță Odobescu face o foarte judicioasă sistematizare a reliefulor cultii-ale din Dacia. La vremea aceea, în 1869, mărturisea cliiar că ar intenționa să dezvolte subiectul, ceea ce, pînă la urmă, nu a realizat. Pînă și în această formă preliminară însă sînt vizibile cunoștințele lui Odobescu în acest domeniu⁹⁴. De altfel, deși nu a scris mai nimic despre Dacia preromaiiă sau romană, este evident că Odobescu stăpînea informația referitoare la acest subiect, măcar dacă ne gîndim la operele citate de el în *Bibliografia Daciei*.

Un loc central îl ocupă în opera lui Odobescu arta romană în epoca lui Traian. În acest caz, pe lîngă motivația științifică, un rol de seamă l-a jucat climatul epocii în care scria autorul.

Eomanitatea poporului român — idee fundamentală în literatura noastră umanistă și, mai ales, în scrierile Școlii Ardelene⁹⁵ — a fost mereu legată pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea de un fel de mit al eroului eponim : împăratul Traian. În a doua jumătate a secolului acest mit a fost considerabil reînviat, atît prin confluența culturală cu cel de-al doilea val latinizant, cît mai cu seamă prin conotațiile politice iscate în efervescentul climat de emulație națională. Traian era simbolul unității încă neîmplinite în epocă și, mai mult decît atît, reprezenta civilizația însăși. Anti-teza între Traian și Decebal era cea între civilizație și barbarie „bunul Traian” este opus de Odobescu „sălbaticului Decebal”, iar cucerirea romană a Daciei reprezintă faptul providențial prin care s-a pus capăt unei „întunecate asupriri” venite din partea unui rege barbar⁹⁶ (fie el și „rege-erou”, cum Odobescu însuși îl numește în altă parte⁹⁷). Traian este „fondatorul neamului românesc” pentru Dimitrie Bolintineanu⁹⁸, „fondatorul coloniei latine de la Dunăre”, pentru Odobescu⁹⁹, provincia Dacia este numită „Dacia traiană” de către A. D. Xenopol. De la Traian începe istoria românilor, toată succesiunea de civilizații anterioare la Dunărea de jos fiind de domeniul preistoriei¹⁰⁰. Traian intrupează toate virtuțile antice — valori spre care spiritele ilustre ale tuturor epocilor corupte au tinjît cu melancolie.

Factorii politici înșiși uzau pe scară largă de mitul lui Traian. Hasdeu edita *Columna lui Traian* într-o țară în care fiecare tîrg mai răsărit avea cel puțin o stradă care se numea Traian și în care se vehiculau bancnote de 20 de lei cu chipul lui Traian. Proiectele de a dura o statuie ecvestră a lui Traian alături de cea deja existentă a lui Mihai Yiteazul în fata *Almei Mater* bucureștene sau de a reconstitui o „copie fidelă” a columnei la București (toate acestea nerealizate însă pînă la urmă) sînt reflexe ale aceleiași stări de lucruri. Pentru toată suflarea românească, de la copiii de școală care vedeau chipul biruitorului de la Dunăre pe prima filă a manua-

⁹³ Vezi n. 85.

⁹⁴ Dintre numeroasele remarci judicioase și intuiții strălucitoare, de-a dreptul surprinzătoare ni se pare observația că reprezentările cuplului de călăreți care încadrează o „Mare Zeiță” — care astăzi sînt denumite tehnic „Cavaleri danubieni” — par „a se referi la im cult existent doar în Dacia”, lucru confirmat de cercetările ulterioare. Vezi comentariul nostru⁹⁵ în acest voi.

⁹⁵ A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972; St. Brezeanu, *La continuité daco-roumaine. Science et politique*, București, 1984, p. 45—64.

⁹⁶ *Ateneul Român*, în acest voi., p. 307.

⁹⁷ *Un vas de lut* (vezi n. 107), în acest voi., p. 93.

⁹⁸ D. Bolintineanu, *Viața lui Traian August, fondatorul neamului românesc*, București¹⁰⁰ 1869.

⁹⁹ *Împăratul Traian*, în acest voi., p. 247.

¹⁰⁰ *Artele din România*, SLI, II, p. 249.

lului de istorie pentru școlile elementare și pînă la venerabilii academicieni Laurian sau Hasdeu, Traian era, înainte de toate, „eroul național”.

La toate aceste determinante naționale se mai adaugă însă faptul de loc neglijabil că istoriografia europeană însăși continua să fie bintuită de mitul antic al optimului principe. *Imperator*, dar și *iustissimus omnium senator*¹⁰¹, Traian a fost o personalitate de excepție care a guvernat imperiul într-o epocă de apogeu. În epoca sa, prin cercurile de amici frecventate de cei mai iluștri literați ai vremii, s-a născut — nu fără legătură cu prejudecăți și resentimente dintre cele mai evidente — un clișeu de largă rezonanță în istoriografia antică, antiteza dintre Traian și precursorul său, „tiranul” Domițian¹⁰². Ulterior, într-o epocă în care imperiul începuse să-și trăiască agonia, Traian a ajuns să constituie un model; împăratul Decius din veacul al III-lea și-a însușit nu numai numele lui Traian, ci și elementele fundamentale ale programului politic al acestuia¹⁰³. Istoriografia secolului al XIX-lea a preluat necritic tradiția antică, clișeele autorilor romani fiind perceptibile la tot pasul în lucrări de larg răsnet, precum cele ale lui J. Dierauer¹⁰⁴ sau C. de la Berge¹⁰⁵. Orice exeget al epocii lui Traian se afla mai mult sau mai puțin în pericol să cadă în apologetică.

Pe lîngă aceste curente care i-au marcat decisiv întreprinderile, Odobescu nu putea rămîne nesimțitor nici la faptul că epoca lui Traian era aceea a unor împliniri artistice de excepție, plasate de estetica pe care o profesa în contrast cu arta „decăzută” a unei epoci „barbare”, care nu era alta decît cea imperială tirzie, epoca lui Constantin cel Mare¹⁰⁶ !

Cînd scrie despre Traian, Odobescu face, așadar, să vibreze într-un tonalitate patriotică avîntată coarda auditoriului sau a cititorilor săi prin efortul de a evoca imaginea unui mare om într-o epocă de propășire politică și artistică.

O primă ocazie i s-a oferit în 1872, cînd publică scurta notiță despre descoperirea de la Blain, din Bretagne¹⁰⁷. În vas de *terra sigillata*, produs al manufacturilor de la La Graufesenque, reprezentînd un dac între două lăncii și purtînd o inscripție în care apare numele lui Decebal, îi fusese făcut cunoscut lui Odobescu de către Wilhelm Froehner¹⁰⁸, cu care scriitorul și arheologul român era în strînse relații¹⁰⁹. Pe bună dreptate, Odobescu pune în legătură acest document ceramic cu episodul războaielor daco-romane și uciderea lui Decebal, intuiție remarcabilă, confirmată recent de cercetările din atelierele de *terra sigillata* de unde provine acest vas, care au demonstrat că la un moment dat a existat o serie întregă de asemenea produse menite să preamărească strălucita victorie obținută de

¹⁰¹ Marțial, 10, 72, 9.

¹⁰² Acest clișeu este „demascat” ca fals de K. H. Waters, în *AJPh*, 90, 1969, p. 385—404.

¹⁰³ Pentru această interesantă domnie și programul ei ideologic vezi F. S. Salisbury, H. Mattingly, în *JRS*, 14, 1924, p. 1-23; L. Fronza, în *Anuali Triestini*, 21, 1951, p. 227—245; 23, 1953, p. 311—333; cf. A. Alföldi, *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jhs. nach Christus*, Darmstadt, 1967, p. 343.

¹⁰⁴ J. Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Traians*, Leipzig, 1868.

¹⁰⁵ G. de la Berge, *Essai sur le regne de Trajan*, Paris, 1877.

¹⁰⁶ Vezi *Istoria arheologiei*, ed. D. Tudor, p. 150.

¹⁰⁷ *Despre un vas de lut cu numele lui Decebal (descoperit la Blain, în Britania)*, în *Columna lui Traian*, 3, 1871, nr. 34 (144), 1 dec, p. 313-315 (apare și în broșură în 1873).

¹⁰⁸ Vasul fusese descoperit în 1868 și figurează acum în CIL, X, sub nr. 10 013, 39 (aici și bibliografia pînă în momentul respectiv). Despre Wilhelm Froehner vezi nota de la *Un vas de lut*.

¹⁰⁹ La 9 septembrie 1871 Odobescu îl propune pe Froehner, alături de alți arheologi europeni, ca membri de onoare ai Academiei Române (cf. G. Șerban, *op. cit.*, p. 347).

Traian la Dunăre¹¹⁰. Cu această ocazie, Odobescu face și o mică incursiune epigrafică în imnărea inscripțiilor care pomenesc numele de Decebal¹¹¹. Mai discret decât în scrierile ulterioare, încă din această notiță răzbate simpatia lui Odobescu pentru Traian, învingătorul lui Decebal.

În anul universitar 1874/1875, în cursul său de *Istoria arheologiei* (publicat în 1877), Odobescu face referire constantă la arta din epoca lui Traian. Această artă reprezintă pentru Odobescu un punct culminant al exprimării plastice romane, opoziția netă fiind — în conformitate cu punctul de vedere dominant din veacul al XIX-lea, înainte de „redescoperirea” artei romane tîrzii — cu producțiile artistice ale epocii constantiniene („o artă cu totul decăzută”)¹¹². Antiteza este construită pornindu-se ele la „însușirea” de către Constantin cel Mare a frizelor de pe arcul triumfal al lui Traian. S-ar putea obiecta că atitudinea lui Odobescu ar decurge mai puțin din iubirea pătimașă pentru Traian, ci mai degrabă din crezul său estetic, deci opoziția nu ar fi între Traian și Constantin, ci doar între arta „clasică” și cea tîrzie; ne vine însă greu să credem că la catedra universitară Odobescu ar fi adoptat o altă poziție decât aceea pe care și-o definește limpede în *Pseudohyneytilus* cu doar un an înainte (1873): „Deși-mi vine foarte cu greu să aduc așa necuviincioasă pîră împotriva sfîntului împărat și patron al Bucureștiului, dar — am mai spus-o și într-alt loc — eu țin întotdeauna cu Traian și nu pot să las ca să i se ia ce este al lui”¹¹³.

Că Odobescu „ține” cu Traian o dovedește pe deplin faptul că, după revenirea la catedră, în anul universitar 1887/1888 prezintă un curs intitulat semnificativ: *Traian și despre toate acele monumente care se rapoartă la istoria persoanei și a epocii*. Doar două prelegeri ale acestui curs au fost publicate¹¹⁴. Prima prelegere — un fel de argument pentru viitoarea întreprindere — definește în termenii cei mai limpezi hieratismul demersului odobescian, dar și înflăcărorul său avînt patriotic. Profesorul trece în revistă toate datele literare despre Traian — puținele pe care vitregia sorții le-a transmis în tradiție manuscrisă — și expune sintetic aspecte ale importantei domnii a învingătorului dacilor. Dacă această prelegere inaugurală are un caracter, mai degrabă, programatic, Odobescu neinsistînd asupra amănuntelor, în schimb, cealaltă prelegere publicată, cea dedicată statuilor antice reprezentîndu-l pe Traian, constituie o dovadă foarte concludentă pentru profunzimea cursurilor universitare ale lui Odobescu. Cărturarul alcătuiește un mic *corpus* de reprezentări plastice ale marelui împărat, dînd pentru fiecare caz descrieri exacte și indicații ale locului de conservare. Este drept că astăzi lucrarea nu mai prezintă valoare, întrucît multe din statuile aduse în discuție de Odobescu au fost dovedite de exegezele moderne fie drept falsuri, fie drept statui autentice, atribuibile însă altor împărați decât Traian¹¹⁵. Xu trebuie uitat însă că la acea dată nu apăruse încă lucrarea fundamentală a lui J. J. Bernoulli¹¹⁶ — unul din primele modele

¹¹⁰ M. Labrousse, în *Apulum*, 19, 1981, p. 57—63.

¹¹¹ De menționat însă că inscripția de la Arrabona (Raab), din Pannonia Superior, citată de Odobescu, unde editorii mai vechi (Gruterus, iar după el Ackner și Miiller) văzuseră numele lui Decebal, trebuie eliminată din discuție (vezi comentariul nostru la *Un vas de lut*),

¹¹² *Istoria arheologiei*, ed. D. Tudor, p. 150.

¹¹³ *Pseudokynegetikos*, SLI, III, p. 71.

¹¹⁴ *Împăratul Traian după monumente arheologice. Lecțiune introductivă lăcursul de-arheologie la Universitatea din București 1887*, în CL, 21, 1887, 9, p. 745—758; *Iconografia lui Traian. Statue și busturi antice*, *ibid.*, 22, 1888, 2, p. 97—119.

¹¹⁵ Vezi comentariul nostru la *Iconografia lui Traian*.

¹¹⁶ *Romische Ikonographie*, voi. al 2-lea, partea a 2-a, Stuttgart, 1891 (capitolul despre iconografia lui Traian).

ale genului ele exegeză modernă în acest domeniu — , iar lumea științifică și Odobescu însuși încă mai apelau la repertorii de genul celor întocmite de Yisconti. O dată mai mult se dovedește că greșelile savantului român erau, în cea mai mare măsură, greșelile epocii, determinate de insuficiența informației și de nedesăvîrșita pregătire metodologică. Prin demersul său, Odobescu se situează la confluența erudiției anticare cu rigoarea universitară a discursului critic.

Arta romană în epoca lui Traian este, așadar, privită cu sensibilitatea unui iubitor de frumos convins că monumentele din vremea optimumului principe reprezintă arta clasică în sine, însă și din perspectiva unui admirator pătimaș al împăratului sub domnia căruia această artă a înflorit. Xu putem elecît să regretăm faptul că Odobescu și-a întrerupt firul vieții doar cu cîțiva ani înainte, de a fi martorul atribuirii de către Tocilescu a ansamblului comemorativ ele la Adamclisi marelui împărat.

Monumentul de la Adamclisi figurează totuși în opera lui Odobescu. Cel care era la curent cu toate noutățile arheologiei europene — de ia cercetările lui G. Perrot în Orient pînă la săpăturile lui H. Schliemann de la Micene — nu putea rămîne insensibil la o descoperire atît de importantă făcută chiar pe teritoriul țării noastre. Monumentul este tratat — destul de sumar, pentru că la acea dată cercetările erau încă în curs, iar Tocilescu nu publicase nimic — în conferința ținută la Ateneu elespre clădirile antice, „cu dom. circular”, unde monumentul este datat, așa cum procedase inițial și Tocilescu, în sec. al IV-lea e.n..

După cum s-a văzut, preocupările de arheologie romană ale lui Odobescu au fost foarte diferite între ele: un repertoriu arheologic al unui județ, un curs universitar despre Traian și monumentele epocii sale și o conferință de arhitectură romană. La acestea se adaugă însă permanentele referiri, în £3rimul rind în *Istoria arheologiei*, dar și în *Tezaurul de la Pietroasa*, precum și în alte studii, la diferite monumente romane de pe teritoriul țării noastre și din alte locuri. Dat fiind caracterul operelor în care se eliscută monumente romane, contribuțiile științifice pot fi apreciate ca minore, ceea ce nu înlătură însă nimic elin farmecul acestor raite în anti-chitatea clasică.

Probleme de preistorie în opera arheologica c lui Alexandru Odobescu

Domeniului X3e cit ele fascinant, pe atît de dificil de aborelat al preistoriei cărturarul i-a consacrat doar cîteva scrieri de mai mică întindere. Exceptînd cele cîteva referiri generale din *Noice sur Ies antiquites de la Roumanie*, Odobescu nu a scris despre preistorie elecît în 1869, cînd a ținut o comunicare la Copenhaga, cu ocazia celui de-al IV-lea congres internațional de antropologie și arheologie preistorică¹¹⁷, urmată la trei ani de un articol despre *Arme și unelte de piatră și os din epocile preistorice aflate în România*¹¹⁸, în pamfletul elespre *Fumurile arlieologice* îndreptat

¹¹⁷ Textul comunicării, rezumat de redacția volumului în care au fost editate actele congresului (probabil de către Wilhelm Schmidt, secretarul congresului), a apărut în *Congres internațional d'anthropologie et d'archeologie prehistorique. Comple-rendu de la 4 session, Copenhague, 1869*, Copenhaga, 1875, p. 116—123. Versiunea românească a aceluiași text a apărut, ca partea I a studiului *Noțiuni preistorice din România*, SLI, II, p. 137—148 (vezi partea a doua a prezentului volum).

¹¹⁸ *Revista științifică*, 1872 (SLI, II, p. 149—155).

împotriva Ini Bolliac¹¹⁹ și în conferința despre *Artele din Eomânia în periodul preistoric*¹²⁰. Observăm că toate aceste scrieri se plasează cronologic în anii de debut ai arheologului, fiind cuprinse în intervalul 1868—1874. Mai tirziu Odobescu va abandona acest domeniu, fiind reținut de lucrul la *Tezaurul de la Pietroasa* și de cursurile sale universitare, ceea ce nu înseamnă însă, în nici un caz, că i-ar fi scăzut interesul pentru preistorie. Un argument important ar fi însuși faptul că în cursul universitar din 1877/1878 a prezentat 60 de prelegeri consacrate preistoriei¹²¹, apoi numeroasele referiri prezentate într-o operă atît de stufoasă precum *Tezaurul de la Pietroasa*. Credem, mai degrabă, că Odobescu și-a dat seama la timp că acest domeniu necesită, în primul rînd, cercetări de teren, săpături de amploare, neputînd fi acoperit doar de erudiția livrescă. Odobescu nu a fost un „preistorieian” în adevăratul înțeles al cuvîntului, ci un comentator scrupulos al realizărilor în acest domeniu, un fel de autor de „cronici arheologice” critice consacrate săpăturilor de epocă preistorică pe teritoriul țării noastre. Chiar și numai prin aceste contribuții, el deține cu autoritate, așa cum s-a arătat în repetate rînduri, locul unui adevărat deschizător de drumuri.

Pentru Odobescu preistoria reprezenta — ca pentru toată suflarea științifică a epocii — *Vorgeschichte* (pre-istorie), adică ceea ce Hegel, cel care introdusese termenul, înțelegea prin perioada dinainte de istorie (*Geschichte*), aceasta din urmă începînd în momentul apariției tradiției istorice scrise. În domeniul preistoriei intra, deci, întreaga perioadă cuprinsă între apariția omului și epoca greco-romană, respectiv, pentru unele regiuni, epoca marilor imperii orientale. Pe teritoriul țării noastre momentul final îl reprezenta, în această concepție, cucerirea Daciei de către romani. Acest lucru este arătat de Odobescu în introducerea la conferința despre *Artele din România în periodul preistoric*: „Cel dintîi din aceste perioade, cel mai puțin sigur, cel mai necunoscut și cel mai puțin cercetat pînă acum, s-ar începe de o dată cu ivirea ființei omenești pe poalele Carpaților; [...] el s-ar sfîrși la epoca memorabilă, cînd puternicul neam al dacilor fu nevoit să facă aci loc și să-și înfrîngă tăria dinaintea armelor romane, învingătoare sub ordinele lui Traian”¹²².

În privința etapelor „periodului preistoric”, Odobescu adoptă schema general recunoscută de știința arheologică încă de pe la mijlocul secolului trecut, în funcție de criteriul tehnic al materialului din care se confecționau uneltele și armele și de gradul de desăvîrșire al acestora. Sint astfel deosebite epoca pietrei cioplite, a pietrei „lustruite”, a aramei, epoca de bronz și epoca de fier, ceea ce, evident, corespunde periodizării clasice paleolitic-neolitic-chalcolitic-epoca bronzului-epoca fierului¹²³. Kecunos-

cut era în epocă mezolitică; abia prin anii '60 J.J.A. Worsaae abordase studiul sistematic al culturilor costiere din Iutlanda exprimate prin movilele de „Kjokkenmoddings”¹²⁴, pe baza cărora se va defini ulterior această importantă etapă între paleolitic și neolitic. De asemenea, nu era bine precizată poziția cronologică și aria de difuziune a chalcoliticului (eneoliticului), care, așa cum a reieșit din cercetările ulterioare, nu a acoperit decît anumite zone ale lumii. În sfîrșit, epoca fierului, slab cunoscută, nu fusese încă împărțită în cele două vîrste structurale deosebite, Hallstatt și La Tene.[^]

În strînsă legătură cu problemele periodizării preistoriei se află chestiunile legate de metodele investigației de teren. Însuși precizările la care s-a ajuns în privința succesiunii marilor, etape ale civilizației omenești datorează mult practicii de teren, în cadrul căreia, cam din epoca în care Odobescu începuse să nutrească interes pentru preistorie, era pe cale să se impună metoda stratigrafiei, împrumutată din geologie. Adaptată de arheologii francezi, germani și danezi, apoi, către sfîrșitul veacului și de cei englezi (în frunte cu Plinders Petrie), la specificul activității arheologice, stratigrafia a ajuns să cucerească lumea științifică, aureolată fiind și de citeva spectaculoase rezultate imediate. Apoi, prin însemnatele contribuții ale arheologilor suedezi Hans Hildebrand și Oskar Montelius, avea să se impună și metoda tipologiei, care, pornind de la conceptul pozitivist de *tip*, urmărea să înscrie și să cerceteze în evoluția lor morfologică obiectele arheologice (vasele ceramice, piesele de podoabă, armele, uneltele de metal sau de piatră etc.)¹²⁵.

Istoria arheologiei preistorice pare să fi cunoscut de-a lungul ei o alternanță ciclică între demersul tipologic și studiul structurilor. În anii în care scria Odobescu — foarte restrîns circumscriși cronologic, după cum am văzut (1868—1874) — cercetarea era dominată de două mari curente, ambele de o importanță culturală mult mai largă decît reflexele pe tărîm arheologic: pozitivismul și evoluționismul. Tipologia însăși era o expresie a schemei evoluționiste aplicate în arheologie. Eforturile spre clasificare minuțioasă și periodizare cît mai precisă, absolutizarea datelor, tehnice au făcut însă ca în scurtă vreme să se nască în mințile unei întregi generații — reprezentate, de altfel, de spirite dintre cele mai ilustre — iluzia „metodei perfecte”, un Graal după care, în același secol pozitivist[^] tînjeau, ba uneori chiar trăiau sentimentul de a-1 fi obținut, și corifeii istoriografiei critice germane din tradiția unui Meubur sau a unui Kanke». Abia către sfîrșitul secolului trecut, în contextul foarte amplu al unei crize generale a pozitivismului și a evoluționismului plat, asistăm, pe tărîm arheologic, la o adevărată „ofensivă” împotriva vechii școli, o ofensivă izvorîtă din impasul în care a ajuns în scurtă vreme cercetarea, din ce în ce mai puțin satisfăcută de menghinele demersurilor tipologizante¹²⁶. Evencilindu-se programatic de la tradiția istoriografiei romantice, arheologia preistorică, puternic influențată și de cercetările etno-filologice

¹²⁴ Vezi și A. P. Madsen, *Antiquites prehistoriques du Danemark. L'Âge de la pierre*, 1869. Cam în aceeași perioadă, în Franța, G. de Mortillet determină caracterul așezării mezolitice de la Fere-en-Tardenois (după numele căreia s-a introdus în arheologie conceptul de *tardenoisian* pentru una din etapele mezoliticului).

¹²⁵ Vezi *supra*, n. 11.

¹²⁶ p. .tru a evita amplele considerații pe care o tratează, fie ea și sumară, a unei probleme atît de complexe le-ar impune, ne mulțumim să cităm cele sintetizate foarte lucid de R. Hachmann, *Die Goten und Skandinaviern*, Berlin, 1970, p. 182: „Die Entwicklung, die sich in der Vor- und Frühgeschichte vollzog, war offensichtlich Teil einer allgemeinen Auflehnung gegen den Positivismus. Allenthalben kani damals das Gefühl auf, die exakten Metho-

(K. Zeuss, J. Grimm, K. Miillenhoff), a căutat să parcurgă — ca să spunem așa — drumul de la obiecte la structuri, deplasându-și atenția de la vestigiile materiale în sine la comunitățile umane cărora le-au aparținut respectivele culturi materiale. Așa avea să apară, pe o cale relativ scurtă, care ajunge pînă la Gustaf Kossina, acea *Siedlungsarchäologie*¹²⁷, ce-și propunea* să identifice civilizațiile arheologice circumscrise pe baza criteriilor tradiționale cu etniile cunoscute din izvoarele scrise. Așa s-au născut, pornindu-se, desigur, de la complexele închise (*geschlossene Funde*) — idee introdusă tot de evoluționiști! —, conceptele de *cercuri culturale* (Wilhelm Schmidt) sau de *provincii culturale* (Gustaf Kossina). Așa s-a făcut că explicația tradițională a creșterilor cantitative și calitative a fost părăsită în favoarea captivantei soluții a migrațiilor. Dacă toată această schimbare de atitudine era, la cumpăna dintre veacuri, obiectiv necesară, nu este mai puțin adevărat că, într-o etapă imediat următoare, au fost înlăturate sau nuanțate, de pe poziții critice, dar folosindu-se, desigur, acumulările anterioare, multe din punctele de vedere ale „noii școli”.

Este adevărat că Odobescu nu a putut fi, prin specificul preocupărilor sale, direct implicat în tumultul acestor discuții. Tinărul dăruit de muze cu toate însușirile pentru a ajunge un distins clasicist s-a simțit pentru întâia oară atras de domeniul preistoriei, care pe atunci încă nu își definise pe deplin statutul științific, probabil tot cu ocazia sejurului său parizian din 1867, atît de bogat în experiențe pozitive, cînd, în același timp cu Expoziția universală, a avut loc în capitala Franței, din inițiativa lui Gabriel de Mortillet, cel de-al doilea congres internațional de „paleontologie” (primul se întrunise la Neuchâtel în anul precedent)¹²⁸. Din acest moment Odobescu se informează asiduu asupra cercetărilor arheologice preistorice întreprinse în statele cu ceva mai vechi tradiții în domeniu. Faptul că după 1874 nu a mai publicat nimic pe acest tărîm nu trebuie să înșele; o dovadă elocventă că Odobescu nu s-a îndepărtat de acest domeniu o furnizează cursul deja amintit de preistorie — al cărui text s-a pierdut, din păcate—, iar mărturii indirecte depun numeroasele excursuri cu referiri la antichități preistorice din scrierile sale consacrate tezaurului de la Pietroasa și altor monumente. În *Antichitățile județului Romaniți* se acordă un spațiu destul de larg descoperirilor din stațiunea preistorică de la Yădastra; în *Novocerkask* citează și comentează la tot pasul o serie întregă de antichități scito-sarmatice; pînă și într-o scriere atît de circumscrisă tematic precum cea consacrată monumentelor antice cu dom circular își găsește locul un excurs referitor la complexul megalitic de la Stonehenge.

În urma unei analize aprofundate a tuturor contribuțiilor cărturarului pe acest plan devine evident faptul că Odobescu — fie și numai dacă îl judecăm după literatura de specialitate citată în note și valorificată efectiv în text, o literatură de cea mai bună calitate, reprezentînd, practic, de fiecare dată, ceea ce era mai nou și mai bun în știință — a beneficiat ele o

informație care a stîrnit admirația specialiștilor europeni — elocvente în acest sens fiind ecourile comunicării lui Odobescu de la congresul de la Copenhaga — și care astăzi continuă să ne uimească. Mai mult decît atît cărturarul nu s-a mulțumit doar să înregistreze, dar a surprins cu multă luciditate chiar „mersul” cercetării, fiind, poate, unul din aceia care au prevăzut trecerea deja menționată de la arheologia clasificatorie, de detaliu la studiul structurilor complexe. „Astăzi știința arheologică cercă să afle un fir spre a da de căpătii aceluia labirint; dar ea abia cutează pînă acum, cu ajutorul antropologiei, să facă, printre rămășițele preistorice distincțiuni de seminție și de neamuri; ea mai mult se mărginește deocamdată a clasifica producțiunile primitive ale omenirii într-o ordine cronologică, de pe natura materialelor care au venit succesiv la cunoștința și la întrebuițarea omului”¹²⁹. Privind în urmă, ne dăm seama ce însemnată avea o asemenea afirmație făcută în 1872¹³⁰, cînd de abia se făceau auzite primele voci care vesteau noua școală¹³¹.

Odobescu năzuia, așadar, spre o cercetare globală — pluridisciplinară, am spune în termenii de astăzi — îndreptată spre marile probleme a istoriei comunităților umane din „tîmpan preistoriei”. Sîntu întîmplător să aduce adesea în discuție antropologia, ca disciplină auxiliară a arheologiei preistorice. Aceasta nu înseamnă însă că Odobescu ar fi disprețuit latură pur tehnică a arheologiei preistorice. Nu trebuie nici o clipă pierdut clipă de vedere că scrierile sale de preistorie au un caracter programatic : Odobescu încearcă să ordoneze materialul și să traseze direcții de cercetare. Pînă nu cu mult timp înainte, în perioada romantică a anticarilor, „tot se găsea era roman și tot ce nu putea fi roman era barbar, prin urma bun de sfărîmat, bun de aruncat”¹³². Odobescu este primul care încearcă o sistematizare a materialului provenit din săpăturile preistorice de pionierat (Bolliac, Sturdza, Pappasoglu etc). Această întreprindere, pentru că cărturarul ar fi meritat, oricum, toate elogiile posterității, crește în însemnătate cu atît mai mult, cu cît a fost realizată după modele din cele mai îndepărtate și prin criterii care, în bună parte, își păstrează și astăzi valabilitatea.

Pentru repertorierea descoperirilor anteromane și valorificarea lor științifică și muzeistică, Odobescu a fost de-a dreptul fascinat de metode daneze, cu care se familiarizase în 1869. Micuța Danemarcă, țara lui Eamus Isyerup și a lui Christian Thomsen — părintele periodizării tripartite prima adevărată revoluție în știința preistorică —, țara; Muzeului Național de la Copenhaga, a cărui fondare în 1807 poate fi socotită un adevărat act de naștere al arheologiei preistorice mondiale¹³³, a deținut pe tot parcursul secolului al XIX-lea o poziție de frunte în acest domeniu¹³⁴. Arheologia ajunsese atît de populară, încît pătrunsesse pînă la un anumit nivel — chiar și în conștiința maselor, capabile să intuiască valoarea patrimoniului a unor descoperiri întîmplătoare „Este o țară, domnilor, — spune Odobescu

¹²⁹ *Artele din România*, SLI, II, p. 255 — 256.

¹³⁰ Conferința a fost ținută în 1872, iar textul său a văzut lumina tiparului în 1874 (*su* ii. 80 și 120).

¹³¹ „Wir sind es endlich miide, in der blofien gedanklosen Anhäufung wohlgesichteter Materials den hochsten Triumph der Fprschung zu erblicken”, spunea filologul W. Scherer în 1868 (*Zur Geschichte der deutschen Sprache*, p. XII; citat după R. Hachmann, *op. cit.*, p. 1) cu referire directă la stadiul cercetării arheologice consacrate populațiilor germanice.

¹³² C. Bolliac, în *Trompeta Carpaților*, 12, 1874, nr. 1137, 20 iunie.

¹³³ H. J. Eggers, *op. cit.*, p. 11.

¹³⁴ Kr. Kristiansen, *A social history of Danish archaeology (1805—1975)*, în *Towards a history of archaeology. Being the papers read at the first Conference on the history of archaeology in Aarhus, 29 August—2 September 1978*, ed. by G. Daniel, Londra, 1981, p. 20 — 44; vezi O. Kiindt-Jensen, *Archaeology and ethnography in Denmark : early studies*, *ibid.*, p. 14 —

den in den Geisteswissenschaften hätten zwar Fortschritte hinsichtlich der Breite des Wissens und der Zuverlässigkeit der Erkenntnisse erbraecht, doch nichts mehr und das sei nicht genug. Es kam ein deutliches Unbehagen auf, ein Fragen nach dem letzten Ziel der hemmungslosen Detailforschung, und selbst den Facligelehrten kam angesichts des Forschungsbetriebes em Gefulil todlicher Langeweile an”.

¹²⁷ Pentru aceste chestiuni : H. J. Eggers, *op. cit.*, p. 199 — 254 (vezi p. 200 : „ignorieren darf man das Lebenswerk Gustaf Kossinas nicht. Die Vorgeschichte würde sich als historische Wissenschaft selber aufgeben, würde sie nicht immer und immer wieder den Versuch machen, auch das Problem der ethnischen Dentung zu lösen”); J.-P. Millotte, în *Dialogues d'histoire ancienne*, 4, 1978, p. 377 — 397 (cu multe exagerări însă).

¹²⁸ M. Babeș, în *Memoriile Secției de Științe Istorice*, seria IV, tomul IX (1984), 1987. p. 139

de la tribuna conferinței ținute în 1872 – unde cultul arheologiei a intrat în uzurile poporane. Acea țară e Danemarca. Acolo, oricând un țăran a răsturnat cu fierul plugului o oală veche, un ciocan de piatră sau o custură de bronz, el o duce cu mândrie la muzeul național din Copenhaga, unde descoperirea lui e așezată cu onoare în dulapuri, alături cu numele dăruitorului. Orice danez aspiră la fericirea de a vedea produsul aflărilor sale arheologice înavușind tezaurele artistice și istorice ale țării"¹³⁵. Exemplul ales are o menire educativă și nu întâmplător este prezentat unui cerc mai larg de auditori tocmai în anii imediat următori lansării *Gestionarului arheologic*: „Știți, domnilor, — continuă Odobescu — că acesta este un nobil mod de a-și iubi patria. El dovedește că o națiune care știe așa de mult să-și respecte datinile părintești, nu voiește și nu poate să moară !”

Ga în atâtea rînduri, Odobescu nu s-a limitat la îndemnuri, ci a purces el însuși la defrișarea acestui teren neumblat. El tratează atît piese de piatră și os¹³⁶, cit și monumentele în sine, pe care le grupează, încă din 1868, în trei categorii: *valuri, tumuli (măguri) și cetăți (întărituri) de pămînt*¹³⁷. Nu interesează aici atît de mult faptul că în decursul timpului, prin cercetări sistematice, multe din valurile (cele două „brazde ale lui Novac”, bunăoară) sau cetățile de pămînt menționate s-au dovedit a fi postromane, din epoca migrațiilor sau medievale timpurii¹³⁸; mult mai vrednică de interes este semnificația pe care încă din anii '60 ai secolului trecut o atribuie unor monumente, care, cu cîteva notabile excepții, au început, pe plan mondial chiar, abia în perioada interbelică să constituie obiectul unor cercetări arheologice sistematice. Tumulii, căroră arheologul român le consacră, de fiecare dată, pagini ample, au fost multă vreme ignorați, înainte de a-și dezvălui secretele, pe baza căroră s-a ajuns treptat la precizări cronologice și la definiri de culturi preistorice dintre cele mai însemnate.

Se obișnuiește, în general, atunci cînd se analizează activitatea unui arheolog din trecut, să i se trateze critic metoda investigației. Evident nu este cazul aici, cînd avem a face cu un preistorician care nu a efectuat pe cont propriu cercetări de teren. Nu putem aprecia în ce măsură Odobescu a asimilat marile cuceriri metodologice ale timpului. Este posibil să fi luat cunoștință de scrierile fundamentale ale lui Oskar Montelius, cel ce a definit pentru prima oară *metoda* arheologică în sine¹³⁹, în orice caz însă nu a aplicat-o. După cum am arătat, Odobescu operează nu cu tipuri, ci cu analogii, alese uneori pe baza unor criterii nesemnificative și neconcludente arheologic. Că a urmărit însă cu tenacitate progresele realizate de știință și în acest domeniu este în afară de orice îndoială. Un exemplu îl

¹³⁵ SLI, II, p. 261.

¹³⁶ y., j *supra*, n. 118.

¹³⁷ *Notice sur les antiquites de la Roumanie, passim.*

¹³⁸ y., i comentariile noastre la scrierile de preistorie ale lui Odobescu din partea a doua a acestui volum.

¹³⁹ Ne simțim datorii să trimitem, în această privință, la precizarea pe care a făcut-o H. J. Eggers, *op. cit.*, p. 89 : dacă în literatura arheologică Montelius este considerat a fi fost „descoperitorul” metodei tipologice — merit pe care l-ar împărți, oricum, cu H. Hildebrand—, în schimb, se trece cu vederea faptul mult mai important că „er ist nicht der << Erfinder > der Typologie, sondern der erste, der alte Methoden, die zu einer exakten, relativen und absoluten Chronologie führen können, klarin ihren Vorzügen und Nachteilen gegeneinander abzug und aus ihnen allen zusammen sein System schuf”. Pe de altă parte, nu trebuie pierdut din vedere faptul că principala lucrare a lui Montelius, cea mai reprezentativă pentru sistemul conceput de el, *Die älteren Kulturperioden im Orient und Europa*, Teii I. *Die Methode*, Stockholm, 1903 a apărut cîteva ani după moartea lui Odobescu.

constituie interesul pentru tehnicile de săpare a tumulilor, o temă care abia în ultimile decenii ale secolului trecut a fost abordată de pe poziții cu adevărat științifice. Odobescu mărturisește cu modestie că nu știe dacă movilele „trebuie despicate de-a dreptul ori pieziș, în perghel sau în răscruce”¹⁴⁰, dar tocmai din această afirmație rezultă că era informat de existența tuturor acestor metode. în continuarea aceluiași pasaj, autorul citează cîteva opinii ale arheologilor ruși, cu ale căror rezultate în săpăturile din eurganele scitice era mai mult decît familiarizat. Din păcate, asemenea păreri nu erau cele mai avizate în epocă, știut fiind faptul că în Busia asemenea săpături nu au depășit din punct de vedere metodologic multă vreme nivelul diletantismului. Marile realizări în problema stratigrafiei mormintelor tumulare, datorate tot savanților nordici, suedezul Montelius, cel deja amintit (săpăturile din tumulii de la Eldsberga și Lundby), și danezul Sophus Miiller (tumulii din lutlanda), fie că i-au rămas lui Odobescu necunoscute, ele plasîndu-se, de altfel, în ultimii ani ai vieții sale, fie autorul nu le-a acordat importanța cuvenită.

Preocupările de preistorician ale lui Odobescu nu pot fi despărțite de lupta susținută pe care acesta a dus-o cu diletantismul. Dacă întreaga generație anterioară a romanticilor „anticari” păcătuisese prin prea multă fantezie în tratarea monumentelor, sculpturilor, epigrafelor sau monedelor romane — un domeniu în care măcar formația clasicistă a unora și stadiul mai avansat al cunoștințelor pe plan european puteau constitui paveze împotriva ridicolului —, în schimb, în sectorul atît de nebulos al preistoriei ignoranța putea naște monștri. Episoade precum cel al „lulelelor preistorice” sau al „alfabetelor dacice” erau, din păcate, frecvente. Odobescu și-a asumat cu mult curaj sarcina cenzurii științifice. I s-a reproșat uneori că a făcut-o cu prea multă duritate, mai ales în cazul lui Bolliac¹⁴¹, care, în ciuda tuturor limitelor sale, a rămas cel mai întreprinzător arheolog de teren al timpului. Nu s-a acordat însă prea multă atenție faptului că tocmai pamfletul necruțător al lui Odobescu a fost acela care l-a temperat pe gazetarul-arheolog. Deși Odobescu i-a oferit lui Bolliac o bună bucată de vreme asistență științifică, încercînd, după cîte se pare, să-l rețină de la exagerări, redactorul *Trompetei Carpaților* s-a desfășurat nestingherit; a fost efectiv nevoie de o critică virulentă pentru a-i potoli zelul.

Dacă în alte sectoare ale arheologiei Odobescu a fost cel mai învățat sau unul dintre cei mai învățați cercetători români ai epocii, în preistorie el era *singurul* la noi în țară capabil să se apropie de acest domeniu. Va fi ulterior, secondat de tinărul Tocilescu, care însă, după un frumos debut, se va îndepărta de preistorie pentru a se acoperi de incontestabile merite în sfera arheologiei și epigrafiei greco-romane. Se poate afirma, pe bună dreptate, că de la Odobescu încoace pornește în știința românească o tradiție sănătoasă de cercetare, care va fi ulterior continuată cu strălucire de Yasile Pârvan. în domeniul preistoriei Odobescu nu a făcut „școală” în adevăratul înțeles al cuvîntului; au rămas însă — ceea ce este, poate, mai important — ideile, iar prin acestea Odobescu se întilnește peste generații cu Yasile Pârvan, ba chiar și cu urmașii acestuia¹⁴².

¹⁴⁰ SLI, II p. 266.

Despre întreaga discuție vezi, pe larg, O. Papadima, *op. cit.*, p. 3., 6.

¹⁴² I. Nestof, *op. cit.*, p. 157.

Arta epocii migrațiilor în opera lui Alexandru Odobescu

Prin *Tezaurul de la Pietroasa* Odobescu și-a cucerit un loc de frunte în istoria arheologiei europene¹⁴³. Grandioasa monografie — concepută încă din tinerețe¹⁴⁴, refăcută în diferite variante, efemer părăsită și de fiecare dată reluată cu noi forțe, pentru a apărea în cele din urmă postum — reprezintă încununarea trudei cărturarului pe terenul arheologiei.

Nu putem aprecia dacă această viziune tradițională a fost influențată de monumentalitatea acestei scrieri sau dacă posteritatea a fost mereu conștientă că monografia închinată tezaurului nu este una, anume cea mai importantă dintre lucrările lui Odobescu, ci *sinteza* întregii opere odobesciene. Cert este că lucrările arheologice ale cărturarului nu pot fi juxtapuse, deci nici nu pot fi tratate separat în vreo ordine cronologică sau tematică, oricare ar fi aceea. Ele sint, așa cum am arătat încă din primele rânduri ale considerațiilor noastre, părți ale unui întreg. Monografia închinată tezaurului unește armonios și include organic în acest întreg tot ceea ce Odobescu a lăsat—mai mult sau mai puțin desăvârșit—pe parcurs, acele *scripta archaeologica minora* concepute în sine ca momente pregătitoare ale definitivării unei opere de o viață. Având în vedere structura monografiei, pe care, mai mult ca oricând, își pune amprenta maniera excursivă de tratare caracteristică lui Odobescu, am putea spune că fiecare notă mai amplă, fiecare apendice, dacă ar fi fost publicate separat, și-ar fi dobândit pe deplin statutul de opere independente și ar fi îmbogățit evantaiul scrierilor „minore”.

Urmărind obiectele coipouente ale tezaurului pînă în determinanțele de ultimă instanță, depășind — fapt lesne de înțeles — cadrul strict arheologic („er beherrscht nicht das reiche Material, das ihn zur Yerrfiigung steht, sondern dieses Material beherrscht und erdruekt ihn”)¹⁴⁵, Odobescu și-a diversificat permanent paleta preocupărilor, ajungînd cu demersurile sale pînă în Persia sasanidă și în India lui Kaniska, Găsind analogii în piesele tezaurului de la Novocerkask, bunăoară, s-a apucat virtos de lucru pînă a închinat o adevărată monografie, nu întregului tezaur, ci unei singure piese, diadema, „cununa” de aur¹⁴⁶. Eeținindu-i atenția,

¹⁴³ Nu intenționăm aici să dezbaterem în amănunțime acest subiect, care se referă, desigur, la cea mai importantă latură a activității arheologice a lui Odobescu, însă despre care există deja o excelentă tratare monografică în studiul precitat al lui Mircea Babeș, *Odobescu și tezaurul de la Pietroasa*, în *Opere*, IV, p. 5 — 34. La fel de importantă ui se pare și abordarea de pe poziții estetice datorată lui N. Manolescu, *op. cit.*, p. 108 — 126.

¹⁴⁴ M. Babeș, *op. cit.*, p. 6, a demonstrat că interesul pentru „Cloșca cu puii de aur” i-a fost suscitată lui Odobescu nu ia anii de școală petrecuți la Colegiul Sf. Sava, unde se afla expus tezaurul, așa cum s-a speculat uneori, ci puțin mai tîrziu, în 1881, cînd acesta a reluat contactul cu fostul său dascăl de latină, pastorul evanghelic Rudolf Neumeister („modeste et venerable professeur”) și a făcut, pe de altă parte, cunoștință cu Franz Bock, ambii învățați situîndu-se pîntre primii exegeți ai tezaurului. Pe parcurs (vezi istoricul cercetărilor, *ibid.*, p. 6 — 21) monumentul suferă „un proces de hipertrofie care face din el o operă fastuos erudită. Un anume romantism ai concepției științifice nu e străin de această desfășurare în toate direcțiile a nucleului inițial” (N. Manolescu, *op. cit.*, p. 109).

¹⁴⁵ În felul acesta se exprima unul din recenziții lucrării, E. von Stern, în *Literarisches Centralblatt*, 52, 1901, 30, 27 iulie, coi. 1237 - 1238.

¹⁴⁶ *Antichități scitice. Cununa mare din tezaurul de la Novo-Cerkask, cu privire asupra unor giuiele scitice din Muzeul Ermitajului de la St. Petersburg*, București, 1879 (scrierea apăruse cu titlul ușor schimbat în *Analele Societății Academice Române*, t. XI, secț. II, *Memorii și notițe*, 1879, p. 197 - 232).

cu altă ocazie, o cupă de argint sasanidă din Cabinetul de Medalii de la Paris, i-a dedicat și acesteia un amplu studiu¹⁴⁷. Motivul taurului în arta policromă a fost iarăși un nou prilej de excurs, din preistorie pînă în Evul Mediu, din Egipt pînă în Moldova¹⁴⁸. Nicidecum erudiția lui Odobescu nu și-a găsit exprimări mai caracteristice decît în acest domeniu al artei „barbare”.

O asemenea tematică, în mare vogă pe plan european — grăitoare în acest sens fiind lucrările lui Ferdinand de Lasteyrie¹⁴⁹ și Charles de Linnas¹⁵⁰ —, i se potrivea ca o mînușă lui Odobescu. Studiile se aflau pe atunci într-o stare incipientă, care făcea necesare noi și noi acumulări. Nu se controla încă informația : pe de o parte, muzeele erau pline de materiale inedite de maximă importanță—să ne gîndim numai la tezaurule de la Ermitaj !—, pe de altă parte, coordonatele istorice ale „epocii migrațiilor” pluteau într-o nebuloasă aproape dezarmantă. Cu toate acestea, își făcuseră loc în epocă, încetul cu încetul, principalele idei directoare, [3e care, ulterior, se va întemeia cercetarea sistematică pînă în zilele noastre. Că arta metalelor proprie migratorilor germanici se întinde pe o zonă, dacă nu „eurasiatică”, oricum paneuropeană, că rădăcinile ei trebuie căutate în arta scito-sarmatică și în stilul animalier al acesteia, că acest stil, la rîndul său, valorifică deopotrivă vechi tradiții artistice asiropersane, dar și uraloaltaice și siberiene, că importante influențe se datorează, de asemenea, răspîndirii modelelor și motivelor sasanide — toate acestea erau deja încă de prin ultimele decenii ale secolului trecut adevărate locuri comune în literatura de specialitate. Pentru Odobescu, mereu dispus să deslușească influențe, înrudiri, determinări religioase, nimic nu putea fi mai fascinant decît un asemenea cîmp de investigație. El, care respingea arta romană tîrzie de pe poziții clasiciste extreme, a manifestat, în schimb, o profundă înțelegere pentru arta policromă.

Este drfept că, de cele mai multe ori, acest demers a fost făcut cu ochii „colecționarului”, ai. *cmnaisseur-uhxi*. Ca spirit, *Le tresor* face parte din aceeași serie de „mici enciclopedii artistice”, precum *Cîteva ore la Snagoto*, *PseuđoJcyngețiJcos-j Istoria arheologiei*, toate acestea „lumi închise, structurate cu o metodă divagantă” Odobescu alunecă mereu în descrierile exhaustive, „stăruie pe detalii fizice, dimensiuni, forme, culori, nu din stricta erudiție, ci fiindcă această saturație este caracteristică imaginației lui”¹⁵¹. După descrierea fiecăreipiese uimeam investigațiile referitoare la circulația motivelor, toate acestea amplu ilustrate de exemple din toată Eurasia. Argumentația istorică, referirile la substratul mitologic al unor reprezentări se întemeiază pe lungi pasaje citate *in extenso*, excerptate clin autorii greci și romani. Nu lipsesc nici captivantele pagini cu privire ia istoricul unor descoperiri și ia destinul unor obiecte (furturi,

¹⁴⁷ *La coupe de la deesse Nana-Anat conservee au Cabinet des Medailles de Paris. Etude sur quelques pieces d'orfevrerie orientale posterieures a la conquete de l'Asie Centrale par Alexandre le Grand*, în *Gazette archeologique*, 10, 1885, p. 286 — 296 și 11, 1886, p. 5 — 15 și 70 — 86.

¹⁴⁸ *Capul de bou întrebunțat ca ornament simbolic în antichitate*, în *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, 2, 1891, nr. 7, ianuarie, p. 385 — 399.

¹⁴⁹ *Histoire de Vorfevrerie depuis les temps les plus recules Jusquâ nos jours*, Paris, 1875.

¹⁵⁰ *Vezi n. 82.*

¹⁵¹ N. Manolescu, *op. cil.*, p. 76. „Odobescu are voluptăți de colecționar. Dar ce sint *Le tresor* și celelalte dacă nu colecții, bric-à-braeuri, muzee arheologice de dimensiuni portabile pinacoteci și gliptoteeci de buzunar” (p. 77). Cf. p. 101 : „Odobescu este un expert ce se emoționează și un poet fascinat de detaliul exact : în arheolog învinge mereu colecționarul”.

¹⁵² *Ibid.*, p. 119.

recuperări spectaculoase, transferuri dintr-o colecție în alta), toate acestea» amintind de fermecătoarele divagații din *Istoria arheologiei*. însăși relatarea despre descoperirea de la Pietroasa și destinul tezaurului după achiziționarea și dosirea lui în scopul comercializării de către afaceristul Verussi este o adevărată novelă polițistă. Odobescu nu vrea să omită nimic. Fiecare nouă piesă — descoperită prin vreun muzeu clin itinerariile sale europene sau semnalată de vreunul din corespondenții săi — îl determină să refacă, să reconceapă, să adauge. înțelegem acum modul în care s-a ajuns la acest proces de „hipertrofie”, de la primele „relațiuni” și „notițe” din anii '60 la stufoasa operă (aproape) finală.

Cit despre valoarea pur științifică a lucrării, este general admis că *Le tresor* a rămas o operă de referință până în zilele noastre. Nici o exegeză modernă consacrată acestui tezaur — unic în felul lui — nu poate porni decât de la lucrarea lui Odobescu. Spre deosebire de alte studii din aceeași epocă — referitoare mai ales la inscripția runică de pe colan — amintite mai mult sau mai puțin în treacăt și pe un ton ușor concesiv în capitolul consacrat „istoricului cercetărilor”, opera lui Odobescu este mereu adusă în discuție pe parcurs, pentru că aproape că nu există problemă pe care s-o ridice tezaurul și pe care să n-o fi abordat, într-un fel sau altul, și Odobescu.

în urma analizei tezaurului și a circumstanțelor istorice, Odobescu ajunge la câteva importante concluzii :

„1. Les pieces qui constituent le tresor trouve à Petrossa proviennent d'un peuple gernianique, professant le paganisme, et tres probablement des Goths qui habiterent la Dacie du IIP au Ve siecle de Pere chretienne. 2. Elles semblent ne pas dater toutes de la meme epoque, mais, entout cas, elles denotent Pexistence d'un art indigene particulier aux Goths de la Dacie.

3. La totaiite des pieces clecoiivertes à Petrossa appartenait au tresor d'un ancien temple paien, tresor compose exclusivement de vases sacres et d'ornements sacerdotaux”¹⁵³. La prima concluzie se adaugă „ipoteza Athanaric”¹⁵⁴, susținută în aceeași epocă de Franz Bock și de Charles de Linas¹⁵⁵.

Dintre-toate aceste concluzii și interpretări, doar ideea unui „templu păgîn” la Pietroasa trebuie respinsă din capul locului, atîta vreme cît cercetările arheologice întreprinse pînă în zilele noastre în *castelhim* și în zona limitofă nu au surprins nici un fel de urme de lăcaș sacru¹⁵⁶. Cea de-a doua concluzie a fost nuanțată pe parcurs chiar de Odobescu însuși și expusă în termeni modifi cați încă din 1879, în lucrarea consacrată diademei din tezaurul de la Novocerkask, unde se arată că originile ofrevrării cloazonate trebuie căutate în rizontul artei seito-sarmatice din Busia meridională¹⁵⁷. Cît despre datarea tezaurului în timpul lui Athanaric, dacă noile cercetări înclină spre o datare în prima jumătate a secolului al V-lea e.n. și, implicit, spre atribuirea acestui tezaur uniunii de triburi ostrogotice¹⁵⁸, nu este mai puțin adevărat că „ipoteza Athanarie” a avut de-a lungul timpului adepți dintre cei mai de seamă, atît la noi, cît și pe plan euro-

¹⁵³ *Le tresor...*, *Opere*, IV p. 714.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 731 - 734.

¹⁵⁵ M. Babeș, *ibid.*, p. 27.

¹⁵⁶ Gb. Diaeonu, *ibid.*, p. 1055 — 1064.

ia? vezi comentariile noastre la *Novocerkask*, în partea a doua a prezentului volum, Această idee va fi amplu dezvoltată în perioada *interbelică*. în lucrările lui M. I. Rostovtzeff.

¹⁵⁸ K. Horedt, în *Germania*, 50, 1972, 1 - 2, p. 217 - 218; R. Harboiu, în *Opere*, IV, p. 1034; cf. idem, *The fifth-century A. D. treasure*. .. passim.

pean¹⁵⁹. Nu interesează aici atît de mult în ce măsură noile cercetări pot fi considerate ca ultima — și irevocabilă — filă a acestui voluminos dosar; reținem însă faptul că lucrarea lui Odobescu mai poate concura, prin ^nnele din ipotezele cuprinse în ea, la pasionantele dezbateri suscitade pînă în zilele noastre de tezaurul de la Pietroasa.

După felul în care a fost concepută și realizată, scrierea lui Odobescu este mai mult decît o monografie, este o încercare de sinteză dedicată artei policrome. Odobescu este, alături de Lasteyrie, Linas, Bock, Arneth și alții, unul din cei mai de seamă exegeți ai artei metalului din epoca migrațiilor germanice¹⁶⁰, iar dacă operele cărturarului român au fost receptate ca atare în epocă, aceasta se datorează nu numai lucrărilor consacrate tezaurului de la Pietroasa, ci și celor care tratează teme înrudite.

Ne referim, în primul rind, la amplul studiu dedicat diademei din tezaurul sarmatic de la Novocerkask. Avînd la bază textul unei conferințe academice susținute la 29 august 1878¹⁶¹, lucrarea a apărut în volum în 1879. Odobescu luase cunoștință de tezaur în urma îndelungatelor călătorii de studii la Petersburg și fusese atras de posibilitatea unor analogii valorificabile în vederea redactării monografiei despre Pietroasa. Fapt demn de semnalat — și apreciat ca atare de beneficiar —, Odobescu nu s-a mulțumit să acumuleze date științifice în propriul său interes, ci i-a oferit cu mări-nimie lui Charles de Linas toate informațiile necesare pentru studiile acestuia din urmă¹⁶². Dacă pînă în cele din urmă părerile celor doi nu au coincis în totalitate¹⁶³, este de-a dreptul uimitor să constatăm cum principalele concluzii ale lui Odobescu își păstrează, în bună parte, nealterată valoarea pînă astăzi. Ideea originii stilului policrom în spectrul artistic scito-sarmatic a cunoscut, de la M. I. Eostovtzeff încoace, o carieră științifică impresionantă¹⁶⁴. Datarea propusă de Odobescu este și ea admisă de noile cercetări¹⁶⁵. Studiu prolix, cu ample divagații și multă informație excedentară, lucrarea despre Novocerkask prezintă ea însăși în *nuce* toate virtuțile și scăderile operelor arheologice odobesciene, anunțînd parcă revărsarea de erudiție din *Le tresor*. Am putea doar adăuga faptul că, după părerea noastră, spre deosebire de toate celelalte lucrări cu care se înrudește îndeaproape, studiul la care ne referim își păstrează cei mai bine reliefată tema de bază.

în aceeași serie se înscriu, de asemenea, studiile publicate în decurs de cîțiva ani (1885—1887) în *Gazette archeologique*. Primele părți ale „serialului” sînt ocupate de un lung studiu consacrat unei cupe sasanide de argint de la Cabinetul de Medalii de la Paris¹⁶⁶, pe care este reprezentată

¹⁵⁹ De exemplu, J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attilareiches*, Munchen, 1956, p. 80 ; I. Nestor, în *Istoria României*, voi. 1, București, 1960, p. 698 - 699 ; Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Tezaurul de la Pietroasa*, București, 1967; Birgitt Arrhenius, *Granatschmuck und Gemmen aus nordischen Funden des fruhen Mittelalters*, Stockholm, 1971, p. 18, n. 3. Vezi istoricul problemei la R. Harhoiu, în *Opere*, IV, p. 1011 - 1012.

leo o foarte reușită încercare de plasare a lui Odobescu în știința europeană & epocii se datorează lui Răzvan Theodorescu (*Revista de istorie și teorie literară*, 20, 1971, 1, p. 77 — 82).

¹⁶¹ G. Serban, *op. cit.*, p. 362.

¹⁶² Ch.' de Linas, în *Mmoires de VAcademie d'Arras*, 12, 1880, p. 1—2.

¹⁶³ Idem, *ibid.* p. 18, n. 1.

¹⁶⁴ M. I. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. *Ibl* sqq. ; idem, *Skythien und der Bosphorus*, voi. 1, Berlin, 1931, passim.

¹⁶⁵ Vezi discuția despre datare în comentariul nostru din partea a doua a acestui volum. ¹⁶⁶ Vezi *supra* n 147 Piesa este ulterior descrisă de E. Babelon, *Guide illustre au Cabinet des Medailles et Antiques de la Bibliotheque Nationale. Les antiques et les objets d'art*. Paris, 1900, p. 20 - 22 și fig. 11 (p. 21), nr. 2881, unde este citat ca bibliografie a piesei studiul lui Odobescu.

o divinitate asiatică din categoria de „Mari Zeițe”, călare pe -animalul fantastic numit *marticlioras*. Acest studiu este unul din cele mai caracteristice pentru maniera digresivă a lui Odobescu. El urmărește fiecare element iconografic pînă în ultimele sale implicații; de exemplu, analizînd sursele literare și reprezentările plastice referitoare la *marticlioras*, Odobescu îl poartă pe cititor prin tot Orientul antic, dar și prin mănăstirile medievale, iar cu ocazia unui excurs despre ... girafa în antichitate oferă literalmente citeva pagini de zoologie ! (Metoda nu este însă cu totul extravagantă într-o epocă în care Charles de Linas pornea de la „gy-paeții” reprezentați pe placa de la Siverskaja stanica sau pe diferite fibule pentru a ajunge la ... speciile distinse de Linne) ! Fapt este că tema aleasă de Odobescu conține și astăzi încă multe elemente incerte; nu se cunosc, bunăoară, toate aspectele sincretismelor, de pe urma cărora au rezultat hibridele „Mari Zeițe”¹⁷⁵ (Tsana-Anat, Anahita, Dea Siria etc), la fel cum datarea obiectelor de orfevrărie sasanida nu este încă stabilită în amănunțime. Studiul însă își păstrează în bună parte valoarea, deși caracterul său prolix — mai accentuat decît la *WovocerkasJc* — îl face mai greu accesibil.

„Serialul” se încheie cu un studiu despre tava din tezaurul de la Concești¹⁸⁷. Acest tezaur — descoperit, din păcate, ca și cel de la Pietroasa, în condiții foarte incerte — a reținut și el atenția lui Odobescu în repetate rînduri. O primă notiță datează din 1871¹⁸⁸, apoi tezaurul se bucură de o tratare destul de largă în *Istoria arheologiei*¹⁶⁹, în sfîrșit, în 1887, la 5 iunie, Odobescu ține pe această temă o comunicare la Academie¹⁷⁰ și republică tezaurul atît în articolul din *Gazette archeologique*, cît și ca partea a doua a studiului despre *Rămășițe antice din județul Borhoi*, inserat în SLI, II¹⁷¹. Ou unele foarte mici modificări, textul din *Gazette archeologique* figurează și în *Le tresor*, voi. 1¹⁷². Compararea tuturor acestor texte este foarte instructivă : la fel cum a procedat cu tezaurul de la Pietroasa, Odobescu s-a arătat și în acest caz dispus să reia, să reconstruiască, să renunțe la propriile sale datări și ipoteze pentru a propune imediat altele, la fel de îndrăznețe. Poate că nimic nu este mai edificator în această privință decît drumul întortocheat pe care Odobescu l-a străbătut cu tenacitate pentru a ajunge la datarea tezaurului. Plasînd inițial tezaurul în sec. al II-lea e.n., Odobescu este ulterior atras de ipoteza seducătoare — dar total fantezistă — , conform căreia odoarele ar fi fost peste veacuri însușite de un șef mongol înmormîntat la Concești (în sec. al XIII-lea)¹⁷³.

¹⁶⁹ *Plâteau antique ea argent et savcophage en pierre omes de sujets de chasse trouves en Roumanie*, în *Gazette archeologique*, 12, 1887, p. 72 — 80. Sarcofagul menționat în titlu este „sarcofagul Ghica”, amintit într-o amplă notă, pe care Odobescu credea a fi aflat analogii pentru unele din scenele de vinătoare de pe tava de la Concești. Evident, la un examen modern, nu mai putem stabili astăzi nici un fel de analogii între cele două piese atît de diferite între ele.

¹⁶⁸ *Notiție despre localitățile însemnate prin rămășițe antice în districtul Dorohoi*, în *Monitorul oficial*, 1871, nr. 152, 13/25 iulie, p. 825—827. Descoperirea mai fusese însă menționată în *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, din 1888.

¹⁶⁹ *Istoria arheologiei*, ed. D. Tudor, p. 319 — 322.

¹⁷⁰ Cf. G. Șerban, *op. cit.*, p. 388. Este aproape sigur că textul comunicării era cvasiidentific cu cel din *Gazette archeologique*.

¹⁷¹ SLI, II, p. 199 - 208.

¹⁷² *Opere*, IV, p. 221—229; cf. *Additions et rectifications*, *ibid.*, p. 568—574.

¹⁷³ „Argumentul” lui Odobescu consta în documentul scris într-o limbă asiatică obscură (în orice caz nu caractere „curat tibetane”) — un text, eventual, sogdian-aramaic din sec. VIII — XIV (A. Sacerdoțeanu, în *Revista arhivelor*, XLVII, 1970, 2, p. 379 —381)—, care s-ar fi descoperit, chipurile, în mormîntul de la Concești și ar fi intrat în posesia lui Alexandru Sturdza Miclăușanui, tatăl lui D. A. Sturdza. Cît de mult teme se poate pune însă pe o asemenea „infor-

După ce susține în mai multe rînduri această ipoteză, Odobescu renunță, într-un tîrziu, la ea, într-o notă suplimentară din *Le tresor*, unde se arată, pe bună dreptate, că tezaurul în cauză ar data cam din aceeași epocă cu cel de la Pietroasa¹⁷⁴.

O ultimă piatră de construcție destinată edificiului pe care-l constituie *Le tresor* este articolul consacrat motivului taurului în antichitate și în epoca postromană. Avînd la bază nota adițională din monografie¹⁷⁵, acesta a apărut și în versiune românească într-o revistă ieșeană¹⁷⁶. Denotînd aceleași însușiri cu toate celelalte scrieri menționate pînă acum, studiul în cauză ne lasă totuși întrucîtva și un gust amar, vîzîndii-l pe Odobescu labătrînețe (sîntem în 1891) traducînd *tale quale* în limba română fragmente din propriile scrieri — el, care, în anii săi cei mai buni, profita de fiecare ocazie pentru a relua, din nou de pe alte poziții și cu noi informații, lucrările mai vechi, căutînd mereu să le îmbunătățească sub aspectul conținutului și al formei.

Adevărul este că după 1887 cariera științifică a lui Odobescu cunoaște un vizibil declin¹⁷⁷. în afară de conferința din 1889 consacrată unor probleme de heraldică și apărută postum¹⁷⁸ (sîntem aproape convinși că autorul însuși a ezitat să o încredințeze tiparului, întrucît avea rețineri față de soliditatea ipotezelor avansate) și de cursurile universitare, la care s-ar adăuga conferința deja amintită despre clădirile antice cu dom circular, Odobescu nu a mai creat în această perioadă nimic. Timpul său se irosea în divergențe cu editorii francezi ai monografiei despre tezaur, în corecturi și variante, în voiaje costisitoare, în activități lucrative de ocazie — cel care fusese ministru la 29 de ani era nevoit să scrie manuale de școală primară la bătrînețe ! — și, nu mai puțin, în neînțelegeri familiale și dispute mai puțin academice purtate ip medii academice. Bătrînul Odobescu își face un adevărat examen de conștiință ; „Chiar de aceea, cînd mi-am văzut părul cărunțînd și sănătatea adesea amenințată, m-am tras eu însumi la judicată dinaintea conștiinței mele de cărturar românesc — ba chiar și de membru al Academiei noastre — și mi-am zis : « Oare, făcînd ca pînă acum, lăsa-voi după mine vreo lucrare de adevărat folos, ceva care să se apropie cîtuși de puțin de îndrăznețele aspirațiunii și visurilor tinereței? » ”¹⁷⁹.

„Moartea a fost un accident”, dar încă din ultimii ani era limpede că Odobescu nu mai era Odobescu ; ni-l inchipuim ca pe un bătrîn descurajat și lipsit de vlagă. în timpul vieții părăsise pe rînd arheologia preistorică, manuscrisele de la Curtea de Argeș, mănăstirile medievale, monumentele romane din Oltenia și multe altele, pentru a se consacra, în fine, cu toată puterea sa de creație, antichităților „barbare”. De data aceasta puterea creatoare a fost cea care l-a părăsit pe el.

mație” o dovedește faptul că același D. A. Sturdza, care-i semnalase lui Odobescu „documentul”, obișnuia să indice locuri false de proveniență pentru unele descoperiri, ca, de exemplu, pentru piesele litice pretinse a fi fost descoperite la Miclăușeni, în realitate achiziționate din Germania („prin adimenirea cărora d-l Sturdza a izbutit să obțină de la Bolliac niște medalii mult rîvnite”). Vezi SLI, II, p. 153, n. 1.

¹⁷⁴ *Opere*, IV, p. 574. Pentru problemele legate de tezaurul de la Concești (c. 400 e.n.) vezi Cătălina Bloșiu, în *Cercetări istorice*, serie nouă, 5, 1974, p. 59 — 80.

¹⁷⁵ *Opere*, IV, p. 577 - 582.

¹⁷⁶ *Vezi* n. 148.

¹⁷⁷ M. Babeș, în *Opere*, IV, p. 21.

¹⁷⁸ *Heraldica națională. Patrupedele androcefale figurate în monumente și originea lor*, în CL, 42, 1908, 5, p. 497 - 514.

¹⁷⁹ *Pia desideria*, în *Opere*, IV, p. 925.

De la Odobescu la Tocilescu

La puțini ani după moartea cărturarului, fostul său student, Alexandru Tzigara-Samurçaș, definea în cuvinte simple locul lui Odobescu în cultura noastră :

„Valoarea lui !

Se măsoară după năzuințele generației ce l-a urmat. Idealul artistic al acesteia este încă Odobescu”¹⁸⁰.

Generația ce l-a urmat era compusă din acei studenți ai universității bucureștene — ajunși acum la maturitatea creatoare —, care, în anii de ucenicie, sorbeau cu nesaț captivantele cursuri de arheologie ale lui Odobescu, cel căruia, după câte se spune, doar Maiorescu îi făcea, ca universitar, concurență „în admirația entuziastă a tineretului”¹⁸¹. Ce reprezenta Odobescu pentru tinerii săi discipoli reiese limpede din evocarea lui Grigore Tocilescu, o evocare venită din partea unui om care, nutrind, este adevărat, respect și recunoștință pentru primul titular al catedrei de arheologie, nu a fost, totuși, niciodată unul din cei mai entuziaști admiratori ai lui Odobescu, „A zice însă că Alexandru Odobescu a fost un bărbat eminent, un talent superior, o nestimată în literatură și știință, nu este destul — scrie Tocilescu; el a fost și un suflet mare și nobil, o inimă curată și generoasă, bunătatea îngerească personificată.

Care dintre tineri, nu numai din elevii săi, a bătut la ușa Odobescului și ea nu s-a deschis? Cine i-a cerat sfatul și el nu l-a dat? Ca ce iubire și cu ce pricepere știa el să cetească în sufletul tinărului; cu ce pătrundere dezvelela taina puterii acestuia; cu ce agerime găsea sarcinile potrivite fiecăruia; cu ce răbdare călăuzea primii lui pași; cu ce tact și măsură știa să încurajeze cele bune, să desfătuiască de la cele rele și să se poarte ca un bun și adevărat părinte cu toți și pentru toți? Lui datoresc roiri de tineri existența lor științifică; lui, simțămîntul vocațiunii lor, elementele primelor lor lucrări personale; lui, satisfacerea lor internă”¹⁸². Pentru acea generație din frumoșii ani de la început de veac Odobescu încă mai constituia un ideal.

Însă nu numai pentru acea generație. Idealul clasic al lui Odobescu a fost însușit în bună parte și de posteritatea care l-a receptat pe autorul lui *Pseudokynetikos* și al *Tezaurului de la Pietroasa* ca pe un clasic, un *antiquus* — cum îl numește Simion Mehedinți — sau un „închinător al idealului elin” — cum îl numește Mcolae Iorga. încă de la 21 de ani, în 1855, în *Bazele unei literaturi naționale*¹⁸³, Odobescu evoca într-o tonalitate winckehanniană seninătatea apolinică a clasicismului grec: „O cumpătare minunată în toate faptele și-n toate lucrările, un simțămînt delicat și desăvîrșit al formelor, un adevărat cult al binelui și al frumosului, întindere și adînoime multă în gîndiri, mărinimie și nobleță în simțiri,

¹⁸⁰ A. I. Tzigara-Samurçaș, în CL, 41, 1907, 11, p. 10S9

¹⁸¹ *Ibid.*, 87, 1934 7 - 9, p. 805.

¹⁸² G. G. Tocilescu, *Cuvîntare rostită la înmormîntarea lui Alexandru Odobescu în numele Academiei Române la 11 noiembrie 1895*, București, 1898, p. 5 — 6. Tocilescu nu uită să evocă nici începuturile propriei sale cariere științifice, aflate sub semnul lui Odobescu: „Alexandru Odobescu n-a fost pentru mine numai un bun și binevoitor coleg, un amic cald, sincer și devotat; el a fost cel dintîi care m-a îndrumat pe calea frumoasă a științei anticare; din comoara nescăpată a entuziasmului lui am răpit acea scînieie, pe care o țin nestînsă în fundul sufletului” meu; el a rămas magistrul meu și după ce am ajuns colegul său” (p. 3).

¹⁸³ Manuscrisul este datat „Paris, 5 martie 1855” și a fost publicat pentru prima oară de G. Șerban, *Odobescu inedit*, București, 1965, p. 10 — 16. Vezi *Opere*, p. 187 — 193.

sprintenie și vioiciune de duh, o armonie încîntătoare în limbă, o-mbelșugare și o grație nespūsă în creațiile imaginației, un mlădios parfum de poezie răspîndit peste toate, iată calitățile, adunate la un loc, care deosebesc poporal elen de toate celelalte nații; se-nțelege că astfel de calități trebuiau să se vădească mai ales în creațiile duhului: în litere și-n arte”¹⁸⁴. O asemenea „cumpătare minunată” se va vădi în întreaga operă viitoare a lui Odobescu. Fidel idealului căruia îi închinase aceste rînduri de tinerețe, <cărturarul artist a lăsat posterității imaginea unui meditativ și contemplativ, o imagine pe care armonia interioară a operelor sale nu face decît să o întărească. De altfel, despre „contemplativitatea” lui Odobescu a curs multă cerneală; Scarlat Struțeanu pune chiar pe seama ei faptul că lucrările savantului nu erau întotdeauna duse pînă la capăt: „Contemplativitatea sa ucidea, în genere, orice veleitate de a desăvîrși ceva”¹⁸⁵.

A reduce însă totul la contemplativitate ar însemna să ne mulțumim și o privire unilaterală asupra lui Odobescu. Mult mai complete ni se par acele caracterizări care pornesc de la antitezele temperamentului său: „sinteză de criticism și patruzecioptism pur” (Garabet Ibrăileanu)¹⁸⁶; „cultural eteroclit — deși om de știință, militant — deși spirit academic, patruzecioptist — deși fire ponderată, romantic — deși temperament clasic” (Vladimir Streinu)¹⁸⁷; „pașoptist și umanist” (Tudor Vianu)¹⁸⁸. Temperamentul antitetic al personajului se manifestă fidel în operă; pentru Odobescu cercetarea este „o formă a vieții, o manifestare a temperamentului său iubitor de artă, de natură și de popor, deschis bucuriilor vieții, plin de umor în orice moment, o figură de învățat jovial și artist, cum au produs veacurile cele mai bune ale umanismului”¹⁸⁹. Din contradicțiile unui asemenea spirit au rezultat atît virtuțile, cît și scăderile operei. Meandrele biografiei autorului sînt și meandrele marilor sale întreprinderi culturale.

Purtat de viață prin toată Europa, din ministere în ambasade, din muzee în mănăstiri, din foruri academice în amfiteatre universitare, Odobescu a căzut adeseori pradă și propriilor inconsecvențe. La toate acestea se adaugă apoi — ca o lovitură de bumerang — falimentul propriei metode. Bxcelînd prin erudiție, Odobescu a sfîrșit prin a fi copleșit de aceasta, ca, de altfel, și marele său contemporan Bogdan Petriceicu Hasdeu¹⁹⁰. Două firi atît de diferite între ele — un clasic și un romantic, am spune, pentru a respecta o tipologie tradițională — au cunoscut pe tărîm științific un destin asemănător.

La antipodul spiritului odobescian se situează recele analist Tocilescu. Primul care a înțeles deosebirea fundamentală dintre cei doi a fost însuși Odobescu; omagiîndu-l pe Tocilescu pentru modul în care l-a suplini la catedră, Odobescu spune despre mai tinărul său coleg că este dotat „cu o deplină erudițiune și cu o metodă negreșit mai analitică decît aceea către care eu sînt inclinat”¹⁹¹. Anii au trecut și pe parcurs Tocilescu a dovedit că lauda magistrului nu era lipsită de temeii. Tocilescu a publica

¹⁸⁴ *Opere*, I, p. 190.

¹⁸⁵ Sc. Struțeanu, în A. L. Odobescu, *Opere literare*, București, 1938, p. 13.

¹⁸⁶ *Op. cit.* (supra, n. 60), p. 142.

¹⁸⁷ *Clasicii noștri*, București, 1969, p. 16.

¹⁸⁸ Alexandru Odobescu *pașoptist și umanist*, studiu introductiv la Al. Odobescu, *Opere*, 2 voi., București, 1955 (T. Vianu, *Opere*, voi. al 2-lea, București, 1972, p. 54 — 119).

¹⁸⁹ Idem, *Alexandru Odobescu*, București, 1960, p. 161 — 182.

¹⁹⁰ N. Manolescu, *op. cit.*, p. 71; cf. p. 127.

¹⁹¹ *Împăratul Traian după monumente arheologice*, *infra.*, p. 245.

A. Generalități

1. Volumul de față reprezintă prima parte a tomului Y al *Operele* lui Alexandru Odobescu, tom conceput în două părți care vor cuprinde scrierile arheologice minore ale acestuia¹.

Aceste opusculă sînt denumite „minore” doar prin raportare la creațiile monumentale (deși rămase neîncheiate) datorate aceluiași autor : *Tezaurul de la Pietroasa* ori *Istoria arheologiei*. într-adevăr, acestea impresionează prin amploarea cu care tind să surprindă cele mai fine implicații ale faptului cultural — prima — sau fenomenul de receptare a Antichității clasice — cea de a doua.

Alături de aceste realizări de anvergură, *archaeologica minora* se impun pînă astăzi cercetării de specialitate prin întemeierea metodologică și — nu mai puțin — prin deschiderea culturală cu care este abordat obiectul arheologic.

De altfel, lucrările minore au jalonat etapele de elaborare și au pregătit apariția celor două mari creații ale scrisului științific odobescian, creații în lăuntru cărora se fac uneori trimiteri la chestiunile prezente într-unui sau altul din articolele elaborate de Odobescu în intervalele 1872—1877 și 1887—1889. Aceste opusculă reprezintă deci miniaturi lucrute cu migală și finețe de către același artist care va elabora lucrări de mare amploare, comparabile cu producțiile științifice ale Occidentului din aceeași vreme.

2. Partea I a tomului V cuprinde, așadar, trei tipuri de lucrări :

a) articole apărute în periodice de specialitate — *Antichitățile județului Romanați*, în *Analele Societății Academice Române*, *Capul de bou*, în *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași* — sau în reviste cu orientare culturală mai largă, incluzînd și lucrări științifice — *Un vas' de lut*, în *Columna lui Traian*;

b) prelegeri ținute în amfiteatrele Universității bucureștene, la cursul de arheologie : *împăratul Traian* și *Iconografia lui Traian*, ambele în *Convorbiri literare*;

c) conferințe ocazionale : *Ateneul Român*, apărut în volum, și *Heraldica națională*, în *Convorbiri literare*, editată după moartea autorului.

Acestor șapte articole ce alcătuiesc materia volumului de față le-au fost alăturate,¹ în *Addenda*, două lucrări semnificative pentru interesul

¹ în partea a II-a vor fi reunite articolele de arheologie preistorică, împreună cu cîteva anexe ale *Tezaurului de la Pietroasa* (v. *Opere*, IV, la *Notă asupra ediției*, p. 41 și n. 2 și 3).

manifestat de Odobescu în prelucrarea și în promovarea în circuitul științific intern și internațional a unor rezultate ale cercetării istorico-arheologice românești: scrisoarea *Pannonia es Dacia regeszetieslekei*, apărută în periodicul de specialitate al Academiei maghiare, și lucrarea auxiliară *Bibliografia Daciei*, realizată în scopul orientării concurenților la premiul instituit de Odobescu pentru o lucrare științifică despre Dacia preromană. Bibliografia a apărut mai întâi în revista lui Hasdeu, *Columna lui Traian*, iar apoi și separat, în broșură³.

3. Lucrările adunate în acest volum tratează chestiuni de arheologie romană: *Vasul de lut, Eomanați, împăratul Traian și Iconografia lui Traian* sau analizează piese artistice descoperite pe teritoriul Eomăniei, în analogie cu arta greco-romană și orientală: *Capul de bou și Heraldica națională*. Conferința despre Ateneul Român poate fi inserată tot srb această rubrică, întrucât face descrierea monumentului arhitectonic bucu-reștean prezentând clădirile antice care i-au servit ca model și înscrind întregul edificiu într-o minuțioasă rețea de apropieri cu arhitectura clasică greco-romană.

4. Articolele amintite mai sus au fost elaborate într-o perioadă care, prin bogăția și diversitatea creației științifice, este una din cele mai fructuoase ale activității lui Odobescu; anii '68—'77 însumează apariția celor mai importante articole de arheologie și artă — preistorică în primul rând, apoi romană și barbară —, snt ani care aduc recunoașterea valorii lui Odobescu în țară (membru al Academiei din 1870) și în străinătate (membru corespondent al Institutului Arheologic German de la Borna, din 1873), marchează apariția *Falsului Tratat de vânătoare* (1874) și ieșirea în arena politică a gazetarului de la *Românul* (1876 — 1877), spre a culmina cu apariția cărții *Istoria arheologiei* (1877). După o îndelungată ședere în străinătate (1879—1887, cu scurte reveniri în țară, cînd și cînd) va urma o altă perioadă, 1887 — 1895, marcată de spectrul greutăților financiare, de neînțelegerea și opoziția unora dintre contemporanii săi influenți. Este o perioadă dominată de activitatea didactică (ține cursuri la Universitatea din București, este profesor la Liceul Sf. Gheorghe și profesor — iar apoi director — la Școala Normală Superioară, editează manuale școlare, supraveghează elaborarea și editarea unor lucrări de licență) și de cea oratorică (prin conferințe la Ateneu, la Universitate, la Societatea Geografică Română). Acum apar cele trei volume de *Scrieri literare și istorice* (1887), ca și primul volum al aceluși veritabil *opus maius* odobescian, căruia savantul i-a dedicat întregul său efort de cercetare științifică, *Le Tresor de Petrossa* (1893).

Așa stînd lucrurile, lucrările reunite în prezentul volum acoperă ambele perioade. În aceste condiții, criteriul ales pentru prezentarea lor a fost cel tematic, ca oferind avantajul unei imagini de ansamblu a cercetărilor lui Odobescu asupra unei epoci istorice. În afară de aceasta, prin

³ Afirmația privitoare la interesul autorului nostru pentru stringerea legăturilor științifice cu lumea savantă din străinătate se sprijină pe mărturiile epistolare, de pildă scrisoarea nr. 165 din *Opere*, VIII către președintele Societății Științifice Sîrbe din Belgrad, J. Șafarik sau nr. 173, către prof. G. Capellini de la Bologna ori nr. 207, către G. Henzen, prim-secretar al Institutului de corespondență arheologică de la Roma.

Sînt edificatoare și propunerile de alegere, ca membri onorifici ai Academiei Române, a unor savanți străini (v. G. Șerban, *Pașini regășite*, București, 1954, p. 347, s. 7 și 9 septembrie. Cf. și *id.*, *ibid.*, p. 365, s. 13 iulie: susținerea unui concurs propus de Societatea de Studii Istorice din Paris pe o temă de istorie veche românească).

aplicarea acestui principiu se păstrează și seria cronologică a lucrărilor (dacă exceptăm cele două anexe din *Addenda*), într-adevăr, *Vasul de lut și Romanați* sînt reprezentative, ca ani de apariție (1872 și, respectiv, 1877), pentru prima perioadă⁴. Urmează apoi *împăratul Traian* (1887), *Iconografia lui Traian* (1888), *Ateneul Român* (1888), *Capul de bou* (1891) și, postum, *Heraldica națională* (1908)⁵. Anexele sînt datate, în ordine, 1869 și 1872.

5. Întrucît nu s-a păstrat nici un manuscris al nici unui articol din cele care formează obiectul ediției noastre — cu excepția unei ciorne (= €) a *Gestionarului* ce precedă textul monografiei arheologice *Antichitățile județului Romanați* —, ediția prezentă se întemeiază pe publicările anterioare. Acestea se clasifică după cum urmează:

e = ediția princeps a fiecărei lucrări, așa cum a apărut în periodic⁶;

ex = extrasul, apărut în broșură separată, cules din nou, adesea cu alt tip de literă și cu alt format și încadrare în pagină, al cărui text reprezintă deosebiri de limbă și de stil față de e; este ulterior apariției în cadrul periodicului, astfel încît are importanță, ca text (presupus a fi) revăzut de autor, în stabilirea unei ediții critice⁷.

s = *Scrieri literare și istorice*, București, Socec & C-ie, 1887, 3 volume. Această ediție, îngrijită chiar de autor, cuprinde o amplă selecție din toate categoriile ele scrieri odobesciene: literare, științifice, didactice. Ea reprezintă, din acest motiv, o sursă importantă pentru stabilirea textului unor lucrări, întrucît este ultima ediție revăzută de autor. Pentru volumul de față, s a fost luată în considerare la stabilirea textului și notelor monografiei arheologice *Romanați*⁸. Acestea sînt principalele ediții folosite pentru stabilirea textului⁹.

6. În aceste condiții, principiul pe care l-am aplicat în editare a fost cel al preeminenței ultimului text apărut în timpul vieții autorului. De altfel, pentru multe din lucrări, e reprezintă singura tipărire (cel puțin pînă în 1895, anul morții lui Odobescu). În cazurile în care există și

⁴ A cărei imagine *editorială* se întregește substanțial dacă adăugăm articolele de arheologie preistorică, ce vor forma partea a II-a a tomului V: *Rămășițe antice din județul Dorohoi* (1871), *Arme și unelte de piatră și de os* (1872), *Artele în România în periodul preistoric* (1872), *Fumuri arheologice* (1873), *Studii arheologice asupra artelor în România* (1873).

⁵ Conferința a fost, probabil, ținută la Ateneu. Se păstrează data: 25 martie 1889. În aceeași lună i se decerna Marele premiu al Academiei pentru *Scrieri literare și istorice*.

⁶ Sau, pentru AtR 88, direct în volum.

⁷ Un astfel de extras, neconform sensului în care se utilizează astăzi acest cuvînt, au lucrările: VL 72, R 87 și BD 72. În ce privește însă articolul IpT 87, extrasul din CL prezintă un text identic celui din periodic.

⁸ Pentru anexele ce premerg textului propriu-zis al monografiei, *Precuvîntare și Cestionariu*, sursele pe baza cărora am stabilit textul au fost ex și C (v. Notița filologică la R 87).

⁹ Dintre edițiile postume, cea care a reprodus unele din textele publicate în prezentul volum este ediția „Alexandru Odobescu, *Opere complete*”, București, Editura Institutului de Arte Grafice Minerva, 3 volume îngrijite de II. Chendi și E. Carcalechi: voi. I, 1906, voi. II, 1908, voi. III, 1908. Volumul al IV-lea a apărut în 1919 și conține *Istoria arheologiei*, cu o prefață și indici de C. Damianovici, profesor secundar; se omit citatele grecești și latinești — date numai în traducere — și ortografia este adaptată. Se adaugă un indice de materii și nume.

¹⁰ Ediția Ghendi-Carcalechi a fost *utilizată* pentru colaționarea următoarelor texte: R 87

ex, ca text de bază a fost ales acesta, cn coroborarea, firește, a textului dîne. Pentru *Antichitățile județului Romaniți*, am ales ca text de bază ș, confruntat și completat cu ex.

B. Principii de stabilire a textului

1, Caracteristica esențială a sistemelor grafice de redare a limbii române cu litere latine, așa cum sînt aceste sisteme practicate în tipări-turile din a doua jumătate a secolului trecut, este etimologismul¹⁰. Imaginea grafică a cuvîntului are deci menirea să indice originea acestuia (cel mai adesea latină, uneori latinizată). Lucrul acesta avea motivații extra-lingvistice importante, care explică, în bună parte, atît fenomenul în sine (ortografia etimologizantă), cît și pluralitatea manifestărilor sale concrete, precum și mărirea intervalului de timp în care au funcționat ele.

Cercetarea publicațiilor — periodice sau în volum—in care au apărut lucrările lui Odobescu editate în tomul prezent ne atestă particularități de grafie diferențiate nu numai între două periodice, ci chiar în interiorul aceluiași periodic, la interval de cîteva ani doar.

2. Sarcina editorului este, în acest caz, dublă: a) de a identifica alografele cu care este notat un sunet-tip¹¹ și b) de a interpreta, în lumina datelor oferite de dialectologia istorică a limbii române și de istoria limbii literare, formele insolite, pentru a reda cît mai veridic procesul complex de unificare și innoire prin care trecea limba în secolul trecut.

Dacă acestea sînt particularitățile *formei* în care apare varianta scrisă a limbii române din acel moment, trebuie spus că și *materialul* de limbă prezentat în această *formă* se distinge prin cîteva trăsături care se cer, din această pricină, menționate.

Prezența elementelor dialectale în toate sistemele limbii este o parti-cularitate care se observă la prima vedere; ea apare ca un lucru firesc într-o perioadă în care unitatea limbii literare nu este încă un fapt realizat, așa încît literarizarea este de evitat.

Al doilea element este nu atît opus cît complementar primului și cunoaște o prezență la fel de generală în toate compartimentele limbii. Este vorba despre elementul neologic, a cărui zonă de manifestare esen-țială poate fi totuși considerată vocabularul, avînd însă repercusiuni în morfologie (sufixe nominale și verbale, desinențe nominale¹²), în sintaxă, ca și în fonetică.

Întrucît ilustrează rezolvarea la un moment dat a unor tendințe în evoluția limbii, de asemenea, pentru a nu falsifica realitatea oferită de texte, am păstrat aceste forine ca atare, încercînd explicarea provenienței și interpretarea grafiilor, mai degrabă decît o actualizare nejustificată de

¹⁰ Manuscrisele lui Odobescu, deși încearcă să respecte convențiile (sau, mai degrabă constrîngerile) grafice ale momentului (în special sistemul promovat în publicațiile Academiei), prezintă adesea abateri semnificative pentru fonetismele pe care ie revelează.

¹¹ În accepția dată de Flora Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 28: „Ele (sunetele-tip, n.n.) se înscriu în seria unităților lingvistice care funcționează ca elemente distinctive ale vari-antei literare a limbii...” și *ead.*, *ibid.*: „Sunetele-tip le considerăm variante de pronunțare literară, unități ale sistemului ortoepic” (s.a.)

¹² Cum sînt cele adjectivale în -e, calchiate după modelul adjectivelor cu două terminații din limba latină: (*hiacint*) *ovale*, creație analogică exemplelor care ilustrează moștenirea acestui tip morfologic în limba română (d, e. *moale*).

principiile tehnicii editoriale și chiar dăunătoare cercetării științifice a limbii textelor tipărite în această epocă¹³.

Într-adevăr, în cazul de față, dat fiind faptul că, neexistînd manu-scrise, editarea se face după texte tipărite, se poate vorbi și mai puțin decît îndeobște de ceea ce s-a numit „limba autorului”. Situația este expli-cabilă, întrucît limba tipăriturilor în speță prezintă într-o anumită măsură caracterul unui construct livresc, față de care distanțările critice nu au lipsit nici pe departe în epocă. În sensul acesta, părerile lui Odobescu însuși constituie o dovadă vrednică de luat în seamă; or, dezavuările sistemului grafic practicat de Academie și sublinierea dezacordului cu limba publica-țiilor în care i-au apărut lucrările nu sînt, la acesta, nici puține, nici nesem-nificative¹⁴.

Cu toate acestea, în măsura în care ea reprezintă o fază reală în dez-voltarea limbii române, ilustrînd un moment de răscruce în evoluția limbii literare, moment marcat de prezența, pe de o parte, a elementului popular și tradițional, iar pe de alta, de importul de elemente latinești și roma-nice, limba publicațiilor se cere prezentată ținîndu-se cont de caracterul ei compozit.

Aceste principii se reflectă și din munca editorilor dinaintea noas-tră, în stabilirea principiilor editoriale, ca și în rezolvarea unor probleme puse de grafiile etimologizante în care au fost tipărite lucrările lui Odo-bescu, de un real folos ne-a fost *Notă asupra ediției* precum și întregul eșafodaj editorial al volumului I din actuala serie a *Operele* lui Odobescu realizat atît de minuțios de G. Pienescu.

3. Transpunerea în ortografia actuală a fost făcută respectîndu-se

următoarele echivalente: Grăfia Valoarea fonetică^ acceptată în text	Contextul	Periodicul (volumul)	Exemple
	în finala substanti- velor cu tema în -i	VL 72	<i>căpetenia, drape- ria, femeia, ollă- riă, propria, roșia, sclavia</i>
		BD 72	<i>arheologiă, biblio- graphiă, călătoriă, compania, istoria, seria</i>

¹³ În general un prețios ghid în stabilirea textului mi-au fost recomandările cuprinse în *Principii de transcriere a textelor românești*, de I. Fiscaer în LR, XI (1962), 5, p. 577 — 581 completeate cu datele conținute de articolul *Aplicarea noii ortografii în editarea scrierilor noastre* al aceluiași autor, în LR, IV (1955), p. 75 — 81.

¹⁴ Observații sugestive ilustrînd poziția lui Odobescu asupra acestei chestiuni, cu repro-ducerea unor citate semnificative, se găsesc în Al. I. Odobescu, *Scrieri alese*, ediție îngrijită de Al. I. Ștefănescu, București, 1949, p. 35 — 40 și 49 — 51 și în A.I. Odobescu, *Opere*, ediție îngrijită, cu glosar, bibliografia scriitorului și studiu introductiv de T. Vianu, 2 vol., f.a., p. 341, 57 - 59, 63.

i	accentuat la formele de bază	IpT 87	<i>ancă, betrânesc când, cugetând, farâmele, gând, împrospătând, mână, gaia, până, respândite</i>
		IcT 88	<i>bântue, blânda, căpetăiele, dărâmă (prz), decăt, fâlfăie, fâșii, gâtlej, harsite, întâia, rânduri</i>

1. VL și BD au apărut mai întâi în CT, iar apoi în broșură, ambele tipărite în Tipografia Curții (Lucrătorii Asociați), astfel că ilustrează același sistem ortografic, tot așa după cum IpT 87 și IcT 88 au apărut în CL, al cărei sistem îl promovează (ca și mai târziu Hîs 1908, cu unele deosebiri față de primele două).

2. Deși posibilitatea rostirii ca atare a unor forme ca *întâi, pană* nu pare cu totul exclusă (mai ales în cazul unor vorbitori din aria nordică a limbii române), am transcris totuși pe *ă* ca *î* și în aceste cazuri, atât pentru a păstra unitatea cu majoritatea exemplelor, cât și pentru că tendința pronunțării cultivate era spre adoptarea formelor de tip sudic. A se vedea pentru aceasta capitolul *Lămuriri pentru volumul de față* de Petru Creția în M. Eminescu, *Opere*, VII, București, Editura Academiei, 1977, p. 54, n. 8, ca și practica editorială (Eminescu, *Proză literară*, București, 1964 : *Notă despre ediție* de Flora Șuteu) sancționată favorabil de filologii romaniști în lucrări de specialitate (I. Gheție și Al Mareș, *Introducere în filologia românească*, București, 1974, p. 182). în plus, revista *Convorbiri literare* se tipărea la București (Socec & Teclu).

3. Un caz particular ai substantivelor cu tema în *-i* îl constituie *miiă*, formă în care *-iă* notează un *e* palatalizat (transcris *-ie imite*), provenit dintr-un *l* palatal în etimon (lat. *milia*).

4. în transcrierea derivatelor *romanești* și *românii* am redat pe *&* prin *ă* (cf. *infra*, pct. 2, nr. 4).

accentuat în finala unor forme verbale	IpT 87	<i>el înălța</i> (pf.) — ex. unic
(cel mai adesea) accentuat la formele de bază	VL 72 BD 72 E 87 At E 88	<i>adâncime, hârburi, încâtfă animă, ânteiti, stâng® anco, betrân, ambelor ângustă, anteii</i>

1. *ă* din *înălța* redă un *ă* accentuat. Litera *a* cu semnele diacritice ° sau A este foarte mult utilizată în sistemul aplicat de CL, în detrimentul literei *i* cu A, evitată.

2. Ca *î* neaccentuat, *ă* notează (în *ângustă* și *ânleijânteiu*) o vocală nazală neaccentuată, în etimonul acestor cuvinte.

3. în SLI apare accidental *sfintuL*

4. *România* și derivatele au fost păstrate ca atare.

5 Grafemele ce notează cuvinte moștenite din limba latina smt folosite (cu aceeași valoare fonetică) și pentru notarea cuvintelor de alta origine, d. ex. *hîrb* <bg. *hârb(el)*.

3	accentuat în finala unor forme verbale	IcT 88 UN 1908	<i>cătă, chiemă a se apropia, a avea, JIU va dă, se deschidea, eră, voi luă, aș putea, a semnală, trăia, a vedea, zicea</i>
4	e	VL 72 IpT 87 IcT 88	<i>înelite, peccaUi, remășițele, țermuri nenumerate, remășițe, resunete, serbătorilor a rămănea, resărită, reslățită, resplată, resboinici</i>
	•la inițială de cu-^ vint sau de silabă, în cuvintele din fondul vechi sau, analogic, unele mai noi	VL 72 BD 72 R 87 IpT 87 IcT 88 At E 88 CB 91 KN" 1908	<i>bânuelele, irebue eftene, eșită eșia, eșirea, noemvrie eftin, esc, giuwaer, constitu-esc, destăinuesc, voesc să-și birue, desprețuești, ze-estii creeri, eșire, voevod alcăiuește, încăerați, încovoeturi, lunguețe, poleeli, straele războae, voevod</i>
	în alcătuirea diftongului, în cazul omofoniei cu diftongul <i>ia</i>	IpT 87 IcT 88	<i>ear, (să) easă, eată, peatră, viețueau ear, eată, feară, să stârnească, trebuea</i>

1. Deși apare în VL, grafemul *e* cu valoarea *ă* nu se întâlnește—asa cum ne-am aștepta — și în BD, apărută în același circumstanțe. Ar putea fi vorba de o influență pasageră a altor sisteme (cel practicat de CL, de pildă, sau cel al Academiei).

2. Accidental, prefixul *re-* apare scris *re- i resădit* (IpT 87), *repaștilor* (IcT 88).

3. în HN" (CL 1908) apare o formă singulară : *neprâsnicia*, nejustificată etimologic (< v.sl. *naprasinü*). Ar putea reprezenta o preluare *taliguale* a unei grafii (a manuscrisului-arhefip %) grăbite, cu *ne-* pentru *ne-* în afara acestui caz, CL nu mai ilustrează grafemul după 1888.

4. în VL, formei *trebue* din **ex** îi corespunde *trebuia* în **e**. De asemenea în E 87 p. 479, r. 11) apare accidental *trebuie*, abatere semnificativă de la codul ortografic practicat de SLI.

5. Pe lângă forme verbale mai vechi (d. ex. *voesc*) apar și forme noi analogice, scrise deci în același mod : *constituesc, destăinuesc*. Tuturor le-a fost modernizată grafia.

neaccentuat <e/i lat. neaccentuat; accentuat < <*]t. accentuat	VL 72	<i>aperătorH, arte, asemenârIL doue, imperatU, învingetorL meruntH, pane, resbelnicH, se vedti</i>
	BD 72 E 87	<i>țerrile atingetor, căletorii, capet, ju- metate, mesoră, remasă, re- mășițe, respuns, sei</i>
	IpT 87	<i>adever, betrânii, incumetez, septemânale</i>
	IcT 88	<i>adoptare, ajuns ere, fure, ser- vire, seu, reutatea</i>
	AtE 88	<i>să se adepostescă, amenun- tele, căpeteiul, derăpănat, în- deretnicia, rădecini, repo- sați, respete, ve</i>
lat. sau ă în cuvinte de alte origini	IpT 87	<i>alegându-și, curend, dintr'en- sul, înfrenă (prz.), trecemL versta</i>
	IcT 88	<i>avent, breu, cuvent, făcenă frământă (prz.), întâmplare^ șezend</i>

1a BD). Grafemul este folosit mai rar în BD, cu inconsecvente (v. *Notița*

sub nr. 4). Prefixul *re-* este întâlnit în E cu forma (așteptată) *re-* (cf. *supra*,

3. Forma *resbelnicu* reprezintă o adaptare etimologizantă, influențată de sintagma latinească *res belii*, deși adevăratul etimon este altul (v! sL *razboj*. Apropierea cu expresia antică îi tentase deja pe cronicari : „lucruri de războaie”). Sufixul *-nic* era în regres în acest moment : „Cuvinte ca : *provizornie, materialnic.. (sentimenturi) evlavnice..* vor fi întâlnite tot mai rar în numărul sporit de periodice care apar după 1835.” (CILL II, p. 97 : Gh. Bulgăr, *Despre limba și stilul primelor periodice românești*),

4. *î* accentuat este redat prin *e* nu numai în cazul cuvintelor de origine latină, ci și în cuvinte de altă proveniență (de obicei, cazuricu etimologie disputată, așa încît nu arn socotit necesară prezentarea în detaliu a diferitelor propuneri ale dicționarelor) : *breu* (comparat cu alb. *bres — brezi*) *versta* (v. sl. *vrilsta*). După cum se vede, *e* nu este întotdeauna justificat.

5. Uneori *e* apare în cuvinte în care nu pare originar : *să se adăpostescă (adăpost <ad appos(i)tu(m))* ca și în sufixul de ppf. *-ră (<(e)ra)* : *ajunsere, fure*. în acest din urmă caz, s-ar putea invoca și o eventuală echivalare cu sufixul de pf. *-ere*.

6 e î accentuat <e aceen-VL 72 *cuveniU, densul^ intindendti,*
tuat lat. sau alte *pământii*
origini

neaccentuat în cu- vinte lat. sau de alte origini	BD 72 E 87 AtE 88	<i>intfensa, pene 4nt#, oberșia, perghiilor, stelu, verful pVaie, tLpire, temosirea, verstă</i>
---	-------------------------	---

1. Din compararea echivalărilor de sub nr. 5 și 6 rezultă clar două grupuri mari ale tipăriturilor în discuție, după sistemul grafic utilizat : de o parte CL (cu *î* redat prin *e*), iar de cealaltă restul publicațiilor (cu *I* redat prin *e*) : Tipografia Curții (Lucrătorii Asociați) pentru VL și BD și Socec & Teclu pentru AtE și E. Ordonarea titlurilor după tipografii și edituri face să iasă în evidență preferințele pentru un sistem sau altul. De remarcat că CL constituie un sistem în parte diferit de AtE sau E, cu toate că revista este tipărită tot la Socec & Teclu. Paralelele sînt edificate : *cuventu/cuvent, densulu'/dintr'ensul* etc.

2. Pentru cuvintele de altă origine este folosit (nejustificat etimologic) *e* : *oberșia* (<v. sl. *obruși*), *peraie* (cf. alb. *perrua*), *perghiilor* (etimologie necunoscută ; comparația cu lat. *pergula* nu se impune), *stelp* (<v. sl. *siliipu*). *tempire (timp <v. sl. tonpH)*, *temosire(tîmosi<.scr.tronosati)*, *vârful* (<v. sl. *vrUhu*). Grafemul *e* devine astfel semnul tipic pentru notarea unui *î*.

7 e ea accentuat cel mai adesea	VL 72 BD 72 E 87 AtE 88	<i>cera, cetățenului, mențio- neză, semă, să trecă, a vede acesta, alocure, asemine, tre- ile asedă, del, legă adese, dimineța, vom puie, sera, în trecet</i>
ia accentuat	VL 72 E 87 AtE 88	<i>ero, ettă dumnezeescă să peră, petră</i>
accentuat	VL 72 BD 72 E 87 AtE 88	<i>mesă, seu, selle (adj. pos.), țerră, se versă deca, seu, vera iertă, să lesă, miedă-di, șede, sepie, serpe, șese(spredece), strejă, urieșii abie, deco, înduoielă, vieță</i>

Dintre grafiile plurivalente : *șede, sepie, șerpe, șese(spredece), strejă*, cele mai multe sînt ilustrate în I. Gheție, *Baza*, p. 504 sub j). Sînt prezentate forme paralele (*șarpeleșearpelui, șadeșeade*) sau numai literare (*șase*). Xa Odobescu, *e-* după grafia din SLI — este interpretat ca *ea* în : *șede*, și *șeptedeci*, dar ne putem întreba în ce măsură ar fi ținut Odobescu însuși la interpretarea după norma dialectală muntenească a unei grafii ambigue, o dată ce se tindea spre crearea unei norme supradialectale. De altfel, în alte lucrări, concluziile privitoare la această chestiune sînt diferite : „Constatările acestea (încercări normative de a impune citirea lui *e* ca *ea*, n.n. — M.C.) ne îndreptățesc să considerăm pe *[ea]* în cuvinte în care astăzi, în limba literară, diftongul se află redus la *[ai]* ca pronunțări pedante, rezul-

tate dintr-o tendință latinizantă de regularizare a expresiei lingvistice cultivate. Faptul că ea nu a reușit să se generalizeze se explică prin mai mulți factori. În primul rând prin acela că reducerea diftongului la [a] după [j] ? [3] ... normă muntenească puternică în secolul al XIX-lea, pe care o promovează scriitorii (Ivănescu, M) și o recomandă filologi atenți la uzul lingvistic nemoldovenesc, cum este Tiktin care recomandă șapte, coșar (Tiktin, CO, 179; cf. și Speranția TO, 45). În al doilea rând prin faptul că pronunțarea nu era atât de răspândită cum atestă grafia, întrucât adeseori <£> nu corespundea de fapt lui [ea], ci lui [a], iar <e> sau <#> apărea numai în conformitate cu modul în care se aplica în sistemele ortografice ale timpului principiul morfologic, adică pentru «conservarea lui e etimologic în rădăcina vorbelor în declinare» (Heliade, PO, 12)" (FI. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 187—188).

ea accentuat în finala IpT 87 va rămâne, vom avea
unor forme verbale

CL nu mai ilustrează acest alograf nici în IcT 88, nici în HN 1908. Este, poate, o influență a pronunțării ci\ e deschis (caracteristică dialectului moldovenesc), reflectată în scriere. În *Influența ortografiei*, alograful este menționat „cu valoarea [s] la Cipariu începând din 1841, pînă în 1866" (p. 90), arătându-se în continuare că „infinitivul se scrie cu <e> și <#>" (p. 91).

9 I i	semiconsopantic intră în componen- ța diftongilor, no- tează palatalizarea unui e, africatisa- rea unei consoane sau pronunțarea „moale" ori corn- punerea cu -și	VL 72 BD 72 R 87 AtR 88 CB 91	anni, cari, încercări, otyecte? trunchiată &cestm, carii, societății articolii, cioburi, chiar, iar, finii, frățior, glăseioru- mărgăritari, savațu, temeiu fueșicine, oreșicare, pietroie cîteși, orice
	în loc de i în dif- tongul ea, după nor- mele actuale	VL 72 R 87 AtE 88	cianacele, ceia-ce, vechia aceia, aceiași chiag
	notează palatali- zarea	E 87 AtE 88	muchie, vechie vechie

1. Prezența lui i eu valoarea [i] în VL 72 și BD 72 pare să anticipeze folosirea alografului în sistemul oficial : cu valoarea [i] este utilizat. în mod oficial, exclusiv în ortografia din 1881. . . cînd este pus alături de <i> cu valoarea [š]" (FI. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 94.).

2. Grafia *obiecte* indică pronunțarea trisilabică. În felul acesta, % furnizează informații mai precise asupra pronunțării unei forme, așa încît, din acest punct de vedere, ortografia actuală este în regres față de grafia discutată aici. Cf. și alte remarci, din cele mai autorizate, în legătură cu acest alograf : „... nu există în limba noastră un semn special al muierii consoanelor și de aceea trebuie să transcriem prin i această muiere. Reintroducerea lui i în ortografia noastră ar fi rezolvat această problemă" (I. Fischer, *Aplicarea noii ortografii în editarea scriitorilor noștri*, p. 78), „ca și observațiile făcute de FI. Șuteu în legătură cu alografele % și u (în *Dificultățile ortografiei*, p. 52).

3. Forma *fitul* reprezintă, poate, transliterarea unei grafii în alfa-
Tbet chirilic (cf. FI. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 96).

4. În cazul formelor *frățior* și *glăscioru-* s-a produs trecerea lui i la % din necesitate metrică.

5. Forma *mărgăritari* redă, după toate probabilitățile, particulari-
tatea de limbaj a unuia din raportorii citați de Odobescu (v. *Notița filologică* la K 87, sub C IV).

10 i i	accentuat în finala unor forme verbale	BD 72 IpT 87 IcT 88 HN 1908	a vădi s-ar adeveri, a părăsi a bănuși, a dărui vom dibui, a goni, a • jupu
--------	---	--------------------------------------	--

VL 72 nu ilustrează alograful, dar folosirea în BD 72 anticipează introducerea în sistemul oficial din 1881 : „<^i-j- >se realizează ca <i> cu valoarea <i> începînd din 1881, la recomandarea comisiei prezidate de Maiorescu" (FI. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 96).

11 i i	peste tot	IpT 87 IcT 88	îndemnat, întăi, întrerupti une îi, in, înălțimea, învederează sinul
--------	-----------	------------------	---

e	notînd. palatalizarea sau semivocala în diftongul ea	IpT 87 IcT 87 CB 91 HX 1908	se chiamă, intortochiată, ve chie, ar vechia aceiași, chiemă, vechia aceia, aceiași, ceialaltă ceia, ghiare
---	--	--------------------------------------	---

1. Sistemul promovat de CL nu admite alografu li și aceasta este altă deosebire față de sistemele practicate de celelalte publicații. Mai mult este folosit i și după admiterea lui i în ortografia academică (v. FI. Șuteu *Influența ortografiei*, p. 95).

2. i pentru i utilizează și extrasul din VL 72 ; alograful i apare totuși din inadvertență și acest fapt duce la prezența unor dublete ca : in/i • immitare/imputare, înainte/d înaintea (v. *Notița filologică* la VL 72 sub nr. 4)

12 6 ă	în cuvinte lat. sau de alte origini	VL 72 BD 72 E 87 AtE 88	anco, dero fora coci, locuitorului, mănăs rilor rotund, rotunjime
--------	--	----------------------------------	---

1. În unele cazuri o este etimologic : *fără* <lat. *fora(s)*, *căci* <lat. *quod -f- quid, mănăstire*<Y. sl. *monastiri*. Alteori este vorba de cuvinte o
^etimologie dificilă, eventual necunoscută în epocă : *încă* (E W E S : „D
Etymologie ist dunkel" — sub nr. 804; DELR : „Lat. *unquam* deven
încă prin trecerea lui un + cons. aton în frază la în-, urmat de DEX
dam (EDW : „lat. *de vero* mit Ausfall des v" ; DEX : etimologie necuno
cută). Forma *lăcuitor* este derivată din a *lăcui* (<mg. *lalcni*).

Reprezentanți ai acestei familii se găsesc la I. Heliade-Eădulescu (CILE I, p. 60), M. Kogălniceanu (*ibid.*, p. 72—73), C. Bolliac (*ibid.*, p. 100), X. Fimon (CILEL, III, p. 178), precum și în paginile periodicelor (cf. CILEL, III, p. 82, 98), ca și în limbajul administrativ-juridic (CILEL, III, p. 7

92, 135). Fonetismul originar este prezent în primul rînd în Transilvania[^] așa cum atestă scrierile lui I. Budai-Deleanu (*ibid.*, p. 46, 48). Formele originare au fost ulterior modificate, prin analogie cu *loc*. La înlocuirea lui *a lăcui* cu *a locui* a avut, probabil, un rol, și introducerea în limbă (*id.* condițiile dezvoltării industriale de la sfîrșitul secolului trecut) a cuvîntului *lac* (<grm. *Lack*), cu derivatul *a lăcui*.

2. Ca și *a lăcui*, și forma *rătund* este genuină (<lat. *retundus*), astfel că este de presupus că, inițial, *locui* și *rotund* nu au constituit decît niște pronunțări hipercorecte, cu o în loc de *ă*, un alt grafem nedorit, alături de *î*. La menținerea și impunerea formei *rotund* va fi influențat și apropierea etimologică de *roată* (<lat. *rota*). Forma etimologică seîntilnește la I. Budai-Deleanu (OILBL, III, p. 47), B. Paris-Mumuleanu (CILEL, I, p. 9) și C. Bolliac (*ibid.*, p. 100). Cf. și FI. Șuteu, *Influența ortografiei*[^] p. 97 și, mai ales, 170.

3. în E 87 apare, accidental, forma *monăstirilor* (cf. *infra*).

13	o	î	accentuat la formele de bază	VL 72	<i>ronduri</i>
				BD 72	<i>atâiu, coiu, cătuși</i>
				E 87	<i>cVa rondul</i>
				AtE 88	<i>rânduite</i>

în nici unul din exemplele citate *o* nu este etimologic : *rînd* < v. sL *rendu, atît* <.l<kt. *adantum*, mai degrabă decît *eccum-tantum*, cl£<lat. *quatus*. Poate fi vorba de o influență romanică — cel puțin pentru *rînd* (îi) *rond*, it. *rondo*) — sau de folosirea lui *o* pentru a se evita *î*.

14	6	oa	o accentuat în cuvinte latinești sau de alte origini	VL 72	<i>apostrofăiore, indoiosă, v-i-dăre, sorta</i>
				BD 72	<i>dără, poporelor, pote, ioie</i>
				E 87	<i>aprope, comora, costă, forte, gropa, omenii, se transportă</i>
				AtE 88	<i>ardore, domnelor, se desvai-tă, glota, oră, orecare, scolă</i>

Faptul că CL nu ilustrează alograful poate fi pus pe seama concepțiilor ortografice ale lui Maioreșcu (cf. FI. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 99).

15	ÎL	î	accentuat la formele de bază; <u lat. accentuat	E 87	<i>aduncime, lungă, mănouowă</i>
				AtE 88	<i>adune, aduncite, lungă</i>

1. Acest alograf marcat pozitiv este urmașul unui alograf marcat negativ (cf. *ead.*, *ibid.*, p. 100[^]). Este de remarcat neacceptarea lui de către CL. Pe de altă parte, prezența în VL 72 a formei *adâncime* explică singularitatea poziției reprezentate de E 87 și AtE 88. Existența acestui alograf în tipărițiuri din 1887 și 1888 infirmă aserțiunea din *Influența ortografiei* : „<u +ș>se realizează ca <u> cu valoarea numai pînă la primul sistem ortografic oficial și general al Academiei din 1881". (p. 103, sublinierea ne aparține — M.C.).

2. Pentru *adînc*, etimonul este considerat a fi **adaneus* (EWES, jrmat de EEW, DA) sau *aduncus* (DELE, EDW, DEX); în ce îl privește

pe *Ungă*, a fost propus *longum ad* (EWES, urmat de DLEM și DEX) ori *longo* (DELE).

16	ș	ț	<#+voc. palat. în cuvinte de origine latină sau slavă	VL 72	<i>bragu-î, suprafagă</i>
				BD 72	<i>pugin, frang(eză)</i>
				E.87	<i>giganului, faga, gliiacă, îm-brăgișat, însoțească, ogel, preg, pugin, spagiul</i>
				AtE 88	<i>înfăgisează, pugin</i>

1. Pentru valoarea [ts], alograful *g* este cel mai vechi în textele românești cu litere latine (Fi. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 105). în timp, a fost concurat, pentru aceeași valoare, de *ci* și *ti*.

O motivație a prezenței alografului *g* alături de *ț* în primele încercări de normare a ortografiei românești de către Societatea Academică Eomână se găsește în AAR, I—IV (1867—1870), p. 191, *Principie de ortografie romana*, partea I : *Despre ortografia limbii române populare* :

„Spre a respecta pe de o parte etimologia și pe de alta fonetica, se pune asemenea tot sedilă sub litera *c* cînd se pronunță ca /, în vorbe ca *oget, ogellu, faga, franga, judegiu* (unde *i* este probabil o marcă redundantă a africategi, alături de sedilă, n.n. — M.C.), *pugin*. Pentru cei cari susțin a se scrie tot cu *ț*, după cum se pronunță, ar ajunge, cînd ar lipsi sedila, a se pronunța mai virtos de străine (și însuși cu sedila) *otet, otel, fata, judetu, puțin*".

2. OL folosește numai alograful *ț*, diferențiindu-se astfel încă o dată de celelalte publicații. Observația este valabilă și pentru sistemul folosit de „Arhiva Societății Literare și Științifice din Iași", periodicul în care a apărut CB 91. De altfel, cele două alografe, *ț* și *g*, sînt folosite concomitent în E 87, după cum provin dintr-un *ci* sau *ti* latinesc. Se remarcă unele confuzii în stabilirea grafiei corecte a etimoanelor latinești : *preg, pugin, spagiul*. Primul și al treilea provin din *pretium, spatium*; pentru puțin Pușcariu (EWES, sub. nr. 1418) sugerează *mi*putinus-*, *-a,-um* <putus V. și EEW, sub nr. 6890 : „Das Verhältnis von lat. PITTUS zu der rom Grundform *puttus bedarf noch der Aufklärung". Cauza acestei confuzii este faptul că, în Antichitatea tîrzie, ambele grupuri au evoluat fonetic la [ts]. Ar trebui adăugat că, indiferent de evoluția reală, important este în această problemă, ce credeau promotorii unui sistem grafic despre etimologia unui cuvînt.

Această nouă pronunțare se reflectă în grafiile antice tîrzii și medievale de tipul *amiticia, nacione, precium, spacium*, grafii cu repercusiuni în scrierea (și, implicit, în pronunțarea) neologismelor care provin din respectivele forme.

3. Cele două cuvinte înseriate la E 87 : *oșel* și *țigan* au pătruns în română cu fonetismul [ts], probabil din limbile slave învecinate (cf. bg., sb.) *ocelu, ciganin*

17	5		< di l&t. în majoritatea cazurilor	VL 72	<i>adi, cădură, rădimat, uccidendu-se</i>
				BD 72	<i>aședemîntelor, Marele, dovedi</i>
				E 87	<i>coprîndend, dicH, deulu, mie-dănopte, patru-decî, ved'cred, dicem</i>
				AtE 88	

1. Cu excepția exemplificării de la p. 77, acest alograf nu este discutat în *Influența ortografiei*.

2. în toate publicațiile care îl ilustrează, alograful se folosește în distribuție complementară cu *z* (cu aceeași valoare, [z]) : *z* în cuvinte grecești sau slave, în care este originar, iar *d* în scrierea cuvintelor (majoritare) în care el provine dintr-un *d* urmat de *iod* în etimonul latinesc.

3. Dintre formele citate, *doreai* este un plural nou, analogic declinării masculine; cit despre *rădimat*, dicționarele notează etimologie necunoscută.

4. într-un singur caz, *d* are valoarea [3] . *midlocele* (BD 72).

18 eh e(h) în împrumuturi recente în epocă, când comparația romanică impune fonetismul [k]	V L 72 B D 72 E 87 IpT 87 IcT 88 A t E 88 M 1908	<i>arelieologie</i> <i>archeologi, cronicele</i> <i>chronicarii</i> <i>arelieologie</i> <i>archeolog, schănteietoare</i> <i>choragic, tehnică</i> <i>archaice, arelieologie</i>
în cuvinte preluate direct din greacă sau uneori când fonetismul franțuzesc este cu [J]	B D 72 E 87 IpT 87 A t E 88 HN 1908	<i>archiv, archira, chartele, patriarch</i> <i>archivul, charte, chrisoave, Christos, patriurchia</i> <i>architectonice</i> <i>architectonice, arhitectură, arhitravă, arhivelelor, arhontologia, cliaos, chartă, choruri, Christos, patriarch</i> <i>architectonice, chametice</i>

1. Digraful *ch* apare exclusiv în cuvinte de origine grecească (forma *schănteietoare* reprezintă un caz de prețiozitate grafică sau o eventuală influență a unei forme de tipul *schinteietoare*. Aceste cuvinte sînt fie preluate îndeajuns de vechi în limbă — mai întii prin intermediul slavonei, apoi din greacă nemijlocit — încît să fi păstrat fonetismul originar (precum termeni din limbajul religios : *Hristos, patriarh, patriarhie*), fie împrumuturi recente în secolul al XIX-lea, mai ales termeni tehnici privind Antichitatea.

Primei categorii, celei de împrumuturi vechi, i se pot adăuga, din cuvintele citate mai sus, *arhontologia* (pronunțat, probabil, cu dentală sonoră) și *hrisoave*, ca termeni desemnînd realități ale epocii respective. Tot aici se poate include și forma *horuri*, al cărei singular, *hor*, apare la Odobescu (SLI, II, p. 315. V. și EDW și DA sub *cor*).

A doua categorie, cea de împrumuturi recente, introduce fonetisme din limba din care sînt preluate cuvintele, deci cu precădere din franceză, putîndu-seface, eventual, comparații sugestive cu limbile italiană și germană. Aici ar fi, poate, de subliniat importanța limbii franceze, atît ca instrument de prim ordin în formarea intelectuală și reușita demersului științific la autorul nostru, cit și în ce privește codul în care Odobescu stabilește contactul cu cei din jur. Pronunțarea grupului *ch* în limba franceză, în cazul fiecărui cuvînt, a fost un criteriu de rezolvare a acestei dificile probleme, cu atît mai greu de soluționat cu cit în ortografia și ortoepia românească lucrurile nu s-au clarificat decît în secolul nostru.

2. Așa stînd lucrurile, discuția formelor este următoarea :

a) archeolog, archeologie; l-am transcris cu *ch* notînd un [&'] atît pentru că forma apare adesea și în manuscrisele lui Odobescu (cel al *Istoriei archeologiei*, de pildă), cit și pentru că este de presupus influența limbii franceze. Dintre lucrările care pot oferi sugestii în această direcție, EDW notează „auch *arche-*”, AD prezintă forma cu *ch*, iar CV are *arh-*. DA (primul volum apare în 1913) notează la această voce : „scris și pronunțat (mai rar) și *archeolog*” ;

b) areaiee, după franceză și italiană. EDW prezintă sub *arhaism* : „auch *arca-*”, AD : *arcaic*, iar DA : „scris și pronunțat (mai rar, după franc.) și *arcaic* ;

c) cronicile și cronicarii sînt forme a căror istorie nu se lasă, în lipsa indicilor de autor, prea lesne urmărită. Imaginea pe care o oferă dicționarele, pare să conducă la stabilirea a două momente : existența formelor cu fonetismul *h*, după greacă (ipoteză sprijinită și de forma de neutru : *hronicul*, -ce apare la Cantemir, de exemplu), iar apoi preluarea ca feminin singular a ceea ce era, de fapt, o formă de neutru plural. Această preluare va fi fost influențată de fonetismul corespondentelor din franceză și italiană, după al căror exemplu se va fi produs și o îmbogățire de sens a cuvîntului. Din acest motiv, am preferat redarea sunetului inițial prin *c*. Că situația nu este prea limpede se observă din ezitățile dicționarelor : LB notează inițiala cuvîntului *cronică* cu *X* în scrierea cu alfabet chirilic, dar cu *C* în alfabet latin; de altfel, I. Budai-Deleanu folosește neologismul *cronică* în *Țiganiada* — v. CILEL, III, p. 22, 25 ; EDW, DA și AD oferă forma cu *c*, primele două menționînd și forma cu *i* Tot forma cu *c* este întilnită și în *Nou dicționar portativ de toate zicerile noi (radicale)* ... de Em. Protopopescu Pake, București, 1870, în timp ce în altă lucrare de tipul acesta se preferă forma cu *ch* (*Cel mai nou dicționar de buzunar pentru tîlmăcirea cuvintelor radicale și zicerilor streine din limba română*, de A. Steinbeig, București, 1899*);*

d) coragie are toate șansele de a fi un *hapax legomenon* la Odobescu. Forma este preluată, după toate probabilitățile, din limba franceză; în *Tresor delalanguefrangaise*, Paris, 1977, *mh choragique* este dat un exemplu unic : „Le petit monument *choragique* de Lysicrate”, extras din lucrarea lui Ch. Blanc, *Grammaire des arts du dessin*, Paris, 1876, p. 182. Atît momentul apariției și domeniul de referință al cărții, cit și — mai ales — referirea la monumentul horegului grec, fac să crească șansele în favoarea ipotezei enunțate mai sus; este de menționat și forma clin germană : *das choragische (Monument)*, așa cum o va fi întilnit autorul nostru în *Ilandbuch cler Kunstgeschiclite* de Dr. Fr. Kugler, Stuttgart, 1848, p. 186 (Lucrarea este citată în notele la A t E 88 și a existat în biblioteca lui Odobescu; cf. *Opere*, I, p. 499, sub 18).

e) tecnieă, cu fonetismul franțuzesc (cf. și formele clin italiană și germană) a circulat destul de mult în a doua jumătate a secolului trecut și chiar la începutul acestui secol. CV o consideră principală (de *la, tehnic* trimite la *tecnic*), AD și DA notează forme cu *ch*, iar o forpiă derivată : *tecnologie* apare la I. Ghica (CILEL, II, p. 170. w și la CV aceeași formă, ca sila Ursu, *Formarea terminologiei*, [3. 287, sub *tehnic*)-

i) arhitectonic și arhitectură ca și arhitravă, sînt formele așteptate, dată fiind existența elementului grecesc *arhi-* în limba română. Forme eu

h sînt, de altfel, atestate și în prima jumătate a secolului al XIX-lea la A. Pann (v. CILEL, I, p. 29), B.P. Mumuleanu (v. *ibid.*, p. 21), D. Golescu (CILEL, II, p. 38-39) sau X. Filimon (CILEL, III, p. 162, 187). CV înregistrează aceleași forme;

g) arhiv, arhiva sînt forme preluate din limba germană — cea dintîi, după cum arată genul — sau franceză. Se remarcă tendința de a reda fricativă palatală din aceste limbi prin *li*;

h) hametiee, poate, un alt *liapaoo*; este posibil să fi circulat cu hinițial (în *Enciclopedia română*.. de Dr. C. Diaconovich, tomul II, Sibiu, 1900, apare vocea *hamiți*). Sufixul derivativ reprezintă, pe cît se pare, o falsă analiză, influențată de analogia cu limba greacă;

i) haos este singura formă care apare la X.A. Ursu, *Formarea terminologiei* . . . , p. 216, *sub voce*. De asemenea, DA, cu exemple din X. Costin, C. Conachi, A. Pann. EDW s.v. *caos* trimite la *haos* (care nu există însă în dicționar), în timp ce AD preferă forma *caos*. CV face — *sub voce* — mențiunea : „unii scriu și pronunță *caos*”. Că tendința era spre forma cu *h* ne-o arată modificările făcute de M. Kogălniceanu în edițiile succesive ale cronicilor istorice românești : ceea ce, în 1852, era *caos*, a devenit, în 1872, *haos* (CILEL, I, p. 73, cu observațiile făcute de D. Simonescu în privința efortului de unificare a limbii). De altfel, *haos* apare încă la I. Budai-Deleanu (CILEL, III, p. 23, 25, 30):

j) hartă este o formă des întîlnită; apare la D. Golescu (în CILEL, II, p. 44, *sub voce*) și se întîlnește și în AD, Sunetul inițial a fost pronunțat și [h], sub influența corespondentelor din limba franceză și italiană (v. Ursu, *Formarea terminologiei*, p. 216 s.v.). Este posibil ca pronunțarea cu fricativă laringală să fi fost motivată și de necesitatea diferențierii între forme de tipul *hartă*, *cartă*, *carte*.

3. BD 72 prezintă o dată, accidental, forma *arheologice*. Nu am considerat-o abatere semnificativă — deși este o prefigurare a formei actuale —, intrucît forma *cu ch* apare constant atît în tipăriturile, cît și în manuscrisele rămase de la Odobescu.

4. Oscilațiile între o formă sau alta, deconcertante prin amploarea cu care se manifestă, sfidează orice încercare de a le reduce la o normă clară, astfel încît editorul nu poate decît să emită ipoteze cu valoare de conjectură. în stadiul de pionierat în care se află încă cercetarea limbii literare a secolului trecut (lipsa indicilor de autori, ca și a unor lucrări de sinteză despre evaluarea și interpretarea sistemelor grafice practicate în a doua jumătate a secolului), tot ce se poate face — pe cît cred — este să se localizeze problemele. Iată de ce caracterul conjecturilor prezentate mai sus este, în bună parte, convențional.

5. Tendințele diverse de normare a cuvintelor ce conțin grupul *ch* (reducerea la *c* ori la *h* sau chiar încercarea de a se rosti o oclusivă aspirată) sînt sintetizate în *Influenta ortografiei*, la p. 144—145, sub 6°. Ci de asemenea și p. 212-215, sub 3.1.14.

19 th	în cuvinte de origine grecească, prin franceză	BD 72 AtE 88	<i>ethnographice</i> <i>aeanthă</i> , <i>pinacoiheca</i> , <i>iheme</i> , <i>thermometru</i>
-------	--	-----------------	--

Aeanthă este o preluare din limba franceză pe cale cultă, după cum arată genul.

20 s z	intervocalic, inițial urmat de vocală sau final precedat de vocală în neologisme, mai ales din franceză; precedat de vocală și urmat de so-nantă în prefixele <i>ăez</i> , <i>răz</i> - și în cuvinte slave sau de alte origini	VL 72 BD 72 E 8 7 IpT 87 IcT 88 AtE 88 CB 91 HN 1908	<i>causa</i> , <i>civilisatiunn</i> , <i>francese</i> , <i>invisibilă</i> , <i>ipotesa</i> , <i>resbelnic</i> <i>devisă</i> , <i>dispozițiunea</i> , <i>să și formese</i> , <i>nepresintîndu-se</i> , <i>poesii</i> , <i>usurilor</i> , <i>desvoltala</i> <i>basă</i> , <i>cisma</i> , <i>desbrăcândiCi</i> , <i>deslipii</i> , <i>isolate</i> , <i>magas(in)</i> , <i>poetisată</i> , <i>resbel/răsboi</i> , <i>a resbit</i> , <i>rivalisănd</i> , <i>sdrumicată</i> [^] <i>basilica</i> , <i>fisice</i> , <i>ilusiuini</i> , <i>isbuti</i> , <i>indrășneală</i> , <i>mosaicele</i> [^] <i>prosatori</i> , <i>sdruncinată</i> <i>alusiune</i> , <i>cas</i> , <i>fisionomia</i> , <i>frances</i> , <i>idealisează</i> , <i>isbăndă</i> , <i>museu</i> , <i>pozițiune</i> , <i>reslătită</i> , <i>se sibircea</i> , <i>se svircolește</i> , <i>svelte</i> <i>canonizat</i> , <i>ensor</i> , <i>entusiasmm</i> , <i>filosofie</i> [^] <i>mausoleu</i> , <i>resumăm</i> , <i>utili sat</i> , <i>desvoltă</i> , <i>resgîndindu-se</i> , <i>se desvoltase</i> <i>asvârli</i> , <i>a se răsbol</i> , <i>curiositate</i> , <i>invarsiune</i> , <i>isbitor</i> , <i>izvor</i> , <i>răslătirea</i> , <i>svonul</i>
--------	---	---	--

1. E 87 prezintă forma accidentală *răsboit* și lucrul acesta permite interpretarea formei *resbelnic* (VL 72) drept o apropiere artificială de sintagma latinească *res belii*.

2. în IpT 87 apare accidental forma *esclusiv*, cu *ex*-trecut la *es*-după modelul limbii italiene (cf. I. Gheție, *Lexicul Ui N. Filimon*, în CILEL, III, p. 160). Am păstrat-o ca atare. Prefixul *es*- apare și în VL 72 : *espedițiunile* (ca și, prin falsă analiză, *esteriără*).

3. Alături de *a se răsbol*, HN 1908 oferă grafia *răsboae*.

4. în AtE 88 se întîlnește dubla grafie *entusiasmlentusiasmm*. în afară de statutul siflantei intervocalice, trebuie discutată, în acest caz, sonorizarea aceluiași sunet în sufixul *-asm*. Pentru acest sufix (ori cel echivalent ca structură : *-ism*), se pot da ca exemple atestînd sonorizarea fricativei dentale înainte de o sonantă nazală : sec. XVIII — apud J. Byck, *Vocabularul științific* — : *idiotizm* (p. 34) și *pleonazumu* (p. 35); sec. XIX : *idiotizm*(și *idiotism*) la A. Pann, în CILEL, I, p.30. în studiul lui J. Byck se întîlnesc și alte exemple de sonorizare a unui *s* înainte de sonantă[^]: *cozmografie*/[^] *a* (p. 33, 37), *macrocozmos*, *microcozmos*(p.36); *plăzmuindu-l* <p. 36). Mai aproape de Odobescu întîlnim la Bolliac *entusiasmm* (în CILEL, I, p. 178), dar Mumuleanu simte nevoia ele a trece forma *entuziasmm* în glosarul intitulat *Zicerile cele streine* (*ibid.*, p. 18). în aceste condiții am transcris *entuziasmm* în ambele cazuri, socotind o influență franceză mai probabilă decît o persistență a formei grecești. Este posibil, pe de altă parte, ca grafiile *cu-zm* să reflecte pronunțarea obișnuită, necontrolată, opusă celei culte care urmează noul model al limbii franceze.

5. Tot ca *z* am transcris și pe *s* inițial (sau precedat de vocală și urmat ele consoană sonoră), în cuvinte din fondul mai vechi (*azvîrli*, *izbitor*, *izvor*, *zdrumicată*, *zvonul* etc), socotind că grafia *cu s* reprezintă, în acest cazuri, manifestări de evitare a fricativei sonore, ca nefiind un sunet pro-

priu limbii latine. Fenomenul a avut drept consecință încercarea de re-, stabilire a fricativei dentale surde în pronunțare (cf. FI. Șuteu, *Influența ortografiei*, sub 2.1.9., p. 107—108), extinsă și asupra cuvintelor de alte origini, în primul rînd, cele slave, ca și în cazul particular al prefixelor *dez-* și *răz-* urmate de consoană sonoră (sau de sonantă).

6. Am notat sonorizarea fricativei dentale aflate în poziție intervocalică, la neologismele pătrunse prin filieră neolatină, mai ales prin franceză. Două forme necesită observații de amănunt :

— *mauzoleu* : sînt puține șansele ca acest cuvînt să fi fost preluat direct din greaca nouă; formele grecești (ἰῆῖᾱᾰᾰᾰᾰᾰᾰ și ἰᾰᾰᾰᾰᾰᾰᾰ, cu schimbarea de accent datorată, pe cît cred, influenței limbii latine) ar fi avut ca rezultat un grup *af-j av-* la inițială, iar această formă se și întilnește : *mavzoleele* — apud J. Byck, *op. cit.*, p. 40. Explicația mai aproape de adevăr îmi pare a fi deja dată de Gh. Adamescu, în *Adaptarea la mediu a neologismelor*, București, 1938, p. 35—36 ale extrasului. Autorul arată că, în cuvintele preluate din limba franceză, a fost păstrat grupul *au* (sub influența limbii latine), pronunțat însă în hiat, după regulile obișnuite românești (e. g. *ca-u-ză*). Exemplul cu care se încheie seria este chiar *mausolee*, *ma-uzoleu*, *mausoleum*. De altfel forma a circulat, în secolul al XIX-lea : *mauzoleu* la X. Filimon (v. 'CILEL, "III, p. 162) și chiar și în zilele noastre, într-o lucrare apărută, acum cîțiva ani (L. Peținis, *Dicționar grec-roman*, București, 1976), ἰῆῖᾰᾰᾰᾰᾰᾰ este tradus prin „mauzoleu”;

— *filozofie* : cuvînt cu pronunțare și grafie dificilă. A pătruns în română direct din greacă, păstrînd fricativa dentală surdă pînă către mijlocul secolului al XIX-lea : *filosof*, *-ic/ ~ ā, -ie* la Budai-Deleanu în CILEL, . III, p. 22, 25 *y filosoficesc* în terminologia juridic-administrativă din Transilvania, la începutul secolului al XIX-lea, *ibid.*, p. 133 ; *filosofare* la T. Cipariu (?), în CILEL, I, p. 196; *a filosofa* la A.T. Laurian, *ibid.* p. 190; *filosoficesc* la D. Golescu, în CILEL, II, p. 16 (cf. și p. 43). O dată cu creșterea influențelor culturale franceze, pronunțarea se adaptează normelor acestei limbi, ajutată de ceea ce devenise o simplă grafie, nesășită fonetic. în aceste condiții, unele din formele citate mai sus vor fi putut reprezenta simple grafii. La Bolliac se întilnește, oricum, forma *filozofiei* (CILEL, I, p. 97) și este de presupus că și în cazul lui Odobescu se va fi impus pronunțarea franțuzească.

Sonorizarea unui *s* aflat între o sonantă și o vocală apare în secolul XVIII: *perzonă* și *perzonal*, apud J. Byck, *op. cit.*, p. 35.

7. în VL 72 și BD 72 apar forme cu geminată : VL 72 : *se adressa, d'assupra, discussiune, se gässescii, vasse-*, BD 72: *aăressa, äissertați%mi prescrisse, remasse, (va fi) redessa, russe*.

Faptul că în etimoanele formelor citate nu apare geminata ne arată că în toate aceste cazuri *-ss-* notează o fricativa dentală surdă, încercîndu-se astfel stabilirea unei distribuții fonetice [ʃ]/[ʒ] cu ajutorul unui singur grafem, folosit, într-un caz, simplu, iar în celălalt, dublat.

8. în CB 91 apare notarea sonorizării fricativei în: *aziatică, curioaze, episodul, exclusiv*, forme păstrate ca atare.

9. Am păstrat un *s* genuin în *basmе* și *a înlesni* (BD 72).

10. Formele *se sbircea* și *se svircoleșie*, cu etimologie neclară au fost modernizate.

21	y	în cuvinte de origine grecească sau asimilabile	VL 72 BD 72 A t E 88	<i>anaglyptele, gyps systematică, stereotipele, stylu, typariji apocalyptic, amfiprostyl, caryatide, diptyce, lyrele, martyrului, pycnostyl, prostyl, porfyr, polygonală, styl, stylobat, systema, systyl, symbolisare</i>
22	eu eu	intervocalic sau inițial, urmat de vocală în neologisme influențate de pronunțarea italienească	BD 72 E 87 IpT 87 IcT 88	<i>cuantitatea cualificativul, licuid concuistele ecuestre, frecueniate</i>

1. Acest grup nu este discutat în *Influența ortografiei*.

2.-Grafiile în care apare ilustrează forme preluate din limba italiană — pe cale orală, însă; de aceea este reprodusă forma fonetică, nu ortografică a cuvîntului.

3 Astfel de forme apar mai adesea la scriitori anteriori lui Odobescu : *mantitatea* la I. Zalomit (în CILEL, I, p. 198); *cualitate* (pentru cu[^]oț-tiv, care nu este glosat în nici un volum CILEL) la A. Pann (CILEL, 1, p. 47), X. Filimon, (CILEL, III, p. 159), I. Zalomit (CILEL, I, P-^3) și C. Bolliac (*ibid.*, y. 179); *licuidulin* primele periodice românești (CILEL, II, p. 90) este întilnit la C. Bolliac sub forma *lichidul* (CILEL, I, p. 98); *conmistele* apare la X. Filimon (CILEL, III, p. 157) și la C. Bolliac (CILEL, I, p. 98); pentru *cuamtitate*, v. și Ursu, *Formarea terminologiei*, p. 162, s.v. *Cantitate*.

4, Formele din E 87 aparțin raportorului citat de Odobescu; ele nu corespund sistemului practicat în SLI.

23	qn ev	în neologisme de origine latină	IpT87 CB91 H X 1908	<i>equestră antiqarul aquila, quadrate</i>
----	-------	---------------------------------	---------------------------	--

1. *cv* reprezintă citirea tradițională, atît în învățămîntul clasic românesc cit și din alte sisteme școlare, a digrafului latinesc *qu*. Apare în cazul neologismelor de origine latină pătrunse în limba română și prin filiera germană sau rusă (cf. și Ursu, *op. cit.*, p. 251-252, s.v. *pătrat*).

2. CL ilustrează digraful în 1887 cu *equestră*, iar în 1888 va folosi forma *ecuestre* (cf. *supra*, sub 22), lucru care dovedește — ca și prezența accidentală a formei *anticarul* alături de *antiqarul*, în CB 91 — labilitatea grafiei unor astfel de cuvinte neologice. Mai probabil, ezitarea pare motivată de prezența literei *q*, care va fi, încet-încet, abandonată (v. FI. Șuteu, *Influența ortografiei*, p. 115, sub 2.1.16.), grupul *cv* notmdu-se ca atare în vremea noastră sau renunțîndu-se la forma respectiva (*cvadratură* a fost înlocuit cu *pătrat*, menținîndu-se însă *cvadratură*).

3. în cadrul sistemului ortografic practicat de *Arhiva* — ilustrat prin CB 91 —, digraful *qu* pare să aibă valoarea [k]/[k'], după cum se vede și din formele citate mai jos, sub 24 ; trăsătura aceasta face din sistemul ce o promovează unul latinizant mai degrabă decât „italienizant” (cf. FI. Șuteu, *Und.*).

24	qui ehi	în neologisme	BD 72	<i>conquista</i>
		romanice	CB 91	<i>antiquitatea, liquidul</i>

1. Trigraful nu este discutat în *Influenta ortografiei*.

2. Termenul *conquista* este deverbativul lui *conquistare*, preluat în limba italiană din latina tîrzie (cf. S. Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*, Torino, 1961 sqq., s.v. *conquista*). Deși termenul este de origine latină, influența limbilor neoromanice se face simțită în pronunțare. În orice caz, o pronunțare cu *cv* pare imposibilă, iar pentru *cu* ilustrat de BD. v. *supra*, sub 22.

3. Influența grafiei franceze se poate observa la CB 91, mai ales prin raportare la forma *antiquarul*, lucru ce sugerează și adoptarea unei pronunțări în conformitate.

Ca observație de ansamblu pentru ultimele trei echivalări (de sub 22, 23 și 24), este de făcut distincția între grafii ce atestă tratamente italienizante (caracteristice tipăriturilor din prima perioadă în discuție aici) și orientarea, în a doua parte, spre grafii și pronunțări de tip francez (nu fără unele oscilații latinizante).

De altfel, multe din aceste forme paralele au circulat nu numai în a doua jumătate a secolului trecut, așa cum atestă EDW; ele au fost folosite pînă în primele decenii ale secolului nostru și sînt menționate în DA. Cele două dicționare oferă astfel un argument în plus pentru echivalările de mai sus :

EDW notează, s.v. *calificativ* și s.v. *cantitate* : „Besser *qual-*” (respectiv, *quant-*), iar DA, sub *califica* (și familia de cuvinte) menționează : „Scris și pronunțat (învechit) și *cua-*, mai rar, *cva-*”, iar sub *cantitate* : „și (învechit) : *cua-*, *cva-*”. EDW s.v. *conquista* : „Auch *conchi-*”, iar DA menționează : „(italienism, întrebuițat acum mai mult în glumă)”. Scris și *concuistă*, *conquistă*, *concișă*” și trimite la *conchistador* < *conquista* > *ok* Sub *aquilă* EDW notează „neologism” (DA prezintă forma *acvilă*), iar sub *anticar* și *antichitate* adaugă „auch (besser) *-quar* (neol)”, respectiv, *-citate* „Besser *antiquitate*”. DA adaugă, sub *anticar* : „în Transilv. (după germ.) și : *anticvar*”, iar sub *antichitate* : „Pe la mijlocul sec. XIX, și : *anticvitate*, *anticintate*, acum, mai ales la românii din Austro-Ungaria, și : *anticitate*”.

Această din urmă formă apare scrisă *antichitate* la D. Golescu (CILEL, II, p. 38), deosebindu-se, totuși, de uzul curent, după cum atestă comparația cu dicționarele (*ibid.*).

25	se st	în cuvinte	VL 72	<i>lipsesce, recunosce, z&resce</i>
		latinești sau analitic	BD 72	<i>sciinte, sciri</i>
			E 87	<i>nisce, se numesce, pesce, vorbesce</i>
			AtE 88	<i>bucurescen, cunosci.</i>

1. Digraful nu este discutat în *Influența ortografiei*, exceptînd citarea (la p. 109) a lucrării lui Samuil Micu, *Mementa linguae Daco-Romanae sive*

Valachicae, Viena, 1780. într-adevăr, la p. 16 a ediției din *Mementa*, îngrijite de M. Zdrengea (Cluj, 1980), se află următoarea explicație : „*sc* ante *e* et *i* pronunțatur sicut *st* a Germanis initio vocum Germanicarum, aut ab Hungaris in vocibus Hungaricis, v.g. *creocere, seientia; Lege: %, creștere*”.

2. De la această regulă este exceptat cuvîntul *școala* care apare în E 87, accidental, sub forma *școlei*, iar în AtE 88 ca *școlă*.

26. Geminate. în textele tipărite în 1872 la Tipografia Curții (Lucrătorii Asociați) apar geminate etimologizante :

VL 72 : *alM, destuM, elle, gruppe, sigiliu, terațele;*

BD 72 : *annului, attingetore, concurenților.*

în toate cazurile am simplificat aceste consoane duble, întrucît este vorba de grafii care nu au realitate fonetică.

27. Forme nominale și verbale dificile

Am grupat sub această titlatură discutarea unor probleme dificile de morfologie istorică sau a unor grafii „rebele”, fapte care se pretează — în opinia noastră — unei tratări centralizate mai bine decît enumerăm, atomizante într-o măsură, aplicate pînă acum. Un motiv în plus în alegerea acestei forme l-a constituit (pe lingă puținătatea cazurilor ilustrative — măcar pentru unele probleme), importanța pe care analizarea acestor chestiuni o are, în perspectiva editării științifice a textelor de secol al XIX-lea. Edițiile pot oferi texte sigure doar în măsura în care criteriile de alcătuire sînt clare. Chiar dacă nu toate problemele și-au aflat rezolvarea, evidențierea chestiunilor aflate încă *sub indice* nu poate decît grăbi rezolvarea acestor puncte fierbinți.

A) geminata *ii*. Este studiată aparte, deoarece grupul acesta poate avea, spre deosebire de cazurile de sub 26, acoperire în pronunțare. Cele două sunete se pot afla în hiat sau pot forma diftong. Cuvintele în care apare acest grup sînt următoarele :

1) *fiiu* în VL 72 și IcT 88 (*fiiu*). Este forma așteptată etimologic, reintrodusă în norma din a doua jumătate a secolului trecut, datorită înfluenței textelor bisericești, probabil. în mod normal, cele două vocale se contrag : este forma întîlnită la I. Heliacle-Eădulescu : *fiu* (CILEL, I, 59); am reținut forma /im, prezentă în marea majoritate a cazurilor; în vreo două locuri, unde apare *fiiu*, forma obișnuită pentru vorbitorii indiferenți la normă, am păstrat-o de asemenea;

2) forme din familia verbului *a priimi* : *prîimindu-se* (BD 72), *neprîimitoare, prîimesce* (AtE 88). Contragerea celor două vocale cu timbra identic este menționată la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în Muntenia (I. Ghetie, *Baza dialectală*, p. 111). Cu toate acestea, formele în hiat apar de-a lungul secolului în literatura beletristică, științifică sau juridico-administrativă din Muntenia (id., *ibid.*, p. 507), uneori înregistrîndu-se la același autor forme duble (d.e. Gr. Alexandrescu). Prezența acestei particularități în Moldova (id., *ibid.*, p. 525), ca și în Ardeal (id., *ibid.*, p. 539), sugerează o preferință stilistică măreață pentru o formă, probabil, arhaizantă în momentul în care se tipăresc lucrările lui Odobescu;

•3) în AtE 88 apare *Jiului*, *îormSb* originară (cf. I. Iordan, *Toponimia românească, București*, Editura Academiei, 1963, p. 517, s.v. *Jivul*) pe care am păstrat-o ca atare;

4) *îorm& mită* (BD 72) sau *miia* (E 87) am transcris-o *mite* (pentru -ă v. *supra*, sub 1, n. 3) datorită constanței absolute cu care apare în toate publicațiile, deci în toate sistemele practicate; la fel pentru *vite* (substantiv) și pentru numele derivat de agent, *vîier*.

B). *u* etimologie și etimologizant.

Am reunit aici cazurile în care un *u* este restabilit în scriere din rațiuni etimologice — principiu director al sistemelor ortografice din a doua jumătate a secolului trecut (*u* etimologic) — precum și pe acelea în care *u* a fost introdus pentru a crea opoziții semnificative (*u* etimologizant). Iată o încercare de sistematizare, al cărei criteriu este dat de poziția în cuvânt a lui *u* :

I. *u* în interiorul cuvîntului este, de cele mai multe ori, etimologic. Există câteva forme ce apar în majoritatea textelor :

- 1) VL 72 : *dom* cu derivatul *îndouescu*
E 87 : *douî* (accidental apare forma *duoă*)
IcT 87 : *duoi* cu derivatul *înduoială*
AtE 88 : *douî* cu derivatul *înduoiește*

Aceste forme pot fi reduse toate la discutarea formei masculine a numeralului : *doi*. În cazul radicalului *dou-*, *u* este etimologic (nu are, deci, realitate fonetică). Atunci însă cînd radicalul este notat *duo-* (E 87 : *duoă*, IcT 87 : *înduoială*, AtE 88 : *înduoiește*) putem presupune abaterea (cu atît mai semnificativă cu cît se opune notării normale a numeralului) spre o notare mai apropiată de realitatea fonetică (o > *uo* în vorbirea obișnuită) de care „vinovat” se face, probabil, tipograful.

- 2) VL 72 : *noue*
BD 72 : *nouî*
E 87 : *nuoă*
AtE 88 : *nouă, nouăi*

Forma elin VL 72 corespunde celei de astăzi. În BD 72 apare o formă de masculin plural cu ^restabilit pentru respectarea principiului etimologic, neavînd realitate fonetică. În ce privește exemplul din E 87, este valabilă aceeași explicație ca mai sus, în cazul radicalului *duo-*. Forma de genitiv-dativ ilustrată de AtE 88 este normală din punct de vedere morfologic : păstrarea radicalului terminat în consoană (*nou-*) în toată paradigma adjectivului. Această formă de singular la cazurile oblice este susținută, de altfel, și de forma de plural *nouă* (f. și n.) a cărei folosire frecventă a putut determina păstrarea imei paradigme regulate. În fond, pentru forma de masculin plural, poate fi adusă în discuție și o eventuală diferențiere intenționată față de pronumele personal *noi*!

- 3) IcT 88 : *viue*
AtE 88 : *viuă*

Ambele forme au grafie etimologică. În plus, forma din AtE 88 îmi pare influențată de grafia *nouă* (cf. *supra*), așa încît am transcris, în amîndouă cazurile, *viē*,

II. în finală de cuvînt, *u* este uneori etimologic, cel mai adesea etimologizant.

1) *u* final etimologic; are alografal & și este ilustrat de cele două lucrări tipărite în 1872 la Tipografia Curții (Lucrătorii Asociați) :

VL 72 : *unu ra.ssu de lut&, îndouescu*
BD 72 : *a adressatu, (au) locuita, unulu*

Alografal apare după consoană simplă (geminată -ss- notează o fricativă dentală surdă) și, în cadrul aceluiași sistem, poate avea și valoare fonetică, intrînd în componența unui diftong: *lucrați*, VL 72 și *aH.*, forma auxiliarului citată mai sus, la BD 72.

2) *u* final etimologizant are alografele *u* și *u* și apare în exclusivitate în cazul unor cuvinte cu radicalul în -i :

IpT 87 : *voiu (îndeplini)*
E 87 : *dreptunghîu, itinerariu, vechht*
IcT 88 : *copaciu, obiceiu, șioiu, iruncJîiu, vioiu*
CB 91 : *dintîin, felii*, înlîiu, voiu (să-l spun)*
HN1908 : *crâmpeiu, întăiu, războiu*

În cazul auxiliarului *a voi*, prin *u/u* se face deosebirea de pronumele personal: *voiu îndeplini* — IpT 87 și *voiu să-l spun* — CB 91. În alte situații se marchează singularul față de plural: *copaciu, trunclîiu, vioiu* — IcT 88, *dintîin, întîiM* — CB 91, *întăiu* — HisT 1908. Unele din formele citate mai sus au radicalul terminat în consoană palatală sau prepalatală, *i* avînd numai rolul unui semn diacritic : *copaciu, trunclîiu, vecinîi* — din fondul vechi — și *dreptunghMu* — ca neologism. (Este de remarcat diferența pe care E 87 o face între finalele în -*iu* și cele în -*iu*. Cea de a doua formă notează, spre deosebire de prima, pronunțarea unui *if* semiconsonantic. V. și FI. Șuteu, *Influența oHografiei*, p. 198 - 199). În celelalte forme, -*u* a fost considerat etimologic și această intenție normativă a fost dublată de existența — cu caracter regional — a unei pronunțări palatalizate (cf. *ead., ibid.*), pe care o exemplifică forma *felin*. Am transcris această formă *feli*, modernizînd toate celelalte grafii.

În legătură cu alografele existența lor în formele citate mai sus infirmă aserțiunile din *Influența ortografiei*, ^ 102: „în 1881 alografal <w#> cu valoarea 0 este scos din sistemul ortografic oficial, fiind înlocuit, pînă în 1895, prin

în 1904 el intră parțial în drepturi, mai ales după [i] sau după consoană palatală [k'], [g'], [6], [g] cu scopul de a marca opozițiile desinențiale între singular și plural, între persoana I și a II-a sau pentru a deosebi omonimele {*voiu*}, verb., și {*voi*}, pronume, sau *războiu* — *războaie, ochiu sg.* și *ochi pl.*, *dibaciu sg.* și *dibaci pl.*” și „în 1881, <&#> preia toate valorile lui <ie#> cu excepția celeia de vocală finală silabică după grupul consonantic * muta cum liquida.”

Mai trebuie adăugat că *u(4b),.C2b* și *i*, de altfel, pot nota al doilea element al unui diftong, avînd rol de semivocală.

C) cuvinte în care o consoană lafeială (lafeiodentăiă) este urmată de *e* (accentuat sau nu).

Tabloul formelor este următorul:

E 87 :fer, perd, petriș, piatră, pietră, pietre, petriș
IpT87 : mperitoare, peatră, perdute, petre
IcT 88 :feară, pelea, peliță, peptar, piept
AtE 88 {fer, ferbinte, pept, peră, peri, perii, perzîndu-se
CB 91 :fier, piept, pieptare, pierdut
HX1908 :fieră, peatră, pete

1) în IcT 88 *feară* ar putea reprezenta o rostire dialectală sau — mai degrabă — una a)jarținind unei anumite categorii sociale (v. FI. Șuteu, *Influenta ortografiei*, p. 180). în ce privește însă forma *fieră* din HX 1908, trebuie luată ca o inadvertență tipografică pentru *fieră*, ce s-ar fi citit *fiară*. La autori întilnim doar forme cu diftong : *fieri la*, I. Budai-Deleanu (CILEL, III, p. 4:9), *fiarăle* la I. Ghica (CILEL, II, p. 173), *fiare* la Gr. Alexandrescu (I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 503), *fiară* (pl.) la T. Cipariu (id., *ibid.*, 496 ; cf. și p. 501, oscilația de plural /iar<?//iaraj. Am transcris cu-vîntul în forma de astăzi.

2) Forma *fier* din CB 91 este concurată *defer* (E 87 și AtE 88, amîndouă editate la „Socec & Teclu¹⁾). Ambele forme apar la autori: *fer* 1% C. Bolliac (în CILEL, I, p. 100), *a)le* *fierului* la Al. Donici (I. Gheție, *op. cit.*, p. 519). Pronunțări cu vocala simplă restituită se întilnesc și în dicționare : DA precizează s.v. *fier*: „Scris (și pe alocurea și pronunțat) și :fer”, iar EDW notează : „LM (i.e. limba literară modernă, n.n.) auch *fer*”, ceea ce arată că această pronunțare cîștigase un oarecare teren. în transcriere am păstrat, cu toate acestea, diftongul.

3) AtE 88 oferă și forma *ferbinte*, care își găsește și alte ilustrări: dubletul *lierbinte/ferbinte* la I. Budai-Deleanu (în CILEL, III, p. 47), *ferbe* la Iancu Văcărescu (CILEL, II, p. 61) *s&u)ferbe* la C. Bolliac (CILEL, I, p. 100). EDW notează *sub voce* : „LM auch/e-'\ Am optat pentru forma cu diftong.

4) *piatră*, cu fonetismul așteptat este ilustrată (în diverse grafii) de E 87. Formele din IpT 87 și HX 1908 notează pronunțări pedante (în primul rînd, probabil, a pluralului *petre*, care va fi influențat și singularul *peatră*). în ce privește forma derivatului *petriș*, ea apare accidental și *petriș* (ambele în E 87), anulînd astfel grafia etimologică.

5) Tot în CL apar și formele nediftongate *pelea*, cu derivatul *peliță* (IcT 88), ca și *pete* (HX 1908), pe care le-am considerat tot noi, preferîndu-le în transcriere pe cele cu diftong. Am optat pentru aceasta cu atît mai mult cu cît nici volumele din CILEL, nici I. Gheție, *Baza dialectală*, nu oferă vreun exemplu. DA înregistrează ambele tipuri fără explicații, așa cum se întimplase și cu *piatră*. EDW nu cunoaște decît forma *piele*, dar, sub *peliță* notează : „Mod(ern) bisw(eilen) *piei* — W b b " (= Worter-buohher).

6) *piept*, cu derivatul *pieptar* apare sub formele : *peptar* — IcT 88, *pept* — AtE 88, *piept*, *pieptare* — CB 91. Ambele variante apar la scriitori: *pept* la I. Heliade-Eădulescu (CILEL, I, p. 59), dar *piept* la M. Eminescu (I. Gheție, *op. cit.*, p. 526), în timp ce la I. L. Caragiale întilnim ambele forme : *pept/piept* (CILEL, II, p. 206). Dicționarele, atît DA, cît și EDW dau ambele variante fără comentariu. Am păstrat forma cu diftong.

7) Dintre cele două verbe ale seriei, *a pierde* apare sub următoarele forme : *perd* — E 87, *perdute* — IpT87, *perzîndu-se* — AtE 88, *pierdut* — CB 91. în epocă, atestările găsite sînt următoarele : *să piarză* (CILEL, I p. 61), dar ** *perz* (I. Gheție, *op. cit.*, p. 504) la I. Heliade-Eădulescu; *perd/ perz* (ici., *ibid.*, p. 520) ia C. Xegruzzi; *perdere* (id., *ibid.*, p. 497) m dicționarul lui Laurian și Massim; *să piardă/ să piarză* (CILEL, II, p. 199 ; cf. și I. Gheție, *op. cit.*, ^ 594), ca și *să pierz* (CILEL, III, p. 198) la L. L. Caragiale, dar *să perz* (I. Gheție, *op. cit.*, p. 594) la B. Șt. Delavrancea și *să peardă* (*ibid.*, p. 595) la A. D. Xenopol. EDW și DA dau exemple cu ambele forme, fără explicații.

8) Verbul *a pieri* este ilustrat de IpT 87 prin derivatul *neperitoare*, iar în AtE 88 prin următoarele forme: *peri*, *perit*, *pier*, *peră*. Ultimele două forme susțin regula de diftongare sub accent, ca, de altfel — prin excepție — și primele două. Forme nediftongate datorită regulii enunțate apar la I. Budai-Deleanu : *peri*, *perire*, *perirea*, *perii* (CILEL, III, p. 44), Iancu Văcărescu : *perire* (CILEL, II, p. 61), B. P. Mumuleanu : *perire* (CILEL, I, p. 10) și C. Eegruzzi (I. Gheție, *op. cit.*, p. 520). EDW notează s.v. *a peri* : „Mod(ern) auch *pieri*, ferner *desperi*”; DA citează exemple cu ambele variante, fără explicații.

La o privire de ansamblu asupra faptelor înregistrate sub această rubrică ^ 1)uțem face cîteva observații. Mai întii, formele nominale nediftongate par să reprezinte, în general, grafii etimologice, care au putut, firește, genera pronunțări adecvate, (dacă interpretarea mea privind mențiunile din -EDW este corectă). Aceste pronunțări erau, eventual, susținute de unele particularități dialectale. în afară de aceasta, în trecerea de la diftong la vocală simplă, o importanță oarecare putea avea și palatalizarea labialelor, fenomen a cărui evitare va fi avut ca rezultat pronunții hipercorecte, fără diftong. Am transcris, de aceea, cu diftong toate formele nominale întilnite în, texte.

în ce privește formele verbale, am păstrat ca atare toate variantele întilnite în texte pentru verbul *a pieri*, ca și pentru *a pierde*, eu excepția formei *perd* (E 87), transcrise *pierd*, datorită accentului, considerînd reală din punct de vedere fonetic grafia lor.

Unele din formele discutate mai sus apar în manuscrise odobesciene : *fiare* (cu variantele *fiearele*, *feară*, *feara*, *fieara*), *perise*, *perduse* și *pierderea* (ea și *peptul*, de altfel) în ms. rom. BAE 4935, p. 3, 89 sqq.— cf. V. Sandu, *AL Odobescu. Proiecte nerealizate*, în „Manuscriptum”, 4/1982, p. 112 — 121, iar în ms. rom. BAE 5394 se întilnesc : *peatră* — p. 27 și *piatră* — p. 32, *pele* — p. 29, *perdute* — p. 100, *perduți* — p. 121, *peptul* — p. 160, (*ale*) *fearelor* — p. 174, *să pearză* — *ibid.* Lăsînd la o parte dubletele ezitante, celelalte forme pot fi datorate influenței grafiei oficiale, în unele cazuri, grupul *-ea-* poate fi interpretat fonetic drept *ia*. Oricum, pînă la o cunoaștere mai bună a faptelor de limbă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și, în cazul de față, pînă la încheierea editării operelor lui Odobescu, putem considera astfel de apariții în texte literare munte-nești drept hipercorectitudini de sorginte latinistă, promovate sporadic, fără un suport real.

D) Grupul *-ci-* ridică probleme în : *enunciate* — IcT 88 și *enunciînd*, *denunciare*, în AtE 88. Forma din IcT 88 corespunde exact formei din italiană, unde *-ci-* are valoarea [d]. în acest caz, *denunciare* ar putea con-

stitui o formație analogă pe teren autohton, cu atât mai mult cu cât corespondentul din limba italiană este *dinunziare*, cu *z* pronunțat [te]. O altă sursă ar putea fi grafia latinească medievală cu *ti* pentru *ti*, ambele grupuri fiind citite *ți*. Dificultatea constă în faptul că AtE 88 cunoaște alograful *c* pentru [ts]: *porgelana*. Am păstrat aceste forme ca atare. Ele au alt statut decât forme cu *-ei* în cuvinte vechi: *neobicinuit*, *pacinie*, *vecinie*, unde *ci* poate nota păstrarea africaterii originare.

E) Un alt grup cu interpretare dificilă este *-gi-* în: *îngrigire*, *personagie* — VL 72, *personagie* — IcT 88, *îngrigire*, *descuragieri* — AtE 88. Aceste forme sînt o dovadă a preferinței pentru *gi* în loc de *j*. La jumătatea secolului și pînă spre sfîrșitul său, *g* tinde să îl înlocuiască pe *j*, chiar și fără justificare etimologică. Acesta este cazul formei *îngrigire* pe care am normalizat-o în transcriere. De altfel, IcT 88 folosește *îngrijire*. În ce privește însă *personagie*, forma a existat pînă aproape de zilele noastre (DLEM îl menționează încă, drept variantă a lui *personaj*) și de aceea a fost păstrat ca atare. Formele *descuragieri*, *etegie*, prezintă un *i* care nu face decât să marcheze africaterizarea lui *g* și pe care l-am eliminat, aplicînd o transcriere morfo-etimologică.

F) Sunt este o formă controversată. Fără a relua aici o discuție oțioasă, trebuie făcută distincția cronologică între introducerea unei grafii și transformarea ei într-o pronunție. În cazul imposibilității de a se stabili pozitiv pronunțarea specifică unui autor, se poate recurge la un criteriu convențional: alegerea unei date de la care se presupune a fi generalizat fenomenul. Perioada 1900—1953 poate fi socotită—cred—una potrivită din punctul acesta de vedere. În ediția de față am transcris toate formele *sînt*, cu excepția celor din HN" 1908, lucrare editată postum

28. Nume proprii

A. *Nume românești*. Au fost, în general, transcrise conform echivalențelor propuse pentru numele comune. În continuare, vor fi analizate cazurile mai deosebite.

1) O situație aparte o au numele unor personalități culturale, nume scrise pînă astăzi cu grafie etimologică; se pune, deci, întrebarea dacă trebuie redată grafia sau, dimpotrivă, dacă tentativa editorului de a restitui pronunția probabilă nu este mai conformă spiritului unei ediții întocmite după regulile științei. Prima variantă are de partea sa comoditatea oferită de tradiție¹⁵, dar și complicația că în tipărituri numele respective apar în diverse grafii, mai apropiate sau mai depărtate de o pronunție-tip; cea de a doua prezintă, pe lîngă un inerent coeficient de nesiguranță în interpretare, avantajul restabilirii unor pronunții mai apropiate de realitate, pronunții al căror loc a fost uzurpat, încet-încet, de redări „fotografice” ale grafiilor tradiționale¹⁶. În fața acestei alternative, am optat pentru ceea ce s-ar putea numi „fonetizare moderată”, admițînd în transcriere forme apropiate de realitatea fonetică, cu înlocuirea unor grafii considerate spurii de către normă (*ă*, *î*) prin echivalențe promovate ca eufonice într-un moment de maximă influență a latinismului lingvistic

¹⁵ Față de care, transcrieri ca *Țipariu*, *Hijdău*, *Neagole*, *Nicolaie*, *Stroie* și altele par să fie insolite.

¹⁶ Ajungîndu-se la exprimări de felul celei surprinse cu umor de un cunoscut fonetician: „0-1 Opreș de la Cluj, fratele d-lui Opreșiu de la București”.

(*e*, *i*). Am transcris deci *Eijdeu* forma *Easăeu*, predominantă în BD 72¹⁷, prezentă și în E 87 și CB 91, cu *e* în loc de *ă* cum se pronunța, probabil, genuin. Tot din același motiv, am transcris *Țipariu* forma *Gipariu* din BD 72, cu atât mai mult cu cât în E 87 apare forma cu semne diacritice *Qipariu*. *Ți-* în loc de *Ți-* (cum a sunat numele în gura purtătorului său) se explică prin aceeași preferință a normei de moment; cit despre grupul final *-iu*, acesta se poate datora unei greșeli de tipar (în loc de *-ia*, cu pronunțarea unui apendice labial¹⁸), fie că norma ilustrată de SLI reduce la *-i* grupul *-iu* (cf. *infra*, sub 2).

Am transcris, deci, peste tot, *ȚipaHu*, inclusiv în E 87¹⁹.

2) Am eliminat *-u* în transcrierea numelor *Celeiu*, *JDrăgoiu*, *Fălcoiu*, *Mateiu* — E 87. Alta este situația formelor *Gărdu* și *lursanu* — E 87, al căror *-u* face parte din corpul fonetic (este vocala tematică a declinării masculine, ajunsă în finală absolută prin pierderea articolului hotărît). Forma *Dionisiu* — E 87 a fost și ea păstrată ca atare; este o transliterare în alfabet latin a unei forme genitive grecești (Aiovuaiou).

3) *Erculenn* — BD 72 păstrează un *e* inițial, deoarece fusese precedat de *h*; *u* a fost omis în transcriere. Alte cazuri de *e* la inițială de silabă sînt *Neagoe* — AtE 88, *Nicolae* — passim, *Stoenești* — E 87, *Stroe* — E 87 (anexe). În toate aceste cazuri am notat palatalizarea lui *e*, deși este vorba de grafii ^adiționale²⁰.

4) *Beeica* — E 87 este un cuvînt bisilabic. Deși într-unul din manuscrisele lui Odobescu întîlnim forma evoluată *Besca*, am păstrat forma conservatoare din E 87, considerînd-o singura normată în acel moment; ea apare, oricum, constant.

5) *Sincal de Sinea* — BD 72, *Știrbei* — E 87, *Serban*, *Simleu*, *Ștefan* — AtE 88 au fost transcrise cu *Ș-*, deși, în cazul lui *Ștefan* cel puțin, *s-* este etimologic, iar forma apare astfel în manuscrise medievale românești, ca și în unele tipărituri. Cum însă detaliile trecerii de la *s* la *ș*, ca și momentul producerii acestei schimbări ne scapă, am preferat forma cu *ș*.

6) Am transcris *Pascalescu* forma *Pasqualescu* din E 87. Pare să fie o grafie personală a raportorului citat de Odobescu, fără legătură cu sistemul practicat de SLI.

7) Am păstrat forma *Assăki* din BD 72, identică în fond cu grafia actuală. De asemenea, am păstrat dublete grafice de tipul *Alexandrii* *Alecsandri* — ambele apar în BD 72 (ex), de mai multe ori fiecare. Este de menționat faptul că și în CT (e) apare un dublet: *Alessandri* / *Alexandri*.

¹⁷ În BD 72 apare accidental forma *Hăsdeu*, care poate fi interpretată ca greșeală de tipar pentru *Hăsdeu*, formă ce ar sugera o pronunțare mai apropiată de cea reală dacă luăm în considerare grafiile din alte publicații, ca și faptul în care membri ai familiei își scriau numele. *Hăsdeu* apare, de altfel, și în CT; or, în sistemul grafic al acestei reviste, un *ă* poate fi interpretat și ca *î*.

¹⁸ Pentru problema realității fonetice a lui *-u*, v. FI. Șuteu, *op. cit.*, p. 101, cu un citat din Cipariu. În R 87 apar ambele forme: *gipariu* și *șipariu*.

¹⁹ Cf. *ead.*, *Literarizare, modernizare*: „Punctul de referință, în interpretarea textului îl formează, în acest caz (oscilații în grafiile unui autor, n.n.), norma literară a epocii scriitorului. Ezitarea observată în scrisul autorului editat face parte din această normă și este nota ei specifică” (p. 323).

²⁰ *Neagoe* nu apare în DOOM; pentru *Nicolae*, cf. *Nicolaiu* în BD 72; *Stroe* nu apare nici el în DOOM; foarte multe reflecții — pe lîngă plăcerea lecturii — ne-a pricinuit cartea Florei Șuteu, *Dificultățile ortografiei* pentru problema de față, v. mai ales capitolul. „Un [ie] în suferință sau cum se scrie Noe”. Formele *Stroie* și *Negoie* sînt, de altfel, frecvente în R 87 (anexe).

8) Tot în BD 72 apar și alte dublete : *Blasiu/' Blasiu* și *Ghisiu/Glușiu*. Acestea au însă un alt statut; considerind că ne aflăm în fața unei grafii redundante: digraful *si* pentru [J], digraf care a primitulterior, ca marcă suplimentară, im semn diacritic, devenind *și*, am transcris *Blaș, Cluș*. Aceeași rezolvare pentru forma *Temeșiana*, transcrisă *Temeșana*.

9) Forma *Petroasa* apare în IpT 87 și în CB 91. Diferența între cele două cazuri este că, în timp ce în IpT 87 există formele *peatră, petre* (cu *e* nediftongat după consoană labială), în CB 91 întâlnim forme cu diftong: *fier, piept, pieptare, pierdut*. În această situație am transcris *Pietroasa* forma din IpT 87 și am păstrat *Petroasa* în CB 91, cu atât mai mult cu cât „Arhiva”, periodicul în care a apărut CB 91, era tipărit la Iași, iar sistemul său ortografic este unul din cele mai puțin etimologizante.

B. Nume străine

a) moderne. Apar ca în limba de origine, fiind deci transcrise ca atare. Exemple numeroase pot fi găsite mai ales în BD 72 și în A t E 88. Am păstrat dubletele *Moskwaj Moskva* — BD 72 care apare, citat în limbi diferite și *NeapolejNeapoli* — IcT 88.

b) antice. În redarea numelor de acest fel, tradiția literară europeană a urmat două căi: unele limbi (franceza, italiana) au ales autohtonizarea pronunțării numelor proprii latinești și grecești, păstrând eventual, mai mult sau mai puțin, forma grafică originală; alte limbi, cum este engleza sau germana, au transliterat grafia acestor cuvinte, adaptând și pronunția imaginii grafice. Doar puține nume folosite foarte des au fost autohtonizate în aceste limbi²¹.

Limba română, a cărei tradiție de scriere fonetică (în accepția îndeobște recunoscută a acestui termen) a promovat și în manuscrise, și în tipărituri forme — ale numelor proprii — evaluate față de cele originare, a continuat, începând de pe la jumătatea secolului trecut, acest proces de autohtonizare a numelor proprii antice.

Introducerea masivă a acestor nume în limbă, pe calea traducerilor din autorii clasici latini și greci sau prin lucrări de specialitate dă seamă de interesul crescând în care o cultură nouă înțelegea să recepteze, într-o largă deschidere disciplinară, fundamentele înseși ale civilizației europene. Tot din această epocă încep să se folosească și, pe de o parte, formele originare — ca o consecință a contactului mai strâns cursivele —, și, pe de altă parte, forme preluate din alte limbi și autohtonizate după legile fonetice ale acestor limbi²².

²¹ Fără a proceda aici la o dezbateră pentru care lipsesc și spațiul, și mijloacele, este de presupus, pe lângă particularitățile selective ale sistemului fonetic al fiecărei limbi, o familiarizare mai veche sau mai recentă cu limbile și literaturile clasice, care să stea la originea preferinței pentru autohtonizare ori transliterare.

²² Procesul a continuat în secolul nostru, până după al doilea război mondial, pe de o parte, cu preluarea numelor autohtonizate în alt sistem fonetic (în special, în limba franceză), iar, pe de altă parte, cu transliterarea după normele internaționale a acestor nume care, fiind mai puțin folosite, nu au fost adaptate specificului fonetic al limbii române, dar nici nu au fost acceptate cu autohtonizarea franceză. Așa se face că, în momentul de față, problema scrierii (ca și a pronunțării) numelor clasice latinești și grecești este în continuare deschisă, deși ultimul îndreptar cu caracter normativ, DOOM, a făcut unii pași din acest punct de vedere.

Așa stând lucrurile, numele proprii ale antichității clasice se pot grupa, după aspectul lor în limba română, în trei categorii:

- a) nume autohtonizate;
- b) nume adaptate parțial limbii române;
- c) nume transliterate din limba de origine.

Aceasta este situația și la Odobescu și (cu excepțiile menționate mai jos) am păstrat-o ca atare. Exemplele sînt din A t E 88, dacă nu poartă altă mențiune. Conform acestei clasificări întâlnim:

a) *Antoniou, August, Bizanț, Gain, Capitol, Gleopatrei, Elade, Erodote, Eorațiu, Istru, Luciu, Numa Pompiliu, Ovidiu, Scitiei* — BD 72, *Septim Sever, Traian'*,

b) *Aeliu, Ammian Marcellin, Apollodor, Atlianaric, Cecilia Metella, Crassu, Dione Cassiu, Esquilin, Eadrian, Eeracle, Lysicrat, TJeodoric;*

c) *Agrippa, Appia, Apollon, Garacalla, Gicyna, Dionyssos, Bacchus, ErecMeion, Olympului, Pantheonj -ul, Scythia, Tibur, Valens.*

Am exceptat de la regula transcrierii *ad litteram* formele *Athena* și *Gesar* (care mai apare și în IpT 87, IcT 88 și HN 1908), a căror pronunțare este pentru *th* și *s* influențată de cea din limba franceză, ca și *Gaucas* — HK 1908, transcris *Caucaz*.

De asemenea, în transcrierea adjectivelor derivate de la nume proprii antice, am preferat modernizarea unor forme ca: *athenaica, attic, scytMc, thervingi, tlrăce* (BD 72), redind: *atenaica, atic, scitic, tervingi, trace*. Am transcris *agatirsi* forma *agathyrsi* (ce va apărea pînă mai tîrziu în literatura arheologică; de pildă în lucrări ale lui V. Pârvan).

În categoria numelor comune am inclus și formele *Mithreului* — BD 72 și *Panegyricul* — IcT 88, transcriindu-le: *Mitreului* și *Panegyricul**

Forma *Jupiter* notează, de fapt, un *i* consonantic la inițială, confuzia cu sunetul fricativ prepalatal sonor venind probabil prin filiera limbii franceze. Ea trebuie să se fi produs ceva mai tîrziu și de către persoane fără cunoștințe de limbă latină. Am transcris deci *Iupiter*. Cealaltă formă în care apare numele divinității supreme romane, *Joue*, se pretează la explicarea ei ca grafie pentru *Joie*, cu *u* etimologic și *i* notînd palatalizarea unui *e* inițial, într-un cuvînt derivat din *joi*, după toate aparențele. Am și redat-o astfel.

În legătură cu omofonele *j* și *i* în cuvinte latinești, este de remarcat ezitarea din BD 72 în folosirea lor: *lohannes* dar *ejusque, lorăanes* dar *Josephus, Iustinus*, dar *Gaj(us) Tacitus*. Am înlocuit peste tot pe *j* cu *L*

29. Semne ortografice și de punctuație

Ca regulă generală au fost respectate și sub acest aspect originalele. Totuși, au fost efectuate unele modificări inevitabile. Exemplele se dau din A t E 88 sau din E 87, lucrări ce oferă un material variat și din punctul acesta de vedere.

1) introducerea cratimei în cazul unor cuvinte scrise legat (*deamăr nuntul* — A t E 88) sau separat (*astă seară* — A t E 88);

2) eliminarea cratimei și transcrierea într-un cuvînt: *cum-va, oare-cum, semi-boltit*, — AiR 88; *câte-va, cele-Valte, de-asupra, fie-care, fiind-că, în lă-untru, (în) tot-d'a-una* — R, 87. La fel în cuvinte străine: *Militar-diplome, Stone-Eenge* — E 87, *Aăam-Olisi* — A t E 88.

De asemenea, au fost unificate grafii separate, de tipul: *cîteși trei, în deosebi* — E 87, *în de obște, de cît, ori cuie* — A t E 88.

3) înlocuirea apostrofului prin cratimă: *ceH dice, n'au, s'a surpat* — E 87; *d^asupră-le, îndrHnsa, Vam rugat, m'as pricepe, vVl descriu* — A t E 88.

4) eliminarea apostrofului din construcții ca : *deasupra, H-am cerut* — A t E 88.

Nu am introdus cratima în cazurile în care vorbirea obișnuită de astăzi (în tempo rapid), ca și practica editorială au consacrat-o, dar care nu apar notate în lucrările lui Odobescu. Consider că grafii ca : *le a stat (la îndemînd), le am plăsmuit, ne am împiedica* — A t E 88 sau *le am dat, le au pomenit, ne am grăbit, ne au venit* — E 87 pot constitui o pronunțare deosebită de vorbirea obișnuită în care cuvintele se întrepătrund în șirul frazării. Există, de altfel, și exemple de grafii marcînd un tempo rapid al exprimării; așa, de pildă, în A t E 88 : *dumică-ntre fâlci, să se-njosească, și-ntr-adevăr*, după cum sînt și destule cazuri în care forme ale pronumelui personal sînt pronunțate în aceeași silabă cu auxiliarul în forma de perfect compus a indicativului.

Grupul *las-că* a fost redat *las^eă*.

Punctuația a fost în general respectată; am eliminat însă virgula dintre subiect și predicat, pe cea dintre un verb și complementul său direct, pe cea plasată înaintea unei subordonate complementive directe introduse prin „că”, ca și pe cea de dinaintea lui „și” ori „sau”, cu excepțiile indicate în lucrările normative actuale.

De asemenea, am eliminat virgulele ce dublează linia de pauză pusă la începutul și la sfîrșitul unei construcții incidente (, — ..., —) marcarea prin linie de pauză fiind suficientă.

în general se observă o delimitare mai strictă a părților de propoziție prin virgulă, care este folosită mai frecvent față de practica actuală.

Numele de popoare, ce apar scrise cu inițială majusculă, au fost transcrise cu inițială minusculă.

30. Concluzii

i

Oricît de sumare, la sfîrșitul acestei analize, citeva concluzii, care să evalueze atît materialul cercetat cît și metoda aplicată, se impun.

în primul rînd, trebuie observată gruparea textelor discutate pe sisteme ortografice (= S) :

a) S,, alcătuit din VL 72 și BD 72, apărute în CT, iar apoi în broșură la Tipografia Curții;

b) S,, format din E 87 și A t E 88, apărute la Socec & Teclu:

c) S,, cuprinzînd grupul articolelor de la CL — tipărite la „Editura și administrația stabilimentului grafic Socecu & Teclu — București, Strada Berzii 96”, după inscripția de pe prima pagină a revistei : IpT 87, IcT 88 și HN 1908;

d) S,, compus din CB 91, apărut în revista „Arhiva Societății Științifice și Literare”, tipărită la Iași.

^ Fiecare dintre aceste sisteme prezintă anumite elemente care îl diferențiază și îl opun celorlalte. Se poate totuși observa că S, și S, au trăsături comune uneori, opunîndu-se în bloc lui S,, care face poziție aparte, în timp ce S, rămîne izolat, prezentîndu-se ca sistemul cel mai puțin eti-

mologic. Particularitățile sale există, desigur; ele sînt însă fonetice dialectale cel mai adesea (*sase înfrățască*) ori inovatoare uneori (*curioazi Pariz*).

Diferențele dintre S, și S, se grupează în jurul a două elemente

a) fobia manifestată de CL față de semnele diacritice, permițînd existența unor eventuale pronunțări dialectale mascate de grafii ambigue *intâi, pană, impută*;

b) folosirea, exclusiv de către CL a unor alografe particulare : *ă, h, %* (ultimul apare, cu totul accidental, în BD 72).

Trecînd la ansamblul limbii literare, se observă cîteva lucruri:

1) prezența elementelor regionale, la nivel fonetic, morfologic și lexical, pe de o parte în S, (E 87 și A t E 88) ca muntenisme, iar, pe de altă parte, în S, și S,, ca moldovenisme; S, participă și el, într-o mică măsură, la promovarea unor moldovenisme, prin CT (=e; cf. *Notiț* la VL 72 și BD 72);

2) punctele calde ale sistemului limbii în momentul analizat sînt

a) unificarea fonetismelor (în primul rînd, dar și a unor elemente de morfologie și lexic) dialectale;

b) adaptarea neologismelor în spiritul limbii române;

c) grafia numelor proprii, românești și antice ;

3) introducerea sistemului alfabetic româno-latin are ca rezultat (re)latinizarea profundă a cuvintelor românești (chiar și a celor de origine slavă: *năcaz > necaz*), fapt asupra căruia nu mai insistăm, întrucît această este teza cărții Florei Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*.

în această prezentare antitetică, S, apare ca mai puțin etimologic dar și mai dialectal decît S, și S,, în timp ce acestea sînt mai unitare promovînd un sistem mai pronunțat etimologic. Formele practicate în S, și S, au asigurat, odată preluate în scrisul normat, unitatea limbii literare și înfățișarea ei relatinizată. Pe de altă parte, dacă neologismele au ajuns—nu fără oarecare consecvență — la forme stabile și adaptate legilor fonetice românești, grafia numelor proprii, a celor românești mai ales a celor antice, rămîne pînă astăzi un element cauzator de confuzie și, deci, de încălcări ale unei tradiții ajunse între timp, în multe cazuri anacronice.

Este adevărat că, în unele detalii, observațiile făcute de-a lungul acestei Note de editor pot fi viciate, fie din pricina unei interpretări devorante elementului dialectal (*șapte* poate fi transcris și *șeapte*, de exemplu), fie din pricina unei descrieri insuficiente (și ne putem întrebă dacă va fi suplinat puțina experiență a editorului lipsa atîtor lucrări de sinteză neînlocuibile prin studiile de amănunt) a faptelor.

Cu toate acestea, importanța stabilirii unor grile pentru diferite sisteme alfabetice latino-române, cit mai strînse, pentru a surprinde cel mai exact procesul de naștere a limbii literare românești moderne abia da mai trebuie semnalată. Va fi de ajuns, cred, să arătăm că astfel de gr

oferă principiile editării oricărei lucrări scrise în sistemul respectiv; ele pot contribui de asemenea (ca descrieri parțiale) la alcătuirea unei istorii a scrierii limbii române cu litere latine din secolul al XIX-lea²³.

C Aparatul științific al ediției

Textele prezentate în această ediție sînt însoțite de o *Notiță* filologică și, acolo unde este cazul, de un aparat critic, ce conține lecțiuni diferite față de cele acceptate în text. Am conceput acest aparat critic în maniera unui *Commentarius criticus*, alăturînd cîteodată lecțiunilor unele observații filologice. Aparatul este, în general, de tip negativ; pentru claritate însă, am folosit, acolo unde era nevoie, un aparat pozitiv.

Urmează *Note și comentarii* istorice, arheologice și enciclopedice. Marea majoritate îi aparțin specialistului care a elaborat și *Studiul introductiv*; cîteva (semnate cu inițialele M.C.) au fost introduse de către editor.

Siglele folosite în această ediție sînt cele consacrate în edițiile de texte clasice și care se întîlnesc și în multe din edițiile de texte românești:

- < > — parantezele unghiulare închid ceea ce este introdus în text, drept necesar, de către editor, neexistînd în edițiile folosite;
- [] — parantezele drepte scot din text ceea ce este considerat neautentic (eronat);
- () — parantezele rotunde închid completările autorului însuși oii întregirile unor prescurtări;
 - punctul dedesubtul unei litere sau cifre marchează o citire nesigură.

în pasajele citate din lucrări de specialitate siglele își păstrează valoarea conferită lor în acele lucrări.

Textele epigrafice reproduse în anexele la E 87 au fost asimilate unor texte literare și supuse aceluiași norme de folosire a siglelor.

în aparatul critic am folosit un minimum de prescurtări uzuale: *css.* = „consensul (*consensus*) edițiilor”, utilizată atunci cînd am considerat necesară emendarea sau introducerea unei conjecturi în text, situații semnalate, prima, prin *sc.* = „scrisei” (*scripsi*), iar cea de a doua prin croșete unghiulare. Am mai folosit prescurtările *ad.* — „adaugă” (*addit*) și *om.* = „omite” (*omittit*), care trebuie luate în sensul cel mai larg: o ediție are ceva în plus ori în minus față de cealaltă (celelalte); în sfîrșit, *pas.* = „passim” „îci colo”, pentru a semnala variante ce apar frecvent.

Litera exponențială care face trimiterea la aparatul critic a fost pusă, în cazul citării unei sintagme sau a unui segment mai întins de frază, la primul cuvînt al grupului. în unele cazuri este citat, pe un spațiu mic, același tip de lecțiune. S-a folosit aceeași literă-exponent, prinsă o singură dată în aparatul critic.

Textul lui Odobescu este marcat pretutindeni în volum cu corpul de literă 10, chiar și atunci cînd acesta intervine într-un text citat din alt

²³ Cît de pasionantă poate fi urmărirea unei astfel de istorii și ce importanță are pentru cultura noastră arată cartea Florei Șuteu, *Influența ortografiei, în ansamblul său. Foioasele în editarea textelor din epoca în discuție sînt relevante la p. 222—223 (sub 5°). Cît despre reconstituirea atmosferei din epoca imediat anterioară celei în care activează Odobescu, cu importanță și pentru a doua jumătate a secolului trecut, cartea care dă o atît de vie imagine de ansamblu, în același timp cu atîtea detalii revelatoare, este aceea a lui Ștefan Cazimir* *Alfabetul de tranziție, București, 1986.**

autor (a se vedea anexele monografiei E 87, culese cu corp 8), uneori printr-un simplu semn de întrebare pus între paranteze rotunde.

în cadrul *anexei O* din E 87, transcrierea textelor românești în alfabet chirilic s-a făcut cu caractere corp 8 drepte, în timp ce traducerea românească a textelor în limba slavă veche a fost redată cu caractere corp 8 cursive.

Ilustrația a fost reprodusă după edițiile originale. în studiul AtE 88 există, în afara notelor de subsol obișnuite, un șir de note la legenda unor ilustrații. Semnalate prin asteriscuri, au fost dispuse într-un al doilea subsol.

Odată ajuns la sfîrșitul acestei expuneri a unor principii și a felului în care le-am aplicat, nu îmi rămîne decît să fac publice numele aceluia fără a căror știință și bunăvoință de a o comunica nu aș fi putut duce la sfîrșit sarcina asumată.

Dr. *Andrei Avram* m-a ajutat să depășesc dificultăți legate de transpunerea într-un sistem grafic a unor realități fonetice, ca și de interpretarea unora din grafiile folosite în edițiile din secolul trecut; dr. *Petru Creția* mi-a condus primii pași în acest domeniu, spîljinindu-mă apoi, ori de cîte ori l-am solicitat, cu toate mijloacele; lect. dr. *Dan Slușanschi* a citit *Nota asupra ediției* integral, sugerîndu-mi destule îmbunătățiri, mai ales din unghiul întemeierii teoretice a actului editorial; conf. dr. *Iancu Fischer* este acela față de care sînt în cea mai mare măsură îndatorat. De la soluționarea unor grafii ambigue pînă la construcția însăși a acestei *Note*, de la parcurgerea în detaliu a problemelor puse de editarea autorilor din secolul trecut și pînă la discutarea principiilor ce îl pot ghida pe editor, toate au fost analizate și explicate de către Domnia sa în cursul unor lungi întîlniri. Este ușor de înțeles cît profit au avut aceste convorbiri pentru știința noastră și pentru rîndurile. Să îmi fie deci îngăduit să îi prezint

Lista abrevierilor

instituții

- = Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România
- = Muzeul Național de Antichități

lucrările lui Alexandru Odobescu

Artele din România

(AR 74)

Ateneul Român

(AtR 88)

Bibliografia Daciei

(BD 72)

Capul de bou

(CB 91)

Dorohoi

(D 71)

Fumuri arheologice

(FA 73)

— *Artele din România în periodul preistoric*, în CT 5, 1874, 4, p. 73 - 82.

= *Ateneul Român și clădirile antice cu dom circular*, București, Sococ și Teclu, 1888 (în acest volum, p. 268—319).

= *Bibliografia Daciei. Indice de scrieri atîngătoare, directe sau indirecte, de vechii locuitori ai Daciei*, București, Tipografia Curtii, 1872 (în acest volum, p. 343—356).

= *Capul de bou întrebunțat ca ornament simbolic în antichitate*, în *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, 2, 1891, 7 (ianuarie), p. 385 — 399 (în acest volum p. 320-328).

— *Rămășițe antice din județul Dorohoi*, în *Monitorul Oficial* din 1871.

= *Fumuri arheologice scornite din lulele preistorice de ulei om care nu fumează*, în CT 4, 1873, 4, p. 49 — 51.

oferă principiile editării oricărei lucrări scrise în sistemul respectiv; ele pot contribui de asemenea (ea descrieri parțiale) la alcătuirea unei istorii a scrierii limbii române cu litere latine din secolul al XIX-lea²³.

C. Aparatul științific al ediției

Textele prezentate în această ediție sînt însoțite de o *Notiță* filologică și, acolo unde este cazul, de un aparat critic, ce conține lecțiuni diferite față de cele acceptate în text. Am conceput acest aparat critic în maniera unui *Commentarius criticus*, alăturînd cîteodată lecțiunilor unele observații filologice. Aparatul este, în general, de tip negativ; pentru claritate însă, am folosit, acolo unde era nevoie, un aparat pozitiv.

Urmează *Note și comentarii* istorice, arheologice și enciclopedice. Marea majoritate îi aparțin specialistului care a elaborat și *Studiul introductiv*; cîteva (semnate cu inițialele M.C.) au fost introduse de către editor.

Siglele folosite în această ediție sînt cele consacrate în edițiile de texte clasice și care se întîlnesc și în multe din edițiile de texte românești:

- <> — parantezele unghiulare închid ceea ce este introdus în text, drept necesar, de către editor, neexistînd în edițiile folosite;
- [] — parantezele drepte scot din text ceea ce este considerat neautentic (eronat);
- () — parantezele rotunde închid completările autorului însuși ori întregirile unor prescurtări;
- punctul dedesubtul unei litere sau cifre marchează o citire nesigură.

în pasajele citate din lucrări de specialitate siglele își păstrează valoarea conferită lor în acele lucrări.

Textele epigrafice reproduse în anexele la R 87 au fost asimilate unor texte literare și supuse aceluiași norme de folosire a siglelor.

în aparatul critic am folosit un minimum de prescurtări uzuale: *css.* = „consensul (*consensus*) edițiilor”, utilizată atunci cînd am considerat necesară emendarea sau introducerea unei conjecturi în text, situații semnalate, prima, prin *sc.* = „scrisei” (*scripsi*), iar cea de a doua prin croșete unghiulare. Am mai folosit prescurtările *ad.* = „adaugă” (*adăit*) și *om.* = „omite” (*omittit*), care trebuie luate în sensul cel mai larg: o ediție are ceva în plus ori în minus față de cealaltă (celelalte); în sfîrșit, *pas.* = „*passim* „ici colo””, pentru a semnală variante ce apar frecvent.

Litera exponențială care face trimiterea la aparatul critic a fost pusă, în cazul citării unei sintagme sau a unui segment mai întins de frază, la primul cuvînt al grupului. în unele cazuri este citat, pe un spațiu mic, același tip de lecțiune. S-a folosit aceeași literă-exponent, prinsă o singură dată în aparatul critic.

Textul lui Odobescu este marcat pretutindeni în volum cu corpul de literă 10, chiar și atunci cînd acesta intervine într-un text citat din alt

²³ Cit de pasionantă poate fi urmărirea unei astfel de istorii și ce importanță are pentru cultura noastră arată cartea Florei Șuteu, *Influența ortografiei, în ansamblul său. Foloasele în editarea textelor din epoca în discuție sînt relevante la p. 222—223 (sub 5°). Cit despre reconstituirea atmosferei din epoca imediat anterioară celei în care activează Odobescu, cu importanță și pentru a doua jumătate a secolului trecut, cartea care dă o atît de vie imagine de ansamblu, în același timp cu atîtea detalii revelatoare, este aceea a lui Ștefan Cazimir* *Alfabetul de tranziție, București, 1986.**

autor (a se vedea anexele monografiei R 87, culese cu corp 8), uneori printr-un simplu semn de întrebare pus între paranteze rotunde.

în cadrul *anexei O* din R 87, transcrierea textelor românești în alfabet chirilic s-a făcut cu caractere corp 8 drepte, în timp ce traducerea românească a textelor în limba slavă veche a fost redată cu caractere corp 8 cursive.

Ilustrația a fost reprodusă după edițiile originale. în studiul AtR 88 există, în afara notelor de subsol obișnuite, un șir de note la legenda unor ilustrații. Semnalate prin asteriscuri, au fost dispuse într-un al doilea subsol.

Odată ajuns la sfîrșitul acestei expuneri a unor principii și a felului în care le-am aplicat, nu îmi rămîne decît să fac publice numele aceluia fără a căror știință și bunăvoință de a o comunica nu aș fi putut duce la sfîrșit sarcina asumată.

Dr. *Andrei Avram* m-a ajutat să depășesc dificultăți legate de transpunerea într-un sistem grafic a unor realități fonetice, ca și de interpretarea unora din grafiile folosite în edițiile din secolul trecut; dr. *Petru Creția* mi-a condus primii pași în acest domeniu, sprijinindu-mă apoi, ori de cîte ori l-am solicitat, cu toate mijloacele; lect. dr. *Dan Slușanscu* a citit *Nota asupra ediției* integral, sugerîndu-mi destule îmbunătățiri, mai ales din unghiul întemeierii teoretice a actului editorial; conf. dr. *Iancu Fischer* este acela; față de care sînt în cea mai mare măsură îndatorat. De la soluționarea unor grafii ambigue pînă la construcția însăși a acestei *Note*, de la parcurgerea în detaliu a problemelor puse de editarea autorilor din secolul trecut și pînă la discutarea principiilor ce îl pot ghida pe editor, toate au fost analizate și explicate de către Domnia sa în cursul unor lungi întîlniri. Este ușor de înțeles cît profit au avut aceste convorbiri pentru semnatarul acestor rînduri. Să îmi fie deci îngăduit să îi prezint recunoștința mea.

Lista abrevierilor

instituții

- Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România
- = Muzeul Național de Antichități

BAR
MNA

lucrările lui Alexandru Odobescu

Artele din România
(AR 74)
Ateneul Român
(AtR 88)
Bibliografia Daciei
(BD 72)

Capul de bou
(CB 91)

Dorohoi
(D 71)

Fumuri arheologice
(FA 73)

- = *Artele din România în periodul preistoric*, în CT 5, 1874, 4, p. 73 - 82.
- = *Ateneul Român și clădirile antice cu dom circular*, București, Sococ și Teclu, 1888 (în acest volum, p. 268—319).
- = *Bibliografia Daciei. Indice de scrieri atingătoare, direct sau indirect, de vechii locuitori ai Daciei*, București, Tipografia Curții, 1872 (în acest volum, p. 343—356).
- = *Capul de bou întrebuițat ca ornament simbolic în antichitate*, în *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, 2, 1891, 7 (ianuarie), p. 385 — 399 (în acest volum p. 320-328).
- = *Rămășițe antice din județul Dorohoi*, în *Monitorul Oficial* din 1871.
- = *Fumuri arheologice scornite din lulele preistorice de u om care nu fumează*, în CT 4, 1873, 4, p. 49 — 51.

<i>Heraldica națională</i> (HN 1908)	= <i>Heraldica națională. Patrupedele androcefale figurate în monumente și originea lor</i> , în CL 42, 1908, 5, p. 497 — 514 (în acest volum, p. 329—342).		
<i>Iconografia lui Traian</i> (IcT 88)	= <i>Iconografia lui Traian. Statue și busturi antice</i> , în CL 22, 1888, 2, p. 97-119 (în acest volum, p. 252—267).		
<i>Istoria arheologiei</i> (IA 77)	= <i>Curs de arheologie. Istoria arheologiei. Studiu introductiv la această știință, I: Antichitatea, Renașterea</i> , ediție îngrijită, cu un studiu introductiv, note, glosar, indice și ilustrații de prof. univ. D. Tudor, București, Editura Științifică, 1961.		
<i>împăratul Traian</i> (IpT 87)	— <i>împăratul Traian după monumente arheologice. Lecțiune introductivă la cursul de arheologie la Universitatea din București</i> , în CL 21, 1887, 9, p. 745 — 758 (în acest volum, p. 244—251).		
<i>Ze tresor</i> (TP 89)	= <i>Le tresor de Petrossa. Historique. Description. Etude sur Vorfeurerie antique</i> (vezi <i>Opere</i> , IV).		
<i>Nana-Anat</i> (NA 85)	= <i>La coupe de la deesse Nana-Anat conservee au Cabinei des Medailles de Paris. Etude sur quelques pieces d'orfèvrerie orientale posterieures à la conquete de VAsie Centrale par Alexandre le Grand</i> , în <i>Gazette archeologique</i> , 10, 1885, p. 286 — 296 și 11, 1886, p. 5 - 15 și 70 — 86.		
<i>Notice</i> (NA 68)	*= <i>Notice sur les antiquites de la Roumanie</i> , Paris, 1868.		
<i>Noțiuni preistorice</i> (NP 87)	= <i>Noțiuni preistorice din România</i> , în SLI, II, 1887, p. 137 - 148.		
<i>Novocerkask</i> (NC 79)	= <i>Antichități scitice. Cununa mare din tezaurul de la Novo-Cerkask, cu privire asupra unor giuwele scitice din Muzeul Ermitajului de la St. Petersburg</i> , București, Tipografia Societății Academice Române, 1879.		
<i>Opere, I</i>	= <i>Opere</i> , voi. I. <i>Scrieri din anii 1848—1860</i> . Text critic și variante de G. Pienescu. Note de acad. T. Vianu și V. Gândea, București, Editura Academiei, 1965.		
<i>Opere, II</i>	= <i>Opere</i> , voi. al II-lea. <i>Scrieri din anii 1861—1870</i> . Text critic și variante de Marta Anineanu, note de V. Gândea București, Editura Academiei, 1967.		
<i>Opere, IV</i>	= <i>Opere</i> , voi. al IV-lea. <i>Tezaurul de la Pietroasa</i> , ediție îngrijită, introducere, comentarii și note de M. Babeș, Studii arheologice de R. Harhoiu și Gh. Diaconu, București, Editura Academiei, 1976.		
<i>Opere, VIII</i>	= <i>Opere</i> , voi. al VIII-lea <i>Corespondență 1847—1879</i> . Introducere de prof. univ. Al. Dima. Text stabilit, note și indice de Nadia Lovinescu, Filofteia Mihai, Rodica Bichis, București, Editura Academiei, 1979.		
<i>Opere, IX</i>	= <i>Opere</i> , voi. al IX-lea. <i>Corespondență 1880—1883</i> . Text stabilit, note și indice de Filofteia Mihai, Rodica Bichis, Nadia Lovinescu, București, Editura Academiei, 1983.		
<i>Opere, X</i>	= <i>Opere</i> , voi. al X-lea. <i>Corespondență 1884—1886</i> . Text stabilit, note și indici de Rodica Bichis, Nadia Lovinescu, Filofteia Mihai, București, Editura Academiei, 1983.		
<i>Opere, XI</i>	= <i>Opere</i> , voi. al XI-lea. <i>Corespondență 1887—1888</i> . Text stabilit, note și indice de Nadia Lovinescu, Filofteia Mihai, Rodica Bichis, București, Editura Academiei, 1986.		
<i>Pannonia es Dacia</i> (PD 69)	= <i>Pannonia es Dacia regeszeti erdekei</i> , în <i>Archaeologiae ertesito</i> , I, 1869, 7, p. 129 — 135 (în acest volum, p. 357-362).		
<i>Plâteau antique</i> (PA 87)	= <i>Plâteau antique en argent et sarcophage en pierre ornes de sujets de chasse trouves en Roumanie</i> , în <i>Gazette archeologique</i> , 12, 1887, p. 72 - 80.		
<i>Romanași</i> (R 87)	= <i>Antichitățile județului Romanași</i> , în SLI, II, 1887, p. 407 - 482 (în acest volum, p. 94—243).		
<i>U/i yas rfe /uf</i> (VL 72)	= <i>Despre un vas de lut cu numele lui Decebal (descoperit la Blain, în Bretania)</i> , în CT, 111, 1871, 34 (144), p. 313—315 (în acest volum, p. 87—93).		
SLI	=s <i>Scrieri literare și istorice</i> , 3 voi. București, Socec, & Comp., 1887.		
		periodic e	
AAR	= <i>Analele Societății Academice Române</i> , București.		
AEM	= <i>Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Osterreich-XJngarn</i> , Viena.		
AJPh	= <i>American Journal of Philology</i> , Baltimore.		
AMN	= <i>Acta Musei Napocensis</i> , Gluj-Napoca.		
ARM SI	= <i>Academia Română, Memoriile Secției Istorice</i> , București.		
BCH	= <i>Bulletin de correspondance hellenique</i> , Paris.		
CL	= <i>Convorbiri literare</i> , București.		
CT	= <i>Columna lui Traian</i> București.		
<i>Dacia</i>	= <i>Dacia. Revue d'archeologie et d'histoire ancienne</i> , nouvelle serie, București.		
GA	= <i>Gazette archeologique</i> , Paris.		
JDAI	= <i>Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts</i> , Berlin.		
LR	— <i>Limba română</i> , București.		
MO	= <i>Monitorul oficial</i> , București.		
PBSR	= <i>Papers of the British School at Rome</i> , Londra.		
RA	= <i>Revue archeologique</i> , Paris.		
RESEE	= <i>Revue des etudes sud-est-europeennes</i> , București.		
SGIV(A)	= <i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , București.		
stei	= <i>Studii clasice</i> , București.		
		dicționare, corpora, volume și studii	
AD	= G. M. Antonescu, <i>Dicționar român-francez și francez-român</i> , 2 voi., București, 1874.		
Bernouili	= J. J. Bernouili, <i>Romische Ikonographie</i> , voi. al II-lea, p. a 2-a, Stuttgart, 1891.		
Byck	— J. Byck, <i>Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea</i> , în <i>Studii și cercetări lingvistice</i> , V, 1-2, 1954, p. 31 - 43.		
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin.		
GILRL	= <i>Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea</i> , 3 voi., București, Editura Academiei, 1956, 1958, 1962.		
CV	= I. Gostinescu, <i>Vocabular român-francez</i> , 2 voi., București, 1870.		
DA (DLR)	= <i>Dicționarul limbii române</i> , București, 1913 sqq.		
DEL R	= I.-A. Gandrea, O. Densusianu, <i>Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine</i> , București, Socec, 1907—1914.		
DEX	= <i>Dicționarul explicativ al limbii române</i> , București, Editura Academiei, 1975.		
DLRM	= <i>Dicționarul limbii române moderne</i> , București, Editura Academiei, 1958.		
DOOM	= <i>Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române</i> , București, Editura Academiei, 1982.		
EWRS	= S. Pușcariu, <i>Etymologisches Wdrterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element</i> , Heidelberg, K. Winter, 1905.		
FHDR, 1	= <i>Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes</i> , voi. I, București, Editura Academiei, 1964.		
FHDR, 2	= <i>Fontes historiae Dacoromanae</i> , voi. al II-lea, București, Editura Academiei, 1970.		
FGrHist	= <i>Die Fragmente der griechischen Historiker</i> , hrsgb. von F. Jacoby, Berlin (apoi Leyden) 1923 sqq.		
Gheție	= I. Gheție, <i>Baza dialectală a românei literare</i> , București, Editura Academiei, 1975.		
Grofi	= W. H. Groi3, <i>Traians Bildnisse</i> , Berlin, 1940.		
IDR, I	= <i>Inscripțiile Daciei romane</i> , voi. I, <i>Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tăblițele cerate</i> , adunate, însoțite de comentarii și indici, traduse în românește de I. I. Russu București, Editura Academiei, 1975.		
IDR, II	= <i>Inscripțiile Daciei romane</i> , voi. al II-lea. <i>Olenia și Muntenicul</i> , traduse în românește, însoțite de comentarii și indici de Gr. Florescu și G. G. Petolescu, București, Editura Academiei, 1977.		

- LB
OR· *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc . . .* Buda, 1825.
D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a 4-a, București, Editura Academiei, 1978.
- PIR· *Prosopographia Imperii Romani*, editio altera, edd. E. Groag, A. Stein et L. Petersen, Berlin, 1933 sqq.
- RDW H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3 voi., Bukarest, Staatsdruckerei, 1903, 1911, 1925.
- RE *Real-Encyclopädie der Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1895-1977.
- REW W. Meyer-Lubke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, K. Winter, 1935, ed a 4-a.
- Șuteu, *Literarizare, modernizare și critică de text* Flora Șuteu, *Literarizare, modernizare și critică de text în editarea poeziilor lui Eminescu*, în *Studii de limbă literară și filologie*, București, Editura Academiei, 1969, p. 317 — 338.
- Șuteu, *Influența ortografiei* Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, Editura Academiei, 1976.
- Șuteu, *Dificultățile ortografiei* Flora Șuteu, *Dificultățile ortografiei limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Ursu, *Terminologia științifică* N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică, 1962.

SCRIERI ARHEOLOGICE

**DESPRE
UN VAS DE LUT CU NUMELE LUI
DECEBAL**

(descoperit la Blain, în Franția)

Un hîrb, un fragment, care nu trebuie să treacă neluat în seamă 5
de cei ce port interes la istoria provinciei romane de la Dunăre, a fost
descoperit, acum vreo doi ani, pe depărtatele țărături ale Bretoniei fran-
ceze, în vechea Armorică, în ocolul odinioară al *namneților*, azi departa-
mentul Loarei Inferioare. La 1870, un proprietar din orașelul Blain¹
pe râul Isac, care se varsă în Yilaina, săpînd în curtea sa la o adîncime des- 10
tul de însemnată, a găsit hîrburi, foarte mărunte fărîmate, dintr-unul
din acele vase de pămînt roșu-viu, cu grăunte subțire și cu smalt pe supra-
față, căruia arheologii îi dau numele de *terra sigilata*, din cauza asemănării
saie cu ceara roșie de sigil. Inteligintele descoperitor, zăbind figure și litere
pe acele spărture de vas, adună cu îngrijire toate fragmentele ce-i căzură 15
sub mîna și le dăruie muzeului arheologie din Kantes, unde d. Anatole
de Barthelémey avu răbdarea a le potrivi și a le lipi împreună, astfel
încît o parte din ele să poată îngheba*, pînă la oarecare punct, o lăture
din ocolul unui vas rotund, în formă de castron, căruia îi lipsește cu totul
fundul, dară pe a căruia margine superioară se vede încă o buză semicir- 20
culară. Pe dînsul nu se zăresc urme de miner și nici pare a fi fost adine;
negreșit că era unul din acele vase de lut, *paropsides*, *lances*, *paterae*,
scutulae, *cătină*, *gabbatae*², de cari se serveau romanii spre a duce bucatele
pe masă și ale căror dimensiuni și formă s-au păstrat pînă astăzi în *cas-*
iroanele de pămînt și *ceanacele* întrebuintate la noi. 25

Pîiniu, în *Istoria sa naturală* (lib. XXXV, § 46), ne spune că în vechime
era obicei de a se servi cu vase de pămînt la masă; că ele erau adese
decorate cu ornamente și figure, lucrute cu cea mai mare îngrijire; și că
uneori, fiind adevărate obiecte de artă, se urcau la prețuri fabuloase. El
ne spune încă cum că la Samos și la Aretium în Italia se lucrau cele mai 30
bune și cele mai frumoase vase de lut pentru masă; că la Surrentum*,
la Asta, la Pollentia*, la Sagunt* în Spania și la Pergam în Asia, se lucrau
cele mai bune cupe sau pahare, *pocuW*, tot de lut. Vasele de *terra sigillata*,
fiind cele mai îngrijite din rămășițele de olărie romană, au fost identi-
ca să poată-îngheba b scutulae—gabbatae ad. ex c Sorrentuni d Pallentia e Sagunta

¹ în *Bictionnaire archeologique de la Gaule*, Paris, 1867, pag. 166, 35
se arată că la Blain se descoperise mai înainte un stater de aur armorican,
ce se află în Muzeul de la Nantes. (ifo. 281 din *Gatalogue du Musee departe-*
mental d'archeologie de Nantes et de la Loire-Inférieure par F.Parenteau.
2eme edition, 1869, pag. 108).

^{2v} „Eumbrumque amplexa catinum // Cauda natat thynni” Pers. 40
v. 182. „Sic complet gabatas, paropsidasque // „Et leves scutulas, cavaque
lances.” Marțial, XI, 31, 18.

ificate de archeologi cu vasele *samiiane*, despre cari vorbește Pliniu; fine-
 ța grăuntelui, culoarea sa de un roșu plăcut, pelița de smalt ce ie învâ-
 luie, în fine, și mai ales, ornamentațiunile variate ce se văd mai adese pe
 fața lor esteroară și cari sînt uneori tipărite cu stempa (*estampille*),
 alteori lucrate cu dăltița în pastă de lut moale (*barbotine*) aplicată dasu-
 pra, alteori³, în fine, lipite de-a dreptul pe suprafața vasului (*crustae*);
 toate acestea ne dovedește, că ele au fost, la romani produsele cele mai
 perfecționate ale industriei de lut, în timpul cînd stăpînirea acestui popor
 se întinse peste mai toată Europa, adecă între cel dintii și al cincilea
 10 secol al erei creștine⁴. În adevăr, astăzi se găsesc vase și spărture de *terra*
sigillata în toate părțile unde s-a răzlatat, pe acele timpuri, puterea roma-
 nilor, din Insulele Britannice pînă sub⁵ poalele Carpaților și pînă la margi-
 nile asiatice și africane.

De aci naște întrebarea dacă asemenea* obiecte de lux casnic se
 15 fabricau pretutindeni unde romanii își făceau așezăminte sau numai clin
 Italia se transportau prin țere depărtate, precum funcționarii avuți al
 Romei își duceau vasele de metale prețioase prin infundăturile Galiei,
 Germaniei și Daciei, pe unde soarta a făcut să se descopere unele din ele*
 cu sutimi de ani în urmă.

Arheologii au discutat mult spre a decide despre provenința vase-
 lor de *terra sigillata*, cari se găsesc — din nenorocire mai ales în fragmente *
 — prin locuri multe și depărtate. Ceea ce rezultă mai probabil din disen-
 siune este că s-au putut face vase de lut roșu lustruit și prin provinciile
 depărtate de Borna, dară că bucățile cari prezint, în ornamentațiunea lor,
 25 o artă mai perfecționată, cele cari au o referință mai directă la gustul și
 la preocupățiunile ce se manifestau în centrul civilizațiunii romane, ace-
 lea au fost negreșit aduse din capitala imperiului de către avuții cari locu-
 iau prin provincii⁶.

f pocula ad. ex g alteori—crustae ad. ex h in i asemeni A* provincie

³ Vezi: Al. Brogniart, *Trăite des Arts Geramiques ou des Poteries?*
 30 Paris, 1844, tom. I, page 420 et sq. Samuel Birch, *Eistory of Ancieni*
Pottery, London, 1858, voi. II, pag. 346 et sq. — Dr. S. H. Krause, *Ange-*
lologie. Die Gefässe der alten Voelker, Halle, 1854.

⁴ Despre friabilitatea vaselor samiane, care se întrebuițau mai
 mult ca vase de lux casnic decît ca urne funerarii, ne atestă Plaut (*Bac-*
 35 *chides*, act. II, v. 165):

Pistoel: Samian quidem.

„Glirysal: Vide, quaeso, ne quis tractet illam indiligens.
 Scis tu, ut confringi vas cito Samium solet.”

q ad. ex

Din această din urmă categorie ne pare a fi fost vasul din ale c
 iărămătore s-a putut alcătui hîrbul ce-l prezintăm aci în desemn și pe c
 credem a întrevedea scene din antica istorie a patriei noastre, păs
 mb pămînt, de* aproape acum două mii de ani, într-un inghi opu
 Europei.

Domnii de Witte și Adrien de Longperier au dat, în ședința d
 aprilieTM 1870 a Societății Naționale *des Antiquaires de France*, o desc
 a fragmentelor vasului de la Blain, precum și o încercare de a desc
 inscripțiunile latine ce se văd trunchiate pe fragmentul principal. D
 vorbesc despre două bucăți de vas, prezentînd pe suprafața lor trei gr
 diferite de figure, ce abia" se pot recunoaște, în starea lor de alterați

„Pe întiul fragment — zice d. de Witte⁵ —, începînd de la stî
 se vede mai întii, dedesubtul buzei vasului și sub două feliiuri de arc
 corpul mort al unui răzbelnic întins pe gios, fără veștîminte și țî
 încă lipit de brațu-i stîng un scut rotund; o parte a brațului e înf
 rată într-o draperie; de fiecare parte a răzbelnicidui se vede cite o su
 spre stînga se pot citi trei litere ... TOR, iară dasupra răzbelnic
 JDFJGIBAL ... Purtînd apoi ochii spre dreapta, se vede o lungă insc
 tiune'pe mai multe rînduri, dară din nenorocire foarte trunchiată*.

cuvintele, sau mai bine urmele de cuvinte, ce se pot încă întrevedea

ir	PEY.BB
DVSAIIVBI	NV
DECIBALE	COVI
DVMENVS	FV.

Lîngă această lungă inscripțiune și sub alte două litere B1,
 termin a doua linie, se zărește un personagiu (s-ar crede o femeie) care c
 legat de un lanț, pe un om gol, într-o pozițiune umilită și mergînd der
 tea ei cu capul plecat.

Pe al doilea fragment, care se ține de grupul cu femeia și cu
 lăntuit, se citește sus: IMPPABT ... și sub aceste șapte liter
 vede un împărat roman stînd în picioare, cu fața la stînga, răzimat
 lance (*hasta*) și întinzînd mîna dreaptă către o femeie îngenuc
 dinainte-i, dară din care nu se mai zărește decît capul. Această grupă
 mintește cu totul reprezentațiunile analoage tipărite pe monetele ro
 cu titlul BESTITVTOB, ce s-a dat unor împărați, și anume lui Ad
 Gallian, Postum, Victorin, Aurelian, Prob etc."

D-nii de Witte și Longperier nu se îndoiesc a vedea pe aces
 reprezentațiuni din istoria expedițiunilor victorioase ale lui Traian;
 însă cred că întiia grupă se referă la Germania, a doua la Dacia, a tr
 Partida. Pe întiul fragment de incriptiune, d-lor citesc:

Imp eraTOU. DECIBAL.

și se referă la numele regelui dacic învins de Traian⁶.

Pe a doua și cea mai lungă, d. de Longperier a cercat a o re
 ia modul următor:

... ZarmigeDYSAM VBI DECIBALE DVMENVS (în loc de
 nus) BEX... CO Yictus.

I pe m aprile n abe ex o trunchiate

⁵ *Bulletin de la Societe Imperiale des Antiquaires de France*,
 Paris, pag 118-121; 1872, pag. 84.

⁶ Dio Cassius, LXVIII, 14.

/• ad. ex

în fine, en cele șapte litere de dasupra grupului al treilea, d-lui reconstituie cuvintele : IMPerator PAT&Thiicus.

Nouă¹, prin bunăvoința d-lui Wilhelm Froehner, carele⁵ în momentul de față se ocupă cu cel mai viu interes de anticități noastre naționale

5 ce voiește a le utiliza în splendida sa publicațiune asupra Columnei lui Traian⁷, ne-a venit la cunoștință desemnai ce-l alăturăm și care este făcut dupe fragmentul original și controlat dupe o reproducțiune în gips, ezeutată* la Nantes și depusă în Muzeul de Anticități Galo-Romane din St. Germain-en-Laye. în loc de două bucăți noi vedem numai una

10 și credem că cele două au fost mai în urmă lipite împreună. Astfeli însă cum ni se prezintă liirbul, grupul întii, sau mai bine răzbelnicul căzut mort între două lance, este cu totul invizibil. Ne place însă a crede că ci. de Witte l-a putut distinge pe alte farămături și cuvintul-DECIBAL, ce stă dasupră-i, încins între arcuri decorative, ne repoartă* pină la oare-

15 care punct mintea^{1*} asiipra tragicului sfârșit al ultimului rege dacic, pe care-l povestește Dione Cassiu⁸ și pe care-l reprezintă în acțiune anagliptele^ Columnei lui Traian⁹. Cît despre literele ce stau la stînga cuvntului Decibal, și în cari d. de Witte vede TOR, desemnai nostru ni le prezintă sub forma indoioasă TGA (?). Nu putem dară emite nici o presupunere

20 asupra acestei asociațiuni de caractere; vom zice numai că ipoteza referinței răzbelnicului mort, curat denumit DECIBAL, la victoriile lui Traian asupra Germaniei, ni se pare cu totul neîntemeiată, în vreme ce este lucru foarte natural de a vedea în acel răzbelnic mort cu scutul la braț și între lance pe eroicul apărător al Daciei.

25 N-avem nemic de adăugat la descrierea grupului al doilea, unde se văd lămurit cele două figure : una, mai înaltă și lăntuită, mergînd înainte; alta, mai mărunță, venind în urmă și ținînd căpătiiul lanțului. Dară citirea inscripțiunii, propusă de d. de Longperier, ni se pare a rădica numeroase indoiole. Voim, mai nainte de a emite bănuielele noastre/

30 să reproducem caracterele inscripțiunii, astfeli cum ni se prezintă nouă* pe cele opt linie ce o constituie :

...N.OMPAIT TV.BP.
DVSA. MI (!) NV
DECIBALE* COVI
35 DVMEFVS V

Se vede dară o lacună considerabilă în prima linie, care începe cu un N și care pare a se continua pină dasupra grupului al treilea.

Rîndul al doilea are mai multe litere citețe, dară înțelesul lor nu este mai explicit.

Pe a treia linie stă numai numele lui Decibal, dară acesta la cazul

40 vocativ, ceea ce cu mirare constatăm că n-a fost observat de către ci. de

tea s t fe? - f f A l t ^ * * > P c > ate din inaduvertentă /amintește u rain-
lea -srirsit ex - sfirsitul tragic e x anagliptele e : anaglyptele ex

La Colonne Trajane : deux cent planclies avec text explicatif, reproduites en couleur. Paris. J. Rothschild.

* Asxs(3aAo<; &q xal to paatXctov auTou, xal 7] X^P^ ^KTSIXSTUTO

auTou TTJV Ta>|L7|v d7Eo|LIG7. Dio Cass., LVIII, 14.

* Calonna Trajana, nuovamente disegnat et intagliata da Pietro Santi Bartoli, con Tespositione latina.d'Alfonso Ciaccone, Roma : stampa 104, grupul 306; st. 108% grup. 311; st. 109, grup. 313.

s st. 108-313 ad. cx

00

Longperier. De ne este permis a ne emite opiniunea, am bănuî în ace- lungă inscripțiune o apostrofă către regele dacic, o imputare poate, desfid, o invocare, prin care romanii învingători chemau suflul regelui mort, martir al amorului său pentru independință, să vază stă de sclavie și de umilință la care semețele sale încercări redusesse pe cor- trioții și pe consingonii lui. Tot astfeli pe Columna lui Traian, nu dep- de figura lui Decebal ucizîndu-se cu a sa proprie mină, se văd daci, bă- și femeie¹⁰, reduși la umilita stare de sclavie, dinaintea romanilor tri- fători¹⁰.

Pe rîndul al patrulea, nu vedem litera N, ci în locu-i, o lacună s o literă Mută; așadară ne temem a citi cuvîntul Dominus sub fo- €u totul insolită, de JDttmenus.

Al cincilea rînd se începe, după cum se vede pe desemn, prin lit- TV, urmate de un punct. N-ar fi oare aci pronumele personal la a persoană, Tu^ — ceea ce ar întemeia și mai mult prezumțiunea unei f- apostrofătoare a inscripțiunii.

Nu cutezăm a cerca o restituire mai amănunțită a acestei enigme inscripțiuni, ci ne mărginim a emite prezumțiunea cum că frazul în «coprins se adresa* direct regelui Decebal, pe care-l menționează în f- vocativă a n/umelui său. Lăsăm dară fără interpretațiune cele trei ul- rînduri și^ ile grăbim a mărturi asemenea că nici în caracterele ce- dașupra capului de femeie din al treilea grup nu distingem curat zi- PARThicus. Așa dară nu credem să fie mai mult cuvînt de a atribui aJ treilea grup victoriilor partice ale lui Traian, elecît au fost în cel- rațiuni spre a-l referi la răzbecele germanice. Ni se pare chiar că- tințiunea în trei grupe nu se arată în mod explicit, ci că avem pe- fragment de vas o serie de figure, desfășurînd scene relative n- și numai la ultimele momente ale răzbelului dacic; mai întii regele- bal ucis cu propria sa mină în desperare de a-și vedea țara def- supusă triumfătorului său inamic; apoi o căpetenie dacică, o rudă po- regelui, pusă în lanțuri și pășînd umilit cu capul plecat; în fine o femeie- poate chiar geniul patriei, îngenuchînd dinaintea învingătorului Tra-

Nu știm, dară putem crede că și partea dispărută din vasul Blain prezintă scene analoage și relative la aceleași evenimente. E- babil dară că sub impresiunea puternică ce victoriile lui Traian a- y femeie z învingători a sau —frîntă ad. ex b adresă

" ¹⁰ Loc. cit. Stamp. 108, 110, 111, 112, 105, 99, 95, 91.

¹¹ Dacă femeia îngenuchiată dinaintea unui împărat am- cu drept cuvînt d-lui Witte pe aceea ce figurează în aceeași postu- manetele imperiale cu titlul Restitutor, nu mai puțin bărbatul în- ne repoartă gîndul asupra monetelor contimporane, pe ale căror r- se vede Dacul lăntuit între scuturi și lănci, cu legenda Dacia Cap și asupra acelor statue de daci robiți, ferecați și cu capetele trist p- care decora, în Roma, Arcul de triumf al lui Constantin, făcut cu- ierile Arcului lui Traian- sau acelor mărețe figuri de sclavi daci, car- mentează terațele gradinei de pe muntele Pincio, în fața pieței del- precum și a frumoasei statui de prizonier dac din Muzeul Luvrului Paris. Păcat că prosta stare de păstrare a reliefurilor de pe vasul Blain nu ne permite a constata pină la ce punct personajele de pe- port costume analoage cu acele ce se văd pe monumentele ce rep- populațiunea dacică în prezență cu inimizii ei învingători!

t ad. ex u ad. ex

teribililor daci produsese în tot Imperiul roman — impresiune care s-a manifestat în artele înalte prin maiestose monumente arhitectonice ce împăratul și senatul ridicară în Roma, spre eterna comemorare a acestui triumf¹²— și artele mărunte și industriale chiar căutară a reproduce, în decorațiunile lor, scene și legende relative la evenimentele ce preocupau lumea întreagă. A fost negreșit modă la Roma d-a înfățișa în tot chipul și pe orice obiecte epizode sau alegorie, sentințe sau invective, cari se refereau la întâmplările cele mai notabile ale politicei zilei. Acest uz, această modă este constatată prin diferite monumente mari și mici, care ni s-au păstrat¹³. Iată acum încă unul care reproduce scene ce se văd, sub alte forme, și pe Columna, și pe Arcul de triumf ale lui Traian. Castronul de la Blain, pe care vreun ostaș superior, carele după răzbelul dacic a trecut din Roma în Armorica, îl va fi adus pînă în occidentul Galliei, este și el un monument al timpului; și el face concurență măreței colonne din forul lui Traian, spre a ne atesta pînă la ce punct contimpuranii răzbelurilor dacice au fost preocupați de acea mare fază a vieții militare la romani. Hirbul vasului e un corolar explicativ al istoriei noastre naționale și, cu tot respectul ce se cuvine rămășițelor străbune, trebuie să-l depunem la poalele columnei, unde stau scrise, în marmură, originile noastre. **E** o pagină mai mult, tipărită pe lut roșu, pe *terra sigillata*, dar fragmentată și trunchiată ca și inscripțiunile ce însoțeau acele scene istorice.

Noi nu ne putem îndoi că în acest fragment avem dinaintea** noastră un mic monument fabricat la Roma pentru uzul casnic al unui avut și contimporan cu marile evenimente ce au redus Dacia în provincie romană; credem că pe dinsul stau, săpate în relief, scene istorice cari sînt reproduse și pe Columna lui Traian și în cari rolul principal e ocupat de regele dacic Decebal. Cu toate <acestea> însă, spre a împăca și pe necredincioșii cari vor să pipăie cu mîna dovezi mai autentice, de cîte ori e vorba a atribui

c cari d dinaintea e relief

¹² Victoriile lui Traian asupra dacilor și reducerea țării lor în provincie romană a fost în imperiu un eveniment din cele mai capitale; putem zice că printr-însul s-a pus culme la gloria armelor romane, cari, în urma acestui mare fapt, n-au mai știut a împinge mai departe marginile împărăției. Triumful dacic al lui Traian, la care a figurat poate și capul tăiat și minele trunchiate ale lui Decebal, a fost serbat într-un mod ca totul excepțional. În Roma, spectacolele și jocurile amfiteatrului țînură atunci o sută douzeci și trei de zile, în care se luptară pînă la zece mii de gladiatori și se uciseră ca la unusprezece mii animale de diferite specii (Dion. Cass., XIV, 15). Asemenea veselii, asemenea pompe au trebuit să intereseze și să exalte pînă la cel mai nalt grad gloata poporului și să miște tare imaginațiunea artiștilor și meșteșugarilor din Roma!

¹³ Se știe că, în timpul primilor împărați, monumentele arhitectonice reproduceau, în anaglitpe, faptele lor, mai mult sau mai puțin glorioase. Apoi medaliele luase asemenea un caracter cu totul comemorativ. Avem chiar și obiecte de lut, mai ales candelile (*lucemae*), cari reprezintă fapte istorice și scene ale vieții oficiale. Vezi în Passerii *Lucemae fictUeg* (Pisauri, 1739-43-51) II, 21, 23, 28; III, 4, 1, 35, 38 et al. Jocurile publice, ce se dau cu atîta munificență, erau și ele ocaziuni pentru baterea de medalioane contorniate, pentru sculptare de diptice pe avoriu, pentru tabele de pictură votive sau decoratoare și pentru ornamentarea vaselor de metal și de lut.

x ad. ex y ad. ex

unui monument de importanță mediocră o însemnătate istorică, vom muri că numele *Decebal* nu a fost purtat numai de către ilustrul rege dac ci că pe ici, pe colea mai găsim cîte un Decebal de condițiune mai modestă. Să nu uităm mai întii că unul din cei treizeci tirani, Regillian, a fost chiar din familia lui Decebal, „gentis Daciae, Decibali ipsius, ut fertur, affinis” precum ne spune Trebelliu Pollione (*Iriginta tyranni*. IX), și că originea și numelui său regal el a datorit înălțarea lui momentană la rangul imperial. Apoi, într-o tabelă a municipiului din Pannonia *Claudia Savaria Augusta* (astăzi Szombathely), printre cetățenii cari au contribuit prin darurile lor la edificarea unui templu al lui Hercule, se citește și numele unui *IVL. DECIBALVS*, carele pare a fi fost unul din colonii înzestrate cu drept latin, așezați în acel municipiu¹⁴.

Dară oșebit de *luliu Decibal*, colonul panonian, cunoaștem și o inscripțiune latină, găsită după cum se crede, în Transilvania, care tează pe un Barcathes, fiu* al lui Decebal, itureu de origină, adevărat dintr-o familie venită din ținutul *Itliur* al Palestinei. Iată cum se prezintă* această inscripțiune, pe care o reproducem în întregimea ei*¹⁵ și în care numai Decebal revine de două ori:

BARCATHES
DECEBALI. F
EQ. ALAE. AVG
ITYRAEORUM DO.
MO. ITYRAEUS. AN

XXV. STIP. V.H.S.E.
ZANIS. DECE. F. BAR
AMNA. BELLABI. F
ET, BRICBELVS. FRAT
HEREDES. POSIERVNT

Dacă inscripțiunea nu e falsă—și n-are nici un cuvînt de a fi astfel, iată și un Decebal evreu! Se vede că de la originea noastră am fost osîndu-ne a ne vedea tot alături cu această interesantă națiune!

În cazul de față însă ne mîngîiem cu credința cum că vasul de la Blain n-are nici un raport nici cu *luliu Decibal* panonianul, cetățean din *Claudia Savaria Augusta*, nici cu acel, *Barcathes Decebal*, călăuzit de un evreu din Itur, nici cu oricare alt obscur *Decibal*, ci că fragmentul nostru se referă pur și simplu la eroicul și tragicul^o finit al lui *Decebal Diurpaneu*, celebrul rege al dacilor!

¹⁴ cîtră g găsim h găsită — Transilvania **ex**: din Eberstorf, tot în Pannonia **e** i finit **e** **inadvertentă** **k** după prezintă **e** **ad.** întregă **l** în întregimea ei **ex**: după Katancsich **m** nici — Decibal **ad.** **ex** **n** și tragicul **ad.** **ex** **o** Diurpaneu

¹⁵ Archaeologiai Ertesito a Magyar Tudom. Arcad. Arhaeol. H. Mtságának Kdzlonye 1869, November: *Szombailielyi Kozlemenyehek* Lipp Vilmos, pag. 127.

¹⁶ Ea se află în Katancsich: *Istri adcolarum Geographia veterum monumentis epigraphicis, marmoribus, numis, tabellis eruta et commentariis illustrata*, Budae, 1826, Pars. I, Lib. V. *Pannonia*, pag. 400, inscripțiune CCLVIII. Mai înainte o publicase Gruter. DXXXIII, dupe Clusius; a reproduș-o Ackner und Mueller, în *Die Roemischen Inscripten in Dacia*, Wien, 1865, pag. 108, no. 867. Despre *Ala Augusta Ityraeorum* o tează I. Ameth (*Zwoelf roemische Militaerdiplome*, Wien, 1843, pag. 108) vorbind despre o *tabula Iionestae missionis* de la împăratul Traian (110 dupe EL), unde se face mențiune atît despre *Ala Augusta Ityraeorum*, cît și despre *Coliors Augusta Ityraeorum Sasittariorum*.

z ad. ex

ANTICHITĂȚILE JUDEȚULUI ROMANAȚI

Relațiun[II]e. despre localitățile semnalate subț acest raport,
prezentata în sesiunea anului 1877

Precuvîntare

5 Micul volum ce scot aci sub titlul de *Anticultăți ale județului Eomanați* este nu atît o monografie completă a tutulor tezaurelor antice cîte conține acel colț al Eomăniei, care, deodată cu numele, a păstrat și mai multe rămășițe ale vechilor coloni romani din Dacia, cît o adunătură a tutulor noțiunilor, mai mult sau mai puțin precise, pe care le au cules, 10 de vreo patruzeci și doi de ani încoace, oameni — foarte neasemănați în gradul lor de cultură aroheologică — cari au avut plăcere sau sarcină de a se ocupa cu așa materii.

Aceste noțiuni, cite ajunsesse la cunoștința mea, m-am cercat acum un an să le rezum într-o scurtă cuvîntare, rostită într-una din ședințele 15 Societății Academice Eomâne, în care cuvîntare îmi era mai mult aminte de a constata ca ce fel de cunoștințe asupra înfățișării anticarii a județului Eomanați pot să rezulte din răspunsurile date, în cursul anilor de la 1871 pînă la 1874, de cătră învățătorii sătești, chemați a răspunde la *un Cestionariu* popular archeologie, redactat de mine în stilul și forma ce mi s-au 20 părut mai înlesnitoare pentru priceperea și pătrunderea i3opulațiunilor noastre rurale.

Acest *Cestionariu*, împărțit învățătorilor sătești de cătră Ministeriul Instrucțiunii Publice, n-a fost pretutindeni fără rezultat. Cei mai mulți din dascălii de sate s-au silit să ia și să ne comunice informațiuni locale, 25 spre a satisface la întrebările ce li se adresase; alții însă, sau din negligență sau din lipsă de perspicacitate necesarie sau chiar, în fine, și din reale absență a obiectelor recerute în localitățile respective, au răspuns că nimica din cele menționate în *Cestionariu* nu se află pe la dînșii.

Apoi încă să observăm că nu toate comunele țării, și mai ales nu 30 toate satele și cătunele, au scoale și învățători și că, prin urmare, toate acele cîte sînt în astfel de pozițiune au rămas firește mute la chemare, ce, prin *Cestionariu*, s-a îndreptat numai acolo unde se află așezăminte școlare.

Așa dară, lacune trebuie să fie și sînt multe ; ele căta a fi adaoase, 35 în număr cel puțin egal, pe lîngă informațiunile sosite. Să punem iarăși în cumpănă și valoarea științifică, mai totdauna minimă, a informațiunilor date și vom fi siliți a constata că lucrarea ce am făcut spre rezumarea cunoștințelor noastre asupra anticuităților din Eomanați nu poate fi, deocamdată, decît rudimental inform al unei monografii asupra acestui 40 interesant subiect. Nici că am pretensiune a prezenta cetitorului mai mult decît atita.

Și cu toate acestea, în numeroasele anexe, cari au venit, una după alta, să se alătore, în lucrarea noastră, pe lîngă noțiunile culese din răspunsurile dascăliilor de sate, am adus subiectului nostru tot contingentel archeologie cît ni-l pot procura lucrările acelor oameni cărturari cari știu sau cari cred a ști mai multe decît învățătorii sătești.

Tipăriturile unde se află consemnate acele informațiuni din a doua serie sînt în genere publicațiuni așa de efemere, așa de puțin păstrate în bibliotecile noastre publice și private, încît n-am crezut că va fi cu totul fără de folos a le aduna de prin ziare răsipite și de a le retipări aci, însoțindu-le cu unele din desemele ce le întovărășesc și uneori chiar producînd deseme noi și inedite de pre obiectele descrise în ele.

Nu tăgăduiesc că cea mai mare parte din cele coprinse în acest tipărituri — unele cu adevărat caracter și altele numai cu pretensiuni archeologică — au tot atita necesitate de controlări serioase la fața locului ca și datele de prin răspunsurile învățătorilor sătești; ba adesea poate și mai mult, căci știința fățărîtă este totdauna mai amăgitoare și mai vicleană decît naiva și sincera ignoranță.

Totuși, chiar și astfel fiind, mi s-a părut necesariu de a fi odată adunate, măcar și numai de pre un colțisor al țării, tot ce s-a scris, tot ce s-a făcut cunoscut sau s-a presupus de orișicine, asupra vechelor așezăminte pămîhtene, pentru ca pe viitor oameni cu adevărată știință și cu bună-credință, luînd știre de toate acele indicațiuni, să se ocupe a le adevera prin controlări minuțioase și cercetări la fața locului, prin completări p unde sînt erori întimplătoare sau precugetate.

Iată scopul pentru care am cutezat a scoate la lumină o carte formată din așa multe și felurite petice, o carte ce nu va mulțumi desigur pe cei cari vor fi sperat să găsească într-însa o descriere sistematică și completă a *Anticultăților din județul Romanați*; dară pentru care credem că ne vor fi foarte mulțumitori aceia cari vor voi să știe ce s-a făcut și ce s-a scris pînă astăzi în privința descoperirilor de vechi așezăminte din acele porțiuni a țării.

Poate chiar din aceștia se vor alege și bărbați de merit cari, prin zînd îndemn din interesul invederat al descoperirilor, le vor preurma cu mai multă știință, mai multă ordine și mai mult succes decît predesorii lor.

Pentru aceia, cartea noastră va fi o călăuză prețuită și cu cît cercetările lor vor ajunge la rezultate mai fructuoase, cu atît va crește și utilitatea publicațiunii care le va fi servit de îndemn și de baze.

Să închipuim în adevăr că o inventoriare a tutulor noțiunilor anticarii adunate pînă acum în toată țara noastră, și aceea chiar numai atît de completă pe cît este cea care o oferim acum publicului despre ale județului Eomanați, s-ar publica cît mai curînd, oare, spune-mi-se?, n-a fi cu mult mai înaintați, dacă nu în cunoștința reale a anticuităților noastre dară cel puțin în a sorgințelor din cari putem scoate pe viitor mai întinș lor cunoștință?

Am avea cel puțin dinaintea ochilor un conspect general, deși poate încă turbure al datinelor noastre din trecut; am avea o schiță de hartă anticarie a țării noastre la deosebite epoce ale vieții sale. Și pe acel conspect, pe acea hartă am putea pe fiecare zi să facem adaoase, să facem îndreptări. Toți aceia căroră le plac studiile vechimei ar cuteza negreș atunci a păși cu mai multă siguranță cătră noi descoperiri. Ar rămînea m

puțin loc pentru sfială celor cu bună-credință, mai puțină impunitate pentru scornirile fantastice ale celor prea mult îndrăzneți.

Dară este negreșit lucru greu, îndelung și costător a face pentru citeva zecimi de județe ceea ce cu mari anevoințe facem aci pentru unul singur (Eomanații) și ceea ce acum cițiva ani am făcut pentru altul (Doro-hoi). Nu știu, zău, dacă puterile îmi vor permite să duc eu însumi pină la capăt această lucrare, caria îi trebuie mai mult chiar decît o nepregătută stăruință ; căci mă simt dator chiar aci îndată să arăt că însăși această lucrare parțială nu mi-ar fi fost cu puțință a o realiza fără de înlesnirile ce am aflat în sprijinul binevoitor al actualului ministru al Instrucțiune! Publice, domnu<l> George Chițu, precum și în ospitalitate<a> ce mi-a acordat în *Analele* sale Societatea noastră Academică, caria însă am fost nevoit a-i adopta în această publicațiune puțin răspîndita ortografie. Uneia și altuia voi să le mulțămesc pentru prezent; iară viitorul întregii lucrări va depinde mult de la rezultatele ce ar ieși din primele mele încercări. Aceste rezultate le aștept.

însăși lucrarea mea de inventoriare, iat-o aci de față; în fine, pentru ca, deodată cu dînsa, să divulg și publicului mai cult principala ei sorginte, voi retipări, în această precuvîntare, modestul meu *Gestionariu* sau *îzvod*, care a provocat adunarea materialului celui mai copios al lucrării de față»

Astfel se va judeca, la un loc, toată valoarea întreprindem mele încercătoare, întreprindere făcută— o mărturisesc — cu pretensiuni științifice mult mai prejos de rezultatele la care ea poate cu timpul să împingă cunoștința istoriei și a etnografiei patriei noastre.

Cestionariu

sau

îzvod de întrebările la cari se cere a se da răspunsuri în privința vechilor așezăminte ce se afla în deosebitele comune ale României'.

Guvernul, cu scop de a pregăti întocmirea unei istorii lămurite a Eomâniei, avînd trebuință a aduna de prin tot cuprinsul țării știința despre toate locurile cari vor fi fost însemnate încă din vechime, prin clădiri sau alte semne vechi atingătoare de faptele strămoșilor neamului românesc, dorește a avea din fiecare comună răspunsuri deslușite la întrebările următoare * :

1* întrebare : Se face întrebare dacă în cuprinsul * comunei sau în comunele învecinate, adică în orașele °, în satele, în cătunele, în cîmpii, în pădurile ori în munții cari sint cuprinși în acea comună sau în cele

Titlul este precedat în t de următoarea introducere, la rubrica Archeologie: Ministeriul de Instrucțiune Publică a emis următoarea circulară la adresa tuturor autorităților. Ni permitem a recunoaște în ea arcaica pană și profundele cunoștințe archeologice ale d-lui Alexandru Odobescu.

O reproducem la adresa lectorilor noștri. Orice răspuns la vreuna din întrebările de mai gios va găsi un loc de onoare în *Columna lui Traian*. b istorie t c știință t d Guvernul—următoare om. C ccoprinsult fsau—invecinate om. C g în orașele om. C h în acea: intr-această C

învecinate* se află vreun loc care să se cunoscă a fi fost încă din vechime loc însemnat, adică, spre pildă :

Care să se arate că a fost cetate veche sau de zidărie sau numai de pămînt, cu împrejmuire de piatră ori cu șanțuri;

Ori dacă este, în comună sau în vecinătate, vreun loc care poarta numire* de cetate sau de cetățuie sau de corn sau de grind™ sau de straja veche sau de tabără veche sau de săliște sau de turn sau de culă^ sau de bască sau de hazna° sau de capiște sau de mănăstire ori biserică' veche sau de oltar sau altă numire din care să se înțeleagă că a fost pe acel loc vreun așezămînt strămoșesc;

Ori dacă se află ceva șanțuri ele cele bătrînești, carf pe unele locuri* poartă numire" de troian sau brazdă sau val;

Ori dacă sint, pe comună sau în vecinătate*, una^ sau mai multe măgure vechi sau movile însemnate sau gorgane sau popine sau doime cari să se cunoască că sint făcute de la moși strămoși, și nu de hotărnicii din vremile de acum;

Ori dacă sint rovine și gropane de săliști vechi de orașe, de tîrguri și de sate;)

Ori dacă sint, pe sub pămînt sau în vreo coastă, morminte vechi ori gropmțe ori bolți, în cari au fost înmormințați oameni din vremile vechi ;

Ori dacă sint gropi sau borte adinei, unde să se zică că ar fi fost în vechime* ocne părăsite ori băi, din care se scotea mai de demult ner aramă, argint', aur sau alte metaluri-;

Ori dacă sint ceva ziduri surpate, cari poartă numirea** că sint de pe vremile cînd cu uriașii, cu jidovii, cu tătarii sau cu alte limbi pagin și străine din vechime ;

Ori dacă sint ceva stîlpi sau cîpătii de piatră ori de cărămid ori de lemn ale vreunui pod vechi și surpat, care trece preste vreo apa sau preste* vreo vale;

Ori dacă sint ceva semne vechi, precum cruci mari de piatră cu slove sau fără slove, ori pietroaie mari așezate de mîna de om ;

Ori dacă sint peșteri scobite în stîncă sau în maluri, în care se spun că ar fi locuit odinioară oameni*;

Ori dacă sint alte locuri în care s-au găsit mai de demult^ sau se poa găsi si acum felurite rămășițe de pe la locuitorii din vechime precum oar urcioare, urloaie de lut si hîrburi, ori arme și unelte sau podoabe de fier de otel, de aramă sau de alte metaluri; ori idoli mari sau mici de piatră de lemn, de pămînt sau de fier ; ori lespezi de piatră săpate cu chipuri sa

i sau - învecinate om. C k numirea C l cetățuie: grădiște C m grind sau om. C n siliște t, pas. o sau de hazna ad. ex, t p ori (de t) biserică om. C 9 sau de ol om. C r daca C s care t t une locuri: alocurea C u numirea C x troiene C y *> z valuri C a pe : în t b sau în vecinătate om. C c sau popine sau doime : mari C, de c mărît d hotărnicii C e siliște C, siliști t f veche C g ori - vechi om. C h sa zice C vechime om. C k mai demult: în vechime C l argint om. C m metale C n numele C o pe : din C p cînd - tătarii: uriașilor, jidovilor, ale tătărilor C q cu alte limbi : ale al neamuri C r păgîne si străine om. C s ori și C t vreo apă sau preste om. t peste... •alăcuit C x oamenii t y de demult: de mult ex, prin haplografie probabil z sau. doabe om. C a fierți C, grafie relevantă fonetic, cu atît mai mult cu cit, doua rînduri mai. € prezintă forma ferii

cn *slove*; ori *bănuți* vechi ori *pietre de inele* ori alte fehiri de lucruri din vechime.

A 2-a întrebare : Dacă se va fi aflind în comună sau în vecinătate vreunul sau mai multe locuri de felul celor însemnate la întâia** întrebare, se va arăta cu de-amăruntul *care* sint acele locuri, de cei *soi* sint ele și se va însemna deslușit ce *numire* poartă în partea locului^o fiecare din ele îndeosebiⁱ.

A 3-a întrebare : — Se va însemna asemenea¹ în ce parte a comunei cade fiecare din acele locuri, adică spre *răsărit*, spre *apus*, spre *miază-noapte* ori spre *miazăzi* și se va arăta încă dacă ele sint* așezate pe loc set* sau pe vreun *deal* sau în vreo *vale* sau pe *malul* vreunei *ape* sau pe *poalele* ori pe *muchia* vreunui *munte* sau pe vreun *pisc* sau în vreo *pădure* sau în vreun *lac* ori *baltă* sau în vreun *ostrov* sau în vreo *râspiniie*; însemnându-se totdeauna și numirea acelu loc în care se află.

15 A 4-a întrebare : — Se va arăta, pre cît va fi prin putință, întinderea sau mărimea și forma ce închipuieșteTM, adică :

Dacă va fi *cetate* ori *cetățuie*, se va spune &e^o este rotundă^o ori în mai multe unghiuri² și se va arăta ca cît cuprins poate să aibă înlăuntru ei, cite fălci ori cite pogoane ori ciți stinjeni[^];

20 Dacă va fi *șanț*, se va spune ca cît este *adincu*^V, cît este *latul* și cît este *lungul* lui și încotro este îndreptată urma lui prin comunele vecine* și se va arăta în ce parte este aruncat pămîntul, adică spre răsărit, spre apus, spre miazănoapte ori spre miazăzi;

Dacă va fi *movilă* sau* *măgură* sau" *gorgan* sau *popină* sau *dolmă*,
25 se va arăta ca cît este de înalt și ca ciți stinjeni poate să aibă ocolul lui la poale și dacă^o este rotund² sau cu virful țuguat ori trunchiat;

Dacă^o va fi *zidărie*, se va spune dacă^o este făcută cu *bolovani necio-pliți* de piatră ori cu *lespezi cioplite* ori cu *cărămidă* și cu ce fel de cărămidă, mare sau mică, groasă sau subțire și se va arăta^o ce închipuiește acea
30 *zidărie*, adică dacă este *rotundă* ori în *unghiuri*, ca cumar fi fost o *biserică* ori o *culă* ori un *palat* ori o *casă omenească* sau dacă este numai un *părete*^o prelungit ca un zid de *împrejmuire*)

Dacă vor fi *pietroaie* așezate de mină de om, se va arăta ca ce mărime au ele și se va spune dacă sint mai multe *grămădite* una peste alta ori
35 puse alături în *linie dreaptă* sau în *frînturi*^o sau în *rotocol*; ori^o dacă este numai un *pietroi* singur și pustiu, dară^o foarte mare ;

Dacă va fi *peșteră*, se va arăta dacă pare a fi scobită de mină de oameni*^o sau făcută numai din fire; și se va spune ca cîtă adincime poate să aibă și cît este de înaltă înlăuntru^o și în ce parte de loc își are intrarea.

b *pietre* C, *altă grafie relevantă*, *deși*, puțin mai înainte, *petra* c sau în vecinătate *am*. C d *intia* C e în partea locului : în comună C fin deosebire t g asemenea t 7i sint C, *grafie relevantă fonetic* i șeț C, *poate din inadvertență* k *muchia* C, ex : *muchia* t, *care s-ar transcrie* *muchea* / sau — *răspintie* om. C, *răspinte* t m. *închipuiește* : închipuiesc acele așezăminte C n de : *daca* C o *rătundă* C p mai multe unghiuri (înghiuri t) : patru colțuri ori în mai multe colțuri C q cite fălci — stinjeni (stingeni t, *simplă grafie*, *probabil*, *ca și mai jos*) om. C u ori *adincul* C, *deși grafia uzuală este* *aduncul* s comunele vecine: comună C t sau om. C u ori C x sau *popină* sau *dolmă* ad. ex g *daca* C pas. z *după* rotund (rătund C) t ad. sau cu *muchii* a *dacă* : *daca* C și t *peste tot*, *de aici încolo* b se va arăta : să se arate € c *perete* C, *probabil prin omiterea semnului diacritic* (e *pentru* e) d sau în *frînturi* o/32. C e sau C f un *pietroi* — dară : unul C g om. t h înlăuntru t

A 5-a întrebare : Se va arăta cu de-amăruntul orice fel* de *spuse bătrînești* și *povești* care s-au păstrat din vechime despre acele locuri însemnate*, de orice soi vor fi, adunind acele *spuse bătrînești* de pre* la *bătrînii* de prin sate, de pre la *preoți*, de pre la *învățători*, de pre la *paznici de hotare*, de pre la *pădurar*%, de pre la *plăieși* și de pre la^o oricare^o alți bărbați și femei, cari și ei le-au^o auzit de la părinții lor ca niște *povești strămoșești*, atingătoare de vechile așezăminte ce se află în cuprinsul comunei sau în vecinătate^o.

A 8-a întrebare : Dacă se va fi întimplat să se găsească vreodată, în pămîntul acelei comune sau în vecinătatea ei, ceva lucruri vechi, precum : *olari*, *arme*, *unelte*, *scule*, *bănuți*, *idoli*, *chipuri*, *lespezi scrise* ori alte feluri de lucruri de prin vremile vechi, să se facă arătare ce fel de lucruri s-au găsit și în ce loc s-au descoperit* și cam pe ce vreme.

La toate întrebările din acest *Izvod*, se cere ca să se deie* răspunsuri lămurite, după" ce se va face cercetare despre cele aflătoare în cuprinsul comunei sau în vecinătăți* și la fiecare întrebare îndeosebi se va face răspuns cu toate deslușirile cite se vor putea dobîndi la fața locului, întrebînd și pe oamenii* cu cunoștințe despre* asemenea lucruri bătrînești.

Cuvîntare rostită în ședința din 20 septembrie 1877 a Societății Academice Române

Domnilor,^o

Unii din d-voastră^o n-au perdut poate cu totul din memorie comunațiunea ce am avut onoare a face secțiunii istorice în ședința de la 28> august 1871 despre *Cestionaru*^V popular de arheologie pe care îl redactasem în anul precedent și carele, trâmîs fiind de către Ministerul Instrucțiunii Publice către învățătorii sătești, încă de pre^o atunci mi-a înlesnit mijloacele de a face un raport arheologie asupra principalelor monumente antice din județul Dorohoi¹.

S-a emis atunci opiniunea că n-ar fi rău să ceară societatea de la minister toate dosarele ce se vor întocmi din răspunsurile venite, spre a le păstra în arhivele sale și mai cu seamă spre a le utiliza.

i ieli t k om. C l pe ex, l m de pre la pădurari om. ex n de pre la om. t o orice p le au C q sau în vecinătate om. C r sau — ei om. € s găsit C / dea C, t u dupe x sau în vecinătăți (vecinătate t) om. € y oameni t z de C

a Cuvîntare rostită în ședința din 20 septembrie 1877 a Societății Academice Române și acum însoțită cu note, anexe și desemnuri, de A. I. Odobescu ex : relațiun[il]e — 1877 relațiune despre localitățile semnalate prin anticuități în județul Romanai e b om. s c d-voastre d 23 e Cestionariul f de către Ministerul s : din partea Ministerului ex g pe po

i» Acest raport s-a publicat în *Monitorul oficial*, no. 152 dm 13/2 raliu 1871 de unde apoi l-au reprodus și alte ziare, precum *Romanu Trompeta 'Carpaților* și altele. îmi propun a-l edita din nou cu oareca modificatiuni, necesitate de constatări personali posterioare și de citeva informațiuni implementării, venite de pe la învățători sătești.

a Acest — sătești , ex (oficiale ex) : Notele stau puse în urma acestui text. Vezi ac nola 2 și următoarele s

Astăzi, domnilor, acele dosare, încredințate toate mie, anajuns a fi foarte voluminoase, deoarece ele conțin, cu bun, cu rău, peste 1600 de răspunsuri la zisul *Gestionar*, venite de prin toate județele țării.

5 Îflu dau negreșit aceste răspunsuri — din care o mare parte, trebuie să mărturisesc, sînt cu totul negative, adică spun că în comuna respectivă nu se află nimica din cele însemnate în *Gestionar* — nu le dau ca documente arheologice de o înaltă valoare; dar* iară un număr considerabil[^] din ele ne procură netăgăduite dovezi despre existența multor rămășițe ale vechimii, de care n-aveam pînă acuma* nici o cunoștință.

10 Subt[^] acest punct de vedere, dosarele în cestiune pot servi pentru informațiuni ulterioare mai aprofundate; ele pot deveni, mai ales completîndu-se și mai mult, niște prețuite călăuze pentru serioase explorațiuni arheologice; ele chiar de acum, pentru acela care le examina în eomparațiune cu bruma de arheologie erudită sau semierudită ce se poate culege
15 din scrierile asupra Eomâniei, fac oarecum să se destăinuascăTM aspectul arheologie al pămîntului românesc, eu diferitele sale straturi sau zone succesive.

Acest folos al lor îmi propun, domnilor, a vi-l[^] învedera astăzi schitînd, în foarte răpezi trăsuri, caracterul anticar al unuia din județele
20 cele mai interesante ale țării subt acest punct^o de vedere, al Eomanaților de peste Olt.

Adevărul este că tocmai acolo s-au făcut, în secolul nostru, și cele mai multe investigațiuni arheologice din partea bărbaților culți, cărora, cam în treacăt[^] le a plăcut a da oarecare atențiune arheologiei românești.

25 Așa dară*, nu numai din răspunsurile învățătorilor sătești, cari, pentru județul Eomanați, ne au[^] sosit pînă acum în număr de 58 bucăți², dar încă și din notele și cărțile scrise și tipărite de unii literați ai noștri vom[^] culege elementele următorului scurt* conspect.

Voi avea ocaziune a spune, la locul său, tot contingentul ce nii-1
30 vor fi procurat însemnările, mai mult sau mai puțin erudite, ale cercetătorilor^o din stratul superior al culturii noastre. De aceea, mai nainte de a vă descrie cum mi s-au înfățișat șesurile Eomanaților de |>re naivele revelațiuni ale învățătorilor sătești, dați-mi voie a face o mică nomenclatură despre cercetările și tipăriturile executate cu anume intențiune
35 arheologică de către unii diletanți sau literați români, în ultimele decenii, care au semnalat renașterea culturii la noi.

Doi bărbați cu o mare influență politică și administrativă în Țara Eomânească au manifestat, încă de acum vreo patruzeci de ani, gustul lor pentru adunarea de antichități și fiecare din ei a reușit mai mult sau

^h dară ⁱ considerabile ^k acum ^l sub ^m să se destăinuască: să se învedereze ex
n vi-1: vă (scris ve) **ex** o punct pas. ^p scris trecut în **ex**, care nu folosește, de fapt, sem-
nul diacritic **a** ^q am păstrat ortografia originalului, crezînd în realitatea ei fonetică ^r mi-au
s voi ^t scurt **ex**: nostru **s**, după **e**, poate din inadvertență ^u cercetărilor **e**, **ex**

40 ² Dintre acestea însă, 14 nu ne procură alt contingent decît alegațiunea, nu totdauna decisivă, că nu există nici o rămășiță de antichități în respectiva localitate. Acestea sînt satele: *Leul*, *Giuvăreștii*, *Orlea*, *Gilienți*, *Moldoveni*, *Gelarii*, *Bobrotești*, *Găvănești*, *Țadaștrița*, *Cioroiul*, *Străjeștii*, *Băbiciul*, *Studina*, *Osica de Jos*. Localitățile de unde au venit răspunsuri vor fi citate în cursul expunerii.

^h Cilienii ^c Dobroteștii ^d Găvăneștii

mai puțin a-și satisface acest nobil gust, formînd colecțiuni private de obiecte antice, adunate în mare parte din Eomânia. Acești doi bărbați au fost: generalul Mcolaie Mavros, căruia Muzeul nostru iTațional din București îi datorează prețioase monumente antice, mai cu seamă în ramura epigrafice romane de pe malurile Dunării, cellalt, marele ban Mihalache* Ghica, frate mai mare al domnitorului¹ Alexandru Ghica și vornic sau ministru de interne pînă pe la 1842.

Ministrul a făcut ce a putut pentru ca, întrecîndu-se cu directorul general al carantineior, Mcolaie Mavros, să-și adune din interiorul țării tot atitea antichități pe cite rivalul său își agonisea de pre imbele maluri ale Dunării de jos.

Această luptă avu[^] din nenorocire toate neajunsurile unui război pe căpătate, în care se pradă, se răstoarnă și se fărîmă ținutul cucerit. Marelui vornic îi plăceau anticele și, pe unde auzea sau bănuia că se află antice, de grabă el trîmtea *ispravnici*, *zapcii* și *pomojnici* ca să ridice satele, să sape și să scormone sălașele de vechi cetăți, spre a-i aduce ia curtea sa din București — actualul palat al administrațiunii de Ilfov — pietroaie antice și bănuți.

Vai! bietul județ Eomanați număra multe locuri de acelea unde printre dirămături de ziduri și printre movile, plugarii și salaorii dezgro-
pau pe dibuite obiecte de pe placid vornicului. Așa s-au făcut pe atunc săpături la Eecica, lîngă Caracal, la Celei, la Slăveni și prin alte locuri ale județului Eomanați, sfărîmînd și răsipind urme prețioase ale vechilo-
așezăminte romane din acel colț al țării, însemnat penra eternitate c stampila eolonilor romani din Dacia.

Cumnatul lui Mihalache Ghica, junele colonel Vladimir de Blaremberg, fiu² al unui distins arheolog carele a contribuit în mare parte la descoperirile și elucidarea antichităților scitico-elenice din Eusia meridională, luă sarcina de a consemna în cițiva articoli[!] de arheologie, tipăriți într-o revistă din București, numită *Muzeul National*, din anii 1836 și 1837, . . . principalele rezultate ale acelor informe și deprădătoare explorațiuni³.

^x Mihalache **e**, grafie relevantă fonetic ^y domnitoriului **e** % iiii

³ Seria de articoli ai lui W. de Blaremberg în *Muzeul Național*, *gazeta literară^o și industrială* din București, este compusă din: — [^] *Su-
niruri istorice și arheologice asupra României*, art. I, în no. 1, din 3 febr. 1836; — 2, *Idem*, art. II, în no. 4, din 26 febr. 1836, tratînd despre *Gîmp
Severinului*; — 3, *Idem*, art. III, în no. 7, din 18 martie 1836, tratînd desp
Ruinele Caracalului; — 4, *Idem*, art. IV, în no. 9, din 8 aprilie 1836, tratînd
despre *Celei și Turnu*; — 5, *Mormînt vechi găsit în România cea mică*
în no. 24, din 5 august 1836; această descoperire se leagă și cu articolu
Știri dinlăuntru?, cuprins în ziarul *Curierul românesc, gazetă politică și
mercială*, no. 48, din 31 iulie 1836 — 6, *Antichități pămîntești*, art. I și
(asupra templului supteran* al zeului Mitra de la Slăveni), în no. 8) (ar
<al> II-lea), din noiembrie 1837. în anexa A, la finele notiței* din *An
Soc. Acad.*, am reproduș articolii de sub 110. 3, 4 (în parte), 5 și 6, și
căci publicațiunea citată a devenit foarte rară. Observăm că o mare par
din acești articoli este reprodușă în limba *ÎTMiQ.ezdAnAnmiaire de la P
cipaute de Valachie*, Boukarest, 1842, pag. 133 — 149.

^e literar<i>e și industriale ^f lăuntru ^g pămîntenești ^{li} subteran ⁱ notiței—repro
s: a acestei notiței — vom reproduce

Cam atîta știm despre ceea ce s-a lucrat în acest sens pe timpul de atunci, căci abia avem știință despre direcțiunea ce pare a fi dat unor asemenea cercetări profesorul G. G. Papadopol din Atena, care pe atunci era institutorul copiilor marelui ban și apoi, întors în Grecia, a scris un discurs despre minele Elenismului în România*.

însă tot pre acele timpuri trăia aci la noi un inginer hotarnic, Alexandru Popovici, din ducatul Bucovinei, dacă nu mă înșel, carele avînd ocaziune de a cutreiera* în toate sensurile cu lanțul și cu țarușele moșiele mănăstirești și boierești, a însemnat în condicuțele sale orice monumente antice, cetăți, movile și șanțuri, cîte a putut el vedea cu ochii săi, descriindu-le cu de amăruntul.

Norocul m-a făcut să dau peste condicuțele răposatului Popovici, pe care-mi voi face o plăcere a le depune în tezaurul de manuscripte ale societății noastre. Cuprinsul arheologie al unia din ele s-a și tipărit, sînt cîțiva ani, în foia ziarului *Trompeta Carpaților*. într-aceea, ca și în alta, găsim indicațiuni curioase despre antichitățile Bomanaiilor, precum și ale tuturor județelor țării⁵.

a profesorele b Papaclopol sc. : Papadopolo s (probabil, greșeală pentru -u), Papadopolii ex c carele d lieleiiisinelului e a cutriera / imi g tuturilor

* Discursul lui G. Papaclopol⁷, -pronunțat la 1859 și* apoi și tipărit în limba greacă, este tradus și românește : „Discurs pentru elenismul între valahi, rostit de G. G. Papadopol, tradus din elinește de A. Tambacopulo. București (Iosif Eomanov), 1859”.

⁵ D-l Kogălniceanu, în *Arhiva românească* (vezi în ediția <a> 2-a, Iași, 1880, tom. I, pag. 275), tipărea la anul 1840 cele următoare : „D-l Alexandru Popovici, moldoveanTM de loc, acum inginerul noului oraș Severin în Valahia, cel mai învățat dintre toți românii în știința istoriei naționale și carele în anii trecuți voise într-un adins jurnal, *Dacia veche și nouă*, să arate publicului isprăvile cercetărilor și* aflărilor sale, într-o scrisoare din octomvrie 1840, plină de sentimente patriotice și de erudițiune⁶, binevoiește a ne făgădui pentru *Arhiva* toate acele documente și descoperiri ce le a făcut într-un curs aproape de patruzeci de ani și care pînă acum n-au putut avea o publicitate meritată, din pricină că acel jurnal, nefiind îmbrățișat*, nu s-a putut pune în lucrare. Articolele” d-lui Popovici, în unele vor prefate mai multe puncturi de căpetenie* și într-altele* vor lumina mai multe fapte a istoriei noastre. Pe lângă scrisoarea d-sale care singură așază multe adevăruri istorice, noi vom publica încă, între altele de ale* d-sale și: 1, *Șirul domnilor Țării Românești din hrisoave scos*, care se abate cu totul de șirul pus de Engel și prin urmare și de d-l PL Aaron; — 2, *Descrierea cetăților celor mai vechi din Moldova și Valahia*; — 3, *Daturi istorice asupra mănăstirilor din Bucovina*, — 4, *Soboarele ținutale și episcopatele care au stat mai înainte de împăratul Constantin și dupe dănsul ș.a.*”

înteruperea pre mai mulți ani a publicațiunii istorice a d-lui Kogălniceanu se vede că l-a oprit a da curs acestor promisiuni. Popovici a murit fără ca, dupe știrea mea, lucrările sale istorice să se fi publicat vreunde.

Abia în no. 889 al ziarului *Trompeta Carpaților* a d-lui C. Bolliac (12/24

k Papadopol sc. : Papadopolo s, Pappadopolu l om. s m moldovan n și a aflărilor o erudiție p au q îmbrătoșat r nu s-au putut s articolele t căpetenie u în altele x a y mai ad. s z episcopale s a după

Noțiunile noastre asupra acestuiași subiect devin însă mai lămurite și dobîndesc un caracter mai științific cînd consultăm, în *Magazinul istoric pentru Dacia*, paginile ce venerabilul nostru coleg, d-l A. Treb Laurian, consacră⁷ în eruditul său articol *Istriana* vizitei și săpăturilor ce d-sa a făcut, la 1845, în localitățile de preste Olt cuprinse în județul Eomanaii⁸.

De la anul acela încoace, avem a consemna cercetări adesea repetite, dar din nenorocire niciodată bine lămurite, a doi mari amatori de obiecte antice, ale căror nume figurează— adesea cam fără știrea lui Dumnezeu și a adevăratei științe — în rîndul aicheologilor români.

Zelul și patrioticele lor aspirațiuni, cînd ei explora și explică antichitățile țării, ne autoriză însă a-i numi și chiar a le rezerva partea ce laudă ce li se cuvine, ca adunători de obiecte antice. Aceștia sînt — i-aș zice și ghicit — maiorul Dimitrie Papazogiu⁹ și poetul, ziaristul și omul politic Cezar Bolliac, pe care nici țara, nici literatura, nici arheologia Eomaniei nu pot a-l nesocoti.

D-l Bolliac nu s-a mărginit cu* cercetările sale, în genere puțin fructuoase, făcute înainte de exilulTM din 1848. Eeîntors în țară, d-sa, de cîțiva ori a găsit înlesnire, a purces în exporațiuni arheologice și adesea

h formă de perfect i om. s k în / ce făcuse m exiliului

noiembrie 1870) s-a reproduș, dintr-o condică manuscrisă, o serie de note sub titlurile : *Numire de orașe, ce a găsit împăratul Traian în Dacia*, *Arătare și de locurile altor multe orașe în pămîntul Țării Românești, de care nici un istoric nu știa că stau aici și a căror nume de aci înainte au a cerceta*. Acea condică, coprinzînd: *Istoria daehieă alcătuită și povestită de inginerul Alexandru Popovici, la anul 1836, 100* pagine manuscrise în care se cuprinde⁷ istoria Daciei pînă sub împărăția lui Titu (79 — 81) precum și altă condică de vreo 150 pagine cu note diverse, sînt cele ofer societății*. în anexa B ia prezenta* notiță, stă extras⁷ din ele tot este atingător* de antichitățile județului Eomanaii.

⁶ Vezi *Magazinul istoric pentru Dacia*, tomul II, (București, 1846) pag. 65 — 128. Am reprodușTM în anexa C, cele relative la cercetările descoperirile făcute în Eomanaii.

⁷ Este o lucrare cu mult mai presus de putințele-mi bibliografice, aceea de a consemna* toate elucbrațiunile privitoare la arheologia națională, pe care neobositul bătrîn maior D. Papazogiu le a dat la lumină publicității în cei vro^o douăzeci și doi ultimi ani, aci în fășioare și articole de ziare, aci în tabele și harțe litografiate⁷. Idee mai lămurite despre procedurile arheologice întrebuințate de d-sa, atît în exporațiuni și clasificarea de antichități, cît și în explicațiunile critice și în polemici sa zisă științifică, poate da mai cu seamă catalogul colecțiunei sale, publicat la 1864 (București, tip. C.A. Eosetti) sub titlul *Muzeul Papazogiu*, din care am extras⁷ în anexa D o parte din relațiunea unei excursiuni, făcută în 1864, în județul Eomanaii. Apoi iară nude tot fără interes sînt și harțele *Dunării* și ale* *Munților* din Eomania litografiate ia 1869, cu indicațiuni de numeroase localități coprinzătoare de rămășițe antice.

b noiembrie c coprinzind css., deși ex folosește de obicei forma eu u ; cf. urm. d coprinzind e 79—83 f380 g Societatei h prezenta s : această ex i stă extras s : voi extrage (este) c) ex k atingătoriu l din județul m vom reproduce n a se consemna s o vreo p litografice s, poate din neatenție q idea s r vom extrage s harta / a

județul Eomanați? a fost tărimul său de investigatului. In numeroși articoli din foile sale *Buciumul și Trompeta Carpaților* a consemnat adesea noțiuni prețioase despre descoperirile de numismatică, de ceramică și chiar de unelte de piatră și os din timpii preistorici, ce s-au făcut, prin sine și prin alții, în acest județ⁵. Ele — trebuie să mărturisesc — îmi vor fi ele'mare ajutor pentru cele ce am a vă spune.

ⁿ Romanaii ex — în general, predomină formele articulate, mai ales în publicațiile anterioare lui 1880

⁵ în privința publicațiunilor d-lui Cezar Bolliac atingătoare de arheologie, voi cerca aci de a face o nomenclatură a principalilor săi articoli, mai cu seamă din anii din urmă; încă de pe la 1845, d-sa a publicat un *Itinerariu arheologie* în *Curierul românesc*, apoi a atins despre anticuitățile tarei în opera sa franceză: *Memoires pour servir à l'histoire de la Roumanie, l-ere partie: Topographie*. Paris, 1855. întors în patrie, dupe exilul de la 1848, a început tipărirea, rămasă întreruptă la pag. 80, chiar în mijlocul descrierii anticuităților de la Izlaz, a unei *Calatorii arheologice în România de la 20 martie pînă la 22 aprilie 1858*; puțin dupe aceea a publicat o tabelă litografiată cu anticuități ale Eomâniei, sub titlul *Daco-Romane*; iar seria articolilor săi arheologiei din ziarul *Trompeta Carpaților*, cu puține greșuri, este aceasta : — 1, nr. 699 al fon, dm 1869. *Arheologie și Numismatică** unde vorbește despre 9 descoperiri succesive de monete antice, făcute în Eomânia; — 2, no. 737, din 1869. *O descoperire nouă* (zidurile de la Slon, în Prahova); — 3, nr. 739, dm 1869. *Cetatea Tinusul* (din Prahova); - 4, în n-le 222, 223 și 224 ale *Monitorului oficial*, din 1869, se află un lung raport către Ministrul Instrucțiunii Publice, prezentat în urma unei excursiuni, făcută la *Cetatea Calomfrestilor* pe Vede, la *Cetatea Frumoasa* din Teleorman, la *Zimnicea*, la *Voivoda*, la *Turnu-Măgurele*, la *Băneasa*, la *Celei*, la *Caracal*, la *Recica*, la *Bucovăț*, la *Valea*, la *Răcari*, la *Turnu-Severin*, la *Cetatea Latinilor*, la *Zidma Buchilor* și la *Porcești*; — 5, în no. 846 al *Trompetei Carpaților*, din august 1869. *Arheologie*⁶: *Pestera de la obârșia lalomiței*, *Peșterea cu oalele*, *Comoara din Cumpăna Ciocîrlăului*, *Valea Caselor și mormintele de pe Vulcana Mare*; — 6, no. 880, din octomvrie⁷ 1870. *Piscul Crăsani*; — 7, no. 928, dm iulie⁸ 1871, *Comorarii și arheologia* (atingător de zidurile de la Slon); - 8, no. 939 din septemvrie 1871. *Arheologia* (relativ la semnele găsite pe pietrele* de la Slon, cu o stampă litografiată, reprezentînd acele semne și monete* dacice; - 9, no. 942, din septemvrie 1871 : *Numismatica*⁹ (aflări din Galați); — 10, no. 966 din februarie 1872. *Ceramică* (de la Vădastra); - 11, no. 1010, din august 1872. Eaopt către membru comitetului arheologie din București, tratînd despre arme și unelte de piatra, precum și despre cercetări făcute la *Zimnicea*, la *Celei* și la *Vădastra*, cu o stampă litografiată de arme preistorice de piatră; — 12, no. 1054, dm martie¹⁰ 1873 : *Răspuns d-lui Odobescu în privința lulelelor preistorice*; - 13, no. 1059, clin aprilie 1873 : *Arheologie*, relatînd o nouă excursiune la *Zimnicea*, *Izlaz*, *Celei* și *Vădastra*; - 14, no. 1137 dm iunie* 1874.

^u anticuitățile e, ^{desi grafia obișnuită atît în e cît și în ex este} anticuitățile x arheologie ex • arheologia s ^{reluînd mecanic arheologia din e care transcrie, totuși, o forma nearcticulată ij numismatică s, cu aceeași explicație ca precedentă z Cetatea frumoasa s g arheologia s b pesterea e c octombre d Crăsani css., deși se preferă forme articulate liotarii: preluare mecanică în s, după toate aparențele e iuliu f arheologia gr pietrele h după monete ad. barbare i septembrie k numismatica s / ceramica s m martie n iunie}

[^] Dar, ca să inchei, domnilor, lista cercetătorilor și exploratorilor români ai porțiunii de țară de care mă ocup, voi numi în fine pe mult stimatul nostru coleg, d-l Dimitrie Sturdza, care, acum cîțiva ani, a întreprins drept simplă petrecere, cercetări în vreo două movile de pe malul drept al Oltului, la Eusănești și, încredințîndu-mi estimp notele ce d-sa, cu scrupuloasa îngrijire pe care i-o cunoaștem, le a cules la fața locului, mi-a dat chiar ideea și îndemnul de a contopi, în prezenta^o schiță, elementele arheologice ce ne procură scrisorile cărturarilor, cu rusticile³³ răspunsuri ale învățătorilor satești de prin comunele românățene^o.

Dacă acum, lăsînd în laturi și împărțirea administrativă, și dispozițiunea topografică a ținutului în care am să mă mărginesc deocamdată, voi întreprinde a grupa cele 44 de raporturi cu miez venite din partea locului, trebuie să constat că în fața ochilor mi se prezintă o adevărată hartă arheologică cu totul specială a județului Eomanați. La miazăzi, d-a lungul malului Dunării, acolo unde stau semănte pe țarmurile septentrionale ale riului și ale întinsei bălți, numită Balta Bistretului sau a Oriei, satele Dăbulenii, Celarii, lanca^o, Grojdibodul^o, Gura Padi-

^o prezentea p rusticile

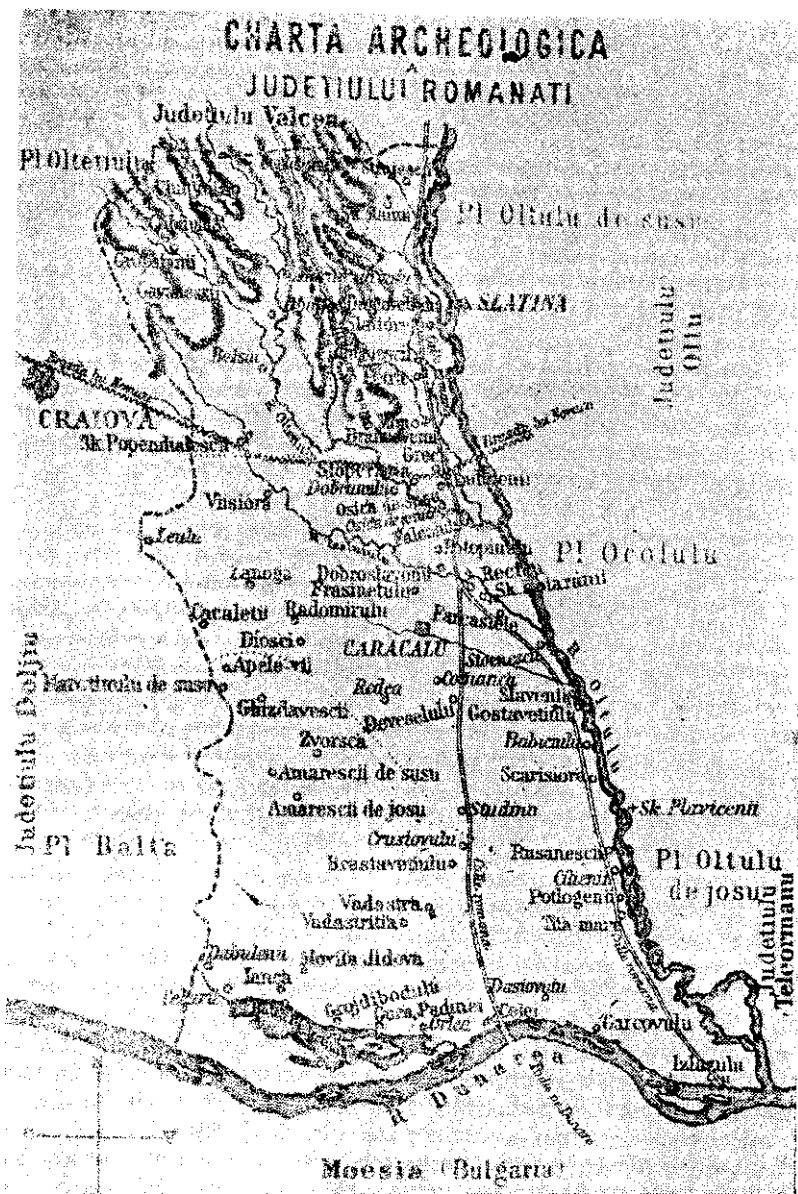
Ceramica Daciei, timpul morților de la Zimnicea, cu o stampă litografiată reprezentînd olăria localității descrise; — 15, nr. 1255 din iunie 1876. *Ceramica preistorică a Daciei : Vădastra*, cu o stampă litografiată de olărie variată. Din principalii articoli relativi la localități situate în județul Eomanați și anume la Izlaz, Celei, Caracal, Eecica și Vădastra, am făcut^o excerpte în *anexe*, spre a elucida puncturile pe care le am atins^o mai departe.

^o Am reprodus în *anexa JE* din* *Anal. Soc. Acad.* notele d-lui Sturdza, împreună cu micile desemnuri ce le însoțesc.

¹⁰ învățătorul din comuna *lanca* (plasa Bălții) arată că : această comună se află situată pe o coastă aproape de lacul Padinei; în această comună nu se află nici un lucru vechi; însă spre miazănoapte de această comună se află niște *gropi în pămînt*, unde zic că au fost siliște pe timpul tătarilor și s-au spart de acolo și au venit unde se află astăzi. în moșia acestei comune spre miazănoapte, se află *niște măguri care sînt în șir* și trec peste toate moșiile celorlalte comune de pe aproape; tot în șirul acestor măguri, în dreptul acestei comune, este o *măgură*, care zic că este scoasă de *jidovi* din pămînt și care se cheamă *Măgura Jidova*, căci locul cu groapa de unde au scos-o se cunoaște și astăzi, care este spre răsărit de dînsa; acea groapă de unde este scoasă măgura este foarte mare și se cunoaște și locul pirghiilor; unde au pus de au scos-o. Această măgură este în forma unui *con trunchiat*. Diametrul la bază^o are 7 stînjani și înălțimea ei este de 4 stînjani (subsc. I. Predescu).

¹¹ De la comuna *Grojdibodul* (plasa Bălții) ni se spune că este : — 1, o *măgură* care poartă numirea de *Rusăneasca* și care se află spre răsărit de această comună ca de 650 stînjani și este așezată pe loc șes^o, fiind pămîntul ei negru, coprinzînd 9 stînjani înălțimea și 42 stînj. ocolul, iar virful ascuțit; — 2, una *idem* ce poartă numirea de *Măgura Mare*, care coprinde 9 stînjani înălțime și 42 ocolul; virful rotund, fiind așezată

^o am făcut s : ne propunem a face p pe cari le vom atinge q din — Acad. ad. s • pîrgurilor s baze (sg.) pas. t șeț pas.

pe loc șes. Această măgură se află în capul comunei despre răsărit; — 3, una *idem* fără nici o numire, spre apus de capul comunei și care coprinde 1 1/2 stînj. înălțime* și 12 ocolul, virful rotund, fiind așezată pe loc șes. Această măgură s-a săpat de maiorul Papazogiu în anul expirat 1867, dar ce fel de obiecte s-a* găsit într-însa nu am putut constata; — 4, una *idem* pe moșia Bistrița, care poartă numirea de Percinu din timpurile vechi, iar acum se numește Măgura Cazacilor, care coprinde 5 stînjeni nălțimea* și 45 ocolul, virful rotund, fiind așezată pe un deal. Această

u nălțirae x s-au găsit

nei¹², Oiiea, Celei, Gričovul¹³, Corabia și în fine tirguitel Izlazul în colțul vărsăturii Oltului, pe această sprinceană de dealuri, văz mari măguri înșirate în grupe, cînd de trei, cînd de cinci, cînd de șasesprezece și mai multe. în trei puncturi diferite, la Grojdibod¹⁴, la Celei și la Izlaz¹⁵ sînt și urme de cetăți, unde se găsesc bani și pietre scrise din timpul uriașilor. 5

măgură se află ca 150 stînjeni spre apus de comuna Hotarului¹⁶, care este învecinată cu comuna Grojdibodul; — 5, una *idem* pe moșia Bistrița, care poartă numirea* de *Timpa* și se află între comunele Grojdibodul și Hotarul și coprinde 5 stînj. nălțime și 29 ocolul, virful rotund, fiind așezată pe loc șes; — 6, una *idem* pe moșia Bistrița, care poartă numirea* de *Ascuțita* și se află spre miazănoapte de comuna Hotarul, ca 350 stînj. și coprinde 9 stînj. nălțimea* și 45 stînj. ocolul, virful ascuțit, fiind așezată pe loc șes (suhser. N. Popescu).

¹² La Gura Padinei (plasa Bălții) se află vreo 16 măguri și anume : spre răsărit, Măgurele* JJlsei, Goalelor, Cazacilor, Drăgoi, Stanului, 1
Nieolici;.. spre miazănoapte Măgurele" Voinii, Manea, Boldu-Mare, Boldii-Mic, Neicăi, Florilor, Strecea, Istrate; spre apus sînt trei, ale căror nume nu sînt cunoscute (subsc. Ion Vlăăescu).

¹³ Din comuna Gircorul (plasa Oltului de Jos) avem știință că: spre miazănoapte de vatra comunei, care este așezată pe malul sting al 2
Dunărei, în depărtare ca de 400 stînjeni, sînt 4 movile și anume : — 1, Măgura Titirii; — 2, Măgura Verde; — 3, Măgura Ciolacului și 4, Măgura Țigăi, așezate cam în linie dreaptă, avînd direcțiunea de la răsărit spre apus și în depărtare ca de 400 stînjeni una de alta, iar o a cincea măgură, 2
numită Măgura Țiganului, este așezată pe malul Dunării spre apus de comună și în depărtare ca de 500 stînj., care și acestea* nu se știe de cine sînt făcute (subscr. N. Dumitrescu).

¹⁴ La Grojdibod s-au aflat la 1838 cele două table de bronz, al căror istoric îl vedem în raportul d-lui maior Papazogiu, citat la anexa noastră 3
D. Aceste table s-au publicat mai întii de Joseph Arneik în *Zwölf rernische Militärdiplome*, Wien, 1843, no. VII, cu repoducțiuni litografice; apoi în *Neugebauer: Dacien aus äem TJeberresten des classiscien Altertllms*, Kronstadt, 1851, pag. 117. Ackner und Müller, *Die Pomischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, p. 173. Mommsen, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berolini, 1873, t. III, p. 2, pag. 876; Tim. Țipariu, în *Arhirul pentru 3
filologie și istorie*, no. XVII, din 10 august 1868. Negreșit că acest monument se află reproduc și în noua operă a d-lui Leon Eegnier din Paris, asupra tabelor de liberare din serviciul militar „honesto missio". A <m> reproduc'- elucidarea monumentului dupe* venerabilul* nostru coleg Tim. Țipariu, în anexa F. 4

¹⁵ învățătorul de la Izlaz' (plasa Oltului de Jos) referă' cum că : în arondismentul acestei comune, precum și în vecinătatea ei s-au găsit 4
două ceiățui de pămînt împrejmuite cu șanț; una în mahalaua Macovița și alta în Verdea. Cea din mahalaua Eacovița este despre răsărit și miazănoapte, la ioc șes, pe malul unei girle numită Eacovița, unde astăzi se află biserica cea veche. Iară cea de a doua se află între Verdea și Izlaz, pe malul Dunării despre miazănoapte, fiind făcută pe deal despre miazăzi

y Hotarul z numire a Ascuțita s, prin preluarea mecanică a grafiei din e b măgura c Strechea d aceasta e Dimitrescu, poate mai corect f a<m> sc. : a s g vom reproduce h de pre i venerabilii k Izlaz e, ex pas. l refere

Uriașii, domnilor, vorbeau latinește, căci latinește sint scriși acolo și banii, și pietroaiele. La Celei¹⁶ mai cu deosebire răsar din apă pe malul Dunării și picioarele de piatră ale unui pod peste acest mare riu¹⁷.

Dar de aci în sus merge spre Becica o cale împietrită, pe care o constată în comuna sa și învățătorul de la Brăstăvăț,¹⁷ carele atestă

q peste — riu s : pe Dunăre ex

și pe vale despre miazănoapte. Ele au trei șanțuri paralele care merg cu capetele spre răsărit și apus, din care cele două despre miazăzi au o distanță în depărtare unul de altul ca 2 stinjeni; iară cel de al 3-lea ca de un pogon; lungimea lor este de 72 stinjeni, iară adîncimea acestor șanțuri este astăzi ea de 2 palme. Bătrîni locului au auzit de la moșii lor despre ființa veche a acestor cetăți de pămînt. Tot în această comună s-a găsit în anul 1872, pe piața școalei și a primăriei, o tinichea ca de o jumătate de oca¹⁸ cu *bănuți* mici din vechime, de către un copil ca de 7 ani, anume Jon al lăcuiitorului clin această comună Călin Ploriță (subscr. F. Popescu). în anexa G am reiatat* cele spuse de d-l Bolliac despre antichitățile de la Izlaz.

¹⁶ Din *Celei* (plasa Oltului¹⁹ de Jos), avem următoarele comuneațiuni: în coprinsuP acestei comune se află o *cetate*, un *drum de piatră și picioarele unui pod ruinai*, ce se află în Dunăre. Cetatea este de piatră și cărămidă de Antina și poartă numirea de cetatea *Sicibiăa* (?).

Drumul este de piatră și poartă numirea de *Șoseaua lui Traian* și picioarele podului ce se află în apa Dunării sint de aramă (?) și se numește *podul lui Traimi(t)*. Cetatea este spre miazăzi de comună și este așezată pe deal și numirea locului unde se află cetatea nu este cunoscută; șoseaua merge prin mijlocul comunei spre isT, iar picioarele podului cad spre miazăzi de comună. Ceatea e rotundă în formă de circonferență²⁰ și spațiul ocupat e ca la 4 pogoane; zidul cetății este format de lespezi de piatră cioplită și cărămidă de Antina în formă pătrată, avînd lungime de 3 palme și grosime de 4 degete. întrebînd pe bătrîni, pe preoți și pe alții, au spus și dinșii că cetatea, drumul și²¹ picioarele podului ruinat în Dunăre, le au pomenit și dinșii din bătrîni. în coprinsul acestei comune s-au găsit *urcioare și bănuți de argint și o piatră mare* în formă pătrată cu litere slavone (?) de pe timpul împărăției lui Comod și un *siilp* de piatră limpede în formă cilindrică, care s-a descoperit de curînd. (subsc. M. Pascalescu). Eelațiunile d-lui Bolliac, pe care le am dat în anexa M, lămuresc²² mai bine cele relatate aci.

¹⁷ Din comuna *Brăstăvățul* (plasa Bălții) ni se comunică cum că : despre răsărit de comună și în depărtare ca la 1500 stinjeni, se află *drumul lui Traian* și pe acel drum se află pietriș. Despre miazănoapte de comună și în depărtare de dînsa ca ia 1700 stinjeni, în laturi de drumul Caracalului, cu 150 stinjeni spre răsărit și în alăturare cu balta comunei Crușovul și în delimitarea comunei Brăstăvățul, s-ar fi aflînd o *cetate* și se zicecă s-ar fi găsit cărămizi, pietroaie și alte unelte. Despre miazăzi de comună în depărtare s-ar fi aflînd o biserică sîrbească și în depărtare de 150 stinjeni de comună s-ar fi găsit oase de oameni (subsc. C. V. Popescu).

m oca e, ex, unde semnul diacritic evidențiază, în afară de accent, timbrul vocalei (=a¹⁸ n vom relata o Oltul p cuprinsul q circonferență r le dăm s vor lămuri

despre existența unei cetăți cu vechi oseminte pe șesul dintre Caracal și Celei, pe unde se văd și movile, anume la Devesel¹⁸.

O altă cale, și mai bine însemnată pe țărmul sting al Oltului, apuce de la Izlaz¹⁹ în sus spre Carpați și trece prin Tiia Mare, prin Potlogeni, prin Busănești, prin Scărișoara, prin Gostavăț, prin Slăveni, prin Stoicnești, prin Fărcașe, prin Dobroslăveni, prin Fălcoi, prin Vlădueni, prin Șopîrlîța, prin Brîncoveni, prin Piatra și Ienușești, prin Slătioare și Drănovăț și-apoi²⁰ pasă în sus din Eomanați în Vilcea.

D-a lungul acestei căi, domnilor, sint răspîndite și măguri și vechi cetăți. La Tiia Mare¹⁹, Oltul e cuprins între ruinele a două vechi așezăminte; la Potlogeni²⁰ este o măgură mare, tot așa de mare ca <a>cele pe care a descris-o în Busănești²¹ colegul nostru, d-l Sturdza, la 1872

r Islaz s s și apoi / <a>ceea sc, socotind că avem de a face cu o haplografie

¹⁸ Din comuna *Deveselul* Comanca (plasa Ocolului*) primim științele următoare: această comună se află situată pe loc șes, învecinîndu-se cu apus cu comuna Eedea și la nord cu Caracalul, iar despre miazăzi cu comuna Bădila. Dupe cercetările făcute prin bătrîni comunei despre vechi așezăminte, ce se crede a fi rămase de la strămoșii noștri romani, nu a putut afla alta decît că la miazăzi de această comună se află două movile ca de 6 stinjeni înălțime și 20 stinji¹⁸. lărgime și o *altă movilă* la miazănoapte de această comună în înălțime, lărgime și depărtare tot ca celelalte movile arătate mai sus (subsc. I. Diaconescu).

¹⁹ De la *Tiia Ilare* (plasa Oltului de Jos) sintem informați că la miazăzi de această comună, care se învecinește la apus cu Yișina, la nord cu Potlogeni, la răsărit cu Uda și despre miazăzi cu Donea Mare se află, peste Olt, două cetăți ca de șaptezeci stinji. lărgime și în depărtare de această comună ca de 400 stinji. (subsc. Th. Pășeidescu).

²⁰ De la *Potlogeni* (plasa Oltului de Jos) ni se spune că se află: o *măgură* foarte mare, situată spre apus de această comună în depărtare ca de 700 stinji. în cîmpie, însă fără să se știe de cine este făcută sau pentru ce fsubsc. I Dădulescu).

²¹ *Rusăneștii* (plasa Oltului de Jos) este locul explorat de d-l Sturdza. De acolo învățătorul ne amintește că: se află două *măguri*, dintre care una este situată în partea despre apus a comunei Eusăneștii de Jos, pe loc șes, în distanță de 1700 stinji., al cărei* conturn măsoară 43 stinji are forma conică; este pe moșia Eusăneștii, proprietatea d-lui Alexandru G. Goleșcu și se numește *Măgura Ieniș*. Această măgură s-a tăiat în patru la 1872 și s-a găsit dedesubtul ei un schelet de om complet, care, după cum se spune, a fost la mărime ca și oamenii din vremile de acum. A doua măgură se află situată în partea despre apus a comunei Jiienii²², vecină cu Eusănești, pe loc șes, în distanță de 1500 stinjeni, al cărei* conturn măsoară 40 stinjeni; nălțimea măsoară 8 stinji.; are formă conică; este pe moșia Jiieni²³ a d-lui Ștefan Jiianu²⁴ și se numește *Măgura lui Ion Banu**. Această măgură s-a tăiat în patru la 1865 și s-a găsit dedesubtul ei o cruce de piatră, a căreii mărime, dupe²⁵ cum se zice, era de 12 palme lungime, 4 lățime și 3 grosime, pe care se aflau desemnați doi lei saltați teci²⁶, unul pe fața* și altul pe dosul ei. Se spune că avea și inscripții

t Ocolul u înălțime — stinji. om. s x cărui css. y lcnii css. z de pe a Jiieni. b Jicnii c Jianu s d Ciobanul e, ex e cărui e, ex, abatere ce explică și formele de marea printr-o folosire ce tinde să devină invariabilă f de pre g sălbatici h fața s

Tot din Busănești este și frumoasa stelă²¹ cu doi lei culcați pe frontonul ei, pe care soția și libertul Fortunat au ridicat-o lui Aelius Valens, unul din cele mai mari monumente lapidare ale muzeului nostru și unul din cele din urmă venite într-insul, până²² la anul acesta, 1877²³.

5 La Scărișoara²⁴ sînt alte trei movile mai mici, iar la Gostavăț²⁴, drumul cel mare al romanilor, calea lui Traian despintecată arată ochilor călătorului latele sale cărămizi cu semne originale, pe care d-l Sturdza a avut îngrijire a le desemna.

io Mai spre nord, la Slăveni²⁵, alături cu calea lui Traian, este o cetate pătrată cu șanț întreit și cu un turn lingă dînsa, așezate drept pe malul înălțat al Oltului. În rîpa de sub cetate și sub curtea ddui Murgășanu s-a deschis la 1837 o boltă subterană, din care s-au scos mai multe tăblițe de piatră sculptate cu icoanele zeului Mitra²⁶ și cu inscripțiunile : SOLIS. D m C T O. MITHBAB. și un altar purtînd cuvintele: ABA. SOLIS.

u stele x pină — 1877 ad. s ij Mithra

15 necunoscută, care s-a și luat de autoritățile administrative (subsc. *Const. Vasilescu*). Crucea de care e vorba aci este învederat stela pe care ani descris-o²⁷ mai cu de-amăruntui în anexa I.

²² A se vedea²⁸ la anexa I în *Anal. Soc. Acad.* descrierea acestui interesant monument.

20 ²³ Din Scărișoara (plasa OcoluluiTM) ni se arată că în cuprinsul²⁹ comunei se află : *măguri* de pămînt, care³⁰ se văd a fi făcute din vremile vechi, iară nu de inginerii de astăzi, și anume : *Măgura eu Cruce*, pe moșia Plăviceanca ; *Măgura lui Gîrdu*, pe moșia comunei Scărișoara ; *Măgura lui Stoian*, pe moșia Brîncoveanu. Cea dintîi e spre sud-vest de comună ;
25 și în ocol ca de 30 stînj. Spre amiezi de *măgura lui Gîrdu* spun bătrîinii că mai de demult s-ar fi găsit *lespezi de cărămidă mare*, care³¹ se vede că erau făcute din vremile vechi (subsc. I. *Dodea*).

³² Din Gostavăț (plasa OcoluluiTM) ni se relatează că : se mai văd și
30 acum numai rămășițele³³ unei *vechi șosele*, ce se zice că ar fi fost făcută de împăratul Traian, avînd direcțiunea de la Dunăre spre munți, fără a mai fi aci în comună alte locuri însemnate de felul acesta. Iară în comuna Slăvenii, ce se învecinează spre miazănoapte cu comuna noastră Gostavățul, deosebit de urmele șoselelor despre care se vorbi mai sus, se mai văd
35 și urmele unei *vechi cetăți* romane, ce se află în centrul acelei comune și care nu se știe de cînd este zidită. *Bănuți cu inscripțiuni* foarte vechi s-au găsit adesea de locuitori pe acest loc (subsc. D. *Vișinescu*).

³⁴ Iată acum informațiunile ce ne venîră de la Slăveni (plasa OcoluluiTM) : în această comună, Slăvenii, se află în centrul său ruinele unei
40 *vechi cetăți* care, dupe³⁵ cercetările făcute prin bătrîinii comunei, nu se știe³⁶ de cînd și de cine este zidită, ale carii șanțuri se văd a fi fost numai de pămînt, iară nu de piatră sau &e³⁷ cărămidă. *Bănuți cu inscripțiuni* foarte vechi s-au găsit adesea de locuitori pe ruinele acestei cetăți. Se mai află încă prin această comună, ruinat, un *drum* așternut cu piatră măruntă,
45 avînd direcțiune de la miazănoapte spre miazăzi prin comună, care se zice a fi fost făcut de împăratul Traian (subsc. P. *Ionescu*).

*o vom desen k vezx / in - Acad. ad. s m Ocolul n coprinsul o cari p stinjmii q remașițele css. ; prefixul este cu siguranță relativizat r imperatorul s Ocolul t cetățuie u de pre x află ij ad. s z imperatoarele

Vladimir de Blaremburg, în articoliile citați, și apoi academicul francez T³⁸pelix Lajard, în memoriile³⁹ Institutului din Paris, au publicat și au comentat aceste monumente din care posedăm⁴⁰ azi în Muzeul Național abia citeva fragmente⁴¹.

Această descoperire ne întărește numai în convingerea că zona de antichități pe care o percurgem este cu adevărat⁴² compusă din rămășițele ale soldaților lui Traian, cari din Asia aduseră negreșit în Oltenia cultura persic al zeului solar⁴³ Mitra.

La Stoienești, permiteți-mi, domnilor, a vă împărtăși d-a dreptu⁴⁴ chiar cuvintele din raportul învățătorului:

„în această comună, Stoieneștii, trece un drum așternut cu piatră măruntă, ce vine de la Celei spre Bimnicul-Vilcei, adică în lungul Oltului. T⁴⁵șumirea o poartă de *Drumul lui Traian*. Acest drum trece prin centrul comunei, în care nu se poate cunoaște decît prin săpăturile șanțurilor ale caselor ce-și fac locuitorii pre el. Are o lățime ca de 5 stînjeni, o grosime ca. de o palmă și jumătate. în partea de sud a comunei este mîncat de ap⁴⁶ Oltului ca de 150 de stînjeni; trecînd această mîncătură, se cunoaște at⁴⁷ prin⁴⁸ mal cît și prin viile ce au locuitorii pe marginea Oltului, mergînd spre comuna Slăvenii, printre două rînduri de măgure,⁴⁹ pină se sfîrșește iarăși, prin mîncătură Oltului, lingă cătunul Fintinelile, la o distanță ea de 300 stînjeni.

în partea despre nord de comună se cunoaște foarte bine și circ⁵⁰ pre el lăcuitorii pină în comuna Fărcașele, o distanță ca de 400 stînj⁵¹er. De acest drum se povestește de lăcuitori că a umblat⁵² pre el *Domnul d⁵³ Bonă*, carele⁵⁴ a avut amantă la munți și, plecînd de acolo spre Celei, lă⁵⁵ reședința sa, noaptea — fiindcă numai noaptea putea umbla⁵⁶, ca unul era format din rouă —, l-a apucat ziua și, răsărînd soarele, l-a topit și⁵⁷ locul unde s-a topit s-a format sat și i-au⁵⁸ dat numirea de *Potopini*, ca este și pină în ziua de astăzi⁵⁹”⁶⁰.

Despre Craiul de Bouă și despre drumul său de piatră măsurat în metri (8 în lățime și 1 înălțime) și atribuit lui „Traian, imperatoarele rom⁶¹

z memoriile a posedem b cu adevăr c solar om. s d in ex, poate pe drept em guri f se Unește g imbiat h care i imbla k i-au s : i s-a ex

⁶² ifotița lui Felix Lajard poartă titlul : *Additions au mamoire s⁶³ deux basoreliefs mithriaques qui ont ele trouves en Transylvanie sau deewuverte du Mithraeum de Slăveni en Valachie*. Ea este publicată în *M⁶⁴moires de VAcademie des Inscriptions ei Belles-Lettres de France*, t. XI (1830), p. 178 — 185⁶⁵, precum și în *Nouvelles Annales publiees par⁶⁶ Seoïon frangaise de VInstitut Archeologique de Rome*, t. II, 1838, p. 7 — 8. Ani reprodus⁶⁷, tradus pe românește, acest memoriu în anexa J, împre⁶⁸ cu stampele ce-l însoțesc. Basorelievurile aflate în Mitreul de ia Slăv⁶⁹ s-au răsipit din colecțiunea lui Mihalache Ghica, unde erau adunat⁷⁰ abia dacă regăsim unele din ele în colecțiunile actuale din țară.

⁷¹ Această relațiune a învățătorului din Stoienești (plasa OcoluluiTM) este subscrisă I. *Stănescu*. Să adaugem aci o notiță despre drumul Traian, din raportul învățătorului de la Fărcașe⁷² (plasa Ocolului) : „*Drum⁷³ lui Traian* se⁷⁴ găsește prin această comună trecut, care a avut comur⁷⁵ cafie/ de la Dunăre spre munții Carpați” (subsc. I. *Eliescu*).

a 179—175 s b vom reproduce c Ocolul d Farcași s e să s f comunicația s preia mecanic o grafie din e (în al cărei sistem -ia notează totuși un -ie)

RSB m a m B R B

l preimbla

²⁸ De la *Fălcoi* (plasa Ocolul) : „Pe tot teritoriul acestei comune, cum și cele învecinate, nu se află nici un lucru însemnat din vechime, decît numai *un drum de piatră*, care ia numirea de Traian; el cade în partea comunei despre apus și este așezat pe un deal, ce se numește *Dealul Viilor*. Acest drum se află în depărtare de comună ca la 4 kilometri; are o lățime ca de 8 metri și înălțimea ca *im* metru. Se zice de către bătrîni, că ar fi fost făcut de Traian, împăratul* romanilor, ce se preumbla' numai noaptea pe dinsul, din munții Carpați și pînă la Celei, fiindcă acolo se spune că a fost cetate" (subsc. *Șt. Triculescu*).

²⁹ De la *Dobroslăveni* (plasa Ocolul) : Este numai o *șosea veche?* numită *Drumul de Piatră* și *Drumul lui Traian*, care drum venind de către Becica, intră în hotarul cătunului Potopin, la partea despre miazăzi și merge spre miazănoapte către comuna Fălcoi, însă este părăsit și numai pe alocurea se poate vedea în stare bună (subs. *N. Deconescu*).

³⁰ Eaportul provenit din *Osica de Sus* (j)lasi Oltul-de Sus) ne procură elemente de topografie arheologică mai variate, pe care le vom reproduce toate* aci îndată : „Se face cunoscut că împrejurul -acestei comune sînt *trei dealuri*, dintre care unul este spre răsărit de comună și se întinde spre apus într-o lungime nedeterminată (?), spre nord; iar unul se întinde spre apus într-o lungime nedeterminată (?), carele se desparte tot din celălalt*, ce se întinde spre nord; iar cel de al- treilea este la miazăzi de comună și se întinde spre apus într-o lungime nedeterminată (?). Se mai face cunoscut că riul Oltețul trece pe* lingă temelia acestei comune și se varsă în Olt, dincolo de comuna Fălcoiul, peste care se află și pod stătător de lemn făcut acum din nou. Se face cunoscut că în dealul care se întinde spre nord, se găsesc *tronuri cu oase* într-insele și fără ca să se poată constata de pe° ce timpuri sînt acele tronuri cu oseminte, care se găsesc în acel deal. Se mai face cunoscut că drumul marelui imperator³¹ Traian trece pe despre răsărit de comună, prin cătunul Vlăduleii ce aparține tot comunei Osica, și că el, se transportă³² și prin alte comune ale Eomâniei, din apa Dunării în sus și trece în Transilvania preste munții Carpați, precum și noul drum ce se face acum și carele este pus la mai multe locuri tot pe al imperatorului Traian. Se mai găsesc oseminte precum și tronuri spre răsărit de comună, în marginea drumului din vechime al imperatorului Traian la adîncimecadeT palme, fără ca să se poate constata de cineva ca de pre ce timp³³ să fie acele oseminte și tronuri, decît din vremurile vechi. Se mai deslușește că spre nord de comună este *un troian* ce poartă numele de *Brazda lui Novac* și este străbătut prin mai multe comune ale Eomâniei și care este cu un capăt la răsărit, iar cellalt la apus și are o lățime ca de un stînjien și jumătate și nălțime* ca de doi și jumătate stînjieni și este trunchiat la virf, fiind pămîntul tras spre miazăzi și care se zice din moși din strămoși că este făcut sau tras din vremile vechi, de pe timpul marelui imperator³⁴ Traian. Toate ce se arată prin

l h imperatoarele i preimbla k toate om. s l cellalt m d-al n pre o de pre p imperatoarele q se transportă, poate din omitearea semnului diacritic r imperatoareului s de pe ce timp t nălțimea

Vlăduleii, nu departe de satul Grecii, calea romană a lui Traian calcă Supra unui alt videpămînt, ce-l bate în coastă curmau LAodnou val este *Brazda Ui Nome*, despre care vom vorbi mdata Acum msaca .a minăm calea romană pînă la hotarul județului Vilcea, sa o mai constatăm J K S S Î S corni» Brîncovenii- apoi destăinuindu-se săpătorilor

acest răspuns sînt foarte bine constatate că sînt de prin vremile vechi și nu de acum, pentru că nu se găsește măcar un singur om care să știe sau cel puțin să fi auzit pe moșii noștri vorbind despre acele oseminte și tronuri aflate în acel deal, precum și cele din marginea arătatului drum din vechime și care sînt tot în aceeași direcțiune unele cu altele, ca la o distanță de 100 stînjieni unele de altele" (subsc. *D. Popescu*).

³¹ Din raportul venit de la învățătorul din *Șopîrlîța* (plasa Oltului de Sus) extragem aci numai puncturile 3, 5 și 6, atingătoare de materia ce ne ocupă deocamdată și rezervăm* restul, care este de cel mai viu interes, XDentru a-i reproduce măi la vale : „— 3, Tot în cuprinsul acestei comune, pe dealul dintre Olt și Olteț, pe o cîmpie foarte frumoasă spre miazănoapte de comună, sînt *mai multe măguri* mari de pămînt; una este chiar în comună; la lărgimea circonferinței³⁵ este ca 11—12 stînjieni; înălțimea, ca 3 stînjieni, virful ascuțit. Aceste măguri se zice că ar fi făcute de da³⁶ i, cînd au avut răzbel cu Traian ; — 5, Tot în coprinsul acestei comune spre miazănoapte, este *brazda* sau *valul lui Traian* : este ca de 4 stînj. lărgime și 3 stînj. adîncime; pămîntul este scos spre miazăzi; este trasă de la răsărit spre apus; lungimea nu i-o pot cunoaște bătrîinii, căci trece și prin apa Oltului". (Negreșit că este aci vorba de *Brazda lui Novac*), 6 Tot în vecinătatea acestei comune este și *Drumul lui Traian*, așternut cu piatră, care trece de la miazăzi spre miazănoapte, pe unde astăzi se face șoseaua județeană. Piatra de pe dinsul este în mărime ca și a noastră d astăzi; lărgimea-i este ca de 4 stînjieni" (subsc. *preotul I. Ionescu*).

³² Asemeni din raportul învățătorului din *Brîncoveni* (plasa Oltului de Sus) consemnăm deocamdată numai notițele despre calea romană despre brazda lui Novac : „Cele mai vechi așezăminte aflate în această comună sînt : — 1, *Șoseaua de Piatră*, spre apus de satul Brîncovenii, ea* c la nord îndreptîndu-se spre sud la Dunăre. Această șosea se cunoaște foarte bine în unele locuri, iar în altele este acoperită de pămînt. Preste această șosea se construiește acum în unele părți șoseaua județeană numită *Drumul Sării*, fiindcă pe aci se transportă sarea de la salinile din districtul Yilcea. Tradiția verbală o numește șoseaua sau *Drumul lui Traian* și alți, de pre alții, o numește șoseaua *Domnului de Rouă*, — 2 Spre sud de această comună, prin proprietățile Pirșovenii, Șopîrlîța și Grecii este un *șanț* cu o lărgime de 11/2 stînjien. înălțimea pămîntului scos din el s poate socoti de un stînjien. Pămîntul scos din el este aruncat spre sud. mai multe locuri este stricat de arături; el vine de la vest, mergînd spre est. Tradiția poporană se exprimă într-astfel despre acest șanț numit *Brazda lui Novac* : Brazda lui Novac vine tocmai de unde apune soarele și se sfîșește la răsăritul soarelui. Novac a tras cu plugul această brazdă, avînd în jugăți *doi bivoli albi*, cari au tras brazda chiar prin Olt, mai adăogînd* Oltul face și acum valuri, pe unde a trecut această brazdă" (subsc. *T. Marinescu*).

7; de ne x rezervem y circonferinței z om. ex a iea css b de pre,css. c st 3eni s d o s fe se exprime fsă s g adăugînd ex, care se poate citi ada- sau adă-

natra ³¹ **Ienușeștii**", apoi m **fine** o vedem treeind pe lingă măgura mare

m al luncei Oltului ad. ex

³³ Din *Piatra* (plasa Oltului de Sus) : „în această comună sau în comunele vecine nu se află alte așezăminte sau locuri însemnate din vechime, decît numai în comuna vecină Ienușeștii, pe unde trece linia ferată; săpîndu-se un cap ele deal, adîncime de un stînjien, s-au găsit mai multe ziduri de piatră mică și cărămidă foarte- mare. S-au găsit tot în acel loc. și cioburi de oale foarte mari și groase ca de două degete. De aci se înțelege că acel loc a fost vreun așezămint strămoșesc sau de pre³⁴ vremurile cînd

10 cu uriașii ori cu jidovii; însă nu poartă nici o numire din vechime, fiind pînă acum necunoscut de oamenii existenți. Acel loc cade spre răsărit, la marginea unei mahalale a comunei Ienușeștii. Este așezat pe muchia unui deal, unde a fost o mică pădure, care s-a tăiat de linia ferată și se numește astăzi *Dealul Ienușeștilor*. Acele ziduri sînt făcute din piatră 15 mică și cărămidă mare ; piatra este așezată cu materii așa de tari încît fiecare se poate sparge, iar de dezlipit nu se poate dezlipi una de alta. Parte din acele ziduri s-au tăiat de lucrători în bucăți enorme, pe unde a ajuns linia ferată și retezîndu-se cu ciocanele s-au presteguiit singure în vale, unde stau tocmai ca niște lespezi de piatră întregi. Mărimea acelor 20 ziduri este : înălțimea* de un stînjien și grosimea* de o jumătate de stînjien. Mărimea cărămidei ce s-a găsit în unele ziduri este : lungimea de 2 palme și 5 degete³⁵, lățimea de 1 palmă și* 5 degete* și grosimea de 5 degete³⁶. Acele ziduri închipuiesc a fi fost locuință de oameni, însă nu se cunoaște bine, căci se întind către comuna Piatra spre sud și celelalte 25 capete ale lor nu s-au văzut ca să se știe cit sînt de lungi; pentru acei loc nu s-au păstrat spuse sau povești din vechime, bătrînești, fiindcă nimenea nu știa ce ar fi fost acel loc, căci a fost la toți invizibil pînă astăzi³⁷ (*Nesubscris*).

³⁴ Aceleași sînt confirmate în relațiunea de la *Ienușești* (plasa 30 Oltului de Sus) : „Se află, pe unde trece drumul de fier, pe coasta ce este situată între comune (Ienușeștii și Piatra) un zid gros ca de trei palme aproximativ, iar înlăuntru* ca de 10 metri³⁸ în toate părțile, și pămîntul crescut dasupra ca de un metru. Acest zid este chiar în centrul comunei, situat pe o muche de deal; el este patrunghiular și cuprînderea³⁹ lui înlă- 35 untru este ca de 100 metri⁴⁰ pătrați" (subsc. *Gr. Georgescu*).

De pre³⁵ această descrițiune s-ar crede că în centrul comunei Ienușeștii, pe un deal, s-ar afla o clădire antică pătrată, ceea ce este foarte posibil; ceea³⁶ ce însă am putut constata însumi din vedere, treeind rîpede³⁷ cu convoiul pe calea ferată, este că, în dealul ce mărginește spre răsărit 40 lunca Oltului, se prezintă invederată ochilor o secțiune foarte distinctă a căii romane, construită cu straturi de pietriș și cu întărituri și pardo-seală de cărămizi late,

^h de pe ⁱ înălțime, ^k grosime ^l degete ^m ad. ⁿ Ienușeștii ^o înlăuntru ^p cuprînderea ^q css. ^r ceia css. (cu ^s i §), ^t grafie relevantă fonetic ^u s rapide

de la Slătioare³⁶, pe la Dranovăț³⁶ și continuîndu-și așternutul* său de pia- tră măruntă și de late cărămizi prin pămînturile moștenești ale boierilor Buzești, la hotarele Vilcei și Eomanaților.

Pînă a nu pierde din vedere așezămintele romane din acest tînu- ar trebui să ne oprim îndelung în cetatea care astăzi încă poartă numel împăratului Antonin Caracala și în imprejmuirile ei, așa bogate în ruini antice; dar asemenea cercetări, ce s-ar cădea să le întemeiem pe toate no- tele archeologice și epigrafice culese de colonelul Blaremburg, de ingineru Popovici, de d-l Laurian, de maiorul Papazogiu și de d-l Bolliac³⁷, mi-a lua prea mult din timpul de care pot să dispun acum dinaintea d-voastră cerîndu-vi-l mai cu seamă spre a caracteriza răspunsurile ce mi-au venit *Gestionarul meu archeologie*.

Fie dar atîta numai constatat că inșiși învățătorii sătești, răsipiți pr- comunele din Eomanați, ne fac să urmărim *cetățile antice și movile fun- rari* de pre malul Dunării și apoi *Golea de piatră a lui Traian*, Craiul Eouă din poveste, ureînd de-a lungul Oltului în sus cu șiruri de movi și cu³⁸ cetăți — probabile antice stațiuni sau *mansiones* — presărate juru-i; și apoi încă o altă *cale*, care de la Celei, străbătînd șesul central județului, mîna la cetatea capitală, la acea veche Antonina* sau Antina ruinele Eecicăi de astăzi, foarte învecinate cu orașul Caracalul.

Abătîndu-ne acum din sfera antichităților netăgăduit romane, vo reveni deîndată la acel val numit *Brazda lui Novac* și, printre raportur- venite din Osica de Sus, din Șopîrlița, din Brîncoveni, din Dobrun³⁸, d

³⁵ TI aștemul, *poate din neatenție* o d-lor voastre p d-a lungul q cu, *poate pe dr- r mină s s Antonina, Antina s : Antonină, Antina ex*

³⁶ De la *Slătioare* (plasa Oltului de Sus) aflăm că : „în partea des- răsărit de această comună, nu așa departe de riul Oltului, se află o *măg- de pămînt*, avînd circuitul său împrejur aproximativ de 30 stînjieni, înălțimea sa de la suprafața pămîntului cam de 1 1/2 stînjieni. întreb- pe lăcuitorii mai bătrîni ce știu despre această măgură, mi-au declarat nu știu de este făcută de mînă sau de este provenită de vrun* artifi- natural, decît, de pre spusele bătrîniilor, fiind prea veche, se zice că acea comună a fost încorporată cu Slatina, de la care poate-și³⁹ trage și num- (*Nesubscris*).

³⁷ De la *Dranovăț* (plasa Oltului* de Sus) : „Din vechime este *Dru- lui Traian*, făcut în plan de șosea, care trece prin mijlocul acestei com- și merge de la miazănoapte spre miazăzi, iar altceva nu se află nimic (subsc. *preotul Ioan Demetrescu*).

³⁸ în *anexele A, B, G și D* se cuprînd² note despre diferite ex- rațiuni făcute și informațiuni culese ia *Becica* și *Caracal*. Iar în *anex- am cuprîns cele ce a scris mai important d-i C. Bolliac* despre ac- localități.

³⁹ Noțiunile despre *Brazda lui Novac*, venite de la Osica de S Șopîrlița și Brîncoveni, se află în notele precedente³² sub no. 30, 31 și iară din *Dobrun* (plasa Oltului de Sus) ne au³ venit cele următo- „în moșia⁴ boierilor Brătășeni, subt un pisc de deal, în marginea C țuiui, în vecinătate cu comuna Dobrunul, se află în fața pămîntulu- mase ziduri de case ... Se află brazda ce se numește *Brazda lui Novac* t de vrun s : din vreun ex u își x Oltul ij ad. s z cuprînd a precedenți 6 c moșia s

Viișoara³⁹ și din Popînzălești⁴⁰, care toate menționează despre această brazdă ce taie în două șesul dintre Carpați și Dunăre, mă voi mărgini a citi descripțiunea lui, făcută de învățătorul de la Brincoveni :

„Spre sud de această comună, prin proprietățile Pirșcovenii, ^ Șopîrlița și Grecii, este un șanț cu o lărgime de un stîinjen și jumătate. înălțimea pămîntului scos din el se poate socoti de un stîinjen. Pămîntul este aruncat spre sud. în mai multe locuri este stricat de arături. El vine de la vest mergînd spre est. Tradiția poporana se exprimă" într-astfel despre acest șanț, numit *Brazda lui Novac* : *Brazda lui Novac vine tocmai de unde apune soarele și se sfîrșește la răsăritul soarelui. Novac a tras cu plugul în ea. s-tă brazdă, avînd înjugați doi bivoli albi, cari au tras brazda chiar prin OU,* mai adăugînd că Oltul face și acum valuri pe unde a trecut această brazdă".

Se înșală* dar rău acei din învățătorii sătești cari zic *Troian* acestei mitice brazde, dînd-o^ pe seama împăratului Traian; și despre aceasta ne încredințăm și mai bine din faptul, constatat mai dinainte^ de.către^ inginerul Popovici, că dramul roman de pe malul Oltului incalcă lingă satul Grecii valul, desigur anterior, ce poartă azi numele de *Brazda lui Novac*.

De cine a fost făcută această brazdă și pentru ce ea poartă numele enigmatic al lui Novac, carele, în Eomânia mică, s-a păstrat ca o denumire geografică în *plaiul Novacilor* din nordul județului Gorji, iar aiurea între rornâtime pare a fi sinonim cu epitetul de *uriaș*. . .? Acestea sînt cestiuni pe care* abia dacă constatări archeologice purtate prin toate țările de la Dunărea de jos le vor putea vreodinioară elucida. Ne mulțumim acum a stabili faptul cum că valul transversal este mai vechi decît căile romane, cele cu dată mai mult sau mai puțin precisă.

Mai veche decît dînsele, mai veche decît dacii, decît geții și decît orice popoare cu nume istoric, este — de vom crede nu numai entuziastele descripțiuni, dar și vasele de lutărie grosolană și așchiile de cremene ale d-lui Bolliac, aduse de d-sa dintr-o curioasă localitate ce ocupă centrul

t exprime u să s, munteaism al tipografeii? x se insiela ex, grafie ce poate fi interpretată și ca se înșală, cu palatalizarea muntenească a siflantei y dîndu-o z dinainte : nainte e, întii ex a om. ex b pe cari

ea vine pe o muche de deal deasupra* comunei Dobrunul, coborînd pînă în mijlocul comunei și merge spre răsărit la comuna Șopîrlița" (subsc. *preot*. *Dimi*. *lordăchescu*).

³⁹ De la *Viișoara* (plasa Ocolului⁷) avem știre că: în cuprinsul comunei Viișoara, proprietate a statului, s-a găsit o *măgură veche*, așezată în centrul comunei, pe ioc potrivit; are forma unui oval; măsurîndu-se poala măgurei jos, a fost de 480 stîinjeni; la capul de la apus are nălțime de 48 stîinj., la mijloc 44 și la capul de la răsărit 34 stîinj. Și s-a mai găsit și *Brazda lui Novac*, ce vine drept de ia apus și merge spre răsărit; are largul de 2 stîinjeni și naltul de 1 stîinj. (subsc. *Drosu Constantin*).

⁴⁰ De la *Popînzălești* (plasa OltețuluP) avem informațiuni că : Tot despre răsărit, în depărtare de această comună la 3000 stîinj*. luați aproximativ, se află o brazdă ce vine de ia răsărit și merge spre apus sau viceversa, care bătrîinii o numesc *Brazda lui Novac* (subsc. *George Gavrilăscu*).

d dasupra e preut f Ocolul g Costantin s ; abatere semnificativă li Oltețul i stin-

vastei cîmpii dintre Caracal și Celei — este, zicem, cetatea pe care ne o înfățișează învățătorul local ca existentă^ în comuna Vădastra⁴¹.

D-l Bolliac a săpat în două, trei rinduri în acea localitate și d-lui ne afirmă cum că la Vădastra a fost, în mijlocul unei bălți, o stațiune preistorică ai cărei locuitori se serveau cu arme de piatră nelustruită și de os, cu vase de lut lucrate cu niina, fără roată, cu tot primitivul aparat al epopei paleolitice din timpii preistorici. Ei, ca semințiile lacustre ale Elveției, își îngropau morții pe coasta învecinată, mîncau scoici, melci și roduri pădurețe ale pămîntului., nu cunoșteau nici un metal și abia dacă într-o regiune mai lăturașă ^ vechii siliști preistorice, d-lui a găsit un obiect de aramă nativă⁴². Noi sintem obligați a crede pe d-l Bolliac în atribuirea așezămintelor din Vădastra unei epoci mai veche elecît tot ce s-a găsit pînă .acum la noi în țară, mai ales cînd vedem minunata colecțiune de grosolane vase de pămînt pe "care d-sa le-a publicat sub numirea *deCeramica dacică din Vădastra preistorică*, colecțiune în care s-a strecurat — spre a ne cam pune la bănuială despre deplina ei autenticitate — vreo șase, șapte lulele de formele cele mai realiste.

Dreptul" lui ^Dumnezeu, învățătorul din Vădastra, nu ne face nici o mențiune despre aceste curioase specimene preistorice.

O cestiune interesantă^ care se leagă de această localitate este negreșit și numele ei. împreună cu d-l Bolliac, nu putem crede că dînsa ar pro-

c existente d Ceramică ex, poate cu dreptate e interesante

⁴¹ Iată ce culegem din raportul învățătorului sătesc din *Vădastra* <plasa Bălții) : „în cuprinsul comunei Vădastra se află o cetate și mai multe mături. Cetatea este de pămînt calcaros și poartă numirea de *Sculienij* iar măturile sînt de pămînt, dintre care una poartă numirea de *31ăgura Fetelor*, iar celelalte n-au nume cunoscute. Cetatea cade spre apus de comună și este așezată pe loc șes, iar Măgura Fetelor, se află în marginea comunei, între sud și vest, una în centrul comunei, iar celelalte spre miazănoapte de această comună, toate așezate pe locuri înalte. Cetatea are forma unui pentagon avînd lărgimea ele 1600 stîinj. pătrați sau un pogon și 36/400* dintr-un pogon, înălțimea de 3 stîinj., virful rotund, înconjurată^ împrejurTM cu un pîriu de apă, avînd lățime ca de 3 stîinjeni; iară Măgura Fetelor are la bază forma unei circumferente, lărgimea de 225 stîinj. pătrați, înălțimea îi este de 5 stîinj. ; iară virful are forma unui con cu căpătiul tăiat. Măgura ce se află în centrul comunei asemeni are la bază forma unei circumferențe*; lărgimea îi este de 625 stîinj. pătrați, înălțimea de 6 stîinjeni, virful rotund, iar celelalte mături, ce se află în vecinătatea comunei, au tot acea mărime. întrebînd pe bătrîni, au spus că cetatea și măturile arătate le au pomenit din vechime și se^ vorbește de acele mături că au fost ca pichete sau centruri de apărare în contra barbarilor. în cuprinsul acestei comune s-au găsit *sulițe, lănci, topoare, vase de pămînt, bănuți si o mulțime de unelte de cremene*" (subscr. *A. Mari-nes cu*).

⁴² Am căutat* a reproduce în *anexa L* cele mai importante⁷ din descripțiunile date de d-l Bolliac despre localitatea Vădastra și elespre descoperirile ce d-sa a făcut acolo.

k 96/400 l incunyrată mi^m prejur s n circonfrențe o să s p vom căuta, qi portanți r descripțiunile

veni ele la un astronom latin, care de acolo *vedea astrele* pe cer. Să fie o numire de origină slavonă, derivată de la BO,D,A(voda), apă și OCTPIEL (răpede)⁹ iar nu ne vine a crede, deoarece nici apă așa de tot răpede* nu este pe acolo și nici compunerea ordinară⁷ a cuvintelor slavone nu permite

5 o asemenea combinație, cu postpunerea cualificativului. Rămine a se întreba claca* nu cumva numirea Vădastra n-ar avea vreo înrudire foarte de aproape, în sinul vocabularului limbelor traco-getice, cu numele vechi cetăți macedonice *Chalastra*, cu aceia al anticei mutațiuni poștale *Jkrtlan-stra* din Sirmiu; apoi și cu denumirile locale* ale marilor riuri din orientul¹⁰ Europei: Danubiul, numit aci *Ister* și Nistrul sau Tyras, căruia i s-a zis odinioară și *Dunaster*, în fine chiar cu termenul¹¹ *Tutastra*, prin care, dupe* spusa medicului grec Dioscoride, dacii însemnau dovlecii¹². Poate că o radicală comună a acelei limbe pierdute din toată peninsula Emului, identică în adevăr la sunet cu sufixa⁹ latină care ne a înzestrat limba noastră
15 de azi cu ziceri ca: *fiastră, colastră, fereastră*. . . a lăsat ultimele sale urme pe șețul românățean, dacă nu și în¹ câteva rare cuvinte ale poporului nostru.

Grație d-lui Bolliac, am aflat pe cîmpia din centrul acestui județ un fel de oasis preistorică*, înfundată* în mlaștina de la Vădastra și dasupra caria⁵ au venit a se superpune construcțiuni din epoce posterioare/, ro-
20 mane, ba chiar poate și medievale*.

Grație învățătorilor din satele apusene* ale aceluiași ținut, situate cam pe răzorul județului Dolji, și anume: a celor din Zănoaga¹³, din comunele

f origine g rapide h ordinarie i dacă k locali l orientele m termenul n de pre o snfîcea p om. s q preistoric e r infundat e s căruia e t posterioare e, u medievale s: posteriori ex x apusane

¹³ Cetatea *Chalastra*, la gurile* riului Axios (Vardarul) în provincia Mydoniei, figurează, cu variantele XaXacrrpa, XaXscnrpTj și XaXaia-rpoc
25 în *Strabon* VII, fig. 24; *Erodat** VII, 123; *Plutarch*, vit. Alex.; *Pliniu* IV, 10*; XXXI 10, „Nitrum Chalastricum” etc. Se afla¹ în localitatea Kulakiade astăzi. *Mutaiio Ballanstra*, între *Translitis* și *Meldia*, e citată în *Itinerarium a Burdigala BLierusalem usque*, pe calea dintre cetatea *Sirmium* (Mitrovitz), și cetatea *Serdica* (Sofia?); se crede a fi fost lângă
30 *Sribnitz*. Despre numirea *Mistera* Dunării de jos, găsim între alții, în *lordanis De Getarum sive Gothorum origine*, următoarea indicațiune: „Danubius ... in* lingua Bessorum *Mister* vocatur”. Tot *lorăanes*, V, precum și *Amian. Marcelin.* XXXI, 3, 3 și 5° și alții dau riului Tyras numirea de *Danastris*. în tractatul lui Dioscoride, **jeopl UXTJC**; **Urpix^c**;*, printre
35 alte denumiri de plante, reproduse în diferite limbi vechi, citim și aceas- ta: KoXoxuvoKc;, 'Poofxaioi xouxoipSvjTa oiX6aTixoc, Aaxoi, **ToUTaaTpa**. Aceași terminațiune *astra* aflăm în cuvintul românesc *fiasiră*, carele totuși este înverdat latinescul *filiaster*, *filiasta*, ce se prezintă în inscrip- ționi (*Orelli, Inscip. latin selec.* 6206, 6207 etc); precum și în termenul
40 țărănesc *colastră*, rămas pînă astăzi la bacia Carpaților chiar același ca la păstorii Lațului etc.

¹⁴ Din *Zănoaga* (plasa Ocolului) ni se arată că sînt: *trei măgure?* ce sînt în hotarul acestei comune: una despre răsărit de comună și se

s gurile t Strabone u Herodot x Pliniu, VII, 10 s y se află s, probabil din în- terpretarea greșită a formei din ex: află = afla z qui in ex a Ammian Marceilin b XXXIJ, 3,3 și 5 sc.: XXXI și XXXII s, XXXI, 3,2 ex c iaTpixife sc.: sbpicfc css.

foarte alăturate Cacaletii¹⁵ și Eadomirul¹⁶; iar, mergînd tot mai în jo

numește *Măgura lui Căpățînă*¹, este înaltă de 3 stînj. și în lungime de 1 stînj. și în virf de 2 stînj.; a doua este despre apus, se numește *Măgura Mare*, este înaltă de 4 stînj., în lărgime de 50 stînj., și în virf de 2 stînj. a treia este cam la miazăzi de comună, se numește tot *Măgura Mare* este în mărime tot asemenea (subsc. preoți M. Stănescu).

¹⁵ Din *Cacaleți* (plasa Ocolului) avem știre: „că la miazăzi de comu- se află un loc unde a fost *biserica*⁹ *veche* de la strămoși, așezată fiind o coastă, lingă o apă, care merge pe valea Giorocului Mare; tot pe ac- loc și lingă această apă este și *siliște de sat vechi*, iară de cînd cu ciur s-a spart din acest loc; iară *-peste* tot în acest loc se găsesc *cioburi* și *o vechi* și foarte groase la făptură. Tot la miazăzi de comuna noastră se a- și *o movilă* mare de pămînt, înaltă de 5 stînjeni, iară lungimea, ad- ocolul*, este 27 stînjeni și virful îi este trunchiat. Tot în această pa- de loc se află adică *oase de jidovi, olane, care curge apa pre ele, de lui*; adică cînd dă ploii se găsesc de acestea, adică olane și oase. *Măgura* zisă mai s- poartă numele de *Măgura Turcului*. La miazănoapte de comuna noas- sînt în număr de zece *movile*: una numită *Măgura Mare*¹, are înălțî- de 4 stînjeni, iară ocolul de 24 stînjeni; alta numită *Măgura Mică*, are înălțime de 3 stînjeni, ocolul 18 stînjeni; alta numită *Măgura Corn* are înălțime 4 stînjeni, ocolul 15 stînjeni; alta, numită *Măgura Berz* are înălțime de 6 1/2 stînjeni, ocolul 34 stînjeni; alta, numită *Măg Pitrcelii* are înălțime 4 stînjeni, ocolul 17 stînjeni. Toate acestea au virf trunchiat și sînt așezate pe pămînt limpede. La miazăzi de comuna noas- pe niște dealuri și pe* niște rișe se găsesc arme vechi, precum puș- pistoale; de acestea se găsesc și acum în prezent” (subsc. D. Ionescu).

¹⁶ Din *Eadomir* (plasa Ocolului) avem informațiunile următoare: „Se află *mai midie măguri* în hotarul moșiei acestii¹⁷ comune, din vrem- vechi, cu numele ce poartă fiecare îndeosebi și în ce parte de loc a cor- nei cade, dupe⁹ cum se însemnează la vale: *o măgură* spre miazăzi de comră, cu numele *Măgura de la Stăncilă*, care se mai zice și *Măgura la vîile Hagiului*, așezată într-un pisc de deal, numit dealul Stănci- avînd forma circonferenței, ocolul la bază este de 31 stînjeni și în virf de 2 stînjeni cu virful trunchiat. Și spre apus de acea măgură se cun- *urmele uui șanț* de cele bătrînești, care este în depărtare ca de 40 stînj și este în lungime de 60 stînjeni, largul 1 stînj și adîncimea iară 1 stînj și pămîntul aruncat spre răsărit dintr-insul, fiindu-i un cap spre miazănoapte și un cap spre miazăzi. *O măgură* spre miazănoapte de comună, cu numele *Măgura Dolani* avînd forma tot a celei de sus; ocolul la bază este de 35 stînjeni și înălțimea* de 2 stînjeni, cu virful cam trunchiat, așezată pe un deal numit dealul Dolani, lingă drumul cel mare, nu departe de drumul Albotii, despre miazănoapte de drum. *O măgură* spre miazăzi de cea de sus și tot spre miazănoapte de comună, cu numele *Măgura Dumbrăvii*, așezată pe un deal, numit dealul Dumbrăvii, lingă drumul Zănoagei, spre miazăzi de drum, tot în forma celor de mai sus; ocolul

dpreut e biserica s f stînjini g adică ocolul s: adică ocolul ei h Măgura mare i după următoarea i Corni s, din neatenție, după f Barzeis l Purceiis, după e m. ex, poate mai corect n acestei o după p una ex, semnificînd fie una, fie —ceea ce este puțin probabil — o grafie hiperetimologizantă pentru articolul nehotărit q Hagiului r ciferinței s stînjini / se cunoaște ul x una y nălțimea z Dumbrăvi s, preluare me

din Dioști% din Marotin*, - din ambii Amărăștii* și din Ghizdă

bază este de 30 stinjeni, și 'naltul" de 2 stinjeni, cu vârful trunchiat. O* mǎgurǎ spre răsărit de comună, între hotarul moșiei cătunului Vijuleștiu ce depinde de această comună, cu numele *Măgura Măiugului*, care se înal-

5 zice și *Măgura Apărătoare*, în forma piramidei, cu vârful trunchiat, avînd ocolul la bază de 40 stinjeni și naltul de 3 stinjeni, așezată pe un pisc de deal, numit dealul Obogeanului și se cunosc *gropi vechi*, de cele strămoșești, pe lingă acea mǎgurǎ și pe acel deal și *șanțuri vechi*, care spun bătrînii că au fost siliște veche de la moși strămoși. Asemenea spre apus de
10 această comună se mai cunosc *ruine* de cele bătrînești, care spun bătrînii că au fost oraș vechi, de cînd cu tătarii și cu* jidovii, de unde s-au scos la anul 1860 niște cărămizi, de pluguri, de pre acel loc, cînd s-a arat întii, care cărămizi au fost de 2 palme în lungime și laturile asemenea, însă grosimea de 5 degete, avînd forma pătratului; și acum acele cărămizi s-au
15 sfărîmat de pluguri, arîndu-se mai de multe ori acei loc și s-au găsit mai multe feluri de rămășițe de la lăcuitorii din vechime pe acel loc, precum : *urcioare, oale* și *străchini*, și locul acela, în care sînt ruine și gropi și unde s-au găsit acele cărămizi și celelalte poartă numele de *Livedea Boierească*, care se mai zice și *Stupina*. S-au găsit în pămîntul acestei comune, la miazănoapte de comună, la anul 1865, o sfărîmătură de *îmbrăcăminte de zea*, ca de 2 palme și o *sabie de oțel*, de către un lăcuitor, care sabie a făcut-o seceră pentru seceră griului, și s-au găsit și *bănuți vechi* în multe feluri de rămășițe de la lăcuitorii din vechime și de la care ruine se cunosc și *gropi*
20 pe acel loc; și locul acela, în care s-au găsit aceste obiecte, poartă numirea de dealul Furciturilor" (subsc. *M. Dițulescu*).

* în comuna Dioști (plasa Ocolului) ni se semnaleză cele următoare : „Se află mai multe mǎguri în hotarul moșiei acestei comune, din vremile vechi, cu numele ce poartă fiecare îndeosebi, de pre cum se spune la vale. O* mǎgurǎ, numită *Măgura Dioștenilor* despre miazăzi de comună,
30 în forma unei circumferențe, avînd ocolul ei la bază 41 stinjeni', cu vârful trunchiat; așezată pe loc șes, lingă drumul Bărăceștii. O mǎgurǎ în partea despre miazănoapte de comună, cu numele *Măgura lîrca*, așezată într-un pisc de deal lingă dramul Cocăneștii, ce merge la Caracal și Craiova, în forma unei circumferențe, avînd ocolul la bază de 18 stinjeni*; cu vârful
35 tot trunchiat ca și al celei dintii. O mǎgurǎ în partea despre miazănoapte de comună, cu numele *Măgura Bășicuța*, așezată într-un pisc de deal lingă valea eleșteului, ce-i zice și valea Bratici în forma unei circumferențe, avînd ocolul la bază de 9 stinj., cu vârful trunchiat. Spre miazăzi de această comună se mai cunosc" *ruine de o biserică*, care spun bătrînii
40 că a fost acolo biserică de la moși strămoși, care s-a ruinat de tot și se vede și acum acolo o *cruce de piatră*, scrisă cu litere necunoscute. Și zic că și acum se vede locul unde a fost sfîntul prestol în altar, acoperit cu puțin pămînt pe deasupra și acum este arat locul pe acolo și se află în depărtare de această comună ca de 1200 stinj. spre miazăzi, ce-i zice acolo și *Moiea*,
5 unde este crucea și locul prestolului. S-au găsit de locuitorii niște *spărturi de oale* într-un loc unde a fost în vremea veche un sat, ce-i zice, acolo unde

a 'naltul s marcînd conștientizarea folosirii unei forme simple b depinde c cari d ad. s e degete f și celelalte s : și c. l. ex g livadia ex, posibilă coruptelă, căc di are valoarea z, dacă i nu poartă accent ascuțit h de pre css. i stinjini k numesc s l sinturi m dasupra n de cătră

a fost satul, dealul Nucilor, și unii dintre locuitorii acestei comune găsit *bănuți vechi*; dupe cum spun unii ca a găsit un lăcuitor, cu numele Ion zet Nițu, bănuți vechi, dar acesta neagă găsirea acelor bănuți" (subsc. *M. Mihăiescu*) •

* Din comuna Marotinu de Sus (plasa Balta) avem informările următoare : „în cuprinsul" acestei comune se află mai multe locuri însemnate • precum : *Gunoii Batîșei, Teiul Moșii, o mǎgurǎ, un deal, Drumul Lupeanului, Lacul Galeșului și Dăboacia*. *Gunoii Batîșei* este însemnat din vechime, care este făcut ca un fel de mǎgurǎ, fiindcă a fost chiar siliște în acel ioc, care siliște se numea Marotinu de Sus și de aceea numele acelei siliște i s-a dat și comunei tot numirea de Marotinu de Sus. Al doilea urmează *Teiul Moșii*, loc însemnat din vechime, ce-și are numele de la reșea reșea dupe numele "Motea și desparte moșia locuitorilor de moșia Ghizdăveștilor. Al treilea urmează *Măgura Turcului*, care această mǎgurǎ este făcută din vechime de ia moși strămoși și i se dă numirea dupe numele unui turc ce ședea cu locuința în vârful acelei măgure. Al patrulea urmează *Grindul Tursanului*, dupe numele unuia, Tursanu. Al cincilea urmează *Drumul Lupeanului*. Al șaselea urmează *Dăboacia*, dupe numele lui Dăboacă și al șaptelea *Dacul Galeșului*, dupe numele lui Gali, care dintr-aceste locuri se scoate pește, ioc însemnat din vechime ca drept semn ele hotar, ce poartă parte moșia locuitorilor de moșia comunei Mirșanii. *Gunoii Batîșei* este însemnat spre miazănoapte de comună și este așezat pe vale; *Teiul Moșii*, în partea despre moșiei despre miazănoapte, ce se desparte cu Ghizdăveștii, așezată pe deal; *Măgura Turcului*, în capul siliștei spre apus, așezată pe deal; *Grindul Tursanului*, la miazăzi de comună în capul moșiei, așezat pe deal; *Drumul Lupeanu*, tot la miazăzi, semn de hotar, ce desparte de moșia locuitorilor de Sohotești și merge cu un cap la miazăzi și cu unul la miazănoapte; *Dăboacia*, la miazănoapte în laturile moșiei, așezată pe deal; *lacul Galeșului* spre apus, așezat pe vale; *Gunoii Batîșei* este de 50 stinj. nalt. zece ocolul lui și este cu vârful rotund; *Măgura Turcului* este de 60 stinj. naltă, 60 stinj. ocolul ei și este cu vârful țuguat*. *Grindul Tursanului*, 12 stinj. ocolul lui, 8 stinjini nalt și este cu vârful trunchiat. O parte din arme, unelte, scule, bănuți, idoli, chipuri și alte feluri de lucruri din vremile vechi nu s-au găsit" (subsc. *G. G. Marinescu*).

* Din *Amărăștii de Sus* (plasa Bălții) sînt științele ce următoarele : „în cuprinsul" acestei comune și în vecinătate se află un sat cu numele *Polovinele*, care s-a surpat de cînd cu tătarii, pe la anii 101 (?) dupe război, care se găsesc în acel loc de sat *cuptoare de cenușe și cărăbani* cu numele *Bucinișul*, de cînd cu tătarii și cu uriașii, unde a fost război pe acea vreme și de aceea i s-a dat numirea de tabără, care se găsește în acea tabără *sulițe, arce de fier* și o* *siliște*, care a fost iarăși sat, clădit după război nu se știe de cînd este spart, dar se găsesc într-însul *gropi, șanțuri, mizide Antina, fier și olarii*; se mai află un loc de *biserică*, care este făcută cu cărămidă mare de Antina; se mai află o mǎgurǎ care poartă numirea de *Măgura Săpată*. Iară locul unde se află siliștea și bănuții se numește *Biscelele*. Satul *Polovinele* și tabăra *Bucinișului* cad

o comuni p de pre q Mihăiescu css. r cuprinsul s de pre t așezat u lăcuitorii
" x trei y om. s z țuguat — vârful om. s a cuprinsul b se găsește c Bucinișul
ciunișul s. preluînd o greșeală din e d om. s e dară f cărămizi — cu om. s g mar
h Bucinișul ex

Aceste două puncturi sînt : de o parte, puţin la nord de Caracal, vechea vatră a familiei Brîncovenilor⁷¹, ruinele locuinţei lui Matei aga, devenit apoi Matei vodă Basarab, şi însuşi cuprinsul⁷² mănăstirii Brîncovenii; iar la extremitatea nordică a judeţului, jumătate din cuibul ilustrei familii

de eroi, Buzeştii, carele, prin mănăstirile lor Stăneştii şi Dobruşa, se întindea şi în districtul Vilcea. În Eomanaşi avem mănăstirea Căluului, cu portretele celor trei fraţi de arme ai lui Mihai Viteazul, cu portretul domnitorului însuşi şi al fratelui său Petru Cercel, cu acelea ale soţilor şi fiilor acestor domnitori şi ai credincioşilor lor vasali.

Miceşte de ajuns, domnilor, a rememora acum în treacă că aci sînt palatele şi mănăstirea lui Matei Basarab, mai apoi prenoite de Constantin vodă Brîncoveanu⁵².

g Brîncoveanu h coprinsul i îmi este

⁵² Din raportul învăţătorului de la *Brîncoveni* (plasa Oltului) voi extrage aci cele relative la clădirile care amintesc la faţa locului despre domneasca familie a lui Matei şi Constantin : — 3, Spre răsărit de această comună, pe un deal, se află *ruinele caselor familiei Brîncovenilor*. Acest deal, cu o suprafaţă ca de 3 pogoane, a fost închis cu zid de cărămidă în formă de cetăţuie, de pre cum arată şanţul din care s-a scos de curînd cărămidă. Cărămida este de mărimea celei ce se face acum; însă este de observat că varul pus între cărămizi are o tărie foarte mare, astfel că mai bine se poate rupe cărămida decît varul. Din aceste ruine mai este un zid cu o grosime de patru palme, înălţimea* de 11/2 stînjeni; iar lungimea de 19 stînjeni. Acest zid a făcut parte din cele ce serveau de cetăţuie, care aveau¹ formă rotundă neregulată. Înăuntru erau case, care s-au stricat de lăcuior! pentru a lua cărămida, -dupe care² le au săpat pînă la adîncime de 3 stînjeni. Tradiţiunea se exprimă³ astfel despre aceste ruine : Aci au fost casele Brîncovenilor; pivniţele⁴ erau atît de mari că putea intra carul cu boi şi buţi, se întorcea prin pivniţa şi ieşea tot pe unde a intrat. Mai multe nu se ştie despre aceste ruine; — 4, Lingă, aceste ruine, spre apus, *e&tebiserica satului*, zidită ia anul creaţiunii 7193 (1685), de familia Brîncovenilor, de pre cum s-a putut descifra din inscripţiunile cele două ce sînt în biserică. Înăuntrul bisericii se văd zugrăviţi din vechime ctitorii în costumele lor vechi. Tot în biserică este un mormint, pe care este o piatră cu inscripţiunea ruinaţă; la finit se vede anul 1695 cu slove; — 5, în curtea acestei biserici, spre miazăzi, este o *cruce de piatră* înaltă de un stînjeni, cu inscripţiuni pe trei feţe. Literile sînt amestecate, latine şi chirilice. Eu s-a putut cunoaşte în ce limbă este scrisa. La finitul acestei inscripţiuni se vede anul 1707, cu numere arabe; — 6, Spre miazăzi de satul Brîncoveni, sub⁵ un mare deal, se află *mănăstirea Brîncovenii* cu două biserici. Cea mai mare este făcută de moşul lui Matei Basarab, înnoită⁶ de acesta la anul⁷ creaţiunii 7140 (1632) şi în fine făcută în starea actuale de Constantin Brîncoveanu la anul lui Hr. 1699. În biserică este un mormint cu două inscripţiuni în piatră. Aci repauzează Papa postelnicul Brîncoveanu⁸ cu soţia sa, Stanca Cantacuzino, părinţii lui Constantin Brîncoveanu; — 7, A doua *biserică* este mai nouă, făcută de Constantin Brîncoveanul Basarab, la anul de la Hr. 1700. Aceste noţiuni le am scos pe scurt de pe inscripţiunile îmbelor biserice (subsc. *T. Marinescu*). în anexa *M**. am reprodus⁹ diferite documente relative la vechile clădiri de la Brîncoveni.

d înălţime e cel ce servea f avea g de pe cari h se exprime i pivniţele k sub / înainte de şi înnoită, s ad. şi m la anul — Brîncoveanu om. s, care ad. (?) ca o conştiinţare a lipsei de sens acuzate de construcţie n Brîncoveanu o vom reproduce

Mă opresc asemeni de a dezvolta mai pre larg cele ce învăţătorii s teşti din Şopîrliţa⁵³ şi din Dobrun⁵⁴ spun despre casele şi despre biserice

⁵³ Din raportul de la *Şopîrliţa* (plasa Oltului de Sus) transcrie încă aci cele următoare : — 1, în partea despre apus a acestei comune este o *mănăstire ruinaţă* foarte veche ; se zice că este făcută în zilele lui Matei Basarab cînd era domnia la Brîncoveni, chiar de un ministru al său cu numele Ghinea vistierul⁵⁵ (grec de origine⁵⁶); este în lungime ca de 7 stînjeni, numai lumina înăuntru, şi lărgimea ca de 6 stînjeni; grosimea zidului este tocmai de un stînjeni mare; zidul este zidit numai cu gresie, cărămidă şi var; cărămida, în mărime, lungul, 1 palmă domnească şi degete, iară grosimea, o şchioapă; pe sus are cărămizi în trei colţuri săpături; în patru colţuri înăuntru are patru pietre, cite una la fiecare colţ, nescrise; este fundată pe un loc care se numeşte de bătrîni *sub z&po* în marginea apei Olteţului, într-un deluş. Tot lingă această mănăstire mai se găsesc nişte ziduri în formă de case pătrate, tocmai aproape de Olteţ în depărtare de mănăstire ca de 12 stînjeni. Aceste case se zice că au fost o grădină de animale sălbatice, mai mult⁵⁷ ciute; de aceea s-a şi numit acel loc *la Ciutărie*. Biserica se zice că s-a părăsit pentru că s-a jăfuit⁵⁸ spurcat de turci, că⁵⁹ au şi tăiat pe Ghinea ; — 2, Tot pe această proprietate, în coprinsul acestei comune, dincolo de Olteţ spre miazăzi, într-o vâlcea numită Cerneaua, s-a descoperit în anul 1864—65, o *comoară* de felurite antice, precum : inele de aur cu pietre de diamant, brăţări de aur cercei cu asemenea⁶⁰ pietre, linguriţe, boabe de mîrgăritar înşirate pe şir de aur etc. Acestea s-au găsit de un George Coman, locuitor în această comună; el este un om exaltat de minte, are aplecare⁶¹ de a prinde vulturii cu ogarul; a dat ogarul dupe o vulpe şi a intrat acolo în Cerneaua în vizuină şi vulpea, şi ogarul dupe ea. El, de frică că-i mîncă ogarul, a lăsat sapa şi a fărîmat vizuina şi s-a pomenit cu ele curînd din vizuină ; citeva⁶² fost⁶³ mai mari, le a luat în traista care purta de mîneare, iar din boabe de mîrgăritar a mai spart cu piatra pe muchia sapii şi le a lăsat acolo. Se înştiinţară proprietarii locului, Brătăşenii, şi-i luară citeva inele şi şir de mîrgăritari, pe care îi deteră cîteva gologani; văzînd el că-i sînt⁶⁴ preţ, a plecat cu ele în traistă la bilciul Floriilor la Caracal şHa cine arătat l-a bătut şi i le a luat; cine? nici el nu l-a cunoscut. în urmă înştiinţară toate autorităţile acestui district, veni prefectul la faţa locului a căutat cernind ţarina cu ciure şi a mai găsit şi atunci ceva din amaneturi; a mai găsit şi în urmă lumea clin comunele vecine boabe de mîrgăritari, cu ciurele, în ţarină şi le a vindut proprietarilor lor. Acum acolo nu se mai găseşte nimic; chiar de la anul 1865 s-a arat grîu pe acelaşi loc; astfel s-au finit cu aceste amaneturi. Se spune de bătrîni că aceste amaneturi au fost îngropate acolo de 12 hoţi, cari au trecut Olteţul acolo cu 5 cai încărcăţi; în acel timp Brătăşanii, proprietarii acestui district erau căpitani de poteră şi s-au războit cu dinşii în acea vale; atunci le au îngropat ca să fie uşori⁶⁵ de scăpat. Acea vale, care se numeşte Cerneaua este o scursoare de apă care vine din ploaie, curge de la apus spre răsărit şi se varsă în Olteţ; adîncimea pe unele⁶⁶ locuri este de 3 stînjeni; pe

p vistierul q origine r stînjini s pietri t multe u că e, ex x asemine y care z ce a fost a că sînt b în c cu ad. s d uşor s ; am preferat lecţiunea din pentru aerul ei popular, în ton cu întregul pasaj e pe unele locuri

acum ruinate, ale vistierului* Ghinea Olarul, a cărui aprigă lăcomie la bani atrase asupra-i și asupra stăpînului său, Matei vodă, ura și minia poporului.

Tradițiunea acelor tragice evenimente, păstrate în cronicile noastre⁵⁵, este încă viie* în memoria locuitorilor din Șopirlîța, cari, împărțind legenda

k vistierului e, ex, grafie notabilă din punct de vedere fonetic l viie s, cu aceeași abatere semnificativă

5 locuri este de 2 stînjeni; lărgimea asemenea; are și godovane (bălți); vara seacă mai totdeauna; — 4, Tot în coprinuF acestei comune, spre răsărit, este o groapă ca de 5 stînjeni adincă și largă tot asemenea' această groapă se numește din vechime Gaura Șopîrlei, de la care și-a luat și comuna numele de Șopîrlîța; în această groapă se zice că a locuit o șopîrlă sau un șarpe" mare. El a mîncat mai multe animale de ale oamenilor; se spune de bătrîni că chiar și copii; a fost omorit de vînătorii de pre atunci cu puștile; groapa este rotundă, săpată de șarpe; sînt în ea multe oase vechi putrede" (subsc. preot. I. Ionescu).

⁵⁴ Din comuna Dobrunul (plasa Oltului* de Sus) ni se rapoartă* mai aceleași informațiuni : „în moșia boierilor Brătășeni, subTM un pisc de deal, în marginea Oltețului, în vecinătate cu comuna Dobrunul, se află în fața pămîntului rămase ziduri de case. Biserica e apropiată de acele ziduri ... Se povestește de niște talere de argint, cuțite, inele de pietre* scumpe, brățări de aur cu pietre scumpe și boabe de mărgăritare. Zidurile se află pe pămînt simplu, iară nu pe piatră; ele cad spre răsărit. Zidurile bisericii sînt și acum necăzute, de cărămidă potrivită, zidite cu var, forma avînd-o' un dreptunghi. Despre ziduri și biserică se spune de niște bătrîni și un preot că, clin povestirea părinților lor, au fost zidite de Ghinea vistierul*, ce i s-a' zis Țucala% de neam bulgar, în zilele cînd era domn Matei vodă. Boabele de mărgăritar°, se povestește că, la anul 1865, afară din comună, spre miazăzi de* vâlcelele ce se numesc Cernele, unde și acum este o braniște de ulmi, numiți ulmii din Gădărel, în depărtare de comuna Dobrunul ca de 900* stînjeni, unde pe acele vâlcele s-au găsit într-o vizuină în pămînt făcută din fire ; iară largul a avut ca cît ar intra o fiară sălbatică și adincimea de doi stînjeni" (subsc. preot. Dimiț. Iorăăchescu).

⁵⁵ „Și așa fiind turbați (slujitorii lui Matei vodă și mai virtos doro-banții și seimenii și alte cete), cînd fu într-o zi, se strinseră toți în curtea domnească ca să ucigă pe* doi boieri ai lui Matei vodă, anume Ghinea-35 Tueala și Badul Vărzarul vel armaș, aruncîndu-le prihană cum că ei sfătuiesc pre domn ca să nu ie dea' lefi. Și așa, fiind ei turbați ca niște porci far' de rușine, se suiră sus în casele domnești și dădură* năvală unde zăcea domnul lor, căutînd pre acești boieri, sub căpătăiul lui, sub paturi, prin poduri, prin cămări, prin lăzi*, pînă îi găsiră si asa, dinaintea

40 i-au luat, cît se cutremura locul de groaza lor, dezbrăcîndu-i de haine, bătîndu-i nemilostiv, pînă i-au scos afară la cîmp și acolo° i-au omorit înaintea tuturor° oștilor". *Istoria Țării Românești, de cînd au descălicat românii, în Magaz. ist. pentru Dacia*, tom. IV, pag. 328.

f coprinul css. g asemine h șerpe ex, deși grafia obișnuită este cu e i preut k Oltul l reporta ex, cu o poate pentru 6 (=oa) m sub n pietre s, deși grafia obișnuită atît in s, cît și ine, ex este petre o mărgăritari p avîndu-o q vistierului r s-au s Țucala t pe u om. s x pre y deie z dederă a lade b acole e, ex, cu e poale pentru e c tuturor d Magas. s

de hrăpîri a vistierului* între un mit fabulos și între un fapt posibil, ară la un oarecare loc din comuna lor, o groapă mare în care odinioară ax locuit un șarpe uriaș ce devasta vecinătatea, iar, de altă parte, spun că boltile vechilor case ale lui Ghinea s-ar fi găsit acum cîțiva ani comori r prețuite.

Fără de a mai rătăci prin schiturile de o însemnătate secundarie, cu sînt Hotăranii⁵⁶ și Popînzăleștii⁵⁷, fără de a ne mai pierde timpul spicui

⁵⁶ între comunele de la care au venit răspunsuri la *Gestiona archeologie* al meu, nu figurează *Hotararii*(din plasa Ocolului). Dar coleg nostru, d-l V. A. Ureche° a avut buna voință° a-mi comunica un *Tablou istoric al tuturor bisericilor și mănăstirilor din județul Romanți*, pe ca d-sa l-a întocmit, precum și pentru alte județe ale țării, pe cînd e director general al Ministerului^ Cultelor și Instrucțiunii Publice. V extrase din acel tablou cele atîngătoare de schitul* Hotăranii, care p la secularizarea mănăstirilor se afla închinat mănăstirii Dionisiu de Muntele Atos : „Hotăranii, cu o biserică, mănăstire de călugări, înfi țată ia anul (7096) 1588 de jupîn Mitrea vornicul și restaurată de Ma Fălcoianu. Inscripția dasupra* ușei bisericii zice: «Această sfință dumnezeiască* bis^rteafce se cheamă Hotăranii, cu hramul Soborul' în rilor, din temeliea° fost făcută de jupîn Mitrea vornicul și jupînița Neag la cursul anilor de la zidirea lumii 7096. Treeînd multă vreme și stric du-se, îndemnatu-s-a eu ajutorul lui Dumnezeu jupîn Matei Fălcoia biv vel căpitan sin Gheorghe vornicul de au dres-o și au înfrumuseța cu zugrăveală și a făcut altele asemenea un om (?°) ca să-i fie vecini pomenire; în zilele prea luminatului Domn Ico Constantin Brîncovea Basarab voievod, la leat 7216 »".

Ctitorii zugrăviți în biserică de ia Hotăranii, la fereastra des miazăzi :

Jupîn Radu stolnicul Fălcoianu vel vornic	Jupîn Șerban Cantacuzino Ico Constantin Basaraba V.V.
--	---

Jupînița ego Andreiana	'''I Jupînița ego Măria
------------------------	-------------------------

Ctitorii de la fereastra despre miazănoapte :

Jupîn George Fălcoianu vornic	Jupîn Barbu
Jupînița ego Caplea	Jupînița Stanca
Jupînița Despina.	Jupînița Preda.

⁵⁷ Din *Popînzălești* (plasa Oltețului), dosarul nostru ne oferă° și țele următoare : „Această comună este așezată pe loc plan, avînd di țiuinea orizontală^?); despre răsărit de această comună se află mă stirea schitului Popînzăleștii în depărtare ca 300 stînjeni, care schit împrejmuît cu zid despre răsărit, nord și sud, iar despre apus cu apa mentul, în centrul căruia este o boltă mare drept poartă a curții biseri (subsc. *George Gavrilescu*). Către care adăogim* din *Tabloul istoric* d-lui V. A. Ureche, însemnarea că „schitul Popînzăleștii are o bise înființată la 1853 de egumenul Lavrentie°, în care figurează în portr murali prințul Știrbei și fondatorul° numit".

c Urechle s, Urechia e, ex, grafii omofone, amîndouă, transcrierii noastre f bunăv g la Ministeriul h skitul i deasupra A' dumneedească s, dumneedeiasca ex / Soborului fost n de vecinică o ofere p orizontale q adaugem r Laurentie s fondatorele

leaturi de clădiri și nume de *ctitori* prin vechile bisericuțe de sat⁵⁸, vom grăbi acum iarăși către pragul nordic al județului, la vatra Buzeștilor.

Acolo, între comunele cu denumirile caracteristice de Morunglavu și de Oboga, se află și cea mai antică reședință a familiei, în satul Ciuturoaia sau Cepturoaia, astăzi Știrbei⁵⁹ de pre proprietarul său actual

⁵⁸ în dosarele* de răspunsuri la *Gestionarul arelieologie*, mai aflăm oarecare noțiuni locale izolate, ce nu le am putut grupa în vreunul din cercurile sau din regiunile anticare întru care* am împărțit județul Romani. Pe acelea le transcriem dar aci, ca să fie dosarul complet în aceste
10 note : „*Cirloganii* (plasa Oltețului[^]). Se află o *biserică veche* fără înveliș, însă, de când este, nu se vede nici o inscripțiune și se află între apus și miazăzi și este situată în *Valea de Trestii*, în depărtare de comună ca de 2000 metri, a cărei^l lungime este ca de 9 metri și lățime de
15 4 metri, zidită cu cărămidă mare și groasă în forma unui dreptunghi” (subsc. *B. Giurescu*).

Gropșanii (plasa Oltețului): „între punctele cardinale miazăzi și răsărit de la comuna *Gropșanii* spre comuna Băleasa, departe ca la 1000 metri, se află o vale numită *Valea Bisericii*, care acum aproape 230 de ani, cam pe la anul 1640, se afla în acea vale un mic sătuleț,
20 care tot în acel an, dupe cum au auzit și bătrînii de la părinții lor, s-a devastat cu desăvîrșire de turci, rămîind acea vale cu numele de valea Bisericii, fiindcă o mică bisericuță ce era în acea vale a durat mai mult timp* în urmă și chiar astăzi se pot cunoaște chiar locurile unde fusese odinioară acel sătuleț ; acum însă este cea mai mare parte
25 din acea vale acoperită de pădure, iar^o parte din ea se cultivă de locuitori”, (subsc. *P. Predean*). Am dat^o în anexa A” un extract din *Tabloul istoric* al d-lui V. A. Ureche, în privința principalelor biserici de sat mai vechi.

⁵⁹ Reproducem în întregul său, raportul ce avem de la comuna
30 *Știrbei* (plasa Oltețului) : „Știrbei, numită în vechime și chiar astăzi *Giuturoaia* sau *Cepturoaia*, este situată în partea dreaptă a riulețului Oitețul. În partea despre sud se întind dealuri, care astăzi se află plantate cu vif. Se numește Știrbei de pre numele principelui Barbu D. Știrbei, care aici are proprietate, astăzi a fiului[^] său, principele George B. Știrbei.
35 în partea despre sud-vest se află cătunele Dobreții și Cârțișoara, ce-i aparțin și de care se separă prin pădurea sus-numitului proprietar, ce este traversată de valea numită a Căluului. La nord-est se află asemenea cătunele Mologeștii și Oltețanii, de care se separă prin riulețul Oitețul. *Biserica* ce se află în această comună, propriu-zisă Știrbei, se zice a fi
40 făcută de aceiași fondatori⁷ care au edificat vecina mănăstire a Găluului, ce se află spre sud de această comună. Inscriptiile însă ce se văd pe pietrele morminturilor, fiind slavone, nu se pot descifra, ca să se poată cunoaște pozitiv data și numele fondatorilor⁷ ei. Locuitorii acestei comune, în tradițiunile lor, zic a fi edificată de niște haiduci, cari au edificat și
45 pe aceea a Găluului. Aceasta provine poate de acolo că frații Buzești și alții cari au edificat pe aceea a Găluului, fiind oameni de arme, dupe cum ni-i descrie istoria, și clin cauza răzbelelor ce erau pe acele timpuri,

t dosarele noastre u anticarii între cari x Oitețul y cărei sc. : căruî css. z om. s a iar' e, ex b vom da c cu viia d fiului ex; am păstrai forma din s, deși este foarte rară în ansamblul edițiilor, pentru relevanța ei ea Găluului s : Căluul ex f fondatori

și cea de pre urmă locuință a ultimului dintre Buzești, răposat în secolul nostru și îngropat în biserica din Străjești⁶⁰.

au edificat acea mănăstire cu patronagiul St-ului Mcolaie* sau în urma vreunui singeros răzbel, sau ca refugiu în acea vale, unde desigur pe acele timpuri era tot împrejurul acoperit de păduri aproape nepenetrabile* și de unde a putut foarte logic să* se nască, tradițiunea că îmbele aceste biserici ar fi edificate de haiduci. Înaintea acestei biserici, în curte, unde se află astăzi conacul proprietății și în care sade* îngrijitorul însărcinat cu cultivarea cimpului, se zice prin tradițiune, ba mulți spun că au văzut părinții cari ar fi intrat în subterana ce se află în această curte și unde se găesc obiecte prețioase, precum : sfeșnice de aur și argint, arme vechi, monete asemenea vechi etc, dar care se zice a fi păzite* de spirite rele. Se mai zice, încă, că la intrarea acestor subterane se află dasupra pragului o inscripțiune cu litere, care dacăTM s-ar putea citi, ar fi liberă intrarea. Unul dintre locuitori adaogă” că a avut un părinte, astăzi răposat, care i-ar fi narat că din întimplare intrînd în acea subterană, osebit de multele obiecte prețioase ce a văzut, a luat niște monete și cînd a voit să iasă ușa s-a închis, astfel că l-a constrîns un ce invizibil a lepăda ce luase. Voind apoi din nou a ieși, n-a putut pînă ce nu și-a scuturat toate veștmintele^o și dupe^l ce a găsit o mică monetă căzută din întimplare în opincile³ sale, pe care lepădînd-o, ușa s-a redeschis, lăsînd ieșirea liberă. Acestea culegîndu-se de subsemnatul din narațiunea lăcuitorilor acestei comune, am format acest răspuns spre satisfacțiunea întrebărilor făcute de d-l ministru, care se va înainta dupe obligațiune” (subsc. *Sabinu Bragomirescu*).

Spre completarea noțiunilor³, reproducem și cele aflate în *Tabloul istoric* al d-lui V. A. Ureche : „în Știrbei se află două biserici, una închinată cuvioasei Paraschiva, se zice a fi făcută la 1560 ; într-însa sint pe pereți portretele lui Constantin Buzescu și familia *

Constantin Buzescu cu soția sa și cu trei fii, anume : Preda, Radu și Constantin,

Șerban, vel vornic Știrbei, ginerele lui Constantin Buzescu. Păuna, fiica lui Constantin Buzescu.

în a treia biserică sau tindă se află două morminte, dasupra cu lespezi de piatră scrise cu litere slavone, care nu s-au putut descifra. A doua biserică din Știrbei este clădită la 1851 de Mcolaie Gheorghiu și de Prințul B. Știrbei”.

⁶⁰ învățătorului care funcționa pe la 1874 în Străjești (plasa Oltului de Sus), i s-a părut că „cercetînd *scrupulos cu de-amămintu* nu s-a putut dovedi în această comună din antichitate nimic de văzut”. Cei cari au întocmit *Tabloid istoric* al d-lui V. A. Ureche, n-au desprețuit însă a semnala „o biserică în mahalaua din vale, înființată la 1733 de Constantin Buzescu și soția sa Măria și restaurată de locuitori, precum și alta în mahalaua din deal, înființată la 1818 de Constantin Buzescu fiiul celui de mai sus și restaurată de familia Darvaris ; tot aci se află

g Nicolau h impenetrabile i ca să kșede s, siede ex l păzită m dacă n adaog o veștmintele sc. : vestmintele s, vesmintele -ex p după q opincile r lepădmdu-o s not unelor

în aceste diverse localități, în mănăstirea Calmului⁶¹, în scnitul

m Căluil

pe piatra mormintală* a acestui din urmă Constantin Buzescu, următoarea inscripțiune" :

10 Buzeștii ce din vechime
Pentru țară s-au jertfit,
S-au sfârșit acum prin mine,
Precum Domnul a voit;
Căci odraslă bărbătească
15 Din mine n-au rămas,
Ci numai de femeiască,
Două fiice-iubite las,
Rămîind spre pomenire
Mște semne și lucrări
20 Numai doar' din auzire
Și din alte întimplări.
Oasele cele trudite
Aicea se odihnesc
Sub pămînt acoperite
De piatra ce le* păzesc.
Iartă dar, iubite frate,
Cel ce vei vrea să citești,
25 Blagoslovind întru toate
Pre rumânașii Buzești.
Smeritul Constantin Buzescu
Sfîrșitul neamului său,
Leat 1831, ianuarie 31 V

Biserica din mahalaua din vale în comuna Străjeștii are următoarea pisanie: „Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiiului și cu săvîrșirea Duhului Sfînt, ziditu-s-au această sfîntă și dumnezeiască biserică și precum
30 cu toate podoabele ei din temelie, întru cinstirea și lauda prea Sfintei Troițe, cu cheltuiala dumnealui, jupîn Constantin Buzescu, și a dumneaei, jupîniței Măriei, și a coconilor domnealor, Mculaie și Ilie, în zilele prea înălțatului împărat Carol <al> VI-ka, a caria începere a fost la anul 1733, mai în 8.

35 ⁶¹ Raportul din comuna *Căluil* (plasa Oitețul) conține cele următoare, de coprins geologico-archeologic : „în coprinsul acestei comune, Călinul, s-au găsit și se găsesc chiar și astăzi niște insecte (?), care se numesc scoici, rămase din acel(?) diluviu; aceste insecte sînt făcute în formă de elipse. Unii din acești locuitori spun că s-au găsit pe la 1872,
40 *oase de jidovi*, pe care le au sigilat și le au înaintat tot în acel an 1872 prefecturei. în această comună Căluil se află și o *mănăstire* cu hramul St-ului* Mcolaie, făcută din timpul lui Mihai Viteazul și este împrejurată cu zid de cărămidă, unde stau și oasele Buzeștilor și banul Craiovei, ale căror cadavre sînt înmormîntate chiar aici la mănăstire. Buzeștii
45 sînt băgați în stană de piatră dinaintea mănăstirii; pe piatră este scris

t mormintale *u* inscripție *a*; se *y* după dată, în ex urmează : (N B. Vezi adausul de la pag. 35) *text inserat de noi în continuarea notei 61, chiar dacă e și s nu îl conțin z s-tul*

ruinat din Stănești⁶², trăiesc încă vii amintirile Buzeștilor, păstrate pe *pisanii* sau dedicațiuni murale*, pe lespezi mormintale, pe chipuri zugrăvite cu penel aspru dar caracteristic, d-a lungul păreților. între locuitori însă în poporul cu viață se păstrează chiar sufletul timpilor eroici în care au trăit Buzeștii și frații lor de arme.

Spre a vă da o dovadă, domnilor, permiteți-mi a termina această prea răpede° schiță cu fragmente dintr-un cîntic bătrînesc din acele epoce de glorie, pe care eu însumi l-am cules din gura unui unchiaș° de la Străjești ⁶³.

„Asupra Caralelor,
șesul Măgurelelor,
în drumul Bucureștilor,

n murali *o* rapide *p* unchiasiu ex, unchieș *S*, *cu a redat prin e*

cu litere slavonești. Toate aceste obiecte se află spre apus. Distanța. la comună și pînă la acele obiecte este ca de doi kilometri aproximativ. Comuna este așezată pe loc șes la gura văii mănăstirii* (subsc. I. C. Buzescu). în anexa O am dat° descripțiunea mănăstirii Găluilului, de pe notele ce însumi ie^am cules la fața locului în anul 1861,

⁶² Asupra mănăstirii* *Stănești* din județul Vilcea, fundațiunea familiei Buzeștilor, care a stat închinată cîteva sute de ani la patriarh din Alexandria Egiptului, am prezentat Ministerului Instrucțiunii Publice un raport amănunțit, carele a fost și tipărit în foaia *Columna lui Traian* a d-lui B. P. Hădeu, anul IV (1873), no. 10 și 11.

⁶³ Acest cîntic l-am scris cu destulă anevoință de pre spusa îngînării a unui bătrîn lăutar țigan din Străjești, pe care, la 17 septembrie^ 1861 îl chemasem în schitul Mamu. El spunea că asemenea cîntice știuse mulți răposații lăutari mai vechi decît dînsul, cari le cîntau întotdeauna boierilor Buzești, ce au perit de 30 de ani și mai bine. Voi transcrie aci*° urmarea fragmentată a acestui cîntic, cu observațiuni asupra stării în care el ne a parvenit la cunoștință. De acu însă voi deștepta luarea aminte a cititorului, spre a nu confunda^ pe domnitorul Mihai voievod din cîntic cu Mihai Viteazul; trebuie să fie vorba de Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul (1611—16, 1617—23). Voi* emite apoi tot aci cîte observațiuni asupra limbei și a originii acestui cîntic.

Mai întii, iată cum urmează faptele narate în legenda poporului

— Iar Căpleștii ca einii,
și Buzeștii ca lupii,
pizmă pe Radu c-avea;
250 unde-așa că-mi auzea,
felinarul aprindea,
de subțiori că mi-l lua,
la odihnă îl ducea,

a mănăstirei *b* voi da *c* fundațiune *d* septembrie *e* de asemenea *f* lăutarii *e* *g* transcrie aci s : în anexa P voi transcrie *h* confunde *i* înainte de voi emite, ex *adaug* (anexa P) : Notă asupra cîntecului poporan despre Radu Calomfirescu și frații Buzești. La pag. 64 din textul cuvîntărilor inițiale ce rezumă informațiunile și studiile din această publicație am promis a transcrie aci urmarea cîntecului lui citat la finele cuvîntării și a o reproducerea fragmentare în care eu am cules-o, acum optsprezece ani, din rostirea îngînării a lăutarului țigan de la Străjești.

multe corturi sînt întinse;
multe sînt, mărunte sînt;
multe sînt de ipingele,

255 cam pe gheață* lunecoasă,
în coada heleșteului.
Gînd la gheață c-ajungea
felinarul și-l stîngea
și Radu nu mai vedea;
10 jos pe gheață mi-și cădea
260 toți pe el se grămădea.
Dar Radu ce mi-și făcea?
— Mei o armă nu-și avea;
daca vedea și vedea,
15 cizma din picior trăgea;
265 pînă din carîmb sărea;
de ei de se apăra,
și pe Nedea c-1 striga :
— „Nedeo, Nedeo, sluga mea !
20 Adă-mi, Kedeo, paloșul
270 în pustiia Caracalul (?)

„De trei ori pe trei locuri (?)”

— Dară ifedea ce-mi făcea? —
El legat că mi-ți ședea
25 cu trei ștreanguri de mătase,
275 împletite-n cîte șase.
El glăscioru-1 auzea
și din gură c-1 zicea :
„Radule, stăpînul meu,
30 nu se cată sluga la beție,
280 ci se cată la trezvie;
aseară cînd te-mbătași
de mine nu întrebași.
— D-aci Radu ce-mi făcea?
35 Fuga la gard că mi-și da,
285 mîna pe proptea pune,
și de ea că mi-și trăgea;
din gheață că mi-o scotea;
dar din cui că nu putea.

40 290 Capu-ntr-o tipsie pune
și la Mihai vodă-1 ducea :
— „Bună vreme, Mihai vodă,

Cam c-o floare, c-o neramză,

dar mai multe de burci negre,
de burci negre, tătărești;
dai cu glonțul, nu izbești!

Căci cu capul Radului,
295 Al Calofirescului."
— Maică-sa c-1 auzea,
așa din gură zicea:
— „Maică, maică, Mihai vodă
Nu te ierte Dumnezeu
300 că tăiași pe frate-tău."
Mihai vodă c-1 zicea :
— „Să mor necuminecat
și de popă neiertat,
că tu, maică, nu mi-ai spus
305 că mi-era Radu frățior;
că el mă scotea la zor.

Este învederat că aceeași legendă despre mișeleasca ucidere a Radului Calomfirescu de către frații Buzești și frații Căplești™ se află reprodușă în balada lui Radu Calomfirescu, publicată de d-l V. Alecsandri în *Poeziile populare ale românilor*, ediț. din București, 1886, pag. 196—197. Forma însă este mult mai îngrijită și mai corectă, versurile mai bine cadentate, narațiunea mai cu șir și chiar oarecum diferită, în versiunea d-lui Alecsandri*. Cît despre lăutarul meu din Străjești, el nu păstră decît o foarte încurcată amintire elespre acest cîntic bătrînesc, astfel încît nici șirul povestii nu era clar în spusurile lui, nici versurile nu sînt întemeiate cu vreo regulă oarecare, pe număr de silabe sau pe accentuație sau pe rimă. Foarte adesea el recurgea la -adause* de cuvinte inutile pe cari le am putea numi *proptele* ale versului, precum sînt dubitativele *cred* în versurile 58 și aiurea, superfetațiunea apelativă *mare*, în versurile 59, 62, 64 etc, vocativul *maică*, repetit d-a rîndul în versurile 142, 152, 154, 155, 156 și altele.

Un ce iar foarte curios sub raportul limbei în această dăduță poemă, astfel cum am cules-o eu, este întrebuintarea unor ziceri proveniență misterioasă, perdute din uz și mai că am putea zice fără înțeles determinat în graiul nostru ele azi; cum, bunăoară, adverbul *savai* (vers. 175), care pare a însemna *cam* (*ă peu pres*) și apoi cualitativul, foarte straniu ca sunet și ea formă, *arsăși* din versurile 87 și 200.

Socotim de prisos a ne mai opri asupra unor reale frumuseți poetice răspîndite în această operă populară, frumuseți pe care cititorul le distinge și le va admira pe cît ele merită, chiar în această confuză și zdrumicată baladă. Acelea, dacă nu mă înșel, covîrșese, în multe locuri prin originalitatea lor genuină, stilul și forma baladei publicată de Y. Alecsandri*.

Asemeni curios este că faptul legendar pe care se bazează acest cîntic nu se află relatat în nici unul din istoricii și cronicarii timpului în nici un document scris din cele cunoscute pînă astăzi.

Nu putem crede încă că tradițiunea poporului să fie cu totul fără temei, nici întru ceea ce privește uciderea prin trădare a Calomfirescu

m Căpleștii s n Alexandri o se-ntemeiau, p adaose q acest cîntic s : aceste cînt

io La mijloc de eortulețe
este-uu cort mare, rotat
cu creștetul nerămzat
cu maiugul de argint,
ce n-am văzut de cînd sint !

de către frații Buzești și Căplești, nici rudirea eroului cu acel Mihai vodă din balada noastră, căruia versiunea d-lui Alecsandriⁱⁱ îi zice și Mihnea și Mircea în cursul narațiunii. Dacă încă de <la> începutul acestei note^s ne am grăbit a declara că acel domn trebuie să fi fost
io Eadu Mihnea, dintre anii 1611 și 1623, temei ne a fost foarte însemnata notă a lui Iiocolaie Bălcescu (*Istoria românilor sub Mihai vodă Viteazul*, București, 1878, pag. 108), care sună așa:

„De la această solie în Ardeal (cînd Mihai vodă Viteazul, în toamna anului 1595, trâmite pe boierii săi, Stroe Buzescu și Eadu Calomfirescu,
15 în Ardeal la nunta principelui Sigismund Batori*), documentele istorice pierd din vedere pe viteazul Eadu din Calomfirești, pe care-l* văzurăm înapoi strălucindu-se în războaiele cu tătarii; dară* un cîntic* vechi popular ni-l arată rivalizînd necurmat în vitejie cu Buzeștii amîndoi și Căpleștii cîteșitrei, fruntea boierilor și domnii războaielor, pînă-n zilele
20 lui Eadu vodă, feciorul lui Mihnea Turcitul (1611). Atunci întîmplîndu-se ca tătarii să vină să robească moșiile, casa și pe mama bătrînă a lui Eadu din Calomfirești, el aleargă la domn, cerînd ajutor pe Buzești și pe Oăplești, Domnul refuzîndu-i ajutorul*, atunci el, însoțit de dreapta lui slugă Eedea și de vro^o cițiva oameni, se aruncă asupra tătarilor. în
25 bătaie, Ședeia striga stăpînului său: „Taie, că nu e aci pe boierie, ci este pe vitejie; taie marginile și eu voi tăia mijloacele.” Tătarii fură învinși și Calomfirescu își mintui pe muma sa. La întorsul său întîmpină* în cale pe Buzești și pe Căplești, cari-l omoară și duc trupul lui Mihnea vodă, zicîndu-i că de trăia, îl scotea din domnie. Muma Calomfireseului*
30 auzind de uciderea firului său, aleargă la domn cu multe zapise prin care se dovedea că Calomfirescu if era frate. Atunci domnul făcînd divan, judică* pe Buzești și pe Căplești și porunci de li se tăie capul. Dintr-acest cîntic se vede dar că Calomfirescu a fost feciorul lui Mihnea Turcitul, care însoți pe Sinan în Țara Eomânească. Poate fiul și tatăl
35 și-au încrucișat paloșele la Călugăreni, fără a se cunoaște. Poate glonțul Calomfireseului trînti la pămînt pe lepădatul Mihnea, în luarea Tirgo- viștei!”-

Ou toate deducțiunile ilustrului nostru istoric, tot rămîne mare îndoiință asupra momentului, cînd a putut să se petreacă scena de omor
40 a Calomfireșcului, povestită de legenda populară, și cari au fost acei frați Buzești, ucigașii Eadului Calomfireșcui.

Poate că în vreo zi, vechi documente de familie, așa numeroase și așa puțin cunoscute pînă acum la noi, vor veni să reverse ceva mai multă lumină asupra acestui fapt, care

45 de n-ar fi
nu s-ar povesti.

r Alexandri s de începutul acestei note s : de în sus, citata notă t Batiiori u 11
x om. s ij phiă în z ajutorii, care poate reprezenta o formă nearticulată dar și omîterea invo-
luntară a articolului hoiărit -1, cum pare să sugereze lecțiuneadin s a vreo b formă de per-
fect, după cum arată accentul pe litera finală (-ă) c -i d judecă

5 eu streji albe de mătase
împletite-n cîte șase.
Iar sub cort cine mi-ți șade?
Șade domnul Mihai vodă,
Cu Buzeștii amîndoi
20 și Căplești<i> cîteșitrei
și Mea căpitanul
care-a stăpînit divanul,
popa Stoica din Făreași,
care sare șapte pași,
25 moșul fărcașenilor;
știe seama oștilor,
cred, și pe-a războaielor,
car^s s-a lăsat de popie
și s-a-apucat de vitejie
30 și de mare mișelie
și-a urît biserica
și-a ndrăgit săbioara
și-a urît ciocanele
și a-ncins* pistoalele;
35 lasă toaca netocată,
pleacă ia război să se bată

q mătăsă s (= -ă) r p-a s care t a încins s

* Profit de această originală* caracteristică poetizată de popo
căpitanului Farcaș, soț de arme a lui Mihai Viteazul, spre a repro
raportul învățătorului din *Fărcașe* (plasa Ocolului): „Această cor
se află situată pe muchea malului drept al Oltului vechi, părăsind
matca sa din vremile vechi, fiindcă acest riu are comunicație* prin
prinsul acestei comune. Spre răsărit se mărginește eu eemuna Stoie
și Diăgăneștii, spre apus. cu comuna Caracalul și Hotărani, spre m
noapte cu comuna Comanii și Hotărani, spre miazăzi cu comuna Coman
De pe cercetările făcute prin bătrînii comunei despre vechile așezăr
ce se crede a fi rămase de la strămoșii noștri romanii*, s-au găsit
cuprinse mai jos : despre comuna Stoienești* "în Fărcașul de Jos a
din vechime o *strajă*, care poartă și chiar acuma numele de *Lazaret*; ac
este de cînd cu *cîrjalii*, *robia Hațegului*, și se află* pe muchea deal
măteii Oltului vechi, între Stoienești și Fărcașul de Jos, ce-i mai
și *Cătunul*. Despre apus de această comună, *două mături*: una se
în vile *Fărcașenilor de Sus*; înălțimea sa este de 4 stînjeni. lărgim
bază este de 10 stînj., iar cealaltă este mai mică, avînd înălțimea
de 2 stînj., lățimea la bază de 7 stînj. și se află situată despre o
Caracalul; în drumul Caracalului. Toate acele zise mai sus se află s
în Fărcașul de Sus. Iar în Fărcașul de Mijloc se mai află o *măgu*
numele de *Măgura Fărcașanului*, care se află despre miazăzi și hotă
moșia comunei Comanca; mărimea sa este: înaltă de 3 stînj., lă
la bază de 10 stînj. în cîmpia Scorii despre miazănoapte de ac

e originale f Fărcașe sc. : Farcașe s, Farcașele g comunicația h Stoienești
manii sc. : românii css. k cîrjalii s, notație diferită de cea de pl. neart. (ii) l se--afla s,
atenție m nălțimea n hotărăște

Mihai vodă ce-ihî făcea?
 Frumoasă masă-ntindea
 și bea și se veselea;
 5 40 cînd căta cam de o parte
 și se uita drept în vale,
 cam despre soare-răsare,
 tare-mi vine și-mi sosește
 cred, Eadu Calofirescu,
 45 Mihai vodă ce-mi făcea?
 io De la masă se scula-
 și la vale se uita;
 mare pulbere vedea;
 „Boieri! — din gură zicea —
 15 d-o fi pulbere de drum,
 sus, mai sus că s-o-nălța,
 cu nori albi s-o-amesteca*;
 iar d-o fi ceață din cer,
 jos, mai jos că s-o lăsa,
 20 55 pe vâlcele o-negura".
 Mei cuvîntu' nu-obîrșea,
 iacă Eadu că sosea,
 cred, Eadu Calofirescu,
 măre, din Calofirești,
 25 60 p-un cal roib cam pîntenog;
 pîntenog mi-este din piezi,

u boierii din gură-i zicea x s-a-amesteca ij cuvîntu' sc.: cuvîntu' **ex**, ca u etimolo-
 gizant, de'la care îl preia mecanic s, introducînd însă și cratimă între nu și obîrșea

comună se afla în vremile vechi o *tabără* de oaste turcească, care și
 acum^o se văd gropile de un grajd¹ de cai, de așezămîntul lor și altele,
 în matca Oltului vechi a fost din vechime *sat* și o *biserică veche*,
 unde chiar acum^o se văd ruine și gropi de sate și altele; iar acuma
 30 se află în urma acestui sat pădure foarte mare cu copaci, grosimea ca
 de 12 palme; toate acestea se află despre miazănoapte de această comună,
Oasele lui Popa Stoica se află despre miazănoapte de Fărcașul de Mijloc,
 situate pe muchea dealului măteii Oltului vechi, unde acum^o se află pe
 30 baze¹ lor zidite, casele zidite de cucoana Tinca Fărcășane. Acest Popa
 Stoica a fost un om brav, care s-a bătut în vremile sale cu turcii și i-a
 răzbit în mai multe rînduri; și chiar astăzi se aude vorbind despre dînsul
 prin poporul român, că zic c-a^s fost un om foarte curajos și minunat;
 care despre sfinția¹ sa se vorbește prin mai multe istorii și se cîntă și
 40 de către popor, adică zicînd: *Popa Stoica din Farcaș, sare de șapte pași*
și iese din liturghie și taie la turci o miie. Se mai află o tablă de-piatră,
 lungimea ca de 11/2 stînj., lățimea de 5 palme, în care sînt scrise
 numele doamnei Bălașa soția (? fiica) domnulHii Brîncoveanu, care se
 află ia cișmeaua de zid de cărămidă a d-lui Fărcășanu (subsc. I. *Eliescu**)²

București, 1877

o acuma p grajdii, grafie nolînd palatalizarea consoanei finale q baseaex (= ba-
 zea) r Fărcășenca s Fărcășianca e, ex, de unde se vede limpede valoarea de a a Vai 6 t sin-
 ția u EUiescu

măre, și cu ochii verzi;
 dar nu vine cum se vine,
 și el, măre, că mi-și vine
 65 cu sulîța-ncrucîșată,
 sania-n baieri lăsată
 și-n cap făr' de comanac:
 din greu război mi-e scăpat.
 Domnul Mihai de-1 vedea,
 70 din guriță-așa-i zicea:
 „Descalică, măi Eadule,
 măi Calofirescule!”
 Eadu din gură grăia:
 „Hei! Doamne, Măria ta,
 75 n-am venit eu ca să beau,
 ca să beau și să mănînc;
 ci eu, Doamne, am venit
 să-mi dai oști într-ajutor,
 să scot robi de la tătari;
 80 ca știi, Doamne, ori nu știi
 c-air intrat² tătarii-n țară
 și-au robit marginea toată,
 Bucureștii jumătate
 și-au ajuns în sat la noi,
 85 la noi la Calofirești
 și mie că mi-au robit
 arsasi măiculita mea,
 dalbă coconita mea
 și dalbii de coconași,
 90 împrejur de megiași
 și negrii de țigănași”.
 D-aci Mihai ce făcea?
 Unde-așa că-l auzea,
 lui milă i se făcea,
 95 oaste-ntr-ajutor că-i da.
 Și ce oaste că mi-i da?
 Pe Buzeștii amîndoi
 și Căpleștii cîte trei;
 și iar pe Mea căpitanul,
 100 care-a cîrmuit divanul;
 popa Stoica din Făreași,
 care sare șapte pași,
 moșul fărcășenilor:
 știe seama oștilor,
 105 cred, și p-a războaielor;
 car² s-a lăsat de popie
 și s-a apucat de vitejie
 și de mare mișelie;
 și-a urît biserica
 no și-a-ndrăgit săbioara;

întral ex, cu ambele posibilități de interpretare: i sau

și-a urît ciocanele
 și a-ncins pistoalele;
 lasă toaca netocată,
 pleacă la război să se bată!
 115 Dindărăt că mi-i lua
 și la război că-i ducea;
 ele război se apuca
 și-așa din gură zicea :
 „—Hoților Buzeștilor,
 120 einilor Căpleștilor,
 să-mi păziți marginile,
 c-o să tai mijloacele,
 că le ții soroacele.
 125 Ce mi-o scăpa de la mine,
 de la voi să nu mai scape,
 că voi mie nu-mi scăpați
 nici în cer, nici în pământ,
 nici în gaură* de șarpe".
 130 D-aici Eadu ce-mi făcea?
 El bine că se gătea
 și-n război că mi-ți intră,
 numai el singur intră,
 cu Nedea slugulița,
 135 slugă bună și-nțeleaptă.
 D-aci pe război că se chitea,
 trei zile că mi-i tăia
 și-i tăia de-i zădărea;
 toți robii că mi-i scotea,
 140 iar cocoana n-o găsea.
 Dacă el așa vedea,
 așa din gură zicea :
 „—Nu știu, ochii mi-a-mpăiejenit
 ori murgul mi-a nebunit
 145 au paloșul în sînge s-a spurcat;
 poate că pe ea mi-am tăiat!"
 Maică-sa că-l auzea
 din guriță-așa-i zicea :
 „— Eadule, voinicul maiehii,*
 150 taci, maică, nu te-ntrista,
 nu-ți face inimă rea,
 că pe ea nu ți-ai tăiat-o,
 ci pe ea, maic',a luat-o
 cel mîrzac bătrîn,
 155 bătrîn, maică, și cam spin,
 cu trei fire, maică,-n barbă
 și cu trei, maică,-n mustață"-
 Eadu, dacă-mi auzea,
 lui mai bine că-i părea
 și pe cal încăleca,

160 mîna-n buzunar băga
 și ocheanul că-l scotea,
 pe ochean că se uita
 și pe mîrzac își zărea,
 frate, măre, cam departe,
 165 unde Dunărea cotește
 și tufele se rărește.
 El, dac'asa că vedea
 lui mai bine că-i părea,
 ocheanul ini-l pitula,
 170 gîrbacin^F că mi-<l> trăgea
 gîrbaciul* de bumbăcel,
 cu sfîrcul de aurel
 și pe murgu-l atingea;
 nainte murgul trecea
 175 savai cale d-o priuzare.
 Stătea-n drum d-a curmezișul,
 pe mîrzac îl adăsta
 pînă mîrzacul venea;
 dacă pe el l-ajungea,
 180 Eadur din gură-i grăia :

El cu mîndra lui vorbea
 și din gură-așa-i zicea:
 „— Arsăși mîndrulița mea !
 ce ție că ți-a venit

185 de pe mine m-ai urît
 și mîrzacu-ai îndrăgit?"
 Dar ea din gură-așa-i zicea :

„— Eadule, soția mea,
 nu-mi vorbi mie așa;
 190 ci tu, măre, te păzește
 că mi-e proclletul stîngaci;
 el cu stînga că va da
 și pe tine te-o strica".
 Cînd Badul că-mi auzea,

195 el mai rău se necăjea,
 cu mîrzac s-alătura,
 buzduganul că-i trăgea,
 și în piept că-l azvîrlea,
 de pe cal îl povîrnea;

200 apoi paloșxd trăgea
 și cu mîndra lui vorbea:
 „— Arsăși mîndrulița mea,
 ia pleacă-ți, fată, capul
 c-o să-mi tai eu mîrzacul".

205 Dar ea din gură că-mi zicea:
 „— Nu pot capul ca să-l plec,
 că cosița mi-a-nodat

b gură s din neatenție c ii d raachi s, preluare mecanică a lui măichi din ex, unde
i notează un i plenison; grafie obișnuită în ex pentru astfel de cazuri

e gîrbaciui s, deci trisilabic, astfel încît am crezut îndreptățită conjectura., în ac
 contextul, de altfel f ce'nri s, interpretînd, poate, greșit co din ex

și ele gît m-a atîmat".
Cinci Eaciu-așa auzea,
210 eosița-întîi <i>i* curma,
capul la mirzac tăia,
nici de chilșug mi-l căta;
numai mîndra și-o lua,
mîna pe ea c-o punea
215 și-al doilea că se răpezea
și la spate o-arimea
și toți robii îi scotea,
la Miliat vodă-i ducea.
Mihai vodă de-i vedea,
220 tot mai bine că-i părea;
frumoasă masă-întindea
și bea și se veselea;
iar cînd fu despre beție,
despre mîndra veselie,
225 Eadu Calofirescu
începu a cocăia.
Mihai vodă că-mi zicea :
„— Hoților Buzeștilor,
cînilor Căpleștilor
230 și tu M c o căpitanul,
care-ai cîrmuit divanul;
popă Stoico din Făreași,
care săi și șapte pași,
moșul fărcașilor,
235 ce știi seama oștilor,
cred, și pe-a războaielor,
care-ai urît biserica
și-ai încins săbioara ;
și-ai urît ciocanele
240 și-ai-ndrăgîf* pistoalele;
lasă toaca netocată,
pleacă la război să se bată
cum stați voi și vă uitați
și pe Eadu nu-l luați
245 la odihnă să-l duceți,
că mi-e Eadu ostenit
și din greu război venit".

Mă opresc, domnilor, ca să nu vă obosesc preste măsură, cu toate că oboseală nu poate fi cînd pătrundem în sinul amintirilor din timpurile de glorie ale poporului nostru și asemenea amintiri ne sînt, desigur, cîntecul Lui bătrînești.

Fie ca aceste aspre răsunete ale epocelor de vitejie străbună, adunate de prin locurile unde, sub lespezi și sub movile, se odihnesc oasele atîtor eroi de odinioară, să inimeze astăzi pe români cu toată virtutea ce a răsărit, d-a lungul secolilor, în românescul județ al Eomanaiilor !

(i>i SC. :

h p-

si-ai 'ndragitu ex :.i. \.drlgit s

Anexe

A

Extracțe din articolii asupra anticuităților din județul Romanaii de colonelul Vladimir de Blaremburg

RUINELE CARACALULUI

Din *Muzeul național, Gazetă literarie și industriale*, no. 1, miercuri,
18 martie 1836, anul 1, fața 27 și 28.

La depărtare de un ceas și jumătate spre nord-ost de la orașul ce se numește acum Caracal, în partea meridionale a țării de sus, pe șesul unui deal în poalele căruia cu șerpuint o apă numită Tăzluiul, care se străcoară din smircurile ce încunjură această întime, se întind, ca niște delulețe, urmele unui vechi așezămint de zidiri.

Un sat foarte mare, care se află așezat pe pămîntul de alături cu aceste ruine, poartă numele *Recica* și dă același nume locului de alături pe care se află vechiul așezămint, dar* se dă acestui loc și numele de *Antina* sau *Tiia*.

Mulțimea de cărămizi, de table de pămînt ars ce se află răsipite într-acest loc, mușuroaie ce ca niște talazuri îl incurjază și se întind mult pe laturile unei șosele vechi (drum făcut din pietriș), care trece pe acolo îndreptîndu-se de la nord spre sud-est, dovedesc învederat ființa unui oraș ce într-o vreme a fost întins și în floare.

În surpările ce s-au întimplat după vreme și în săpăturile ce s-au făcut într-adeosebite locuri ale acestor ruine, s-au găsit bucăți de vase de pămînt, basoreliefuri de piatră calcarie, lespezi de piatră cu inscripții latinești și monede romane de tot felul.

Dacă orașul ce acum se numește Caracalul, care se află mai la vale de ruinele mai zise, își trage numele de la împăratul roman ce se numea așa sau că această numire i s-a dat mai de curînd de turci, *Kara-Kale* sau *cetate neagră*, nu este fără temei a se privi acest oraș ca adevăratul Garacala, al căruia nume închipuit de Antina sau Antonia din ziua de astăzi i se va fi păstrat prin tradiție de la numele propriu de Antonie Garacala.

Acest print, după ce a bătut pre goți, aflîndu-se la Buridava, oraș populat al Daciei i-a dat numele său. Se arată a nu fi îndoială că această Buridava, colonizată de romani mai nainte venirea acestui print, se afla chiar la acest loc al ruinelor de cari vorbim și este numit mai la urmă Antonia sau Garacala.

Git despre orașul care acum poartă acest nume, nu numai că nu coprinde, în întreg, încunjurarea de un ceas departe, nici un semn de monumenturi vechi, ci încă depărtarea ei de vestitul drum roman care merge drept la vechea Antonia sau adevăratul Caracal și poziția cea nesănătoasă într-un loc fără de apă de beut dovedesc că așezarea acolo a acestui oraș este mai de curînd.

Se poate însă ca locuitorii cei vechi ai Recicai sau Antoninei de astăzi, după ce li s-a prăpădit orașul de năvălirile vandalilor, goților, hunilor și a vreo douăzeci altor popoare barbare, s-ar fi mutat mai la vale și s-ar fi așezat lingă această singură băltoacă de apă, într-un cîmp mai de tot sterp, unde se află acum ridicată, în mijlocul a unor dirămături de locașuri, ce se zice că a fost adevăratul Garacala, câteva căsuțe de cărămidă cari lesne se pot numi cu degetul. Este vrednic de însemnat că cele mai multe dintr-aceste locașuri, precum și tîmpla bisericelele orașului acestuia nou de acum sînt clădite cu cărămizi romane găsite în săpăturile de la Recica.

Starea ruinelor ce se sapă de locuitori ca să scoată cărămizi nu arată nescareva temei în întindere sau vreun zid de lespezi de piatră care să poată dovedi temeiul de zidiri de fortificație și apoi, fiindcă nu se află acolo vreun șanț sau vreun semn de încunjurare cu ziduri, vede că locui acela nu a fost fortificat. Dară aflîndu-se așezat pe poalele unei înălțimi în jurate da smtrcuri, acest loc este apărut firește.

Un părete de zid care stă încă în punctul cel mai nalt dintr-acest loc se vede că este parte dintr-un turn singuratic.

Împăratul Iustinian, după ce a bătut aproape de Palus-Meotides nația sarmătică a antelor, a socotit să-i lase să locuiască în Dacia. S-ar putea da cu socoteală că această nație și-a ales Buridava, ce se numise Garacala, în anul 212 și că i-a păzit numele Antina până la al VI-lea veac.

Din *Muzeul național* Gazetă literară și industriale*, no. 9, miercuri,
8 aprilie 1836, anul I, fața 34, 35 și 36.

Urmele a două așezăminturi vechi cari se văd încă pînă în ziua de astăzi pe marginele Dunărei și cari au fost puse cam în drept unul altuia, d-o parte în Bulgaria, sub nume de Ghighi, și de altă parte în țara de sus, sub nume de *Celei*, se pare că au fost două cetăți romane ce slujeau spre apărarea unui pod vechi peste Dunăre, care pod se socotește că s-a fost clădit de coloniile romane după ce au luat Dacia sub a lor stăpînire și care sfărîindu-se atunci îndată s-a prenoit la același loc în vremea unei expediții a marelui Costandin împotriva sciților în veacul al patrulea.

Nici o părere temeinică nu se poate da despre felurimea vechiului așezămint al Geleiului? ale căruia ruine, ce se află mai ridicate din fața pămîntului, înfățișează un stilp de zid, parte dintr-un cerc. Așezări regulate și sistematice de piatră tăiată, împeștrată cu cărămizi mari de cari se văd și la temelile zidurilor de îngrijire, dovedesc deosebita îngrijire cu care s-a fost clădit într-acea vreme această cetățuie.

ȘTIRI DIN LĂIIYTRU

Din *Curierul românesc, Gazetă politică și comerciale*, no. 48, vineri,
31 iulie 1836, anul VII, fața 191.

Miercuri, 22 iulie, d-l mare vornic din.lăintru s-a întors în capitală după o călătorie de patru zile. îndatoririle slujbei ceruseră înfățișarea Domniei sale în centrul citorva județe ale României mici.

îndată după sosirea Domniei lui la Graiova, s-a dus fără întirziere în piața tirgului ca să se asigureze de starea trebuincioaselor de hrană și de altele de întia trebuință în oraș; cercetă caldarimul cel nou; după aceea, înțelegindu-se cu cirmuitoarul asupra deosebitelor bătări de seamă ce a făcut în această călătorie, s-a dus la Cerneți și d-acolo la locul unde este să se așeze noul oraș Severin. Cererile ce au făcut locuitorii pentru alegerea acestui loc, împiedicînd pînă acum punerea în lucrare a scopurilor M. S. Prințul stăpînitor pentru întemeierea acestui oraș la marginea Dunărei, d-l marele vornic cu înfățișarea sa și observațiile cele înțelepte a dat sfîrșit acestor neînvoieli, prin mulțumirea de obște și însemnă singur locul cel mai bun pentru întinderea orașului viitor.

Domnul marele vornic a cercetat și temnița Gemetului, precum și deosebite ramuri ale administrațiunei locale.

Curînd după aceea plecînd, trecu prin județul Romanai; ia trecerea sa prin Caracal, unde cercetă mai cu seamă caldarimul cel nou al celor mai însemnate ulițe ale orașului, cirmuitoarul județului, d-l Coțofeanu, și prezidentul, d-l Petrace Obedeau, au rugat prea mult pe d-l marele vornic d-a vizita ruinele vechii colonii romane, ca la o jumătate de ceas departe de oraș. La vederea măgurilor ce se întind în lungul șoselei romane și a căror adevărată întrebuintare prin nici o tradiție nu s-a descoperit pînă acum locuitorilor, d-l marele vornic, socotîndu-le de morminte vechi, a gîndit să pună cîndva să sape cîteva în folosul Muzeului Național. Pentru aceasta se și găsi cu cale să se facă îndată cercare.

După cîteva ceasuri, 25 de locuitori adunați pe dată, deschiseră două movili din cele mai ridicate.

Izbînda cea mai desăvirșită și cea mai neașteptată încorona această întreprindere îndrăzneașă.

Descriția frumosului sarcofag de piatră aflat în cea mai mare movilă, și a gropiște! de cărămizi găsită în a doua movilă se va da prin *Muzeul național*, la no. viitor.

MORMINT VECHI GĂSIT ÎN ROMÂNIA CEA MICĂ

Din *Muzeul național, Gazetă literară și industriale*, no. 24, miercuri,
5 august 1836, anul I, fața 93 și 94.

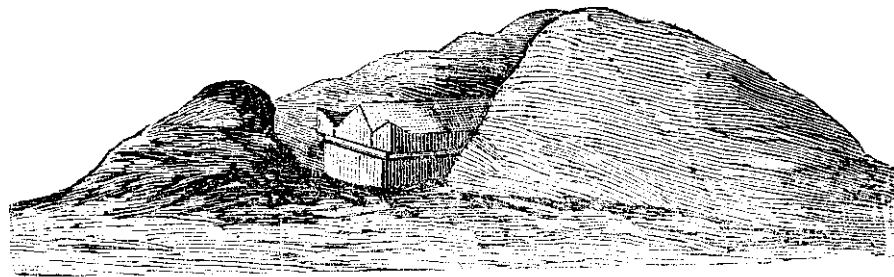
în numărul 48 al *Curierului românesc* s-a văzut relația călătoriei ce a făcut într-aceste zile domnul marele vornic din lăintru și interesantele descoperiri arheologice ce s-au făcut la trecerea domniei lui prin Caracal, unde o norocire din cele mai nenădejduite a încoronat cu izbutire lucrarea la deschiderea a două movili din cele ce se află pe locurile unde erau odată așezate coloniile noastre romane.

S-a zis că o descriție cu de-amăruntul se va publica despre lucrarea ce s-a făcut și rezultatul ce s-a dobîndit la săparea acelor movile. Ne grăbim a publica aceasta descriție, cu atîta mai mult că vedem că curiozitatea obștească o cere cu multă dorire.

Lucrătorii ce s-au chemat ca să sape și să deschidă aceste movile cari se află pe lingă șoseaua romană ce duce la ruinele Antinei (vezi articolul ce vorbește despre aceasta, no. 7 al acestui jurnal) s-au împărțit în două cete și au început să deschidă două movili, ce au fost adesea de deosebite mărimi; cea dintii era de nouă picioare, cealaltă de șase picioare de naltă la centru.

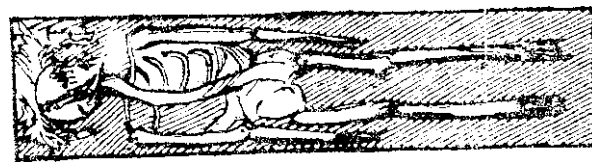
Să vorbim mai întii de cea mai mare dintre aceste movili, care este și cea mai interesantă.

Făcîndu-se un șanț larg în curmezișul movilei, lucrătorii deteră mai întii peste un zid în patru colțuri, făcut în chip de mormint boltit și acoperit cu pămînt; această zidire era alcătuită de cărămizi mari așezate una peste alta fără var sau altfel de mocirlă. Scoțînd după aceea vreo sută de acele cărămizi, deteră peste unul din colțurile unei pietre mari, caredezve-lindu-se îndată din pămînt, se văzu un frumos sarcofag (cușciug) făcut d-întreg dintr-o lespedă pe piatră calcarie (de var). Forma acestui sarcofag se înfățișează aici prin figura no. I.

Lungimea lui este de opt picioare de Viena>rgimea de trei picioare și patru degete și în m i ^ ^ ^ M A degete. Patru scobe de fier bătute și înțepenite în piatra S u m ținefu capacul lipii cu partea cea de jos a sarcofagului. Scoțîndu-se aceste^scoabe s de z S u s e masticul care astupa crăpăturile între capac și marginele de sus ale sarcofa- tului se ridică capacul și se descoperi în sarcofag un schelet de om prea bine păstrat.

Figura <a>H-a înfățișează scheletul precum era atunci așezat. Iaca cercetarea ce s-a făcut dupe aceea cu de-amăruntul.

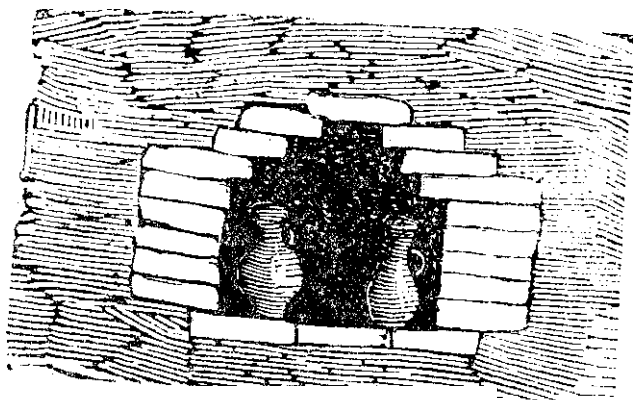
Trupul era așezat în fundul mormintului pe scinduri. Așternutul său era compus o frunze de dafin, de cari erau crăci multe întregi, și cele ce se aflau sub capul răposatului erau foarte bine păstrate. Părțile cărnose se făcuse țarină, dară se vedea că tot trupul mai ales capul a fost balsămit cu multă îngrijire. Ierburi de deosebite feluri erau răsipite unde fusese trebuință; rădăcină de iris (viorea) era în mare cătățime. în loc de veștinte se vedea pe unele părți ale trupului semne de o materie foarte subțire care aluneca pe degete cînd vrea cinevași să o apuce și se părea că a fost coperit cadavrul de la cap pînă la picioare. Capul, învelit într-un chip de săculeț, era încins cu cîteva cerculețe de lemn foarte subțiri pe cari erau înșirate gogoloașe mici alcătuite de frunze de izmă sau de lotus, așternute un peste alta și învelite ca o gogoloașă. în curmezișul acestor cerculețe, cari se aflau așezate o meșteșug și în simetrie, era o legătură de piele, pe care erau lipite frunze de aur în formă frunzelor de dafin. Frunze de același metal, în forma frunzei de stejar, erau răsipite alături și se părea că sînt dintr-o a doua cunună, pusă nu pe cap, ci alătura cu răposatul.

Tot scheletul era prea bine păstrat; chiar din păr s-au găsit nestricate cîteva șuvi făcute bucle, de față castanie închisă. Dinții erau albi și curați. în colțurile de jos ale mormintului, se vedeau rămășițele de încălțăminte de piele, de o formă care nu se putea ale căpțușite cu cuie sau cu nasturi de fier, ale cărora căpățim făceau feluri de fețe și se pare a fi lucrute în sticlărie cu mult meșteșug.

O medalie de aramă foarte oxidată (ruginită) și de tot ștearsă, era pusă la gîtul mortului. Nici o inscripție nu s-a găsit la locul acela. Se vede că sarcofagul de care s-a vorbit a fost c. de veci a vreunei persoane însemnate în vîrstă de 20 sau 30 de ani. Se dă cu socoteală trupul acestei persoane, care pentru deosebită cinste s-a fost balsămit, a fost pus docam

intr-un cușciug de lemn și așezat pentru cităva vreme în mormintul de cărămidă ce s-a găsit acolo alătura și de care s-a vorbit mai sus; iară mai tirziu, așezându-se în sarcofagul de piatră, s-a închis într-insul împreună cu fundul cușciugului de lemn, fără de care cadavrul putea să se desșire; păreții cușciugului de lemn se vede că au fost prea mult putreziiți și nu s-au putut așeza în sarcofag. Cuiele ce s-au găsit în colțurile sarcofagului se vede că au fost din cușciugul cel de lemn care a putrezit.

Figura <a> 3-a înfățișează deschiderea de-a curmezișul a mormintului care s-a descoperit în a doua movilă mai mică. Acest mormint este zidit cu cărămizi foarte mari așezate fără mocirlă una peste alta cu bună rinduială și simetrie, incit să formeze boltă numai prin chipul așezării lor.

- 10 Aci într-acest mormint se vede că a fost pus trupul unei muieri, care însă a putrezit de tot. Chiar oasele erau făcute țărină. Doi cercei de aur, o stea simbolică de foi de același metal, bucăți de încălțăminte de plută, o medalie ștearsă, obolul obicinuit ce era hotărit pentru podarul iadului la trecerea peste riul Acheron, două vase de pământ prea bine păstrate și puse la picioarele răposatei — se vede că au fost acelea în care se adusese la groapă untuldelemn și apa de scaldare cu care se spăla și se ungea trupul mortului —, acestea sint obiectele ce s-au găsit între rămășițele acestor răposai.
- 15

Lipsa de semne mai invederate și de temeie pozitive asupra acestor morminturi și asupra oaselor ce s-au găsit într-insele ne face să ne oprim de a da vreo părere pină ce niscariva descoperiri nouă ce așteptăm cu multă dorire de la d-l P. Obedeanu, care se află însărcinat a urma cu săparea ce s-a început la acele locuri, ne vor da temeieri pe care să putem sprijini părerile ce vom pune înainte asupra acestei anticuități.

ANTICHITĂȚI PĂMIJVTEJVEȘTI

Din Muzeul național. n. o. 8, noiembrie 1837, anul <al> II-lea.

Articolul I

- 25 Domnul banul M. Ghica, marele dvornic al celor din lăintru, dimpreună cu d-l Blaremberg, inginerul statului, au făcut în trecutele zile o călătorie în județele de lingă Olt, ca să vază locul cel nou ce s-a ales aproape de Turnu, ce este pe marginea Dunărei, spre întemeierea unui oraș, care, improtivă de cetatea turcească Nicopoli, va să fie schela noastră comercială a Dunărei, precum și ca să facă oarecari cercetări arheologice asupra aflării unui templu închinat la Soare, ale căruia semne se descoperiseră de curind aproape de ruinele așezămintului roman din vechea Dacie.
- 30

D-l marchizul Châteaugiron, agentul consul general al Franciei în aceste principate, s-a dus și domnia lui ca să fie de față la aceste cercetări.

- 35 Deosebind din această călătorie interesante grijile ce a avut administrația din lăintru, spre care mai cu deosebire se și dusese d-l banul Ghica, partea ceastălaltă rămîne un episod deodată și pitoresc, și științific al acestei preimblări, despre care vom face aci interesante arătare.

Cătră partea de amiazăzi și răsărit și cu depărtare mai cu două leghe de Caracal, ce este un oraș nu departe de ruinele romane cu același nume, țiind urmele drumului celui antic

2 TT...

- 40 91 a r c ^ S e ^ e 7 ^ ^ ^ ^ ^ . Ia articolul intitulat: *Suveniru istorice*

roman ce-și preimbla încă pietrosul său așternut prin cimpia roditoare a județului Romana în Țara Rumânească mică și șerpuie țiindu-se de costișurile primitive ale malurilor Oltului se află în ziua de astăzi Slăveni, un sat alcătuit de curind de citeva case. O casă cimpenească a proprietarului locului și clădită cu două caturi se înalță albă și zimbitoare dasup pe creștetul cel mai înălțat al inripărilor de cari vorbirăm. Vederea se afundă departe în orizontul acestei cimpii deschise, și cătră răsărit este și mai frumoasă. Aci este valea Oltului a acestui riu răpede, întins și mare, și icroi ce a săpat virfurile cremenoase ale Carpaților și a trecut dincoace, împrăștiindu-și apele sale capricioase și zgomotoase pe un așternut moale și plin de niște prejme grațioase. Mai departe sint și alte înălțări ale mătcii acestui riu, și mai abrupți cari întinzindu-se în departe asupra celuiilalt mal al riuului, îl pun la mijloc și închipuiesc de stînga întinsa brazdă a domeniilor Țarei Rumânești cei mari*. într-un cuvint, locul acesta este unul din sitele familiare ale Daciei cei vechi, ale acelu pământ, bogat inzestrat de cite trăsături domniile naturii, ce a fost atita vreme obiectul nesațului împăraților romani și pe urmă biruirii cea dorită și triumful monumental al lui Traian Dacicului.

Aproape de această locuință cimpenească despre care am vorbit, în poalele răpede de povirniș al acestui peisagiu incintător, în punctul unde Oltul vine să atingă coasta satului despre care am vorbit și printr-un unghi sinos își schimbă deodată direcția, ca să se apropie de malul dimprotivă, aci, zic, izbirea acestui răpede riu a descoperit de cităva vreme semne unei pietre ce locuitorii locului numaidecit o și dezgrădiră și care pricinui dirămarea în parte ce fu urmată de a se ivi și o altă piatră asemenea, dară ceva mai mică, avind amindouă, s formă de altare sau de socle cu comice, niște inscripții cu litere latinești.

Starea cum s-au stricat fețele principale ale acestor grămezi calcării a lăsat numai niște urme abia insemnate și foarte intrerupte din text. Cu toate acestea se citește foarte lămurit în capul acestor inscripții, asupra uneia, vorbele : SOLIS INVICTO MITHRAE (la Mithra soare nebirit) și asupra alteia : ARA SOLI (altar consfințit la Soare).

Povățuiți de asemenea semne, și chiar la fața locului al acestei descoperiri, d-l banul Ghica și tovarășii săi de călătorie au stătut de față la săparea și cercetarea ce s-au făcut acolo loc curios. Rezultatele sint de un interes clasic și cu părere de rău trebuie a spune că întocmirea cerea cu grabă a d-lor a fost pricina de a nu se urma mai nainte această cercetare cu pînă veghere luminată.

în căutarea ce s-a făcut, s-a scos multe sfărămături din lăintru unei locuințe subterane (de sub pământ), ale caria podoaabe fuseseră unse cu o tencuială de <g>ips zugrăvit în deosebite fețe. Mai nainte, în locul din afară al locuinței, zăceau încă cărămizile pătrate de o mări strașnică, ce seamănă că sint din temeliele unui porche sau peristil, ce slujea ca un fel de intrare la pomenita locuință. Pardoseala înlăintru era asemenea cu cărămizi.

în trupul acestei pivnițe pustiate și acoperite cu multe veacuri mai nainte de exploatarea noastră, sub dirămăturile sale, s-au descoperit niște basoreliefuri în marmoră, cele mai multe în bucăți despărțite și avind încă urmele ale acestei dirămături de mai nainte. Toate aceste basoreliefe cari sint, care mai mult, care mai puțin stricate, se înfățișează într-o formă mai pătrată și se sfirșesc în partea din sus printr-o încadrare cu boltă în formă de pește închipuirea fiecăria este o alegorie mistică, care se poftorește pe fiecare dintr-insele; căci e mai tot acea inchipuire, înfățișînd un tinăr într-o cavernă, în cap cu mitră și pe dînsul în tunică și hlamidă; ține un genuchi pe un taur ce l-a doborit și i-a infipt un cuțit în gât. Un șarpe și un cine se răped asupra dobitocului și seamănă că ajută ca să răstoarne jertfa două figuri pe marginea încadrării sint așezate una împotriva alteia și într-o poziție ce înseamnă odihna. Două din aceste basoreliefe cuprind, afară de grămada principale, niște ada precum un om înțepind un bou ce l-a prins de coarne, urne sînte și pasărele simbolice poftorite în capul inchipuirii. Dedesubt, un șir de inchipuiri mistice, împărțite în despărțite neregulate în formă de peșteri, din cari una cuprinde un cap de leu, alta o jertfă omească a trei|e|a niște oameni șezînd cu torțe în mină. Mai departe se vede o cuadrigă (un fel de căruț cu două roate), în care sint doi oameni îmbrățișați; pe urmă, o figură bărbătească

* în județul acesta a fost cea dintii descălecătoare și cele dintii așezăminturi romane unde s-a colonizat Dacia transalpină, adecă Țara Rumânească din ziua de astăzi. Numai însuși de Romani arată această origine italică, pentru că seamănă că ar fi venind de la *Romana națio*, romana nație, sau poate de la *Roma nati*, norod născut, venit de la Roma (Sg. Romanat. Im. Romanați).

* Principatul Țarei Rumânești de astăzi se împarte în mare și mică Țară Rumânească cari se despart prin riul Oltului. Aci ne este vorba de cea dintii, căci Țara Rumânească mică este cunoscută mai cu deosebire sub numele de Banatul Craiovei, ce mai din vechi se zicea Banatul Severinului, de la numele anticei cetăți Severinum (vezi no. 4 al Muzeului)

* D-l marchiz de Châteaugiron a recunoscut acest simulacru a fi o jertfă la Mithra (sau Soare), de pre cum cităva vechi autori și anume părintele Bernard de Montfaucon reprodus în gravurile lor tipul acestei jertfe.

strinsă și incolăcită de un șarpe ; în sfârșit, tot acest șarpe se vede în toată lungimea sa pe
5 asupra tutulor despărțirilor acestea. Un car tras de doi cai, două figure într-o poziție de
rugăciune și în fața unei pășări și a unui cap de taur ; o mică statuă trunchiată de colo pînă
dincolo și un simulacru al lui Joie inchipuiesc atîtea fragmente singuraticice ce alcătuiesc totul
norocitelor rezultate ale acestor cercetări.

Tălmăcirea originii locuinței subterane ce s-a aflat, precum și a semnelor simbolice
ce se văd, alcătuiesc o disertație de cel mai înalt interes, ce o păstrăm pentru al doilea articol.

Articolul II

Alăturind aci o foaie deosebită cu inchipuirea basoreliefelor de cari am vorbit în arti-
10 colul I, voim a face cunoscut isprava deosebitelor noastre cercetări asupra acestei materii,
care, cu toate că ne lipsește cea mai multă parte din ajutoarele științifice trebuincioase la
această lucrare, însă pot să deie tălmăcirea noastră reazimul cel mai aproape de adevăr*.

Din anticuitatea cea mai veche și mai depărtată, magii religiei lui Zoroastru în Persia se
15 închinau la Soare sau privindu-l ca icoană și ministru al Creatorului, sau soeotindu-l ca un Dumne-
zeu care dă viață la toată natura și îl slăveau sub numele de Mithras, ce însemnează *iubit*
sau *făcător de bine*. Epitetul acesta încetul cu încetul se făcu ca un nume propriu al acestui
zeu, ale căruia ceremonii, venite din străinătate, figurară cităva vreme în Imperiul Roman
preste ruinele mitologiei grecești. Cultul (sau slujba) zeului Mithra(s) trecu în Cappadocia și în
20 Grecia ; Pompei în războiul cu pirajii îl făcu cunoscut în Roma, de unde se răspîndi în
toată Italia.

De pe așezămintele lui Zoroastru, carele el cel dintii alesese o peșteră răcorită de fîntini
și încoronată de verdeață ca să serbeze misterele acestui zeu, sărbătorile și ceremoniile religioase
intemeiate spre cinstea lui Mithras se săvîrșeau, în zile hotărîte, prin peșteri.

Iată ingenioasa tilcuire ce face episcopul de Adria despre un monument mitriac desco-
25 perit într-un asemenea altar. De pre zisa lui : „Taurul cersesc ce se află în semnele zodiacului,
în care soarele (în luna lui aprilie) începe a da dovezi de puterea sa, este asemenea și simbolul
lunei; Mithras, sub chipul unui tînăr, în cap cu bonetul frigian și îmbrăcat orientalește și
care doboară un taur, însemnează puterea soarelui cînd se improtivește influențelor lunei, <vrînd>
a se răspîndi asupra pămîntului ca să-l rodnicească ; de aci iară semnul taurului este și simbo-
30 lul Vinerei. Cinele este Sirius sau cinele cersesc, în care planetul principal este în cea mai înaltă
treaptă de putere. El se răpede la taur încă ca să-l facă a vărsă îmbilșugate influențe ce au
drept simbol singele ce curge în unde. Zeul i-a deschis gitlejul cu un cuțit și zeama dătătoare
de viață curge în îmbilșugare din rană. Un șarpe se strecoară ca să lingă singele ; el este
simbolul cunoscut al Soarelui și al anului, dar* mai cu deosebire emblema zeului Sabasinus,
35 zeitate a elementului curgător sau umed”.

Toate aceste analogii au niște relații invederate cu aceleași tipuri simbolice a fragmen-
telor noastre pămîntenești, ce se văd în alăturata foaie și nu e trebuință a mai face o
altă tilcuire.

Putem dară cu îndrăzneală să arătăm că rămășițele subterane descoperite la Slăveni erau
40 o parte din templul închinat la misterele Soarelui; că inchipuirea de căpetenie a basoreliefelor
noastre este înfățișarea acoperită a însuși acestii stele și cunoscute sub numele și forma zeului
Mithras ; că încadrarea cocirjată cu care se vede ocolită inchipuirea aceasta însemnează pește-
rea sau templul subteran ce îi era consințit ; că acele două pietre cu inscripții ce s-au aflat în
aceiași loc au fost altare votive și că, în sfârșit, toate pietrele deosebite ale acestui loc reli-
55 gios și mistic, despre cari am dat aci desăvîrșită descriere, sint atîtea înfățișări simbolice ce au
relații cu ceremoniele mitriace.

Cele două figure asemenea ce se văd stînd la marginele acestor două monumente,
fiecare țîind cite o torță, din cari una este răsturnată și alta ridicată, sint emblemele lui
Lucifer și Esperiu sau ale *Zilei* și *Noaptei*, două geniuri din suita obicinuită a lui Mithras
5q persanul. Mica statuă deosebită despre care am vorbit în descoperirele noastre și care aci
se arată în marginea alăturatei foi, seamănă a aduna în sine tipul nedespărțit a unuia din
aceste geniuri.

* Din nenorocire mi-a fost peste puțină pînă acum a găsi un
5 exemplar din numărul citat al gazetei *Muzeul național*, devenită de o
raritate extreme, carele să conțină tabela cu figure despre care este vorba
aci. Știm clin memoriul francez al lui Lajard, pe care îl vom reproduce la
Anexa I în traducere română, că tabela lui Blaremborg conținea șapte
din monumentele aflate în Mitreul de la Slăveni. Lajard a reprodu-
60 s trei din acestea, pe care le vom decopia și noi, alături cu memoriul său
(A.I.O.).

în chipurile simbolice înșirate în forma leului, simbolul tăriei soarelui cînd ajunge
acest semn al zodiacului, sub forma acelui om îmbrăcat ca zeul Mithras, ce este gata a jungh
pe altul ingenuchiat, este un preot mitriac care cearcă pe un tînăr printr-una din cele 80
încercări prin care trebuia să treacă cineva ca să fie priimit în misterele lui Mithras și care a
este încercarea ce se numea a *Săbiei*, adică că cel priimit este amerințat prin toate chipuri
cu ascuțișul unei săbii, ce ministrul sau preotul zeului îi face asupra tutulor părților trupulu
Cele două figure ce șed cu torțe aprinse în mină înfățișează o grămadă din oamenii introdu
în misteruri, ca niște paznici ai templului și însărcinați cu focul sințit. Afară din acest cupri
religios întunecos și în aer, de precum se arată prin lipsa încadrării peșterii sau a subteranulu
este Apollon, zeul soarelui la greci și la romani, ce stă în carul său tras de patru cai a căro
îndreptare a capetelor arată așa de bine cele patru părți ale lunei, seamănă că se împăr
șește cu Mithras, ce este inchipuit lingă dînsul întocmai ca el, <din> exercițiul roditoarei sa
puteri, alegorie ingenioasă a două culte sau credințe solare ale acei epoce, adică a Răsăritu
și a Apusului, ca să arate că au un tot același și singur început.

în sfârșit, cea din urmă figură este un Laocoon, icoană a cultului lui Apollon, al căru
el este preotul sințit și care, cuprins prin mijlocul trupului de un grozav și mare șarpe, cu
mină caută să se mintuie și cu alta cere ajutorul cerului.

Corbul, fiind mai cu deosebire consințit lui Mithras, pasărea inchipuită pe fragmen
deosebit, cum și ceea ce figurează și în celelalte basoreliefuri îndată după arcul tras, seamă
că inchipuiește această pasăre simbolică.

Toate aceste scobituri (sculpture) curat romane, de un stil nengrijit ce poate să le so
tească cineva că sint din veacul III, cînd superstiția și despotismul băgase în toate suflete
o sistemă de nimicie și slugărie, ce se întinse și chiar preste imaginația artiștilor.

B

Note despre anticuitățile din județul Romanați, culese din condice manuscrite ale inginerului Alexandru Popovici

Extracte din condica ce s-a tipărit, în parte, în *Trompeta Carpaților*, nr. 869 din 12
novembre, 1870.

Sandava este mănăstire în județul Romanaților ; a stat unde stă Simnița astăzi (?).

Caracal, oraș vechi roman ; iară cum s-a numit pre vremea dacilor nu se știe.

Cetatea *Antiniū*, unde se desparte apa Tăzluiului printre dealurile cele de-a dre
Oltului; se află pînă azi ale ei ziduri. Dealul d-a stînga Tăzluiului este 138, 1/2 stinjeni i
și la această înălțime totuși a mai rămas un izvor de apa care o au adus meșterii rom
pe acest deal.

Tot romanii au adus și pre din dreapta apei Tăzluiului alt canal cu apă, care au lu
ei de la satul Frăsinetul, fiindcă de aici și pînă la cetate s-au găsit olane puse în pămînt.

Fiind eu trămis de banul Grigorie Brincoveanu la moșia Domniei lui *Frăsinetul* să r
planul și văzînd rămășițuri de această minunată și mare cetate, m-am îndemnat și am ridicat p
pre cit am văzut cu ochii, fiindcă în acest oraș s-au împreunat drumurile cele așternute cu pia
unul ce vine de la Celei, unde era podul Dunărei, și altul de la Turnu, cari drumuri se
pînă astăzi*.

Schitul *Hotăraniū* este aproape de cetate, pre lunca Oltului; la Balta Judelui au
cărămădăriile romanilor, fiindcă aici am găsit cuptoarele lor. Mai sint două riuri ce dau în
unua îi zice Jiiețul, iară altuia Marvița.

De cetatea *Antinei* voi scrie la locul cuviincios că, la schitul *Hotăraniū*, praznicul ar
gelului Mihail, se află o cărămidă cu slove latinești: I.S.P. și este acest schit inoit de Mi
vornicul la leat 7095, și a doua oară inoit de Matei Fălcoianu, la 7216.

La satul *Gostavăț* de astăzi și la satul *Slăveniū*, d-a dreapta Oltului, se află trei
țui de rînd.

Pe moșia lui Dimitrache Bengescu se află trei șanțuri adince împrejurul cetății;
s-au găsit un plug de aur, un șarpe de aur, antice și alte lucruri multe.

* S-a numit si *AntivarU* la anul 1073, pre vremea craiului Bodin. Coconul Mihail
Ghica la iulie 20(1837) a lăsat să sape și a găsit doua mormmtun.

s Din nenorocire, acest plan n-a fost găsit de noi împreună cu con
cele lui Popovici (A.I.O.).

Șanțuri vechi. Sultzer arată că numai Tirgoviștea are șanț împrejurii, însă nu-s romane' ci după vremi făcute. Zice Sultzer că cele mai multe se găsesc către poalele munților, afară de un șanț ce stă la Recica, lângă gîrla Tăzluului, în județul Romanișilor... Apoi Sultzer spune de *Podul lui Traian* ce se află lângă satul Izlaz sau Celei, și nu lângă Turnul Severinului. Aice se află pe o hartă veche a Daciei arătat că ar fi stat orașul *Romula*, de la care județul Romanișilor a primit nume, și în dreptul ei, de aceea parte de Dunăre, este altă cetățiuă cu nume *Castra Nova*. Caută în harta lui Weigel și ale lui Cellarius. Marsigli zice sau arată că de la gura Oltului în sus 5 ceasuri, la Celei, sint monumenturile podului. Inginerii rusești din anii 1829, 30 și 32 mă încredințează că pietrele altor două cetățiuă se află răsipite pe malul de-a dreapta și de-a stînga Dunărei. Podul lui Traian avea această inscripție scrisă pe o tablă de marmoră și era în stilul podului pusă : *Providentia Augusti vera Pontificis virtus Romana quid non domat!* Ecce sub iugum rapitur Danubius. Riul Aluta pe acea vreme se numea Muta (?).

Celeiul. Zidurile acestei vestite cetățiuă, unde Traian împăratul a făcut podul (?) asupra dacilor din Transilvania, se cunoaște că au stat din susul bisericeii; are șanțuri adinei, ca și cetatea Severinul. Acu se află nămolit podul unde a stat, ca la 500 stînjeni adică de la cetate pînă în Dunăre, că podul se lățea pînă la cetate. Pietrele podului sint grămădite de la Celei pe Dunăre în sus, iară nu în jos.

La *Celei*, care la autorii vechi s-a numit și Cibelen, la 1 August 1850, s-a găsit un cușciug de piatră întreg cu două scoabe de fier, legate cu ele capacul dasupra, care în forma acestei

figure era.

S-a găsit la căpătiul acestuia și alt cușciug asemenea de piatră, \

deșert și rupt; numai fundul de dedesubt, o cărămidă mare, întreagă, de 1 1/2 șuh lungul și de un șuh lățul, cu dungi ridicate pe două margine ale lungului și subțire de 1/2 țol, care slujea în loc de olane spre inveliș caselor. Tot orașul Celei avea ziduri de piatră împrejur; asemenea și casele tot de piatră albă erau, din care erau și cușciugile, adusă de peste Dunăre. Romanișii de acolo numesc podul lui Traian (?) *podul de aramă*, pentru că s-a găsit în Dunăre o scoabă de aramă ca de 3 șuhi de lungă, în patru muchi, groasă ca un fier de plug, cu căpătiile indoite, ari țineau pietrele. Această scoabă s-a scos cu oria cînd prînde (pește).

Cetățiuă era în trei colțuri clădită; zidirea ei de 1 stînjeni și 2 palme de groasă, tot de piatră albă-galbenă; cărămidă prea puțină; a mai rămas un picior către răsărit dintr-această zidire; o parte din ea a căzut la cutremurul din anul 1802 și stă în fundul șanțului celui adînc dimprejurul acestei cetățiuă; temeliele podului stau lângă șanțul cetățiuă din susul cetățiuă (Vezi planul). D-a dreapta Dunărei este riul Iscuru, ca Argeșul de mare; nu dă drept în Dunăre, ci se suie în sus; în dreptul satului Ghigh[e]iul, dă în Dunăre; aice iernezează și corăbii. Căpătiul podului de pe dreapta Dunărei sta pe mal, de la dreapta riului Iscuru; pe mal aice asemenea este cetățiuă, însă nu așa de mare ca aceasta de la Celei; pietrele grămădite arată că a fost și orașel cu zid împrejur; poate că aici a stat *Oesca*. Din susul Celeiului este balta Orlea, de pe hrisoavele cele mai vechi.

Asanum sau *Izlaz*, asemenea cetate, a fost despi'3 amiazăzi apărută de Olt, de pe matca cea veche care se vede pînă astăzi.

în dreptul bălții Oriei, în dreptul satului *lanca*, iarăși este cetate, care se numește *Grădiștea*.

Recica. Protopopol Marin a arătat că în cetatea de la gura Tăzluului s-au găsit trăsurile unei bisericeii idolatrice, rotundă; diametrul ca de 4'; în mijloc, prestolul zidit, unde se *ardea jertfa*.

Tot aici s-a găsit și o trîmbiță de sticlă, o lădiță de lemn cu toarele de aur.

Arătări de la domnul Ilie Marinovici. La *Izlaz* este drum, șosea și cetățiuă de-a dreapta Dunării.

Giupagea mi-a spus că la *Celei*, din dreapta Dunărei, este un mormint de piatră (un tron), pentru adăpătoarea cailor, care este cu flori și arată că a fost al amazoanelor.

în județul Romanișilor (?) se află lângă Deznățiu, la satul *Ceretul*, o cetate romană în patru colțuri. La satul *Cornățelul*, în Blasnița (jud. Mehedinți) se cunoaște un șanț vechi

ca la 3 palme de înalt și larg sau lat de un stînjeni. Romanișii îl numesc *Brazda jidovească*, alți zic și *Troianul*, și se cunoaște pe la Corlătel, drept pe lingă satul *Bălănița* și iese pe din susul *Craiovei*, mergînd drept la satul *Grecii*, în malul Oltului, și nu se cunoaște, băgînd de seamă la întinderea liniei drumului celui de piatră, ce vine de la Celei la Recica și se suie pe Olt în sus pe la Rimnic, Rîureni și altele. Se cunoaște învederat la satul Grecii că șoseaua împăratului Traian e făcută în urma Troianului, pentru că drumul este făcut peșt șanț, unde se încrușișează la satul *Grecii*.

De la Antina. Drumul romanilor este de zece stînjeni de lat, cu pietriș din Olt pardosit *Movila lui Alexandru* are șanț de 40 de stînjeni în cuadrat. Drumul trece prin mijloc; pe d o parte sint măguri, pe de alta găuri, pînă la arătata movilă. Lîngă o movilită de la dreapta drumului este o gaură de 12° de admcă și 20 de stînj. în cuadrat. La schitul Hotărani este cărămidă cu aceste litere: I.S.P.

Reiațiune despre anticuitățile din județul Romanișilor, extrasă din articolul *Istriana*, publicat în *Magazinul istoric pentru Dacia*, tom II (1846), pag. 88-100. de domnul A. Treb. Laurian

Din Turnul plecarăm peste Olt la *Izlaz*, care se află la o distanță de 1 1/2 miliaru de gura acestui riu, pe rîpa Dunărei, proprietate a Principelui Domnitoriu. Aci ne arătară pe rî Istrului un sarcofag de o lungime de 3 1/2 picioare și de o lățime și înălțime proporțiuă și un altul mai mic, care nu de mult timp căzuse în apă și pe care abia îl putărăm cu mult osteneală să-l scoatem. Amîndouă sint foarte asemenea celui din muzeul Colegiului Națion și trebuie în tot modul socotite de lucruri romane. în cel din urmă aflărăm niște bucăți de coas de copil, părți de o broască de fier și o monetă de aramă ruginită, pe care nu se putea c inscripțiuă. Lîngă dînsul aflărăm în apă și un urciur mic de pămînt. Dară coperchiul sarcofagului era rupt și noi aflărăm numai o bucată în apă. Aici la *Izlaz* începe drumul roman de așternut cu piatră, care duce, pe lîngă Olt, la Recica și despre care vom vorbi mai tîrziu. o bună seamă că aici lîngă Dunăre existea o cetate romană, dară ruinele ei s-au dirămat și s-luat de Dunăre, care a mîncat aici foarte mult din rîpa cea stîngă. Din dreptul acestui loc versă riul Vit în Dunăre, lîngă care se află vechea cetate romană *Utum* și cu care sta comunicațiune atît cetatea dispărută de la *Izlaz*, cit și drumul ce duce de aici la Recica. Dară dacă a fost un pod în acest loc nu putui descoperi.

Mai sus de *Izlaz* aflărăm pe rîpa Dunărei o cetate de pămînt lungă de 500 și lată de 130 pași, incunjurată cu două șanțuri. Noi puserăm pe țărani să sape la un loc, dară fără vreun rezultat.

Așa dară, fără a zăbovi aci mai mult, merserăm la *Celei*, un loc care zace aproape de la 4 miliaru departe de la gura Oltului, iarăși lîngă Dunăre, din dreptul guriș Iscrului (sau Eseului celui vechi). Tot aceasta e și distanța pe rîpa dreaptă a Dunărei între gura Osmolului și a Iscrului. De pe spunerea lui Procopiu, zidi Iustinian imperatoriul aici între gurile numite rîuri următoarele castele, pe lîngă Dunăre : *Lucernariaburgus*, *Lapidaria*, *Eryma*, numită *Utum* și *Palatiolum* (*Oescum* era de-a stînga Iscrului, ceva departat de Dunăre); din dreptul acestui *Palatiolum* se afla, de pe spunerea lui, cetatea *Sicibida* cea reparată de Iustinian, o consună cu totul cu pozițiunea Geleilor noștri. Aci aflărăm și noi pentru întiași dată ruine adevărate. Tot planul Sicibidei se poate lua, căci fundamentele zidurilor și șanțul ce incunjură cetatea se cunos prea bine. Totul formează un pătrat lung de 500 și lat de 600 pași. în unghia cel de cătră sud-ost se vād încă ruinele stătătoare ale cetățeni Gelei ce se afla pe o mî înălțime. Cimentul, mărimea și taria cărămizilor, toate mărturisesc lucrul roman; biserica cea nouă de acuma e zidită toată din atari cărămizi și pietre romane, dintre cari multe po inscripțiuni romane, de pe spunerea locuitorilor; dară toate sint așa de încrustate în zidîncit nu se poate citi nimica. Chiar și așternutul bisericeii e de cărămizi romane; pe una vād literile întoarse : D A R P; iară celelalte erau fără inscripțiuni.

Mulțime de vase și de statue, parte de bronz, parte de marmore, s-au aflat aci și și acuma se mai află foarte multe monete vechi; noi înșine cumpărărăm de la țărani cam la 200 bucăți de cele mai multe de aramă, foarte puține de argint. Dară ceea ce merită mai mult de a se însemna e că cele mai multe sint *Constantini*, *Constanti*, *Iuliani* și *Ioviani*, cu toate că se a și alte mai vechi, dară mai rar.

Acest fapt, unit cu acela că aci în Dunăre se vād pilaștri de pod, cînd scade apa, cînd neapărat la ideea că aci a trebuit să fie fost zidit podul cel famos al lui Constantin. A

din mijlocul cetății, merge al doilea drum roman așternut cu piatră, către miazănoapte la Recica, unde se unește cu cel de la Izlaz și apoi duce pe lângă Olt la Rimnic.

De la Celei în sus, cam la un miliariu geografic de departe, zace lângă Dunăre satul *Gros-di-pod* (Grojdibod), proprietatea domnului prezidente Demetrie Jiianu, unde se aflară tablele de aramă *honestae missionis*, cele publicate de mine (no. 1, tom. 1, pag. 24)*. Mai sus pe Dunăre : — 1, la gura Jiiului, la satul *Bechetul*, din dreptul Orevei sau Regovei (Rahovei, *Regianum* lui Ptolemei) se văd ruine vechi; — 2, asemenea din dreptul Ciurului (*Ciabrus* la cei vechi); — 3, la gura Lomului se văd pilaștrii unui pod de lemn, cind scade apa; — 4, din dreptul Vidinului (*Bononia* la cei vechi), la *Calafat*, se văd ruine de ziduri vechi; — 5, asemenea la *Izvoarele*, la *Țigănași* și din sus de *Bătuți*, pe insula sub 40°25'—44°30', se văd urme de construcțiuni antice. Dară noi nu puturăm de astă dată să urmăm mai departe ripa Dunării, pentru că doream să vedem odată Recica și prin urmare trebuirăm să luăm altă direcțiune.,

Noi călcarăm pre mai sus pomenitul drum roman cu o superbie de noblețe antică și totdeodată cu un adinc simțimint de durere, născut din comparațiunea mărimii străbunilor noștri și a mizeriei în care ne aflăm noi strănepoții, merșerăm pe dinsul mai patru miliare și ajunserăm, după o abatere cătră apus, la *Caracalla*, un oraș sub 42°5'—44°10', care-și căpătă numele de bună seamă de la fondatorul său Antonin Caracalla și-1 păstră pină în ziua de astăzi. Acum e capitala județului Romanați, unul din cele mai bogate în monumente vechi din toată Dacia australe. Orașul acesta se infrumuseța foarte prin sirguintele fostului administrator, Ioan Bibescu. Toți locuitorii numesc cu un profund respect numele acestui vrednic administrator; dară și fructele administraturii sale se văd în adevăr pretutindenea.

O cetate veche trebuie să fi fost aici, căci se mai află aici și coala fundamente de edificii vechi cu toate semnele de lucru roman, cu toate că zidirile mai tîrzii au acoperit cele mai multe urme ale celor vechi. Și așa e peste tot locul cu cetățile cele vechi, unde se puseră altele nouă în locul lor; ruinele se strică și materialul se întrebuința pentru zidirile cele nouă. Dară, afară de acestea, aici mai este o cauză care îngreuiază cercetarea anticuității. Adecă aici se aduse foarte mult material și alte obiecte antice din vecinul loc Recica, așa încit nu se poate lesne deosebi ce e al orașului și ce s-a adus de ai(ū)rea. Biserica St. Mihail, care, de pe spusul comun, s-a zidit de Mihai Viteazul, iară de pe probabilitate de Matei Basarab, e construită toată de cărămizi romane pină la o înălțime de 3 stinjeni. Cele mai multe case sau că sint cu totul zidite, sau incai așternute cu cărămizi vechi romane. Mai nici o casă nu e în oraș care să nu pioată arăta vreo piatră romană și nu e nici un locuitor care să nu aibă câteva monete romane.

Dintre obiectele antice mai vrednice de insemnat numărăm acestea:

«U această inscripțiune»:

DEF & ISOI
nVTATOf
MVIS Elfii

IVERVFN a,
PON I ti

Copie posibilă.

IO M
DEINSO
C TVTATO
CIVIS EI
NIANVS
VIRV FI
TONIVS
V L P S

De citit.

Iovi optimo maximo
Defensori
ac tutatori
Civis Epinnianus
Caius Verus Fre-
tonius

Voto libens suscepto posuit.

Suplinire posibilă.

IOM
DEFENSORI
AC TVTATORI
CIVIS EPIN
NIANVS. C.
VERVS FRE
TONIVS
V L P S

Românește.

Lui Joie celui mai bun și mai
mare dintre zei.
Apărătorului
și mîntuitorului
ridică acest monument
Caiu Veru Fretoniu
cetățean din Epiniu,
spre împlinirea votului
făcut de bună voia sa.

II. Cinci capete de colonne în zidul de cătră uliță, în tot aceeași curte.

III. O piatră sepulcrală în curtea doamnei Greceanu, cu următorea inscripțiune^:

Copie posibilă	Suplinire posibilă	De citit	Românește
PLICIAE VAR CAPITONIS VLP1VS PVLCHER CINER R M	PVBLICIAE Q. VARRONIS CAPITONIS F. M. VLPIVS PVLCHER CINER B M	Publiciae Quinti Varronis Capitonis filiae Marcus Vlpivs Pulcher Cineribus bene meritis posuit.	Cenușei celei pline de merite a Publiciei, fiie lui Cintu Varrone Capi- tone, puse acest monu- ment Marcu Ulpiu Pulcru.

IV O arhitravă de piatră foarte frumos lucrată, în tot aceeași curte.

V. Un fragment de statuă a Dianei la d-l profesor Boierescu (Zaharia), cu această inscripțiune
cam rău săpată¹²:

Kroiistadt, 1851, pag. 114, unde de altmintrelea, vorbind despre anti-
cuitățile Caracalului și Eecicăi, nu face alta decit a consemna cele arătate
de d-l Laurian. *Ackner und Müller*, în *Die JRomischen Inschriften in Dacien*
Wien? 1865, p. 174, propune oarecari modifițiuni spre a ajunge la
lectura : *Iovi optimo maximo, defensori et tutatori, Caius Iulius Sempron-*
anus Cneius Verus Antonius (?) votum libens posuit. Th. Mommsen în
Corpus Inscriptionum Latinarum, t. III, Berolini, 1873, p. 252, n. 1590
corectează diversele lecturi anteriori și chiar pe aceea ce i-o procuras-
d-llul. Friedlaender. Monumental este un altar pătrat, cu postamer
în gîafuri și cu partea superioară în formă de piramidă trunchiată; are
0 m 40 nălțime, 0 m 22 lungime. El se află astăzi la București, în pos-
siunea d-lui maior Papazogiu, carele a binevoit a permite desemnare
lui redusă, pe care o alăturăm. Pe fața anterioară figurează inscripțiune
în care se citesc destul de lămurit, cu toate omiterile, legăturile de lite
și ștersăturile, cuvintele următore :

I O M
DEFEISrSOEI
ET TYTATOEI
C. IYL. SEMPEO(f)
NIANYS CVM
IYL, EYFIIsA
COHTVGE
V. L. P.
Lui Joie celui prea bun și prea mare,
apărătorului
si ocrotitorului,
Caiu Iuliu Sempro-
nian cu
Iulia Eufina,
soția (lui),
puseră bucuroși (acest altar spre împli-
{votum libentes posuerunt) nirea) votului (sau jurămîntului lor).

¹¹ N-avom știință despre soartea actuale a acestei pietre. Ea a fost
reprodusă, după d-l Laurian, de *Neugebauer, Dacien*, p. 116, de *Ackner und Müller, Bomis. Inschrift.*, no. 836 și apoi de *Th. Mommsen, Co-*
Inscript. lat., III, no. 1595, cari, acești doi din urmă, propun la ultim
rînd. GE1STEB în loc de: CIIsTEB, ceea ce ar da lectura : *Publiciae V-*
Capitonis (filiae), Ulpius Pulcher, gener, benemerenti., Publiciei, (fiie
lui Yariu Oapiton, Ulpiu Pulcher, ginerele (ei, a pus acest monume-
pentru ale ei) bune merite".

¹² ifiei peste acest monument n-am putut da, încă în origin
Epigrafiștii Daciei, și anume *Neugebauer*, p. 114, *Ackner und Mü-*
no. 835 și *Th. Mommsen*, no. 1588, i-au reprodus inscripțiunea fa-
modifițiuni.

* Acestor tabele le-am consacrat anexa F de mai jos.

¹⁰ Această inscripțiune a fost reprodusă întocmai după d-l Laurian,
de *Neugebauer*, în *Dacien aus den Ueberresten des Uassischen Alterthums*,

Copie posibilă	Suplinire probabilă	De citit	Românește
DIANE LETA GATo IIVR Co NARBo SNTEI FVINS	DIANE LETOIAE GATo IIVR CoL NARBo_____	Diane Letoiae Calo duumvir Co- loniac Narbonensis * (fierii curavit)	întru onoarea Diane Latoide făcu această statuă Catone, duum- vir al coloniei Narbone.

VI. Un capitel de columnă în stil corintian, foarte frumos lucrat, în curtea domnului Dimitrie Stancovici.

VII. Un sarcofag de piatră și un fel de cisternă, în curtea răposatului Brătășanu.

VIII. O cărămidă dasupra porții domnului Petru Purcel, cu aceste trei litere : Q L P ; și alta în sala domnului Sterie Lăcusteanu cu aceste două litere : N S. Dară deși pot răspunde pentru romanitatea cărămizilor, cu toate acestea nu pot răspunde pentru a acestor litere săpate. Toate inscripțiunile curat romane cari le am văzut eu pe cărămizi poartă litere ridicate în afară și formate prin un țipariu ; dară acestea sint săpate, iară nu tipărite.

IX. O cadra de marmore cu figuri în *basso-relievo*, cari reprezenta aducerea unui sacrificiu, și un bust de statuă de marmore. Aceste două bucați, cari le avea domnul Dimitrie Jiianu, patriot cunoscut, le dăruî muzeului Colegiului Național.

Dară toate aceste obiecte se aduseră aci de la Recica.

Spre a vedea acest loc famos în privința anticuităților, plecarăm a doua zi după sosirea noastră cătră dînsul. Recica se află cam un miliariu departe de Caracal spre nord-ost, lingă micul riu Tăslui (Tăzluiul) ce curge în Olt. Aici se văd urme de ziduri vechi nespuse de multe, însă mai toate fundamentele caselor s-au săpat, atît în timpurile de mai înainte și materialul s-a întrebuițat pentru zidiri în alte locuri, mai ales în Caracala, cit și în anii trecuți prin domnul M. Ghica la căutarea prețioaselor antice ; astfel s-au dirămat, s-au dezgropat și s-au îngropat, încît abia se mai cunosc pe alocurea. Păcat ! că prin o lucrare regulată, așa s-ar fi putut dezgropa vechea cetate, încît drumurile, forma și împărțirea caselor s-ar fi putut prezenta ca și cele din Pompeii, și noi am putea să avem înaintea ochilor noștri cea mai credincioasă imagine a locuinței străbunilor noștri. Șanțurile cetății, cari se văd, formează un poligon cu opt laturi, al cărui diametru mai lung face aproape la o mie de pași. Riul Tăslui curg prin mijlocul cetății; în unele locuri ale lui se află un strat de cărămizi, ceea ce face să credem că a fost constrîns într-un canal. Dară acuma curge de pre bună plăcerea sa, fără vreă silă artificiale. Românii noștri nu sint oameni cari să mai constrîngă riurile. Chiar la podul cel zidit peste riu se uneau cele două drumuri de piatră : unul care venea de la Izlaz și cellalt de la Celei și duceau cătră miazănoapte la Rimnic. Monete, inele, statue de bronz, lampe de pămînt s-au aflat și se mai află și acum în foarte mare număr, și noi cumpărăm de la locuitori mai multe monete de argint și de aramă, iară d-l M. Ghica și-a format una din cele mai frumoase colecțiuni de antice din acest loc. Sătenii numesc această cetate dispărută *Antina*, și unii archeologi au dat cu socoteală că acest nume e contrasul *Antonina* sau scurtatul *Constantina*. După Ptolomei, cade în acest ținut *Pinum*, și inscripțiunea de mai sus (pag. 150) se pare în adevăr că va să zică *civis Epinnianus*.

Aici îndată la pod lingă fîntină, aflarăm o marmore cu această inscripțiune.

La această inscripțiune putui mai mult să citesc trăsuri sigure decît litere întregi și din această cauză imi și îngăduii o atare suplinire. Cele două litere din urmă : VL, se văd prea puțin, S lipsește cu totul. Din aceste litere ultimare am putea conchide că acest monument s-a pus unei zeități drept vot pentru însănătoșirea sau mintuirea imperatorului ; dară pe piatră lipsește locul unde s-ar fi putut săpa numele zeității și obicinuita formulă : PRO SALVTE, fiindcă linia cea dintii pusă aici stă strîmt sub cornicea pietrei.

* Ce însemnează literile SNTEI (unde T și E sint contrase într-un semn) și FVINS nu pot divina (A.T.L.).

Copie posibilă	Suplinire probabilă
IMI SI VI IVL. CAND EVOCAT V L	IMP. SEVERO IVL. CANDIDVS EVOCATVS V. L. S.

pentru care propunem următoarea lectură :

De citit:	Românește :
Imperatori Severo	împăratului Sever puse
Iulius Candidus	acest monument
Evocatus	Iuliu Candid,
Votum libens solvit	de a doua oară soldat,
	spre împlinirea votului

De aici, după spusul domnului Riosanu, s-a dus o altă piatră la București cu următoarea inscripțiune :

D M
CLAVDIA AM
BA VIX. ANNOS
XX FECITINDA
CI AN V CL
MNTANVS IMM
FXNSVR SAC
B M
PATEIVS FECIT

De cetii:	Românește :
Diis Manibus Claudia Amba, (quae) vixit Annos XX, fecit in Dacia annos V	Sintei umbre a Claudiei Amba, care a trăit două zeci de ani și a petrecut în Dacia cinci ani puse acest monument Claudiu Montan,
Claudius Montanus (*) Pater eius fecit	tatăl ei.

* Ce însemnează scurtăturile din cele trei linii pentru timp, nu pot divina (A.T.L.)

¹³ Iridoielele exprimate mai jos de cătră d-l Laurian în privința citirii sale de pre inscripțiunea acestui monument care se află astăzi în Muzeul Național din București sint așa de întemeiate încît, osebne de *Neugebauer*, *Dacien* p. 114 și de *Ackner und Müller*, *Romis. Inschriften* no. 839, cari au reprodus-o de jure copia îndoiioasă a d-lui Laurian, restituire cu totul diferită este propusă de *Th. Mommsen*, *Corp. Inscriptionum Lat.*, III, no. 1592. D-l Grig. Tocilescu, examinînd monumentul cu cea mai minuțioasă atențiune, propune descifrarea și lectura de mai jos. ¹⁴ *3are*, precum se va vedea, este o confirmare completată a celei adăugate de *Mommsen*. Monumentul aci reprodus în reducțiune e un altar pătat

Extract din Relațiunea despre o excursiune arheologică
făcută la anul 1864, în districtele Romanați și Dolji,
și publicata în *Muzeul Pappazoglu*, 1864, pag. 108
și următoarele,
de domnul maior Dimitrie Papazogiu

La 15 ale lunei aprilii m-am pornit din capitală, treeind pe la satul *Talpa* sau în anti-chitate numit *Tapes*, locul unde s-a reputat vestita bătălie dacă cu trupele lui Traian; am făcut recunoașteri și am găsit într-adevăr semne de fortificații și mai cu osebire de morminte, fiindcă chiar ploile scot osemintele morților de prin maluri la vedere, încit locuitorii găsesc totdeauna mai multe obiecte, precum : inele, fierărie și altele.

La 18 am sosit în districtul Romanați și, după isprăvirea formalităților din Caracal, am mers la satul *Recica* sau *Antina*, vechea cetate numită *Pinum*, unde, observind mai multe zile cu cea mai mare exactitate toate ruinele și tărîmul, am început operațiunile și, pe lingă mai multe frumoase descoperiri ce am făcut și pe care le veți vedea aici, putui descoperi în aceea cele următoare :

I. Vina apeducă ce traversa toată cetatea pină la *Cișmele*, de unde se pot scoate cu abundență multime de olane groase bine conservate, ca acele ce am depus la muzeu, oricite cumva vor trebui statului.

II. Un mare cuptor subteran făcut de un lut gros ; însă este ca un vas adinc, larg la gură de trei stinjeni în circumferență, un stinjen și jumătate adinc, gros în buzele iui și tocmai în fundul acestui mare vas, jumătate fundul încă de cinci (palme) adinc. în acest vas se vede că ardea foc și acest cuptor supozez că ar fi fost pentru arderea cadavrelor, în vremea cind a existat religia lui Mithras la romani, căci este făcut acel cuptor aproape de locul unde aveau ei cimitiriul. Pentru acest cuptor descoperit de mine, am invitat pe domnul prefect al districtului ca să ordone a-l păstra sătenii ferit de stricăciune și a-l avea ca o raritate ce merită a se arăta la toți vizitatorii. Am mai descoperit acolo, în mijlocul cetății, locul unde își aveau magazia de produse, precum și locul templului lor și strade pavate ; de aci am luat relațiunile și proiectele ce veți vedea, căci acest Pompeii al României, pe care, iată, astăzi săteanul îl exploatează, desfigurindu-se de fiecare stăpin prin bordeie și șanțuri la grădini, poartă în sinul său cele mai prețioase anticuități, care ni se răpun pe fiecare zi, vinzindu-le aflătorii pe la străini.

De aci am mers la satul *Slăveni*, pe marginea Oltului, acolo unde s-a găsit de fostul vornic Mihail Ghica, la anul 1837, acea peștere în care s-au aflat un jertfelnic și mai multe plăci de piatră sculptate ; am vădit și fac recunoașterile mele ; dară ce folos ! căci chiar locul acela este împrejmuit în grădina doamnei văduve Cazan, proprietară din Caracal, și pe care s-a sădit viie pe care nu o putem a o strica intru a face căutări. Fac apel la guvern și cer în numele națiunei ca acea ogradă să se cumpere pe seama muzeului națiunei, căci este o crimă de a lăsa tezaurile țarei în voința speculatorilor și în capricea viierilor și grădinarilor. Acolo am făcut căutări în spațioasa cetate, care este încunjurată de două șanțuri' adinei, cu două intrări, fiecare cu cite o fortificație împotriva ; s-au găsit mai multe monete romane ; acea cetate cade pe proprietatea onorab. d-l Murgășanu, care trebuie pofitit a îngădui ca o exploatare sistematică să se facă și la dinsa ; această cetate seamănă foarte mult cu vechea cetate *Jidava* ce este lingă Cimpulung.

De aci am mers în marginea Dunărei la marea și vestita cetate *Sicibida zisă* de Ptolomeu, iară acum *Celei*, care se leagă cu toate cetățile de pe lingă Olt, prin drumul de pietriș, ce, treeind prin cimpii, urcă la munte și intră în Transilvania. în acest sat se păstrează de locuitorii tradiția *Domnului de Rouă*, care zice că „pornind de cu seară la amanta sa ce era în munți și trebuința cerind a se întoarce pină la ziua îndărăt, așa cum urma totdeauna, în una din nopți a întârziat și la întoarcerea sa l-a apucat răsăritul soarelui la satul Potopenii> unde zice că s-a topit; de aceea păstrează și satul numele de Potopeni”.

Iată însă, domnilor, cum românul păstrează tradițiile sale, fie și glumețe sau fabuloase ; le place însă a le povesti, oamenii cei serioși; și iată ce trebuie să fi fost, de pre opiniunea mea. Deși istoria nu ne povestește că în pământurile noastre ar fi venit vreun împărat, inși din această glumă, din această tradiție, s-ar putea crede că Marcu Aureliu, la jumătatea secolului al II-lea, ar fi venit treeind prin Sicibida și, transversind șoseaua, merse în Dacia Transalpină, atunci stat roman, sau că, coborîndu-se din Dacia Transalpină, ar fi ținut vreun mare răzbel cu barbarii la locul numit Potopeni, unde i-ar fi împins în Olt și, spre memoria aceste* glorioase bătălii, a rămas la națiunea noastră pină în ziua Nașterei, voi să zic a Dumnezeului

nostru Iisus Hristos, în mijlocul urărilor de veselie, numele acestui filozof împărat, la vremea *Colindului*, de cătră guri nevinovate în revărsatul zorilor, exprimîndu-se la fiecare strofă a urărilor lor : „Că sint d-astea șase albe, albe mari și daurite, *Reloi Doamne !*”.

în această mare cetate, după o matură și îndelungă observare și prin experiența priimită de atîția ani, căci am avut norocirea a ședei cu comanda mea doi ani, putui descoperi cele următoare :

- 1 trei locuri de cimitirii ale romanilor;
- 2 locul templului;
- 3 locul unde a locuit nobilimea;
- 4 locul prin care se leagă podul lui Constantin făcut pe Dunăre ;
- 5 fortăreața strejuitoare ș.c.l.

Pentru descoperirile făcute și în această cetate, vă veți orienta din acele descrise mai nainte.

De aci am mers la satul *Grojdibod*, sat mare, care păstrează numele *grosului pod* făcut de Constantin și care s-a ilustrat în paginile istoriei României cu acele două table de aramă prinse una de alta prin belciuge și gravate pe amîndouă fețele cu litere latine, în coprire „că împăratul Traian dă documentul acesta coloniilor romane ce le a statornicit în Dacia ; numește acele familii fiecare pe numele lor și c-au fost din veteranii liberați din serviciul oastei în urma răzbelului dac, legioana greacă, italică, besică, ispaniolă și alt. și le dă drept de însurare cu muierile ce vor fi avînd, numai cite una de fiecare” ; ba, tot ce este mai important pentru români, că în acele table se coprine că s-a poprit în Roma copie după acest document, care s-a zidit în dosul templului Minervei. Ce folos ! că și acest prețios document, în care se arată originea noastră cea nobile și care rupe orice condei al scriitorilor ce au îndrăznit a scrie pentru națiunea noastră că nu sintem romani, nu se află astăzi în muzeul națiunei, ci este poprit fără nici un motiv de cătră onor. d-l G. M. Ghica, fiu și moștenitor răposatului fost vornic Ghica, în al cărui cabinet de anticuități se găsea, după mărturia ce face chiar eruditul răposat colonel Blaremburg, în *Anuarul* său din anul 1842. Și iată cum¹⁰ :

Virtuosul preotul Stan, deși țaran din satul Grojdibod, distr. Romanați, proprietatea familiei d-lor Jiieni, găsind aceste table intr-un șanț al gradinei sale, în marginea bălții, vine ca un credincios român și le dă proprietarului moșiei, răposatul clucer Dimitrie Jiianu, cu angajament ca să le trimită stăpînirii spre depunerea lor la școală, fiindcă a simțit, cu toată simplitatea sa, că va fi un tezaur pentru națiune ; menționatul răposat, căruia i se cuvine ca națiunea să-i păstreze etern a sa recunoștință, nu întârziă, ci pe dată le dete, la anul 1842, menționatul răposat vornic M. Ghica, iarăși cu angajament a le depune la cabinetul de rarități în muzeul națiunei. Subsemnatul, cunoscînd că pină astăzi nu se află depus un asemenea document la muzeul națiunei, profitînd de ocaziunea aflării mele în acel sat, nu refuzai a priimi cu dragoste și zel, atît reclamațiunea locuitorului din acel sat, Florea Pislarul, fiu și moștenitor al menționatului răposat preot Stan, care petiționează ministeriului, cerînd cu stăruință îndeplinirea dorinței răposatului său părinte, adică a se lua tablele de la d-l G. M. Ghica și a se depune la locul destinației lor, precum iarăși, aflîndu-mă în orașul Caracal, am priimit și o dovadă <a> mai multor onorate persoane din acel oraș, prin care vin și ele a mărturisii că cunosc și știu că acele table au fost date de răposatul clucer Dimitrie Jiianu cu angajament a se depune de cătră menționatul vornic la muzeul națiunei.

Aceste două acte, domnilor, s-au adus dej mine legalizate de autoritatea locale și s-au înaintat d-lui ministru de culte prin raportul meu no. 2, rugîndu-l ca să facă cele de cuviință pentru cererea acelor table de la d-l G. M. Ghica, care posedă pină în ziua de astăzi acest prețios monument.

Cu prilejul dară aflării mele în acest sat, a trebuit a face căutările mele în acel loc, unde s-au găsit tablele ; după o căutare destul de exactă ce am făcut în vale, în marginea bălții la locul unde răposatul găsi tablele, n-am putut găsi alt nimic decit rămășițe de cărămizi mar

¹⁰ Toate interpretațiunile fantastice ce autorul dă textului din Tabelele zise *lionestae missionis* ce s-au găsit la Grojdibod (derivat probabil din slavicul grozdi = *strugure* și poate din : voda = *apă*, deci din *gros pod*), se află rectificate, la *anexa F*, prin știința serioasă și pozitivă a Reverenței sale, părintele Țipariu. Ceea ce este însă oarecum interesant în raportul maiorului, e istoricul soartei acestor table pină la intrarea lor în cabinetul lui M. Ghica. Știm apoi că, pe la anul 1864, domnitoru Alexandru Ioan Cuza le-a cerut de la d-l George M. Ghica și le a trami în dar împăratului Napoleon III. Nu avem știință unde se mai află el astăzi.

și cioburi de vase romane. De acolo, suindu-mă în linie dreaptă sus la cîmp, am dat peste două măguri de o potrivă mari; tăind pe una în două, găsi în adîncul ei un puț plin cu un fel de pămînt galben, însă foarte subțire, ca cînd ar fi pulbere; patru stînjini în adîncul puțului m-am oprit, pentru lipsa instrumentelor necesarii și am cerut de la prefect ca să steie puțul astupat și în strejuire pînă la luarea dispozițiilor de cîtră guvern; mai multe supoziții arheologice sînt pentru acest puț și cari se vor vedea în relațiunea ce am să dau d-lui ministru prin raportul meu no. 3.

De aci am intrat în județul Dolji.

De aci (de la mănăstirea Sadova) am trecut prin toate satele din Romanai, cele de pe marginea bălții, lanca, Potelul, Grojdibodul, Orlea, Celei, Corabia ș. alt. cari trag atențiunea arheologilor pentru căutări sistematice, exploatari pe la locurile ce cunosc locuitorii că au produs în toată vremea anticuități. Am sosit la schela Izlaz din marginea Oltului, proprietatea prințului Gg. Bibescu; aci este iarăși punct de export al României mici și al districtului Romanai; acest sat în timpul coloniilor romane, se lega cu o cetate de dincolo, numită în harta (?) lui Ptolomeu *Utus*, căci se găsește în sat, la malul Dunărei, ruine de cetate, printre cari s-au găsit adesea sarcofage mari, bani de aramă, cele mai multe de la împăratul Septim Sever; tot însă ce a tras admirarea mea a fost o măgură mare ardicată în sat; sub ea se află bolovani de piatră mari, de unde locuitorii obicinuesc de le scot, la trebuințele lor; care măgură, neavînd timp d-a o sparge și lăsînd pentru o a doua ocaziune, am pofit cu adresă pe autoritatea administrativă ca să nu mai îngăduie pe locuitori d-a mai scoate acele pietre de acolo pînă ce guvernul nu va lua măsuri a se căuta și acea măgură sistematic. De aci am făcut cerere cîtră amîndouă prefecturile de Dolji și de Romanai ca să ordone a se înscrie toate măgurile ce conțin districtele d-lor, numirea lor, mărimea, cătățimea împotriva fiecărui sat, precum și orice tradiții sau povești va fi avînd fiecare din ele, pofînd pe d-nii prefecti ca să-mi trîmîtă cît mai curînd niște asemenea inventorii, ce sînt negreșit foarte folositoare pentru dezvoltarea istoriei țării cînd se vor publica și de acelea, și ar trebui ca guvernul nostru să ordone prin toate districtele a ni se trîmîte relațiuni pentru toate monumentele de prin rîspînteie drumurilor, cruci mari domnești, poduri și fîntini, cu numirea și tradițiunea lor...¹⁷

E

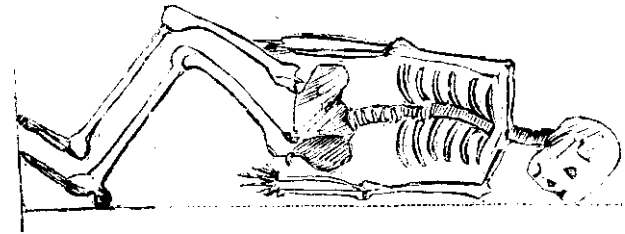
Note manuscrite asupra unor anticuități din județul Romanai, culese la 1872

de d-l Dimitrie Sturdza

Tumulus (movila) din Rusănești (V13 aprilie 1871). Se înalță ca la 4 pînă la 5 metri deasupra suprafeței pămîntului; pe scoarța lui d-a dreptul (adică fără groapă), era scheletul, cu capul întors spre apus.

¹⁷ Raportul d-lui maior Pappazoglu continuă într-astfel, producînd, într-un stil a cărui sintaxă este cu totul proprie a sa, tot felul de fapte adevărate și de aprețuri imaginare. Am reprodus partea relativă la județul Romanai cu speranța că cititorul — vînturînd pleava din grîu, precum am făcut și noi — se va alege din această citire cel puțin cu atîtea noțiuni despre monumente antice ce se află în realitate în citatul județ, cîte poate dobîndi și din rîspunsurile ce unii învățători sătești au dat la *Gestionarul arheologie*. Cît despre aprețuiri și disertațiunile științifice conținute în raportul de mai sus, apoi trebuie să mărturisim că ele nu pot fi întrecute în *vis comica* decît prin polemica ce s-a ținut, pe socoteala arheologiei naționale, între d-nii maior Papazogiu și Bolliac, în ziarele *Buciumul* și *Reforma* din 1864, precum și prin poemele arheologice ce au ieșit tot pe atunci din creierii bătrînului maior Papazogiu, încinși de dorul anticuității și cu care el socotea de cuviință a-și termina minunata sa cîrticică *Muzeul Papazogiu*, adevărata curiozitate bibliografică.

Sub schelet se cunoștea de pre coloarea pămîntului că țarina im fusese scOTmonitt; ea conținea mai mult urme albe de calcariu. Alături cu scheletul, carele era al unui bărbat corpulent, nu s-a mai aflat nimic.

Scărișoara. Drum roman la Olt.

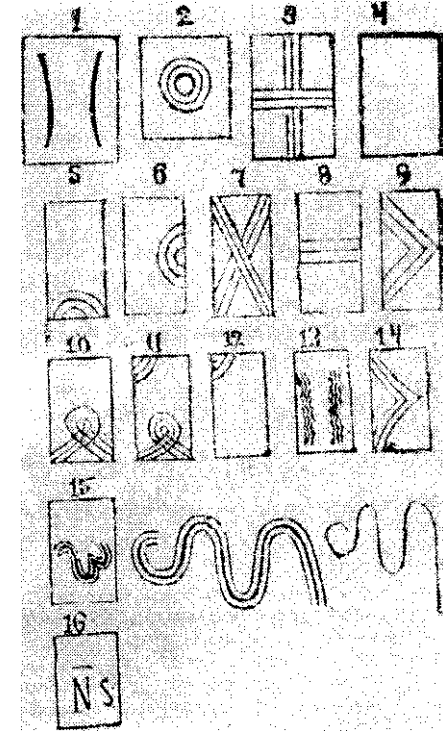
Gostavăț. Două movile: - 1, La una din movile, părății laterali ai locului unde s-a pus mortul erau arși. În lăntru, o lampă grosolană, hirburi, cărbuni de lemn, curmale și nuci carbonizate, obiecte stricate de fier și bronz, oase arse; la extremități, rămășițe de lemn putred; - 2, La patru puncturi, loc ars de pămînt, cărbuni, hirburi, lemne groase nearse, putrede, rămășițe arse de haine de lînă.

Slăveni. Curtea Murgășanului.

în grădina Murgășanului, rămășițe de drumuri cu cărămida și un sarcofag. (Aci s-a găsit cărămida no. 16).

De la Slăveni spre Caracal mergi pe *Troian*.

Tipurile de pre cărămizi dintre Caracal și Gostavăț¹⁸.

Semne asemuite și chiar identice cu acestea se văd și pe șase bucăți de cărămidă reproduse de comitete L.F. de Marsigli în marea sa operă: *Danubius paimonico-mysicus, observationibus geograph., astronom., hydrograph., historicis, physicis perlustratus*, Haga, 1/2b, b vo in fol. max.; in tom. II, tab. 62 sub titlul: *Lateres co(a)cti e ruinis civitatis quondam Antiquae in Valachiâ erepti, ubi solum templi graeci iis stralum erat*

Stoi(e)nești. Afară din sat, de îmbele părți ale Troianului sînt multe măguri. Hotărani. Biserică din timpul Brincovanului. Movile răscolite. Recica. Fundamente de pod. Apeduct de la Frăsinet la Recica. Monete. Tit, Hadrian, Commod, Septimiu Sever, (Nicea), Alexandru Sever, M. Iul Filip I, II, Gordian (Nicea), Iulia Maesa, Mamm(a)ea, Ottacilia. în biserică, pomelnic de la Mihai Viteazul.

F

Explicarea tabelii *honestae missionis*⁹⁹, aflată la Grojdibod
Extract din Arhivul pentru filologie și istorie,
No. XVIII, din 15 sept. 1868

de R. S. Părint. Timotheu Țipariu

DIPLOMA LUI ADRIAN DIN 22 MARTIE, ANUL 129 DUPĂ HRIST.,
822 DE LA FUNDAREA ROMEI.

PAGINA I DIN AFARĂ
SCRIPTURA I.

IMP CAESAR DIVI TRAIANI PARTHICI F. DIVI
NERVAE NEPOS TRAIANVS HADRIANVS AVG:
PONTIF MAX TRIB POTEST XIII COS III P P
EQVITIB ET PEDITIB QVI MILITAV IN ALA ET
5 VEXILLATION EQVIT ILLYRICOR ET COH IUI QVAE
APPELLANT I HISPANOR ET I HISPANOR VETERAN
ET II FLAV NUMIDAR ET II FLAV BESSOR ET III GAL

LOR ET SVNT IN DACIA IMPERIORE SVB PLAVTIO
fcAESIANO QVIN ET VICEN PLVRIBVSVE STIPEN
10 DIS EMERITIS DIMISSIS HONESTA MISSIO
NE QVORUM NOMINA SVBSCRIPTA SVNT
IPSI LIBERIS POSTERISQVE EORVM CIVITA
TEM DEDIT ET CONVIVM CVM VXORIBVS
QVAS TVNC HABVSSSENT CVM EST CIVITAS IIS

15 DATA AVT SIQVI CAELIBES ESSENT CVM IIS QVAS
POSTEA DVXISSENT DVM TAXAT SINGVLI
SINGVLAS A D XI K. APRIL
P IVVENTO CELSO || Q IVLIO BALBO COS
VEXILLATIO EQVITVM ILLYRICOR
20 EX GRE^ALE

EVPATORI EVMENI f SEBASTOPOL
ET EVPATORI F EIVS ET EVPATORI F EIVS
ET EVMENO FIL EIVS ET THRASONI FIL EIVS
ET PHILOPATRAE FIL <E>IVS

⁹⁹ Tabelele antice, zise *honestae missionis*, sînt diplome militare romane de un mare preț, fiindcă ele cuprind în sine multe date istorice pentru ilustrarea epocelor și provinciilor în cari s-au aflat. Aceste monumente militare sînt în formă de *diptice*, adică compuse din două tăblițe pătrate de bronz, împreunate prin două verige și scrise sau mai bine gravate pe cîteși patru paginile, cu același text de două ori repetit; din aceste documente pînă acum sînt aflate și publicate peste 58 bucăți; în adevăr un număr foarte mic, dacă cugetăm la mulțimea unor asemenea documente ce au căutat a se scrie, fiindcă fiecare veteran roman, fiind liberat de a mai servi în oștire, primea un atare document ce-i recunoștea meritele cîștigate în miliție și-i asigura drepturile și onorurile ce i le decreta mulțămirea imperatorului. De aceea se și numeau *honestae missionis*, adică *pentru liberare din servici cu onoare*. în diferite părți ale Daciei, mai ales în Transilvania s-au găsit asemenea tabele; din Țara Românească, sînt cele de la Grojdibod și altele găsite pe la Oltenița și ajunse în posesiunea principelui Dimitrie Ghica în București.

25 DESCRIPTVM ET RECOGNITVM EX TABVLA
AENEA QVAE FIXA EST ROMAE IN MVRO POST
TEMPLVM DIVI AVG AD MINERVAM

Pagina II, dinlăhritu.
Scriptura II.

(Repețind aceleași, cu mai multe prescurtări și lacune, din cauza alterării bronzului).

Imp. Caes divi Traiani Parthici f divi Ner. . . i
nepos Traianus Hadrianus Aug pont
max trib pot o XIII cos III p p
eq et pet qui mi in a . . . et vexill eq Illyr et coh
5 IUI quae app I Hisp et I Hisp . . . tfe et II I
Num et II FI Bess et III Gallor et sunt
in Dacia inferiore sub P ... ut Caesian
quin et vicen fi ve s. . . im. f. . hon
miss quor nomina s. rip sun fs.
10 post cor civitats. ai uxor
quas tune hab iun e. iuit iis dat avi si.
cactise. . . siv dux dum lax

Pa(| ina (a) IH-a, dinlăintru.

.. .li singular . . d XI k apr
P. Iuventijjo Celso Q Iulio Balbo cos
vex. le equit Iltyricor
ex gregal
Eupatori Eumeni f... elaspo....
et Eupatori f. eius et Eupatori f eius
et Eumeno fii eius et Thrasoni fii eius
et Philopatreae fii eius

Pagina IV, dinafară

L VIBI	VIBIANI
Q LOLLI	FESTI
L PVLLI	DAPHNI
L EQVITI	GEMELLI
L PVLLI	ANTI
TI CLAVDI	MENANDR
C VETTIENI	HERMETIS

care nu are lipsă de transcripțiune, fiind formată după formulariul cunoscut

²⁰ Noi totuși, pentru înlesnirea celor ce nu sînt deprinși cu acest formulariu, vom reproduce aci textul latin din paginile I și IV, cu toate împlinirile necesarii, și apoi vom da traducțiunea română a acestui text, publicată de d-l A. Treb. Laurian, în *Mag. p. Da* t. I, p. 26 și 27 :

„Imperator Caesar divi Traiani Parthici filius, divi Nervae nepos, Traianus Hadrianus Augustus Pontifex Maximus, tribunicia potestate XIII, consul III, pater patrie-equitum et peditum qui militaverunt in ala et vexillatione equitum Illyricorum et cohortibus quae appellantur: I Hispanorum et I Hispanorum veteranorum et II Flavia Numidar et II Flavia Bessorum et III Gallorum et sunt in Dacia inferiore sub Plautio Caesaria cruinis et vicenis piuribusve stipendiis emeritis dimissis honesta missione, — quorum nom subscripta sunt ipsis, liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium cum uxorb quas tune habuissent, cum est civitas iis data, aut, siqui caeiibes essent, cum iis quas pos duxissent dum taxat singuli singularas. — Ante diem XI Kalendas Apriles; Publio iuver Celso II et Quinto Iulio Balbo consulibus. — Vexiliatio equitum Illyricorum ex gre Eupatori Eumeni filio Sebastopolitano et Eupateri filio eius et Eupatori filio eius et Eum filio eius et Thrasoni filio eius et Philopatreae filiae eius. — Descriptum et recognitum ex tab aenea quae fixa est Romae in muro post templum divi Augusti ad Minervam. — Lucii Vibiani, Quinti Lollii Festi, Lucii Pulli Daphni, Lucii Equitis Gemeni, Lucii Pulli Ari Tiberii Claudii Menandri, Caii Vettienni Hermetis.” — Iară traducțiunea d-lui Laurian, puține îndreptări, conforme lecturii lui Mommsen, este: „Imperatorius Cezare, fiul divu Traian Particul, nepotul divului Nerva, Traian Adrian Augustul, marele pontifice, dec cu puterea de tribun a-13-a oară; consul de a 3-a oară; părintele patriei: calărilor și pedestri

Diploma se afla în România și pre cînd o publica I. Arneht era în posesiunea fratelui principelui Al. Ghica în București, de la carele o căpătase într-o litografie, împreună cu litografia altor anticuități, și în specii vase aflate tot în Țara Românească. Astăzi, unde și la cine se află nu știm.²¹

5 însemnătatea ei este că s-a aflat în provincia unde era staționată *vexilațiunea călăreților ilirici*, din cari era și donatariul Eupatore Eumene, cu toate că patria acestuia nu era Illyricul, ci Crimea și anume Sebastopole, de unde se cunoaște că denumirile legionilor, cohortelor, alelor sau aripelor etc, nu era riguroasă după naționalitate, ci după partea mai mare; de altminterlea încă numele lui și ale fiilor săi arată învederat că era grec sau grecit.

10 Dintr-însa se știe încă că în Dacia de jos sau România de acum, sub Adrian erau staționate în garnizoană :

1°, Una aripă de *călăreți ilirici*, și

2°, Cinci cohorti pedestre, adică :

a) I *Hispanorum*,

15 b) I *Hispanorum veteranorum*,

c) II *Flavia Numidarum*,

d) II *Flavia Bessorum*, și

e) III *Gallorum* ;

din cari, anumit pe cele de sub a), d) și e) le aflăm și sub Traian staționate în Dacia (vezi diploma militară de la Traian din 17 febr. 110 p. Ch., tot relative la soldații romani așezați în Dacia). Nouă sint : aripa *Illyricorum* și cohortile de sub b) și c).

Consulii sint cunoscuți din *Fastii consulari* și alte documente.

incît pentru prefectul *Plautiu Caesian*, familia lui era adevărat numai plebeie, însă glorioasă, din care au ieșit mai mulți bărbați mari precum se cunoaște din numii (monetele) acestei familii pre timpul republicei. De aceștia s-au aflat trei de aur în Transilvania, astăzi în cabinetul împărațesc din Viena, iară aiurea nu. Mai nainte, sub Vespasian, un *T. Plautius Silvanus* fusese legat și propretore în Moesia și alt *M. Plautius Silvanus* în Illyric, precum arată inscripțiunea de la Gruter și Orelli (nr. 622 și 750). încuscrită cu familia cezariă, în urmă fu aleasă între patriei, precum se vede din inscripțiunea no. 733 la Orelli. Comunele *Caesian*, fost-a în astă familie nou sau vechi? nu ne este cunoscut; ceilalți Plauti, amintiți în inscripțiuni, au alte comune, precum : Silvan, Pulcher etc.

Inscripțiunea no. 750 la Orelli, *Inscript. latin, select, eolleeti* (Gruter. p. 453.), cea mai notabile între toate, sună așa :

„TI PLAVTIO M. F. . . || SILVANO AELIANO || PONTIF. SODAL. AVG | J III VIR. A.A.A. F. F Q.TI. CAESARIS (ILEGAT. LEG. V. IN GERMANIA || PR. VRB. LEGAT. ET COMITI CLAVD. CAESARIS IN BRITANNIA || CONSVLI. PROCOS. ASIAE. LEGAT. PROPRAET. MOESIAE || IN QVA PLVRA QVAM CENTVM MILL. EX NUMERO || TRANSDANVVIANOR. AD PRAESTANDA TRIBVTA CVM CONIVGIB || AC LIBERIS. ET PRINCIPIB. AVT REGI [GI] BVS SVIS. TRANSDVXIT. || MOTVM ORIENTEM SARMATAR. COMPRESSIT. QVAMVIS PARTE J] MAGNA EXERCITVS AD EXPEDITIONEM IN ARMENIAM MISISSET || IGNOTOS ANTE AVT INFENSOS P. R. REGES SIGNA ROMANA j] ADORATVROS IN RIPAM. QVAM TVEBATVR. PERDVXIT. REQIBVS || BASTARNARVM ET RHOXOLANORVM FILIOS. DACORVM FRATRVM (error pro *fratres*) || CAPTOS. AVT FIOSTIBVS EREPTOS REMISIT. AB ALIQVIS || EORVM

45 cari au ser\it la miliție în aripa I sub steagul călărilor ilirici și în cele patru cohorti care se cheamă: I-a <a> ispanilor și I-a a ispanilor veterani și a 2-a flaviană a numizilor. a 2-a flaviană a besilor și a 3-a a galilor și sint în Dacia inferioară sub comanda lui Plaut Cesian, după ce au făcut douăzecișicinci și mai multe campanii, le dă voie să iasă din miliție cu onoare acelora ale căror nume sint scrise și le concede dreptul de cetățeni romani, lor, copiilor și urmașilor lor, precum și dreptul de căsătorie legitimă cu muierile cari le au avut atunci cînd li s-a dat dreptul de cetățeni; sau, dacă vreunii vor fi fost necăsătoriți, cu acelea pe care le vor fi luat după aceea, adică fiecare cite una. în 11 calendae ale lui aprilie, sub consulatul lui Publiu Iuventiu Cels, al 2-lea, și al lui Cuint Iuliu Balb. De pre intercesiunea fostului militar comun sub steagul călărilor ilirici Eupatore Eumene, fiul sebastopolitanului și a fiului său Eupatore și a fiului sau Eupatore, și a fiului său Eumene, și a fiului său Thrasone și a fiicei sale Filopatra. Descrisă și recunoscută (decoptată și colaționată) do pre tabela de aramă care e înfipțată în Roma în murul din dosul templului divului August la Minerva. (Urmează numele militarilor decorați cu drepturile spuse : Luciu Vibius Vibian, Cuint Lolliu Fest, Luciu Puiu Dahn, Luciu Călăriul Gemen, Luciu Puiu Ant, Tiberiu Claudiu Menandru, Caiu Vettien Ermete.)

60 ²¹ Am arătat în nota 16 de la pag. 157 soartea ulterioară a acestui monument.

OPSIDES ACCEPIT. PER QVEM (?) PACEM PROVINCIAE || ET CONFIRMAVIT ET PBOTVLIT. SCYTHARVM QVOQVE REGEM | J A CH<A>ERONENSI. QVAE EST VLTRA BORVSTHENEM OPSIDIONE || SVMMOTO. PRIMVS EX EA PROVINCIA MAGNO TRITICI MODO || ANNONAM P. R. ABLEVAVIT. HVNC LEGATVM IN HISPANIA || x\B PRAEFECTVR. VRBIS REMISSVM. SENATVS IN PRAEFECTVRA TRIUMPHALIBVS ORNAMENTIS HONORAVIT. AVCTORE IMP. || CAESARE AVGVSTO VESPASIANO VERBIS EX ORATIONE EIVS Q. I. S. S. (QVAE INFRA SCRIPTA SVNT) || MOESIA<E> ITA PRAEFVIT, VT NON DEBVERIT. IN ME DIFFERI || HONOR TR<I>UMPHALIVM EIVS ORNAMENTORVM, NISI QVOD || LATIOR EI CONTIGIT MORATITVLVS PRAEFECTO VRBIS HVNC IN EA'DEM PRAEFECTVRA VRBIS. IMP. CAES. AVG. || VESPASIANVS ITERVM COS. FECIT."

Adrian, următorul lui Traian, în administrațiune nu a fost așa de mare ca Traian meritează însă a se însemna între cei mai însemnați imperatori. La începutul domniei sale părăsi Armenia și-și retrase ostile dincoace de Eufrate, pentru ca să împiedice invaziunea barbarilor preste riurile ce-i incunjurau imperiul. Nimica distinsă pre Adrian în așa măsură ca dorirea de a vedea toate în persoană, din care cauză călători prin tot imperiul său, adeseori pe jos și cu capul descoperit. Călătoriile lui prin Grecia, Egypt, Africa, Arabia, Asia, Bithynia, Cappadocia, Cilicia, *Dacia*, Gallia, Germania, Spania, Nicomedia, Noric, Parthia, Frygia, Rhetia, Sicilia, Siria, Thracia sint documentate prin monetele pînă azi aflate. Ca mare amic al naturii el se sui pre munții cei mai înalți, precum pre muntele Aetna din Sicilia, pentru a vedea răsăritul soarelui. El avu cele mai mari merite pentru arti și științe, deși-i plăcea mai mult ce colosale și curios, decit ce e genuin, despre care pînă astăzi mărturesc pentru dînsul monumente ca *Moles Hadriani* în Roma, *Villa Hadriana* din Tivoli și numii cei minunați de frumoși

G

Descrierea anticuităților de ia *Izlaz*, extrasa dî n publicoțiunile arceologice ale d-lui Cezar Bolliac

Din *Călătorie arceologică în România de la 20 martie pînă la 22 aprilie 1858*.
București, 1858, pag. 79 și 80.

Izlazul este în dreptul *Utului*. Aci se vede că a fost o cetate romană pe ripa Dunării dară a dispărut și ea ca cea de la Flămînda (în Teleorman). Ripa dreaptă a Dunării este tare de părțile astea și toată vărsarea fluviului a mîncat numai din ripa stîngă.

Cum s-a numit astă cetate nu ne spune nimeni. Poate să fie cuprînsă în nomenclatura lui Procopiu ; cu toate că el nu numește și cetățile nereparate de Iustinian și nu ne dă ni distanțele celor reparate ; nu avem nici un punct sigur de pe care să ne luăm și să putem fixa cu asigurare cetățile menționate de dînsul. Drumul cel mare de piatră care pleacă d-a-pe lingă Olt, ruinele de peste Dunăre, șanțurile ce se văd prin satul *Izlaz*, două sarcofage ce am scos în 1845 din Dunăre cu mari osteneli și cari le-a luat nu știu cine de pe mîncăci muzeu nu s-au adus, toate acestea vădesc că aci a fost o cetate importantă, care poate că va fi și comunicat cu partea de dincolo prin vreun pod, despre care nici tradiți mi ne spune nimic. Ce pot combina din drumul de piatră care seamănă o lucrare din Imperiul de sus, din o medalie ce am găsit la 1845 în unul din sarcofagele de cari vorbii, care av grosimea tiparului Imperiului de sus, din o monetă a Faustinei celei mari, soția lui Anton Piosul, în bronz mare, pe care mi-o aduse aci un sătean și din vreo zece monete de argint ce-mi dederă d-l arendaș și d-l subcîrmuitor, toate de la Adrian și pînă la Caracala, ce pot combina, zic, din toate aste semne, este că aci a fost o cetate a primelor colonii romane

(aci se întrerupse volumul, rămas neterminat).

Din *Trompeta Carpaților*, no. 1095 din 1/13 aprilie 1873.

De cite ori am trecut pe la *Izlaz*, am găsit cite ceva pre la țărani, însă tot romană nimic care să-mi atragă o serioasă atențiune, fie chiar roman ; cite ceva movile mai mari și mai mici, comune în țară, mă făceau să trec și această localitate între cele de cercetat nu la urmă. Acum însă, trei obiecte găsite aci pronunțat *dace* și dintr-o epocă de civilizație *dacă* înaintată, nu mi-au mai permis indiferență. Iată aceste trei obiecte : două părți ale unor *trîmbițe* dace de argint, o *oală* bine făcută de lut negru și marginea întregă a unui *de bronz*.

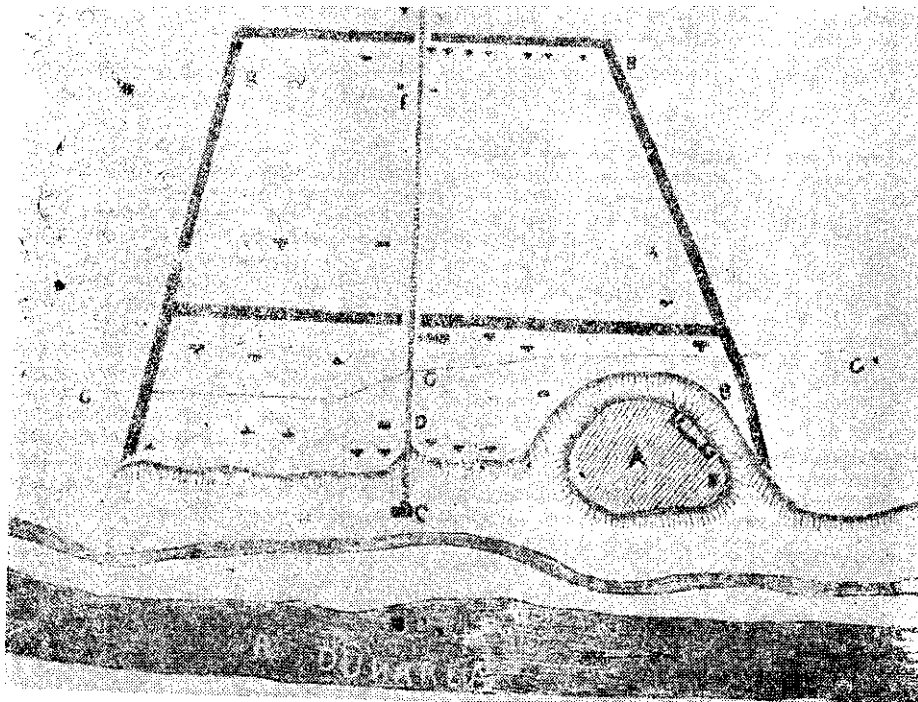
Indic aceasta pentru ca, dacă nu voi putea eu să fac săpături la *Izlaz*, să fie aci punct cunoscut arceologilor noștri.

Descrierea anticuităților de la *Celei*, extrasa din publicațiunile arheologice ale

dWui Cezar Bolliac

5 Din „Raportul d-lui C. Bolliac către d-l Ministru al Instrucțiune! Publice registrat sub
no. 7819 și publicat în *Monitorul oficial* din 1869, no. 222, 223, 224.

10 Duminică, la 13 iuliu, am trecut Oltul spre *Celei* și, oprindu-mă la subprefectura de
la Izlaz, am înțeles că aci am să trag nevoie, pentru că în adevăr nici o umbră de autoritate
nu se vedea; n-avea cine citi ordinele, n-avea cine căuta cai, deși făgăduiam prețuri foarte
15 mari, pentru ca să ne ducă pînă la *Celei*. Nici subprefectul, nici ajutorul. în fine, am parvenit
peste cinci, șase ore să plec și am ajuns tirziu la *Celei*; am tras la cuviosul preot Nicolaie,
gazda mea cea veche acolo. Aici era și ajutorul subprefectului, venit în afacere de arendășie,
de recruți etc, căruia am putut să-i citesc ordinele ce aveam. Prin ce combinări nu știu, că
15 autorul subprefectului a plecat și m-a lăsat sub îngrijirea primarului. Ațita slăbiciune și
njpăsare din partea administrațiunei, tocmai acolo unde trebuia să așez un centru de lucrări
mei serioase, m-a îngrijat... Cu toate intrigile și reaua-voință, a trebuit sa stau cinci zile
în *Celei*, pentru că acolo este nevoie de mari lucrări. Am luat planul cetății, al cetăței și
ai situațiunei *Celeiului*, pe care am onoare a vi-l alătura :

* „ Bece E. B. „

„ „ i . . Ş . S , ' St S .

TM

”

Zidul cetăței ce am descoperit de toate părțile astă dată este de 28 metri lungime și 4 metri înălțimea, de piatră cioplită și cu Un brâu admirabil. Am dat de o temniță s terană, în care am găsit multe oase de om și piroane în țeastă.

Aci se vede că a fost al treilea grad de osindă ; romanii aveau trei etaje în închisor lor, cari închisori erau foarte dese prin turnurile de prin cetăți; în cel dintii etaj se închid preveniții; în cel d-al doilea cei osindiți pe termen și în cel de al treilea, la intuneric, osindiți peirei. Aci urmează să fi Tost un turn, precum a fost la Severin și la Romula (Tur Măgurele); aci urmează prin urmare să fi fost și temnița ce am găsit-o, al treilea grad închisoare, fără lumină, la temelia turnului, unde din ordinul superiorului sau din cruzi paznicilor se băteau osindiților piroane în cap. Asemenea teste cu piroane s-au mai găsit alte părți.

Prin diferitele săpături ce am făcut, atit în cetăței cit și prin alte părți ale cetăței, găsit multe monete de bronz și citeva de argint, toate mai cu seamă din două epoce : de *Septimiu Sever* pînă la *Alexandru Sever* și de la *Constantin* pînă la *Grațian*; prea puține epoca anterioare, și acestea toate fruste, ceea ce indică că ele au căzut în pămînt după au fost vechi în circulațiune. Monetele de la Constantin pînă la Grațian abundă aci și tot aci s-au găsit, acum trei ani, acele 6000 bucați argint din această epocă. Aci a pus picio și s-a întărit Constantin, cînd a reluat Dacia părăsită de Aurelian. Cuartierul său gen a fost la Oescu, Ghighiul de astăzi, unde n-am putut trece din cauza intrigilor ce am ar mai sus, dară unde am trecut alte dați și tînde în adevăr că sint lucruri de studiu, mai seamă un sistem de ape admirabile, pe care nul-am văzut nicăiri. Aci a întins pod Constar pe stilpii de piatră, cari stau încă în apă și dintre cari se vede mai cu seamă unul, de s-au izbit mai multe vase și un vas stă și astăzi afundat lingă stilp. De la capul acestui pleacă șoseaua romană care merge printre movile și morminte și se împreună cu celelalte Antonina sau Caracal, Recica de astăzi, care a fost și orașul cel mai important în Dacia de j

Aci în *Celei* am găsit un fier de infierat caii legionarilor, cu literile : A.E.M. Am gă multe vase de pămînt, o piuă de piatră, mai multe obiecte de fier, cărămizi cu diferite impr și una: „Coli. III Brit (tan(n)icaNume de legiuni s-au găsit de mai multe ori la r mai cu seamă al iegiunei a V{-a-> (Macedonica) cu numărul și cu numele eohortilor ; această legiune negreșit, pînă acum n-am găsit decit două : aceasta și una la Tumu-Sever „Coli. I *Aug(usta)*”.

Am mai găsit aci o mască mică de plumb, un cal mic de bronz pe pedestal și mici obiecte de bronz. La ieșirea din cetate, d-a stînga drumului roman, am găsit două sa fage, unul sub tînda unui sătean și altul sub patului altui sătean. Cel de sub patul era imb nu mai are nici un interes ; cel de sub tîndă și mai aproape de drum este foarte import și să-mi fie permis a mă opri la dînsul.

Punînd să sape sub tîndă, prin bună invoială, ca și pentru cei de sub patul, în puțin de două ore sarcofagul acesta de piatră, de piatră calcarie tare, în dimensiunea și fo sarcofagului celui mare de la Muzeul Național, avînd 2 m,45 lungul, 1 m,04 latul, 1 m admeimea, era întreg în fața soarelui, cu tot lungul său spre șosea, curățit de toate p și neatins nicăiri de sapă. Se înțelege că satul tot era în jurul lui cu toate babele și copii.

După diferite observări, văzui că capacul era lipit cu ciment și peste acesta, la an două căpătiele, cu scoabe de fier, acoperite cu plumb foarte gros.

Am putut parveni la dezlipirea capacului și la descleștarea lui din scoabele de Atunci, înșiruiind treizeci oameni la funiile cu cari am legat capacul, s-a putut trage capa pe jumătate, pe patul ce-i pregătisem, în urletele de bucurie a satului întreg. Un profum a abil s-a exalat din sarcofag, ceea ce făcu pe mai mulți să zică : „Ce frumos miros V Ace operațiune nu se mai văzuse aci de cînd este Ceieiui.

Păreții sarcofagului au grosimea 0m,18 ; adîncimea păretelui pe diniâmtru este de 0 m lungimea, 2 metri, lățimea, 0 m,60.

Două din trei părți ale părețiilor sarcofagului erau goale ; o țarină cafenie acop ca o brumă un schelet mai topit, care nu ajungea nici cu capul, nici cu picioarele, la ex mitățile sarcofagului. Scheletul era cu capul spre miazănoapte și cu picioarele spre miaz capul căzuse din junghetură spre umărul sting; minele îi erau încrucișate pe stomac. La tă picioarelor, două tălpi de plută de douăsprezece centimetri grosime, care au fost legate tălpile picioarelor; nici un fel de împunsătură nu arăta urme de cusătură ; seinduri putr de stejar, cam în forma unui cușciug neacoperit, cu care se coborise cadavrul în sarco Acesta a fost întiul aspect al clescoferirei.

Cușciugul cadavrului, îmbrăcămîntea și podoabele, cum și diferite seminte și fru aruncată dasupra corpului, formau o țarină, care varia între o adîncime de 10,15 și pînă 20 centimetri. Am început căutarea de la picioare : trei urcioare în rînd, așezate la extre tatea sarcofagului. Oasele picioarelor găsite, toate pînă la cele mai mici, mi-au dat id să formez scheletul afară ; țarina se ciuruia prin două ciururi. Tot corpul fusese pe aste și sub acoperămînt de frunză și ramuri de dafin.

Putui alcătui corpul întreg; a fost o femeie, o femeie naltă și jună. Amindouă cearcănele gurei intacte ; dinți foarte potriviiți, nici o măsea stricată ; cițiva dinți căzuți i-am pus la loc.

Ce dialect s-a rostit prin aceste frumoase cearcăne? O știu numai aceia cari au ascultat suspinele inimei ei și cari au auzit jalea de la moartea ei. Vă pot spune numai atât, că a fost o femeie, o femeie înaltă, o femeie jună, cu dinți admirabili, dară al cărui nume n-a voit să-l spună posterității gelosul sot, care a încuiat și a ferecat în piatră, fier și plumb obiectul amorului său.

Ce mai pot spune este că această femeie trăia în timpul imperiului, înainte de Commod, adică mai înainte de 180 după Hristos, considerind numai după o monetă, bronz de mijloc, ce am găsit în sarcofag și pe care am putut-o descifra, ridicind cu mare greutate rugina de pe dinsa. Această monetă indică puterea tribuniciale a lui Commod pentru a șasea oară, titlul de împărat pentru a patra oară, consulatul al treilea, cari corespund anului Romei 934, iară al lui Hrist. 181.

Ce mai pot spune încă este că o păreche (de) cerceluși de aur nu s-au găsit în dreptul urechilor, ci pe la mijlocul corpului; că forma lor nu arată pe unde s-au deschis ca să se pună în ureche și că lasă a se presupune că asemenea podoabe femeiești se aruncau în cușciug. Ce a fost de țesătură abia se mai cunoaște. Un pieptene zdrobit cu totul, un ac de păr de ivoriu. Dafinii sint neatinși și în culoarea tutunului de Havana. O foaie ele cocă de făină albă indică că, pe lângă semințele, beuturile și aromele ce se puneau la morți, se mai puneau și o mică turtă de făină.

Nici o sticlă nu s-a găsit în sarcofag, nici o candelă în jurul lui. Cele trei urcioare deci au servit, unul pentru vin, altul pentru untdelemn și cellalt drept lăcrimar.

Sarcofagul, la iarnă, se va transporta la muzeu cu alte obiecte grele, precum o piua de piatră etc. ; iară cele aflate într-insul le voi depune chiar eu la muzeu. Oasele s-au pus din nou în sarcofag.

incă o observare, pe care o cred interesante, la noi cel puțin : toți ciți vor fi găsit fier roman la noi vor fi văzut acel fier pătruns de rugină. Scoabele de fier ce am găsit la acest sarcofag, acoperite de toate părțile cu plumb, au fost atât de ferite și conservate încit ar crede cineva că sint ieșite astăzi chiar de sub ciocan. Din contra, plumbul ce le acoperea, care a priimit injuriile exterioare a 17 secole, s-a îngroșat cu o patină (g)âlbuie de toată frumuseța.

IV RELATIAE \ CĂTRĂ MEMBRII COMITETULUI ARCHEOLOGIC II\ BUCUREȘTI

Publicată în *Trompeta Carpaților*, no. 1010 din 20 august (1 sept.) 1872

Ajuns la *Celei*, de unde mai sint vreo zece kilometri pînă la Vădastra, unde-mi propuneam săpături, n-am oprit ca să văd dacă nu s-au mai stricat din acele ziduri frumoase romane* scoase de mine din pămînt, în lucrări de mai multe veri. Am trecut la *Oescu*, numit astăzi *Ghighiu*, punct între unghiul ce face riul *Oescu* (Iscriul) dînd în Dunăre, care și desparte *Oescul* de acum de cealaltă parte a lui, numită astăzi *Bestii*, cu care era unit odată orașul cu un pod preste riul *Oescu*, care s-ar putea compara cu Jiiul nostru, dacă nu ar fi numai atât de puțin și liniștit totdeauna.

Orașul *Oescu* a fost capitala tribalilor, în preajma caria au priimit ei bătaia decisivă a falangelor lui Alexandru III al Macedoniei, după care bătaie ciți au putut scăpa s-au confundat cu peucinii, în insulele Peuce (Dobrugea).

Romanii au mărit cu colonii acest oraș, pre care l-au dotat cu ape abundante printr-o sistemă minunată : un apeduc prin care venea apa într-un bazin imens, din care se împărțea apoi ape în tot orașul. Acest bazin este atât de larg încit, plecindu-mi abia capul, am putut să intru pre el în picioare. Romanii au făcut aice cea mai mare cetate ce se vede astăzi pre dreapta Dunărei și, de pre obiceiul roman, împotriva acestei cetăți, pre ripa stingă a Dunărei, au zidit *Celeiul*, **SI** doua lucrare poate romană pe ripa stingă a Dunărei după Severin făcînd și șosea pînă în orașul cel mare, *Colonia Romana*, numită *Antonina* sau *Garacala*, al cărui nume a rămas pre partea ceea a coloniei unde se ridica palatul proconsulului. în *Colonia Romana*, din care s-a despărțit *Colonia Romula*, se împreunau drumurile cite trele : cel de la podul lui Traian, care se despărțea în două, ținind unul spre *Volcan* ; cel de la *Celei* și cel de la *Romula* (Flămînda-Măgurele), care urca pre din dosul Roșilor de Vede, urmind pre unde sint viile acum, și da în drumul cel mare, treeînd Oltul pre pod de piatră (?) la Slăveni ; apoi urma un singur drum pe dreapta Oltului pînă la Rimnic, unde trecea iarăși Oltul pe podul de piatră cunoscut sub numele *Podul Vechi* (Pons Vetus) de unde satul *Podarii*, și a urmat pre stînga Oltului pînă la strîmtoarea (Stenae) *Turnu-Roșu*, al cărui nume poate

că vine de la Turnul Pretoriului, care era la Cozia(f) și care poate să fi fost vopsit acel turn, care a trebuit să se spargă prin explozii de pulbere, cînd s-a dirămat sub vodă Bibescu, ca să se facă ceea ce s-a făcut acolo.

De la *Oescu* la *Celei* a fost pod de piatră pe Dunăre. Acest pod s-a făcut la anul 318 de cătră Constantin I, care voia să fie al doilea Traian și care-și așezase cartierul general la *Oescu*, în timpul războiului al doilea dacic. (\$)

Podul d-a stînga Dunărei a fost apărat cu întăriri de amindouă laturile și de la capul lui pornește șoseaua de care am vorbit.

Am voit să fac săpături la la această parte a *Celeiului*, unde nu făcusem niciodată am combinat cit am putut săpăturile de partea stingă a podului, urcind la șosea. N-a trecut mult ca să înceapă a se ivi printre cărămizi de acoperiș de case bucăți, fragmente de statue de marmore, în dimensiuni naturale.

O mină ținind un *parazonium*, o altă mină ținind o pateră foarte bine făcută, o altă mină ținind un ciocan (trei miini o statuă nu poate să aibă !). Și apoi atribuțiuni diferite ; și apoi și marmorele de diferite calități și lucrul chiar diferit în privința artei. Dară mai iată și altă mină rezimată pre o jumătate de pavăză, apoi un cap sfărîmat, apoi o parte a unei statue a lui Iupiter cu acuilă la picioare, apoi mijlocul corpului altei statue, a *Minervei* negreșit.

Din mal cădeau mai multe bucăți de tencuială zugrăvită în culoare roșă, pătlăginie, liliachie, și fragmente de frescuri și mulțime de cărămizi cu imbucături, de cele ce serveau la acoperiș de case.

Am constatat că aci au fost case și în fața caselor, din jos, grupă de statue, dacă nu și templu.

Din combinările fragmentelor am constatat o statuă a lui Iupiter, o altă statuă a unei vestale, una a *Minervei* și una a unui împărat, aceea la care a aparținut mina cea cu *parazonium*. Am ajuns la temelie, la pedestalele acestor statue. Nici o inscripțiune ; însă pedestalele nu seamănă a fi servit acestor statue ; seamănă mai mult o temelie ce a servit la altceva pentru că era lungă de 3 metri 20 centimetri, adîncă de un metru și lată de un metru și mai bine și sub pietrele tăiate se vedea ciment și cărămizi mari. M-am decis să desfac această temelie și, trăgînd pietrele cele mari afară, am văzut pe partea de jos a unei pietre literă latine ; am spălat atunci acea piatră și am constatat că din josul literilor au fost reliefuluri cari s-au sfărîmat cu ciocanul spre a se netezi piatra ce trebuia să-și ascundă inscripțiunea în ciment.

Inscripțiunea de pre piatră, pe care am pus-o în păstrare la *Celei*, arată că monumentul (statua lui Commod) a fost aridicat de proconsulul său în Dacia. Mina dară cu *parazonium* a fost a stătuei lui Commod²².

Așa se poate constata că această grupă de statue, în templu sau fără templu, s-a clădit în timpul lui Commod ; că fanatismul creștinilor contra păgînismului, sub primul împărat creștin, a sfărîmat această grupă și pietrele ce au servit ca pedestal statuei lui Commod aridicată de un proconsul al său în Dacia, s-au întrebunțat la temeliea unei fortificații de apărare la capul podului, punindu-se cu inscripțiunea dedesupt.

Se poate foarte bine ca statuele lui Commod să se fi sfărîmat în Dacia în revoluțiunea ce au făcut dacii sub acest împărat sau se poate iarăși ca înseși legiunile să fi sfărîmat statuele.

²² Piatra de care vorbește aci cl-l Bolliac a fost adusă în urmă muzeul din București, unde se află acum. Datoresc d-lui Grig. Tocilesc următoarea ei descripțiune și descifrare. Este o piatră ordinară : 0 m, 72 nălțimea, 0 m, 50 lățimea, 0 m, 25 grosimea. Inscripțiunea cu caractere din secolul al II-lea, scrise cu puțină îngrijire, este întregă, osebne de citeva litere la fine, șterse și știrbite. După toate probabilitățile piatra a servit de pedestal statuei lui Commod, înălțată de doi servanți anume Zoticus și Sabianus, fiind procuratore al Augustului, C. Heraclitus fiul lui Xenofonte. Ea se citește : „*Commoō Ant{o}nino Aug(mto) su C(laudio) (He)raclit(o) Xenopliontis ^roc(uratore) Aug{m>t}*), *Zoticus Sab(bi)anus servi posue(ru)n(ty)*” Pe românește : „Lui Commod Antonin Augustul, sub Claudiu Heraclit, fiul lui Xenofonte, procuratorele Augustului, Zoticus și Sabianus servi puseră”. D-l Tocilescu presupune că Claudiu Heraclit al lui Xenofonte a fost procuratoarea al Augustului Commod în porțiunea Daciei care purta numirea de *Provincia Malvensis* și care trebuia să fi fost situată pe malul stîng al Dunărei, avînd capitala sa în *Recia* sau, și mai bine, poate în *Celei*, unde se aflau statua și inscripțiunea așezate de mai sus numiții servi. Acest monument a fost pînă azi inedit.

și toate monumentele celui declarat de cătră senat inamic al patriei, inamic al zeilor, patrucir gladiator, carnețice al senatului, omoritor al cetățenilor, care senat a si ordonat tirirea cada-vrului sau cu cirliug la spectacul.

- **ȘT** ... **sarcofage neîmbiate, pre cari le am descris in diferite rindun, am găsit și acum un mormint de zid foarte bine făcut: fundul din trei cărămizi de cele mm mari pătrate, zidiți apoi păreții cu ciment și cu cărămidă mică la perfecțiune**

K e / 0 7 V c s v B G ^
i4A'CI-XE/VOIHo>.
MŞ P ROGAVGifj
ictTicvsnsAm
ȘeANVS SER V., f

de justeță și acurateța și acoperișul din șase cărămizi din cele mari pătrate, cioplite de o parte și puse in clin ca un capac de cuștiug. Două din aceste cărămizi, cele de la cap, erau sparte : o mină profană de mult se virise in mormint și amestecase oasele, căutind lucrulețelc ce se găsec totdauna in morminte. La capul mormintului am găsit o cărămidă de cele mari, cioplită in formă de cruce pătrată bizantină și mai afundată in pămint decit capul cuștiugului, care și el era la o adincime de un metru și mai bine.

Combinind oasele, am constatat că sint de femeie. Am găsit și o brătară spartă de sticle, pietre și mărgelușe, pre care o posed. Am găsit și un șfeșnic de plumb sfărîmat, care a servit negreșit de lampă. Am găsit și banul care mi-a dat exacta epocă a înmormintării : un bronz mare al lui *Caracala*, care n-a fost in circulațiune și pre care l-am curățit foarte bine. Legenda aversului: M. AVR. ANTONINVS. PIVS. FELIX. AVG. Bustul împăratului, cu capul lăurat, intors spre dreapta și purtind paludamentul. Pre revers, legenda : P.M.T.R.P". XVII.IMP.III.GOS.III.P.P. cari fac anul roman 897, iară creștin 214. in exergă : S.C. O estradă așezată d-a stînga, de pre care haranga împăratul, cu mina dreaptă ridicată, doi soldați ținind două insemne militare și armați cu paveze. in fața acestor soldați, un șef intors spre soldați ținind spada. in al doilea plan, un stindard in dreptul soldaților și două baste in dosul șefului. Pre estradă, la spatele împăratului, un licior ținind fascele. in fața împăratului, capul pretoriului intors spre licior, zicindu-i ceva.

Această medalie interesante și foarte bine conservată este o variațiune inedită a numărului 455 al lui Cohen.

Ciudadă combinare! Tocmai in acest an, Garacala a venit in Dacia și a tras negreșit la palatul proconsulului, care urmează să fi fost in orașul d-aiăturaea mării colonii *Romana*. in anul acesta se poate ca orașul Caracalul să-și ii luat numele ce și-l păstrează pină astăzi. Această medalie, venită in Dacia din Roma in anul cînd era Caracala in Dacia, făcînd negreșit cruzimi, ca in toate părțile pre unde se arăta — căci și reversul medaliei un asemenea lucru explică — , nouă fiind această medalie frumoasă, s-a aruncat in mormintul femeiei creștine de cătră cineva care o iubea.

Semnul crucei la căpătii vadește că femeia a fost creștină și ascunderea acestei crucei vadește că creștinismul era prigonit; era periodul prigonirii a șasea, care a fost sub Septimiu Sever; mormintul și celelalte vadesec că femeia a fost dinfr-o clase superioare a societății,

din care se poate trage că creștinismul era prin Dacia pre la inceputul secolului al treilea, adecă cu un secol pină să nu-l impună Constantin Daciei.

Am curățit și am spălat bine acest mormint perfect și l-am lăsat in îngrijirea proprieta-rului, in a cărui grădină l-am găsit, cu marea lui satisfacțiune, plătindu-i bine un loc pre care nu avea nimic semănat; i-am spus ce uz poate face cu această frumusețe care-i rămîne lui și cum o să-i fie casa vizitată de cătră toți trecătorii.

A doua zi, mergînd să mai vād mormintul, nu mai era nici o cărămidă la locul ei. Astfel ignoranța și nerespectul anticuităților, pre care n-a știut să-l inspire guvernul nici la Celei, nici la Recica, nici la Turnu-Severinului, ia aceste trei importante localități, dirămă si strică tot, fără conștiință.

Din *Trompeta Carpaților*, anul XI, no. 1059 din 1/13 aprilie 1873:

Mă intorc la Celei, despre care am avut ocaziune să vorbesc de multe ori și unde am făcut lucrări alte dați foarte importante, grație mai ales ordinelor date de generalul Florescu. Treeînd pre la Celei, unde sint importante lucrări romane, m-am oprit să vizitez lucrările mele de mai nainte și să mai și iac ce voi putea. Am lucrat dară două zile și aci. La depărtare de trei stîjnjeni de ia mormintul de cărămidă pre care l-am găsit an — și despre care am relatat — , pre coasta de din susul orașului, in fața Dunărei, am găsit un alt mormint, tot de cărămidă, mai important decit cellalt pentru mărimea și construcțiunea lui, la o adincime de o jumătate metru. Acest mormint avea fundul din patru cărămizi late; păreții lui se compuneau din 75 cărămizi, asemenea așezate una preste alta fără să incalce fundul de marginea păreților; dasupra, cite o cărămidă mică in forma celor obicinuite astăzi, in care se rezimau cărămizile mai mari decit ale fundului, cioplite la o lătura spre imbucare și formau acoperișul (capacul) mormintului. Acoperișul se închidea la cap și la picioare cu cite o cărămidă și mai mare cu ornamente pre dînsa, cu marginile răsfrînte. Cărămida de la picioare era zdrobită; pe cea de la cap am adus-o aci intactă. Lecțiunea de an cu furarea din mormintul ce am descoperit atunci și dorința de a vedea in muzeul nostru așezat un asemenea mormint m-au făcut a lua următoarele precauțiuni: am tras oarecum desemnul mormintului descoperit intreg de toate părțile, bine măturat și bine șters; am numerotat cărămizile, spre a se putea așeza fiecare la locul ei și le am transportat la St. sa părinte\ Nicoiaie Exarhul, spre a se aduce la muzeu cînd se vor cere. in mormint a fost cadavrul unui om foarte corpulent, dară — lucru ce nu mi s-a mai intimplat să vād la nici o deschidere de mormint — nici sarcofag de piatră, nici pat de cărămizi (*locus*), nici asemenea ca acestea (*sepulcrum*); corpul, foarte invederat că a fost tăiat bucăți, cînd s-a depus in mormint, căci oasele erau amestecate, astfel cum să nu lase bănuială despre aceasta; capul s-a găsit pre la mijlocul corpului, cu fața in jos, lipit de păretele mormintului. Un singur instrument de fier s-a găsit la picioare, din nenorocire tocmai acolo unde cărămida acoperișului fusese spartă și unde s-a putut introduce umezeala, incit rugina l-a cliscompus cu desăvirșire și l-am adunat in fracțiuni mici. Monetă am găsit cernind pămintul cu ciurul și, deși deocamdată numai un bloc verde, dară tot am tresărit de bucurie, știind că acesta este documentul care nu minte, care dovedește anii, dacă nu și anul inmormintării.

Nici un ulcior sau alt vas in mormint.

Gurățind această monetă cu toate precauțiunile, am descoperit efigia *Iuliei Domna* pre o medalie de bronz *grec-imperial*, bătută intr-un oraș al Thraciei, pre care nu-l pot spune astăzi, pentru că reversul este foarte complicat și trebuie încă curățit; legenda n-am putut-o descifra încă, fiind acoperită de o cocleală tenace; in cîmpul reversului însă este un templu cu patru columne, cu statua Dianei in centru.

Medalia ne spune pină acum că această inmormintare s-a făcut in timpul lui Septimiu Sever, cu cîțiva ani inainte de inmormintarea descoperită an, tot intr-un asemenea mormint din timpullui Caracala și in anul chiar cînd Caracala se afla in Dacia, precum am demonstrat-o la descrierea acelu mormint. Cînd voi putea să citesc numele consulului in legenda reversului acestei medalii, voi putea să spun anul precis cînd s-a bătut medalia.

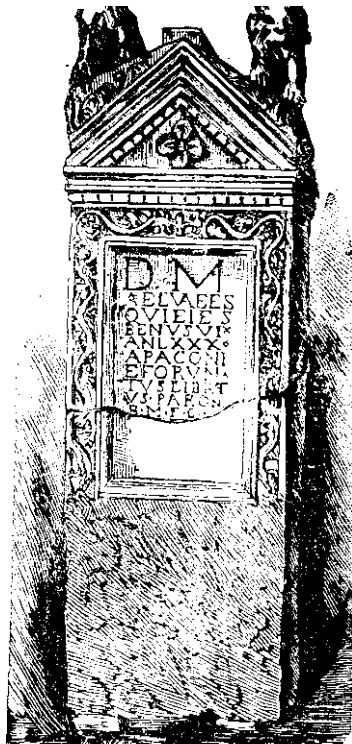
Craniul din acest mormint, foarte mare, l-am adus intreg.

in Celei am mai găsit acum un sarcofag de piatră, care a conținut corpul unui copil; din nenorocire însă, acest sarcofag s-a descoperit de un idiot intr-un șanț ce-și făcea și aviditateea l-a împins să spargă capacul, care nu fusese legat in scoabe de fier, și să caute vreo comoară. Am scos acest sarcofag din șanț, descoperit, dară n-am mai găsit intr-insul decit citeva oscioare. Nenorocitul individ care a comis această vină mi s-a părut necapabile a fi dat judecății.

Ceea ce am mai făcut acum in Celei este descoperirea piciorului din dreapta de la capul podului lui Constantin, lucru ce-mi sta pre inimă de cînd descoperisem pre cel din stînga, cu casele și statuetele despre cari am relatat acum un an. Acest picior l-am descoperit destul de bine, dară n-am găsit pre lingă dînsul nici fragment de statuă, nici nimic alt care să aibă vreun interes.

Descrierea stelei romane/aflata la Rusănești în județul Romanai

Acest monument epigrafic, cel mai mare din Muzeul de Anticultăți din București, este o stele colosale de piatră calcarie, măsurind 4 m înălțime, 1 m,6 lățime. A fost aflată în pământ la Rusănești în anul 1865 și, aducându-se în capitală la 1867, porțiunea inferioare, mai jos de inscripțiune, s-a surpat. Căpătiul superior este în formă de fronton triunghiular, cu cite un leu culcat da,upra fiecărui unghi. Ornamentul de la creștet lipsește. Inscriptiunea stă

Sne de cum *Tm^ta* aerată în mai multe locuri, ea se poate restitui mai
 fn A ^ a ^ e i n S o V ^ ID?>ajardina> carstema i întâi a publicat această inscripțiune
 care Tt^ teologica din Ruma, tom. XL, 1868, p. 27, după
 w 7 r C , l ' Mommsen în *Corpus Inscription. Latin.*, t. III, no. 6281. D-l Otto
 ^ M p ^ n T ^ > > Nuchter > Wien 1874 > p. 62 - u odna ind ^ i s t a r i n o t a b i l i - L u c t ^

Copia posibilă :

D M
 AEL VALES
 QUIETES
 BENVS VIX
 AN LXXX
 SyrA CONIUX
 ET FORTVNA
 TVS LIBRT
 VS. PATRON
 B.M.F.C.

De citit:
 D (is) M (anibus)
 Ael(ius) Vales
 quietEs-
 benus, vix (it)
 an(nos) LXXX
 [Syr]a coniux
 et Fortuna-
 tus lib(e)rt
 us patron(o)
 b(ene) m(erenti) f(acien-
 dum) c(urauerunt)

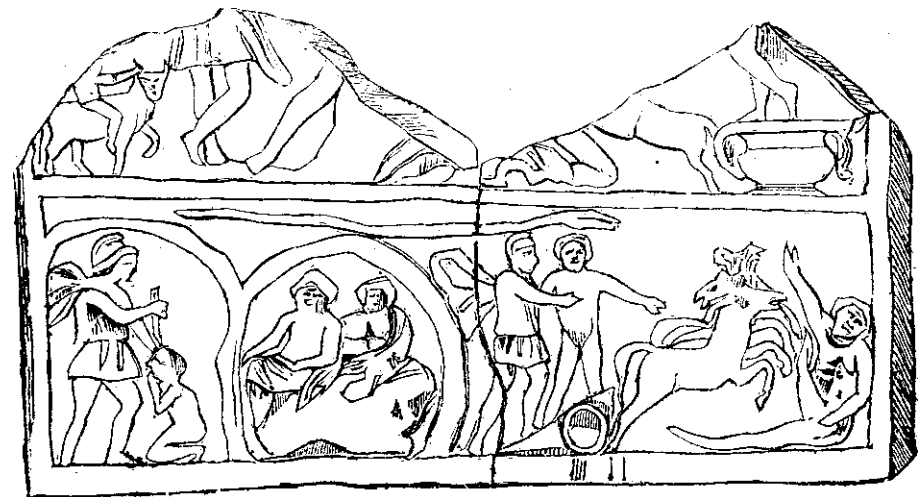
Românește :
 Zeilor Mani.
 Aelius Vales
 care (se numea) și Es-
 benus, a trăit
 ani 80.
 (Syr)a, soția (lui),
 și Fortuna
 t libert-
 ul (lui), patronului
 celui plin de
 merite au îngrijit
 a face (acest monument).

Adaose ia memoriul asupra (a) doua basorelievuri mitriace aflate în Transilvania de Felix Lajard

tradus din *Memoires de VAcademie Roijale des Inscriptions et Belles-Lettres de France*, tom. XIV (Paris, 1845), p. 178.

De la redacțiunea memoriului meu asupra celor două basorelievuri mitriace descoperite în Transilvania încoace, d-l Duchesne, conservator al cabinetului de stampe de la Biblioteca regale, a binevoit să-mi comunice numerile 46 și 47 din *Curierul românesc*, de la 22 și 27 noiembrie 1837, ce-i fusese trâmise de d-l marchiz de Châteaugiron, consul general al Franciei la București, și în cari se află o dare de seamă despre descoperirea unui *Mithraeum* subteran, lingă Slăveni, în Țara Românească. Satul acesta se află pe malul drept al Oltului, *Aluta* din vechime, cu vreo două leghe spre sud-vest de orașul Caracal și prin urmare nu tocmai departe de locul unde Oltul se vărsa în Dunăre²³. La cele dintii cercetări ce se făcură la această localitate, în luna lui noiembrie 1837, se scoaseră dinlăuntrul *Mitreului* obiectele următoare: o piatră spartă pe care stau săpate cuvintele: SOLI INVICTO MITHRAE; alt fragment purtind altă închinare: ARA. SOLIS s.; două basorelievuri mitriace, unul întreg, iară cellalt cam știrbit; două fragmente de sculpturi cari și ele provin de la două basorelievuri, și acelea consacrate lui Mithra, și, în fine, câteva alte fărâmaturi de anticuități romane. Pe lingă unul din cele două numere²⁴ ale *Curierului românesc* ce-mi înlesnise aceste cunoștințe, se afla alăturată o tabelă litografiată, în care sint înfățișate șapte monumente alese printre cele pe cari le însumai răpede²⁵. Aci mă voi ocupa numai de fragmentul de sculptură care este al treilea la rind pe acea tabelă și pe care socotesc că trebuia să-l reproduc aci prin o decalcare fidele.

Acest fragment făcea parte dintr-un basoreliev mitriac, împărțit în trei tabele sau compartimente; acum el nu ne mai prezentă decit o părticică din tabela mijlocie și pe cea de jos întreagă. Totuși, în starea în care se află, putem recunoaște că, atit în privința concep-

²³ Hartele geografice nu arată nici o cetate antică chiar pe locul Slăvenilor; dară se poate crede că *Mitreul* de care e vorba a fost construit lingă locul numit *Castra Nova*, de unde nu prea departe, pe malul opus al Dunărei, se afla cetatea numită *Nicopolis ad Istrum*.

²⁴ Numărul 47. (Numărul 1-am găsit și am reprodus conținutul lui, scris românește, în *Anexa A*; dară tabela litografiată lipsește și nicăiri pînă acum n-am putut-o afla. A.I.O.)

²⁵ Toate aceste monumente sint de-marmore albă.

țiunei și a întocmirii subiectului, cit și în privința stilului și a execuțiunii, basorelievul din care făcea parte era foarte asemuit cu cele două basorelievuri mitriace din Transilvania, despre cari am tratat în memoriul de mai înainte. Cu atita numai acesta ne este mai de folos decit celelalte, că el ne arată, în întregul ei, scena al cărui capăt despre stînga lipsește în ambele celelalte, din cauza spărturii lor la același punct.. Acea scenă se află chiar mai dezvoltată și mai curat săpată pe fragmentul de la Slăveni, decit însuși pe un alt treilea basoreliev, ce mi-a servit a o explica²⁵. Aci, ca și în acel ultim monument, vedem un prim portic boltit sub care mistui (inițiatul sau învățacelul) plin de căință dă în gemxchi dinaintea unui alt personaj, carele stă în picioare; dară, în rindul acesta, personajul stînd în picioare are în cap o căciulă frigană, pe dînsul haina numită *candys* și ține în mină un pumnal, cu care amenință capul mistului.

Aceste nouă particularități mă fac a crede că, de pre aceste semne, acel personaj trebuie să fie însuși Mithra, îndeplinind sarcinile de jude infernal și nu *Izedul*²⁶ *Serosiu*, cu al cărui nume crezusem că pot prezănt pe acel personaj gol și rău caracterizat, carele, într-unui din basorelievuri, ni se prezintă într-o pozițiune analogă. Deci ceialți doi juzi infernali cari, pe acel basoreliev, ca și pe fragmentul de la Slăveni, sînd dinaintea înfricoșătorului tribunal de la puntea *Cinevad*, devin, unul *Serosiu* și cellalt *Rasine-Rasiu*, adică acei doi Izezi pe cari legenda persică îi pune alătura cu Mithra, pe aceeași punte *Cinevad*, unde, cu ajutorul lor, zeul judecă faptele cele bune și cele rele ale sufletelor. Mai încolo aflăm, în fragmentul de la Slăveni, ca și în alte trei basorelievuri din Transilvania, iarăși pe Mithra stînd în picioare pe un cadrig (car cu patru cai), alături cu un personaj gol și asemeni în picioare, carele trebuie să fie sau geniul *Fosforos*, sau mai bine încă însuși mistui, pe care Mithra îl duce în cer, după ce el a învins pe *Ahriman* (zeul răului) și iadul²⁷. Aci, ca și în basorelievurile de la Apulum și de la Sarmizegetusa, un șarpe foarte mare stă încolăcit împrejurul trupului lui *Ahriman*, ridicîndu-și capul în sus și căutînd să respingă atacul lui Mithra, chiar și în momentul cînd, prin postura și prin înfățișarea chipului său, geniul răului se arată a fi învins. Dară, în fragmentul de la Slăveni, o particularitate ce merită toată atențiunea noastră ne prezintă un exemplu nou despre neîncetata opozițiune ce se credea, de pre teologia orientale, că existe între ființele unei lumi create de principiul bunului și acelea ale lumii ieșite din procreațiunea geniului rău. Această opozițiune, asupra caria și cu altă ocaziune²⁸ am chemat luarea aminte a archeologilor, se dovedește în cazul de față prin prezența și acțiunea unui șarpe, carele fiind pus pe dasupra cadrigului lui Mithra, se răpede d-a dreptul ca să atace, dimpreună cu Mithra, pe *Ahriman* și pe șarpele lui; pe *Ahriman*, carele, o mai spune, este numit în cărțile sînte ale persilor: *vechiul șarpe cu două picioare al iadului, năpîrca veninoasă, năpîrca inamică tui Mithra*²⁹. Prezența și acțiunea șarpelui lui Mithra sau a bunului șarpe vin deci a confirma explicațiunea ce am dat, în a doua secțiune a memoriului meu asupra basorelievurilor transilvane, despre porțiunea inferioare a celor trei sculpturi citate acolo.

Printre numeroasele basorelievuri mitriace ce noi am moștenit de la anticuitatea romană, fragmentul de la Slăveni este pînă acum unicul monument care să ne înfățișeze șarpele cel bun și pre cel rău puși în opozițiune într-o scenă ca aceea pe care am descris-o. De altmîntrelea, reprezentarea la același loc a acestor doi șerpi nu s-a găsit pînă acum decit pre două alte monumente, citate mai sus, adică: pe o bucată de lut ce se păstra odinioară la Roma în palatul *Zeno*³¹ și pe basorelievul cu două fețe carele provine din *Mitreul* de la

²⁶ (Aci autorul se refere la memoriul său asupra basoreliefurilor mitriace din Transilvania, a cărui lectură este indispensabilă pentru cine voiește să ia o cunoștință mai deplină despre natura cultului antic al lui Mithra la romani și în parte la romanii din Dacia. N-am cîntuzat însă a introduce aci traducțiunea aceluși întins memoriu, care nu ocupă mai puțin de 124 de pagini în volumul XIV al *Memoriilor Academiei de Inscriptiuni și Bele-Litere*. A.I.O.)

²⁷ (în vechea religieune a persilor, Izezii erau genii buni, de a doua clase).

²⁸ Unul din fragmentele aflate în ruinele vechiului *Virunum* (despre care se vorbește în memoriul precedente, p. 144—146), precum și fața anterioare a basorelievului din Hedernheim (*Annal. des Vereins fur nassauische Alterthumskunde*, t. I, tab. 1) ne arată într-adevăr pe mist ajungînd în cer pe carul lui însuși Mithra.

²⁹ în *Nouvelles Annales de VInstitut archeolog.* t. I, p. 175 și 176. *Recherches sur le culte de Venus en Orient et en Occident*, p. 46 și 47.

³⁰ *Zend-Avesta*, t. I, 2a part. p. 112, 305, 377; t. II, p. 208 și aiure.

³¹ S-ar cuveni poate să adăgem aci basorelievul mitriac, turnat de sticlă, ce *Passeri* dase lui *Olivieri*; dară nu cunosc acest monument altfel decit după gravura ce-l înfățișează în *Antichità cristiane* (tab. VI, la pagina 23) și execuțiunea-i este așa de proastă încit nu mă pot pronunța în mod afirmativ despre dînsul.

Hedernheim. Trebuie să adaug că în fiecare din aceste monumente dispozițiunea celor doi șerpi bunul și răul, diferă cu totul. Pe bucată de lut din palatul *Zeno* șarpele cel bun și cel rău sînd încolăcit împrejurul trupului unui personaj, ce poartă un toag lung și stă în picioare, mijlocul celor șapte *piree* (sau altare înflăcărâte), embleme ale celor șapte planete, și carele, după părerea mea este însăși manifestațiunea lui *Ormuzd* (zeul binelui) sau a lui *Mithra*, privitor ca domni ai cerului. Pe același plan, dară afară din cer, adică de cercul cuprins de cătră cele șapte *piree*, stă un alt personaj, carele, după cum crez, este *Ahriman*, înfășurat fiind încolăcirea șarpelui celui rău și dovedînd atit prin postura sa, cit și prin locul unde se află, că a fost alungat cu rușine din ceruri. în adevăr *Bun-deheșul*³² ne spune că *Ahriman* se fusese în ceruri sub forma vinei năpîrce și că *Ormuzd* l-a gonit de acolo.

Nu aceeași scenă se reproduce pe monumentul cu două fețe de la Hedernheim; ci, în fața anterioare a acestui monument, la dreapta grupei obicinuite, formată din *Mithra* și *Cinevad*, Taur, vedem pe geniul ecuinocțiului primăverii rezimat de un copaci înflorit, pre tulpă și rădăcină, căruia sta încolăcit un șarpe ce-și ridică capul dasupra creștetului copaciului și-și așteaptă privirea și asupra lui *Mithra*, și asupra șarpelui, simbol al vieței și al generațiunii³³. într-o compozițiune de acest fel se învederează îndestul de bine raportul direct care leagă între sa ambele grupe, dintre cari cel dintii este emblema prenoirei vieței la ecuinocțiul de vară și cel d-al doilea, prin aceea că conține o făclie aprinsă și un copaci înflorit și încins, simbol al unui șarpe, alt simbol de viață³⁴, arată cu energie acțiunea focului ceres și fenomenul reproducțiunii la aceeași epocă. Dacă însă nu ne putem îndoi despre activitatea *prîncioasă* a șarpelui din întiia grupă, apoi iarăși nu se poate contesta că un alt șarpe are o activitate *vătămătoare* în scena injungherii taurului de mina lui *Mithra*. Aci, dedesubtul taurului doborit, vedem a două șarpe încolăcit pe un crater (sau vas cu minere) și virîndu-și capul în gaura vasului³⁵. Precum am spus-o mai înainte³⁶, craterul, în doctrina misterelor lui *Mithra*, era simbolul principiuului *umed*, al aceluși principiu fără de carele nu poate fi generațiune sau reproducțiune; și de aceea³⁷ cauză aflăm, în fragmentul de la Slăveni, pe geniul ecuinocțiului primăverii așezat cu buzele craterului, ceea ce ne prezintă o nouă particularitate care din toate punctele de vedere merită să fie semnalată atențiune! archeologilor și care a dobîndit încă și mai mult întelepciune de cînd s-a mai descoperit și un alt basoreliev mitriac, despre care vom face aci o scurtă mențiune. Acest basoreliev, despre carele a tratat într-o frumoasă disertațiune d-l profesor *Federic Creuzer*³⁸, decora *Mitreul ce s-a descoperit* la 1848 în *Neuenheim* aproape de *Heidelberg*. Pe dînsul vedem un șarpe foarte mare gata a-și viri capul într-un crater, dasupra căruia este sculptat un cap de leu. Această grupă simbolică e așezată chiar dedesubtul geniului ecuinocțiului de vară, carele, în fragmentul basorelievului de la Slăveni, își are picioarele

³² *Zend-Avesta*, t. II, p. 351. *Bun-deheșul* este una din cărțile sînte ale persilor, cuprinsă în colecțiunea numită *Zend-Avesta*.

³³ Vezi *Memoriul despre basorelievurile din Transilvania*, în *Memor. InstiL*, p. 67—70, 80—83.

³⁴ *Ibid.*, p. 70 și 71.

³⁵ *Nouvelles Annales de VInstitut archeolog.*, t. I, p. 165 și 166. *Recherches sur le culte de Venus*, p. 35 și 36.

³⁶ Aceași emblemă se mai găsește pre alte trei basorelievuri mitriace ce s-au descoperit unul la *Fehlbach* (*Sattler: Gesch. des Herzogth. Württemberg*, I Bd., s. 192, Taf. XI), altul la *Ladenburg* (*Act. Academ. Theodoro-Palat*, t. I, p. 201, tab. II, fig. 3) și al treilea la *Dormagen*. Ultimul imi este cunoscut printr-un desemn ce a binevoit a-mi trîmte d-l *Dorow* și care nu este încă publicat.

³⁷ Vezi în *Memoriul despre bas. rel. din Tr.*, p. 72—75, precum și *Nouvel. Annales de VInstitut arch.*, t. I, p. 167 și 168; și *Rech. sur le culte de Venus*, p. 36—39.

³⁸ Această disertațiune poartă titlul: *Das Mithraeum von Neuenheim bei Heidelberg* (Heidelberg, 1838; în-8 tab.). împreună cu toate amăruntele asupra acestei însemnate descoperiri, se găsesc în acel volum planul ruinelor *Mitreului*, desemnul după basorelievul principal, cu care era decorat interiorul edificiului, precum și o serie de erudite observațiuni, a căroră voi reveni în scrierea mea despre cultul și misteriiile lui *Mithra*. Tot acolo voi găsi și particularitățile noi ce prezintă compunerea curiosului basoreliev de la *Neuenheim*. Chiar de acum nu mă pot opri de a zice că cele patru compartimente ale acestui monument, unde se vîd: un taur pascînd și trei personajie formînd grupe, în diferite posturi, și un taur, imi par că sînt aluziuni la cele patru faze ale vieței omenești și că ele, prin urmare, dau un grad mai mult de probabilitate presupunerilor ce am pomenit, cînd am tratat (p. 106—107, £6) despre cele două grupe simbolice cari figurează în basorelievurile de la *Apulum* și de la *Sarmizegetusa*, unde vedem un personaj cîlare pe un taur în picioare — ceea ce se vede și în fragmentul de la Slăveni —, iară pe un altul, ducînd pe spinare un taur rășchier pe care îl ține de picioarele de dîndărăt.

chiar pe buzele craterului. Așa dară, cind citim în *Zend-Avesta* " că *Ahriman oprește apa de a curge și copacii de a crește, că năpîrca inamică lui Mithra produce seceta în ținuturi*, foarte ușor putem pricepe că, virindu-și capul în crater, șarpele din basorelievurile de la Hedernheim *°, de la Neuenheim și din fragmentul de la Slăveni, dovedesc intențiunea criminală de a seca sorgințele de reproducere și de rodire: el nu este altul decît Ahriman, urzitorul morții, atacînd în al lor principiu vitale toate creațiunile lui Ormuzd și lui Mithra".

Deci basorelievul de la Hedernheim, bucată de lut din palatul Zeno și fragmentul de la Slăveni, prezentînd citeșitrele, în compozițiuni foarte diferite după aparență, pe ambii șerpi la un loc, dovedesc aceeași intențiune, adică de a înfățișa, sub simbolele șarpelui celui bun și celui rău, lupta neîncetată ce există între bine și rău, între principiul binelui și al răului.

Mă mărginesc deocamdată în aceste observațiuni. Ele vor fi de ajuns, sper, spre a îndreptăți atențiunea specială ce am socotit de cuviință a da fragmentului de sculptură

*° Tom. II, p. 261. *Ibid.*, p. 204.

*° Vezi *Memor. despre bas-rel. din Tr.*, p. 116, 117 și 182.

Pre cele mai multe dintre obicinutele basorelievuri mitrice șarpele, avînd cu totul altă postură, privește cu luare aminte cum singele curge din rana taurului înjunghiat. Și acolo tot pe Ahriman reprezenta, dară pe Ahriman căutînd a amăgi privegherea cinelui, paznic al sufletelor, și pîndind momentul cînd va putea să apuce sufletul ce iese din trupul animalului simbolic, împreună cu singele, unde locuiește mai cu seamă sufletul în timpul viețuirii de pe pămînt. Voi expune altundeva părerea mea despre un mic șarpe care, într-unui din compartimentele feței anterioare a prețiosului basoreliev de la Hedernheim, stă sub poalele unui copaci.

și basoreliefului cari mi l-au provocat. Să-mi fie asemenea iertat de a adăuga că, dacă c numai acest fragment și acest basoreliev dau așa mare preț descoperirii *Mitrelui* de la Slăveni și a celui de la Neuenheim, apoi toate persoanele cari simt interes pentru înaintarea cunoștințelor arheologice ar trebui să-și unească urările cu ale mele, spre a se face cu grijă și stăruință noi cercetări în acele două localități.

ÎTB. Beproducem aci alte două din cele șapte monumente ce se află reprezentate pe tabela anexată la articolul lui W. de Blaremburg no. 47 al *Curierului românesc* de la 1837. Le am aflat pe tabela XC no. 2 și 3, în alianțele *in folio*, pe care Felix Lajard îl pregătise de născut prin tipar (Paris, 1846) pentru marea sa operă, rămasă necompletată, asupra *Cultului public și misterelor lui Mithra, în Oriente și Occidente*.

K

Descrierea anticuităților de la Caracal și Recica, extrase din publicațiile arheologice ale

domnului Cezar Bolliac

Din *Trompeta Carpaților*, anul VII, 1869, no. 696

Arheologie și numismatică

În nouă rînduri s-au găsit monete antice în cantități mari, cum să poată știintzașii să tragă profit, numai în Plovdiv de dincoci de Milcov și de dincolo de Olt, într-un curs de 12 ani.

Se vor mai fi găsit poate și altele, dară nu pot vorbi despre acelea, pentru că eu nu am fost eu norocitul care să le văd și nici n-am auzit vorbindu-se despre dinsele într-un mod pozitiv pentru că îndată ce un țaran dă preste o *comoră* — termenul generic în limbajul popular pentru tot ce se găsește de preț în pămînt —, jidovul este aci să-l înșele a i-o lua pe nîr și să-l ducă spre a o face nevăzută, prin această mreață împletită de jidovi, care se întinde în toate părțile țării, preste toată țara. La ascunderea comorilor au ajutat pînă acum și guvernele, spre a nu plăti pagubă a studiului anticuității, a studiului evenimentelor petrecute în această țară și a marelui interes național, prin persecutarea acelor care se bănuiau că ar fi găsit comoră...

A cincea aflare considerabilă a fost în România mică, în jurul ruinelor cunoscute sub numele de *Antonina, Castra-Nova*, lingă Caracalul de astăzi.

În această aflare s-a numărat la vreo 8000 bucăți denari ai epocii de la *Commodus* și la *Elagabal*. Vreo 7000 din acestea au putut să-mi intre, rînduri, rînduri, în mină, pentru că eu am mers la timp în Craiova, cînd toate acestea se aflau în posesiunea unor bancheri isralieni de acolo.

Voi vorbi într-un articol în parte despre această importantă aflare. Acum numai, pentru că în aceste 7000 cari mi-au trecut toate, rînduri, rînduri, prin mină, n-am găsit nici un cunoscător al monedelor, toți au fost denari modul ordinar și prea puțini modul cel mare. Capete rari, în aceste 7000 bucăți, am găsit: 6 *Pertinax*, 1 *Didius Iulianus*, 1 *Niger*, 20 *Albinus*, vreo 60 *Plautilla*, 30 *Macrinus*, 2 *Diadumenianus*, 8 *Paula*, 7 *Aquilia Severa*, 10 *Soaemia*. Celelalte toate au fost denari ai *Commodus*, *Septimiu Sever*, *Iulia Domna*, *Caracala*, *Geta* și *Moesa*; în genere prea bine conservate și cele mai multe cu toată floarea tiparului.

Aceste monete negreșit că au fost îngropate în timpul lui *Elagabal*, pentru că mai jos de ele, în Moesa nu s-a mai găsit niciuna, și tocmai cele din acest timp sînt cele ce-și au mai rămas florile tiparului.

Despre reversurile rari și cîteva inedite din această aflare voi vorbi în articolul de mai jos despre aceasta...

Voi reveni la a noua aflare, cea mai nouă și cea mai importantă poate, și chiar cea mai interesantă a cincea.

Deși cam tirziu am aflat despre aceasta, dară tot trebuie să mărturesc recunoștința mea față de bancherului bucureștean, d. Miron Vlasto, în minele căruia a putut intra această aflare, care, o mai repet, deși cam tirziu, dară a binevoit să o supună, mai întregă, cercetării mele, după ce o văzuse doi alți numismați, cari nu pusese nici un interes asupra-i.

Monetele văzute de mine din această aflare trec de 5000. Ele au fost mai multe, dară eu nu le am văzut pre toate. Cincizeci din acestea, luate la întimplare, și după aceasta alte cîteva, se trimisese de către d. Vlasto spre studiu la Paris.

Toate aceste bucăți văzute de mine sînt din epoca de la *Constantin I* pînă la *Gracianus*, adică epocă de 53 de ani, de pre la 330 pînă pre la 383; zic pînă pre la 383, anul din

al lui Grațian cu numărul votării publice: VOT.XV.MVLT.XX, deși voturile urma a se da de mult timp prin anticipare și această anticipare creștea cu corupțiunea, progresînd în decadența imperiului, dară tot nu se cunosc alte voturi date lui Grațian preste numărul acestora. Un singur bronz mic al lui Grațian se găsește, pre care îl posed și eu, în modul de cvinar cu VOT.XX.MVLT.XXX. care cred că provine din excesul de lingușire al vreunui șef de atelier monetar. Și apoi și florile tiparului, brilante pre aceste din urmă bucăți ale lui Grațian, atestă că ele n-au apucat să fie deloc intrate în circulațiune.

Toate bucățile din această aflare sînt modulul mic sau cvinar și modulul mare, după cum le împărțea Mionnet și cei înainte de dînsul; sau modulul I și modulul II, după cum le imparte d. Cohen; și cu multă justețe această împărțire, pentru că în adevăr de la Constantin I în jos, în toată această epocă, *cvinar* propriu-zis, jumătate de denar, nu există; afară numai dacă nu vom numi cvinar toate monetele de argint ale lui Procopiu, Grațian și alții, sub cari nu s-a bătut deloc modulul cel mare, care și acesta pre monetele altor împărați tot nu este nici de două ori mai mare, nici de două ori mai greu elecît modulul cel mic. Prin urmare numirea de cvinar în această epocă ar fi improprie. Numai un cvinar există în această epocă, sub Constanțiu II, acela cu legenda pre avers: DN. CONSTANTIVS, P.F. AVG.; iară pre revers: VOTIS.XXX.MVLTIS.XXXX. în patru linii, într-o cunună de dafin, și în exergă: P.CON. Această piesă numai are și modulul, și greutatea proprie unui cvinar, jumătate de denar al epocii.

La cea dintîi privire a acestor monete am zărit, în zbor de pasăre, un *Constantin II*, un *Constante*, mai mulți *Procopiu*, dintre cari am ales cinci, doi *Constanțiu Gallu* și un admirabile *Valențe*, modulul cel mare, dacă nu mic medalion. Aceste zece bucăți d. Miron Vlasto a avut extrema amabilitate a mi le oferi în dar.

Spunîndu-i cit este de importante această *aflare* și ce mare îndatorire mi-ar face și mie dacă mi-ar permite să le iau în observare mai de aproape, mi-a hotărît o zi pentru aceasta, permițîndu-mi să-mi aleg pre seama mea vreo 200, pre cari să mi le cedez pre prețul ce-l ține pre domnia lui. Se înțelege că la ziua fixată am fost cu o oră mai înainte la postul meu. Mi s-au vîrsat dinainte toate aceste mai bine de 5000 bucăți. Pre cit se poate examina 5000 bucăți în trei, patru ore, stînd în picioare lingă o masă, fără lupă, am găsit un *Constantin I*, doi *Constantin II*, cîțiva *Constanți*, cîțiva *Constanțiu Gallu* și *Procopiu*; iară cea mai mare parte din totul, *Constanțiu II*, și restul *Iulian II*, *Iovian*, *Valentinian I*, *Valențe* și *Grațian*.

Ar zice cineva că aceste monete mai că nu au fost deloc în circulațiune, mai cu seamă de la Constanțiu Gallu în jos. Rămîne constatată că toate aceste monete s-au îngropat sub Grațian, și chiar în anul 383, în anul său din urmă.

Am profitat de această ocaziune și de amabilitatea d-lui Miron Vlasto și am ales, din vreo 5000 bucăți, 250 bucăți pentru colecțiunea mea.

Între acestea: 2 *Constantin II*, 4 *Constante II*, mulți *Constanțiu II*, amîndouă modulurile, mai mulți *Constanțiu Gallu*, *Iulian II*, *Valentinian I*, între cari un mic medalion inedit, *Valențe*, 12 *Procopiu* și cîțiva *Grațian*.

Mă opresc la Procopiu în acest articol, ca cel mai interesante din această aflare în privința rarității, pentru ca nici un *Vetranion*, nici un *Delmațiu*, nu s-a găsit; și pentru că, unind pre acești doisprezece *Procopiu* cu alți 30 ce posedeam de mai înainte, — pre cari i-am găsit iarăși, între alte multe bucăți ale epocii, la o damă în Caracal, care damă, din nenorocire, cu toate că-i arătasem importanța monetelor ce posedea, le a topit pre toate în număr ca la 3000, ca să facă argintărie de zestre uneia din fiicele sale —, am înainte-mi dară un număr de 42 *Procopiu*, <in> perfectă conservare, ceea ce nu cred că mai există în vreo altă colecțiune.

Așa, în acest articol nu fac altceva decît să descriu această medalie.

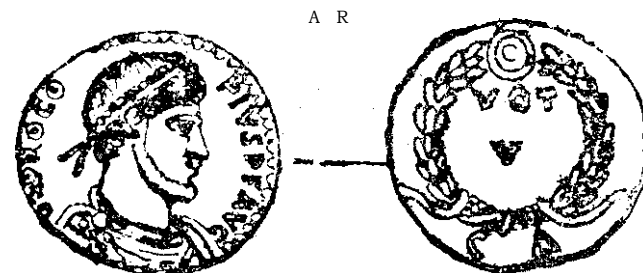
Procopiu a fost un uzurpator în Oriente, sub Valențe. S-a născut într-o familie ilustră în Cilicia, la anul 334 de la Hristos. Era rudă cu Iulian II Apostatul și prin urmare cu Flavianii. A fost tribun și secretar al imperiului sub Constanțiu II. Iulian II, făcîndu-se împărat, i-a dat titlul de comite.

Cînd Iulian mergea să se bată cu perșii, la anul 363, l-a lăsat pre dînsul în Mesopotamia. Iulian muri în același an în bătaia de la Ctesifon.

Iovian, care a urmat lui Iulian, însărcina pre Procopiu, ca rudă și ca amic al lui Iulian, să aducă capul lui Iulian la Tars. Împlinîndu-și această misiune Procopiu s-a retras în Chersonesa Taurică și a stat în Calcedonia. Cînd Valențe s-a urcat pre tronul imperiului orientelui, concedat lui de cătră frate-său Valentinian I, Procopiu a conceput ideea de uzurpare.

Plecînd Valențe în Syria la 365, Procopiu, prin ajutorul mai multor amici ce avea în Constantinopole și în unele regiuni cari-și aduceau aminte de guvernarea și izbînzele lui Iulian și de meritele lui Procopiu, recunoscute sub Iulian, izbuti a fi numit și recunoscut împărat în Constantinopole și se și putu pune în capul unei armii, destul de considerabile ca să învingă pre Valențe. Plecă dară după dînsul în Capadocia, unde se afla atunci acesta. Valențe, avînd oștire puțină cu dînsul, fu silit să fugă de Procopiu. Dară, aflînd despre aceasta citeva legiuni din oriente ce erau devotate lui Valențe, alergică în ajutorul lui; și acum Valențe, imputer-

pentru T toLteS,tele°sln: bustul spre dreapta, diademat, cu barba șx cu legenda .
n x PRoMPlVS. P. F. AVG.

Reversul este: VOT V. pe două linii, într-o cunună de lauri diferind, în împletire cîte ori difere litera numerale, semnul monetar al atelierului în care s-a bătut, cu care diferență de semnul monetar difere și fizionomia efigiei și dispozițiunea barbei, și ornamentele diademei. Bustul împăratului este totdeauna acoperit de paludament. Trăsurile portretului difere mai mult pre bucățile bătute afară din Constantinopole și difere pînă la neasemănare completă.

Exerga dară, numai, este ceea ce mai poate fi interesante la monetele lui Procopiu, adică literile indicînd orașul unde s-a bătut și litera numerale indicînd numărul atelierului în care s-a bătut bucata, sau numărul emiterii.

D. Cohen, cel mai însemnat numismat pentru monetele romane pînă la încetarea imperiului de Occidente, în întinsul său uvraj și cel mai complet pînă astăzi *Descriptions historiques des Monnaies etc.* tipărit la 1862, dă în exerga acestui unic revers al lui Procopiu pre argint numai literile: CT, CA, CE. CS, CT, KVA sau SMN. Nu va fi citit oare rău d. Cohen pre T, de la exerga CT, în loc să-l citească T? greșală care vedem că a făcut-o și Mionnet și alții înainte de Mionnet; pentru că ar fi prea mare numărul atelierelor monetare, dacă s-ar socoti T (TCCU), în valoarea sa numerică, și altfel nu ar avea nici un sens, pentru că C.I. indică *Constantinopole* și literile grece numărul atelierului sau al emiterii.

Între 42 dinari ai lui Procopiu ce am înainte-mi, șase au exerga CA. — C inițialele *Constantinopolis* și A (aXoa) litera numerale a atelierului, indicînd atelierul no. 1, în dispozițiunea următoare:

Patru C. A și două CA

Patru au în exergă C. B ((37JTa); dintre cari trei C. B. și unul CB.

Treisprezece au C.T. (ya^u-a); dintre cari zece C.I\ și trei CV;

Cinci au CA. (SEATOC), dintre cari trei CA și unul A. C, adică literale *à rebours*.

Trei au C E (l tyâov), CE.

Doze au C. S. CS.

Doze au C Z. (ETJTC) dintre cari unul C Z și altul CZ.

Doze piese au în exergă KVA (nedespărțite prin puncturi) adică KV, *Kysica* și atelierul sau emiteera.

Doze au KVB (asemene) adică: KV, *Kysica* și B, atelierul sau emiteera.

Trei asemenea nedespărțite SMN. (*Sirminium*).

Cîntăriți împreună acești 42 dinari ai lui Procopiu mi-au dat:

85 grame, 99 centigrame și 879/1588.

Media dară a denarului lui Procopiu este de 2 gr. 4.; difere cu 12 centigrame de media de la d. Cohen în nota sa de ia pag. 285, voi. VI modulului mic al acestei epocii, cu 1 gr. și 92 centigrame de la Iulian II în jos, în care categorie intră și denarul lui Procopiu, pînă la Theodosiu, cînd se urcă iarăși la media de 2 gr. 2 c.

Voi avea ocaziunea a observa aceasta în articuliul următor acestuia*.

Pre un revers al denariului *Constantin II* se urcă numărul emiterii pînă la C II no. 80 și acel revers al lui Constanțiu II s-a bătut în al 25-lea an și cel penultim al stăpînitorului său.

* **Acel** articol n-a apărut.

lui atit de bine intemeiată, în vreme ce unicul denar al uzurpatorului Procopiu, care n-a domnit decit 8 luni de zile și cu mari greutate, n-a putut ajunge pină la <a) 300-a ediție numai în Constantinopole. Deci urmează că atit Mionnet cit și d. Cohen au luat pre T (yotjx^a drept T (-au).

Cred dară că atit pre denarul de argint al lui Procopiu, citat de Mionnet și de d. Cohen cum și pre bronzul mic cu : FEL. TEM. REPARATIO, publicat de Mionnet, nu este al decit litera numerale din alfabetul grec F, afară numai dacă pre bronzul mic al lui Mionnet T despărțit prin punct de CONS. nu ar face parte din vorbă și ar alcătui: CONST. adică Constantinopole, fără indicare de atelier sau de emitere.

incă un al 43-lea Procopiu mai posed în colecțiunea mea, care este în toată floarea tiparului, dară nu poate avea alt interes decit un interes monetar, pentru că toate literile legendei pre avers și chiar semnele din exerga reversului sint întoarse și încă, ce este și mai curios, că sint și deranjate; lucru care poate daocuziunea la mai multe cestiuni asupra turnării sau baterii monetei în acea epocă.

RAPORTUL D-LUI €. BOLLIAC CĂTRĂ B-L, MINISTRU AL INSTRUCȚIUNELOR PUBLICE, RELATIV LA INCURSIUNEA SA AÏICHEOLOGICĂ ÎN ROMÂNIA,

Publicat în *Monitorul Oficial* din 186.9, nr. 222, 223, 224.

Caracalul, care-și are numele din poreclirea ce s-a dat în Roma lui Marcu Aureliu Antonin, numit Basian pină la vârsta de opt ani, cînd l-a creat Cezare tatăl acestuia, Septimiu Sever orașul Caracal s-a pus lingă colonia Antonina, precum se puse poreclirea de Caracala numită numele lui Antonin. Această poreclire a crudului Antoniu îi venea de la o haină lungă, numită caracala, cu care s-a arătat tiranul într-o zi în Roma, și pe care a urmat să o poarte Tot astfel și orașul actual poartă numele său din porecelele lui Antonin, pentru că și dinsul s-a îmbrăcat cu vestigiile celebrei colonii Antonina și și-a zidit bisericile, casele și curțile cu cărămidă și piatră din Antonina.

La 20 iuliu, însoțit de d-l prefect, am mers la ruinele coloniei Antonina a lui Caracala, pe cari ruine se întinde astăzi un sat mare, numit în limbele slave *Recica*, de la apele cele multe și frumoase cari au străbătut și au ocolit alte dați cetatea. Era duminecă și prin urmare toți locuitorii Recicăi și ai satelor dimprejur, locuitori toți pe aceste întinse ruine ale celei mai întinse colonii din *Dacia Traiaua*, s-au întrecut să vină care cu o sapă, care cu o lopată în mină, la invitarea ce s-a făcut din partea administrațiunii. Am profitat de această ocaziune : am rinduit ca vro 150 oameni pe la citeva movile dintre cele ce au mai rămas nesăpate de căutătorii de comori pe acest întins cîmp al morților, străbuni ai noștri; și cu vro alți 100 am intrat în cetate, în cetatea pe care trebuie să o ghicești, pentru că au mai rămas prea puține lucruri cari să poată indica ocolul ei, drumul cel mare, ulițele și piețele ei. Caracalul întreg și mai toate bisericile și casele zidite după vremi în preajma locului s-au făcut din materialul scos de cine a voit din Antonina lui Caracala.

Afară de 12 secolii întregi, printre cari acest oraș roman a trebuit să sature aviditatea și cupiditatea ignorante a generațiunilor ce au scos neconținut dinfr-însa piatră cioplită, cărămidă prodigioasă și diferite obiecte și vase în toate metalurile, cițiva ani din urmă, în care în județul Romanților întreg s-a pus cu toată furia, din porunce strașnice, să sape cetatea fără nici o considerațiune în toate sensurile, pină la temelile ei, ca să găsească *bănuți* și *anticuțe* pentru un mare amator de așa lucruri și foarte potent, cițiva ani din generațiunea noastră au desfigurat cu desăvîrșire aceste ruine.

Cu toate acestea Antonina, jăruită, sfișiată, zdruncinată, mai păstrează încă în sinul ei cu ce să facă admirațiunea multor secolii dc aci'nainte, pentru acele lucrări imense și solide, cu cari nemuritorii legionari, al căror singe și inimă au degenerat în noi, sfidau periciunea și legile timpului, stabilind eternitatea faptelor omenești în fața faptelor creatorului.

Fie binecuvîntați, pe cit va mai trăi rămășița acestor ruine, acei români cari au avut ideea, în timpul delimitării locurilor celor ieșiți din servaj prin actul din 2 mai, fie binecuvîntați acei români ce au pus urechea ascultătoare la țipetele mele desparate în acea epocă pentru ruinele din Recica, ruinele din Celei și ruinele de la Turnu-Severin. Aceste centruri mari ale gloriei străbunilor noștri, aceste țării în cari se conțin acte și documente de nobilitatea, drepturile și meritele patriei noastre, s-au subs tras ravajului și nici mina profană a destructorului nu le va mai ataca, nici plugul nu va mai trece peste dinsele, pină cînd mijloace materiale vor permite unui guvern ca acesta să facă săpături serioase, spre descoperire și conservare, iară nu spre amestec și spre distrugere, săpături ca acestea, urmate după exigențele științei și pe cari, permiteți, domnule ministru, să o zic, nu le ara putut efectua decit numai atunci cînd în capul Miusteriului Instrucțiunii Publice s-a aflat miniștri a căror capacitate i-a făcut să fie

convinși că numai știința poate face istoria unei țări, și o țară fără istorie, aibă ea oricite merite nu poate servi decit traficului, ca materia din care se scot banii.

Ruinele Greciei au dat viață Greciei; istoria noastră ne poate conserva numai, ne poate inima contra elementele ce se scol din toate părțile asupra naționalității noastre.

Am găsit multe obiecte în mormintele ce am săpat, și la citeva cercări ce am făcut în cetate și mai cu seamă pe la moară, vreo șapte, opt *lampioane* întregi, în diferite forme și de diferite mărimi, citeva *urcioare* întregi, două fragmente de marmore, unul reprezentînd un *cuadrig* și altul o *altă grupă* : o oglindă dc argint cu *Psgche* și *Zefyr* și un *Amor* în dos, lucrări artistice; și multe alte obiecte, stricate din neștiința și neîndeminarea săpătorilor.

Acı se găesc monete din mai multe epoce ; mai cu seamă însă de la *Septimiu Sever* pină la *Aurelian* și de la *Constanții* pină la *Oriuri*. Acı am adunat multe menete de pe la țărani. Văzînd că în lăinrul cetății a săpa neregulat, fără plan fixat, este pierdere de timp, m-am pus să caut sarcofage și am și găsit două, unul iarăși tot imbiat și altul în tot întegul său.

Pină a nu descri pe acest al doilea sarcofag important, trebuie să observ că romanii aveau obicei, de cele mai multe ori, să-și îngroape morții afară din cetate : și cei mai auț se întreceau în luxul mormintelor, sarcofagelor, monumentelor și mauzoleelor, cari serveau și drept înfrumusețare la intrările în cetăți.

Al doilea să observ că numele generic de *sarcofage* cc dăm astăzi tronurilor și mormintelor de piatră, este neexact, pentru că *sarcofag* s-a zis de cătră greci unor tronuri numai făcute dintr-o piatră ce se zice că se găsea la Corinth și care ar fi avut proprietatea a consuma și a absoarbe, numai în patruzeci de zile, corpul ce se depunea într-însule. Dacă dară *sarcofagul*, precum indică și definițiunea vorbeii, avea proprietatea a consuma în patruzeci de zile corpul ce i se depunea, un tron de piatră care conservă două mii de ani corpul ce i s-a încredințat s-ar putea numi mai exact *sarcofilact* decit *sarcofag*.

Să nu mă întind însă în definițiuni de vorbe și să zic și eu ca toată lumea, precum nu ziceau romanii însă, la tronurile și mormintele de piatră : *sarcofag*.

D-a stînga drumului roman, la intrarea în cetatea Antina, în aceeași dispozițiune ca și cel de sub tinda de la Celei, cu tot latul spre drum, în grădina unui sărac sătean, pe cari l-am despăgubit prin bună învoială ca să mă lase să sap, la adîncime numai de o jumătate de metru, am dat de sarcofag: am făcut șanț larg în jurul lui ca să se poată îmbla cu înlesnire pină mai jos de baze; am ridicat tot pămîntul de pe capac cu ascuțiri de lemne și cu miștele, pentru ca să nu se zgirie de vrun instrument de fier: l-am măturat și l-am spălat de toate părțile și am văzut aceeași formă identică cu cel de la Celei, ceva mai scurt numai. Doi meșteri țigani, cu daltele și cu ciocanele lor, erau aci. S-a pus unul la un căpătii a sarcofagului, altulla cel<1>alt și, prin sistema ce am adoptat, s-a scos întii plumburile, apoi scoabele de fier. La curățirea cimentului din jurul capacului, mi s-a anunțat nenorocirea ce mare; furnicele, aceste destructoare implacabile ale interiorului sarcofagelor, ele-și făcuse lozintre ciment și ieșeau droaie pe două puncturi, spăriate, cu ouăle în gură. Am ridicat capacul cel greu cu funia, cu lemne și cu minele, și l-am dat pe jumătate alături, ca să poată înlăintru. Acesta fiind răsufflat, profumul delicios care s-a exalat din cel dintii de la Celei, nu mai era: dară un fenomen extraordinar m-a surprins; acoperit ușor și pe alocure de pămîntul cel cafeniu al cadavrelor, scos de furnice negreșit, asupra se vedea mai într-un capacul cușciugului de lemn, foarte frumos lucrat într-o timplărie stranie.

Am dat afară cu multă îngrijire pămîntul de dasupra și am ridicat acest capac drept despicat în două. Aceeași dispozițiune a corpului, capul la miazănoapte, picioarele la miazăzi și la cellalt. Nici o frunză de dafin, diferite țesături topite; abia desemnul lor se distinge.

Am început căutarea iarăși de la picioare; nici un urciur: o sticlă care a servit o lacrimă, zdrobită: tălpile de plută de la picioare, mutate de la locul lor, de cătră furnice negreșit, și trase dasupra. Am observat oasele pină la mijloc și mi s-a părut de femeie un inel mic, negru m-a încredințat și mi mult că este așa, un lăntșor și un cercel de aur mi-a confirmat că a fost femeie și cercănul gureii, cițiva clinti stricați au constatat că a fost o femeie în vîrstă, nu însă bătrînă.

Nici la aceasta nu s-a conservat nimic din părul ei, nici din veștmintele ei; dară a găsit acum diferite obiecte ce n-am găsit nici în cel dintii, nici în altele mai nainte. Iată am găsit: întii, capacul cușciugului, de o frumusețe rară și conservare miraculoasă cu toate bronzurile pe la încheieturi în număr de 12 și cu broasca cu cheie într-însa ; diferite belciuri de bronz în jurul capacului și de o miraculoasă conservare, pentru că, de pre cinci mii de bronz, pe cari le am găsit în mormint — și dintre cari cea mai nouă era a lui Caracala arătînd puterea tribuniațiale pentru a 16-a oară, împărat pentru a doua oară, consul pentru a patra oară, cari aceste combinate ne dau anul Romei 966, iară al mintuirei 213, adică vechi de una mii șase sute cincizeci și șase ani —, este miraculos lucru să se păstreze un lemn subțire în așa stare. Al doilea, am găsit două zaruri de chihlihar. Al treilea, am găsit un briceag închis cu plăsele în forma unui picior mic de capră. Al patrulea, am găsit cărămida care a servit de săpun la spălarea corpului. Al cincelea, am găsit un ac lung de fildeș cu o formă elegantă, care i-a ținut părul. Al șaselea, am găsit un fus de fildeș cu pîrsnelul de chihlihar

Al șaptelea, am găsit o bășicuță subțire, care a putut servi, cred, drept medalion de aur. Al optulea, un cercel de aur fără nici o piatră; părechea lui, dacă va fi avut păreche, n-am putut-o găsi. Al noulea, am găsit un lăntșor de aur, care se vede, că ar fi avut și mărgăritare, dară acestea n-au putut reziste. Al zecilea, am găsit un colan sau o brățară, căci este foarte descompusă; a fost foarte fin lucrată — este zclrumicata cu totul; nu este de aur, dară încărcată de mărgăritare, toate stricate. Al unsprezecelea, cinci monete de bronz: un bronz mare, *Sepūmiu Sever*, reversul. „*Adventi Aug. Felicissimo S.C.*” Sever în haine militare, călare spre dreapta, ridicând mina dreaptă; variațiunea no. 477 clin Cohen, bătută la anul mintuirei 196; alte trei bronzuri de medalion, foarte fruste: *Fausiina jună* și *Iulia bomna*, și un bronz mic foarte, cu reversul ce am indicat. Al doisprezecelea, o mică turtă de făină albă, redusă pină la transparent. Al treisprezecelea, am găsit un pieptene, care se vede că a fost foarte delicat lucrat, dară l-am găsit zclrumicat cu desăvîrșire. xîi patrusprezecelea, am găsit un obiect ciudat: un sul ca de 12 centimetri, pe care sînt petrecute roțițe, de chihlibar, strînse una de alta, avînd la amîndouă căpățile cite o roată mai mare tot de chihlibar. Fost-a un mosor? Toate aceste chihlibare sînt, după ceea ce cunoaștem astăzi, chihlibare de Buzău. Al cincisprezecelea, am găsit mai multe obiecte diferite, siărîmăte sau topite, elespre cari nu-mi pot da seama. Și în fine, al șasesprezecelea, am găsit și un inel negru, frumos, de o compozițiune despre care iarăși nu-mi pot da seama.

Nici în acest monument nimic care să indice numele moartei. Pot afirma numai că a fost o femeie în vîrstă de mijloc, aparținînd unei case avute și care urmează să se fi îngropat în anul de la Hristos 213.

Toate săpăturile la Recica, s-au făcut în șase ore de duminică, începînd de la 10 și lucrînd pină la 4; s-a dat oamenilor de beut în abundență, bacșișuri de fiecare ce a găsit cel mai mic obiect.

Relațiune despre o excursiune la Recica publicată în ziarul Informațiunile din București, no. 188, anul II, 1870, decembre 31,

de Domnul V. A. Ureche⁴²

în primăvara acestui an, luna martie, locuitorii din comuna *Recica*, acel sat situat pe locul celebrei cetăți a lui Caracalla, din fărîmăturile caria se dură mai tot orașul ce astăzi e reședința județului Romanai, locuitorii acestei comune începură a trage un șanț de incunjurare a vetrei satului. Lucrînd la acel șanț, ei dădură de un sarcofag de piatră. Zvonul ajunsese îndată la prefectură și inteligențele prefect d-l Quintescu se grăbi a anunța ministrului de culte de atunci, d-l G. Mirzescu.

însărcinat de d-l Mirzescu, eu mersei însoțit, de pre a mea cerere, de d-l inginer Robescu, ca nu numai să asistem la desfăcerea sarcofagului și să inventoriem obiectele ce s-ar afla (așa ne ziceau adresele d-lui ministru), dară cu gînd să fac, ajutat de colegul meu, unele preparative de cercetări pentru viitor, de mai mare valoare.

Ajunși la Caracal, fixarăm cu d-l prefect ziua următoare pentru desfăcerea sarcofagului, carele fusese lăsat în pămînt, neatins, pus tot timpul pină la sosirea noastră sub pază de jandarmi.

La 11 ore, d-l prefect Quintescu, d-l subprefect respectiv, medicul orașului și mai multe persoane notabili din oraș, merserăm la *Antina*, prin calea opusă șoselei lui *Traian*, spre deluțul pe care este clădită biserica satului.

Acolo ne adăstau vreo 40 de sătenii, angajați cu plată pentru săpături.

Dădui toate povătuiriile necesarii pentru ca săpăturile în jurul sicriului de piatră să se facă cu îngrijire, în vedere cu nedăunarea ligurei, dacă s-ar afla pe exteriorul lui; iară colegul meu și amic d-l Robescu indică pe plan situațiunea, în care aflarăm sarcofagul.

Pe cînd cu hărnicie sătenii săpau în jurul acelu sarcofag, eu băgai de seamă că într-o parte a șanțului ce se lucra erau ici coela urmele unui zid, decarăce săpătorii aflară cărămizi

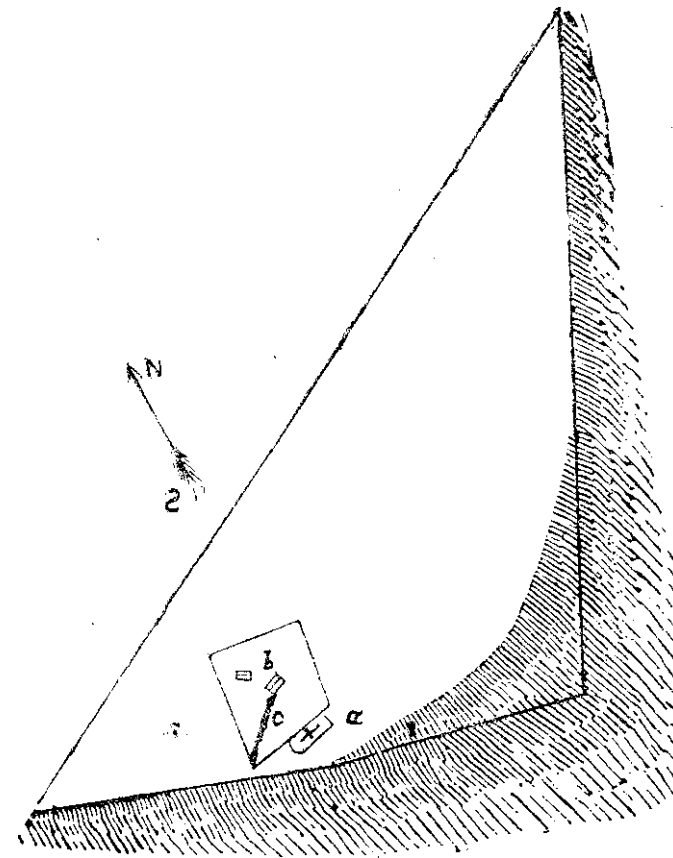
⁴² Seria noastră de anexe se afla sub tipar, cînd ni se împospăta memoria despre excursiunea arclieologică pe care o publicăm aci și care, deși restrînsă sub punctul de vedere al explorațiunilor, prezentă însă mult interes ca descrițiune a localităților și ca explicare a unor fapte atingătoare de monumentele antice de la Recica:

mari în formă de lespede. Înceastă descoperire ne interesa, pot zice, mai mult elecit sarcofagul, căci sarcofagele nu sînt rare a se afla la noi.

Puține lucrări ce întreprinsei mă puseră în situațiunea plăcută a da de fundamentele unui mur (zid), întins la puțină depărtare de locul unde se găsisse sarcofagul. Amicul meu d-l Robescu deliniă pe plan[ul] situațiunea acelu mur în lungimea lui, pe cit fu descoperită.

Acest mur fu de cărămizi cuadrate, întelegate cu o migmă calcarie foarte aderentă; ceea ce făcea ca să fie tare ca de piatră. Pe ici pe coela se afla însă și piatră necioplită.

Acum, ce este acel mur?

a) Biserica din Recica. b) Sarcofagele, c) Mur roman.

Era, pare-se, o incunjurătoare a cetății, căci nu departe de sarcofagul aflat dădură și urmele unei căi pavate și de o soluțiune de continuitate în murul descoperit, care încă acolo fusese o poartă, o încetare spre care sosea strada pavată. Sarcofagul fusese de pre obicei, aproape de drum. Murul apăra culmința pe care se află azi biserica, partea sudică. De ambele laturi este vale; la dreapta privind spre nord, e o specie de prăpștiu; la stînga se întindea în vale orașul, precum probează oceanul de cărămizi sfărîm și resturile de pavaj de șosele ce cercetarăm. Dădui cu gîndul, văzînd configurațiunea topografică și încrucirea căilor, că, pe locui unde se aflase sarcofagul, era necropoia cetății. Lămură ne puturăm convinge, căci indicînd săpături ia abia unul sau doi metri de la sarcofag, în direcțiunea căii ce ieșea din murul descoperit, îndată sătenii mai dădură de un al doilea sarcofag, la mirarea și curiozitatea lumen care se adunase în jurul nostru.

Dară pină cînd făcurăm aceste studii soarele înaintase mult; fusei deci silit a renunța la cercetări, mai cu seamă că nici nu dispuneam de fonduri cu cari să le urmăresc; guvernele procurase numai drumul; spezele de cercetare la făcurăm pe comptul propriu. Ne conștințurăm deci asupra dezgropării sarcofagelor. Ele fură aflate la adîncimea de 55 centimetri și anume, unul în direcțiunea nord-vestică și cellalt în direcțiunea sud-vestică.

Primul sarcofag are o lungime exterioare de 2 m,80, lungimea interioare : 1 m,88 ; lăţimea exterioare: 1 m,02 ; lăţimea interioare: 0 m,72 ; adâncimea : 0 m,69.

Al doilea sarcofag are o lungime exterioare de 2 m,10 ; lungimea interioare: 1 m,80 ; lăţimea exterioare: 0 m,80 ; lăţimea interioare: 0 m,59 ; adâncimea : 0 m,87.

Piatra sarcofagelor e cea ordinară, gresie tare. Nici o urmă de figure, de sculptură. Tăierea pietrei neluciată.

Ambele sarcofage erau în stratul *lessului* ; capacele lor erau acoperite de pământ depus, negru, vegetal, cuprinzând fărâməturi puţine de piatră, cărămidă, cioburi, scoici, melci etc. Acest pământ era însă foarte înţelenit.

Înainte de a procedea la ridicarea capacului la sarcofagul prim aflat, îl inspectai în toate direcţiunile şi îl găseai spart la capătul despre apus. Spărătura era însă astupată cu ţarină din stratul *lessului* şi se întindea parte în capac, parte în cutia principale a sarcofagului. Spărătura însă nu putea da trecere unui om, fiind de dimensiuni mici, totuşi destul de mare ca să se fi putut scoate din sarcofag obiectele de preţ.

Răsturnăm cu mari dificultăţi ingentele capace şi ne aflăm dinaintea unui sarcofag plin, îndesat cu ţarină. Diresei cu mare îngrijire scoaterea ţarinei, ca să nu se strice obiectele de lut ce s-ar fi putut afla şi ca să nu deranjăm poziţiunea scheletului.

Dară ne era rezervată o decepţiune : oasele scheletului erau împrăştiate în dezordine, aşa că fluieră de la picioare aflăm alătura cu resturile craniului. . . Ba, ce e mai mult, găsim oseminte mai multe decit la un schelet. Adunăm cu incetul osemintele şi în ţarină, aflăm osul unui lăcrimătoriu de formă ordinară, cuiile sicriului de lemn în care fusese aşezat cadavrul şi două medalii cari, după curăţire, ieşiră foarte frumoase, ambele de la *Antoninus Pius*, una cu reversul : *Marii propugnator*, şi alta cu : *Proteclio Aug*.

De pre observaţiunea făcută osemintelor adunate, de d-l doctor al oraşului, scheletul era al unei femei. Am regretat că n-am aflat întreg craniul. E o mare pagubă că toţi cei cari au despuiat sarcofage şi morminte, nu puseră grijă a conserva cramele. Ele sînt indispensabili la studiul etnografiei dacice. Ţarina cernută ne a mai dat cîteva oase de la un animal mic ce rămîne să se determineze de bărbaţi speciali, ceea ce nici noi, nici doctorul n-am ştiut face.

Procedînd apoi la desfacerea celui de al doilea sarcofag, am constatat că acesta era spart la ambe capete. O spărătură se făcuse dinlăuntru. Deci şi acest sarcofag fusese imbiat, nu mai era dubiu : oasele din el nu le am aflat toate şi atunci ne explicăm cum de găsiserăm în primul mormint fluierile dc la trei picioare.

Lăuntru era plin de ţarină înfoiată şi de seminţe diverse, aduse desigur de insecte,, de furnici. Din acele seminţe conservăm o cantitate.

Ţarina cernută ne dădu trei medalii : 1, *Severus Pius Aug*. ; 2, *Lucilla Augusta* şi 3, *Antoninus Pius*. Şi aci aflăm cuiu | de la sicriu şi fragmente de olărie.

Sarcofagele le lăsarăm la locul lor, recomandînd să se îngrijească, iară osemintele se îngropară lingă gardul bisericeii.

II

Acum unele întrebări: *Ce sînt aceste morminte? La ce epocă fură devastate?*

Este aci o problemă îndoită care nu avem pretenţiunea a o resolve, dară care merită toată atenţiunea arheologilor români.

La prima întrebare vom zice : Oare se poate cu siguranţă determina categoria la care aparţin mormintele, sarcofagele ce se descoper de cîteva ani în România? Sînt ele toate romane sau sînt ale vreunei alte rase de oameni cari pe aci se străcurară?

În adevăr, sarcofagele pînă azi cercetate sînt de două specii, din respectul exterior : *sculptate* şi *nesculptate*. Din respectul interior nu toate prezentă aceleaşi fapte, căci nu în toate sarcofagele s-au dat preste aceleaşi obiecte funerarii.

Obiecţiunea că, deoarece se găsec în sarcofage medalii romane, urmează că acelea sînt purjurje romane, această obiecţiune nu-mi pare deloc serioasă.

În adevăr, dacă în unele din vechile morminte ale străbunilor noştri am găsi azi paraua, moneta ce se pune în crucea de ceară din mina mortului, putea-vom conchide că, în acel mormint, a fost pus un turc, un polon, un austriac etc, de pre moneta ce vom afla în coşciug?

Medaliile aflate în sarcofage nu probează totdeauna, de pe mine, că individele din ele au fost din gîntea de la care fură acele medalii.

Ştim pozitiv că şi unele din popoarele cele mai barbare, precum hunii, încă îşi îngropau ducii lor în o specie de sarcofage. Piatra ca element funerariu o aflăm încă din vîrsta pre-istorică.

* vezi sarcofagele sculptate de la Galaţi şi Muzeul din Bucureşti. S-ar face un serviciu arheologiei prin publicarea de facsimile de pre aceste morminte.

Amintească-şi lectorul specialmente nararea ce ne fac scriitorii bizantini despre furturile Tariile lui Attila, despre sicriile de metal în care fu pus şi cari sicrii fură tot în piatră aşezate.

De la aceste observaţiuni însă nu conchidem, în privinţa sarcofagelor ce desfăcurăm la Recica, căci aflăm prea puţine elemente în ele, ca să pot în conştiinţă a mă extazia de a crede că puţine oseminte şi să hotărasc cu patos : „Aceasta fu o frumoasă şi mult iubitoare dacă o demnă matroană romană !”

i n

Gifeva cuvinte despre întrebarea a doua ce puserăm.

La ce epocă oare avu loc despuierea sarcofagelor ce aflăm în marte trecut?

Lectorul îşi aminteşte că am spus cum că aceste sarcofage le am găsit la o profunzime de peste jumătate metru.

Dacă dasupra capacului lor era ţarină vegetale, sarcofagele însă erau în stratul *lessului*. Ce urmează de aci?

Aceea că despuierea urmă cu mulţi secolii în urmă, pe cînd adică sarcofagele nu erau încă acoperite în stratul *lessului* şi că de atunci s-au aadao dasupra lor jumătate metru pământ vegetal.

Despre asemenea despuieri de morminte eu nu aflai pînă acum decit un singur document. Acela se repoartă la jumătatea întia a secolului al V-lea după Hristos.

Priscu retorele, în *Liber de legationibus*, ne spune că, la 438, hunii au atacat pe romani la ocaziunea unui tirg dintre ei şi romani şi au ucis pre mulţi din aceşti din urmă. Într-o ocaziune romanii au trimis soli la sciţi (huni), ca să le impute. . . Iară sciţii au răspuns că ei nu făcuseră aceasta ca să înceapă război, ci ca să-şi răzbune de neajunsurile ce au suferit de la romani, pentru că episcopul cetăţii *Marga* a trecut în hotarele lor şi, *cereînd mormintele* . . . *le a jafat*.”

Să fie oare spargerea, *cercarea* şi despuierea sarcofagelor de la Recica de la acea vreme de ia 438?

Eu nu afirm nimic, dară amintesc acest document important, de la Priscu.

Dezlege cestiunea arheologiei noştri mai competenţi şi *primo loco* eruditul născut d-l Bolliac.

IV

În urma celor expuse, să ne fie permis a exprime un dezideriu care, de-1 va asigura consiliul judeţan de Romanaţi, va asigura judeţului o ilustraţiune şi chiar un mijloc de înnoaşteptată !

La Recica este tot ce trebuie ca, cu o cheltuială de 2000 sau 3000 ducaţi, să se facă în vedere o nouă Pompeii daco-romană. Dacă s-ar *scormoli* şi ridica pămîntul de o jumătate de metru între şoseaua lui Traian şi culmea pe care e situată biserica (după stăruirea prealabilă a satului într-altă parte), s-ar desemna toată cetatea antică, cu stradalele, vecele, şoselele şi edificiile sale.

Cugete caracalenii ! Ar atrage prin dezermormintarea cetăţii lor nenumăraţi vizitatori pînă şi din cele mai depărtate ţări europene, şi deci ar putea să compenseze curînd sînt de realizare a propunerii noastre.

Negreşit însă că asemenea dezermormintare nu va trebui încredinţată pe minile prietenilor veniţi, ci unei comisiuni de arheologi, de bărbaţi speciali.

Dară ce să dăm deja svaturi cum să se lucreze? Mi se pare că treaba este pe timpul la stadiul unui *piu dezideriu*!

Deocamdată, facă caracalenii, colecţionatori zeloşi din mormintele Recicăi, ca să d-l Jiianu, să se conserve bine cele dezermormintate, între cari şi ultimele două sarcofage sînt de părere să se lase la locul unde sînt aflate, însă sub cit de modeste acoperămînt seinduri, spre a se cruţa de intemperii !

” *Noctu secreta cadaver est terra reconditum, cuius fereala primam auro, secundo tertio ferrifri* ”
Iornandis de *Gelarum sive Gotkorum origine et rebus*
Cap. 49.

” Vezi Şincai, *Cronica românilor*, t. I, p. 79, unde citează pre *Kaiona* în *Saracaleni chronologica* şi alţii.

Noțiuni privitoare la stațiunea arheologică din Vădastra, extrase din articoliile arheologiei ai

d-lui C. Bolliac

Din *Trompeta Carpaților*, anul X, 1872, No. 965 din 2/14 februar.

Astă-vară am scos de la Vădastra — unde întimplarea a făcut să sap, căutînd altceva — cinci, șase vase întregi cu diferite forme dintr-un strat, ca să zic așa, de cioburi, printre cari n-am găsit nici un obiect cit de mic de nici un metal, ci numai citeva obiecte de piatră precum : *custure de silex, pietre de silex rotunjite pentru praștie și două topoare de granit verde și citeva obiecte de os.*

Trebuie să spun că Vădastra, care vine negreșit de la *Vodastra — Apoasa*, cum am zice — , este la 10 kilometri departe de Dunăre, și ocolul în care am săpat se formează iracunjurat de o gîrlă mocirloasă care se face din mulțimea izvoarelor de prin prejuri.

Am dat de aceste vase numai la un metru și jumătate adîncime, treeînd printr-un strat de pietriș, apoi printr-unul de lut galben — sub care și ceva cenușă și cărbune zdrumicat pre ici pre colea, — în acest ocol incunjurat de ape, formînd o gîrlă din izvoare.

Am publicat mai multe locuri pre unde se găsesc vase prehistorice de diferite luturi, în mare variațiune, și printre cari nu se găsește nici un obiect de metal, ci numai obiecte de cremene, de alte pietre și de os, din dinți și coarne mai ales.

Vro treizeci de vase din epoca de piatră, întregi cu diferite forme, diferite dimensiuni, și cu diferite ornamente chiar, toate făcute cu mina, posed în colecțiunea mea, găsite și scoase numai de mine. La muzeu am dat mai multe asemenea vase**.

Și să se știe aceasta, că nicăirea pînă acum săpături serioase nu s-au, făcut la noi. Eu am făcut numai cercări și n-am aflat ca altul să fi făcut mai mult.

Din *Trompeta Carpaților*, anul X, 1872, no. 1010 din 20 august

De la Celei m-am dus la *Vădastra*, pre care am descoperit-o eu acum un an că conține monumente antehistorice. Am mai descris această localitate anul trecut. Nu este de prisos însă a spune și acum că vine în depărtare de vreo zece kilometri de Dunăre și că o gîrlă lată din izvoare formează un ocol în care abia se poate trece cu piciorul, cînd este foarte mare secetă. Acest ocol bine rotunjit formează o insulă în această largă gîrlă mocirloasă. Cercările ce am făcut acum un an în această insulă nu mi-au mai lăsat bănuială că ea nu conține în mare număr monumente antehistorice. Acum îmi rămîna dară să constat lucrul pre diferitele fețe ale lui. Acest ocol, în linie dreaptă prin mijloc, este, de unde se ridică din apă pînă dincolo, mai bine de o sută douăzeci metri. Am voit mai întii să văd cum este făcută această insulă și am săpat la o margine a ei, pînă în adîncime ceva mai mult de doi metri: întii, este un pămînt vegetal țelină ; apoi un strat de 15—20 centimetri pietriș diluviu, sub care pietriș este pămînt galben. Săpînd aci, am tăiat o vatră, între pămîntul adus și între pămîntul țelină ; am constatat că este vatră pentru că este vatră ars roșatic și cu cărbuni pre dinsă. Am voit să văd dacă asemenea vetre, la aceeași adîncime, se mai repetă și am găsit pînă în opt vetre asemenea, mai la aceeași adîncime, în distanță aproape

* în diferiți articoli ai d-lui Bolliac, ce reproduserăm aci, cititorul a avut adesea ocaziune de a vedea făcîndu-se mențiune de obiecte antice aflate de d-sa în excursiunile sale, ce se făceau mai totdeauna cu subvențiuni de la ministeriu, — și *depuse* (zice autorul) *la Muzeul Național din București*. Trebuie însă să constatăm că acele *depuneri* au fost numai laudabile intențiuni, cari din nenorocire mai niciodată nu au ajuns la realizare. D-l Bolliac a căzut în infirmitate mai nainte ca să se fi decis a se despărți de scumpele-i descoperiri și toate obiectele în cestiune au rămas dară în interesanta sa colecțiune. Ar fi de urgente importanță ca statul să facă achizițiunea acestei întregi colecțiuni, spre a înavuți muzeul nostru cu obiecte antice din țară de la noi, ce-i sînt cu totul de lipsă.

ca trei metri una de alta, bordeie, negreșit, a căror lemnărie s-a topit cu desăvîrșire xămas nici un vestigiu.

Cred că pămîntul adus este din lărgirea albiei gîrlei spre înălțarea locului, ca incunjurat de apă lată, pînă unde veneau pădurile negreșit, servea această insulă natu tăcută, de acasă se șefilor vreunui trib locuind în pădurile din preajmă.

Lîngă o vatră mai mare oarecum, am găsit olărie mai multă, dară tot imperfectă făcută cu mina, tot prea puțin arsă, dacă nu uscată ia soare. Am găsit două candelă «cu găurile lor prin cari se petrecea coarda spre acățare.

Am găsit în această insulă mai multe pietre late de gresie roșie și vinătă, într două pentru ascuțire sau frecare de silexuri și alte pietre mai ales.

în ceea ce sînt avute epocile antemetalice este olăria, și la noi, ca și în toate pînă în centrul Americii, pre unde se cercetează epocile pietrii și ale bronzului, această olărie.

Altă diviziune nu s-ar putea face mai precisă olăriei noastre prehistorice, deci *domestică și olărie cinerarie sau mormintale*, în care trebuie să se confunde și cea *re*. Apoi cercetîndu-se localitățile, să se observe dacă pre acolo se găsesc numai silexuri și de piatră, sau dacă se găsesc și bronzuri și mai ales aramă nativă, fier etc, precum observe și oasele diferitelor mamifere ce se găsesc cu aceste obiecte.

Pre unde nu se găsește nici un metal, olăria este grosolană, rău frămîntată, numai cu mina și rău coaptă, dacă nu și numai uscată la soare ; toate ornamentele *primitive* — cînd ornamente se vād — sînt făcute cu degetul sau cu unghia. Nu că as olărie: nu se găsește și pre unde abundă obiectele de metal și fierul chiar, precum : Zî Piscul Crăsani, Talpa etc, dară, pre acolo, printre vasele cele mai grosolane, se g vase perfecte, negre mai ales, și unele și roșii în forme elegante, ales și bine frămîntat p lustruite sau, mai bine zicînd, sclivisite ; subțiri și mai groase și cu ornamente diferi în ieșit, cit și în adînc, pre care nu se vede nici degetul nici unghia, care a trecu liniile drepte la forme de animale de tot felul și la diferite flori, imprinte d-a dreptul i sau scoase prin tiparuri în ieșit. Ornamentele pre aceste vase au trecut de la liniile la liniile curbe și ia spirale.

Toartele mai ales, fie ca buze, fie ca minuși, sînt în adevăr de admirat atît «eleganța lor, cit și pentru acurateța lucrului.

Acolo însă unde metalul nu este, vasele toate sînt grosolane. La Vădastr •ezeniplu, unde nu am găsit metal decit numai o *daltă* de 15 centimetri, lată de patr metri și jumătate la tăiș și de doi centimetri la extremitatea care se înfîgea în lemn, și •*dalta*, foarte interesante pentru forma ei și pentru că nu este de bronz, ci de aram nativă — ceea ce are să vād preoape negreșit foarte mult, domnii mei**, — la nici un ciobuleț de olărie perfectă. Acolo unde metal nu se găsește, olăria toată este grosolană și nici un semn de vreo rotunjitură prin roată. Înălntru se vād vasele ca pre vreun instrument, de lemn poate sau și tot de pămînt uscat, de cari instrum găsesc foarte multe — iară pre de-afară ticluite numai cu mina. Un singur vas ceva mai tot cu mina însă făcut, ani găsit ia Vădastra, tot pre lîngă locul unde am găsit *dalta* de uncie am găsit o săgeată de silex admirabil lucrată, două candelă mai îngrijite, des •am spus, ale căror coarde spre acățare s-au putrezit, ramiind numai găurile prin cari •acele coarde ; un topor de granit negăurit, inse bine făcut și bulba foarte pronunț. Înțepenire în lemn ; ceea ce m-a făcut să presupun că aci a fost locuința vreunui 'trib, vreunui personagiu însemnat.

Două lucruri înainte de voastre cu mare șială, pentru că va fi contrariu opi acelora cari cercetează monumentele preistorice în Europa, mai de pre la începutul secol.

Am găsit ia Vădastra, precum găsisesem altădată și la Zimnicea și în alte părți iau Vădastra numai, aci, pentru că Vădastra mi se pare ccolul locuit în cea mai vechime—, am găsit la Vădastra, la aceeași adîncime cu celelalte vase, cioburi d străchini smălțuite : smălțul foarte gros, negru, alb și verde ; culoarea neagră încru

? Monetă dacă de aramă nu avem din timpul Daciei autonome, căci aceea care de aramă este un fel de bilion (? bronz).

Cînd a început însă să se rebată în Dacia moneta ei proprie, sub Filip Arabu > t . . care r-a bătut în curs de 17 ani, este toată bătută numai în aramă roșă ; pre Viminatium (Vidin, după alții Belgrad), care a început a-și bate monetă proprie cu o înainte de Dacia, sub Gordian III, își bătea toată moneta în bronz.

Cercetat-a cineva pînă acum originea *Baiei* noastre *de aramă*?

desemnuri cu linii drepte și linii curbe. Aceste străchini n-au putut fi fabricate negreșit în această localitate ; dară de unde veneau, cînd grecii chiar — dacă putem numi astfel pre locuitorii de pre atunci ai Greciei — nu puteau avea smalt? Veneau aceste străchini din Egipt? Găsec multă afinitate între smaltul acestor străchini și între smaltul antic egiptian.

Al doilea lucru ce inaintez este și mai greu de explicat.

Am găsit ia Vădastra, la aceeași adîncime a vetrelor, o lulea ! Lulea de același pămînt negru, aceeași frămîntare cu vasele cele mai fine ale epociei, acoperită de aceeași coajă de carbonat de var ca toate celelalte vase de pămînt ale aceleiași epociei...

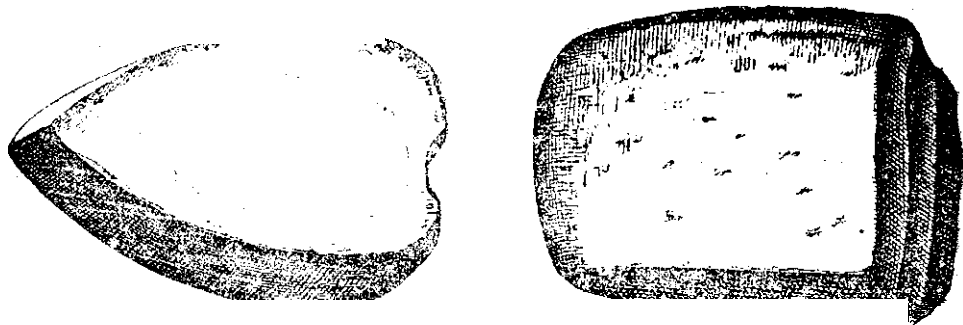
10 Cea de la Vădastra este intactă, are forma unui melc, ceea ce mi-a rechemat lulelele găsite în America de Nord, printre celelalte vase antehistorice, despre cari lulele vorbește cu entuziasm anticarii americani, citați de Lubbock, citațiuni pre cari le repetă și Figuier în opera lui: *L'homme primitif*.

15 în această lulea d-abia intră degetul cel mic, și gaura pe care a intrat o țevă, sau s-a fumat fără țevă, este foarte mică în comparațiune cu orice fel de lulea modernă.

Forma ei de melc se acordă foarte bine cu formele de diferite animale ale lulelelor antehistorice din țara calumetului. Negreșit că cutezarea va fi cu atît mai mare cu cit conjec-turile s-ar face mai cutezătoare, în această cestiune de așa mare importanță.

20 în Dac̄e pot afirma este existența lulelelor de lut negru printre olăria celtă antehistorică

Am găsit și diferite cuțite de silex, între cari se distinge unul, cu miner cu tot dintr-un singur silex, găsit de mine la Vădastra.

Topoare negăurite de granit verde, găsite de d-l Bolliac la 1871, la Vădaștia. Reduse la 2/3 din mărimea originale.

25 în obiecte de olărie, vase și altele, nu pot spune aci decit că am adus, în data aceasta, 26 vase de la 30 centimetri în jos, cari se împart în olărie de casă și olărie mormintărie, toate intacte, pentru că nu număr multe altele sparte cari-și au și ele interesul lor ; nu număr asemenea pre cele romane de cari avem foarte multe și prin muzee și pe la particulari. Aceste vase cari le am adus estimp, sînt din patru localități: de la Calomfirești, de la Zimnicea, de la Vădastra și de la Magiavit. Cele de la Vădastra sînt cele mai primitive și acestea se

Bulă de cremene pentru praștie găsită de a. Bolliac în săpăturile ce a făcut în 1871 la Vădastra. Redusă la 2/3 din original.

pot numi din epoca pietrei fără șovăire: celelalte, toate dace, sînt din diferite epoci de civilizațiune dacă, cu toate că, afară de Zimnicea, am găsit silexuri și obiecte de bronz -dîneic împreună, și mai în toate celelalte părți.

. Din *Trompeta Carpaților*, anul XI, no. 1059, din 1/13 aprilie 1873

Să vorbim înli de Vădastra, lăsînd mai în urmă Zimnicea, Izlazul etc.

Din tcate puncturile prehistorice sau nehistorice, descoperite și cunoscute de pînă astăzi, în număr de vreo douăzeci, Vădastra este singurul care s-ar putea zice că locuința lacustre, deși nu pre lac, dară mai încungiurată de toate părțile de ape, ca vechime negreșit că au fost cu mult mai mari de pre cit sînt astăzi.

Am tot sperat că relațiunile ce am dat despre acest ocol interesant, vor face sili guvernul să se ocupe, să voiască a ne însemna și noi în știința modernă, care pre pe savanții ambelor hemisfere, adecă să facem a se vorbi și de teritoriul Daciei în p aceasta, precum se vorbește de al Scandinaviei, de al Irlandei, de al Helveției etc.

în van articolii i în van expozițiunea obiectelor, atit de curioase cit și interes în van rugăciunile fierbinți cătră tot guvernul, cătră toți puternicii zilei !

Dară oare, obligațiunea științei, acea obligațiune pre care o numim vulgar „pas se poate invinge cu nepăsarea celor ce nu voiesc să o asculte?

Am făcut cum am putut și am mers și estimp la cîmpul dacic al morților de Zimnicea și la ocolul dacic de la Vădastra, precum urmez de trei ani încoace.

Vădastra, precum am mai spus-o, înfățișează un punct strategic și mai mult de rare, incunjurat fiind de o sprinceană de mal, semănată cu movile, *morminte de heroi*, cum le numea Omer. în jurul acestui ocol, din mal pînă în insulă, se întinde o baltă nută de izvoare, de unde se vede că ar fi venind și numirea de *Vădastra*. în mijlocul a bălți se aridică insula, rotundă, naturale și făcută de mina de om, despre care am mai v și care se vede că a lest centrul acțiunei locuitorilor acestei părți, în epociei primitive.

Am mai spus în ce chip am găsit așezate vetrele bordelurilor, negreșit ale locuitorilor acestor insule.

Ideea a explora tot rîndul marginei interioare al insulei și apoi centrul, mă pre cînd am dat preste acest ocol, locuit în cea mai acîncă vechime.

Ideea a fost naturale și planul lesne de făcut; dară executarea? Aci, vorbind n de insulă, trebuie două-trei sute de oameni, cari să lucreze cu inimă cel mai puțin o săptămî de zile, și eu n-am avut acum decit cițiva oameni și amabilitatea inteligintelui subpr d. Iorgii Prijbeanu, precum și bunăvoința d-lui arendaș Jiianu, de care trebuia să mă g a profita în două zile numai.

Vădastra este un punct foarte interesant în archeologia Daciei și numai atunci s putea vedea toată importanța ei, cînd insula întreagă va fi bine explorată în toate p ei deopotrivă, cînd se vor cerceta marginile ei pre dinafară, lacul cel întins din jur, ma ce o înconjură și movilele ce o impresoară.

Veni-vă vreodată și acest timp?

De unde știm dacă prin săpături serioase în aceste mocirle nu se vor descoperi și p de locuințe proprii lacustre?

Mi-am urmat dară planul primitiv fără abatere : explorarea interioare a marginii iată rezultatul.

Se miră Lubbock și archeologii pre cari îi citează el, că s-ar fi aflînd în muzeele D marcei etc. mii de aceste obiecte prehistorice și că archeologii Europei și Americiei găsit și au putut aduna în puține ore, de aceste obiecte, cite un mare număr. Să se ob însă că localitățile de pre cari ei au adunat aceste obiecte erau descoperite de valurile r rilor, de scăderile apelor și de alte împrejurări intimplătoare. Ce ar zice acei savanți pro și archeologi, pre cari îi citează Lubbock, Cuvier și alții, despre aflările atit de impor prehistorice și despre cuantitatea acestor obiecte găsite pre la noi, în deosebite local Ce ar .zice cînd ar afla că în două zile, cu cițiva oameni, dintr-un ocol pre suprafața c nu era nimic care să trădea depozitele ascunse, s-au scos din adîncime de la un metru la unu și jumătate, preste trei mii silexuri, afară de cele lepădate ca nereprezentînd n din cari silexuri ca la trei sute intacte : săgeți, sulite, cuțite, răzători (*liâches celtiques*), top ciocane găurite, pietre de praștie de silex rotunjite, pietre de afundat plasa, bolduri mai multe pietre de frecat semînțe, mai multe gresii de ascuțit piatra, din care un lustr de o șchioapă cu patru adîncimi formate prin frecătură ; măfci din cari s-au scos așch săgeți, cuțite etc. ; mai bine de trei sute obiecte de lut frămîntat, dintre cari vreo sută s intacte ; obiecte pentru țesătură, pentru afundare de plase, pentru podoabe etc. etc. ; omuleți, foarte diformi, dintre cari unul pre un pedestal. Am mai găsit asemenea on la Calomfirești; aflu însă că cl. Butculescu a găsit și d-sa la Crăsani. Apoi ca ia vro sute obiecte lucrate de os, dintre cari vreo șaptezeci scoase întregi : minere pentru ar

lița ornamentelor. Așa dară imediat după *Cimpul Morților* de la *Zimnicea*, voi publica ceramica *Vădastreii*.

La aceste două localități am lucrat mai serios și am ajuns să pun în colecțiunea mea, din aceste două localități numai, aproape trei sute vase intacte.

Din *Trompeta Carpaților*, anul XIV, 1876, no. 1255, din 27 iunie.

CERAMICA PREISTORICĂ A DACIEI

VĂDASTRA

„Istoria ceramicii este istoria omenirii” a zis J. Lelewel, și aceasta s-a părut unora un paradox, în Franța mai ales, precum s-a părut paradox în România, pre cînd am zis eu aci: *Lulele preistorice*.

Cu toate acestea, că ceramica este o arteră principală, ca să zic așa, a istoriei generale a omenirii și indicatorul cel mai sigur al istoriei dezvoltării unui popor în parte, nu se mai neagă acum de nimeni; azi toate societățile istorice și geografice pun ceramica în prima linie și o cercetează, atît în regiunile geografice, cit și în dezvoltarea istoriei.

Etnografia, în întinderea ce și-a luat de la un timp încoace în geografie, se bazează mult pe ceramică; și negreșit că ceramica, care pînă acum încă este numai pentru partea dezvoltării și progresului industriei într-un popor oarecare, va deveni și baza unui studiu asupra caracterului și dezvoltării filozofiei ce și-a luat un popor în privința ideilor abstracte, religioase, ale nemuririi, precum și în privința dezvoltării traiului social și intim.

Prodigioasa aflare neconținută a obiectelor ceramice dezoaltă pe toată ziua, pe un ținut, diferitele grade de civilizațiune și arată diferitele popoare ce au locuit p-acel ținut. într-însa se va studia etimologia în plastică; după care se va orienta suirea și derivarea răseler.

Societatea noastră de geografie, în partea sa etnografică, ar trebui să se întărească prin serioase studii în ceramica Daciei.

Cu profundă mîlmire vād că atîți ani au trecut de cînd încarc etajerele colecțiunilor mele ceramice, precum și etajerele Muzeului Național (f) și nimeni, pîn-acum la noi n-a avut măcar curiozitatea să cerceteze, cit de superficial, această știință, care a ajuns să ocupe toate societățile geografice și istorice și care, pot zice, am izbutit s-o pun și la noi pe un picior cum studiul să nu poată rămînea infructuos. Abia laboriosul d. Ilijdeu și-a dat osteneală să cerceteze odată caracterele de pe cărămidăria ce am publicat de la *Coliba veche*.

în Italia și-n Franța s-a ocupat societăți foarte serioase de vasele ce am publicat de la *Zimnicea*. Nici aceste ocupațiuni însă ale străinilor n-au putut deștepta curiozitatea savanților noștri.

Deși în mai mulți articoli am atins mai multe cestiuni, mai superficial, asupra a 17 localități cercetate de mine, dară am dat asupra ceramicii mortuare numai din *Cimpul Morților* de la *Zimnicea*, o planșă foarte variată și destule detaliuri cari să poată atrage interesul savanților și istoricilor noștri asupra acestei ceramice mortuare, în care se desfășurā atîtea idei din civilizațiunea dacă, din care civilizațiune mai nu ne a mai rămas alt decît numismatică și ceramică: numismatică săracă în documente și ceramică foarte avută.

Autorul cel mai însemnat, pre care ar trebui să-l studieze mai d-aproape cei ce vor voi să se ocupe cu ceramica Daciei, este Henri du Cleuziou, *De la Poterie Gauloise*.

Precum este afinitate mare între istoria galo-romană cu istoria daco-romană, tot astfel afinitate mare între olăria galică și între olăria dacă, preistorică mai ales; domină mult, precum am mai zis-o în alt articol, caracterul indo-persan și se apropie apoi mult de caracterul celto-galic, precum se vede în vasul no. 1 din planșă, unde se mărită admirabil stilul indo-persan cu ornamentele primitive galice.

Am dat probele cite am putut în articolul *Ceramica Zimnicei*, spre a dovedi în ceramica perfectă a Daciei caracterul celto-galic, deși civilizațiunea în genere, precum și sistema mone-tei, pare că-i venea Daciei din regiunile septentrionali ale Greciei. Am emis această idee în acel articol și astăzi mă cerc să acluc probe, pe cari să le supun cercetării savanților specialiști în ceramică.

Ceramica Vădastreii este mult mai anterioare celei de la *Zimnicea* și ea nu cuprinde nimic mortuar. Tot ce se vede aci sint obiecte și unelte ale traiului, ale vieții intime și sociale, din acea epocă despre care istoria nu ține minte nimic, nici chiar prin tradițiune.

Dacă aveau ochi albaștri sau verzi străbunele saldenselor cu dinți frumoși, pe cari le găsisse agatirsii cei nați, cu colete și brățări de aur; dacă cu sulele și undrelele de os găureau și coseau ele numai piei sau și țesături groase de cînepă sau de tei; dacă bordeiele, sub cari aceste femei își desfășurau grațiile acoperite sau dezvelite, ca ale Evei înainte de cunoștința păcatului; dacă aceste bordeie erau de lemne acoperite cu tei, cu șovar sau cu trestie; ori dacă se

notriveau la formă cu bordeiele vreunor sălbatici de astăzi; - nu se știe, pentru că toate acestea „au te” cu desăvîrșire, s-au unificat cu pămîntul, și cartau vorbit spre s — de prin alte locuri, cum și despre traiul dintr-msele, au iost numai romancieri. Tot ce se poate ști este că degetele acestor femei erau industriose, că gustul de podoabe artificiale, pe Im

No. 1

Vas de pămînt roșatec, bine frămîntat din pămînt subțire și sclivisit pînă la dunga de mijloc: pînă jos, sub dungă, este mat; făcut cu ornamente rotunde, admcite, în pas cu două minusi. Nățimea: 12 centimetri. Perimetrul în lărgimea cea mai mare: 63 cm. Acest vas este cel mai frumos ca simetrie și elegantă, din cite am putut scoate mtregi dm. A Toate aceste vase sint acoperite de o coajă de var, care cu anevoie se poate scoate, spre a vedea culoarea și lucrul.

No. 2

Vas de pămînt negru, sclivisit, numai cu o minuşă-bold și cu alta lungă găurită. Nățimea: 11 cm.; perimetrul: 61 cm. Vas cu multe semne că a fiert la foc.

acelea ce le dase natura, domina și pe acele femei necunoscute, ca și pe oltencele de astăzi. arta ceramicii ele nu o învețase nici de la Satiavan, menționat în *Mahabharata* că-și reproduce cail în lut, nici de la Debutade din Siciona, ci le venea dintr-o estetică rafinată asupra fașo obiectelor de primele necesități naturale ale omului, ori pe unde s-a ivit el, din exper lor răpede făcută asupra alegerei luturilor plastice, conținînd mai mult fier, alumină, silice fără să fi știut cum se cheamă și cari sint proprietățile lor; numai prin ele inșele și o dinșele învățau să facă vase ca cele de la nr. 1, 2, 3, 4 etc, pe cînd bărbații lor, cu trăiau sau prin binecuvîntarea vreunui vraci alipit pe lingă vreun fetiș, sau fără nici un monial, scoteau silexurile minunate printr-o simplă lovitură, ciopleau săgețile în fațete dinți cari nu se mai pot face astăzi și cu cari pătrundeau uriașul bour și-l aduceau hrană gașelor femei și bălailor lor copii.

Clima negreșit a necesitat veșminte p-aci în toți timpii, deși creșteau susamii, deș autori, cari au pus lei p-aci. Dară erau aceste veșminte o piele de urs, de ciută? Ele trel să fie. Parurele femeilor constau în salbe de roțițe de mărgele de pămînt, de dinți înșin Coardele, mațele de orice, pe cari erau înșirate aceste obiecte găurite, au trebuit să putrez și ele. Mulțimea acestor obiecte însă, răsipite și grămădite, probează că ele au fost foarte i buințate.

Dară istoria ce dobindește din aceste descoperiri, mai mult inchipuite? Ea dobin cunoștința că pe aceste locuri exista istorie și pe cînd nu era istorie; că existau o p-aci, existau societăți, cari trăiau și pereau, pînă să nu știe că sint, că au fost; că oameni cu industrie p-aci, mai înainte de toate datele și pe cînd se numeau unii pe alții pri

jucau cu arșicele în *pus* și în *bei bun*, cum se zice aceste jocuri astăzi la noi. Arșic tirșit însă, frecat într-adevăr pe partea *șiș* și pe partea *bei*, precum este unul găsit aci, pe care îi păstrează în colecțiunile mele, n-am găsit între cele de la romani, dintre cari păstrează unul, foarte frumos calcinat și care nu este îndoială că este de capră.

Asupra Vădastrei a mai fost, este învederat, o altă epocă de locuință omenească, care s-a întins și sub romani, pînă la Philipp Arabul, judecînd de pre cîteva monete de bronz găsite în partea occidentală a insulei, la o mică adîncime, pe unde se văd și oarecare rămășițe de zidării ușoare romane.

Săpînd o movilă-mormînt aci, în preajma Vădastrei, între oseminte putrede, pe la mijlocul movilei, am găsit o magnifică *hache* ~ topor de aramă roșă, patinată admirabil, pleznită la mijloc, din vechime, ceea ce indică o lovitură crîncenă; poate că a fost arma eroului îngropat în această movilă; coada, cu desăvîrșire mistuită. Această armă se află în colecțiunea mea din epoca bronzului.

Dacă a existat o *epocă a aramei* — cestiune care se propune și de Congresul Internațional de Antropologie și Archeologie Preistorică pentru a opta sesiune, care are să fie estimp în Budapesta — dacă a fost o epocă a aramei înaintea epocii bronzului, în toată Europa, nu se știe; eu afirm însă, că în Dacia a existat această epocă a aramei. *Băile de Aramă*, monetele bătute mai în urmă în Dacia pentru Dacia, de la Philipp Arabul pînă la Gallian, cari sînt toate de aramă roșă, iară nu de bronz, judecînd de pre cele ce am găsit eu, vreo sută piese, din cari am dat și muzeului, judecînd de pre diferitele obiecte pre cari le posed eu, din timpii preistorici, și luînd în considerațiune că cositor nu este dovadă să se fi găsit în Dacia și în preajma Daciei, zic că obiectele de bronz, găsite în Dacia și presupuse preistorice, au fost aduse negreșit fie din părțile scandinave, fie din părțile Indiei, fie clin părțile Scoției; cele fabricate în Dacia au trebuit să fie numai de aramă, ceea ce ar indica că, și dacă nu s-ar putea proba o epocă generală a aramei înaintea negreșit a bronzului, în Dacia a fost o epocă care s-ar putea zice a *aramei*, confundată negreșit și p-aci cu a pietrei lustruite și, mai în urmă, și cu a fierului chiar. Aceste linii aș dori foarte să se ia în considerațiune în sesiunea Congresului Internațional, ce are să se țină estimp în Budapesta, dacă eu nu voi avea norocirea să pot merge acolo, ca să arăt obiectele.

Am spus cum am descoperit locuința preistorică a Vădastrei, din întimplare, fără să-mi spună nimeni nimic despre dînsa, numai de pre situația ei, care arată că nu s-ar fi putut să nu profite de dînsa primii oameni ce ar fi întilnit-o. Am spus cum am procedat și cum am ajuns să descoper într-însa mai multe epoce de locuințe; două mai hotărîte: a epocii pietrei lustruite și a epocii romane din prima jumătate a secolului III.

Am găsit aci oase de animale, coarne de bour, de cerb, fâlci de carnivore și de diferite rumeșătoare. Dară ceea ce este foarte curios, am găsit la un loc oseminte cu cari s-ar putea încărcă un car, numai oase de cîni și de căței, mai mistuite; ceea ce ar da de gîndit dacă cîni, lesne de domesticit și prășitori fiind, nu făceau un element de hrană oamenii primitivi. Nici un os de pasăre domestică n-am găsit aci.

Semințe calcinate am găsit adunate într-un vas mare spart, *lînteșoară* pe care o mănîncă rațele sălbatice pe bălți și mocirle. Am găsit *susam*, de care ne spune Herodot că se făcea foarte mult și creștea foarte mare p-aici; am găsit și foarte puțin mei; nici un bob însă de griu sau de altă sămință.

Am mai spus despre cătăimea vaselor de diferite forme, diferite dimensiuni, spre diferite întrebunțări ce am găsit în Vădastra și am putut să le scot întregi. Pe cele sparte, între cari unele foarte mari, pentru păstrare de obiecte de hrană, neavînd nici un semn caracteristic pe dînsle, n-am găsit de trebuință să le reproduc, fiind mai toate de pămînt gros, rău făcute și rău întărite.

Într-un vas de 18 1/2 centimetri nălțime și 47 perimetrul la gură, de pămînt negru, cu semne că au fost la foc, sînt scoici și melci, cari cu mare anevoință se pot desceșta dintr-o pastă tare și foarte învederat că aceste moluște se fierbeau împreună pentru hrana acelor oameni.

Nicăiri n-am găsit linguri de pămînt decît la Vădastra; aci am găsit în diferite forme și foarte bine făcute, de pămînt tare, toate negre. Lingurile de pămînt indică lipsa totale de un instrument, cu care să se fi putut săpa în lemn.

Mai caracteristice am ales 130 obiecte de pămînt, dintre cele ce am în colecțiunea mea de la Vădastra și pe cari le a desemnat C. Trenk, reduse toate la o *treia parte* din dimensiunea lor și apoi, așa adunîndu-le într-o singură planșă, le am litografiat.

În care categorie ar putea intra olăria Vădastrei și olăria Zimnicei — care, aceasta din urmă, lesne s-ar alătura pe lingă olăria celtă?

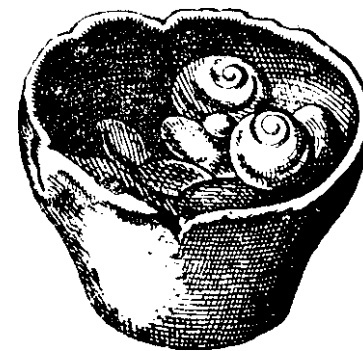
Știința n-a definit pînă acum, în ceramică, olăria veche sau preistorică, decît în olăria veche americană, scandinavă, celtică, galică, germanică, britanică și slavică. Olăria dacică forma-va și ea în știință o clasă? Eu sper că da; pentru că are caractere proprii ale ei și pînă să nu între, și după ce a intrat în ceramica daco-romană.

Regret foarte mult că nu pot să dau totodată silixurile cele mai perfecte, obiectele de piatră și de os scoase de mine de la Vădastra, spre a putea face tabloul mai complet. Îmi rezerv dară sarcina să dau, în alt număr, pietrăria, și apoi, în alt număr, și osăria de la Vădastra.

Îmi propun să mai fac o săpătură și mai definitivă în această insulă. Regret că nu s-a putut să merg cu săpăturile pe linii, în direcțiuni hotărîte. N-am putut urmări decît un semicerc de vetre sau de bordeie; pentru că terenul n-a fost egal, și vetrele bordeielor nu vin la nici o suprafață egală. Numai cenușa și cărbunii pot indica locurile bordeielor.

Vas cenușiu. Nălțimea: 18 cm; perimetrul la gură: 47 cm. De pre acest vas se poate înțelege multe; că au fost întrebunțate pentru fiert la foc; în acest vas sînt așezate scoici și melci, spre a fierbe împreună. Toate acestea fac o compoziție tare, în forma pietrelor de scoici. Se pot desface însă, nefiînd legate decît printr-o pastă ca de cenușă.

^"o. ^

Lingură de pămînt cenușiu, tare, cu coada ei din același pămînt. Lungimea: 9 cm., perimetrul: 10 cm.

No. 8

Dacă aș lua diferita olărie ce am adunat numai din marginea Șiretului pînă în Hațeg, la Grădiștea (Sarmisegethusa), adică din Bărboși pînă la Grădiștea, negreșit că ar face o colecțiune foarte variată și eterogenă, cu imprinde de diferite genuri și graduri de cultură, începînd de la cea mai primitivă, din Vădastra, pînă la cea mai perfectă dacă, din Zimnicea, și apoi pînă la cea mai perfectă daco-romană, din Severin și Recica, unde abundă și olăria samică, ornată cu figuri și obiecte în relievi și gravate. Pe la Bărboși și Sticlea intră mare element grec, în forme mai ales.

Asemenea lucrare însă s-ar face cu mare greutate; desenurile ar costa foarte mult. Și ca să se ia numai prin fotografie, nu se înțelege mai nimic. De aceea m-am mărginit a însemna numai, fiecare piesă din colecțiunea mea, de unde este și cum mi-a provenit.

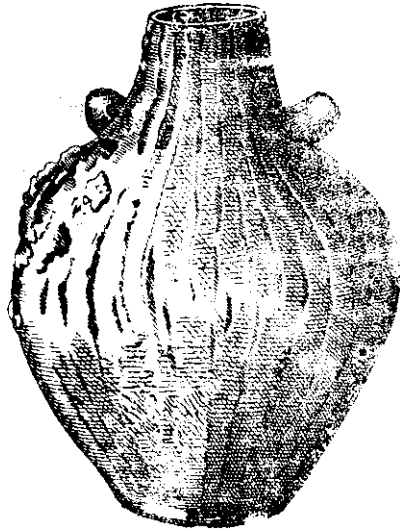
Am vroit, prin aceste două planșe, cea cu no. 1137 din '74 și aceasta de astăzi să dau punctul culminant al civilizațiunei dace, prin ceramică, cum și punctul mai primitiv în ceramica preistorică a Daciei, care ar fi cea de la Calomfîrești (Țigănia), din Teleorman. Caracteristica acestei ceramice sînt ornamentele, mai mult sau mai puțin grosolane în relievi, cari la Vădastra sînt în adînc; și niște brine, încingînd vasele cu multă eleganță. Acolo este și un început de olărie *parlantă*; vase în forme de animale etc.

Olăria din piscul Crăsanii, mai în paralel cu a Zimnicei în privința artei, este în cea mai mare parte neagră, mai închisă decît a Zimnicei, formînd mai toată o ascuțitură la mijlocul vasului. Pămîntul este mai subțire și se simte roata olăriei în mare parte pe vasele mari cu buze foarte groase și late. Pe multe vase sînt și ornamente cu flori în relief. Cu toate acestea, mai repet și acum că olăria Zimnicei este mai înaintată decît a Piscului Crăsanii, precum a Calomfîreștilor este mai înaintată decît a Vădastrei.

Pentru epocile pietrei, pentru epoca bronzului, și pentru ceramica acestor epoce aș putea indica amatorilor mai multe muzee, începînd de la al Pestei, care negreșit are și un mai mare interes pentru noi.

În muzeele scandinave se pot ținea mari comparațiuni cu obiectele ce se găsesc la noi, de piatră lustruită mai ales, și apoi de bronz; dară muzeul la care ar trebui să se atașeze mai mult romanul ce ar voi să studieze epocile preistorice ale pietrei și ale bronzului, cu folos mare pentru studiile acestor epoci în Dacia, acolo unde comparațiunile pentru ceramica Daciei ar putea fi mai eficace, mai ales pentru epoca ceramicii dace pure din timpii înfloriți ai Daciei, cum și pentru ceramica daco-romană, nu este alt muzeu mai avut și mai propriu decît Muzeul din Saint-Germain, fundat de Napoleon III.

Am trimis și eu specimene de ceramică dacică la acest muzeu și am și priimit de-acolo specimene de ceramică galică. Plansa cu ceramica Zimnicei a fost mult cercetată de savanții de la acest muzeu.

No. 9

Borcan cenușiu, ovoid, pentru conservare, cu două minuși; strimt la gură, cu vergi trase cu degetul de sus pînă jos. Nălțimea: 45 cm.; perimetrul: 76 cm.

în general obiectele toate de lut din Vădastra se pot împărți astfel:

10 Vas de beut, de pămînt roșcat, cu două minuși-bold; trăsuri perpendiculare cu degetul în pastă; o bordură pe sub buze, de adîncături, tot cu degetul. Nălțimea: 12 cm.; perimetrul: 58 cm.

15 Pilnie-strecuratoare de pămînt roșatec tare. Nălțimea: 7 cm.; perim. 27 cm. Asemene strecuratori în formă de pilnie am găsit numai aici la Vădastra. Strecuratori-bărdace și alte forme am găsit în mai multe locuri; mai cu seamă la Piscul Crășanii am găsit strecuratori de pămînt negru, foarte frumos găurite. Forma acestor pilnie însă numai aici am găsit-o. Mescioară cenușie pe patru picioare, lustruită dasupra. Lungimea: 9 cm.; lățimea: 7 cm.; nălțimea: 6 cm. Un picior a fost rupt și făcut la loc în vechime dintr-o humă albă, foarte tare, din care humă am găsit și o lulea spartă, strimtă. Asemenea mescioare am găsit mai multe aci. Ele negreșit că serveau la ceva sacrificiuri; căci idolași și fetiși diformi am găsit foarte mulți în Vădastra.

No. 10.

No. 11.

No. 12.

- a) Vase mari spre conservare de elemente de hrană și spre ținut apă • hidrie;
- b) Vase de fiert la foc;
- c) Linguri;
- d) Vase mici de atîrnat, spre luminare;
- e) Cupe de beut;
- f) Tipsii, străchini sau patele;
- g) Vase apode (fără picior);
- h) Instrumente de țesut;
- i) Instrumente de lustruit sau sclivisit;
- l) Strecuratori;
- m) Idoli;

No. 13

No. 14

Instrument de pămînt roșatec tare, găurit la mijloc. Bulă foarte mică, de pămînt cenușiu găurit. O roată diformă, de pămînt tare, roșatec, cu o gaură mare. Rotiță de pămînt roșatec tare găurit la mijloc, pentru înșirat. Asemenea, însă pămîntul gălbui. Instrument de pămînt roșatec găurit. 12 cent.

- n) Mescioare de sacrificat;
- o) Obiecte de înșirat;
- p) Vase mici cu capace;
- q) Capace mari;
- s) Lulele;
- t) Buzdugane;
- u) Cilindre;
- v) Bule conice pentru praștii și suluri;
- z) Greutăți de adîncit în apă (la plasă?);
- x) Alte obiecte cari nu se pot defini**.

M

Note asupra mănăstirei și clădirilor din Brîncoveni.

A) EXTRASE DIN *Tabloul istoric al bisericilor din județul Romanați,*

ÎNTOCMIT LA ANUL 1867, DE PRE FORMULARUL DAT DE

(I-mii V. A. Tjreehe

în *Tabloul istoric* întocmit din inițiativa d-lui V. A. Ureche aflăm că la Brîncoveni sînt trei biserici: una a satului și două în mănăstirea Brîncovenii.

47a j)j. numeroasele deseme (133 bucăți) ce conține interesantă stampă a d-lui Bolliac, am ales numai cîteva mai caracteristice, spre a da o idee despre ceramica aflată de d-sa la Vădastra. Becomandăm în studiul acelei stampe în întregimea ei, chiar și cu cele șase figuri de lule învederat cu mult mai moderne, pe cari domnul Bolliac s-a încapățînat să le înfige, în risul lumii, printre pretioasele-i olarii antice și preistorice A.I.O.

1. Cea din sat este clădită la anul 7142(1634) de Matei Basarab voievod și este restaurată de locuitori; inscripțiunea ei sună așa :

„Cu vrerea lui Dumnezeu Tatăl, cu îndemnarea Fiiului, s-au săvârșit cu darul Duhului Sfânt această sfință și dumnezeiască biserică, în numele Sfintei Treimi și în' numele lui Hristos, cu hramul Sfintului Nicolaie, zidindu-o din temelie bunul, credinciosul și de Hristos iubitorul Ion Matei Brîncoveanu voievod, nepotul răposatului Constantin Basarab voievod cel bun, împreună cu luminata și bună credincioasă soția Domniii-sale, Doamna Elena din Ferești. S-au început a zidi la anul de la Adam 7142 și; s-au săvârșit la leatul 7143, și al doilea<ei> ctitor Jupin Preda și jupineasa Domniii sale, Păuna, neam de ispravnic”⁴⁸,

2. Biserica principale din mănăstire e clădită la 7140 (1632) de Matei Basarab ; ea conține mormintele și portretele murale, despre cari se va vorbi în urmă.

3. A doua biserică a mănăstirei, servind la cimitiriu, este din anul 1700, zidită de Constantin Brîncoveanu voievod și conține portretele fondatorului și familiei. Inscripțiunea ce se află asupra ușei mănăstirei Brîncovenii este cea următoare :

„Intr-acest loc, unde acum e acest sfânt locaș este făcut de moșul Matei Basarab voievod și a Predii vel vornicul făcută o mică biserică, hramul prea curatei Maicii Domnului și Mintuitorului Hristos Adormirea ; apoi după aceea Matei vodă domnind, au zugrăvit-o la leatul de la zidirea lumii 3PM (7140) și așa a fost pînă ce din orînduiala lui Dumnezeu au stătut domn tot luminatul Ioan Constantin Basarab voievod, fiul Papei postelnicul, feciorul Predei vornicul, carele văzîndu-o așa mică și maică-sa Stanca Cantacuzino pristăvindu-se după 44 ani ai văduviei sale și aducîndu-o lingă soțul ei Papa postelnicul de au îngropat-o aice, s-au îndemnat și biserica ceea mică bătrînă au ridicat și aceasta cum se vede din temelie au zidit-o, făcîndu-o și infrumusețîndu-o deplin mănăstirea întru slava și mărirea prea sfînt și vecinie numele lui Dumnezeu, spre pomană atot bătrîn numele lui și spre bună pomenire a bunelor sale fapte, începîndu-o au lucrat întru al unsprezecelea an al domniei sale, curgînd anul de ia mintuirea lumii ~~AXXX~~ (1690). Ispravnic lucrului puind pe Radu Golescu vel comis”.

Pe zidul mănăstirei, înlăuntrul bisericei, sint desemnate portretele fondatorilor sau ctitorilor.

Numele acelora cari sint desemnați ținînd biserica, sint:

<i>Constantin Brîncoveanu Basarab</i>	<i>Măria Doamna</i> cu fiicele sale :
cu fiii săi:	<i>Stanca,</i>
<i>Radu sin Constantin,</i>	<i>Ilinca,</i>
<i>Ștefan sin Constantin,</i>	<i>Ancuța,</i>
<i>Constantin sin Constantin.</i>	<i>Safta.</i>

La fereastra despre miazăzi, sint :

<i>Preda Brîncoveanu, vel vornic</i>	<i>Papa postelnicul Brîncoveanu,</i>
<i>sin David, postelnicul</i>	<i>sin Preda vornicul.</i>
<i>Soția ego, Păuna.</i>	<i>Barbu sin ego.</i>
	<i>Stanca Cantacuzino soția ego.</i>

La fereastra despre miazănoapte, sint

<i>David postelnicul, tatăl lui</i>	<i>Matei vodă Basarab</i>
<i>Preda vornicul</i>	
<i>Danciu vornicul,</i>	
<i>Soția ego, Păuna.</i>	<i>Ilinca Doamna.</i>

Inscripțiunea de pre mormintul din sinta mănăstire Brîncovenii :

„Sub această marmură zace țărîna și oasele jupînesei Stanca Cantacuzino, fata lui Jupin Constantin, din vechiul și împărătescul Radu(?) Cantacuzino biv-vel-postelnic, ale Domnia-ei Ilinca, fetei bătrînului Io Șerban Basarab voievod; jupînesei lui Jupin Papei Brîncoveanu, ego fecior lui Jupin Predei Brîncoveanu, voievod, biv vel vornic și muma blagocestivului d-lui Ico Constantin Basarab voievod, carele cu mare blîndețe și cu multă milostenie și cu nespuse alte bunătăți trăind și implînd vîrsta ei de ,ani, din cari 44 văduvă, săracă de soțul ei, au trecut creștinește și s-au săvîrșit la anul 1699, februarie l-, întru al unsprezecelea an al domniei fiului său, mai sus numit Io Constantin B. Basarab voievod, carele cu mare cinste și cu toate creștineștile pomeniri, aici la mănăstirea Brîncovenii, unde și însăși la moartea ei au lăsat, aducîndu-o lingă soțul ei, Papa Postelnicul, și socrul său, Preda vornicul, o au îngropat.”

⁴⁸ Reproducem aceste inscripțiuni, astfel cum le găsim în relațiunile conținute în *Tablou*, fără însă de a le garanta autenticitatea, nici mai cu seamă exactitatea. (A.I.O.).

A doua pisanie (inscripțiune) de pre piatra neagră, tot din acea mănăstire :
„Aici zac oasele răposatului întru Duhul Sint ale fericitului Jupin Preda vel voievod Brîncoveanu și ale fiului său Papei postelnicul, cărora li s-au întimplat perirea, întii Papei postelnicul în zilele lui Constantin Șerban, tatăl lui Constantin vodă, pe vremea ce s-au ridicat dorobanții călărăși hoștește asupra domnului său și a neamului boieresc, atunci ucis pe Papa postelnicul, fiind leat de la zidirea lumii 7163 ; iar' pre tatăl său Preda vor voievod l-au ucis Mihnea vodă cel Rău, în casele domnești în Tirgoviște, nefiind vinovat nimic, s-au pus această piatră de Dumnia ei jupineasa Stanca Cantacuzino, care au fost Jupin Papei postelnicul, fiind luna lui iunie 8, iară leatul 7176.” (1666).

Pomelnicul mănăstirei se găsește regulat numai din zilele egumenului Ioaniehie, a 1843 ; el cuprinde numele tuturilor ctitorilor, începînd cu al lui Ico Constantin Basarab Brîncoveanu voievod.

în acest pomelnic se află numele tuturilor acelora cari au înzestrat mănăstirea cu morminte și sclavi, trecut fiind la numele fiecăruia obiectele cu cari a înzestrat-o.

Obiecte de valoare la mănăstirea Brîncovenii sint:

Un potir de argint suflat cu aur și lucrat în smalt, scris pe dinsul în litere slavone numele dăruitorilor „Matei Basarab voievod și soția sa Elena Doamna”.

Un disc al potirului, de argint poleit cu aur ; asemenea și o stea a potirului.

O candelă de argint cu patru ramure, tot de argint.

O altă candelă de argint suflat cu aur pusă asupra mormintului fondatorilor, a căreia scrisă pe dînsa : „Priimește, Doamne, lumina aceasta de la corpul (?) robului tău P. Brîncoveanu. Leat 7182” (1674).

O altă candelă de argint curat atîrnată la Crucificarea Domnului Hristos, făcută de fondatorul de Preda comisul Tomeanu, la leat 7201 (1693).

Mai se află încă alte cinci candelă de argint, dară n-au scris nimic pe dînsese.

O anafoniță de argint, gravate pe dînsa acestea :

M + O

H * ii

8

adică anul 7217 (1692)

Listă de cărțile ce se află în mănăstirea din Brîncoveni:

1. *Octoiul* cel mare tipărit pentru întia oară de cătră episcopul Rimnicului, Grigorie Iosif, episc. Argeșului.

2. *Cazanie*, tipărită în zilele d<omnitoru>lui I. Grigorie Ghica voievod, cu cheltuiala episcopului Rimnicului Climent la anul de la zidirea lumii 7256 (1748).

3. *Triod*, tipărit în zilele d<omnitoru>lui Alexandru Ipsilante, cu cheltuiala episcopului Rimnicului, la anul de la 1787.

Alt *Triod*, tipărit în Blaj, în zilele împăratului Austriei Francisc I, cu binecuvîntarea vlădicăi din Făgăraș, Ion Bobb, la anul de la Hr. 1813.

4. *Pendicostariu*, tipărită în zilele d<omnitoru>lui Io Alexandru Scarlat Ghica voievod, cu cheltuiala episcopului Rimnicului, Partenie, la anul de la Adam 7275 (1667).

5. *Minei* vechi, tipărit în zilele împăratului Cari VII, fiind directorul țarei Ardeal și Valahiei, Excelenția Sa graf de Vales, cu cheltuiala episcop, de Rimnic, Climent: anul de la zidirea lumii 7245, iară de ia Hr. 1737.

6. *Apostol*, tipărit în zilele d<omnitoru>mi Io Constantin Nicolaie voievod, cu cheltuiala episcop. Climent al Rimnicului, anul de la Hr. 1747.

7. *Evangelie*, tipărită în zilele d(omnitoru>lui Io Alexandru Ipsilant voievod, cu cheltuiala mitropolitului Grigorie ; la anul de la Hr. 1775.

8. *Evangelie*, tipărită în a 4-a domnie a lui Constantin Nicolaie voievod, cu cheltuiala episcop. Rimnicului, Climent, la anul de la facerea lumii 7254 (1746).

9. *Liturgie*, tipărită în zilele împăratului Austriei Francisc I, cu cheltuiala crăiescului al tot Ardealului. . . la anul de la Hr. 1809.

10. *Liturgie*, tipărită în zilele d<omnitoru>lui Io George Caragea, cu cheltuiala episcop. Rimnicului, Galaction, la anul de la Hr. 1813.

11. *Psaltire*, tipărită în zilele împăratului Austriei Ferdinand I, la anul 1838 în tipografia din Sibiu.

12. *Psaltire*, tipărită în zilele d<omnitoru>lui Io Grigorie Alex, Ghica voievod, cu cheltuiala mitropolitului Moldovii Chir Gavriil, la anul 1818.

13. 10. *Ceaslov*, tipărit în zilele împăratului Ferdinand I, cu cheltuiala episcop. Vasile Moga din Ardeal, la anul 1835.

Se adauge :

14. *Evangelie* tipărită din elinește, cu cheltuiala domnitorului Șerban Constantin voievod, adevăratul nepot al prea bunului bătrîn Șerban Basarab voievod, fiind ispravnic prea sfințitul mitropolit Chiru Teodosie, la anul 1682. (Aceasta *Evangelie* s-a găsit la biserica din comuna *Pîrscovenii*).

15. *Minei* (adică *Floarea cuvîntului*), scris pe o parte slavonește și pe alta românește, tipărit Bi așezat de pre cel grecesc, în zilele d<omnitoru>lui Io Constantin B. Basarab voievod, cu cheltuiala lui Mihail Cantacuzino vel spătar, fiind mitropolit Teodosie, la anul de la Adam 7213 (1705). (Această carte s-a găsit la biserica din comuna *Sopîrlița*).

16. La mănăstirea Brincovenii s-au găsit, afară de cărțile necesarii la oricare biserică, o *Evangelie*, scrisă în slavonește și legată în argint, avind gravate pe o parte *învierea*, iară pe cealaltă *Crucificarea*, și de jur împrejur scris tot în slavonește numele domnitorului, care se zice a fi Matei Basarab și soția sa Elena Doamna.

17. O altă *Evangelie*, îmbrăcată în catifea verde și cu table de argint, suflate cu aur, scrisă tot în limba slavonă, și pe față se găsește scris leatul de la Adam 7144, iară de la Hr. 1636, fără a ști și numele donatorului.

18. Mai se află o altă *Evangelie*, legată în catifea vișinie și cu table de argint suflat în aur; în cele patru colțuri, gravați pe dinsele patru Evangelii; iară la mijloc, pe o altă tablă e gravată *înălțarea*. Această *Evangelie* e scrisă în limba românească și făcută danie de Io Constantin B. voievod. La pagina a șaptea se găsește scris chiar cu mina sa următoarele : „Această st. *Evangelie*, înfrumusețindu-se pe dinafară de pre cum se vede, am închinat-o Sîntei mănăstiri Brincovenii, unde e hramul Adormirei Născătoarei de Dumnezeu, leat 1691 Hr. ” în prefața acestei *Evangelii* se zice că este tradusă de pre cea greacă și tipărită pentru întâia oară în limba română cu toată cheltuiala domnului Tarei Românești Io Serban C. voievod, la anul de la Hr. 1682.

B) EXTRACT DIN CĂLĂTORIA LUI MACARIE, PATRIARHUL ANTIOHIEI, CRISĂ ARĂBEȘTE DE SERVITORUL SĂU, ARHIDIACOVUL PAUL DIN ALEP. “ PARTEA VIII. SECȚIUNEA X.

19. Noi plecărăm de la mănăstire (Jitianu din județul Dolji), după amiază și ajunserăm către seară la un târg, al cărui nume este *Brătășeni* (Bratoshâni), aparținînd boierului european (frînk, zice textul) Preda (Brada), rudă a răposatului Matei voievod, despre care am vorbit mai înapoi. El este cel dintîi dintre boierii acestei țări, prin moștenire de la străbuni, și moștele

20. “ Această foarte interesantă carte, din care d-l B. P. Hijdeu a reprodus românește o parte în *Arhiva istorică a României*, tom. II (1866). ne este cunoscută prin traducțiunea ei engleză, ce poartă titlul *The Travels of Macarius, patriarch of Antioch-, iritten by Ms attendant archidiacon. Paul of Aleppo, in Arabian*. Translated by F. C. Belfour. Lonclon. 2 voi. in 4°, 1836. Mcăieri, țara noastră, cum era prin mijlocul secolului al XVII-lea nu este descrisă cu mai multe amănunte. Această scriere ar merita să fie tradusă din nou, de pre original, de o persoană care să cunoască totdeodată limba și istoria Eomâniei, căci lipsa acestor cunoștințe,

lui sint nemărginite, de pre cum văzurăm lămurit peste citva timp. Dupe-amiaza zilei urtoare noi ajunserăm la un târg, al cărui nume este Brincovenii (Brancofâni), unde se află palatul sus-numitului boier; aci dară sint case care au fost ale răposatului Matei voievod a cărui origine era de aci. Noi meraserăm asemeni și la o mănăstire din vecinătate, situată în mijlocul unei păduri și închinată hramului Adormirei Maicii Domnului, pe care ei o numesc *Brincovenii*, în asemuire cu târgul. Și aceasta este o clădire a răposatului Matei voievod. Noi servirăm îndată liturgia intr-însa la sărbătoarea Schimbării la Față, și cu mare bucurie botezarăm acolo un june ebreu. Acel boier este minunat de avut; și n-are seamăn nici în țara aceasta, nici în alta. Se zice că are pe moștele sale douăsprezece mii de iepe fătătoare în fiecare din cele două sute de sate ale lui se află cite o erghelie de cai. El posedă treizeci de mii de capete de oi, din care se spune că cinci mii au murit estimp de epidemie; unsprezece mii i s-au furat de hoți, cu șaptezeci de ambare de griu, în timpul răzvrătirii s-a făcut în oștire, la începutul domniei lui Constantin voievod. El are patru mii capete de boi, o mie bivoli, patru mii porci, și trei sute de stupi cu roiuri de albine, din care fiecare în stupii ocupați de albine, produce mai mult de un *fojeh* de ceară, și aproape o sută veșni (*fadreh*) de miere; fiecare vadră costă un leu; acestea le caută și le exportează neguțătorii Turcia. Pe fiecare an acest boier trâmite cu servitorii săi o mie de capete de boi la Stambul ca să-i vinză acolo pe zece mii de lei. El are o mie cinci sute de robi țigani (*jenkena*), și se zice că nimeni nu are atîția ca dînsul, socotînd și mănăstirea Cozia, care are și dînsa o mie de robi țigani. Ni se spune că de la fiecare familie, el primește șase denari, de sărbătoarea s-tului George și ceva mai mult la sărbătoarea s-tului Dimitrie, drept *haraci* sau capitațiune; și că această sumă se urcă la treizeci de mii de denari. Precum este însuși boierul, mulți din țiganii țării sint artiști, fiind foarte meșteri la lucrarea metalelor prețioase, fierului și altele. Venitul pe an, limpezit de orice cheltuieli, se zice că este de treizeci de mii de denari și cu toate acestea traiul lui este foarte modest, mai cu seamă întru ceea ce privește masa, căci nu obținește a bea altceva decît apă curată. Dară este foarte milos către călugări și săraci și mai mult îi place a clădi biserici și mănăstiri, precum și a contribui la întreținerea preoției. El are o sumă de mănăstiri, dintre cari unele le-a clădit însuși, dăruindu-le pe toate foarte liberale cu boi, oi, cai, sate, mori și robi; altele le-a moștenit de la străbuni, dintre cari cea dintăi este mănăstirea *Bistrița* (Pistrina), vechi așezămînt al lor; celelalte . înt *Mănăstirea dintr-lemn* (Monoxylon), cu maici, mănăstirile *Arnota*, *Strehaia* (Satrahaya), *Sadova*, *Gura Mototro* (Ghorumotro) clădită de dînsul și mănăstirea lui de la *Brincoveni*. Deocamdată el clădește și mănăstire în Ungaria, căci craiul (prințul Ardealului) îl iubește foarte și-l numește tatăl lui și se crede că el are multe moșii în acea țară. Toate mănăstirile cite a clădit răposatul Matei voievod, el le-a luat în minele sale, fiind, precum s-a zis, rudă și cel mai de aproape al domnitorului; și acuma el le administrează. Nimeni altul nu are aface cu călugării de <as> sau cu averile lor; numai el are drept să depună pe egumenii lor, cînd se abat de la ale lor datorii, și să pună pe alții în loc; niciodată domnitorul nu-i face cea mai mică împotrivă întru acestea. Spre a resume toate într-un singur cuvînt, faptele lui bune sint nenumărate. Clădirile lui bogate și numeroase, și el este un creștin foarte cuvios, temîndu-se de atotputența lui Dumnezeu. Noi ne obicinuisem a-l vedea deșteptîndu-se la timpul rugăciunilor de la începutul nopții, citînd fără încetare psalmii profetului David și tot ce privește serviciul regulat al bisericii, de la început pînă la capăt; sînd într-un colț al bisericii, fără de a se uita nicăieri dreapta, nici în stînga, și uneori din întimplare ocupîndu-se din toată inima a aprinde sau a stinge candelile, și a face orice alt serviciu în biserică pare c-ar fi fost un xavSiAdccpTT^, ba pe și mai cu rîvnă, de foarte ne miram de dînsul. Fără îndoială, Creatorul—fie-i numele binvîntat i — a dat toată acea avere aceluia om, căci el se servă cu dînsul. Cînd ne puneam masa de prînz sau de cină, el se tot scula în picioare spre a ne servi, nu înceta de a bea și de a ne da pahare; iară pe cit timp închinam paharele în numele lui Dumnezeu, al Domnului nostru Messia, al prea Sîntei Treimi, al Maicii Domnului și al Sîntului patron al zilei, pentru biserică, pentru sultan, pentru domnitor, pentru patriarhul nostru și în sănătatea tuturor oșpeșilor, noi ne întăream pînă ce ziserăm : „Mulțumită lui Dumnezeu că am scăpat de la moarte. Dară însă, în același timp boierul pusese gînd ca să ne împingă pe unii a bea mai mult decît ceilalți, fără ca aceia săștie; astfel incît bind în sănătatea noastră, a unuia după a altul

a indus pe traducătorul englez în multe erori și confuziuni De la Congreșul Orientaliștilor, la care ia parte estimp colegul nostru d-l B. P. Hijdeu, sperăm că d-lui se va întoarce cu dorința și puțința de a traduce, căci din textul arăbesc, porțiunea încă nepublicată de d-sa românește, Pe atunci însă noi vom oferi cititorilor acestei modeste compilațiuni, traduce de pre englezește a capitolelor unde autorul povestește călătoria patriarhului Macarie în mai multe localități din județul Eomanați, pe la mijlocul secolului al XVII-lea.

și mai cu seamă în sănătatea acestui biet scriitor; apoi întrebându-mă și de numele copiilor mei, Anania și Constantin, el beu și prezentă fiecăruia cite un pahar, și astfel beu în sănătatea neamului nostru întreg. După aceea, noi ziserăm: „Mulțumită lui Dumnezeu i că am scăpat și acum simțem liberi!” Dară boierul, sculându-se în picioare, luă o cupă și spuse: „Aceasta este în sănătatea servitorilor Sinției sale Patriarhului, de la Scaunul său!” Și bind însuși, el turnă vin și pentru noi. Noi iară spuserăm: „Eii acuma făcurăm și asta!” Dar' nici avurăm timpul să cătăm împrejurul nostru, și el puse mina pe o cupă, spuiind: „Aceasta este în sănătatea capilor preoțimeii din eparhia Antiohiei; aceasta în sănătatea inșiși a preoților ei; aceasta în sănătatea diaconilor ei; aceasta în sănătatea nobililor ei; aceasta în sănătatea tuturilor țărănilor eil!” — și nimeni nu cuteza a se împotrivi de a bea, căci toți ne-am fi rușinat d-a nu priimi cupa pe care ne o prezenta cu însăși mina lui; dară eram cu totul prăpădiți de această beutură așa de necumpătată. Astfel este însă obiceiul ospătării la mesele lor și astfel dovedesc ei cea mai mare curtenie. Făcurăm socoteală că ia masa boierului am beut de ia șaptezeci pină la optzeci cupe de vin.

Vineri, boierul își luă ziua bună de la noi ca să meargă la depărtare de o zi; iară noi plecărăm și ajunserăm la o mănăstire numită *Hotăranii* sau *Hoteranii*, cu hramul Soborului ingerilor. E ocupată de călugări greci și atîrnă de mănăstirea Dionysiului de la Sintul Munte. Cea mai mare parte din acest drum al nostru se făcu pe o cale pardosită cu pietre rotunde, care se zice că există încă din timpurile cînd oamenii se închinau la idoli. Această mănăstire e săracă și puțină⁵⁰. în toate aceste mănăstiri și biserici, Diavolul și toată odrasla lui este zugrăvită într-un riu de foc, și numele lor sînt însemnate alături. La mănăstirea Jitianu l-am văzut înfățișat ca un urs negru ce se tira pe jos.

Acum mă întorc la călătoria noastră. Părăsind mănăstirea Hotăranii îmblarăm cam o oră și ajunserăm la un tîrg ce aparținea marelui stolnic, numit *Fărcașii*, unde el își are un palat întins.

Simbătă dimineața, comisul cel depărtat (?) ne invită ca să vizităm biserica cea nouă de lemn pe care el o clădise în vecinătate sub nume de mănăstire, închinîndu-o Sinților Petre și Pavel. Sinția sa stăpînul nostru o stropi cu aiasmă și ne înapoiarăm; iară, după-amiazi, plecînd înainte sosirăm la un mare oraș de tîrg, *Caracalul* (Caracol), în care este un palat mare, clădit de răposatul Matei voievod, cu puțin înainte de moartea sa, și încins cu împrejmuii de lemn, cuprinzînd o viie întinsă și o biserică de piatră, pină la care este un drum deschis de la case. în această biserică ascultărăm serviciul de seară și ai zorilor, iară liturgia o ascultărăm într-o altă biserică de piatră clădită de marele stolnic. După amiazi noi ne pornirăm înainte și seara ajunserăm într-un sătuleț, unde am dormit. Toată această cale merge în vecinătatea Dunării și ca la trei sau patru ore departe de dînsa; deci, fiind țară de margine, orașele și satele sînt puține. Cei mai mulți din locuitorii acestor județe sînt din armia regulată Roși (Rusi) adică spahii, purtînd uniforme roși și făcînd strajă.

N

Lista de cele mai vechi biserici din comunele județului Romanați extrasă din *Tabloul istoric* întocmit sub direcțiunea

domnului V. A. Ureche *

<ai> XVI <-lea> secol.

Știrbei (pl. Oltețului). Biserica *S-tei Paraschiua* se zice a fi făcută la 1560 (Vezi nota 59 de la pag. 129).

Călu (pl. Oitețului). Biserica *S-tului Nicolaie* este clădită la 1579. (Vezi anexa M).

⁵⁰ Aci urmează o listă a mănăstirilor de la Sintul Munte, pe care traducătorul (cel englez), a socotit fără folos de a o cuprinde.

* Am format această listă, alegînd din *Tablou istoric* numai acele biserici a căror clădire este anterioare secolului al XIX<lea>, și urmînd într-o parte indicațiunile din zisul tablou, astfel încît nu certificăm arătările lui, mai mult decît pe acele cuprinse în răspunsurile învățătorilor satești la *Cestionariul* nostru arheologic. Am urmat în clasificarea acestor biserici ordinea cronologică.

Runcu (pl. Oltului de Sus). Biserica e clădită de *marele ban Dobromir* la 1596.

Fălcoi (pl. Ocolului). în privința bisericeii, clădită de *Constantin Matei Fălcoianuși* re-staurată de *Jüeni*, tabloul dă o dată îndoioasă, reprezentată prin literele y-ap (1331).

<al> X\TI<-lea> secol

Pîrscovenii (pl. Oltului de Sus). Biserica a fost începută de un *Basarab* la 1600 și peste douăzeci de ani de la facerea ei s-a zugrăvit de *Ștefan Pîrscoveanu* vel medelnicer. în părășii ei sînt portretele titorelor *Pîrscoveni*, *Preda Brîncoveanu* cu soția sa și *Constantin Răcoviceanu*. Se afla acolo și o Evanghelie tipărită cu elinește sub Șerban voievod Cantacuzescu la leat 1682.

Pleșoi (pl. Oltului de Sus). Biserica e zidită la 1615 de *Ilie Pleșoianu*.

Caracal (capitala județului). Dintre cele unsprezece biserice ale acestui oraș, distingem ca mai vechi, pe cele patru următoare, din al XVII<lea> și al XVIII<lea> secoli:

1. *S-ta Treime*, clădită la anul 7155 (1647) de *Pan Pasad (?) vel căpitan* și restaurată de *Varlaam condicarul*. Acolo se află un pomelnic prefăcut la 1853, în care se pomenesc *Mihail vodă*, *Matei vodă*, *Radu vodă* și *Ștefana monahia*.

2. *Intrarea în biserică* se zice a fi fundată de *Matei Basarab*; alți bătrîni zic că e fundată dată de cînd cu nemții, în timpul cînd județele din România mică au fost guvernate de nemți. Pomelnicul e prefăcut.

3. *S-t. Ioan*, clădită la 1768 de *jupîn Șerban* cojocarul din Craiova.

4. *S-t. Nicolaie*, clădită la 1770 de *Mihail* protopopul din satul Gostavățul care în tablou are și portretul pe pereți.

Celelalte biserici din Caracal sînt clădite de la 1815 incoace.

Șopîrlîța (pl. Oltului de Sus). Una din cele trei biserici ale acestei comune e clădită la 1650 de *Ghina Bragandii*.

Amărăștii de Jos (pl. Bălții). Biserica *S-fii Voievozi* e clădită la 1657 de *monahul Visarion*; iară alta, în mahalaua Simionestii, de locuitori, la 1675.

<al> XVIII<-lea> secol

Moruneștii (pl. Oltețului). Biserică clădită la 1705 de locuitori.

Izlazul fol (pl. Oltului de Jos). *Idem*, în mahalaua Racovița, la 1715.

Cîmpenii (pl. Oltețului). *Idem*, la 1715.

Rubăneștii de Jos (pl. Oltețului). *Idem*, la 1740.

Balș (pl. Oltețului). Biserica *St. Dumitru* a fost începută din temelie la 7268 (1760) de protopopul *Radu Căzănescu*, carele a ridicat-o pină la ferestre, iară *Ștefan Trapezunda*, *ban al scaunului Craiovei*, a finit-o de tot.

Criva (pl. Oltului de Sus). Biserică clădită la 1762, de locuitori.

Colibăști (pl. Oltului de Sus). *Idem*, la 1762.

Dobricenii (pl. Oltețului). Biserica *Cuvioasei Parascheva* a fost clădită la 1764, de *monahul Anastasie*, și prefăcută de *Tudosi Dinescu*.

Curtișoara (pl. Oltețului). Biserică clădită la 1765, de locuitori.

Grădinile (pl. Bălții). *Idem*, la 1765.

Vlădila (pl. Ocolului). *Idem*, la 1765.

Leu (pl. Oltului). Biserica *St. Nicolaie*, clădită de locuitori, la 1765 și a *Maicei Doamnei* tot de locuitori, la 1785.

Cioroi (pl. Oltului de Sus). Biserică clădită la 1783, de *Dimitrie Genescu* și *popa Mădăraș*, cu portretele ctitorilor.

Preajba de Pădure (pl. Ocolului). Biserică clădită de locuitori, la 1783.

Comanca (pl. Ocolului). Se zice că biserica e făcută la 1786, de *Stancu dorobanțul* și *Ștefan*, cu portretele ctitorilor.

Grecii (pl. Oltului de Sus). Una din biserici e clădită la 1787 de *clucerul Nicolaie Căpitan* și *Ștefan Căpitan*.

Butoi (pl. Oltului de Sus). Biserică clădită la 1790 de *Marin Mămulam*.

Găneasa (pl. Oltului de Sus). Biserică clădită la 1791 de *Elenca Vlădăianu*.

Marotînul de Jos (pl. Bălții). Biserică clădită la 1795, de *Stoica Borzescu*.

Comanca (pl. Ocolului). Biserică clădită la 1798, de locuitori.

Note inedite culese în mănăstirea Călușul din județul i Romanai ia 1861

de domnul Alexandru Odobescu

1. SITUATIUNEA

Am avut ocaziune în acești doi ani din urmă (1860 și 1861) să vizitez mănăstirile *Stănești* și *Călușul*, puțin depărtate una de alta și așezate amîndouă pe răzorul județelor Vilcea și Eomanai și am deplîns, ca mulți alții în urmă-mi, starea de dezolare în care călugării greci, uzurpatorii
10 acestor bogate locașuri, au redus strălucirea lor trecută.

La distanță ca de două ore în jos de Drăgășani și tot atîta în sus de Slatina, pe coasta stingă a unei vilcele păduroase ce dă în valea Mamului, paralelă cu lunca destinsă a Oltului, este situată mănăstirea Stănești, chiar într-un mic amfiteatru de dealuri, plin de toate părțile cu
15 ruinele unei vechi curți boierești, ce se află azi cuprinse în ogrădele sate- nilor din Stănești. Pîriul Mamu curge alături, înjghebat în rîpe drepte de pămînt lutos, adinei de douăzeci stînjeni și mai bine, pe cari le înneacă și le covîrșesc, în cîteva ore numai, apele volburoase ale pîriului, cînd
20 cade ploaie pe dealurile învecinate, sădite tot cu vii. Pe muchea dealului de preste rîu se vîd casele și biserica din Străjești, zidite și locuite de cel din urmă moștenitor al numelui Buzeștilor, răposat și îngropat acolo la 1833.

Mănăstirea Călușul din județul Eomanai se află și ea învecinată cu un vechi cămin al Buzeștilor, adică cu satul *Ciuturoaia*, odinioară
25 *Cepturoaia*, pe care l-a moștenit prin alianță familia Știrbeilor. Ea este pitită în valea Călușului care se scurge d-a dreapta în Oltet; drumul de la Slatina, după ce trece acest rîu la Corbeni, se strecoară prin păduri și străbate d-a lungul tot satul Oboga, tot satul Călușul, pînă ce ajunge
30 către fundul văii, unde e și mănăstirea; cel de la Craiova apucă preste dealuri și merge, tot suind și scoborînd, pînă la schit; cel de la Stănești, trece prin Ciuturoaia, lăsînd Morunglavul la dreapta.

Sub raportul construcțiunei se zice că aceste două mănăstiri ofereau mai multe asemuiuri, fiind, cel puțin amîndouă bisericile, zidite de aceiași meșteri germani; azi însă asemănarea nu se poate constata decît în gradul
35 de mizerie și de ruinare a ambelor mănăstiri, din cari una (Stănești) e năpustită cu totul de egumenii zlătăreni, reprezentanții patriarhului din Alexandria; iară cealaltă (Călușul) așteaptă de mult încă, în ruine, o reclădire iluzorie promisă de epitropia Sîntului Mormînt din Ierusalim. Cu toate acestea, veniturile acestor două mănăstiri sînt destul de însemna-
40 te; moșiele lor, în număr de mai multe zecimi, produc sume considerabile, ce se strecoară pe tot anul afară din țară. Și cu toate acestea, titlurile, de pe temeiul cărora călugării greci au pus mîna pe aceste mănăstiri, orișicît de ilegale, de false și de abuzive sînt, n-au uitat totuși a prescrie
45 că

„oricine va fi dichiu acestei sînte mănăstiri Stănești ca să caute veniturile, moșiele, satele și țiganii sîntei mănăstiri, să n-aibă a lua din mănăstire nici cal, nici bau, nici vacă, nici oaie, nici scule, nici ferecături din sînta mănăstire ca să ducă la marea Patriarsie; numai să stringă tot ce ar fi venitul mănăstirei din dejma rumânilor, și din dajdia țiganilor, și din

vinărici, și dintr-alte venituri; după aceea iară să caute cit ar fi de treaba și hrana pos- nicilor și slugile sîntei mănăstiri, precum le au fost obiceiul lor; aceea să se stringă deo- ca să le fie preste an iară ce va fi mai de prisosit, atunce să ducă la sînta Patriarsie, ca- fie de treabă și de pre dania și închinăciunea acelor răposai ctitori și a răposatului Ră- voievod, feciorul Mihnei voievod.

(*Hrisovul lui Constantin Brîncoveanu voievod*, de la 8 martie anul 7200 (1692);.

2. DESCRIEREA MĂNĂSTIREI.

Mănăstirea Călușul se compune azi de un pătrat de ziduri vechi. Turnul sau clopolnița este în unghiul despre nord-vest, clădire veche dară reparată pe dinafară; este de formă pătrată.

Chiliile, cari erau despre apus, s-au dirămat. Despre sud s-au zidit case noi cu două caturi și cu dependențe. Despre nord sînt iară născute dependențe.

Biserica e la mijlocul curței. Zidăria ei e cu piatră și cu cărămizi, așezată aparent, formînd două brîuri de un aspect plăcut vederei (vezi alăturata stampa VI). în urma clădirei primitive se vede a se mai adăugit în față o tindă boltită închisă, precum și arcade cu stilpi, de dîlaturi ale bisericeii, ca la Stănești; dară acestea toate au fost dirămate pe la anul 1856, astfel încît au rămas afară și expuse la aer mai mult din mormintele ctitorilor prenoitori ai bisericeii, ale căror portrete au părăsit în acea dirămare. Ușa acestei tinde dispărute a fost lucrată în marmore, cu cerc dasupra și cu sculpturi ca cea de la Curtea de Argeș; bucățile acestor sculpturi stau aruncate într-un colț al curței.

Turnul bisericeii este negreșit din epoca restaurării, fiind mai gîndit decît ar cere proporțiunile bisericeii vechi; la dînsul se vede modul de construcțiune al adaoselor, și nu al edificiului primitiv.

Pardoseala bisericeii este de lespezi de piatră; iară a tindei, de cărămizi mizi pătrate.

Clopoțele sînt două: cel mai mare a fost spart de cutremur; iară pe la 1857, egumenul grec a trîmis de l-a prefăcut la Moscva. Cel mai mic poartă următoarea inscripțiune slavonă:

ОиШ КггOnOTfc CZTCOpH >K8rUHZ pdA&A KtAHKH **ApMdlU**,

... **KK** AHH MNXH-k KO*KOA& K& **AkT**

adică:

Acest clopot e făcut de jupin Radul marele armaș... în zilele lui Mihnea voievod anul 7096 (1588).

Icoanele împărătești, cele împodobite cu nimburi (cercuri) de aur, sînt făcute de un *Antim iermonahul*, care-și dă și titlul de ctitor, fără a însemna anul.

Două inscripțiuni se citesc pe dasupra ușelor celor două compoziții ale bisericeii.

Cea dintii se află pe dasupra ușei de piatră a advonului, despre tinda cea dispărută și sculptată cu frumoase litere vechi de șase centimetre de nalte. Iată-o transcrisă pe slavonește:

f HSKOASHHfA\k OTU,d H CTi nOCn"klifHNgA/\Ti Ci|StdPO **AY^d** M\HHS **Ci**
pdxs KiidAHKa Tocro **\yc\$ca** XpiCTd.

A\UuAh KAa&\$A KdH **CZ** KpdTHEA\ CH **&\$I\dH** A^""P^ n&pK&AdK H KdAHKd

IIOMHXOM CJO CT B\H XpdA\ **KX** A"" KdCdpdK

•• ' = ilOTOAA EkIKX 3dn8CTfHil- /VIHOro Kpfcitt ^· A ^ A^TM^rO H d3Z pdK
 lu Xov. i^SnaN pdA^ ^ea apAvau H czc A\OH
 BpdTfFA\ ^\$ndH np-ka^ cnaT. H crpoe noCr. dHfncH. ^ndHz KAJA\$A Kana H CHZ,
 ^SndNZ pdA^ KHK Ka apA\. MHX.
 5 KHA^*WA\ CHO CT^ WI MICTO KdKO « CT HfHCnpdEAEHO Tfc/Vi pdA A\H CX fldTpyAHYiV.
 cTKJ XpaA\ H y-KpacHX'iv/H K& A\OATK\^ CT - ro apXupapjfa WTHd HdLUeRo HHKWAHAU
 H A\&K> \TKpkAHX^WA\ H COTKOPHX^vV/H cik> CT - kl JpdAV K & J^HH EAromTHKdrO H X^- iF
 KWHKOAA CHW KoAHKdro H np-ka^paro i~ w aHgdNAPs KWIKOAH. FIOH A^u, a o. K
 AHH H CZKp&UihCfc AUta. K>N. H A == &· A^T. 3MS".

Pe care o traducem românește :

Cu voia Tatălui și cu ajutorul Spiritului Sînt. Amin. Iată dară eu, robul slăpinului meu
 15 Iisus Hristos, jupîn Vladul banul, cu frații săi, jupîn Dumitru pircălabul și Balica spătariul,
 început-am acest sînt locaș în zilele lui Basarab voievod și după aceea a fost părăsit multă
 vreme, pînă cînd am ajuns și eu robul lui Iisus Hristos, jupîn Radu marele armaș și cu frații
 mei, jupîn Radu spătariul și Stroeie postelnicul, nepoții lui jupîn Vladul banul și fii lui jupîn
 20 Radul, fost mare armaș; văzut-am noi acest sînt loc că e neisprăvit, de aceea noi am ostenit
 și am ridicat acest sînt hram și l-am împodobit pentru rugăciunea sîniului arhierarh părintelui
 nostru Nicodim al Prilepului și noi am întărit și am săvîrșit acest sînt locaș în zilele preacu-
 viosului și de Hristos iubitorului lco Mihnea voievod. S-a început în luna aprilie 20 zile și
 s-a săvîrșit la <(a) opta zi a lunii iunie în anul 7096. (1588).

A doua inscripțiune e scrisă românește cu litere cirilice negri pe
 25 dasupra ușei ce dă din advon în horă, de partea <a>cesteia. O reproducem
 numai în litere latine, exprimînd dorința ca toate interesantele
 inscripțiuni din acest monument să fie transcrise și decalcate întocmai
 de pre original, ca frumoase specimene a scrierei epigrafice din secolii
 trecuți :

Această sfîntă și dumnezeiască biserică unde se prăznuiește hramul St. ierarh Ni-
 30 colaie, din temelie s-au început de Radu ban și frații săi Dumitru pircălabul i Balica spătar,
 în zilele lui Basarab voievod; după aceasta treeind multă vreme, s-au sculat Radu Buzescu
 mare spătar și o au săvîrșit de zidit, înfrumusețindu-o și cu zugrăvală și cu toate cele tre-
 buincioase, precum și zidurile curței i case ce se văd le au făcut și de împreună cu frații
 35 dumnealui, Preda, mare spătar i Stroeie, marele stolnic, o au înzestrat-o cu moșii și cu robi
 i cu alte și ca pre o fecioară curată o au închinat Sfîntului Mormint al Mintuitorului nostru
 Iisus Hristos, spre vecinică pomenire, în zilele lui Mihnea voievod, la anul de la Adam 7102
 (1594). Pimen zugrav. Iară acum al doilea fiind cu totul negrită și la toate boitele surpată
 tencuiala, precum și catapeteasma, din nou s-a prefăcut și s-au prenoit din început (pîn'în
 40 sfîrșit cu toată osîrdia și cheltuiala cuviosului protosinghel Chir Tarasie egumenul acestei sf.
 mănăstiri, în zilele Măriei sale lu Alexandru Ghika voievod. 1834. August 14. Zugrav postel-
 nicul Barbu Coșoveanul.

Cu deosebire interesanți mai sînt în această biserică portretele zugră-
 vite pe părăți și lespezile mormîntale de pre pardoseală.

45 în alăturatul plan al bisericeii din Călu (stampa V) am însemnat
 cu cifre latine între paranteze locul fiecărui portret ce figurează pe părăte,
 de pre ordinea în care le înșirăm aci, împreună cu inscripțiunile ce le
 însoțesc :

Intrînd în advon și întoreîndu-ne spre ușa pe care am intrat, vedem
 50 la mîna dreaptă pe :

(1) Zi8naN np^A> BEAHKH Cnarapa (jupîR Preda marele spătar)

(Vezi stampa IV).

Iară la mîna stînga pe :

(5) IKSnaN PdAS, KJAHKH GnaTipS (jupîn Eadu marele spătar)

(Vezi stampa IV).

Acești doi frați mai mari Buzești țin pe palmele lor, ridicată dasup
 ușei, imaginea bisericeii de la Călu.

La stînga lui jupîn Eadu stă fratele mai mic :

(2) 2K\$naN GTpos GTOAHHKS (jupîn Stroeie stolnic) (Vezi

stampa IV).

Iară la stînga lui Eadu spătariul se află soția lui :

(6) IKSnaNHuu fim (jupînița Ana). Aci însă, de pre

toată probabilitatea, s-au șters două litere de la începutul numelui, ca
 era Stana.

Pe părătele lateral despre dreapta, vine mai întii portretul:

(3) }KSndNHu\d IpeAH KaTdAHHa (jupînița Predii, Cătălina).

și dincolo de fereastră :

(4) /K\$ndNHu,a CTPON GHAU (jupînița Stroii, Sima) (Vezi

stampa III).

Pe partea opusă, adică în părătele lateral din stînga, vedem rîndu
 portretele familiei lui Mihai vodă Viteazul; ele urmează ordinea ur
 toare, începînd de la zidul ce desparte advonul de horă:

(9) FocneA>Kd Iw MHXAHA SoiKOAd CTaNKa (Doamna lui Ico Mih

voievod, Stanca, avînd la dreapta ei, alături cu sine, un copil de
 bărbătesc, cu coroană pe cap, dară fără de inscripțiune. Acela e negr
 Pătrașcu vodă, fiul lui Mihai Viteazul. (Vezi stampa III).

Dincolo de fereastră, o grupă de două persoane tinere reprezenta

(7) FocnoJKAA ^AopHKd (doamna Florica, fiica lui Mihai

Viteazul, cu coroană pe cap) și soțul ei:

(8) }K8naN Epi&,â HOCTIAHHKSA (jupîn Preda, postelnicul din

Greci, zis Floricoiul) (Vezi stampa IV).

Trecem acum în interiorul horei și, pe porțiunile înguste de pără
 drept pînă a nu se începe rotunjitura horei, găsîm, la dreapta,

(11) ·IWH·. PAXMAZ' ELOSROA'

Aosparo ·IivH& MT

WT IA<SA>d : sps

npIHOKAENO KA-kt

1833 = asrScTd =

Portretul

lui

Mihai

Viteazul

C-HK KtAHKdro H ni

TrpauIKO Kom^A KA-l

nHA\fn sSrdKz.: —

WT p^~cTKd Xp'c'

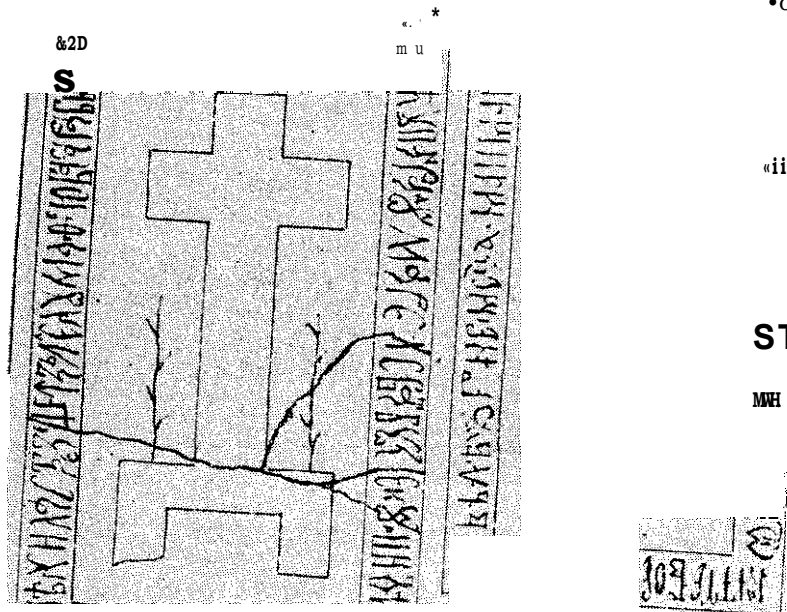
EapES sSpddijs.

Această inscripțiune care este dispusă în două coloane, de lat
 capului domnitorului, se explică astfel:

Ico Mihail voievod, fiul marelui și preabunului Ico Pătrașcu voievod, la anul
 Adam: 7102 (1694). Pimen zugrav. Prenoit în anul de la nașterea lui Hristos 1833,
 Barbu zugrav.

(Vezi stampa I.)

Tab. VIII

Pietre măstirea Căluului
 «acu»

MiHfUl C4T#p4 A\HNiMrASH K&J,ST4
 K&A\8UJ *roAd rp\$n\$/\ UJH C% \$dKx soid
 NEK\$pdT\$ASH UJH MHHf H\$LU Kd &ă AH
 4 astep-k A\$Î capdMHAop UJH K*ckpeMAop
 4 KA&MHfA\, dMJUd SCT* CASrd AP<*K\$ASH
 C& H8 3HK4 NHAU K& f\$ CZHT A^V\H CdS
 KAAK4. Cd\$ KOSpHH KX MHN*UJ A^"P^ "
 ASH A^KpS UpHA\HSd. K\$&tK&tZ KX
 dKOAo KOM CTd «fhdHHT-k /Tv^A^A^H TOAH
 K\$A\ HZCKST A*P*nT dMd <jspditHAI?P
 N\$ AXKOAUp*U,H XdHNgAlVpX UIH dSp\$A\$H
 Hî K4 2\$dm*U,H KdAE Adpr^ UJH K\$pdT4
 Cnpt. MgiO A\ACT«Hig K&IV 3HM\ ^NCtFUJ
 ASA\N+3fS \$NA* eCTf dK&J,HId KODCTp^
 dKOAo tCTf UJH HHHAd\ KODCTpK.»

Să cercăm, spre înlesnire, a transcrie pe litere latine acest lung și pietos epitaf :

f Această piatră pre groapa Radului Buzescul, ce au fost mare cluceri, ctitorul sfintei mănăstiri și grea boală a bolit într-un an și 9 săptămîni și s-au prestăvit în luna lui ghenarie zile 10, în zilele bunului Ico Radul voievod, la anul 7118 (1610), ocolul soarelui 60, ocolul lunei 12, epacta 7. Cuvint de această viață deșartă: ruga-te-veri lui Dumnezeu în zi și în moapte, cetaș veri fi cu cei de în rai ; iară cine nu face lucru dumnezeesc, inchipuiește-se ifocului de veac; cine-și satură mințile lui cugetă cumu-și ugodă (mulțumească) trupul și să facă voia necuratului și cine nu-și va da din averea lui săracilor și besearicelor, în blagovecie (totdauna), acela este sluga dracului. Să nu zică nime că : eu sint domn sau vlădică sau boia-Tin, că cine dupre al lui lucru primi-va judecata, că acolo vom sta dinaintea județului goli cum născut. Derept ace<e>a, fraților, nu lăcomireți hainelor și aurului, ce (ci) vă faceți cale largă și curată spre ceri cu milostenie, cum zice însuși Dumnezeu : unde este avuția voastră, acolo este și inima voastră.

Tot la dreapta în tindă, dară aproape de ușa ei, mai sint două pietre funerarii alăturate; una mai departe de ușă :

V. este de piatră ordinarie, ridicată cu 32 centimetri de la pămînt; are lungime 1 m, 62, lățime 0 m, 69, literile, de 7 centimetre sint lucrate prost și ascuțit, atît jur împrejur, cît și pe patru rinduri în partea de sus a paralelogramului central. Inscriptiunea e în limba slavonă :

«f nptCTdKHCE pdK-fc K'^YH ^SfidHk pdA&Uv Kh AHBJ SdAPOMH CTHKdrO IIV~H || Md-TIY IktfKOA || KE A-kT. 3pH: A\CU,d. A\dH AVMHK npOKOnH || — f lipi-kCTi-KHCi ii pdSd K,Yo\K> A***A || f ^SndNIUd AAdpHKd || f H •YvSndNHltd HAHHD || f H ^Sfid-UHU,ă OpkAd. »

Ceea ce se traduce :

f A răposat robul lui Dumnezeu jupîn Radul în zărele prea cuviosului Ico Matei voievod JBasarctb, la anul 7155 (1647), luna lui mai, mucenicul Procopie.— f A răposat robul lui Dumnezeu David. f Jupînița Marica f și jupînița Ilina f și jupînița Preda".

(Vezi stampa VIII.)

Aceste patru personaje din urmă poate să fi fost copii ai jupînului Badu, morți de tineri, căci altfel nu se poate explica de ce numele lor : David, Marica, Ilina și Preda, sint adăugite pe această piatră mormîntale.

Alături cu dinsa aflăm alta, care ne face a crede că acoperă pe același jupîn Preda, strămutat de la Străjești la Căluui, împreună și cu primitiva lui piatră mormîntale. Cea despre care vorbim :

VI. este de o piatră ceva mai bună, dară tot locale; mormintul e ridicat cu 43 centimetri de la pământ; e lung de doi metri, lat de 0 m, 75; piatra e spartă în tot latul cam la 50 centimetri din partea de jos. Inscriptiunea, în limba română, circulă jur împrejur, apoi și pe șapte rânduri în centru, sus. Sub aceste rânduri e figurată o cruce staționale cu literile : P. H~. țT. I". (Iisus Kazareneanul, Țarul (regele) Iudeilor) și cu cite o trestie de fiecare parte. Literile, cam șterse, au 9 centimetri înălțime :

« fIHMT Ch WAHX'MCKS Wci || Ai pOE&tita A\$ &\$A\Hi3i\$ tāllāH paA&t AAAštāt Sihf

4 mAiAi A\$ A\Arm BacapaEk EOHKO A ^Sua K A* 3H/«, K\$pc\$A || AHH \$ O - CTAS apuc: || iapk ^SnKH'kca A\$H A T P || HAIEC Aa n&pHNTfA HruiTi || c tuFu aS WCTIHHT A ^ ^ H ^ || HHT aF A^rpOHAT UIH ?h\$ A || A^C IVCFaf aHM*fc AA A\kHK \ CTHp'fc AtOUjScf KA-fcT^āpga. »

Care, transcris pe litere latine ne dă :

f Aicea se odihnesc oasele robului lui Dumnezeu, jupin Radul, marele ban Buzescul Și dacă au răposat s-au îngropat la satul dumnealui, la Strejești, în zilele lui Matei Basarab voievod, în luna lui iunie, 20 de zile, cursul anilor fost-au 7156 (1648); iară jupineasa lui a trâmă la părintele Ignatie și au ostenit de aci au venit, au dezgropat și i-au adus oasele aicea a mănăstirea moșul<ui> său, în anul 7161 (1653).

(Vezi stampa VIII.)

Ultimul mormint este în tindă, de partea stînga, cînd ieși din advn, dară mai mult aproape de ușa din afară.

VII. Este de piatră ordinarie, ridicat de la pământ cu 36 cenți-metri; lungime are 1 m, 75, lățime, 0 m, 78. Jur împrejur este un orna-ment sculptat de frunze cu largi ramificațiuni, de pre stilul uzitat în al XVIII<-lea> secol. Un cap de inger aripat stă dasupra inscriptiunei românești, care se înșiră pe zece rânduri fără de a ajunge pînă în josul pietrei. Această inscriptiune zice:

« f &HMT c\$nr aMacTa || nY^Tpa WAHXHICK || Sce WACUf p&no || caT\$A\$H po&&- A\$H : || A&UWSfS tālUH KO || CTaHTHN E\$3fCK\$A |J UIH CaS UpHCT&KHT || 4 A\$Hā A \$K A\ap ^ ||B-ī 3HAJ. Aa A-kT3 || CMA.»

sau :

„f Aicea sub această piatră odihnescu-se oasele răposatului rob iui Dumnezeu jupin Constantin Buzescul. Și s-au pristăvit în luna lui martie în 12 zile, la anul 7241" (1733).

ÎTe vom ocupa acum și de pomelnicele cari se află la Călu. Ele sînt în număr de două : unul în formă de triptic sau Troiță de lemn, poartă titlul:

« ^HMinST^A K\$,Ā,ŠatNf3t\$ 4A nOA\IAHHK\$ASI KTHTOpKAOp C\$SHTA AJLKH&CTipf KXASIS A.» U C\$A- PwAWuattī, MI caS P&cIT BCKH UJH A * " -w irSAHHi UJH aAiți KTITopf, 1825 rwap. npe Kape ia\$ CKOK AĪH KOHA*K4 A\OUIIAC>P, AA A^T^A WA K&3\$T.»

isumele sînt scrise în patru colonne, pe placa cea din mijloc : i-a columnă conține domnii țării de la Șerban V. V. și amestecați, pînă la Grigorie Ghica; 23 cu totul;

<a> 2-a columnă, ctitorii ce au zidit mănăstirea și au dani:

Preda, Radu, Stroie; Caplea, Vlad, Stoia; Mara, Chera, Marica; Ilinca, Barbu. Constantin; Matei, Toader, Voica; Ioan monahul, Radu, Cătălina, Daniil monah, Roman monah; Rafail monah, Negoită; Dragomir, Radu, Badea; Papa, Calotă; Cătălina, Dumitru; George,

preda, Dragomir; Ilinca, Mihai, Caplea: Dumitru, Niculaie; Matei, Leonti moiaș; Crăciun, Matei. Danciu; Tudosie, Paraschiva; Radu, Preda, Vasile; 45. Aceste nume toate ce s-au scris pînă aci, negăsindu-le scrise la nici un pomelnic ctitoresc vechi și adevărați fiind, i-am pus la proscomidie a se pomeni în veci, în zilele mării sale Io Grigorie Ghica voievod, mitr. Preosfinția Sa Gregorie al Ungrov., fiind eu igumen, Chiriac, arhimandrit Rafail Căluian. 1825. Gheii.

<@> 3-a Columnă : Pomelnicul dumneai stolnicesei Dumitrana Știrboica, (38 nume). Pomelnicul dumnealor boierilor Buzești și ctitorilor :

Matei, Ancuța, Constantin; Magdalina monahia; Marica, Măria, Mihail; Ioan, Măria, Niculaie; Chera, cu tot neamul, Ioan; Ștefan ieromonah cu tot neamul; Stoia, Preda, Radu, Caplea, Preda, Marica; Chera, Constantin <al> 2-lea; Ilinca, Stana, Constantin; Niculaie, Chiriac, Iordache; etc.

<a> 4-a Columnă : Pomelnicul lui Nicodim monahul Buzescu și Constantin Buzescu. Pomelnicul părinților egumeni ce au stăpînit de pe vreme :

Ignatie ieromonah, Onufrie ieromonah, Nichifor, Gherasie, Mitrofan, Dionisie, Anania Antini, Varlaam, Ignat, Macarie, Vasilie, Roman.

Pe o a 5-a columnă laterale continuă lista egumenilor :

Niculaie, Ieremia, Ioan, Ghelasie, Partenie, Neofit, Paisie, Varlaam, Leontie, Leontie, Șimeon, Antonie, Ștefan, Ghenadie, Ioasaf, Arion, Antim, Romanfti], Mitrofan, Iosif, Daniil, Tarasie, Chiriac, Panteleimon, Marin, Ioan, Damian, George, Ionnă, Grigorie, Climent, Roman man ...

Al doilea pomelnic, făcut mai de curînd de Epitropia Sîntului Mormint conține numele următoare :

Ctitori : Vladul banul, Dumitru pircălab, Balica spătarul; frații Buzești, Radu v clucer Buzescu.

Daniși : Dragomir, vel ban ot Craiova. Radu armaș, Preda spătarul, Stroie postelnicul — frații Buzești. Crăciun, blotoarul din Rîmnic, Radu armașul din Cepturoaia. Niste, Barbu. Ioan, Stan, Tatomir de la Balș, frați Buzești. Radu posteln., Dragomir spătar, Radu postehi. de la Oteteliș. Dragomir spătar. Măria băneasa, fata lui Radu clucer. Stana băneasa Voica din Găvanești; Rada, Cătălina, fetele ei. Ioan, Elena băneasa lui Radu Buzescu. Iudit, fata Ini Mihai comisul, nepoata stolnicului Dumitru ot Filiaș. Caplea, fiica banului Tudosie. Matei postelnicul de la Cepturoaia. Dionisie monah, Daniil monah. Măria băneasa, soția Banului banul Milescu, Leontie monah. Luca, Stoica, Niculaie, feciorii lui Avram din Hurez Caplea Buzeasca. Radu postelnicul; Stanca, soția sa; Neașa, fata sa. Partenie, Roman Rafail, călugări. Simeon preot, sin popa Angliei, Matei, Daniil, Radu, Preda, Vasilie, frații feciorii lui Vlăduț zătreanul căpitanul. Niculaie Buzescu; Măria, soția sa, fata Predei Buzeasca.

Printre cărțile de oficiu bisericesc, se află Mineie și alte cărți în limbă grecească, toate din al XVIII-lea secol și numai o Cazanie slavonă manuscris in-folio mic, cu litere unciale; dară foile ele la început și o la sfîrșit lipsesc.

3. EXTRACT DIN „CĂLĂTORIA PATRIARHULUI MACARIE AL ANTIOHIEI" PRIVITOR LA MĂNĂSTIRILE CĂLUIUL ȘI STĂNEȘTII (CARTEA V, SECT, XI)*

Duminică noi sosirăm la mănăstirea Jitianu; pe urmă trecurăm prin Craiova și ajunserăm la o cale foarte aspră și prăpăstioasă prin munți și văi și păduri, pe care o trecurăm cu multă anevoință pînă <pe> inserat; atunci sosirăm la o mănăstire închinată S-tului Ni- colae. cu numele de Călu, mare, frumoasă și bine întărită. Construcțiunea ei este o lucrare nemților sau germani, și chiliile sale se întind în jurul clădirei, cu galerii exteriori. Biserica foarte frumoasă, cu clopnița ei și totul e într-o vale încinsă de munții învecinați; as- încît e o mănăstire ascunsă, și drumul pînă acolo e ascuns; căci noi sosirăm la dînsa fără a o vedea cumva, pînă ce intrarăm pe poarta ei. E o mănăstire cu mare celebritate în a- țară.

* A se vedea, în privința acestei Călătorii, cele arătate la anexa pag. 200 de mai sus.

VI. este de o piatră ceva mai bună, dară tot locale; mormîntul e ridicat cu 43 centimetri de la pămînt; e lung de doi metri, lat de 0 m, 75; piatra e spartă în tot latul cam la 50 centimetri din partea de jos. Inscriptiunea, în limba română, circulă jur împrejur, apoi și pe șapte rînduri în centru, sus. Sub aceste rînduri e figurată o cruce staționată cu literile : P. HT. țT. I". (Iisus îstazareneanul, Țarul (regele) Iudeilor) și cu cite o trestie de fiecare parte. Literile, cam șterse, au 9 centimetri înălțime :

« f fIHMt Ck IVAHXHCK\$ WCF || Af POE\$ASH AS A&UHfSES tāflāH pd&\$A MdpUī EāH E\$3fCK\$A UIH ,VfcK4 a\$ || p&UOCaT CaS ^rponaT Ad CdT\$A A\$A || HfcA\$H Ad CTpl^\$1|JH 4 3HACAE A\$ AXdTK BaCapaEk ROHROA 4 A&Ud A\$ KH K A* SHAt, K\$PC\$A || dHH \$O-CTaS spwc: || iapk ASnkffcca A\$H a Tp || HMic Ad n&pHHTiA* HrHaTi || i UJW aS wCTIHHT &-km aS Kī || HHT aS A^rponaT UJH a || j\$c- uctAt dm-k Ad A\kUK \\\ cTHp" k Atoiugcf Ea-fcT^apga.»

Care, transcris pe litere latine ne dă :

f Aicea se odihnesc oasele robului lui Dumnezeu, jupin Radul, marele ban Buzescul și dacă au răposat s-au îngropat la satul dumnealui, la Strejești, în zilele lui Matei Basarab voievod, în luna lui iunie, 20 de zile, cursul anilor fost-au 7156 (1648); iară jupineasa lui a trâmăis ia părintele Ignatie și au ostenit de aci au venit, au dezgropat și i-au adus oasele aicea a mănăstirea moșul<ui> său, în anul 7161 (1653).

(Vezi stampa VIII.)

Ultimul mormînt este în tindă, de partea stînga, cînd ieși din advon, dară mai mult aproape de ușa din afară.

VII. Este de piatră ordinarie, ridicat de la pămînt cu 36 centimetri; lungime are 1 m, 75, lățime, 0 m, 78. Jur împrejur este un ornament sculptat de frunze cu largi ramificațiuni, de pre stilul uzitat în al XVIII<-lea> secol. Un cap de înger aripat stă dasupra inscripțiunei românești, care se înșiră pe zece rînduri fără de a ajunge pînă în josul pietrei. Această inscripțiune zice:

« t ^HM-fc c\$nr a^acTa || nY^rpa IVAHXHICK || Sce wdCfAt pano || caT&vSH pos\$-A\$H: || A&V\Hg3*8 tāIUH KO ;| CTaHThH E#3fCK\$A || tiIH CaS JipHCT&BHT || 4 A\$Hā A\$K A\ap ^ |JK i 3HAt. Ad A'krs || CAM.»

sau :

„f Aicea sub această piatră odihnescu-se oasele răposatului rob lui Dumnezeu jupin Constantin Buzescul și s-au pristăvit în luna lui martie în 12 zile, la anul 7241" (1733).

Ne vom ocupa acum și de *pomelnicele* cari se află la Călu. Ele sînt în număr de două : unul în formă de *triptic* sau *Troiță* de lemn, poartă titlul:

« H4W8T8/\ K\$ A\$AIHEBtā ^ JIOMIAHHSASī KTKTOpHAOp C^iNTH AAXHXCTīpī KaA\$ī A*H ^ A- PwAUNauī, m catf racir eCKH JUH A* " " ir&tUHī UJH aAttī KTiTopf> 1825 rwap. npe Kape la\$ CKOK A*H KOHAtea A\oiīīīiAOp, AA A* TSA M*A K&3\$T.»

Numele sînt scrise în patru colonne, pe placa cea din mijloc : 1-a columnă conține domnii țării de la Șerban V. V. și amestecați, pînă la Grigorie Glicia; 23 cu totul;

<a> 2-a columnă, ctitorii ce au zidit mănăstirea și au dani :

Preda, Radu, Stroeie; Caplea, Vlacl, Stoia; Mara, Chera, Marica; Ilinca, Barbu. Constantin; Matei, Toader, Voica; Ioan monahul, Radu, Cătălina, Daniil monah, Roman monah; Rafail monah, Negoită; Dragomir, Radu, Badea; Papa, Calotă; Cătălina, Dumitru; George,

Preda, Dragomir; Ilinca, Mihai, Caplea -Dumitru, Niculaie; Matei, Leonti monah; Crăciun, Matei. Danciu; Tudosie, Paraschiva; Radu, Preda, Vasile; 45. Aceste nume toate ce s-au scris pînă aci, iiegăsindu-le scrise la nici un pomelnic ctitoresc vechi și adevărați fiind, i-am pus la proscomidie a se pomeni în veci, în zilele mării sale Io Grigorie Ghica voievod, mitropolit Preoslîntia Sa Gregorie al Ungrov., fiind eu igumen, Chiriac, arhimandrit Rafail Căluian. 1825. Ghen.

3-a Columnă : Pomelnicul dumneai stolnicei Dumitrana Știrboaica, (38 nume). Pomelnicul dumnealor boierilor Buzești și ctitorilor :

Matei, Ancuța, Constantin; Magdalina monahia; Marica, Măria, Mihail; Ioan, Măria Niculaie; Chera, cu tot neamul, Ioan; Ștefan ieromonah cu tot neamul; Stoia, Preda, Radu Caplea, Preda, Marica; Chera, Constantin <al> 2-lea; Ilinca, Stana, Constantin; Niculaie Chiriac, Iordache; etc.

(a) 4-a columnă: Pomelnicul lui Nicodim monahul Buzescu și Constantin Buzescul. Pomelnicul părinților egumeni ce au stăpînit de pe vreme :

Ignatie ieromonah, Onufrie ieromonah, Nichifor, Gherasie, Mitrofan, Dionisie, Anania Antim, Varlaam, Ignat, Macarie, Vasilie, Roman.

Pe o a 5-a columnă laterale continuă lista egumenilor :

Niculaie, Ieremia, Ioan, Ghelasie, Partenie, Neofit, Paisie, Varlaam, Leontie, Leontie Simeon, Antonie, Ștefan, Ghenadie, Ioasaf, Arion, Antim, Roman [ti], Mitrofan, Iosif, Daniil Tarasie, Chiriac, Panteleimon, Marin, Ioan, Damian, George, Ionnă, Grigorie, Climent, Roman ...

Al doilea *pomelnic*, făcut mai de curînd de Epitropia Sîntului Mormînt conține numele următoare :

Ctitori : Vladul banul, Dumitru pircălab, Balica spătarul; frații Buzești, Radu v clucer Buzescu.

Daniași : Dragomir, vel ban ot Craiova. Radu armaș, Preda spătarul, Stroeie postelnicul — frații Buzești. Crăciun, blotoarul din Rimnic, Radu armașul din Cepturoaia. Niste Barbu, Ioan, Stan, Tatomir de la Balș, frați Buzești. Radu posteln., Dragomir spătar, Radu postebi. de la Oteteliș. Dragomir spătar. Măria băneasa, fata lui Radu clucer. Stana băneas Voica din Găvănești; Rada, Cătălina, fetele ei. Ioan, Elena băneasa lui Radu Buzescu. Iudith fata lui Mihai comisul, nepoata stolnicului Dumitru ot Filiaș. Caplea, fiica banului Tudos Matei postelnicul de la Cepturoaia. Dionisie monah, Daniil monah. Măria băneasa, soția Banului banul Milescu, Leontie monah. Luca, Stoica, Niculaie, feciorii lui Avram din Hurez Caplea Buzeasca. Radu postelnicul; Stanca, soția sa; Neața, fata sa. Partenie, Roman Rafail, călugări. Simeon preot, sin popa Angliei. Matei, Daniil, Radu, Preda, Vasilie, fra feciorii lui Vlăduț zătreanul căpitanul. Niculaie Buzescu; Măria, soția sa, fata Predei Buzeas

Printre cărțile de oficiu bisericesc, se află *Mineie* și alte cărți în limba grecească, toate din al XVIII-lea secol și numai o *Cazanie* slavonă manuscris in-folio mic, cu litere unciale; dară foile de la început și de la sfîrșit lipsesc.

3. EXTRACT DIN „CĂLĂTORIA PATRIARHULUI MACARIE AL ANTIOHIEI" PRIVITOR LA MĂNĂSTIRILE CĂLUIUL ȘI STĂNEȘTII (CARTEA V, SECȚ, XI)*

Duminică noi sosirăm la mănăstirea Jitianu; pe urmă trecurăm prin Craiova și ajunserăm la o cale foarte aspră și prăpăstioasă prin munți și văi și păduri, pe care o trecurăm cu multă anevoință pînă <pe> inserat; atunci sosirăm la o mănăstire închinată S-tului Niculaie, eu numele de *Călu*, mare, frumoasă și bine întărită. Construcțiunea ei este o lucrare nemților sau germani, și chiliile sale se întind în jurul clădirei, cu galerii exteriori. Biserica e foarte frumușică, cu clopotnița ei și totul e într-o vale încinsă de munții învecinați; asincît e o mănăstire ascunsă, și drumul pînă acolo e ascuns; căci noi sosirăm la dînsa fără să o vedea cumva, pînă ce intrarăm pe poarta ei. E o mănăstire cu mare celebritate în țară.

* A se vedea, în privința acestei *Călătorii*, cele arătate la *anexa* pag. 200 de mai sus.

Din zi de dimineață, în ziua serbării Adormirii Maiei Domnului, noi făcurăm într-însa o sfeștanie și priimirăm binecuvîntarea de la mina dreaptă a S-tului Nicolaie, care are toate degetele întregi; și aceste degete — cit de minunat se va și părea — sint unele drepte, altele indoite în forma unei mini de episcop cînd dă binecuvîntarea. Este ornată cu aur și stimată la un preț înalt. Priimirăm asemenea binecuvîntare de la o bucată din capul lui S-tul Ioan Botezătorul, pe care sint prinse pietre de o mare valoare; acestea, împreună cu bucățile de aur, formează un fel de soare împrejurii; priimirăm binecuvîntare și de la o cruce compusă de unsprezece smaragduri mari, prețuind cel mai mic o sută și cincizeci de denari. Materia interioară e aur solid. E o lucrare germană. Zisele pietre sint așezate de ambele părți și crucea e prețuită trei mii de denari. Noi n-am văzut pînă acum alta de potrivă ei. Mai avea acolo și un *epitrahiliu* de țesătură de fir, cusut tot cu mîrgăritare și cu pietre scumpe, valorînd cel puțin o mie de denari; căci persoanele ce au clădit și au înzestrat acea mănăstire daruindu-i aceste averi și bunuri erau mari boieri, cari domneau preste jumătate țara Vaia-biei. Erau chiar aceia cari ridicase pre vestitul răposatul Mihail voivod pe tron și apoi complotară în contra lui și puseră să-l omoare.

Această mănăstire, dorința noastră era d-a o lua și de a o închina Patriarhiei Antiochiei, precum sint alte mănăstiri închinată la alte patriarhii; dară nu găsîrăm mai pe nimeni, afară de egumenul și de puțini călugări, care să voiască a intra în această învoială. (*Este aci vorba de Strejești.*)

Duminică, după liturghie, ne luarăm ziua bună de la dînsa și ajunserăm iarăși la calea cea anevoioasă; și iarăși trecurăm riul Oitețul și, după prînz, ajunserăm ia un sat săpînit de fondatorii acestei din urmă minunate mănăstiri. El conține o biserică de piatră, închinată S-tului Procopie, în care a doua zi noi servîrăm liturgia.

Pe urmă noi merserăm la o altă mănăstire, care este a acelorași persoane, dedicată hramului Adormirea Maicii Domnului și numită *Stănești*, depărtată cale de două ore și situată într-o vale, în mijlocul unor păduri întinse. Construcțiunea ei seamănă cu a mănăstirii Căluului; clopolnița mai ales e cu totul asemănată cu a aceia, căci meșterii cari au clădit una din mănăstiri au fost întrebuițați și la cealaltă. Zelul de a clădi mănăstiri într-această țară e foarte mare, și ei le dăruiesc cu minunate înzestrări de moșii, țarine, vii, grădini, mori, țărani, țigani și altele. Fiecare mănăstire este locul de înmormîntare al fondatorului său, și de amîndouă laturile uși de la biserică sint zugrăvite portretele aceluia ce au clădit-o, adică boierul însuși, fiii, tata și frații lui, unul în urma altuia, de partea dreaptă cînd intri; la stînga sint soția și fiicele lui și soțiile și fiicele rudelor lui. Numele lor sint scrise pe dasupra capetelor, și toată ambițiunea lor e ca, în timpii viitorii, copiii copiilor lor să se uite la portretele lor și să zică: „Acesta e portretul moșului nostru; acesta al bunicăi noastre” și altele.

Chipul Mintuitorului nostru Iisus este pe dasupra uși și cei ce sint de amîndouă laturile sint cu minele întinse cătră dînsul și spîind: «Priimește de la noi, o sînte Hristoase, această sintă biserică, pe care am zidit-o în gloria numelui tău și răsplătește-ne pentru a noastră osteneală cu cereasca ta împărăție!»

în acea mănăstire e un izvor de apă curgătoare; dară toată localitatea e acum pus-tiită, căci titorii săi, puțin după clădire, supuseră stăpînirea ei lui Nicefor, patriarhul Alexandriei; după a căror moarte, nimeni nu o mai luă în seamă. Noi săvîrșîrăm o pomenire pentru fondatorii mănăstirii și ne întoarserăm la sat.

4. DOCUMENTE INEDITE ALE MĂNĂSTIREI CĂLUIUL, SERVIND LA ELUCIDAREA ISTORICULUI FAMILIEI BUZEȘTILOR

Din hrisoavele atingătoare de mănăstirile Căluului și Stănești, precum și în genere de familia Buzeștilor, s-au publicat mai multe pînă acum, printre care rememorăm mai cu seamă pe cele două următoare:

1. Cartea lui Eadu Șerban Basarab voievod din 23 noiembrie 7115 (1606), prin care întărește moșia Vărăștii cu Balta Albă jupînesei Preda

Din toate obiectele prețioase care existau pe la mijlocul secolului al XVII-lea în mănăstirea Găluului n-a mai rămas absolut nimic. Călugării greci le vor fi instrăinat sau vînzîndu-le în profitul lor, sau strămîndu-le în lavrele lor. în privința acuzațiunei de trădare în contra lui Mihai Viteazul, ce se face aci fraților Buzești, aceasta este o tradițiune pe care ne au păstrat-o și alți scriitori, fără însă de a se aduce temeiuri istorice în susținerea ei.

clueereasa, fiica lui Mihalcea banul și a Marulei băneasa și soția lui jupîn Eadu clucerul Buzescu (publicată de d-l Greg. Tocilescu, în *Columbii lui Traian* din 1872, pag. 291).

2. Testamentul lui Eadu clucerul Buzescu din 1 septembrie 7115 (1609), prin care dispune de averea sa în favoarea mănăstirilor Caluului Stăneștii și Dobrușa, precum și a fiului său, Eadu, a fiicei sale, Măria și a nepoatei sale de frate, Măria, fiica lui Preda banul Buzescu (publicată asemenea de d-l Greg. Tocilescu în *Foaia Societății Românisml*, București, 1870, pag. 516).

Pe lîngă aceste interesante documente, voim să adaugem aci citeva hrisoave, culese mai cu seamă din condica documentelor mănăstirii Căluului, care vor invedera și mai bine importanța acestei ilustre familii și rolul ei în societatea română, în decursul secolelor al XVI, XVII și al XVIII-lea,

Ereproducem documentele în vechi traducțiuni românești, atunci cînd ele sint scrise slavonește:

No. 1.

Hrisovul lui Basarab voievod, de la anul 1517, dat de ctitori la mănăstirea Căluului, pentru moșia vetrei lui.

Cu mila lui Dumnezeu, eu, Basarab voievod și domn a toată Țara Românească, feciorul bunului Basarab voievod. Dat-am Domnia mea această poruncă a Domniei mele, cinstit dregătorului Domniei mele, mai virtos al casei Doamnei mele, jupîn Vlad ban, și cu frate-său, jupîn Dumitru pîrcălabul, și jupîn Balica spătariul și feciorilor lor, să le fie lor în Căluul de Sus oricîtă va fi partea Albului, feciorul Rădulețului, pentru că sint fost aceste mai sus zise moșii ale Albului, bătrîne și drepte moșii de moștenire. Deci a venit Albul dinaintea Domniei mele de au dat și au închinat ale lui moșii ce s-au zis mai sus totu jupînului Vlad banul și fraților lui; drept aceea și Domnia mea am așezat pre ea cartea Domniei mele; iară după aceea, a venit Albul dinaintea Domniei mele de au pînă a zis cătră Domnia mea cum că au dat și au închinat parte din Căluul de Sus, iară Mihălești n-au închinat; iară jupîn Vladul banul, ei au scos cartea Domniei mele, ce așezat de cînd au închinat Albul; așa Domnia mea am căutat cartea și în cartea așezată închinat; și în Mihălești și în Căluul de Sus; deci acea carte nu o am crezut și am dat Albului 12 boieri ca să jure cum că n-au închinat din Mihălești; iară n-au putut să aducă la soră sau răsas de lege. Drept aceea am dat și Domnia mea jupînului Vladul banul și fraților lui să le fie lor moșie ohavnică, și feciorilor, și nepoților, și strănepoților și de nimeni să fie neputut preste zisa Domniei mele; că iată și mărturii am pus Domnia mea: jupîn Albul banul, Calotă vornicul i Harvat logofăt, i Dumitru vistier i Radu spătari, Drăghici paharnic, Harcomis, Jitianu stolnic; și am scris eu Vilsan logofăt, în Tirgoviște, noiembrie 14, anul 7025 (1517).

(Din Condica I, pag. 848).

No. 2.

Hrisovul lui Pătrașcu voievod, de la 1553, dat Oanii fost postelnic, el a făcut danie la mănăstire.

Cu mila lui Dumnezeu, eu, Io Pătrașcu voievod și domn a toată Țara Românească, feciorul marelui și preabunului Radu voievod. Dat-am Domnia mea această poruncă a Domniei boiarului Domniei mele jupînului Ganea fost mare postelnic și feciorilor lui cîți Dumitru și Vianul, ii va dăru, ca să fie lui satul Vianul, tot cu toate hotarele cele bătrîne, pentru că aceștia ce s-a scris mai sus, Vianul, el a fost bătrîn și de moștenire al jupînesei Velicai din Sătărești, pentru că, cînd au venit Mircea voievod în Țara Românească, atunci au miluit pe Ganea postelnicul cu acest sat ce s-a scris mai sus, Vianul, pentru slujba care i-au slujit prin țări și prin țări cu vîrsări de sînge. Iară după aceea, s-a găsit un evreu ucis pre acest sat ce s-au scris mai sus, Vianul; deci au fost venit maica și soția evreului de s-au apucat de acest sat ce s-a zis mai sus, Vianul, și s-au fost și pîrit dinaintea Mircii voievod. Iară într-aceea, Domnia mea am căutat și au judecat și au dat satului Vianul cum că să plătească sîngele evreului cu sînge de aspri și să fie judici. Iară într-aceea Ganea postelnicul, ei nu s-au suferit ca să-și spargă

iară cind au fost acuma, in zilele Domnului nostru Ico Matei Basarab voievod, și la vremea de petrecania mea cea de apoi, eu m-am milostivit de i-am iertat, eu de a mea bunăvoie, fără de nici o silă și drept sufletul părinților noștri și al surorii-mea Maricăi bănesei și pentru sufletul nostru și al coconilor noștri ca să ne fie pomană in veci. Drept aceea i-ații iertat ca să aibă ei bună pace de cătră jupineasa mea llinca băneasa de rumănie, și de cătră conul meu Matei și de cătră toată rudenia mea însă iertat-am jumătate de sat, cit este partea mea din Gernet; iară cine se va înălța din singele nostru și din rudenia noastră și se va ispti să spargă această pomană a noastră, să fie proclēt și afurisit de 318 părinți din Nichea și să locuiască cu luđa și cu Arie la un loc; și cind am făcut această pomană fost-au și boierii, anume: *ot Brincoveni, jupin Preda mare clucer, ot Cepturoaia, jupin. Preda spătar, nepotu-meu, ot Brătășeni, jupin Ghinea clucer, ot Curțișoara, Chircă postelnic i Matei spătar, ot Milcov, Ivan sluger, ot Vulturești, Radu postelnic, ot Balotești, Fiera postelnic, ot Tîrgoviște, jupin Ghinea coj. și Stoica neguțător*; însă ei de nu vor putea tîrpi (răbda) de sărăcie, ci vor vrea să se vînză altuia, ei să nu fie volnici a se vînde pînă nu vor întreba pre singele meu; și pentru mai mare credință pusu-mi-am pecetea mea mai jos, ca să se crează. Am scris eu *Stan logof., iul. 5, anul 7156 (1646). (Subscriși) Preda vel clucer Brincoveanul, martor. Chircă postelnic, martor. Ghinea clucer, martor. Ivan sluger, martor. George coj., martor. Stoica ot Tîrgoviște.*

Oamenii să fie in pace de rumănie, iară moșia să o ție mănăstirea Tismana.
(Subscris) *Istrate Crețulescu vel logof.*

NB. Acest înscris se află întărit printr-un hrisov al lui Matei voievod Basarab dat in Tîrgoviște, la anul 7156 (1646), iunie in 20; și apoi încă prin altul, al lui Constantin Șerban voievod, din anul 7164 (1656), mai in 20.

NO. 8.

Extracte din hrisovul lui Constantin voievod din 1656, dat bănesei Elena Buzeasca și fiului ei Mateiaș postelnicul.

Din același an 1656, iunie in 10, și de la același domn, Ico Constantin voievod, fiul răposatului Șerban voievod, există și un alt hrisov dat familiei Buzescu, prin care i se constată toată averea in acel timp. Hrisovul este mult prea întins ca să-l pot reproduce aici in traducțiune română; dară iară este mult prea interesant pentru ea să nu extrag cel puțin dintr-însul cîteva felurite notițe, pline de importanță pentru istoria familiei Buzeștilor și a stărei sociale a țării noastre in acea epocă :

Hrisovul este acordat *jupinsei Elenei bănesei*, care a fost jupineasa *jupinului Radul banul Buzescul*.

Jumătate satul *Bălăcenii* din județul Mehedinți 1-a ținut *jupineasa Elena* cu fiu-săn *Mateiaș Buzescul*, iară cealaltă jumătate era a *Predei spătariului din Cepturoaia*.

Jupin Radul clucerul Buzescul a dat siliștele *Socul, Părtaia, Cecovdii* din Mehedinți, la sinta lui mănăstire din *Călu*. Tot acesta a dăruit *Călușului* satul *Plenița* din Mehedinți, *Jupineasa Elena băneasa*, împreună cu fiu-său *Mateiaș postelnicul*, au miluit satul *Ghidiciul* din Mehedinți, la s-ta mănăst. la *Călu*, după moartea lui *Radul banul Buzescu*, cind au scos jupineasa Elena băneasa oasele lui Radu banul și pruncilor lui, de la sinta biserică din *Strejești* și le au îngropat la sinta mănăstire la *Călu*; pentru pomenirea lor a mai dat la sinta mănăstire și șase sălașe de țigani.

Satul *Granița* din Mehedinți a fost moștenire a Buzeștilor de la moși strămoși; apoi s-a întimplat vreme de fugă și au fugit Buzeștii in țara ungurească prunci mici, iară *jupineasa Măria, maica lor, și* rămas aici in țară; apoi au fost zălojit acest sat la banul Dobromir, drept 1000 de aspri; apoi, după ce au venit Buzeștii de preste munți aici in țară, ei au căzut cu rugăciune la banul... cu fiul său *Mateiaș post. Buzescu*, sin *Radul Buzescu ot Strejești*, nepot al lui Radu clucerul... *Dobromir*... și au dat banii inapoi și au dat satul iarăși la minele lor și le au făcut și carte domnească banul Dobromir la minele lor.

Apoi au dăruit titorii la sinta minăstire *Mamu*, pentru pomenirea lor, satele *Tihomireștii, Șerbski, Hreanuul, Beloști* din Mehedinți.

Radu clucerul a avut piră cu vecinii din sat din *Piatra*, județ. Mehedinți, dinaintea lui Ștefan vodă.

Satul *Predești* din Mehedinți a fost al răposatului domn Io Șerban voievod Basarab, de moștenire, cu care apoi a miluit Domnia sa pe *jupin Radul clucerul Buzescu*, pentru dreaptă și credincioasă slujbă ce au fost slujit pe Măria sa și cu vârsare de sînge inaintea Domniei sale și pentru că au fost și mai dinainte vreme de moștenire.

Radul clucerul Buzescu a dat satul *Crucea* din Dolji la mănăstirea *Căluul*; asemeni și satele *Nebunia, Mișna, Jdega, Rogojanii, Popeștii*. Tot acesta i-a dat și satul *Băjenica* din Dolji, cind au fost îngropat pe sora sa *jupineasa Măria băneasa*.

Buzeștii au făcut schimb cu călugării de la mănăstirea *Stăneștii*, dind Buzeștii satele *Poiana și Dimbova* din Gorji, iară călugării au dat satul *Cernăteștii* și jumătate sat din *Stăneștii* sate pentru sate.

Satele *Stăneștii*, județ. Vlcea, și altele au fost de moștenire *jupinului Radu clucerul Buzescul* de la moși și de la strămoși, din zilele celorlalți bătrini domni de demult, de la descăli carea țarei și au ajuns cu dreaptă și credincioasă slujbă și cu vârsări de sînge.

Sate de cumpărătoare : Satul *Curăteștii Brațului din Pomotiște*, județ. Ialomița, ei au fost toți cnezi și cu moșiele lor încă din mai nainte vreme, din zilele* celorlalți bătrini domni. Apoi, cind au fost in zilele răposatului Mihail voievod, leat 7104 (1596), iară acești de mai sus ziși oameni, de a lor bunăvoie și fără nici o silă, au venit la *Radul clucerul Buzescul* și s-au vîndut vecini, ei cu toți fiii lor și cu toate părțile lor de moșie, pe bani gata, ban de argint.

Asemene *Făureii din Pomotiște*, județ. Ialomița, au fost cnezi și cu moșiele lor de mai nainte vreme; apoi, cind au fost in zilele răposatului Mihail voievod, leat 7102 (1594), ei vîzind atita nevoie și greutate pentru biruri și n-au avut cu ce să se plătească de greutățile lor, ci au venit la *jupin Radu clucerul Buzescul*, fiind atunci *vel spătar*, ei de a lor bunăvoie și s-au vîndut vecini, ei cu fiii lor și cu toate părțile de moșie din Făurei, pe bani gata, bani de argint însă ... Apoi *jupin Radu clucerul Buzescul* încă au adăogat mai mult peste acest preț tutulor mai sus zișii vecini, bani de argint 6; face peste tot 95987. Apoi, dacă au trecut doi ani de la domnia răposatului Mihail voievod, iară *jupin Radu clucerul Buzescul* au plătit pe satul Făurei de biruri mari și de trei mari curamale turcești de 58000 de bani de argint și de 40 de boi; face peste tot, bez boi, aspri 153907, și au imbiat atunci un aspru de argint 2 bani, și au ținut satul Făurei cu bună pace la toți domnii, apoi, cind au fost in zilele răposatului Matei vodă, după moartea lui *Radu banul Buzescul*, dacă au cumpărat Șerban vistierul satul Bărăganul de județ. Ialomița, de la boierii ot Cocorești, el s-au scula și au luat un codru de ogor din moșia Făureilor jumătate, la capul Bărăganului, cu o cartă a răposatului Basarab voievod cel Bătrin, rasă de vînătorii Bărăganului, scrisă moșia Făureilor cu vicleșug in această carte, pînă in Rimnic și au ținut el trei ani tot cu vicleșug și au luat dejmă și tot venitul din acest hotar, fără nici o treabă. Apoi s-a judecat dinaintea lui Matei vodă, *jupineasa Elena* și fiul său *Mateiaș posteln.*, cu Neaga vistiereasa lui Șerban vistier și a rămas dinsa de lege.

Dirăpănații din Ialomița asemeni au fost cnezi și s-au vîndut la 7104 (1596) lui *Radul clucerul Buzescul*.

Act de înfrățire între *Radu clucerul Buzescul* cu Oprea Cucioc, la satul *Slătioarele* din Gorji, pentru care Radu clucerul a dăruit pe Oprea Cucioc cu bune haine și cu bani.

Satul *Cioroiul* din Dolji 1-a cumpărat in părți *Radu clucerul Buzescul* și 1-a dăruit mănăstirei *Căluul*, iară in zilele lui Matei voievod, s-au sculat vecinii cu o carte mincinoasă cind ia Petru voievod, fiul lui Mircea voievod, zicind că sint cnezi și s-au judecat in divan cu Ioan egumenul de la Călu și cu *Radu banul Buzescul*, titorul mănăstirei și, după ce au jurat ei strîmb și fără dreptate, s-a adevărit cu 24 boiari precum acei vecini i-au apucat legătură lui Mihai vodă pe moșia Cioroiul a sintei mănăstiri, iară nu la patriile lor, ca să scapă de vecinie.

Elena băneasa era fata lui *Papa fost mare logofăt*, care i-a dat de zestre satul *Comișan* din Teleorman.

Măria băneasa era soră cu *Radu banul Buzescul*; iară *Preda spătariul ot Cepturoaia* era nepotul *Radului banul Buzescul*.

Moșia *Drăgoieștii* cu 45 alte trupuri de moșii și cu țigani au fost de baștină ale Buzeștilor, de la strămoșii lor, de la *jupineasa Neaga, fiica lui Duducu* și de la fiul său *Maneș Ghizdăuț* și de la sora lui *jupineasa Dumitra* și *Vlădaia*, încă din zilele domnilor celor vechi de la Vlad voievod fiul lui Vlad voievod, cind au fost cursul anilor 6996 (1488); apoi perziu cărțile, le a găsit *Preda Brănescu clucer* la *Nanu postelnicul din Bărbătești* și le au cumpărat de ia dînsul și i-a dat *ugh* 70 și au deschis piră dinaintea lui Leon vodă și lui Matei vodă cu *Radu banul Buzescul* și cu nepotu-său *Preda spătariul din Cepturoaia*; dară la 7143 (1535) a dat Matei vodă o carte prin care arată că Brănescu nu are drept. Cu toate acestea, su Constantin vodă Basarab, Vlad logofătul Brănescu, fiul lui Preda clucer Brănescu, iară s-

ridicat cu piră asupra *Elenei bănesei* și a fiului său *Mateiaș posteln.*, (căci *Radu banul Buzescul* murise); au stat boieri mari invidioși. Buzeștii au dat ceva moșii și țigani Brăseștilor, cari le au dat la mină înscris cum că de se vor mai scula împotriva lor pentru moșiele Drăgoieștilor, să aibă a da *ughi* 1000 și să primească și bătaie în divan 1000 de bețe, fiind Ștefan mitropolitul și toți boierii divanului marturi.

Constantin voievod zice că a văzut la Buzești „Hrisoave vechi și cărți vechi de la toți domnii vechi și rupte și mizgălite și încă și multe cărți de moșii perdute, cinci se sculară jăfuiitorii și tîlharii de jăfuiiau toată țara”.

No. 9.

Cartea Predei vel logofăt din 1659 pentru judecata cu oamenii din satul Eabenit.

Jupan Preda mare logofăt, ispravnic scaunului Craiovei. Dat-am cartea noastră la mina părintelui Nichifor, egumen ot sinta mănăstire de la Căluș, unde este hramul S-tului Nicolaie,, pentru că au venit aici înaintea noastră, de față cu niște rumâni din sat din *Răbești*? anume Ftore Ivănuș ego Drăgoi și cu Ilie și cu frații lui, anume Radul i Stoian; așa zice părintele egumenul cum că sint rumâni ai mănăstirei, de moșie de acolo din sat din *Răbești* și au arătat părintele egumenul și hrisovul sintei mănăstiri de cumpărătoare și de legătura lui Mihai voievod, cum că i-au apucat și legătura lui Mihai voievod acolo în sat și au fost de atunci și pînă acum tot rumâni; iară părintele egumenul le au dat lege aici dinaintea noastră ca să jure cu 12 oameni cum că nu sint rumâni și cum că nu i-au apucat legătura lui Mihai voievod acolo în sat în *Răbești*; deci, de vor putea jura, să fie niște oameni; iară ei de lege nu s-au putut apăra cum că i-au apucat legătura lui Mihai voievod acolo în sat și au rămas de lege și de judecată. Drept aceea am dat și noi această carte a noastră părintelui egumen și sintei mănăstiri, să fie rumâni ohavnici, cum au fost de la Mihai vodă pînă acum, așisderea și de aici înainte. Aceste am scris si într-alt chip să nu fie, că așa este porunca noastră. Mai 20, anul 7167 (1659).

(Subscris) *Preda log.*

No. 10.

Înscris al Barbului cuparul și Gapelei Buzeascăi din 1662 pentru vînzarea satului Cernet.

Adică eu *Barbut cuparul*, împreună cu *jupîneasă mea Caplea, nepoată a răposatului Prede i banul Buzescu ot Cepturoaia*, scriem și mărturisim cu acest al nostru zapis, ca să fie de mare credință la cinstita mină Măriei sale domnului nostru Ico Glogorie Ghica voievod, cum să se știe că, făcînd Măria sa mănăstire aici în țară la *Cernet* și fiind acea moșie a noastră jumătate de sat, vîndut-o-am Măriei sale toată partea noastră de moșie și cu tot venitul ei drept bani gata *ughi* 100 și o am vîndut noi această moșie ce scriem mai sus, de bunăvoia noastră și fără de nici o silă și am luat toți banii gata întru minele noastre; însă am vîndut Măriei sale această jumătate de sat, moșie fără de rumâni, ca să-i fie Măriei sale moșie stătătoare în veci, și la tocmeala noastră fost-au toți boierii divanului, mari și mici, cari își vor pune mai jos iscăliturile și noi încă pentru mai adevărată credință, ne am pus mai jos pecețile și iscăliturile ca să se crează. Noi emv. 9, anul 7171 (1663).

(subscriși) *Barbut cupar*
Paraschiv pah.

Caplea
Matei posteln.

No. 11.

Înscrisul Caplei, fata jupînesei Măriei, fiica lui Preda banul Buzescul din 1673.*

Adică eu, *jupîneasă Caplea*, fata jupînesei Măriei, nepoata banului Predei din Cepturoaia împreună cu nepoții mei, cari sint din soră-mea *Chera*, anume *Ilinca*, *Barbu* și *Constantin*^ scris-am și mărturisit-am cu acest al nostru zapis, ca să fie de mare și de bună credință 3a mină părintelui Ignate, cari este egumen la sinta și dumnezeiasca mănăstire ce se cheamă *Căluș*, unde este hramul sintuului și de minuni făcătorului> Nicolaie de la Mira Lichiei, cum să se știe cînd au fost la moartea *Radului clucerul Buzescul* care a fost frate cu moșul nostru Preda banul ot Cepturoaia, fost-au făcut zapisul lui cu mare blestem cum, în urma lui de nu va rămînea nimene din feciorii lui și va fi cineva din nepoată-sa Mara, care au fost fata frăține-său Predei banul, moașa noastră, să aibă a ține din toate moșiele Radului

clucerului și din ale frăține-său Stroie stolnicului jumătate, iară altă jumătate de moșie <a> Radului cluc. și a frăține-său Stroie stol. să aibă a ține mănăstirele Căluș și Stăneștii deci, cînd au fost acum în zilele Măriei sale domnului nostru creștinul Grigorie Ghica voievod iară egumenul Ignate de la Căluș, văzînd că n-au rămas nimeni din coconii Radului cluc de s-au pîrit cu noi de față; deci Măria sa domnul nostru au judecat pe dreptate: să fie mănăstirile moșie de ale Radului clucerului și ale frăține-său Stroie stol., precum scrie în zapis și s-au dat și pre seama boierilor celor mari să aleagă din toate moșiele partea mănăstirilor: iară noi de a noastră bunăvoie ne am tocmit și ne am împăcat cu părintele Ignate de la Căluș de i-am dat moșie partea mănăstirei Calmului, satul *Tomșani* cu toată moșia din hotar pînă în hotar și cu toți rumânii ciți se vor afla din *Tomșani* ot județ. Vilcea și iară am mai dat satul *Poiana*, partea noastră, a treia parte de moșie de preste tot hotarul și cu rumânii ciți au fost ai noștri de acolo; din *Rotunda* de preste tot hotarul a treia parte și aceste moșii sint toate în județul Diului(?) și o moșie din județul Romanșilor ce se cheamă *Comisul*, toată cu tot hotarul. Dat-am și țigani, sălaşe 60, și am dat aceste moșii și țigani ce scriu mai jos sintei mănăstiri, să fie stătătoare în veac, ca să fie de întărire mănăstirei și de pomană și ctitorilor în veac, și cînd am făcut aceste zapis al nostru, fost-au mari boieri mărturii, cari vor iscăli mai jos, și noi pentru adevărată credință, ca să se crează pînă tot locul, în jos ne am pus pecețile și iscăliturile, ca să se crează; și s-au scris în București mai 14, anul 7681 (1673). Scris<-au> *Balea logofăt ot Dolbova.*

Eu Constantin sin Matei post. ot Cepturoaia,
Eu Petru Mihălescu mart. . . .
Eu jupîneasă Caplea. Eu jupîneasă Elena.
Eu Barbu sin Matei post. ot Cepturoaia
Eu Ilinca jupîn. lui Matei post.

No. 12.

Hrisovul lui Grigorie voievod din 1673, pentru închinarea mănăstirei Căluș la Patriarhia din Ierusalim.

Cu mila lui Dumnezeu, Ico Grigorie, voievod și domn a toată Țara Românească feciorul marelui răposat Ico George Ghica voievod. Dat-am Domnia mea această poruncă Domniei mele sintei și dumnezeieștei cetăți a Ierusalimului și cinstitului și preaslăvitului lui Dumnezeu ales, părintele nostru Chir Dosoftei Patriarhul, ca să fie sintei și dumnezeieșii patriarhii mănăstirea ce se cheamă Căluș de aici din țara Domniei mele, unde este hramul S-tului Nicolaie din Mira Lichiei, făcătorul de minuni, să aibă a o stăpîni și a o ține sinta patriarhie cu bună pace, pentru că această mănăstire ce scrie mai sus este zidită și înălțată dintru temelie ei de răposatul *ban Radul Buzescul* și adausă cu sate, cu rumâni, cu țigari cu de toate de ce trebuiesc sintei case; și după ce o au adaos cu de toate, încă dintru viața lui, el au fost pus gînd bun întru inima lui cătră unul Dumnezeu ce e în Troiță slăvit, de au fost dat și au fost închinat această mănăstire la Sintul Mormint al Domnului nostru Iisus Hristos, cu toate satele și cu tot venitul ei, cu zapis de închinăciune de la mina lui, ca să o obladuiască și să o stăpînească sinta și dumnezeiasca patriarhie, să-i fie de ajutor și de întărire, iară răposaiților ctitorilor de vecinică pomenire și pînă au fost banul Radul Buzescul viu, tot au fost ținut sinta patriarhie această mănăstire cu bună pace. Iară după moartea lui, cînd au fost în zilele răposatului Matei voievod, iară niște rude ale Buzeștilor dîntu nepoată de fată, ei s-au fost sculat de au luat de la sinta patriarhie această mănăstire și scrie mai sus pe seama lor, fără nici o dreptate; și neviind alți patriarhi de atunci încoace aici în țară, și neavînd cine căuta de această mănăstire, o au stăpînit rudele Buzeștilor, fără de dreptate, neavînd nici o treabă; iară după aceea, cînd au fost acum, în zilele Domniei mele, al doilea rînd de domnie a Domniei mele, aducînd Dumnezeu pre cinstitul și pre fericitul părintele nostru Dosoftei, patriarhul, aci în țara Domniei mele, și căuînd de tot sintele mănăstiri cari sint închinare la Sintul Mormint, aflat-au această mănăstire ce scrie mai sus, lipsită și ruptă de cătră sinta și dumnezeiasca patriarhie și impresurată de rudele Buzeștilor, cari n-au avut nici o treabă; într-aceea, cinstitul și fericitul părintele nostru care mai sus se pomeniște, văzînd așa, făcut-a Sinția lui cartea Sinției sale scrisă cu mare blestem și groaznică afurisanie asupra tuturilor, care cum va ști să mărturisească de această sintă mănăstire: fostu-o-au închinat Radu Buzescu, ctitorul ei, silitului Mormint încă dintru viața lui, -au nu o au fost închinat? Deci au venit înaintea Domniei mele trei egumeni anume: ieromonahul Nichifor, ierom. Ignate, ierom. Gherasim, cari au fost înainte vreme locuitori la această sintă mănăstire de la răposatul Matei voievod de au mărturisit năin Domniei mele în divan cum că această mănăstire o au fost închinat banul Radul Buzescul tncă dintru viața lui Silitului Mormint și au mărturisit și toți boierii divanului Domniei mele mari și mici, cum că adică Radul o au fost închinat cum scrie mai sus, numai neavînd

cine să caute de dinsa, au rămas a o stăpini acele rude ale Buzestilor. Deci Domnia mea, văzînd aceste mărturii și văzînd o carte a răposatului Matei voievod și altă carte a fericitului și răposatului bunului Paisie patriarhul, intru care scrie că să aibă a fi și a stăpini această mănăstire Sintul Mormint, precum este închinată de ctitorii ei; deci Domnia mea încă am dat și am întărit cu această carte a Domniei mele ca să aibă sinta patriarhie de la Ierusalim a ține și a stăpini această mănăstire ce scrie mai sus, cu toate veniturile ei, să puie egumeni și călugări să fie locuitori acolo pre cine va vrea și ce ar fi venitul, să fie spre ajutorii Sintului Mormint; iară alt nimene treabă să nu aibă, nici ctitorii, nici alt nimeni, făr' numai Sintul Mormint; și am întărit Domnia mea cu blestemuri, în urma petrecerei Domniei mele, pe cine va alege Domnul Dumnezeu a fi domn și biruitor țării acestei, încă il rog cu numele lui Dumnezeu să aibă a întări mila și dania banului Radu Buzescu pe tocmeala cum scrie mai sus. Cum pre acela Domnul Dumnezeu să-l păzească și să-l hrănească intru Domnia lui, ca să fie la repaus intru vecinie sufletul lui; iară carele nu va îngriji nici va întări această danie și închinăciune, acela să fie sub blestem, anatema și afurisit de Domnul nostru Vlădică Iisus Hristos și de 318 sinți părinți de la soborul Nicheii; parte să aibă cu Iuda și cu afurisitul Arie la un loc. Amin. Iată și mărturii am pus Domnia mea : cinstitul și pre-sințitul părintele nostru Chir Vlădică *Varlaam* mitropolitul țarei și Chir Ștefan episcopul Rîmniciului și chir *Grigorie* episcopul Buzăului și *George banul* cel bătrîn și *Stroie vornicul* cel bătrîn, și *Vintilă vel ban* și *Neagoie vel vornic* și *Chircă vel logof.* cel bătrîn și *Ivașco vel logof.* și *Iordache Sturza vel spăt.* și *Hrizea vel vist.* și *Badea vel cluc.* și *Stoica vel port.* și *Borcea vej pah.* și *Preda Poienarul vel stolnic* i *Matei vel poștei,* și *Stroie vel pîrcălab* și *Radu vel serdar* i *Răduț Bengescu vel slug., Dumitrașcu vel medeln.* și *Uie vel pîtar* și a scris *Radul al 2-lea logofăt,* iunie 19, anul 7181 (1673).

(din *Condic, pag. 841.*)

No. 13.

Hrisovul lui Șerban voievod din 1680, pentru strîngere de oameni de seuteală.

Cu mila lui Dumnezeu Ico Șerban voievod și domn a toată Țara Domniei mele cea Românească, nepot marelui și prea bunului răposat Ico Șerban Basarab voievod, dat-am Domnia mea această poruncă a Domniei mele cinstitului și prea slușitului nostru Chiriu Chir Dositei patriarhul de la Sintu<-> lui Dumnezeu Mormint și al Ierusalimului și a toată Palestina i altele; ca să fie volnic cu această carte a Domniei mele de să aibă a strînge sirbi, greci, albănași, moldoveni, ungureni, oameni străini făr' de bir, făr' gîlceavă, nescriși nicăiri ia vreo treabă, aici în țara Domniei mele, să facă slobozie pe moșia *Vertina* din județ. Romanăți, însă case 15, care moșie este a sintei mănăstiri Căluil, hramul lui Sintul Nicolaie, ce este închinată la sinta și dumnezeiasca cetate a Ierusalimului, unde este mormintul Domnului și Mintuitorului nostru Iisus Hristos, ca să fie de ajutor acești oameni acolo la acel loc. Iară de cătră Domnia mea vor fi în pace și iertați de birul slujitoresc și de birul țarei, de miere cu ceară, de găleată și de fin, de seamă, de zaherele, de care de oaste, de sataralele ce sint pre silîști, de dejmărit, de oierit, de cai împărătești și de cai de clacă și de podvodă, de mertici de conace și de toate dăjdile și mîncaturile cite vor ieși peste an de la vistieria Domniei mele ; de cătră nimeni val sau bintuială să n-aibă, pentru că fiind această mănăstire Căluil închinată la sinta și dumnezeiasca cetate a Ierusalimului și sub ascultarea cinstitului și prea sințitului părintelui nostru chir Dositei patriarhul acelu sint loc și avînd acolo multă cheltuială și mare nevoie și supărare în toată vremea din necredincioșii și ereticii păgîni, Domnia mea m-am milostivit de i-am iertat pre acești oameni de toate, cum scrie mai sus, ca să poată fi de întărire și de ajutor acelu sint loc. Drept aceea, poruncesc Domnia mea și vouă tutulor slugilor Domniei mele, veri care cu ce slujbă veți îmbla acolo într-această parte de loc, dacă veți vedea această carte a Domniei mele, iară voi toți să vă feriți și în bună pace să lăsați pre acești oameni de toate, precum scrie mai sus ; că veri care s-ar ispiti a le face vreun val măcar ori de ce, peste porunca Domniei mele, unii ca aceia mare certare și rea scirbă va petrece de cătră Domnia mea ; și am întărit Domnia mea această milă și cu blestem, pre care va alege Domnul Dumnezeu a fi domn și biruitor Țarei Românești în urma Domniei noastre^ au din neamul Domniei mele, au dintr-ait neam, încă rog cu numele lui Dumnezeu ce este în Troiță slăvit, să aibă a înoi și a întări această milă a Domniei mele pre tocmeala ce scrie mai sus ; iară care nu va înoi și va întări, ci va călca și va sparge, acela să fie afurisit și blestat de Domnul și Mintuitorul nostru Iisus Hristos și de 318 sinți părinți ce au fost la Nichea și să aibă parte la un loc cu Iuda și cu afurisitul Arie în veci. Amin. Că iată și mărturii am pus Domnia mea : *juțin Radul Năsturel vel ban* i *pan Hrizea vel vornic din Țara de jos, pan Radul Crețulescul vel logofăt, pan Radul Mihălescul vel vistier, pan Mihai Cantacuzino*

vel spătar, pan Vlad Cocreșcul vel clucer, pan Constantin Brîncoveanu postelnic, pan Dumitrașcu vel paharnic, Borșul Filip vel comis, Alexandru, al 2-lea stolnic, pan Mihul Braț. vel pîtar ; Șerban vel logofăt. Mart. 2, anul 7188 (1680).

(*Din condic, pag. 844.*)

No. 14.

Extracte din Catagrafia mînăstirei Căluil făcută la anii 1739—1740.

— 61 bucăți hrisoave domnești și cărți pentru stăpînirea moșiilor și alte bunuri ale mănăstirei (indicate anume fiecare cu provenința, data și scopul său).

— Numele moșiilor acestei mănăstiri:

1. Moșia *Căluil*, în care este mînăstirea pe dinsa ; *Lazuri, Plopîi, Broșienii* i *Mizganii,* acestea sint toate într-un hotar împrejurul mănăstirei.
2. Moșia *Virtoapa* ot sudstvo (județul) Romanăți
3. „ *Perișanii* ot tam (tot de acolo).
4. „ *Cornetul* ot tam.
5. „ *Cioroiul* ot sud. Dolji.
6. „ *Vianul* ot tam.
7. „ *Piscul* ot tam.
8. „ *Răbeștii* ot tam.
9. „ *Tomșani* ot sud. Vilcea.
10. „ *Plesnita* ot sud. Mehedinți.
11. „ în *Lipov,* în *Răsipti,* în *Ulciori* neaieasă, ot tam.
12. „ în *Corbeni,* și o moară.

Se adaoge 6 *vii* în diferite locuri, 70 *sălaşe de țigani* și *vite,* adică : 9 *boi,* 2 *cai,* iep

86 *oi,* 37 *rîmăiori,* 124 *stupi,* 2 *măgari* la *oi.*

Arginturile mănăstirei:

- o cruce ferecată cu argint și cu 6 pietre,
- o cădelniță de argint poleită,
- o evanghelie sirbească cu blănille de argint și poleită,
- o cupă de argint veche, fără scaun,
- două pahare de argint, unul poleit,
- o tipsie mare de argint de sfeștanie,
- cinci candelile de argint, una stricată,
- un potir și un discos și o zvezdă, toate de argint și poleite,
- două liturgii de argint pentru sinta comunicătură.

Urmează *odăjdiele,* în nnmăr de 10 *sfite,* 3 *stiliare* și 2 *epitrafi*

descrise anume fiecare.

Odoarele sintei mănăstiri :

- sinta mină a S-tului Nicolaie ferecată cu aur și cu grăunțe de mîrgăritari și cu galbeni de ... și cinci pietre verzi,
- un ghiordan de mîrgăritari cu 10 smaragduri și cu 2 bășicuți de aur,
- un ghiordan de mîrgăritar mărunt și cu beșicuți de fir,
- un șir de mîrgăritari cu 3 galbeni,
- două basmale cu care se înfășură sinta mină.

Vin apoi cărțile bisericești, tipărite românește, grecește și sirbește. în număr de 17 bucăți, apoi arăturile și în fine bucatele ce s-au strîns cu plugul mănăstirei și din dejma de pre moșii, precum și cheltuielile acelu an.

Mogoș spătarul Mogoș banul
Giură logofătul[^]iu^{_}
p S S Hoiv[^]t Mogoș Măria

5. TABELA GENEALOGICĂ A FAMILIEI BUZEȘTILOR, ÎNTOCMITĂ CU AJUTORUL MONUMENTELOR ACESTEI FAMILII ȘI AL UNOR DOCUMENTE VECHI

<a> „-«PERIOD C E P T O R O A I A S .

— de la 1518 încoace . . . (Buzești)

N.B. în starea cunoștințelor noastre asupra familiei Buzeștilor și ținînd seamă de lipsa oricăror noțiuni precise de genealogie păstrate din vechime ; apoi judecînd încă cît este de anevoioasă restituirea filiațiunilor în epoce cînd numele de familie arareori se înscria pe documente și era în perpetuă fluctuațiune, iară numele de botez se alătura singur pe lîngă un titlu de boierie, care și acela se modifica adesea; căuțiocl a învinge, pre cît s-a putut, toate aceste anevoințe, am întocmit următoarea tabelă, în care familia Buzeștilor ni se prezentă în trei epoce diferite ale istoriei noastre, fără ca să putem găsi pînă acum legătura genealogică între aceste 15 trei stadiuri ale familiei.

Dumitru pircălabul VLAD BANUL BUZESCU, 1518 Baliea spătariul
RADU ARMAȘUL BUZESCU
= Măria (din Boldești?)

PREDA BUZESCU, BANUL CRAIOVEI f 1612 = Cătălina
RADU CLUCERUL BUZESCU (Armaș spătariu) t 1610 = 1° Stanca f 1590 = 2° Preda fiica banului Mihalcea
STROIE STOLNICUL BUZESCU t 1602 = Sima

Pe de altă parte mai sînt, chiar și în grupa a treia, cea mai apropiată de noi și mai bogată în sorginți, multe nedomiriri; astfel încît facem rezervele noastre asupra deplinei exactități a arborelui genealogic, mai cu seamă în ramurile sale femeiești și colaterali.

(?) Preda spătariul = MARA din ^ Cepturoaia f 1635 1 [Văduva lui 1 Paraschiv 1 paharnicul]
RADU BANUL BUZESCU din Strejești J1648 = Elena băneasa
MĂRIA BĂNEASA = lord. Catargiu ban
(?) STROIE POSTELNIC f 1589

20 TABELĂ GENEALOGICĂ A FAMILIEI BUZEȘTILOR

I-ul PERIOD

(Din Hrisovul Buzeștilor de la 1656, în cele privitoare la moșia Drăgoieștii)

— De la anul 1488, sub domnia lui Vlad voievod, fiul lui Vlad voievod. — (Duceștii)

?

I

Duducu

I

Jupînița Neaga

Manea Ghizclavăț

Vlădaia Dumitra[^](l) Tudor logofăt (în portrete murali la Stănești)

DAVID MARICA ILINCA PREDA

-f prunci

CAPLEA CHERA ILINCA = (?) Matei postelnic din Cepturoaia t 1675
~ *u,aTMi , / fi**** * * * *
I | Buzescu?/
I

Barbu Constantin | 1733 = Măria Ilie Niculaie

Fiera, colonel in armata rusească Constantin

<al> II-lea PERIOD

3Q (din inscripțiunile și portretele murali și hrisoavele STĂJVEȘTILOR)

— de la 1527. (Mogoșești)

Păuna - Preda Radu Constantin f 1833
Șerban
vornicul Știrbei D-na Elena Darvari D-na Aristia Gradișleanu

TABELĂ
DESPRE AȘEZĂMINTELE ANTICE

Comuna	Δ TUMULI (MĂGURE ȘI MOVILE)				≈ VALURI ȘI ȘANȚURI	CETĂȚI	
	a) Denumirea	b) Dimensiuni		c) Forma			d) Situațiunea
		Nălț.	Perimetru				
lanea	Măgura în șir Măgura Ji do va	4 st.		Con trunchiat	N.	Plasa	
Grojdibodul	Măg. Rusăneasca	9 st.		Virf ascuțit	0.(650 st.)	Șanțuri ele cetate (?)	
	Măg. Mare „ fără numire	9 st. h ₁ st.	f st. l 12 st.	Virf rotund Virf rotund	O V.		
	Măg. Cazelor (vechime Percinui)	5 st.	45 ..	Virf rotund	V(150st.) in cătunul Hotarul		
	Măg. Ascuita Tîmpa	5 ..	45 st. 29 st.	Virf rotund Virf rotund	N(350 st.) id. intre Grojdibod și Hotăra	O.	
Gura Padinei	Măgurele : Ulsei, Goalelor, Cazelor, Dragoi, Stanului, Nicolici Măg. Voinii, Manea, Boldul-mare. Boldul-mic, Neică, Florilor, strechea, Istrate, Trei mäguri cu nume ne cunoscute				N.		
Vădastra	Măg. Feteloa	5 st.	225st.	Virf de con trunchiat	S.V.	Cetatea Seuheni la V. formă pentagon . 1600 st. p. nalț. 3 st. incungiu rată c" un pîriu larg de 3 st	
	„ fără numire	6 st	625st.	Virf rotund	in centrul comunei		
	Alte mägure	„	„	„	„	„ aceeași mărime	

SINOPTICA
DIN JUDEȚUL ROMANAȚI

~ CĂI SI PODURI

RUINE DE ZIDIRI

• SILIȘTE DE VECHI LOCUINȚE

\$ BISERICI SI MĂNĂSTIRI EXISTENTE SAU RUINATE

CIMITIRE, MORMINTE, SARCOFAGE

Q. DESCOPERIRI DE OBIECTE DIVERSE : INSCRIPTIUNI, MONETE, OLĂRIE, ARME SI ALTELE

Balta

Gropi in pămînt

Inscriptiuni romane pe bronz : *t abulae honestae missionis*

1 într-o parte a cetății sint vetre de locuințe însemnate prin cărbuni și cenuse, unde se găsesc numai numeroase vase grosolane de pămînt, precum și nenumărate unelte primitive de cremene și alte pietre, de os și de coarne; asemenea și oseminte de patrupede, scoici, melci etc. O singură daltă de aramă nativă.

2 în alt loc, rămășițe de cetate clădită cu cărămizi, unde se găsesc arme de metal, olărie mai perfectă și monete romane de la Filipp Arabul.

A TUMULI (MĂGURE ȘI MOVILEI)

COMUNA	b) Dimensiuni			c) Forma	d) Situațiunea	VALURI SI ȘANȚURI	0 CETĂȚI	~ CĂI SI PODURI	RUINE DE ZIDIRI	• SILIȘTE DE VECHI LOCUINȚE SI SATE	\$ BISERICI SI MĂNĂSTIRI EXISTENTE SAU RUINATE	+ CIMITIRE, MORMINTE SARCOFAGE	O DESCOPERIRI DE OBIECTE DIVERSE : INSCRIPTIUNI, MONETE, OLĂRIE, ARME SI ALTELE	
	a) Denumirea	Naț.	Perimetru											
Țiia Mare														
Potlogeni	Măg. mare fără numire				V(700 st.)									
Rusăneștii	Măg. <i>Ieni</i>	43 st.			1a V. (1700 st.) dec. Ru săneștii de Jos									
	„ lui <i>Ion Ciobanul</i>	8 st.	40 st.		1a V. (1700 st.) de c. <i>Jieni</i>							Schelete ingroate in movile	Inscripțiune romană pe stelea funerarie a lui <i>Aelius Valens</i>	
Scărișoara	Măg. <i>cu crucej</i>	7 st.	30 st.		S.V.									
	Măg. <i>lui Gîrdu</i>	1 7 st.	30 st.		V.				€ co h i					
Gostavăț Slăveni	„ lui <i>Stoian</i>	7 st.	30 st.		N.V.				Calea romana cu cărămizi				La S. de măg. lui; Girdu, lespezi de cărămizi (ale căiei romane desigur)	
Stoieniști									Calea romana in mijlocul comunei, cu Șanț întreit și un turn pătrat.				Cărămizi pătrate, fragmente de sculpturi, basorelieve in marmore, provenind din templul subteran al zeului Mithra, unele cu inscripțiuni votive; monete romane.	
Fărcașele	Măg. fără numire	10 st.			1a V. de comuna Fărcașenii de Sus				Calea romana ; iăț. 5 st., tiăț. 1 1/2 palm.					
	„ „ „ Măg. <i>Fărcașanului</i>	2 st. 3 st.	7 st. 10 st.		La S. de Fărcașenii de Mijloc				Calea romana ; iăț. 5 st., tiăț. 1 1/2 palm. Calea romana	La N. rui- nele caselor lui Popa Stoica peste care s-au zidit altele noi	La N. de Fărcașenii de Mijloc, in cîmpia <i>Scorii</i> urme de sat și de ta bără	Urme de biserică la N.		
Țiofărăni														
Fălcoi														
Dobrosloveni														
Recica sau Antina	Mov. <i>lui Alesandru</i>		și alte numeroase movile						Calea romana ; lăț. 8 metri iăț. 1 m. Calea romana					
									Căi romane cu diferite direcțiuni				Sarcofage cu schelete și monete romane	in sarcofage, pe lingă schelete sint : vase, rămășițe de veștminte și ornamente și monete romane de la Antonini pină la Sever.

COMUNA	a) Denumirea	b) Dimensiuni		c) Forma	d) Situația	VA- LURI SI ȘAN- ȚURI	D CETĂȚI	— CĂI SI PODURI	RUINE DE ZIDIRI	• SILIȘTE DE VECHI LOCUINȚE SI SATE	§ BISERICI SI MĂNĂ- STIRI EXI- STENTE SAU RUINATE	+ CIMITIRE MORMINTE; SARCO- FAGE	H DESCOPERIRI DE OBIECTE DIVERSE : INSCRIȚIUNI, MONETE, OLĂRIE, ARME SI ALTELE
		Nalț.	Peri- metru										
Caracal							cărămidă cu urloaie de lut pentru apeducte, cupatoare pentru cără- midă etc.						Altar votiv al <i>Nemeșidei</i> : idem, <i>Iupiter tutator</i> ; idem <i>Dianeii Latoide</i> ; stele fu- nerare <a> <i>Claudiei Amba</i> , <a> lui <i>Antonius Nicanoris</i> . S-au găsit asemeni nume- roase sculpturi fragmen- tate, pietre gravate, obiecte felurite de metal și mo- nete romane în mare num- măr. La Caracal sau mai bine în vecinătăți s-au făcut însemnate aflări de mo- nete romane : 1. 7000 bu- căți denari de argint de la Constantin I pină la Grațian. - 2. idem 3000 bucăți cam din aceleași epoce. La Caracal s-au adus multe obiecte antice din Recica.
Deveselul	două movile	6 st.	20 st.										
	movilă	6 st.	20 st.										
Radomirul	Măg. dela	2 st.	31 st.										
	<i>Stâncița</i> nu- mită și măg. dela <i>viiile</i> <i>Hagiului</i>												
	Măg. <i>Jdolani</i>	2 st.	35 st.										
	Măg. <i>Măiu- gului</i> (numi- tă și măg. <i>Apărătoare</i>)	3 st.	40 st.	Forma pi- ram, Virf trun- chiat									
	Măg. <i>Dum- bravei</i>	2 st.	30 st.	Virf țuguat!	O.								
Biosti	Măg. <i>moște- nitor</i>		41 st.	Virf trun- chiat	N.								
	Măg. <i>Hirca</i>		18 st.	idem	N.								
	Măg. <i>Băsicuța</i>		9 st.	idem	N.								
Căcăleți	" <i>Turcului</i>	5 st.	27 st.	Virf trun- chiat	S.								
	<i>Mare mică</i>	4 st. 3 st.	24 st. 18 st.										
	<i>Cornii</i>	4 st.	15 st.										
	<i>Barzei</i>	6 1/2 st.	34 st.		N.								
Zănoaga	<i>Purceleii</i> lui <i>Căpă- țină</i>	4 st. 3 st.	17 st. 1.40 st.	Virf de 2 st.	O.								
	" mare	4 st.	50 st.	Virf de 2 st.	V.								
	Măg. mare de asemenea mărire	la S. 48 st.			S.								

gropi, șan-
țuri și ruine
în locul nu-
mit *Livadia
boierească*
sau și *Stu-
pina*

Ruine de o
biserică ve-
che la locul
Motea; o
cruce de
piatră cu
inscripțiune
Urme de sat
vechi

Monete vechi și spărturi
de oale

Arme vechi, oale vechi și
olane de lut, la S.

COMUNA	Δ TUMULI (MĂGURE ȘI MOVILE)					VA- LURI ȘI ȘANȚURI	CETĂȚI
	a) Denumirea	b) Dimensiuni		c) Forma	d) Situați- unea		
		Nălt.	Peri- metru				
Viișoara	Măgură (fără numire)	la mij. 44 st. la O. 34 st.	480 st.	Formă ovale	în centrul comunei	Brazda lui No- vac, lărg. 2 st. nălt. 1 st.	
Sopirlia	Mai multe măgure	3 st.	11.12 st.	Virf ascuțit	N.	Brazda lui Novac la N. lărg. 4 st. adinc. 3 st. pă- mintul scos spre S	
Dobrunul						Brazda lui Novac prin mij- locul co- munei	
Osica de Sus						Brazda lui Novac la N. lărg. 1 1/2 stin., nălt. 2 1/2 stin. pământul scos spre S.	
Brâncovenii						Brazda lui Novac la S. lărg. 1 1/2 stin. nălt. pămîntu- lui scos 1 st.	
Ienușeștii Și Piatra							

Piasa

GĂI SI PODURI	1-1' 1 RUINE DE ZIDURI	SILIȘTE DE VECHI LOCUIŢE SI SATE	J BISERICI SI MĂNĂ- STIRI EXI- STENTE SAU RUINATE	+ CIMITIRE MORMINTE, SARCO- FAGE	Q DESCOPERIRI DE OBIECTE DIVERSE : INSCRIPTIUNI, MONETE, OLĂRIE, ARME SI ALTELE

Oltul de Sus

Calea ro- mană dela] S. spre N. larg. 4 st.	Ruine de zi- diri în locul numit Ciu- tăria : case- <le> lui Ghi- nea Vistierul	O groapă mare numi- tă Gaura Șo- pîrlei	0 biserică ruinată la V în locul Ză- podia lărg. 6 st. grosi- mea zidului 1 st.		O comoară cu obiecte pre- țioase : inele, brățări, ta- lere, boabe de mărghăritar, etc.
Calea ro- mană				Oseminte în tronuri, la adincime de 7 palme în dealul de- spre N. și la marginea calei roma- ne.	
Calea ro- mană la V.	La O. ruine- le caselor fa- miliei brin- covenеști su- praf. 3 po- goane un zid : lung. 19 st. nălt. 1 1/2 st.		Biserica sa- tului (1685) la O. mănă- stirea Brin- covenii (cu două bise- rici (1632 <și> 1700)	Morminte ale familiei Brincoven. în mănăstire	Inscriptiuni și portrete ale familiei brincovenеști în bisericile mănăstirei și sa- tului
Calea ro- mană	La O. ruine de ziduri de piatră și că- rămidă nălt, 1 st., gros. 1/2 st.; cu- prinsul 100 metri pă- trați. Mări- mea cărămi- dei : lung. 2 palme 5 degete ; lăț. 1 palm. 5 deg., gros. deg.				

COMUNA	Δ TUMULI (MĂGURE ȘI MOVILE)				VALURI ȘI ȘANȚURI	ȚE- ȚĂȚI	
	a) Denumirea	b) Dimensiuni		c) Forma			d) Situați- unea
		Nălț.	Peri- metru				
Stătioara Dranovăț Străjeștii	O măgură	1 1/2 st.	30 st.		O.		
Cirloganii						Plasa	
Știrbei (nu- mită în ve- chime Cîntu- roaia sau Cepturoaia), Căluțul							
Gropșanii							
Popinzăleștii						Brazda lui Novac la O.(300 st. ve- nind de- spre Cra- iova)	

— CĂI SI PODURI	RUINE DE ZIDIRI	• SILIȘTE DE VECHI LOCUIŢE SI SATE	J BISERICI SI MĂNĂ- STIRI EXI- STENE SAU RUINATE	+ CIMITIRE MORMINTE, SARCO- FAGE	O DESCOPERIRI DE OBIECTE DIVERSE : INSCRIȚIUNI, NETE, OLĂRIE, ARME ȘI ALTELE
Calea ro- mană			Două bise- rici înfiin- țate de fami- lia Buzăștii (1733 si 1818)		O piatră mormintale a lui Constantin Buzescu cu o inscripțiune de la 1833
Oiteșul			La S.V. (2000 metri) o biserică veche, lung. 9 m. lăț. 4 m O biserică veche (1597) clădită de Buzăști Mănăstire, inființată de familia Bu- zăștilor (1590) de părtată de com. de 2 chil. La S.O. in valea biseri- cei urmele unui sat	Morminte ale familiei Buzăștilor	Lingă biserică se află o subterană în care se zice că se află diferite obiecte prețioase. Inscripțiuni și portrete ale familiei Buzăștilor

Domnilor,

După un răstimp de aproape nouă ani, câtă să mărturisesc că nu fără de oarecare emoțiune mă revăz pe această catedră. Ca s-o părăsesc pentru un așa de lung timp, am fost îndemnat, mai întâi, la 1879, prin starea sănătății mele, atunci foarte zdruncinată, și, apoi, prin unele ocupațiuni științifice, de a căror întrerupțiune momentană și cu totul involuntară aștept să mă compenseze numai interesul studiilor ce chiar astă seară v-a atras pe dumneavoastră, în număr așa de mare, în jurul meu.

Nu-mi fac, domnilor, iluziuni deșarte, nici asupra științei mele, nici mai ales asupra talentului meu de expunere și de vorbire — sau, mai drept, — de *cețire*.

Dar îmi zic că subiectul, pe care mi-am propus a-l trata într-un șir de prelegeri săptămânale de seară, are pentru tot românul neinstrunatele ademeniri ale unei restituiri a *momentului istoric* în care s-a născut naționalitatea noastră.

Ceea ce voiesc a face — vorbindu-vă despre Traian și despre monumentele prin care se destăinuiesc și se învie mărețele fapte ale întemeietorului coloniei romane din Dacia — este, ca să zic așa, ca și o cercetare a originilor noastre, o descriere cit se va putea mai amănunțită a leagănelui în care s-a ivit și s-a adăpostit pruncia gintei romane de la Dunăre.

Aș fi foarte fericit, domnilor, dacă încercarea ce mă încumătez a face ar putea totdeodată — improspătînd și întărind în sufletele dumneavoastră neclătită cuvioșie cu care se cade pururea să ne închinăm la trunchiul latin, de unde noi, romanii, am vlăstărit — , ar putea, zic, să lumineze instituțiunile, uzurile, artele, industriile și, în sfîrșit, toată viața socială și culturală a Europei, în acea epocă memorabilă cînd geniul roman ajunsese, într-însa, a predomni fără de margini.

Astfel, cred că voi îndeplini cu cea mai strictă rigoare îndatoririle catedrei ce-mi este încredințată.

În prima lecțiune a cursului cu care, încă de la 1874, mi s-a decernat onoarea de a inaugura studiile arheologice în facultatea noastră din București, am spus în ce chip înțeleg eu a se preda la noi, mai cu folos, aceste studii : am spus că arheologia pășește totdeauna alături cu istoria; ea singură o lămurește, o explică, îi dă color și suflet, o învie, o împlinește." Am mai spus că în calitatea ei de „istorie a culturai popoarelor din trecut, și anume, ca espunere a credințelor, așezămintelor și obiceiurilor vechimii, arheologia este sor-gemenă cu istoria pragmatică sau politică."

Tot acolo m-am încercat a stabili o clasificățiune a materiilor arheologice, împărțindu-le în două mari secțiuni : una privitoare la *etica socială* adică ocupîndu-se de relișiune, de constituțiunea politică, de legiuirile de obiceiurile publice și private ale popoarelor antice ; cealaltă, cuprinzînd într-un cerc foarte larg; de cercetări *estetice*, studiul frumoaselor artelor, industriilor de tot felul/ precum sînt monumentele arhitectonice și cele sculpturale, picturile și mozaicele, cu smalțurile și cu sticlăria, pietre gravate și apoi monetele, inscripțiunile, vasele, armele și uneltele tot soiul.

În cîteva cuvinte, acestea toate constituiesc materialul variat care arheologul poate sau să-l cuprindă pe d-întreg în studiile sale, sau să-l despice pînă la infinit alegîndu-și dintr-însul o ramură specială analizat.

Mai deunăzi, / răsfoind din întimplare legiuirea școalelor noastre românești din veciul Eegulament Organic de ia 1834, am constatat cu oarecare plăcerfe, mărturisesc, — că bătrînii noștri încă de mult puse gînd să introducă asemenea studii în școalele noastre. Ei n-au făcut altă dar care e guvernul care face tot ce promite și tot ce trebuie să facă pentru școale ?

Permiteți-aii, domnilor, fiindcă aci avem dreptul să vorbim de toate cele vechi ^^^ citesc cele cîteva rînduri din Eegulamentul Organic pe care, abia /tcum, după o jumătate de secol, îmi revine mie plăcuțonoare de a i y pune în lucrare.

„§ 83. Archiologia se va învăța ca un supliment la cursul literatură greacă și latinească și de istorie veche.

Istoria/coprinde interesurile publice și întimplările cele mai vrednice de aducere aminte, iar arhiologia tălmăcește aceste interesuri și întimplări; pătrunde în toate amănuntele vieții din lăuntru, arată obiceiurile, ceremoniile/politicești și bisericești, descrie monumenturile, meșteșugurile, felul îmbrăcămintelor, sărbătorilor, jocurilor publice și altele. Profesorul va arăta, mai întii, antichitățile Egiptului și ale altor neamuri din Asia. După aceea, va trece la antichitățile grecilor și ale romanilor la care va opri Arai multă vreme."

Se/vede, domnilor, că instinctul bătrînesc nira împins a urma fără știrea mea — povețile părintești. Acum nouă și zece ani am vorbit de predecesorilor domniei voastre de pe atunci despre/ *Antichitățile Egiptului și altoi neamuri din Asia*. Dar, curînd după aceea, m-am simțit nevoit să las urmarea prelegerilor mele tînarului meu coleg și mult instruit și aiiiabilului meu suplinitor, d. Grigorie Tocilescu, care, sînt încredințat, că, eu o deplină erudițiune și cu o metodă negreșit mai analitică de aceea cătră care eu sînt înclinat, v-a spus chiar și domniei voastre o "bună parte din antichitățile grecilor și ale romanilor.

Pentru îndeplinirea acestor conștiințioase sarcine ce dumnealui binevoit a lua asupra-și, eu simt acum o plăcută datorie de a-i mulțumii eliar dinaintea domniei voastre.

Totuși, cugetînd că dumnealui nu va fi secat tot izvorul cunoștințelor ce avem despre antichitățile grecilor și romanilor, iar, mal cu seamă, fiindcă chiar programa Eegulamentului Organic, la care îmi place să mă refer, prescrie ca asupra acelor „antichități ale grecilor și ale romanilor" profesorul se va opri mai multă vreme", eu, domnilor, m-am gîndit să despica cursul meu în două serii de lecțiuni paralele. Într-unele voi expune o materie specială și adică : *Mitologia și instituțiunile religioase la greci și apoi la romani*; în celelalte prelegeri ce vor urma cuvîntării întii

ductive ce am onoare a vă o rosti acum, vorba ne va fi despre *Traian și despre toate acele monumente care se repoacă la istoria persoanei și a epocii*, ce pringeniul său, a strălucit așa de țate în anele omenirii.

5 Două cauze m-au îndemnat a alege acest subiect ca temă a unui curs de antichități și de archeologie.

Pe cea dintii am și anunțat-o. Am voit ca) deoarece mă simt acum și redus de a părăsi studiile mele asupra *Tezaurului de la Pietroasa* și de a intrerupe, pentru un timp oarecare, publica[^]unea operei ce escluziv m-a ocupat de mai mulți ani, am voit, zic, să atac o materie care, prin
10 interesul ei patriotic, să mă poată mingia de zdruncinarea încercată în studiile mele predilecte și îndelungate.

Și într-adevăr, ce poate fi pentru noi mai atrăgător, mai interesant, mai înviotor, decât a pătrunde cu cercetările anticare pînă la obirșia neamului românesc; decât a reaminti, cu dovezi plastice ale timpurilor
15 arhaice, cum că noi, românii, am căpătat ființa noastră în lume, în momentul chiar cînd marele Traian a pus Rinul și Dunărea ca hotar al imperiului latin, în contra barbarilor Germaniei și a izvirilit dincolo de apele Danastrului pe inculții daci, sarmați, iașici și alte Wamuri sălbatic
menite a peri.

20 Acela este, fără îndoială, în istoria antică, momenttl cel mai glorios al *romanității*. Concuistele extraitalice, începute de Scipiom și de Flamini, lărgite cu îndrăzneală de Iuliu Cezar, ajuns, tocmai sub Iraian, la al lor apogeu. Din Ispania, din Galia și din Germania, pe care?! cu zăbale de fier le înfrînă, brațul învingător al lui Traian se întinde iăpede dincolo
25 de Dunăre, dincolo de Eufrat, dincolo de Tigru. „De aș ii mai tînăr”, zicea, citva timp înainte morții sale, Traian, ajuns în v^rsta de vreo șasezecișicinci de ani, „de aș fi mai tînăr, aș întinde puterea romanilor dincolo de unde a întins-o Alexandru cel Mare pe a sa, treciind de Indii.”

Nici unul din împărații Romei n-a străbătut victorioă așa multe
30 și așa depărtate locuri; nici unul — ceea ce ne pasă nouă și mai mult aci — nici unul n-a lăsat, pretutindeni unde a fost, urme maitemeinice de instituțiuni folositoare, de monumente mărețe. Și — lucru miiunat ! — ca un bold etern, ce trebuie să ne împingă pe noi, românii, mai ales spre studiul archeologiei din acea epocă — cel mai de frunte din acesfe nionu-
35 mente și cel mai întreg păstrat pînă în ziua de astăzi este chiir acela care ne pune sub ochi istoria noastră națională, luată *ab ovo*.

Mai este oare trebuință de a-l numi cînd toți v-ați și repurtat gîndul cătră *Columna dacică* din Roma clădită de divul Traian? Acea columnă
40 singură ne spune astăzi, fără cuvinte, istoria cuceririi Daciei de cătră romani, istorie pe care au povestit-o mulți scriitori eleni și latini în opere, din nenorocire, toate perdute pentru noi.

Această nenorocire nu se referă însă în mod particular numai la războaiele lui Traian cu dacii. Tot ce s-a scris în antichitate despre acest
45 împărat a perit în cataclismul literaturilor antice. Abia pe ici, pe colea, aflăm cîteva fragmente în care se menționează în puține și scurte frazt despre cele mai mari ale lui fapte.

Dar, ca o compensație providențială, însemnate rămășițe ale monu-
mentelor pretutindeni înălțate de dînsul, nenumărate monete, bătute sub domnia lui, inscripțiuni lapidare răspindite de dînsul și de contimpo-
50 rânii săi preste tot întinsul lui imperiu, ba chiar și obiecte prețioase sau vulgare, de lux și de uz, rămase din timpul lui, pe locurile unde a trecut

el și legiunile sale, toate aceste elemente archeologice au venit să comp-
nească lipsurile istoriei scrise.

Archeologia, știința ajutătoare a istoriei, s-a arătat cătră Traian neobositul clăditor de trainice monumente, mai recunoscătoare de *Fastele* istorice, în care totuși i se cădea lui să ocupe un loc mai cu va-
decît oricare altul dintre împărații Romei.

Pe dînsul, carele deschide acea eră, aproape seculară, ce s-a nu-
mrsta de aur a omenirii, pe dînsul, de la care rămăsese datina a se i-
fiecărui împărat, cînd se urca pe tron, urarea ca să fie „mai fericit d-
August și mai bun decît Traian”, pe dînsul l-a nedreptățit istoria și m-
mai că ea l-ar fi lăsat în prada uitării. Nu doară că s-ar adeveri p-
acest fapt întimplător zicătoarea ce pretinde că *fericite sînt acele popo-
care n-au istoriei*

Cît despre noi, ne bucurăm foarte că archeologia ne a ajuta-
scăpa de o așa tristă fericire gloriosul nume al lui Traian. Și într-adev-
dacă în privința lui istoria tace sau abia îngînă în prescurtare cîteva
faptele sale, am putea zice că, de fiecare din acele fapte, precum și per-
altele multe trecute cu vederea de abreviatorii istoriei lui Traian, numero-
monumente plastice ale antichității vin a împlini seceta de docum-
scrise.

Prin clădiri arhitectonice, precum arcuri de triumf și colun-
apeducte, căi și poduri, ruine de temple și de diferite edificii; prin ta-
de bronz șilespezi epigrafice ; prin statue, busturi și camee ; prin splendi-
nenumărate monete sau specimine de numismatică, ba chiar și prin f-
mente de cărămizi și de olărie, prin mozaice, prin arme, prin vase, p-
giuvaieruri și prin unelte de tot felul, descoperirile archeologice au com-
tat și completează încă adesea noțiunile istorice ce ne sînt abia sch-
sau ne lipsesc cu totul asupra faptelor și asupra vieței sociale și artii
din timpul lui Traian.

Iată chiar a doua cauză, domnilor, care m-a condus la ideea
a espune și de a rezuma, în această serie de prelegeri, cunoștințele a
care referitoare la persoana și la epoca lui Traian.

Cred că cu greu aș fi putut afla o materie care să dovede-
mai bine foloasele capitale ale archeologiei și să atingă, totdeodată,
cu tărie coardele simfioare ale inteligenței și ale inimilor românești.

De voi ști să lămuresc cu preciziune tot contingentul precumpă-
ce archeologia ne aduce în istoria gloriosului fundator al coloniei l-
de la Dunăre ; de voi reuși a aduna tot ceea ce originile noastre nați-
au cîștigat numai din știința archeologiei, apoi sînt incredințat c-
izbuti totdeodată a vă face să iubiți această știință și să căutați în-
a vă instrui într-însa, mai mult decît cu noțiunile ce v-aș putea c-
într-un curs, mărginit din toate privințele.

Dar, încă de la început, cată să vă împărtășesc și d-voastre, do-
lor, o convicțiune de la care niciodată nu m-am abătut: este acea
din prelegerile unui curs, oricît de sistematic și de amănunțit ar
auditorii nu învață tot ceea ce trebuie să știe ca să devină ade-
oameni de știință. Principala datorie a unui profesor este, după a
părere, de a insufla ascultătorilor săi gustul și dorința de a studii
departe, este de a-i îndrepta pe calea studiilor serioase, de a de-
într-însii ideii pe care tot ei să se deprindă a le dezvolta după meto-
științifice ce le vor fi indicate.

Cel ce, chiar și la școală, nu-și va căpăta altă știință decît c-

iese, în clasă, din gura profesorului, și nimic mai mult, nimic prin citiri și prin meditațiuni personale, acela va rămânea totdeauna mai prejos decît profesorul său. Și, cugetînd mai ales la mine, domnilor, aș dori din tot sufletul ca dintre d-voastre, aceștia care binevoii a mă asculta, să iasă

bărbați ce au să illustreze știința românească cu descoperiri și opere mult mai însemnate decît cele ce a putut face generațiunea noastră.

într-această speranță stă mai cu seamă mîndria mea, cînd viu aci a vă spune puținul ce știu, cu gînd că rîpede mă vor întrece cei ce vor fi dobîndit, din modestele mele cuvinte, dorința și puțința de a învăța

mai multe și de a le ști toate mai bine decît mine.

Dar nu voiesc, domnilor, să închei considerațiunile generale ce dau materie la această a noastră primă întrunire, fără de a intra în subiectul nostru, cel puțin printr-o rîpede schițare a diferitelor spetii de cercetări asupra cărora ne vom purta succesiv luarea aminte.

O ochire atentivă asupra persoanei fizice și morale a împăratului ni se impune mai înainte de toate. în jurul lui vom găsi și membrii puțin numeroși ai familiei imperiale. Monumentele plastice care reprezenta atît pe ilustrul domnitor cît și pe ai săi ne vor da ocaziune de a supune analizei critice atît unele cestiuni de arte cît și felurite amănunte ale obiceiurilor romane din acea epocă.

Apoi, urmînd aceeași metodă, adică procedînd de la obiectele reale, văzute și pipăite, ce au străbătut secolii și au ajuns pînă la noi, și reculegînd dintr-insele noțiuni precise asupra faptelor săvîrșite și asupra ideilor domnitoare pe acele timpuri, vom afla chiar într-insele prilej și înlesnire de a coordona principalele puncte de care avem să ne atingem în decursul studiilor noastre.

Desigur, n-am să vă povestesc aci istoria lui Traian, pe care d-voastre o știți încă de pe băncile gimnaziului. Nu vă voi înșira dar, pur și simplu, datele principale ale vieții lui; dar vă voi arăta, poate, cum aceste date sînt mai adeseori procurate și alteori numai controlate și rectificate prin monumente epigrafice și numismatice.

Nu voi intra nici în amănuntele războaielor ce împăratul purtă, totdeauna cu mare pricepere, cu nepregetată tărie și cu deplin succes în Germania, în Dacia, în Spania și în diferite părți ale Asiei; dar vom examina împreună în ce mod și cu cîtă dibăcie artistică o mare parte din acele războaie, și mai ales cele care pe noi ne interesează mai mult, ni se destăinuiesc prin sculpturi monumentale, prin inscripțiuni legendare, funerare sau comemorative și, în fine, prin figurile și legendele de premonete.

Vom avea și fericirea de a constata cum, tot prin rămășițe ale anticei epigrafii romane, ni se confirmă și se dezvoltă ființa unor instituțiuni de căpetenie, civile și chiar religioase, cu care Traian a fericit pe supușii săi.

Vom studia caracterul impunător ce unele arte de prima ordine, și mai ales arhitectura și sculptura, au dobîndit pe timpul acestui împărat și vom descrie principalele monumente, încă în ființă sau mai cu totul risipite, pe care el le-a răspîndit cu o minunată profuziune nu numai în Roma, nu numai în Italia, dar și în cele mai depărtate ținuturi ale întinsei sale împărății : sînt cetăți fondate pe malurile Rinului și în pădurile Germaniei, pe țărmurile Dunării și pe plaiurile Carpaților; sînt căi neperitoare așternute în toate direcțiunile; sînt poduri de piatră aruncate pe rîurile cele mai mari ale Europei, ale Asiei centrale și ale nordului Africeii;

sînt porturi, apeduce, temple, biblioteci, altare și monumente triumfale, din care cele mai multe poartă încă numele și efigia nemuritorului împărat, în primii zece ani ai secuiului al II-lea după Hristos, Traian a clădit prin așa multe locuri și așa însemnate edificii, încît glumeată Roma, care, cu toată a ei gravitate și supunere, nu se sfia să urzice pe și ei stăpîni chiar și pentru faptele lor de laudă, dăruise pe mult elăditioru-impărat cu porecla de *herba parietaria*, iarba păreților.

Gluma prindea bine, căci mai nu era loc în Roma unde ț?raian să nu fi adus vreo îmbunătățire monumentelor de utilitate sau podoabă publică.

Apoi, osebit de mărețele clădiri ce el înălță în diferite părți ale cetății, el întocmi complexul de edificii unic sub cer, *Singularem stib caelo structuram*, ce se cheamă Forul lui Traian și în care se grupau cu o minunată simetrie arcul său de triumf și statua sa ecvestră și ambele sale biblioteci, greacă și latină, și Basilica și Templul și, în fine, neperitoarea sa *Columnă*.

Asupra tuturor acestora vom reveni cu osebită luare aminte.

Dar, după ce vom fi cercetat tot ce a ieșit măreț și durabil din mînilor lui Traian, ne vom cerca încă a dibui, atît în zisele scriitorilor contimpuran cu dînsul, cît și din rămășițe foarte mărunte, tot felul de producțiuni ale artelor secundare și ale industriilor artistice ce înflorea sub domnia lui în acea epocă ele supremă mărime a Romei n-a lipsit dintr-însa nici unu din gusturile sumptuase ale societăților bogate și rafinate. Pictura mozaică argintăriile, giuvaierurile, ba chiar și muzica ne-au lăsat amintiri și răsurnete, mai adesea însă literare.

Și pe acelea le vom culege, fără de a nesocoti nici măcar fărimele d podoabe, de arme, de vase și de mici unelte ce s-au aflat prin niște depărtate stațiuni militare, unde legionarii romani ai lui Traian viețuiau în contact cînd prieteni, cînd dușmani, cu barbarii din centrul și din orientul Europei.

Vedeți, domnilor, numărul și varietatea obiectelor de studiat este mare. Urmărindu-le pe rînd nu ne vor lipsi, timp îndelung, materiile de cercetat și sper că fiecare din ele va atrage la sine **UB** interes special mereu improspătat.

Nu credeți oare și d-voastră ca mine că, de am fi întreprins să analizăm aci împreună aceleași materii archeologice, fără însă de a ne raport pururea cu mîntea la o anume epocă a istoriei, care are legitimul privilegiu de a fi în noi o deosebită, o afectuoasă curiozitate, nu gîndiți d-voastră că ați privi cu ochi mai nepăsători și ați asculta cu auzul mai distras de cripțiunile și imaginile ce mă voi sili să rechem și să reconstituiesc dinaintea d-voastre, spre a explica viața, traiul și faptele lui Traian și ale oamenilor de pe timpul său?

Mai repețesc încă o dată, ca nu cumva să mi se facă imputare depășesc atribuțiunile catedrei mele, auxiliară a studiului istoric, călcînd întru acesta, mai repețesc că nu din *povestiri istorice* avem să culegem acele noțiuni.

Dar fiindcă s-au pierdut pentru noi toate operele istoriografice, c mai dezvoltate, asupra epocii lui Traian, și adică biografia acestui împă scrisă de *Suetoniu*, contimpuranul său, scrierile lui *Marius Maximus*, *Fabius Marcellinus*, lui *Aurelius Victor*, lui *Statnius Valens*, lui *Lucius Cordus* și chiar acea porțiune din *Dione Cassiu* din care ne a rămas numai un slab breviar lucrat de *Xijilin*, autor bizantin din al XI-lea secol, fiindcă sîntem reduși numai, osebit de acel breviar și de altul compus

Intropiu, la câteva fragmente din *Aurelius Victor*, din *Paul Orosiu*, din *Cfănica S-tului Ieronim* și, în sfârșit, la *Panegiricul*, mai mult declamatoriu decât coprinzător de fapte, al lui *Pliniu cel Tânăr*, a cărui corespondență este, poate, într-acest caz, cu mult mai importantă; fiindcă, oșebit de acești prozatori antici nu mai avem alte izvoare pentru istoria lui Traian și a timpului său decât aluziuni mai mult sau mai puțin directe, răspindite prin felurite scrieri, iar mai ales în poezii care au trăit deodată cu dînsul, și anurate în asprul satiric *Iuvenal* și în desfrînatul epigramatist *Marțial*; fiindcă — în mai puține cuvinte — marele împărat Traian, cel mai mărimos domnitor al întregii gînte latine și cel mai ager înfrîngător și mai aprig înfrîntor al inamicilor seculari ce pururea au rîvniț și rîvne la dînsa, fiindcă Traian nu mai are astăzi partea ce i se cade în istorie, Arclieoldgia poate, cu tot dreptul, să înalțe glasul, reclamînd pentru sine meritul de a-i fi păstrat mai cu sfințenie amintirea și de a-l putea prezenta nouă și viitorimii sub mai vii, mai variate și mai precise colori.

Deci, conchidem zicînd că : al nostru, al *românilor*, este Traian, ca străbunul ce a răsădit aci, în țară la noi, lăstarele națiunii românești; și apoi încă, al nostru, al *arheologilor*, este Traian, căci prin știința noastră l-a cunoscut, și-l vor cunoaște tot mai bine lumea actuală și cea viitoare.

Chiai de la întrunirea noastră următoare vom căuta a dovedi, cu probe netăgăduite, acest ultim adevăr.

Într-însa ne vom ocupa de restabilirea critică a cronologiei referitoare la viața și la acțiunile lui Traian; dar totdeodată vom cerceta cu scumpătate caracterele fizice ale fizionomiei marelui împărat și ale familiei sale, adecă & tatălui său, a soției sale, virtuoasa Plotina Pompeia, a mult iubitei sale surori, Marciana, a fiicei acesteia, Matidia, și a strănepoților lui Traian, împărăteasa Sabina, soția lui Adrian, și Matidia cea jună, ambele fiice ale primei Matidie. Aceste nobile femei, iar mai cu seamă cele trei dintii, Plotina, Marciana și Matidia, au fost ca niște blinde ursitori care au vegheat asupra casnicei fericiri a celui bun, drept, simplu dar energic bărbat, despre care poetul Marțial, cu subtilitatea corupțiunii sale, a zis,, nu fără de oarecare tănuită ironie, că el n-a fost un domnitor, ci un general și cel mai drept dintre senatori.

*Non est Mc Dominus, seci imperator
Sed iustissimus omnium Senator.*

Fiindcă am să vă vorbesc mai nainte de toate despre chipul lui Traian, aș fi dorit, domnilor, să vă pot procura mijlocul de a vedea cu ochii acest chip caracterizat prin trăsături în care o blindeță ca și vulgară se află unită ou o minunată tărie.

Dar cum să facem ca să realizăm această dorință ?

Dacă — precum aspirăm și cerem acum de mulți ani — am fi posedat chiar aci, pe piața acestui edificiu universitar, o reproducțiune în bronz a Columnei lui Traian cu statua lui deasupra, precum fusese odinioară la Roma, v-aș fi povățuit să vă suiți, prin scara-i întortocheată, pînă la vîrful ei și, acolo sus, să priviți mai deaproape chipul părintesc și placid al celui urieș ce din înălțimea norilor ar domni și ar veghea peste toate țările coprinse de colonii lui.

Dar se vede că nu sîntem încă nici destul de bogați, nici mai ales destul de patrioți, ca să jertfim ceva mai puțin chiar de un milion, spre a înălța în capitala liberei Români falnicul monument secular carele ne va aduce aminte, pe toată ziua, că nu sîntem — precum le place a zice unora — niște venetici de neamuri corcite, ci că sîntem fii ai Imperiului

roman, aduși și împămîntenii aci de 1800 ani de cătră virtuosul și mărețul nostru patron și părinte, împăratul Traian.

Totuși, să spunem întreg adevărul. Stăpînirea, de altmîntrelea foarte prevăzătoare, bine dispusă și darnică pentru tot ce privește arheologia, iie-a înlesnit cu mai puțină cheltuială un mijloc practic de-a satisface curiozitatea anticară ce voiam să deștept în d-voastră.

Pe mult mai ieftin decât un milion, adică cu un simplu bilet de bancă de douăzeci lei, puteți, domnilor, să vă mîngîiați de lipsa printre noi a columnei și a statuei iui Traiăți.

Priviți în zare foița de hîrtie monetară și veți găsi pe dînsa silueta foarte fin și corect stampată a **întemeietorului** patriei și naționalității noastre, pe care — lucru de mirat ! — singură Banca Națională l-a luat, la noi, drept patron și garant al emisiunilor sale de hîrtie-monetă.

Oare gînditu-s-a cineva, adoptîndi tocmai la bancă această efigie venerată, că Traian a fost acela carele ^ înființat în foarte multe cetăți ale Imperiului roman băncile zise *alimentare*, bănci al căror scop erau creșterea copiilor săraci, precum și înmulțirea populațiunii în Italia ?

Această folositoare și umanitară instituțiune va fi și dînsa — grație unor vestite tabele epigrafice — una din Gestiunile de care ne vom ocupa într-una din zile și negreșit că ea nu este aceea pentru care Traian, tot așa de mare administrator ca și mare căpitan, și-a dobîndit mai puțină laudă în ochii omenirii. El, cu părintească dragoste și prevedere, se îngrijea ca nimic să nu lipsească pentru creșterea și dezvoltarea copiilor — cî de numeroși ar fi — ai cetățenilor supuși înțelepte și blajinei șale cirmuirii.

Vedeți dar, domnilor, că divul nostru Traian a fost chiar și protectorul plin de sollicitudine al pruncilor și al tinerimii.

El a întrunit în sine toate gloriile, toate bunătățile.

Fie ca pururea — precum ziceau odinioară romanii cătră suveranilor — să avem tot mereu domnitori „mai fericiți decît August și tot așa ele buni ca Traian, bunul Traian !”

ICONOGRAFIA LUI TRAIAN STATUE ȘI BUSTURI ANTICE

Ar fi să abuzăm de sărăcia limbei noastre, care exprimă prin același cuvânt și înălțimea calităților morale ale unui om și proporțiunile colosale ale trupului său, cînd am pretinde că, deoarece și superioritatea inteligenței și trupeșia firească dau cuiva dreptul de-a se zice *om mare*, am putea conchide din aceasta că omul mare ca inteligență trebuie să fie mare și la trup. Din întîmplare, acest caz s-a nimerit a fi adevărat pentru împăratul Traian ; dar nu este tocmai drept a-l generaliza, deși, îndeobște, o ființă omenească măruntă și neplăcută la vedere nu este, în nici un caz, idealul mării morale; iar exemplele materiale abia dezmint această iluziune optică a publicului.

Pentru oamenii, mai ales, cari printre semenii lor ocupă o pozițiune din acelea ce-i silește a se expune foarte adesea la vederea celor pe cari ii conduc la fapte lăudate, pentru acei oameni înfățișarea arătoasă și predominantă este, putem zice, o calitate foarte mult prețuită. Acestea le-au zis în mai multe rînduri, în *Panegiricul* său, Pliniu cel Tînăr, vorbind despre înalta, marea și blînda statură și figură ale lui Traian.

Tot Pliniu, făcînd aluziune la modestia ce dovedea împăratul în practicarea aceluși uz al antichității greco-romane de-a reprezenta pretutindeni chipul bărbaților celor mai cu vază dintre dinșii, tot Pliniu adresează lui Traian următoarele cuvinte :

„S-au înălțat statue ale tale, dar numai de felul acelora ce, odinioară în Eepublică, se ridicau ca să amintească faptele mari ale unor simpli cetățeni. Statueele actualului nostru Cezar sînt de aceeași materie ca ale unor oameni de felul lui Brutu și lui Camil. Și cauza se explică în același mod : aceia au alungat cu izbîndă din Cetate pe regi și pe dușmani; acesta respinge și depărtează orice semne de regalitate și orice robie ce se naște dintr-însa ; iar dăca lui i s-a dat, printre noi, un tron de principe, aceasta s-a făcut ca să nu ramînă loc pentru vreun stăpîn.

Eu însă, văzînd înțelepciunea ta, Traiane, nu mă mir că tu desprețuiești sau nesocotești titlurile care trec și pier ; căci tu știi că, pentru un domnitor, gloriile cele adevărate, cele eterne nu sînt decît onorile acelea pe care nu le bîntuie nici focul, nici bătrînețele, nici răutatea urmașilor, într-adevăr, arcurile de triumf și statueele, altarele și chiar templele, acestea se dărîmă și se răsîpesc în întuneric. Viitorimea le părăsește și chiar uneori le hulește. Dar acela care știe să-și biruie lăcomia, să-și stăpînească n.țarmu<r>ita putere, să-și înfrîne sufletul, acela, cu timpul, din ce în ce mai mult înflorește și-și cîștigă pentru vecie laude nesilnicite.

Dealtminteri, îndată ce im om oarecare ajunge a deveni stăpîntor, oricum ar fi faima lui, bună sau rea, ea tot se păstrează în timpurile viitoare. Deci un domnitor nu trebuie să cate numai a-și face faimă, ci trebuie să stăruiască ca să si-o facă bună. Iată pentru ce, nu prin chipuri și statue, dar prin virtuți și merite, trebuie el să și-o perpetueze. Prin urmare, să

nu credem că înfățișarea și figura domnitorului se vedește și se păstrează mai bine în aur și în argint decît în iubirea oamenilor. Aceasta o dovedește cu prisos, tu, Traiane, ale cărui față plăcută și chip binevoitor stau puru rea în graiul, în ochii și în sufletul tuturor cetățenilor".

Aceste zise ale iui Pliniu par a fi întemeiate pe faptul că, la a s înălțare ca împărat, Traian abia consimțise a i se așeza două statue ale lui în tinda templului lui Joie din Capitol și că acelea erau, nu daurite c ale mai multora din Cezarii predecesorii lui, ci de simplu bronz ca a bărbaților vestiți din vechile timpuri ale Eepublieei.

Statueele lui Traian din Capitol nu ni s-au păstrat; dar, în urma c lora, figura împăratului, cu sau fără de-a lui voie, s-a repețit în sute mii de rînduri și sub nenumărate forme, astfel încît poate că nu este a personaj din timpurile imperiale a cărui efigie să ne fi rămas pînă a în mai numeroase și mai felurite exemplare.

Trebuie negreșit să socotim că acele efigii au fost poate însutit m frecvente, preste toată întinderea imperiului, mai nainte ca dărăpănăr epocelor de barbarie să fi bîntuit podoabele monumentale ale lumii roman Deci, nu rămîne îndoială că cele citeva sute de mari și mici portrete a lui Traian, pe care azi încă le posedem, sînt rămășițe din alte tot atît mii de efigii, ce pe timpul domniei lui și chiar mult în urmă-i au fost fabri cate spre amintirea marilor și glorioaselor lui fapte.

Analistii vechi fac adesea mențiune despre portrete și statue ale lui Traian. Ar fi de prisos a le aminti aci pe toate. Voi rememora num că, în biografia împăratului Alexandru Sever de istoricul Lampridiu, povestește că acest împărat se născu într-un templu din Fenicia, închin

lui Alexandra cel Mare, al cărui nume i se dete și lui; iar că, în același moment, o tabelă reprezentind pe împăratul Traian, *tabula Traiani imperatoris*, ce era acățată în părete, căzu deasupra patului de naștere al lui Alexandru Sever. Acea tabelă sau tăbliță, probabil de lemn, era, fără îndoială, un portret în pictură; și negreșit nu era unicul existent, chiar că aproape o sută de ani în urma lui Traian. Dar, din acea serie de reprezentățiuni picturale nu ne-a rămas nimic alt decît faptul raportat în această anecdotă.

Sintem mult mai bine împărtășiți întru ceea ce privește arta sculpturală, atît pe piatră cît și în metale. Avem într-adevăr un bun număr de statue întregi, în proporțiuni mai mult sau mai puțin colosale; avem busturi izolate în număr încă și mai mare; avem chiar mai multe chipuri ale împăratului sculptate în pietre pretioase; avem apoi figura lui Traian înfățișată foarte adesea în acțiunile și în pozițiunile cele mai felurite, pe basorelievurile monumentale ale multora din edificiile clădite de dînsul, chiar de n-am menționa aci decît columna lui cea dacică și arcurile sale triumfale din Eoma, din Benevent și de aiurea; avem, în fine, cea mai bogată și mai variată colecțiune de monete în aur, în argint și în bronz, pe care nu numai că totdeauna figurează pe *avers* capul împăratului, dar în multe rînduri vedem figura lui întregă participind, pe *revers*, la deosebite scene comemorative sau apoteotice.

Dinaintea unei așa mari bogății, se înțelege lesne că oricine încearcă mari dificultăți spre a alege, dintr-un material atît de îmbelșugat, numai acele statue, busturi, basorelievuri, pietre gravate, medalii și monete care, fără de confuziune, pot fi descrise din vorbire, astfel încît, în lipsă de reproducțiuni plastice, să lase în minți ceva mai mult decît o stearpă și obositoare nomenclatură. Cătînd a ocoli și a nesocoti asemenea piedici, grele de răzbătut, ne vom sili deocamdată aci să dăm oareșicare noțiuni asupra acelora din statuele lui Traian despre care am putut aduna lămuriri și amintiri mai clare. Totuși, după încredințarea ce ne dau mai toți istoricii moderni ai lui Traian, cată să declarăm de la început că mai nu există azi în Europa vreun muzeu de antichități sculpturale de întîia, ba chiar și de a doua ordine, care să nu conțină cel puțin o statuă veche de ale lui Traian. Chiar din aceasta se învederează — și o spun cu adîncă părere de rău — că muzeul nostru din București se află pe o treaptă cu totul inferioară sub acest punct de vedere. Într-însul statuele antice nu sînt reprezentate decît prin cîteva trunchiuri de piatră decapitate și ciopîrțite, din care nici unul nu ne iartă măcar a-l bănuî că a înfățișat vreodinioară marea statură a lui Traian. Trebuie dar, de voie, de nevoie, să ne raportăm cu privirile cătără alte colecțiuni mai bogat înzestrate.

Întru ceea ce privește numai statuele întregi ale lui Traian, vom cita aci numai opt dintre ele, din care două se află azi în muzeul de antichități al Luvrului din Paris, alte două în muzeul regal Burbonic din Neapole, alte două în cite unul din muzeele Romei și, în fine, cele două ultime, în colecțiuni din Veneția și din Londra.

Încă o dată repețim că această enumerare este departe de-a fi completă, dar cel puțin ea cuprinde bucățile principale, deși chiar între aceste opt bucăți se învederează deosebiri însemnătoare în proporțiuni, în stil, în epoce și în modurile de-a reprezenta persoana împăratului. Totuși, să notăm de îndată că ele sînt toate de marmoră și mai cu seamă de marmore care, prin grăunțele și coloritul lor, se învederează a proveni din cele mai pretioase stînci ale Greciei.

Sub raportul modului de-a înfățișa personajul, le putem împărți în trei grupe distincte, și adică două din ele (cea din Londra și una din muzeul de la Neapoli) sînt ceea ce se numește *statue de stil eroic*, adică reprezentind trupul gol, astfel cum elenii aveau obicei să înfățișeze pe semizeii și pe eroii lor mitologici sau legendari. Una din statuele de la Roma, cea care din muzeul Pio-Clementin al Vaticanului a fost cîndva strămutată în Paris și care poate e cu nedrept atribuită lui Traian, ne arată un bărbat înfășurat în togă și șezînd jos, astfel încît ea n-ar putea fi decît *statua senatorială* a împăratului.

În fine, celelalte cinci sînt adevărate *statue imperiale, militare* sau *loricate*, în care Traian, în deplină armătură de general suprem, pară a comanda oștirilor, a împărați, a ni se înfățișa ca un adevărat *Imperator* al armatelor romane.

Am vorbit mai sus despre uzul, tot așa ele răspîdit la greci cît și la romani, de-a reprezenta prin statue, sau de metal, sau de piatră, pe bărbații lor de distincțiune, fie aceia poeți, filozofi, scriitori, artiști sau dregători și cetățeni de frunte, căpetenii ale oștirilor, ba uneori chiar numai oameni reputați prin fastul și bogățiile lor; dar mai cu seamă pe capii statului, regi și împărați. Mei femeile nu erau alungate de la asemenea onori.

Pe timpul nostru, de cînd s-a descoperit înlesnitoarele procederi ale fotografiei, fiteșicine, cu un preț foarte redus, își poate face într-o clipă de ochi *poza*. Dar acea *poză* nu este decît o foiță efemeră de hîrtie, de pînă care chiar și razele soarelui pot șterge în scurtă vreme trăsurile abia tipărite ale modelului. Lucru răpede! lucru ieftin! Adevărată emblemă a pripitei și puțin temeinice viețuiri a omului, în societățile noastre moderne. Individele trec și se strecoară prin lumea de acum ca umbre discolorate.

La noi în țară pare că și mai mult decît în alte locuri a luat avînt în dauna artelor trainice, acest uz al efemerelor portrete fotografiate. A văzut, aci ca nicăieri, imagini fotografice ale răposaților lipite de pietre lor mormîntare. O bură de ploaie și chipul mortului se șterge și se prelinge desfigurat sub umede șiroaie. Oare și amintirea celor ce au fost pie din inima celor rămași tot așa de iute ca și imaginea lor de pre *impia poza* funerară? Nu știu dacă cumva impietatea și zădărnicia acestui nou obicei dovedește la noi o scăpătare a respectului cătără cei morți. În orice caz, ne face a bănuî o tristă și umilitoare disproporțiune între două din cele mai înalte facultăți morale ale omenirii: cultul pietoaselor amintiri și nobilul simț al artelor.

Fără de-a mai insista asupra acestui punct, stabilim că negreșit ar fi și mai cuviincios, și mai estetic de-a se procedea la noi, cel puțin în privința răposaților, astfel cum făceau odinioară străbunii noștri din antichitate greco-romană.

La dînșii portretele celor vii, ca și ale morților, aveau un minunat caracter de durabilitate. Arta sculpturală rivaliza, poate chiar precum pînîndu-le, cu picturele pe table de lemn sau pe perei.

Nu vorbesc despre țara noastră, unde abia de cîteva ani avem unu, doi sculptori, nu fără de talent, cari lucrează pe ici, pe colea un bust de marmoră sau de bronz, dar încă și mai des de lut ori de ipsos. Însă chiar și în țările cele mai culte ale Europei apusane gustul și uzul sculpturii este încă departe de-a fi atins întinderea și dezvoltarea ce ele dobîndise în societatea antică. Se vede că în Grecia, și apoi chiar în Italia, nu numai că materialul de calitate superioară pentru săpătura în piatră se afla mai îndemînă, dar poate că și plata lucrului de sculptură era mai potrivită

mijloacele bănești ale tuturor. Ceea ce este însă și mai sigur e că, la eleni, avântul artistic era cu mult mai energic decât în lumea de azi și că la romani hotărârea stăruitoare de-a dura numai monumente mari și trainice preocupa mințile mult mai tare decât aceste idei frământă pe ale noastre.

Iată pentru ce, la greci și la romani, arta sculpturii a fost așa de răspândită, a creat așa multe opere însemnate și a lăsat chiar și posterității așa multe urmări vrednice de luare aminte și de studii. Din asemenea aplicări este învederat că practica acestei arte a trebuit să fie foarte răzvlățită. Atelierele de sculptură au fost pretutindeni foarte numeroase în antichitate. Ele erau populate nu numai cu artiști, născocitori de forme nouă, ci mai cu seamă cu lucrători mai mult sau mai puțin îndemnatici, cari se îndeletniceau mereu cu imitarea modelelor celor perfecte ale grupelor, statuelor, busturilor, basorelieurilor și gravurelor, executate la diferite epoce de artiști vestiți. Astfel se formase unele tipuri, care neîncetat serveau de modele imitatorilor din timpuri posterioare.

Artiștii cei mari ai Eladei reprezentase în imagine faimoase pe zeii, pe semizeii, pe eroii mitologici și istorici ai țărilor. Apoi, când romanii ajunseră a diviniza pe ai lor împărați, sculptorii contemporani cu aceștia adoptară anticele tipuri zeiești și eroice spre a le însuși *divilor* și mai mult sau mai puțin eroicilor împărați ai Eomii. Atunci formele trupesti cele mult perfecte ale purei antichități clasice serviră pentru divinizarea unor personaje reale și trăsurile figurei cutărui sau cutărui împărat, bine cunoscut, fură așezate d-a dreptul pe trupuri ideale, pe boiuri tipice.

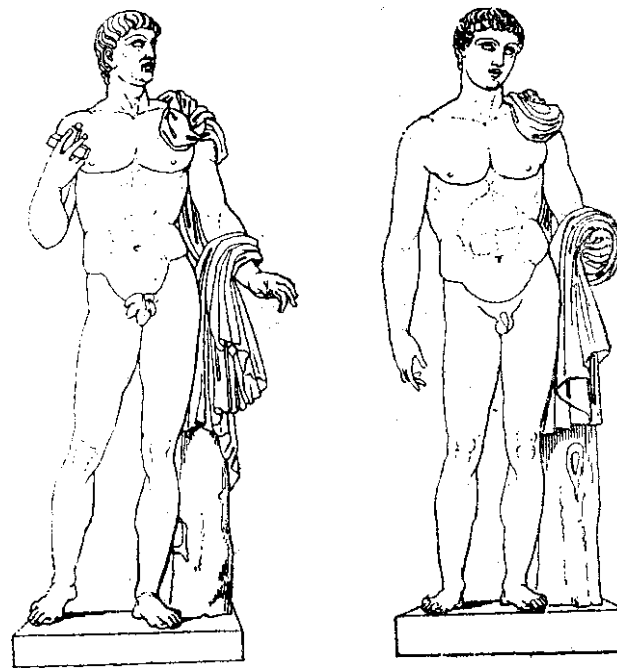
Astfel s-a întâmplat negreșit și cu statuetele *de stil eroic* ale lui Traian. Nu putem zice că cele două statue eroice, care azi încă ne reprezintă pe acest împărat, au luat de model chiar structura lui corporală. În amândouă distingem trupuri cu mult mai juvenile decât putea fi al bărbatului matur, cu al cărui cap ele sînt încununete.

Statua eroică a colecțiunii Londsdowne din Londra este cu mult superioară celei din muzeul Bourbonic de la Neapoli. Ea înfățișează pe eroul pășind înainte cu mers răpede și semeț (fig. 2). Capul e ridicat în sus. De pe umărul stîng atîrnă o mantie sau hlamidă ce se înfășoară pe brațul aceleiași părți, tocmai dasupra minei care este foarte puțin ridicată în lătura. Din contra, brațul drept se înalță pînă la umăr cu mîna, unde se vede cea scurtă spadă a împăraților romani ce se chema *parazonium*. Statua de marmoră albă este înaltă de 5 picioare și 11 degete.

Cea din muzeul Bourbonic provenită din vechea colecțiune Earnese (fig. 3) are și dînsa hlamida tot în același chip dispusă, dar brațul stîng stă mai apropiat de trup. Brațul drept atîrnă cu totul în jos. Tot trupul, mai greoi, mai nemlădit, stă locului. Capul, ceva aplecat în jos, cată cu mai multă liniște drept în față-i. Se simte că aci s-a adoptat un model de sculptură romană, cu mult mai puțin elegant în structura sa anatomică decât anticele tipuri elenice. Această statuă de marmoră din muntele Pentelic de lingă Atena are o nălțime de 7 palme.

Fără îndoială, ambele aceste statue au fost lucrate după moartea lui Traian, atunci cînd el, pentru generațiunile urmașe, era o divinitate olimpică, adică un zeu curat, limpezit de orice slăbiciune, lipsit de orice imperfecțiune omenească. Deci, trupul lui este al unui zeu, în veci tînăr, sprinten, vioi și voinic ca Apolon, zeul luminei, zeul solar; chiar trăsurile figurei lui au recăpătat junețea nemuririi, deși nu s-a pierdut cu totul dintr-insele fizionomia lui Traian, caracterizată prin blîndețea și energia lui. Artistul a făcut un fel de restituire a chipului lui Traian, astfel cum el va fi fost pe cînd, în tineretele lui, el secunda ca tribun al oastei pe părin-

tele său în bătăliile din Siria și în cantonamentele din Spania Nimeritu-va sculptorul a ne da pe Traian întocmai cum va fi fost el june } Aceasta va rămînea pururea la îndoială, deoarece de la Traian, fiu al unui stram om de rînd în Roma, nu avem portrete juvenile, precum ni s-au păstrat de ia Cezarii născuți și crescuți în jurul tronului. Ceea ce putem afirma este ca,

atît liniștită statuă eroică de la Neapoli, cît și figura de marmoră mai semeată și mai mișcătoare din Englitera, poartă pe al lor cap acele șuvițe de păr căzînd fără îngrijire pe frunte cari nu lipsesc niciodată din chipurile lui Traian, deși cu nedrept, din a lor cauză, s-a atribuit acestui împărat, de cătră scriitorii tîrzii, porecla de *Grinitus*.

Ar fi nepotrivit lucru să descriem, cu prilejul acestor două statue — poate cele mai depărtate de adevăratul tip al împăratului — trăsurile amănunțite ale figurei lui Traian. Ne rezervăm această datorie pentru momentul cînd ne vom ocupa de portretele lui cele mai autentice, cele mai bine caracterizate. Și aceasta nu se va întimpla nici acum îndată, cînd ne va fi vorba despre a lui *statuă togată* din muzeul Pio-Clementin de la Roma.

Aceasta, departe de-a ne arăta pe Traian sub forma unui erou mitologic, ni-l prezintă sub aceea mai familiară, dar nu mai simplificată ca factură artistică, a unui cetățean roman de distincțiune, a unui senator ai Romii, învăluit în largele-i veșminte de pace, fără ca, totuși, chiar și astfel, să nu ni-l învedereze, prin unele indicii semnificative, ca pe cel mai dîntii dintre senatori sau, precum zicea despre dînsul poetul Marțial *justissimus omnium Senator*.

Această statuă (fig. 4), care, precum am mai spus, a fost dusă în timpul lui Napoleon I din Vatican la Luvru, este și ea de marmoră din Pentelic. Figura așezată pe un scaun sau sedie fără rezimătoare are cu

totul o înălțime de 1m,545. Ni se zice că trupul și capul sînt de proveniență diferite sau că, în timpi moderni, s-a alipit un cap antic al lui Traian cu fizionomie placidă și plină de o binevoitoare mărime, pe un corp drapat, care poate că nu a fost al lui. Aceste presupuneri se găsesc enunțate în descrierea numitei statue de vestitul archeolog italian Ennio Quirino

Visconti, carele vorbește astfel despre dînsa (III museo Pio-Clementino voi. III, tav. VII) :

Veșmintele, eonsistînd dintr-o tunică simplă și dintr-o togă, sînt tratate cu gust bun și dispuse într-un mod ce nu este nou, căci se regăsește și în alte sculpturi mai vechi: aceasta ne întemeiază a crede că sînt dintr-o epocă laudată. Scaunul e simplu, deși acoperit cu o pernă; însă nu este ședia oficială a Curiei; chiar dintr-aceasta se poate bănuși că personajul primitiv al statuei nu a fost nici un împărat, nici un alt mare dregător, ci mai mult un filozof sau un literat; cu atît mai mult cu cît se pare că acestora au fost consacrate mai cu seamă statuele șezînd jos. Sandalele sau încălțămintele, din care numai una este antică (căci celalt picior este o restaurațiune modernă), sînt și ele străine costumului pe care l-ar fi reclamat statua togată a unui împărat, adică nu sînt călțuni senatoriali.

JU toate acestea, ni se pare lucru firesc a întîlni pe Traian sub această formă pacinică, simplă, familiară, așa de conformă cu gusturile și cu uzurile lui Lui, în timp de pace, îi plăcea a trăi în cetate, ocupîndu-se fără ostentațiune de interesele publice și chiar de afacerile private ale cetățenilor sau petrecînd cu liniște și cu veselie în societatea unor amici, bărbați plini de gust și de cultură.

Noi presupunem că astfel de reprezentațiuni ale persoanei sale trebuie să fi plăcut mai cu deosebire iui Traian și foarte ne vine a crede că de felul acesta^va fi fost statua împăratului așezată în biblioteca din Prusa, capitala Bitiniei, statuă despre care vorbește Pliniu într-o scrisoare a sa către Traian, unde îl înștiințează despre contestațiunile ce se iscase atunci asupra

unor lucrări de sculptură între cetatea Prusa și Dione Cocceianul (Epistola lib. X, 85-86).

Aflu aci prilej de-a spune că mai toate cetățile Imperiului roman aveau de mare onoare a posedea, în sinul lor, statue de ale împăratului Traian sau de-a contribui pentru ca asemenea monumente să se ridice în locurile cele mai frecventate de popor, precum bunăoară în templele zeilor celor mai renumiți. Drept exemplu, vom rememora numai ceea ce ne spune călătorul grec Pausanias în descrierea cetății Olimpia din Peloponez, unde se afla templul cel mai vestit al lui Joie Panhelenic. Statua lui Traian era acolo, ne zice Pausanias, era înălțată prin contribuțiunea tuturor popoarelor Greciei.

Credem însă că imaginile acelea cari figurau în locuri așa de sumptuoase, așa de bogate în tot felul de opere de artă, acele imagini, zicem, trebuie să fi reprezentat pe un împărat ilustru ca Traian în apogeul faled sale de stăpîn și împărat al lumii.

Subt acest ultim aspect ni-l prezintă, încă și acum, acele cinci statuelespre care ne mal rămîne a vorbi.

Totuși, mai nainte d-a întreprinde descrierea lor, să revenim asupra unui punct de care abia ne-am atins, cînd am început a arăta formele ce afectă statua șezînd atribuită lui Traian. Am spus că trupul este acolo grațios înfășurat în tunică și în togă; am spus că picioarele poartă sandale și aș fi trebuit să adaug că piciorul drept este tras înapoi către scaun, așezat fiind pe o treaptă piezișă, și că cel sting, de factură modernă, stă mai înaintat. Am spus că figura e placidă, blîndă și măreață și ar fi trebuit să adaug că-i este capul gol și părul, ca de obicei, adus pe frunte, cu șuvițe neorînduite. Nu am spus însă că în mina stingă statua ține un glob, emblemă a puterii supreme, și că degetele celei drepte pare că arată la acel glob

Dar să nu ne amăgească aceste dovezi ale marnei suverane. Minel sînt amîndouă moderne și sculptorul de acum vreo sută sau o sută cincizec de ani, carele a completat cu dînsule și cu un cap autentic al lui Traian acel corp de marmoră grecească trunchiat și frumos drapat, a voit ca să corespundă capul cu care dînsul împodobise acel trunchi eu minele ce e îi adausese și, pentru aceasta, el i-a pus în mini globul suveranității, astfel precum vedem pe unele monete ale lui Traian că însuși senatul îi închină și-i dăruiește omnipotența imperială sub forma unei sfere.

Dintre toate statuele în care vedem încă pe Traian în costum d *Imperator*, numai una ni-l arată purtînd un glob în mina-i dreaptă, ridi cată pînă la înălțimea sinului (fig. 5), pe cînd cealaltă mină înalță pînă la linia frunței un sceptor în forma unui scurt toiag de comandament. Capul este înscins cu o cunună de lauri. Fața cată în sus cu o nespusă mărime Picioarele, alăturate lingă un trunchi de copaci, se vād goale, așezate pe tălpi legate la glezne cu nojițe de opinci ce se încrucișează pînă pe l mijlocul pulpelor. Pe trunchiul corpului, împăratul poartă un piept sau *lorim* de metal, pe fața căruia se zăresc două nimfe întinzînd brațele cătră un altar sub care se zvîrcolește o fiară străpunsă. Pe umăr și sub șele, lorica e ornată cu solzi, *squamae*, sau plăci lunguiețe reprezentî în relief capete de zeități și de animale, destinate, se crede, a depărta piaza rea. Pe sub acestea filiiie pînă deasupra genunchilor și deasupra coatelor extremitățile tunicei, acoperită cu acele lungi fișii de curea, *lor* atîrînd în jos, care completă înveșmîntarea apărătoare a căpeteniilor d oști ale antichității.

în vechile noastre icoane de stil bizantin sfinții războinici, precum sf. Gheorghe, sf. Dumitru, sfinții Mercurie, Procopie și alții, au păstrat acea înveșmîntare războinică la care memoria noastră se poate repurta cu înlesnire.

Statua antică a lui Traian cu care, deși nu este una din cele mai principale, am început descrierea categoriei a treia, adică aceea a statuelor

propriu-zise *imperiale* ori *loricate*, această statuă de marmoră, unica din toate încoronată cu lauri și ținînd globul suveranității în mîna, provine din colecțiunea palatului Grimani din Veneția.

Spre a completa descrierea acestei efigii imperiale, avem a mai spune că o spadă scurtă, dar cu miner înalt, *parazonium*, îi stă lipită de coapsa stînga și că ușoara mantie imperială, *paludamentum*, încheiată cu o copcă sau fibulă pe umărul drept, formează cîteva cute transversale sub bărbie și apoi atîrnă pe spate, acoperind subțire ale ei draperii unduioase tot dosul loriceii de metal, pînă pe pulpe.

Același costum militar, cu deosebiri puține, caracterizează cele patru statue de care avem a mai vorbi. Fără îndoială, de însemnat printre ele este cea din muzeul Bourbonic de la Neapoli (fig. 6). Ea are o năltime de opt palme și este sculptată în cea mai frumoasă marmoră grecească. Sînt acum **120** de ani de cînd a fost descoperită, împreună cu o statuă a împăratului Caligula, pe malurile riului Garigliano, în acea localitate din Lațiu numită Minturne și vestită prin mlăștinele sale în care se ascunse Marius, după a sa învingere. La **1802**, un nobil napolitan, marchezul Venuti, însuși sculptor distins, dăruie această statuă de marmoră muzeului de antichități al patriei sale.

Ziserăm că statua a fost descoperită; însă mai adevărat este a zice că numai trunchiul s-a găsit la Minturne. Capul a fost adaos, iar picioarele, încălțate cu sandale și dispuse în fața unei tulpine de arbore, sînt de lucrare modernă; asemenea și brațele, pentru a căror restaurare au servit de model

celelalte trei statue ale lui Traian, din Paris și din Eoma. Așadar, porțiunea remarcabilă a lui Traian din muzeul Bourbonic consistă mai e seamă din corpul virtos al împăratului, acoperit cu o lorică pe care se văd basorelievuri de o fineță și de un stil demne de atențiune. În mijloc, pe linia mezii a pieptului, se deosebete o Minervă cu coiful în cap, cu pavăza

pe umărul stîng și înălțînd cu mîna dreaptă în sus o cucuvea, emblemă a zeiței înțelepciunii. De două lături ale zeiței stau două tinere, zvelte și ușurele dăntuitoare, încununute cu foi de palme. Sub gîtul loriceii este împodobită cu figura Meduzei, ființă mitologică care, în ideile antice religioase, avea darul de-a insufla groaza. Scurta spadă a împăraților, *parazonium*, stă sub piept, atîrnată la stînga de-o curea ce trece peste umărul drept. Sînt dispuse ca o fundă cutele paludamentului ce se înfrîșoară pe braț.

Tot astfel se vede dispusă mantia pe una din statuele muzeului din Paris (fig. 7). Și aceștia îi lipsea capul atunci cînd a fost descoperită la Minturne, în Italia meridională. Ceea ce a făcut însă ca această statuă de marmoră din Páros, înaltă de peste doi metri, să fie atribuită lui Traian, sînt emblemele — și acestea foarte frumos sculptate — care se deosebesc pe lorică lui. Aci, sub gîtul, figura Meduzei este înlocuită printr-un cap de Triton, zeitate marină; și s-a zis că o astfel de emblemă trebuia să amintea despre flotele romane pe care Traian le pornise în direcțiunea mării Indiene atunci cînd, prin Asia Mică și Armenia, el merse să atace imperiul persan. Apoi, în mijlocul loriceii se vede gravat cu multă precizie un trofeu cu totul asemănat celor care, pe unele monete amintitoare despre izbînzile împăratului în țara dacilor, ne arată un coif, o lorică și două scuturi acățate toate de un stîlp, sub care zac ghemuiți doi oameni, roși din război, cu minele legate la spate. De latinele trofeului se văd, de

parte, o Victorie cu rochie filfiindă, și de alta, un geniu de același fel; amîndoi sînt aripați și înscru pe scuturi rotunde triumfmile împăratului. Asemene figuri regăsim în mari proporțiuni și pe Columna Traiană. în statua de la Gabie, cu mina stîngă lipită de trup și în parte ascunsă sub paludament, împăratul ține *parazoniul*; în mina dreaptă, ridicată cu **mult**

mai sus decît capul, acea statuă înaltă micul toiag ai comandamentului. Aci, ca și în celălalt chip imperial din muzeul Luvrului, picioarele sînt cu totul goale. Astfel trecea rîurile, împreună cu toți soldații de rînd, împăratul Traian, cînd umbla pe jos în capul oștilor sale, îmbărbătînd cu pilda pe soldații săi.

Statua din Villa Albani, lîngă Roma (fig. 8), înaltă de nouă palme și ceva, prezentă oarecare dispozițiuni diferite de cele precedente. Picioarele sînt încălțate cu sandale; lorica nu are nici o sculptură; dar spada e atîrnată de-o curea care încinge trupul pe la mijloc, în formă de briu. Brațul drept se nalță cu sceptrul în mină, foarte depărtat de cap. Paludamentul, prins pe umărul drept cu o fibulă rătundă, formează cîteva cute pe piept și apoi atîrnă, larg răsfirat pe spate; o parte din el se încolăcește pe brațul stîng, a cărui mină deschisă se depărtează citva ele trup. Această dispozițiune a brațelor dă figurei o înfățișare cu totul maiestoașă.

Am ajuns acum, după lungi și minuțioase descrieri, cu care mă tem că am obosit foarte luarea aminte a cititorului, am ajuns la ultima elin cele opt statue ale lui Traian ce ne propusesem să prezentăm aci. Aceasta este și dînsa la Paris (fig. 9). Este de marmoră din Pentelic și are o nălțime de 2m,112. Ca cealaltă din Luvru, despre care am vorbit, ea ne arată picioarele împăratului goale, clar făcînd o mișcare pare c-ar umbla. Minele amîndouă au pozițiunea statuei din Villa Albani; dar aci paludamentul nu ține. cituși ele puțin de umeri, ci îmbăierează, cu ale lui cute indeseate,

pîntecele și picioarele împăratului pînă la genunchi; apoi, cu ambele lăcărînd, atîrnă ele pe mina stînga în jos. Capul privește drept în față. Lorica, ale carii curele cu cătărâmi se văd așezate, foarte distinct, ca niște altite, pe ambii umeri, explică cum partea pectorală a acestei armure apăsătoare se afla unită cu porțiunea ei dorsală. Semnalăm această particulă

ritate, aci mai întii, numai pentru ca aci ea se vede figurînd de amîndouă părțile. Și mai importantă, însă, este sculptura din fața pieptarului, într-o semilună, se zărește capul zeiței Isis, pe care romanii o luase în venerațiune din regiunile orientale și mai cu seamă din Egipt. Dedesupra este un trofeu cu un coif cornut, o mantie filfiindă și două paveze exagonale. De stîlul trofeului sînt legați cot la cot și stîrșiți pe vine doi robii, unul gol cu totul, celălalt purtînd lungi veșminte orientale. S-ar zice că ei înfățișează populațiunile arabe ale Siriei și ale Palestinei, înstrunite prin silă de armele învingătoare ale lui Traian. Capul împăratului, deosebit de frumusețe extraordinară, se crede a nu fi cel original ai acestei mult întreprinse statue.

Acum, după ce trecurăm în vedere aceste opt imagine întregi ale împăratului și după ce căutarăm să vedem în cîte moduri diferite anticiorii l-au reprezentat înfățișarea prin mari opere izolate de sculptură, credem, să mai aruncăm o privire înapoi, spre a ne da seama de cît de chipurile diferite prin care statuaria antică ne-a păstrat memoria acestor mare depozitar al puterii imperiale și renviator al anticelor virtuți ce țenești ale Romei republicane.

Noi știm astăzi că cei vechi au dat portretului sculptural al împăratului și alte forme decît acelea sub care îl putem constata acum. Astfel, bunăoară, medaliile sale, care ni-l arată adeseori stînd în picioare într-un car cu doi sau patru cai, ne dau încă o dovadă învederată că, deasupra

porticolului din forul său, statua colosală a lui Traian se înalța strălucitoare într-o bogată *redă*, trasă de opt telegari înhămați toți în rînd. Astfel iar,, sintem întemeiați a zice că s-au instalat în Roma și în alte localități mai multe statue ecuestre ale lui Traian. Este chiar lucru sigur că, în același fer

care purta numele lui, se afla așezată o statuă călare a împăratului și,, subt această formă, mai întotdeauna colosală, el a putut fi prezemtat și în costum militar de *imperator*, și în veșminte mai modeste de cetățean senatorial, și, în fine, în atitudinea eroică a zeilor și a semizeilor legendari.

Monetele ne dau și ele probe despre existența statuelor ecuestre ale lui Traian în costum de căpetenie a oastei. Poate că acestea, adică statuele zise *imperiale*? atît călare cît și în car sau în picioare, erau cele mai frecvente ; și dacă ne este permis a judica despre frecuența în antichitate a diferitelor aspecte sub care el era înfățișat, dacă ne este permis, zicem, a judica după rămășițele încă în ființă,

ar trebui să credem că cele mai numeroase ale lui imagini l-au arătat în atribuțiile sale de imperial comandant al armatelor romane. Totuși, credem că lui i-a plăcut, după cum ne încredințează chiar și Pliniu, a ieși adesea la iveală printre supușii săi subt aspectul mai modest de simplu cetățean, astfel cum erau figurați în Roma anticii conducători ai afacerilor publice, simpli cetățeni ca Brutu și Camil.

În fine, i se făcură și statue de stil eroic, după a lui moarte, atunci cînd divinitatea lui ajunsese a fi consacrată, în mintea tuturor, nu numai prin puterea suverană, care dete chiar și unor nemernici împărați ai Romei o așa exuberantă și iluzorie consecrațiune, dar încă și prin acel extraordinar și neasemuit renume de dreptate, de blîndețe, de virtute și de mărinimie, ce, de-a lungul secolilor, a rămas ca o însușire nedespărțită de bunul împărat Traian.

Dacă statuele ecuestre și cele pedestre ale acestui model și stăpînilor lumii au fost multe în antichitate, apoi este evident că și mai numeroase încă au trebuit să fie busturile lui. Această presupunere nu poate să sufere îndoială, deoarece mai ales vedem și astăzi așa multe capete de ale acestui împărat împrăștiate prin muzeele și colecțiunile particulare ale antichități. Deci, intru ceea ce privește busturile și capetele lui Traian, nu doară de o nomenclatură completă ne poate fi aci vorba, dar nici măcar de-a alege printre ele pe toate acelea care, prin vreo particularitate mai răsărită, au atras oarecîndva luare aminte din partea anticarilor. Ne vom mărgini a semna aici numai două dintr-insele; și chiar aceasta o vom face mai mult cu scopul de-a încheia notița noastră asupra statuariei traianice cu o descriere oarecum mai amănunțită a trăsurilor ce caracterizau figura lui Traian.

Anticarul francez Mongez, carele a completat *Iconografia greacă* a lui Visconți printr-o iconografie a romanilor, a reprodus în tabelele cărții sale un bust al împăratului, lucrat din marmora de Păros, spunîndu-ne că acesta a făcut parte din colecțiunea cardinalului Fesch, unchiul împăratului Napoleon I. Nicăieri trăsurile fizionomiei lui Traian nu par a fi mai lămurit tipărite decît în această operă de artă, lipsită, de altminteri, ele orice ornament (fig. 1 și 10).

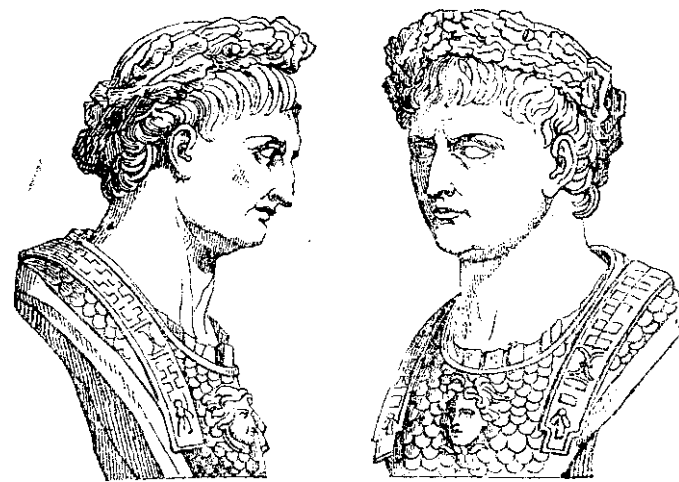
Acest ultim amănunt îl dăm numai fiindcă voim să punem acea figură în comparațiune cu alt bust colosal al lui Traian, lucrat în marmoră din Pentelic, în care împăratul poartă pe cap cununa civică, acea cunună de foi de stejar, cea mai prețuită răsplată dintre darurile ce, la romani, se acordau ostașilor de frunte. Acest bust, care se află în Villa Borghese de lângă Roma (fig. 11), idealizează oarecum trăsurile lui Traian și le dă o

emanare destul de pronunțată cu chipul, rămas clasic printre împărații Romii ai lui August, strămoșul lor comun.

Un restaurator modern a adăus capului, încoronat cu cununa civică, un pieptar de zale cu aspect de solzi, *lorica squamata*, din mijlocul căruia răsare un cap de Meduză.

în bustul din fosta colecțiune a cardinalului Fesch figura este a de caracteristică, așa de corespunzătoare, sub punctul de vedere fiziognomic cu toate calitățile, și poate chiar cu micile slăbiciuni ale lui Traian, mo

toti acei cîți au studiat cu de-amăruntul viața, aplecările și însuși tipic general păstrat în mai toate efigiile antice ale acestui împărat au recunoscut în acea figură adevărata imagine ce ne pune sub ochi pe acel om mla îniniă, energic și drept la minte, simplu în viețuirea sa, hotant în o

faptă și întreprinlei^e a sa, puțin dedat eu speculațiunile științifice și filozofice, dar iubitor ele tot ce e bun și frumos, pre cît acele lucruri erau totdeodată mari și temeinice.

Capul lui Traian, în acel bust, este mare, lat și cam revărsat în partea despre ceafă. Este așezat pe un grumaz larg și astfel îndreptat încît se vede că pozițiunea obrazului nu era nici sumeasă în sus eu trufie, nici aplecată cu fățărnicie spre pămînt. Traian căta dar drept în față, nici aspru, nici sfios. Părul, despicat în șuvițe puțin unduioase și cam'dezordinate, pleacă din creștetul capului spre a se răspîndi în toate părțile cam deopotrivă; ele ajung pe dinainte a acoperi o mare parte din frunte, care, deși mică și cam teșită, prezentă la mijloc o linie bine pronunțată. Arcadele sprîncenelor reies cu putere și formează, prin răzorul frunții, acea îndoită dungă foarte adîncită. Dovadă că Traian cugeta și că fruntea i se zbircea adesea spre a chibzui cu luare aminte la greua sarcină ce-și impusese, de-a noroci o lume întreagă.

Din acea dungă lată se pornește nasul proeminent, lung, cărnos, bolbocat la vîrf și clestănuind poate oarecare aplecări cam materialiste. Buza superioară cade drept deasupra celei de jos, sub care se cufundă apoi pielea, formînd ca un șoi tare pronunțat, din cauza bărbiei ce este foarte proeminentă. Pe gura lui Traian se citesc felurite și neprețuite calități, într-însa se vede lămurit cît de puternică liotărîre predomină în caracterul său; și cu toate acestea, pare că un zîmbet binevoitor și glumeț se tot joacă prin creșturile oblice care pleacă de sub nări și de la căpătîiele buzelor.

Ce putem acum să spunem despre expresiunea ochilor, pe care nu-i vedem decît în chipuri descolorate și lipsite de lumini? Căci, precum se știe, în statuaria antică, dalta lăsa neatins interiorul ochilor. Totuși, este probabil — și unele slabe indicii par încă a dovedi aceasta — că cele mai multe din statuele antice erau colorate și astfel ele puteau da chiar și impresiunea cea vie ce reiese din colorarea unei figuri. De ni s-ar fi păstrat o astfel de statuă a lui Traian, am fi văzut pe dînsa albînd părul împăratului, ce-l știm că a fost de timpuriu cărunț; l-am fi văzut contrastînd în mod plăcut cu o pielîță cam smeadă, ce pare a sta mai în deaproape raport cu trăsurile acelei figuri, hîrșite pe cîmpii de războaie și care, de altminteri, nu putea să dezmintă nici origina ispanică a lui Marcu Ulpiu, născut din părinți turditani.

Din presupunere în presupunere, am ajunge a zice că vederea lui nu avea fulgerătura strașnică a unor ochi negri corb, ci mai mult blînda, potolita, dar și hotărîta cătare a ochilor căprui.

Astfel completată, figura lui Traian, fără de-a ni se prezenta ca un tip de frumusețe clasică, fără de-a învedera mîndria și semeția capului olimpic al lui Joie cu pletele răsfirate, cu fruntea vastă, cu privirea scînteietoare, avea totuși în sine o temeinică expresiune de energie stăruitoare și neobosită; era totdeodată afabilă, plăcută, atrăgătoare; dovedea aplecările cele mai pronunțate spre bunăvoință, compătimire, milă și îndurare. Pe fruntea lui nu se strecurau umbrele unor idei abstracte, unor năzuiri nerealizabile. Văzîndu-l, tot omul își putea zice că el nu voiește mai mult decît poate, dar că poate tot ce voiește. În creierii lui, teșiti și îndesați (de-am putea zice așa) subț o țeastă oablă și dreaptă, nu fluturau iluziuni zadarnice; dar tot ce se zămislea într-însii îl împingea spre fapte practice, folositoare, drept cumpănite și totdeauna îndeplinite fără greș, fără sminteală.

învădat este că o fizionomie așa de simpatică și, am putea zice chiar așa de înipirnată numai prin expresiunea de echitate și de lădă de răspîndită într-însa trebuie să fi asigurat lui Traian atît respectuafecțiunea conviețuitorilor săi de orice rang și de orice neam, cît și însuși acea încredere în sine care-l făcea să trăiască în mijlocul poporului și soldaților săi, ca un părinte venerat și iubit de toți cei ce se apropiau de dînsul.

Iată, după cum credem, unul din darurile firești de care s-au bucurat și s-au folosit toți, pe cînd Traian era încă în viață. Dar calitățile lui erau așa de numeroase și așa de felurite încît, chiar după ce atrăgătoarea persoană fizică dispăru din ochii tuturor, el încă păstră pentru veșnic prin darurile sale morale și prin faptele lui neperitoare, renumele celor gloriose ce a lăsat vreodată un împărat pe lume.

Pentru scumpa și neuitata lui amintire, artele antichității, și anume sculptura, cea mai serioasă și mai originală dintre ele, au lucrat fără praget, mulți secoli în urniă-i. Astfel ele ne-au transmis, poate, și mai mult cunoștințe asupra lui Traian decît analele istorice, pe care, din nenădăcîcire, le-a' bîntuit și le-a' nimicit cataclismul barbariei, mai mult chiar decît pe stanele de marmore, fățuite după chipul divului împărat.

Despre un fapt ca acesta ne încredințează însuși poetul cel mai ilustru al veacului de mijloc. Dante ne spune că, pe pragurile raiului ceresc, a zărit alburînd o piatră, *clie biancJieggiava*; iar pe dînsa era istoria nalta glorie a „principelui roman, pentru a cărui mare valoare papa gorie a cîștigat marea sa izbîndă", aceea de a-l strămuta din iadul pînă nesc la loc mai cu lumină. Acel principe roman era Traian împăratul.

*Quivi era storiata Voltei gloria
Del roman prime, lo cui gran valore
Iosse Gregorio alia sua gran vittoria.
Io aico di Traiano imperadore.*

(Dante, *Purgator*. X, v. 73-76).

ATENEUL ROMÂN ȘI CLĂDIRILE ANTICE CU DOM CIRCULAR

dintre romani.
Deci eu, luându-mi, cum am zice, mima m amu, \oi ir> dinți voi începe răzbu

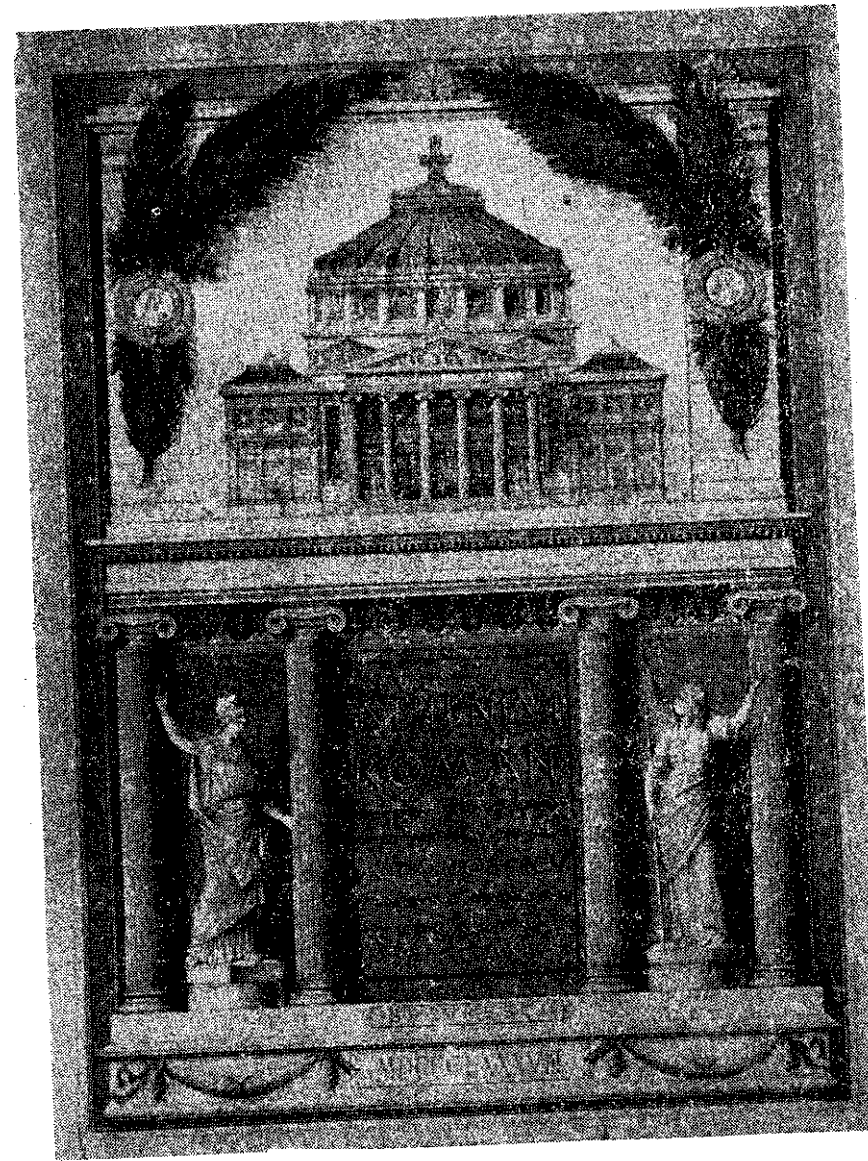
Din câteva cuvinte ale amicului nostru, domnul Esareu, ați înțeles, doamnelor și domnilor, cum și ce fel se întâmplă ca d-voastre — sprijini
5 credincioși ai Ateneului Eomân — să încercați astă seară oarecare surprindere de a vă afla îndesați aci, într-o sală cam strimță, cam îngustă, cam jilavă, cam golașă, în loc de a vă desfăta, — precum poate linii și sperau, — sub falnica boltă care, deși nu încă terminată, se înalță acum mai presus, pot zice chiar, din toate privințele, mai presus de orice altă
10 clădire din bătrână capitală a noului nostru regat.

D-l Esarcu carele, de aproape doi ani, tot așterne, zi cu zi, piatră peste piatră, ca să dureze acest monument, visat cu dor și plănuit fără preget de d-sa, în timp de ani cu o zecime de ori mai numeroși, d-sa ar fi putut, fără îndoială, ba ar fi trebuit chiar poate, să vă spună însuși d-lui,
15 ce are să fie în curind — mulțumită îndemnului patriotic al d-voastre și al românilor indeobște — acest locaș, cel dintii de la noi, avînd drept menire de a răspindi, prin coprinsul întregii româniimi, toate cugetările, toate faptele și toate plâsmuirile cu folos. Cu acest unic gînd, pentru acest scop precis și lipsit de orice interes personal și egoist, s-a întreprins, aci
20 în București, cu o neasemuită ardoare, înălțarea unui sanctuar, pe al cărui altar totul va fi limpezit în flăcările învietoare și întăritoare ale științei, ale literaturii, ale artelor.

De aceea chiar i s-a și dat ca emblemă, ca firmă doveditoare, dauritul tripod fatidic carele, încă de acum, strălucește pe a lui culme și, în
25 regiuni eteree, încunună acest al nostru prim templu, închinat numai și numai inteligenței românești.

Dar neobositul nostru prieten, întemeietorul, întocmitorul, îmbolditorul și acum chiar clăditorul acestui liber *institut național*, d-lui n-a voit, nici de astă dată, să se lepede de a sa bine știută modestie, spre a veni
30 însuși să vă spună ce mai dorește și ce mai are de gînd a face, preste cele ce pînă acum a izbutit să facă.

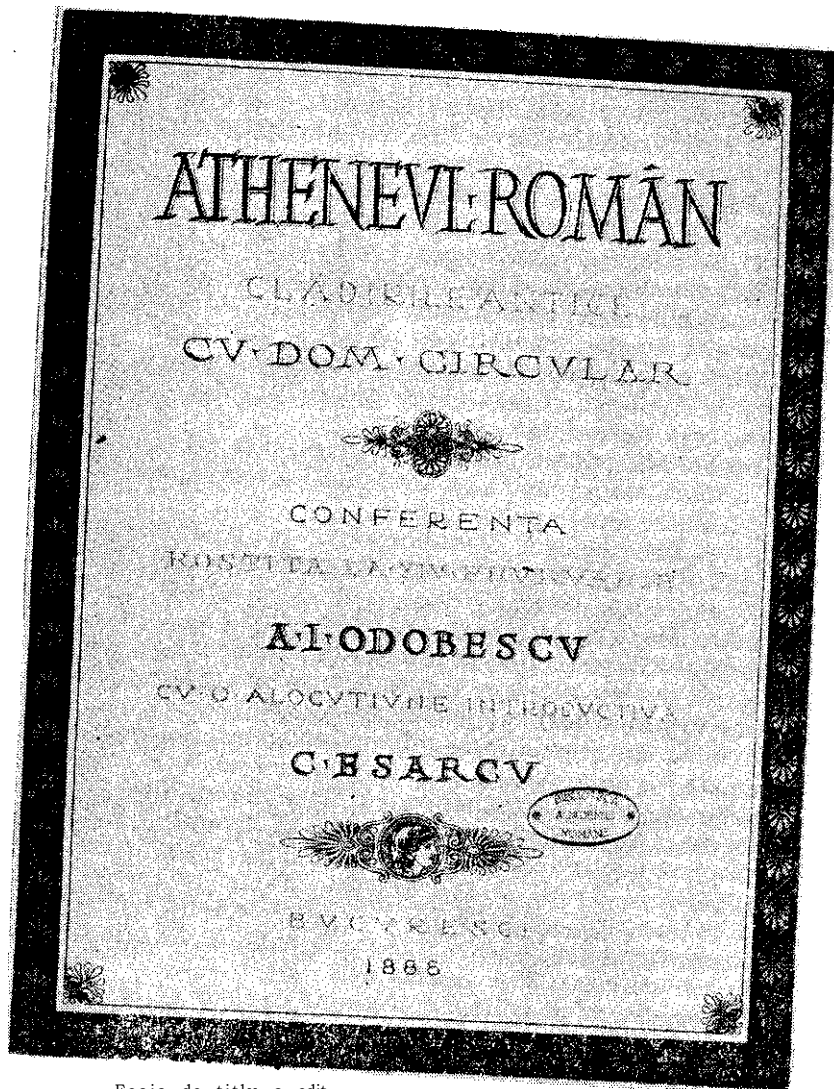
D-lui, numai în puține cuvinte, v-a urat buna venire într-acest nou și încă neizbicit locaș; și îndată s-a și coborît dupe vechea și mohorita tribună a fostului ateneu provizoriu de la Cișmegiu. Această catedră,
35 de o structură primitivă și de o arcaică înfățișare, negreșit că d-voastre ați și recunoscut-o și poate chiar unii, cu oareșicare cuvioșie, ca, bunăoară, tăcuta metanie ce se datorește unor moaște scortoase, argășite și acum strămutate de credincioși într-o raclă nouă, dar nu încă, precum vedeți, pe deplin fățuită și sclivisită.

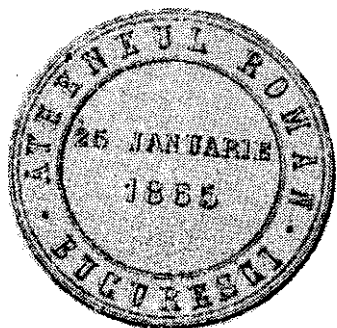
Coperta ediției princeps a Ateneului Român.

„Mu-mi îndată de tăcerea f^A^T^t^T^SZ^
cum se chema odinioară »Iacsrt «Oladu-^ cu t ^

d-lui tace și face !

Foia de titlu a edit-iei princeps a Ateneului Român

Ba, zău, nu ! Arhitect nu sint de fel și, dacă cumva se întâmplă să se afle aci, printre d-voastre, cineva din această meserie, îl rog cu deplină umilire să-mi ierte neștiința, de câte ori nu voi izbuti îndestul a o ascunde, enunțînd aprețuirile mele, de natură mai mult anticarie.

JStu încape indoială ! Eu unul nu m-aș pricepe cituși de puțin nici ca să proiectez, nici ca să zidesc un edificiu pătrat cu dom circular, cum este ateneul despre care vă vorbesc. Dar poate că mă vor ajuta oarecum memoria ochilor și aceea a studiilor, pentru a culege de prin anticele monumente, rămase azi în ființă, unele asemuiri cu noua noastră clădire din București.

Mie chiar mi se pare că chipul cu care s-au făcut aceste împrumuturi este mai adesea foarte nimerit, așa încît nu mă sfiesc a zice că n-are de ce să ne fie rușine cînd ne vom lăuda în lume cu ateneul nostru.

Nu zic că el n-ar plăti — și mai ales că el n-ar costa — și mai mult, dacă i-ar fi toți păreții numai de piatră, și peristilul, precum și toate columnele, numai de marmore și bolțile și pardoselile toate smălțuite preste tot numai cu mozaică.

Negreșit că e falnic și trufaș lucru de a se ospăta, la masă, numai în tipsii de aur și de argint și de a sorbi numai din potire și din năstrape ticluite cu nestemate. Dar nu e mai puțin adevărat că nu sint de desprețuit, în ospețe, nici porțelana, nici cristalul, mai ales cînd aceste materii sînt turnate, date la roată, suflăte, zugrăvite și săpate de meșteri iscusiți.

Cei ce pretind că un edificiu, oricît de bine ar fi el întocmit, nu valorează nimic precît nu este, tot cu totul lucrat din material sumptuos, și că, dacă nu-ți dă mina să clădești numai cu granit și cu bronz, trebuie să te lipsești și de templuri și de palate, aceia îmi par a fi oameni sau nesățioși, sau îndărătnici.

Iar, la om, nesațul e nebunie și îndărătnicia sau timpire sau răutate.

Cei cari au întreprins și s-au nevoit să înalțe ateneul — cuce material le a stat mai bun la îndemină —, aceia n-au, din norocire, nici una din așa urite însușiri.

Deci, în ateneul nostru, păreții au fost clădiți cu cărămidă aleasă ; grinzile și acoperișurile au fost încheiate numai din fier și din zinc, și foarte nimerit s-au potrivit, în măiestrita lor urzeală, ca să rabde și gerul iernei și arșița verii, . . . căci — fie spus aci în treacăt — junele arhitect cliri-

Spre a îndeplini orice lipsă în cuvîntarea mea de față și spre a da cititorilor cari se vor interesa de aceasta o schiță descriptivă a *ateneului*, făcută în mod mai tehnic și mai regulat, d-l Albert Galleron, distinsul arhitect francez carele a conceput planul și, în unele părți, a și dirijat lucrarea de clădire a palatului, a binevoit să ne dea următoarea notiță :

Palatul *Ateneului Român* din București a fost înălțat dasupra unor temelii, de mult existente și pregătite pentru un circ cu maneaj de cai. Astfel, i-a fost ca și impusă forma sa circulară, care, dealtmîntrelea, este cu totul potrivită pentru o sală de conferențe și de concerte. Deoarece, însă, lipsea cu totul locul în fața acelor temelii, spre a așeza dinaintea sălii principale o tindă, un *vestibul* spațios, arhitectul a socotit că va fi bine să pună acel vestibul chiar în marele spațiu circular al catului inferior și să facă, din mai tot coprinsul acestui cat un fel de sală, unde lumea va putea circula liber sub acoperiș și unde s-ar putea da și serbări. În astfel de condițiuni, este invederat că *sala principală de intruniri* a edificiului căta să fie purtată dasupra, într-un cat superior ; iar, pentru ca ajungerea pînă la dînsa să fie cit se poate jnai mult înlesnită, în loc de a se face o singură scară, caria cu greu i s-ar fi putut găsi un toc îndestulător, s-au dispus, în jurul cercului aceluși vestibul, *patru scări*, între scări se află intrările *muzeului* la dreapta, și *bibliotecei* la stînga. întreg catul de jos, compus, precum se vede (vezi plan lit. B), din aceste trei săli mari care comunică între sine, poate foarte bine sa conțină mai mult de 2500 de persoane. Douăsprezece columne de tuci, învăluite într-o ten-

gent mi-a comunicat curioasa informațiune că, între cele 30 grade de căldură clin iulie trecut, când s-a așezat invelitoarea domiului, și cele 28 grade sub zero de acum vreo lună, adică în mai nepomenita la noi primblare a mercuriului termometrie pe un spațiu de 58 grade, fierăria ateneului s-a dilatat numai cu douăsprezece centimetri. Deci metalul va sta pururea solid pe pereții, și pereții de cărămidă vor purta ușor pe umerii lor, cele 46 000 kilograme ale metalului.

cuială de stuc care imită marmora roză, susțin bolta centrală a vestibulului, pe deasupra căruia este podeala sălii de intrare. Spațiul circular ce înconjoară acele colonne se află și dinsul acoperit cu un tavan semiboltit care merge tot înălțându-se pînă la pereții circumferenței impresurătoare. Cele patru scări încolăcite sînt concepute într-un mod cu totul nou, căci repaosul care, pe la mijloc, taie sușul treptelor, se proiectează în formă de balcon rotunjit în interiorul vestibulului. Din acele patru balcoane, privitorul poate, cu o ochire, să coprindă întregimea tindei centrale, care va fi bogat ornată cu motive sculpturale, cu pictură și cu paviment de mozaică.

Fiecare din cele patru scări duce, printr-o ușă largă, în sala mare din catul superior (vezi plan lit. C). Acea sală, încăperea de căpetenie a edificiului, va conține, în mijloc, mai multe rînduri de stule, în număr de 650 : apoi, în jurul lor, și d-a lungul pereților, două rînduri de logie, dispuse în amfiteatru și oferind peste 400 de locuri, cu scaune. În fundul sălii este rezervată o scenă destul de mare pentru ca, oșebit de locul îngust trebuitor unui conferențiar, să poată încăpea o orchestră completă cu coruri, sau să se poată reprezenta pe dînsa opere teatrale lipsite de spectacol complicat. Scena are din dosul ei încăperile și tindele necesarii. Deasupra logiilor, pereții pot primi ornamentele picturale ; iar cornicea, foarte bogat decorată, susține baza unei vaste bolți interne, străpunsă jur împrejur cu douăzeci ochiuri de lumină și împodobită preste tot cu motive în relief, colorate și daurite. Dimensiunile sălii sînt 28 m 50 în diametru și 16 m înălțime. În catul superior, o sală destinată *Muzeului artelor decorative* se află pusă deasupra sălii muzeului de jos ; iar biblioteca prezentă, la această înălțime, un balcon împrejmuit.

Pe viitor se vor adăge, din dosul întregului edificiu două aripe cu cîte două caturi, în care se vor afla alte două săli de intrare mai mici și diferite încăperi, ce s-au denumit *dependențe* în planurile noastre.

Exteriorul edificiului este, pînă la oarecare punct, de stil antic. Intrarea se compune dintr-un mare peristil de ordine ionică. Opt colonne, identice în proporțiuni cu acelea ale templului Erechtheion din Atena, adică de 12 m înălțime, susțin un fronton, care va fi ornat cu basorelievuri. Fațada întregului peristil are 48 m în dezvoltare. Trei porți de lemn cu geamuri, ornate cu fierărie artistică, dau intrare din peristil în vestibul ; deasupra lor, între alte decorațiuni de stil antic, vor fi așezate cinci medalioane de mozaică colorată.

Încăperile laterale, adică muzeele și biblioteca, se prezintă pe fațadă cu o decorațiune discretă și simetrică. Pereții lor sînt ornamentați cu colonne corintiene încastrate. Amănuntele acestei ordonanțe au fost împrumutate din templul Sibylei de la Tivoli. Foile de acantă și florile continuă între colonne și leagă între sine capitelele lor. Între aceste două pavilioane și peristilul central două înalte ferestre decorate cu fierărie dau lumină celor două scări corespunzătoare cu fațada anterioară. Din dosul frontonului și pe aceeași linie cu acele ferestre, se văd două bolțișoare, ce servă de acoperiș aceluiaș scări. Așemenea, sînt alte două, în partea din dos a edificiului. Între aceste patru bolțișoare, se înalță cupola centrală cea mare, cu ale ei douăzeci de ochiuri, în care se vor vedea cununi și lire aurite ; iar ochiurile sînt despărțite prin largi pilaștri de sprijinire. Domul este acoperit cu zinc ; în jurul lui, spre a-i varia profilul, vor fi așezate douăzeci de aripe sau minere răsărite în sus, care vor corespunde cu pilaștrii porțiunii verticale a domului. Acesta se termină printr-un coronament tare ornamentat, conform cu acela al monumentului coragic al lui Lysicrat, din Atena ; în această operă din cea mai bună epocă a artei grece, un trunchi stufoș de acante servea de pedestal tripodului daurit pe care îl priimeau ca premiu, simbolizînd inspirațiunea profetică, învingătorii eleni din luptele poetice, oratorice și artistice. Înălțimea totală a palatului *Ateneului Român* este, de la pămînt pînă sus, 41 de metri.

Lată descrierea rezumată a edificiului ce s-a înălțat în orașul București, grație concursului binevoitor al publicului român și stăruinței nepregetate a membrilor comitetului clădire, printre cari d-l C. Esarcu a depus zelul cel mai neasemuit. Răpezițiunea cu care s-a lăcut clădirea merită așemenea a fi semnalată și cit despre mine (vorbește d-l arhitect A. Galleron, care n-a putut stărui mereu în București, la privegherea lucrărilor), mă simt dator a mulțumi junelui meu coleg român, d-lui Băicoianu, pentru concursul ce mi-a dat într-o realizare planurilor mele ; iar, pe de altă parte, cată să constat cu plăcere contingentele foarte folositoare ce a adus construcțiunii de fierărie a domului junele inginer german, d-l Schwalbach.

Pe unde s-a putut, s-a făcut însă și mai bine ; astfel bunăoară, la cele patru frumoase scări încovoiate care, din patru unghiuri ale vestibulului inferior, duc, pe patru porți simetric opuse, în sala cea rotundă de sus, treptele s-au pus toate de marmoră din Carrara.

Sperăm iarăși că penelul pictorilor și dalta săpătorilor vor împlini, fără de nici o pagubă, locurile unde, cu bani mai mulți, s-ar fi putut înfige tot chipuri și decorațiuni de mozaică.

De altmintrelea, cine e omul sănătos la minte și ele bună-credință, care nu va pune un edificiu bine conceput, bine executat, elegant sau și numai grațios, dar construit chiar și de lemn, nu l-ar pune, zic, mai presus de o namilă sau o cocioabă informă, în care ar fi grămădiți, fără gust nici știință, bolovanii cei mai prețioși de marmoră din Păros, de granit, de bazalt și chiar de porfir ?

Acestea toate fie spuse în pofida celor cari caută pete și în soare, sau mai bine a celor — dacă cumva se vor fi aflînd și ele aceia — cari impută ateneului nostru tencuielile-i de var și de ipsos.

Poate că tocmai unii ca aceia, însumetiți în a lor oarbă trufie pînă într-o crede că dînșii, nepricepuții, au să înzestreze țara cu monumente neperitoare — *monumenta aere perenniora*, precum a zis cu mai dreaptă mîndrie despre sineși, poetul latin — tocmai aceia chiar, ... în ciuda lor și-n a lumii veselie, . . . se vor răsipi iute în negură, fără ca să lase alte urme de la dînșii decît ridicolul îngîmfatei și lăudăroasei lor neputințe . . . !

Dar cine sînt aceia ? Există ei oare ? ... Mă mir și eu ce-mi veni să bănuiesc că se va fi uitînd cineva cu ochi răi la răsărirea și la creșterea ateneului nostru ? Se vede că tot de aceea — ca mătușele care vor să ferească de cliochi pe pruncul ce le e drag — am stupit și eu din buze asupra nălucei unor răuvoitori, ca să piară dintre noi spurcatul, și să ne rămînă ateneul nostru, „curat, luminat, cu podoabe mii și sute, cu prinoase și mai multe !”

Faceți, rogu-vă, și d-voastre ca mine, ca să scăpăm de orice piațare, în momentul de față, ca și pe viitor.

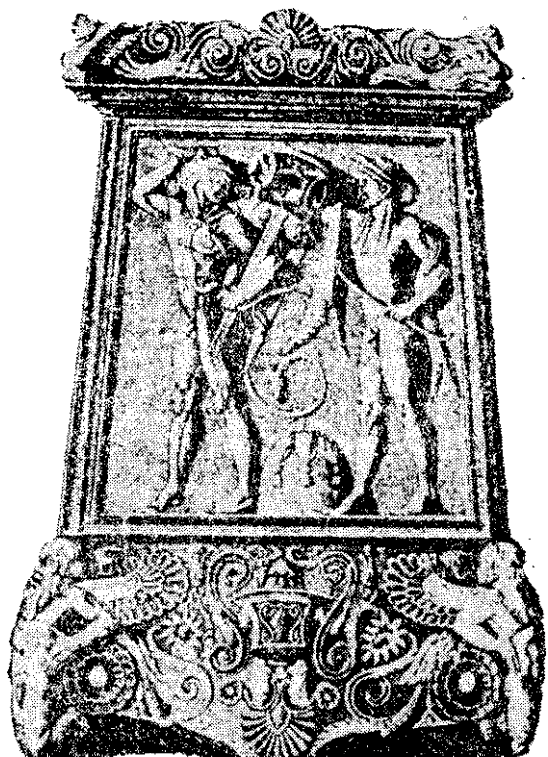
Iar de aci înainte să reluăm acum visul nostru retrospectiv, tocmai de unde vă cer iertare a-l fi întrerupt, cu primejdia ele a vă expune la bălțile stropeli ale varniței și la negrele mînjituri ale zgurei de fierărie.

Șe era vorba să cercetăm dacă uriașul prunc al capitalei noastre, din ceteata înțelepte! zeite Atena, și altul caracterizînd mai cu deosebire scopurile și originile sale cu totul românești — dacă, zicem, *Ateneul Român* are în sine trăsuri care să ne dea dovezi că el este de neam vechi și mare, că e odraslă de străbuni iluștri, cu care dînsul a și păstrat fericite asemănări. Într-alte cuvinte, trebuie să mă cerc a vă prezenta aci genealogia lui, stepenea lui din moși strămoși, ca edificiu purtînd pe cap cunună de dom circular.

În această calitate, el se află cu totul la locul său printre noi români, căci, precum noi ne dăm și ne știm a fi de origină romană și nu ne putem admite că baștină noastră să fi fost vreodată adînc zdruncinată prin curciturile străine, tot așemenea și felul acesta de clădiri este, ori ce se va zice, mai cu totul propriu arhitecturii romane.

Unii au observat totuși că, nu numai în italice Etrurie, dar și într-alte multe părți ale lumii s-au scobit bolți rătunde pe sub pămînt și s-au înălțat movile gheboșite deasupra-le, spre a astruca într-insele pe răposai. În chipul acesta li s-a hărăzit, drept locuință vecinică, un spațiu mărginit carele

^ pi?u T ^ h Tor sale! atit in arcuitul orizontal sau pieziş al pardoselilor și a pereților, cît și în boltirea verticală a tavanului, ptea sa dea morților iluzmnea unui *microcosm*, Intr-insul ei păreau eă-si ^relun-

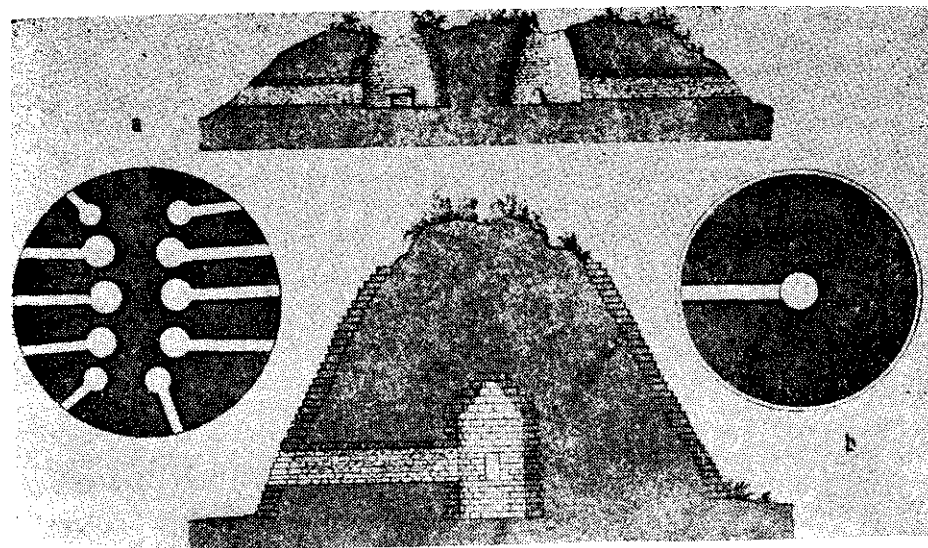
Bază antică de marmoră, reprezentînd *Cearta lui Heracle cu Apollon pentru stăpînirea tripodului profetic de la Delfi*, păstrată în muzeul din Dresda.

gesc viața de veci într-o lume restrînsă, dar cercuită și ea printr-o roată, ca a zarei de pre pămînt și sub un dom circular, ca însăși bolta cerului.

Alții au mai constatat, de altă parte, că popoarele primitive din timpii preistorici, atit în țările despre apus, cît și în regiuni mai nordice, au așezat stîlpi și pietroaie în cerc, cu scop, peșemne, de a consfinți acele țarcuri rotunde ca locuri de închinare la zeii lor.

Nu sint cituși de puțin de tĂgăduit aceste rudimentare încercări de construcțiuni circulare și ele cĂmări boltite la strĂvechile popoare. Dar tot aș puțin de tĂgăduit este cĂ nicĂieri nu aflĂm uzul de a clĂdi edificii rĂtunde și de a coperi cu boltĂ pe unele din ele, precum și chiar pe altele a cĂror rĂtunjime internĂ se ascunde, pe dinafarĂ, intr-un plan mai mult sau mai puțin pĂtrat ori rectiliniar, nicĂieri, zic, acest uz nu este aș de bine întemeiat, aș dezvoltat în diferite sensuri și aș falnic reprezentat prin capete de operĂ artistice, decît la strĂmoșii noștri, romanii, incepînd mai nainte chiar de timpii republice! lor și scoborindu-se adinc pînĂ în mediul ev bizantin ².

² E. Isabelle, *Les edifices circulaires et les domes, classes par ordre chronologique*, 1 volum in folio, Paris, 1855.

Movile cu boite circulare, planuri și secțiuni;
a) *Tumulus celtic de la Fontenay-le-Marmion, în Normandia.*
b) *Kurganul scitic Kul-Oba, de la Kerçi, în Crimeea **.

* Desemnele reduse din această pagină reprezenta planurile la bază și secțiunile verticale a două mĂgure de pĂmînt coprinzînd în sinul lor bolți mormîntale de formĂ circularĂ. Una (a), avînd vreo 7 sau 8 metri nĂlțime și 50 metri la bazĂ, conține zece bolți de piatrĂ în lĂuntru sĂu. Ea se aflĂ în Normandia, lîngĂ Gaen, în localitatea Fontenay-le-Marmion. CealaltĂ (b) este movila numitĂ Kul-Oba, sau *Muntele de Aur*, de lîngĂ Kerçi în Crimeea. Uniea-i boltĂ interioarĂ are 7 metri în diametru și 12 nĂlțime. Prin urmare tot *gorganul* scitic este cu mult mai mare decît *tumulul* celtic din Normandia.

Dînșii, romanii, au știut sĂ dea unor asemenea clĂdiri și destinațiuni felurite, și forme originale în varietatea lor,

Subt acest ultim raport, adicĂ al formei, la dînșii :

vedem clĂdiri cu pĂreții pe dinafarĂ rĂtunzi și netezi ca fața unui turn foarte gros, dasupra cĂruia s-ar înălța sau o piramidă, sau o cula semisfericĂ;

vedem alte asemenea edificii ocolite jur împrejur de o grațioasĂ salbĂ de colonne, pe care se reazimĂ și se proptește învelitoarea, mai adesea bombatĂ;

vedem în fine și altele, unde stîlpii sau colonnele formeazĂ pe dinlĂuntru o horĂ, dasupra caria stĂ așezatĂ boltă, fie ca, pe dinafarĂ, pĂreții sĂ afecte și ei forma circularĂ sau orice alt plan dreptunghiular; fie ca dînșii sĂ se afle afundați sub șire drepte or rĂtunde de colonne împresurĂtoare.

IatĂ pe scurt și în genere, cum au folosit arhitecții Romei principiile edificiului circular și ale bolții acoperitoare.

M-arn ferit, doamnelor și domnilor, sĂ ingreunez această cam stearpĂ clasificațiune cu denumiri și calificative tehnice, pe care lesne le aș fi

piittit culege din tractatele de arhitectură greco-romană al antionlului Vitruviu sau ale mai modernilor Palladio și Vignola? t icului

Las'ca și așa mi-e teamă că v-am cam pornit pe acel vestit mn. lene prm gene". Dar ce ar fi fost daca, la tot cuvintul% fi to?ieSS

Stone-Henge, ocol de pietroaie din timpurile preistorice, lângă Salisbury, în Englitera *.

5 * „Ocolul de lespezi ce se numește în Engiiterra Stone-Henge^ adică *pietrele atârnate*, și căruia unii autori vechi îi dau numirea de *Cjiorem Gigantum*, iar W. Camden (*Britannia, sive Angliae, Scotiae, libemiae...* ... *ex intima antiquitate clurographiica descriptio JLondoni, 1607*) aceea de „*insana siibstmctio*” se află așezat în comitatul Wilts, în depărtare cu șase mile spre nord de Salisbury. Este compus de un îndoit ocol de pietre drepte ca de 9 metri năltime și aproape 2 m, 30 lățime, grosolan cioplite în formă de stâlpi; acestea poartă dasupra lor d-a curmezișul^ în chip de arhitrave, alte pietre de aceeași formă, dar ceva mai regulat cioplite și înțepenite cu scoabe la căpătiul de sus al stîupilor, unde se îmbucă în găuri. Cercul exterior are ceva ca 60 metri în diametru. În centrul acestuia se află alte două ocoluri de formă eliptică, deschise de o parte și coprinzînd un mare *menliir* sau pietroi ridicat în sus. Acest străvechi monument celtic se află acum foarte dărăpănat.” J. Gailhabaud, *Monaments anciens et moâernes*, t. I.

limba mea și auzul d-voastre în termeni ca d-alde *prostii, monopter, a-mfi-prostil, peripter, sistil, picnostil, pseudoperipter* și cite mai alte barbarisme clasice de felul acestora !

V-am scutit de așa năxjaste. Dar acum poate că voiți mai bucuros să cunoașteți la ce trebuințe au consacrat romanii asemenea edificii?

Iarăși pe scurt și în genere, voi zice că, după normele variate de care pomenii adineauri, ei au clădit temple, băi, fântîne, adăposturi de plăcere* poate unele turnuri comemorative, clar mai cu seamă morminte. Deci, au utilizat acele planuri și la mulțumirea trebuințelor sufletești ale religiunii și ale cinstirii către cei morți, și la satisfacerea unor necesități mai practice, ca a scaldării și a adăpării, și chiar la unele mai frivole, ca re-paosul și petrecerile în aer liber.

Edificiile circulare din această ultimă categorie ne sînt mai cu seamă cunoscute prin picturele de pe părății din Pompei, Herculaneum și alte localități antice. într-insele vedem adesea chioșcuri și pavilioane rătunde, ușurele, transparente, eterice, unele pitulate sub dumbra grădinilor, altele aninate pe vreo naltă clădire ori semeț înfipte pe stînci, dasupra mărilor.

Moartea lui Icar, dupe o pictură murală antică, descoperită în Civita, la 1761*.

* Această pictură în colori naturale a fost descoperită, la anul 1761, în localitatea numită Civitã. Ea este foarte redusă aci din mărimea ei și reprezenta scena fugei în zbor a lui Dedal cu fiul său Icar descrisã de Ovidiu, în *Metamorphos. lib. VIII, v. 216* și urm.

Et movet ipse suas et nati respicit alas
Hos aliquis, tremula dum captat arundine pisces
Aut pastor baculo, stivane innixus arator,
Vidit et obstupuit, quique aethera carpere possent,
Credidit esse Deos. Et iam iunonia laeva
Parte Samos fuerant Delosque Parosque relictæ,
Dextra Lebinthos erant fecundaque melle Calymne,
Quum puer audaci coepit gaudere volatu
Deseruitque ducem coelique cupidine tractus
Altius egit iter. Eapidi vicinia solis
Mollit odoratas, pennarum vincula, ceras.
Tabuerant cerae. Nudos quatit iile lacertos
Eemigioque carens non ullas Xercipit auras
Oraque caerulea, patrium clamantia nomen,
Excipiimtur aquae, quae nomen traxit ab illo.
At pater infelix, nec iam pater : „Icare, dixit,
Icare, dixit, ubi es? qua te regione requiram?
Icare !” dicebat. Pennas conspexit in undis,
Devotique suas artes corpusque sepulcro
Condidit et tellus a nomine dicta sepulti.

Să nu ne închipuim clar că numai de la turci, de la persani, ele la indieni și de la chinezi ne vin chioșcurile cele diafane, elegante și rotate. Romanii noștri, deși n-aveau nici ciubuce nici narghilele ca să-și facă cu ele cheful subț adăpost și la aer curat, ei totuși, în grădinile lor, la locu-
șile cele mai plăcute, așezau luxoase sau rustice pavilioane, mai adesea
rătunde și boltite, pe care, la ei, le lăudau poeții, numindu-le cînd *pergulae*,
cînd *tuguri*, cînd *casulae* și *casae*.

Gasae-le romanilor s-au lărgit, în limba română, pînă a se preface în *casele* noastre; iar adevăratele locuințe ale străbunilor noștri, numite
*o de ei *domus*, acelea au devenit, în limbile moderne, *domurile*, adică bolțile
mărețe cu care acoperim acuma numai templuri și palate. Pe nesimțite,,
au crescut la noi toate cele din veacurile lor, acum de mult trecute î sau,,
precum a zis însuși unul din poeții lor³ :

Grescil occulto velut arbor aevo!

15 Dar, printr-un contrast al soartei, astfel precum pier toate trecă-
toarele plăceri ale viețuirii omenești, așa au perit și toate acele efemere
casulae rătunde și boltite din grădinile, acum sterpe și înteleniteale desfă-
taților romani de odinioară. Cele ce, de la dîșii sărmanii, ne au rămas ca
edificii circulare, sînt ceva temple, ceva băi iiiiinate și mai cu seamă destul
20 de numeroase morminte.

Căci, vai ! toate cîte omul le închină morții, destructoarii și întune-
catei morți, adesea mai bine se păstrează decît luciul și fala, decît veselia
și podoabele sărbătorești ale vieței !

De aceea, cînd voim, bunăoară, să coprimem într-o singură privire
5 toate monumentele circulare și cu domuri ale romanilor, cîte ne au rămas
în ființă sau cel puțin în ruine, cea mai mare parte dintr-insele, cele mai
vechi precum și cele mai apropiate de vîrsta noastră, le vom afla că sînt
locașe ale morții, clădiri destinate, acum de secolii, ca să amintească de
vreun răposat glorios sau bogat,

0 Din cele în care intrau mai adesea viețuitorii și în care își petreceau
ei timpul, sau cu acte de cuvioșie, sau cu încleleniciri mai profane, abia mai
avem pe ici pe colea cîteva dărămături de terme sau băi publice și cîteva
vechi sanctuarii păgînești. Tot printre acestea, au avut chiar unele noro-
cul să scape pe deplin de răsipire, prin adaptarea lor la cultul creștinesc.

De m-aș cerca, doamnelor și domnilor, să vă fac aci numai o simplă
nomenclatură completă a acestor rămășițe de tot felul, apoi m-aș pune în
îndoita și îngrozitoare primejdie de a vă ține aci pe loc ceasuri multe,
frămîntați, toți cu totul, de cea mai strașnică dorință de a scăpa, cît mai
curînd, dintr-o așa pedantă, stearpă și *plihiticoasă stenaliorie*.

Iertați-mi acest cutezător dezghin de expresiuni fanariotice, căci vă
mărturisesc că, în asemenea cazuri, aflu în ele foarte multă originalitate,
foarte mult sens sau *noimă*, ba și chiar mai mult *liaz* decît în nomenclatura
cu care v-aș fi putut amenința, dar pe care m-am silit clin contra a vă o
cruța cu totul.

Deci, ca să vă pun de îndată inima la loc, mă grăbesc a vă da de
știre că n-am să vă pomenesc nici despre toate templele rătunde, nici
despre toate sălile de băi boltite, nici despre toate mauzoleele circulare;
într-un cuvînt n-am să vă înșir toate ruinele, cîte în Roma sau în vreo

parte oarecare a vechiului Imperiu roman, ne arată încă vreun colac
surpat de zidărie, sau vreo felie știrbită de boltă.

Printre toate voi spicui cu mare discrețiune, cu gînd nepregetat,
de & nu vă obosi peste măsură. Unele mi se vor impune de sineși, fiindcă
prea le cunoaște lumea toată. M-ar învinovați fiteșicine ele n-aș menționa,
bunăoară, într-o vorbire măcar cît de rezumată asupra clădirilor rătunde
ale romanilor, de n-aș aminti, zic, mormîntul Ceciliei Metellei, sau templul
Vestei de la Tivooi, sau mauzoleul lui Haclrian.

Alte monumente de același fel, precum sînt Pantheonul lui Agrippa
și rotonda sfîntei Constanța de la poarta Nomentană și mormîntul lui
Theodoric din Eavenna, n-aș voi nici eu să le înlătierez, deoarece ele îmi
vor da prilej să laud ateneul nostru.

Apoi, îmi propun asemenea să profit de această ocaziune ce mi se
ofere, ca să vă semnalez, cam în treacăt, existența într-o provincie de
curînd a noastră, în Dobrogea, a ruinelor unui curios monument circular
dintr-o epocă tîrzie, carele prezentă tot interesul unei foarte însemnate
descoperiri sau, mai bine zicînd, unei adevărate revelațiuni archeologice.

în orice altă țară cultă — și aceasta o spui nu fără oarecare mîhnire
și rușine — n-ar fi rămas, vreme așa îndelungă, sub nedemnul obroc al
nepăsării, un fapt cu care archeologia locală ar putea să-și ciștige o pozi-
țiune foarte importantă în analele artistice din primul period al Imperiului
Tbizantin, adică dintr-o epocă tocmai foarte puțin explorată și rău cunoscută
sub acest raport.

E vorba de clădirea de piatră de la Adamclisi, ruină de o formă
curioasă și impunătoare, din jurul caria s-au și adus în București, un
număr de vreo cincizeci pietroaie mari sculptata, depuse, în cursul verei
trecute, într-una din grădinițele laterale ale palatului Universității.

Junele și învățatul conservator al muzeului nostru de antichități,
d-l Grigore Tocilescu, carele a făcut, la fața locului, multe și fructuoase
cercetări și dezgropări, nu ș-a putut decide pînă acum a scrie ceva mai cu
temei despre ele. Ar fi foarte de dorit însă ca d-lui să nu nesocotească o
lucrare atît de capitală din punctul de vedere al adevăratei științe; cu
dînsa ar aduce țării un folos mai real decît cu orice alte îndeletniciri ma-
pripelnice și mai nepriimitoare de un criteriu serios.

Adeseori, de vreo doi, trei ani, i-am tot cerut, l-am îndemnat, l-am
rugat ca să descrie cu de-amăruntul acel monument de care s-a ocupat
poate, mai mult decît oricine altul; ca d-lui să destăinuiască lumii intere-
santele sale descoperiri de la Adamclisi, de care cu drept, poate, este aș
de gelos. Dar fiindcă d-sa nu s-a îndurat pînă acum să-mi procure, mi
și altora mulți ele aci și din străinătate, această dreaptă satisfacțiune
fiindcă n-a voit încă să dea în vileag comorile anticarii pe care le ține d
prea mult timp ascunse într-un sertăraș misterios al memoriei sale, eu
carele uneori am izbutit a-i fura pentru un moment cheia, am să mă încu-
mătez a vă destăinui, chiar astă-seară, în puține cuvinte, mai tot ceea c
am putut zări, aruneînd un ochi indiscret în acea tainiță.

Poate — si asta îmi cam este scuza și scopul — poate că d-l Toc-
lescu își va răzbuna asupra-mi scoțînd cît mai curînd la iveală tot mat-
rialul cît a adunat; și apoi îndată, mai adunînd încă și altul, ne va dove-
tuturor că competența sa, în asemenea materie, nu poate fi discutată c
nimeni dintre noi.

Ierte-mi junele meu amic și coleg această îmboldire directă ce i
adrez chiar în fața unui auditor, carele am încredințarea că este și i

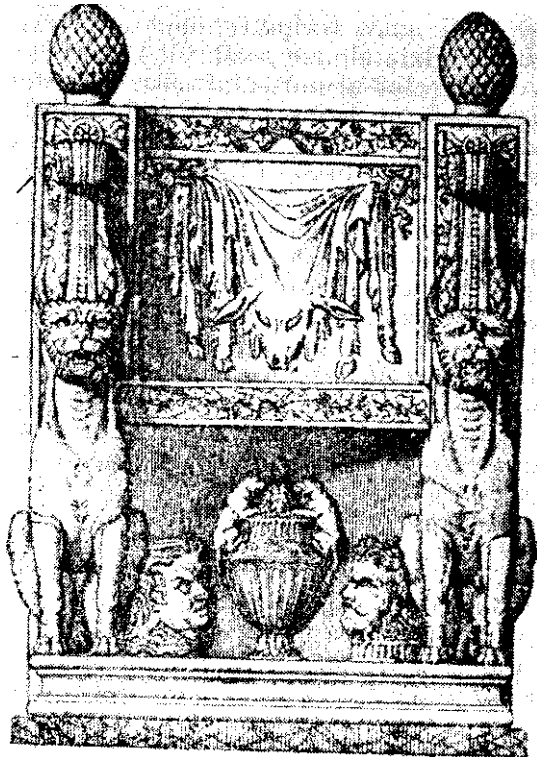
³ Horatii *Garm.*, lib. I, XI, v. 45.

nerăbdător să învețe din spusele meritosului anticar fapte, deslușii și lămuriri ingenioase, atingătoare de ruina de la Adamclisi. Acestea ar aduce desigur d-lui Tocilescu mai multă, mai necontestată și mai meritată onoare decât orice alte tipăriri și apreturi de natură secundară și controversată. Anticarul, dacă într-adevăr anticar este, trebuie, dupe a mea părere și mai cu seamă dupe a mea fierbinte dorință, trebuie, de preferență, sărămină anticar, atunci mai ales cîndi se înfățișează o așa prielnică ocaziune de a ilustra știința națională, în folosul chiar al propriei sale distingeri.

Nu vă mirați, doamnelor și domnilor, nu mă țineți de rău dacă, nici aci, nu scap un bun prilej de a-mi apăra știința favorită, archeologia. Îmi pare foarte rău unde o vădatit de năpustită, atît de oropsită, înțară la noi; îmi pare și mai rău cînd văd abătîndu-se, măcar și pentru un moment, de la dînsa pe acei care ar ști sa o cultive cu succes, să-i dea dezvoltări fericite și s-o răspîndească oricît de mult în publicul nostru.

Sînt ani de cînd eu unul tot chem tovarăși tineri ca să mă însoțească și să mă întrecă într-această cale părăsită. Vă întreb, n-am oare dreptate să mă îngrijesc, să mă zbuçium, să mă și supăr cînd văd, luat de alte vuituri, pe cite unul, abia adimenit, abia înduplecat, abia catehisit de mine?

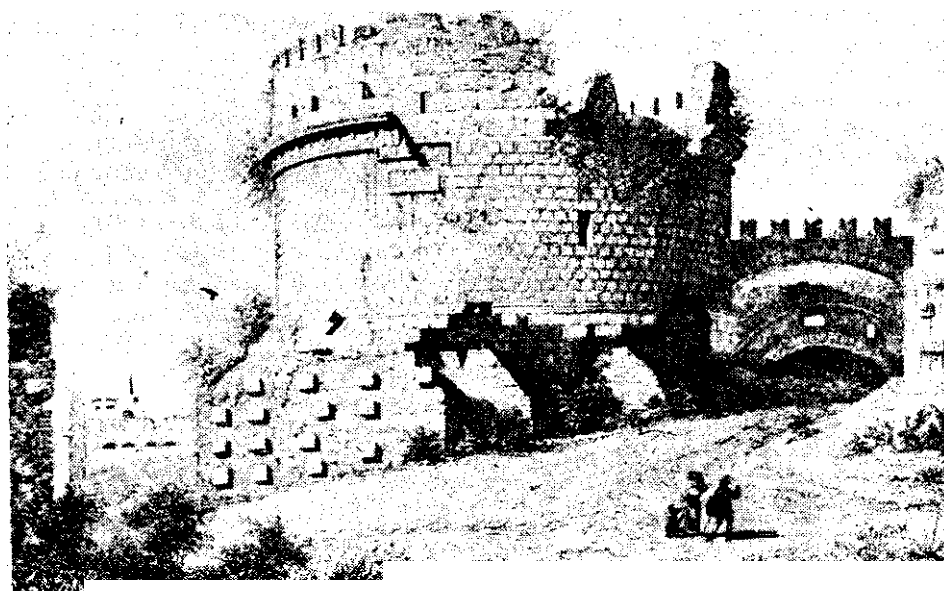
Mai mult cu scopuri de momeală, decât cu gînd că aș fi săvîrșind eu însumi vreo treabă cu temei, am făcut, încă de mult, tot ce mi-a stat în putință. Firesc lucru este dar, ca să nu preget nici acuma; mai ales că, mai mult decât oricînd, îmi este acum teamă că ceea ce eu mai pot face pentru dezvoltarea cunoștințelor anticarii la noi, se reduce la foarte neînsemnat lucru.

Jeț antic de marmoră, sculptat în onoarea zeului Dionysos-Bacchus, păstrat în Vatican.

Și despre aceasta vă veți încredința îndată.

Am venit aici să vă vorbesc de clădirea ateneului și v-am prevenit de la început că, nefiind arhitect, voi căuta numai să însălez croiala acestui edificiu cu cîteva fire depănate de pe mosorul cunoștințelor mele archeologice. Dar pînă să ajung la această trebșoară de oarecare folos am lăsat să-mă ia apa la dreapta sila stingă, dupe vîrtejul precu) ațunilor de tot felul ale zilei de azi; iar acum, ... dupe o lată jumătate ele oră de cînd va țîn aci, ... abia acum bag ele seamă că nu v-am spus încă nimic precis despre acele cîteva monumente antice; din care s-a inspirat cu mult gust și succes, meritosul artist francez, d-l Albert Galleron, în unele părți ale ateneului nostru, al cărui plan, așa de original și de bine nimerit, îl datorăm talentului d-sale.

Monumentul funebru al Ceciliei Metellei, de pe calea Appia, lingă Roma, în starea sa actuală *.

„Rămășițele arhitectonice din epoca Republicei! romane sînt puțin numeroase și ne vin mai toate din secolul cel cîlin urmă al acelei epoci. Materialurile cu care sînt lucrate sînt, în mare parte, tuful vulcanic numit *peperin* și piatra văroasă ce se zice *iravertin*... Din această epocă, adică de pe la sfîrșitul Republicei!, avem încă vreo cîteva morminte. Mai cu osebire este de semnalat, deși compozițiunea îi este în general foarte simplă, acela al Ceciliei Metellei, soția triumvirului Crassus, situat pe via Appia. El afectă acea formă de turn, care ne repoartă minți către înfățișarea primitivă a movilelor sau a *tumulilor*. Dasupra unei zidării inferioare pătrate, despuiată acum de a ei îmbrăcăminte de lespez se înalță o clădire cilinclrică ce are ca la 29 metri în diametru. Ea este împodobită cu o friză ornamentată, precum și cu o cornice simplă, care totuși formează o cunună pentru sprijinirea porțiunii superioare ce este sau conică, sau piramidală. Principalele ornamente ale frizei sînt hîrte de bou și festonuri (ghirlande), amintitoare de sacrificiile funebre. De aceea a și căpătat monumentul denumirea sa actuală ele *Capo di hore*”.

—Fr. Kugler, *Istoria arhitecturii*, V, 3, 6. Sarcofagul de marmoră al Ceciliei Metellei este reprezentat la pag. 291.

îfu-mi mai rămîne, deci, altă scăpare decît a o lua d-a fuga prin antichitate, pornindu-ne de la epoca cea mai depărtată de noi, spre a ajunge iute, iute, la hotarele timpilor moderni și ale țărilor românești. într-această goană pe nerăsuflăte în prelargul istoriei artistice, abia vom putea să arătăm cu degetul și să salutăm în treacăt acele cîteva capete de operă arhitectonice, pe care am avut cel puțin pînă acum grija a vi le denumi.

în cetatea eternă, în Roma și în ale ei împrejmuri vor fi cele mai multe ale noastre răpezi conace. Ca să sosim într-însa, vom apuca îndată pe calea Appia, aceea pe care cenzorul Claudiu Appiu a început-o, iar Traian al nostru a prelungit-o spre răsărit — unde pururea îl ducea pe el dorul — pînă la malul Mării Adriatice, pînă la Brindisi.

Nu departe de zidurile Romei, printre mormintele ce stau rînduite de a lungul căii, vederile ni se vor opri pe un turn rătund, gros de vreo 29 de metri și așezat pe un postament pătrat. Sub streșină sau sub cornicea lui, azi încoronată cu metereze ce i s-au adaos în secolul de mijloc, sub streșină-i. vom zări rămășițele unei frize, săpată cu ghirlande de foi și cu bucrane sau hîrce de bou; aceasta ne va da să înțelegem pentru ce poporimea locului de acum îi zice acestui turn antic *il Capo di Bove*. Dar pe o placă de marmoră vom citi, în prescurtări latinești, că înlăuntrul acestui mormînt circular au fost depuse, într-un frumos sarcofag lungăreț, scos încă de pe la 1540 din mica boltă internă de la bază, au fost depuse, zicem, oasele sau cenușa Ceciliei Metellei, fiica aceluia consul roman carele, cu 69 de ani mai înainte de Hristos, supuse Romei insula Creta. Cecilie fusese soția bogătașului Crassu carele, un moment, a împărțit cu Pompei și cu Cezar puterea triumvirală.

Intra-vom acum îndată în Roma, treeind pe lingă termele lui Antonin Caracalla, unde am putea să vedem încă spărtura și surpătura unei bolți cu proporțiuni uriașe?

Ștu! căci cronologia, pe care am luat-o drept călăuză, ne va mîna, deocamdată, tocmai în țara Lațului, spre răsărit de cetate, la locul, unde, precum cîntă poetul Horațiu, „din peșterea răsunătoare a nimfei Albunea, se prăvălesc cu vuiet apele riului Anio, iar dumbrava sfințită a Tiburnului și livezile-i de pomi sînt neîncetat udate de neastîmpărate pîraie,

Quam domus Albunee resonantis

Et praeceps Anio et Tiburni lucus et uda

Mobilibus pomaria rivis.

Acolo, pe marginea unei ripe semețe, străpunsă de toate părțile, ca un burete, de apele ce se scurg în cascade, acolo se înalță încă și azi ruinele acelei înaintătoare minuni artistice care a fost odinioară templul zeiței Vesta, de la Tibur. Era mic acel sanctuar rătund, giuvaier lucrat în piatră; era mic și încunjurat preste tot de elegante colonne, care-i sprijineau învelitoarea.

Altarul feciorelniceii zeițe, pe care în veci ardea focul mistuitor a oricării necurătenii, ocupa centrul unui ocol intern abia de șase metri, Astfel — adică rătunde — ne zice Ovidiu în *Fastele* sale, erau toate templele Vestei, de cînd cuviosul rege ifuma Pompiliu dedicase zeiței unul cu părății de rîchită și cu învelișul de șovar. „Vesta — adaogea poetul — e tot una cu pămîntul, care și el e rătund”; deci și templele ei trebuie să aibă această formă; iar focul viu trebuie să ardă în mijlocul lor, precum el

Templul Vestei de la Tibur (sau Tivoli). Vedere pitorească a edificiului restaurat *.

* „Două dărămături de temple în Tivoli, dintre care unul est sanctuarul rătund al Vestei, sînt de considerat ca cele mai însemnate exemple de clădiri religioase din ultimii timpai ai Republicii romane. Aceasta este un *peripter* corintian rătund, așezat pe o substrucțiune circulară de 14 metri în diametru și înalt ca de 12 metri pînă deasupra grîndișului său. Are 18 colonne, din care zece sînt încă în ființă. Colonnele au înălțime de 9 diametre și grîndișul, foarte ușor, nu se ridică mai sus de 1/5 din înălțimea lor. În toată întocmirea ornamentală a acestui monument se resimt amintiri elenice, cu acea asprime costelivă ce se învederează în cîteva monumente din Pompei, unde se dovedește mai lămurit trecerea de la stilul elenic la cel roman. Mai cu deosebire se destăinuiește această scăpătare de la perfecțiunea elenică, în bazele columnelor unde, deși forma predominantă este cea atică, însă în loc de scafe vii scobite între ciubucuri se observă forma cu totul nemlădiită a unor fețe drepte ce se adîncesc în trupul stîlpului. Capitelele nu au încă caracterul ce arta romană impune ordinii corintiane; compunerea lor dovedește oarecare libertate, concordanță cu aspectul ce i se dă în timpai tirzii ai elenismului, atunci cînd frunzișul se tracta cu multe încrețituri. Friza este acoperită preste cu săpături decorative. În situațiunea pitorească ce ocupă acest monument templu toate aceste amănunte dispar și el ni se arată, în cea minunată priveliște, ca o operă de o neasemuită frumusețe. Celălalt templu de la Tivoli, considerat de toți ca un sanctuar al Sibylei, era un *prostyle* nescruștat, cu două stîlpi în fața intrării. El este de asemenea un *peripter* ionic.” — Kugler, *Istoria arhitecturii*, VI, 3, 11. Motivul deosebiri între cele două temple este în Tivoli au fost înțelese ca două temple diferite. Motivul deosebiri între cele două temple este în Tivoli au fost înțelese ca două temple diferite.

arde și în centrul pământului ... „Deci, templul eată să fie rătund ; într-în*
sul nici un unghi să nu se ivească; iar de bătaia ploii, îl apără domul”⁴»

Decît teoria și decît versurile cîntărețului canonizat la noi în Con-
stanța, cu mult mai bine cumpănit și cu mult mai grațios era templu circu-
lar din umbritul și răcorosul Tibur. Pozițiunea și ruinele lui încintă și azi
pe călătorii ce merg la Tivoli să vadă ceea ce a mai rămas din acea minu-
nată clădire circulară anterioară, după toate aparențele, epocii cezarilor»

Acum să ne răpezim chiar în centrul cetății Roma, unde ne vom opri
dinaintea unui alt templu circular, cel mai spațios poate din întreaga anti-
chitate. Ginerele lui August, Agrippa, îl clădi în fața fermelor cu care el
înzestra capitala imperiului, dupe învingerea lui Antoniu și Cleopatrei»
El închină mai întii acest locaș lui Joie Răzbunătorul, *Iovi Ultori*; dar
apoi mai așeză într-insul statua lui Marte și a Vinerii, protectorii Romei
și a familiei Iuliane. Mai în urmă veniră pe rînd să se adăpostească într-ace-
l mărț și spațios sanctuar mai toți zeii Olympului, astfel încît i se dete
numirea de locuință a *tuturor zeilor și*, adică, *Pantheon*. Chiar și structura
internă a acestui vast ocol boltit, în diametru de 43 metri și jumătate,
era potrivită, prin numeroasele-i colonne foarte apropiate de păreții
împrejmuitori și prin mulțimea de largi firizi scobite în ziduri, era, zicem,
cu totul adaptabilă la această destinațiune și la această ornamentare
eclectică.

* Ovidii ivason. *Fastor*. lib. V, v. 257 et sq. :

Dena quater memorării liabuisse Palilia Romani.

Quum flammae custos aecl recepta sua est.

25 Regis opus placidi, quo noii metuentius ullum
Numinis ingenium terra Sabina tulet.

Quae nune aere vides, stipula tune tecta videres ;
Et paries lento vimine textus erat.

30 Hic locus exiguus, qui sustinet atria Vestae,
Tune erat intonsi regia magna Numae.

Forma tamen templi, quae nune manet, ante fuisse
Dicitur : et formae causa probanda subest.

Vesta eadem est, quae terra ; subest yigil ignis utrique :
Significant sedem terra focusque suani.

35 Terra pilae simulis, nullo fulcimine nixa,
Aere subiecto tam grave pendat onus.
Ipsa volubilitas iibratum sustinet orbem

Quique premat partes, angulus omnis abesi :
Quamque sit in media rerum regione locata

40 Et tangat nullum plusve minusve latus ;
Ni convexa foret, parti vicinior esset ;

Nec medium terram mundus haberet omis ;
Arce Syracosia suspensus in aere clauso

Stat globus, immensi parva figura poli :

45 Et quantum a summis, tantum secessit ab imis
Terra: quod ut fiat, forma rotunda facit

Par facies templi; nullus procurrit in iiii

Angulus : a piuvio vindicat imbre -tholus.

⁴ "Templul Pantheonului e cea mai perfectă din operele arhitec-turei

50 romane ce. ni-s-au păstrat pînă acum cu totul. J. Burckhardt-, în cartea
sa intitulată *Ciceronele monumentelor Italiei*, enunță această observațiune.
însă întocmirea actuală a acestui edificiu aparține deosebitelor epoce ale
artei la romani. Dupe inscripțiunea ce se vede pe friza porticului, acest
templu a fost clădit de Agrippa, ca o anexă la termele sale, pe timpul
55 consulatului lui Iău al III-lea, adică în anul 26 înainte de Hristos și consacrat
de dinsul lui Jupiter Ultor. Dione Cassiu (53, 27) spune eă a luat numele

(continuare nota 5)

de Pantheon sau fiindcă, pe lîngă statuele lui Marte și Vinerei, ce se afla
într-Insul, se mai adaoseră și chipurile mai'miei ale altor zei, sau fiindcă
bolta-i rătunjită se aseamnă cu a cerului. După mai multe bîntuiri al
focului, clădirea fu restaurată mai întii de Hadrian și apoi de Septim
Sever; această ultimă prefacere, executată la anul 202 dupe Hristos, se
constată printr-o inscripțiune de pe arhitrava porticului. Dealtmintrele
s-au mai adaos și citeva alte prenoiri moderne. Pantheonul este o clădi-
rătundă acoperită cu o boltă; ceea ce constituie un motiv de eonstracțiun
carele, fără îndoială, a fost împrumutat de la întocmirea încăperilor celor
mari ale termelor, dacă nu cumva această sală n-a fost chiar destinată d
la început la o întrebuițare de felul acesta. În partea anterioară este
clădire dreptunghiulară și eăpriorită care compune un portic cu colum
de ordine corintiana și cu un fronton foarte oblu. Diametrul și nălțim
interne sînt de vreo 44 metri; dar grosimea zidurilor se adaoce cu 6 m 2
l*a mijlocul boitei este o deschizătură rătundă (*liypaethron*), aproape c
9 metri. Pardoseala este toată înclinată spre centrul edificiului, unde s
găurele prin care apele de ploaie se scurg într-un canal clădit pe dedesu
și cu aceea ce formează ușa de intrare; parte din ele sînt semisferice
acoperite eu o jumătate de culă; parte sînt pătrate și boltite sus în pr
lung sau *în argea*. în clădirea primitivă, aceste firizi sta într-o impur
toare și bine potrivită relațiune cu bolta cea mare ce acoperă tot edifici
însă linia cercului lor, pătrunzînd (precum se vede încă la <a>cele din fir
care au rămas pînă acum neschimbate) în interiorul păretelui conțînă
al cilindrului, formează neapărat o linie a cărei curbătură este de o for
șovăită; ceea ce arată că problema acestei îmbinări n-a fost rezolvită
mod cu totul artistic. în interior, dasupra firizilor și, probabil, în latur
lor, erau așezate colonne cu căpițele de bronz și statue cariatide. Pli
cel Bătrîn, carele muri la anul 79 dupe Hristos, spune în cartea XXX
cap. 7 din *Istoria naturală* că cariatidele sta pe colonne, *in colum
templi*; și una și alta din aceste ciispozițiuni se poate aplica numai la inter
dar nu se potrivesc cu starea actuală. Dupe înfățișarea aceștia, îmi în
puiesc că a fost între fiecare din firizi cite o decorațiune arhitector
care da acestora și mai ales largelor deschizături ornate ale lor, un cor
ment solid, compus din două ordine, astfel încît ordinea de sus să cor
pundă cu ordinea cariatidelor de la înălțimea boltitelor. Suprafața înt
a boitei principale e decorată eu casete, în care se aflau odinioară ro
aurite. Casetele, în lăntuirea lor simetrică, se prezintă tot micșorînd
în nălțime, astfel că, cel puțin din punctul de vedere decorativ, ele da
impresiune foarte fericită despre rotunjeala ascendentă a bolții. În
tîrziu, ordonanța internă a edificiului fu modificată. Cu osebite de fi
intrării și de cea care îi stă în față, toate firizile cele mari fură adaos
cite două colonne corintiane de marmoră; colțurile lor priimiră o fo
de pilaștri, dasupra cărora fu așezat un grindîș continuu, carele ave
dînsul un alt cat în formă de atic cu pilaștri corintiani mai mici; t
era astfel dispus încît grindîșul ușor al acestei construcțiuni cu pi
susținea deorațiunea bolții. Acea construcțiune cu pilaștri a catului s
rior iu înlăturată în secolul trecut și înlocuită printr-o grosolană orna
tare a păreților. Ea ni s-a păstrat numai în desemelele cele vechi ale
ciului, cum spre exemplu în cartea lui Desgodetz, despre *Edificiile Ro*

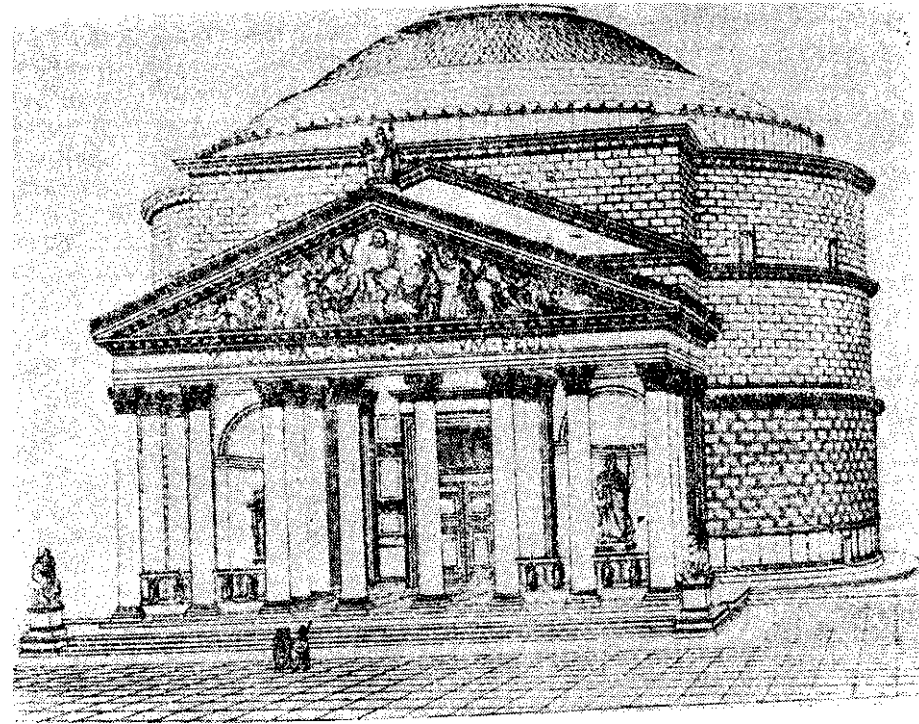
Dispozițiunea de care vorbirăm era executată în forme, cărora nu le lipsea o nobilitate relativă; totuși ornamentul masiv al casetelor de pe bolta mare nu numai că nu corespundea de fel cu ușoarele amănunte ale aticulului, dar întreagă împărțirea și îmbinarea decorativă a pereților sta într-o relațiune preste tot nepotrivită cu înfățișarea neasemuit mai măreață a cupolei. Din această discordanță naște o slăbire reală a impresiunii. Pantheonul este o operă în care speulațiunea estetică nu depășește formalismul școlii și care nu poate să mai atingă mărirea culminantă a unei lucrări concepută în mod natural, ba nici chiar a unei combinațiuni elaborată cu purism deplin. În pilaștrii pereților, între firizile cele mari, sînt alte firizi cu mult mai mici și mai puțin adîncite, care toate au, drept ornament, un motiv de tabernacol compus din două columnete corintiane avînd dasupra lor grindîș și fronton. Unele din aceste frontoane sînt plane și compuse din linii drepte; altele au dispozițiunea mai tîrzie a unui arc puțin răsărit. Asemeni, și tabernacolele aparțin unia din cele mai dinapoi prefaceri antice ale interiorului. Clădirea din fața Pantheonului, cu porticul său corintian, nu făcea parte, precum se și învederează din semne aparente, din planul său primitiv; dar este evident că tot Agrippa o a adaos la acest templu rătund. Porticul, lat de 35 metri, era înălțat, la început, pe cinci trepte; el are toată ordonanța unui prostii italic înaintat. Opt columne stau în front; iar alte opt sînt astfel rînduite ea, deoarece ele impart pînă la oarecare punct porticul, în sensul adîncimei, în trei secțiuni sau *nave* osebite, îi dau totdeodată o dispozițiune troițată, care amintește pe aceea a principalelor temple etrusce, precum era cel din Capitol. Tavanul interior al porticului era de bronz; tot asemenea, învelitoarea porticului și a întregului dom. E probabil că frontonul reprezenta în bronz aurit, lupta lui Joie cu giganții. Antica ușă de la intrare, lucrată în aramă, s-a păstrat pînă acum, împreună cu pilaștrii ei laterali; aceștia sînt scobiți cu glafuri, într-un mod cu totul particular, care ne aduce aminte jocurile decorative ale etruscilor; ei sînt coronați cu triglife dorice. De laturile intrării sînt firizi, scobite în pîrete, unde fusese așezate statuele lui August și Agrippa. Pretutindeni tratarea formelor arhitectonice destăinuiește dezvoltarea caracterului roman, printr-o concepțiune serioasă și bogată, dar lipsită de încărcături prisositoare. Suprafețele de subt arhitravă sînt oable și împlinite în mod foarte simplu. Trunchiurile columnelor de la portic sînt monolite de granit fără de glafuri, înalte de vreo 13 metri; iar capitelele lor sînt lucrate perfect. Columnele dinlăuntru, ale căror trunchiuri de marmoră galbenă sînt scobite cu glafuri, poartă căpițele, și acestea destul de bine lucrate, însă mai puțin corecte ca stil.

La anul 608 Pantheonul fu consacrat cultului creștin, sub numirea de S. Măria ad Martyres. În secolul de mijloc, clădirea încercă stricăciuni parțiale, și mai cu seamă cupola fu despuiată de învelitoarea-i de bronz. La anul 1632, papa Urban al VIII-lea, din familia Barberini, puse să ia tot bronzul de la portic, ca să toarne dintr-insul tabernacolul bisericii San-Pietro; atunci, în glumele lor, romanii se mîngîiară cu versul: Quod non fecerunt Barbari, fecerunt Barberini.

Tot acest papă ordonă arhitectului Bernini să înalțe două mici clopotnițe dîndosul frontonului de la portic."

Fr. Kugler *Istoria arhitecturii*, VI, 3, c.

K ă T o m n J i ' Ş i d e t ^ u m L a c e t i n ă d e S u n , a M ă r i a « M ~ * m
sau *Güesa de la Rotonda*.

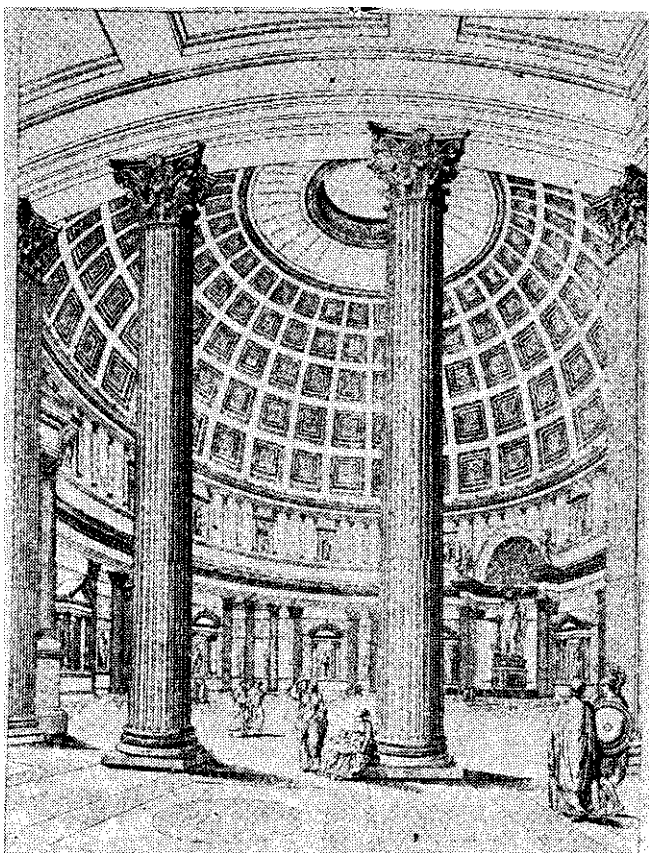
Templul din Roma, numit *Pantheonul lui Agrippa*.
Vedere perspectivă a stării sale în antichitate.

Știți, domnilor și doamnelor, că azi el conține, chiar în mijlocul vastei sale rotonde, unde odinioară, sub August, s-a consfințit domnia Eomei, mormîntul modernului unificator al Italiei, regelui Victor-Emanuel?

Pantheonul din Roma nu primește lumina decît printr-un ochi foarte larg deschis sau rîmas gol în centrul boltii. Pavimentul său de marmură lespezi, felurit colorate, este ușor înclinat către centru, unde se află citeva găuri de scursoare, corespunzînd cu urloaie îngropate pe sub pămînt. Sînt oare acele găuri pregătite numai spre a sorbi stropiturile de ploaie prefirate prin ochiul deschis sus, dasupra lor? Ori că ele au de scop a curăța mai rîpede templul de singele vărsat în jertfiri? Poate chiar să fi fost străpuns de la început cu gînd — după cum cred unii — că această largă boltă cilindrică a Pantheonului are să fie sala principală a băilor înălțate de Agrippa.

D-ar fi așa, apoi cată să constatăm că acest edificiu, cea mai falnică și mai caracteristică rămășiță dintre clădirile circulare și boltite ce ne rîmas din epocile lăudate ale arhitecturii romane, că acest edificiu a avut parte să intrunească în sinu-i din vechime și pînă în ziua de azi, tot înșișurile rezervate, în uzurile romanilor, pentru clădirile rătunde și dom circular. într-adevăr, menită fiind din temelii a servi cetățenii

Bornei, ea o vastă și sumptuoasă sală de terme publice, dînsa, la momentul chiar cînd primul împărat al Eomii apuca în mîni, printr-o izbîndă întreaga cîrmă a lumii, dînsa se prefăcu într-un templu al Zeului victoriei

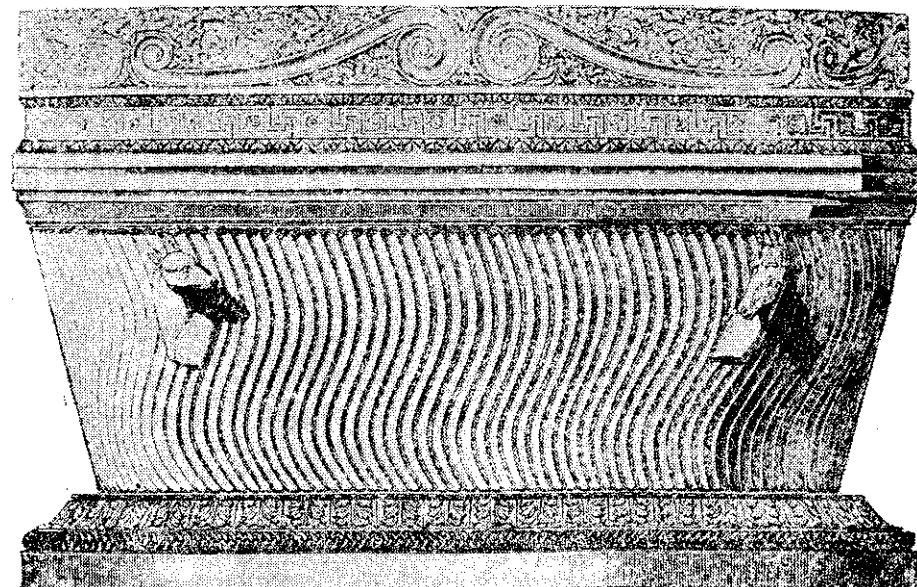
Vedere interioară a Pantheonului lui Agrippa, în restituțiune antică.

Dar, deocamdată, să ne coborîm aci jos pre pămînt și să spunem că anticarii discută încă spre a ști dacă însuși Agrippa sau unul din împărații, restauratori mai tîrzii ai acestui templu măreț, a așezat în față-i un larg peristil cu șaisprezece uriașe colonne corintiene. Frontonul triunghiular al acestei anexe se înjugă cu domul, întocmai ca la ateneul nostru, unde însă columnele, de ordine ionică, sînt numai în număr de opt, adică șase în față d-a rîndul cu frontonul și două laterale.

Prin această dispozițiune, mai puțin complicată decît întreitul șir de colonne ce alcătuiesc marele peristil pătrat, adaos dupe vremi la Pantheonul roman, porticul, mai îngust și mai puțin adînc ce, cu așa măreață simplitate, se prezentă în fața palatului nostru bucureștean, se apropie și mai mult de clasicitatea arhitectonică a anticei Elade. Aci nu e pragul încurcat, de pe care răzbuibue cu trăsnete și cu clănțăniri de arme războinicul Joie, zeul zgomotos și zăcaș al răzbumării. E falnica și liniștita poartă pe care, din arcaicul ei sanctuar înălțat pe culmea Acropolei, ieșea mindra, zeița Atena Poliadă, spre a ocroti, sub pacinice ramure de măslini, cetatea ei mult iubită, locaș neuitat al științei, al artelor și al perfecțiunilor literare !

Ca cliferințe materiale între îmbele edificii — *si parva licet componere magnis* — vom mai însemna că cercul Pantheonului este cu vreo șapte metri și jumătate mai spațios decît al sălii ateneului nostru și apoi că acesta are două caturi superpuse, în vreme ce templul lui Agrippa nu este despărțit nici pe suprafața pavimentului, nici în înălțimea zidurilor lui. Apoi iar, părății împrejmuitoari ai Pantheonului formează un cerc perfect, pe cînd rotonda internă a ateneului este coprinsă într-un pătrat de ziduri ce-i fac, de îmbele părți laterale, adaoase destul de însemnate.

Și nu sînt cu totul de prisos nici aceste adaoase, deoarece noi, doamnelor și domnilor, chiar astă-seară ne folosim de una din ele. într-însa, ca și în pofida deplinei dezvoltări și îmbilșugatei rodiri ce o așteptăm, tot aci,

Sarcoiamil antic de marmoră, aflai în monumentul funebru al Ceciliei Metellei.

tatăl, la romani, și stăpîni zeilor tuturor. Iar, dupe secolii îndelungați, m zilele noastre, Italia liberată și reîntregită nu află alt mauzoleu^mai vrednic decit Pantheonul lui Agrippa, spre a depune si a păstra într-însul țarma muritoare a nemuritorului ei mîntuitor.

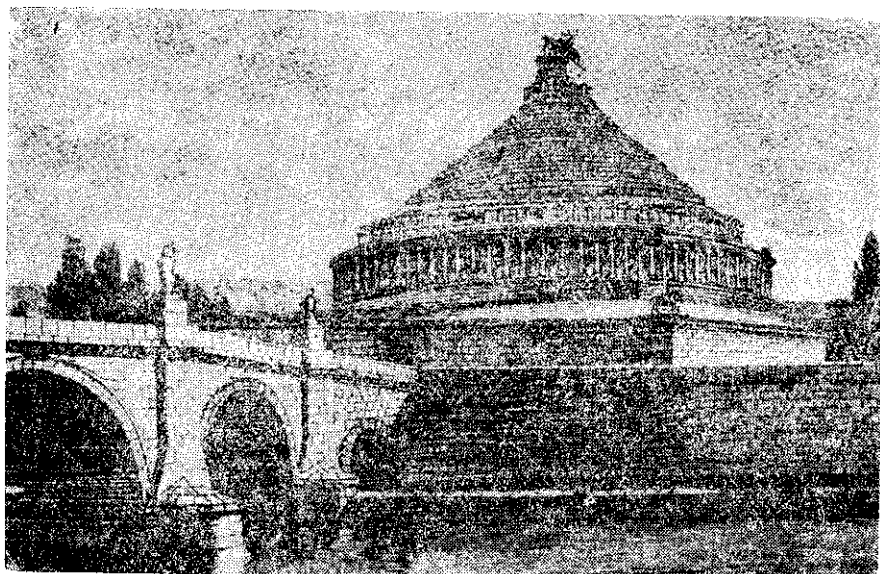
Baie, templu și mormînt, lăcaș al curăției și sănătății, al cuviosiei către zeu patriei și al apoteozei unui glorios răposat, Pantheonul din Eoina ni se înfățișează ca o emblemă vie și dăinuitoare a unei cetăți, a unei țari ce a îmbatrînit în domnirea lumii. Precit dînsul e vechi și plin de mărețe amintiri, tot atît este și Ateneul nostru Român plin de junie și de nobie făgăduințe. Fie ca, în rostirea sorților și a ursitei acestuia - lăstar depărtat și înstrăinat al Pantheonului roman — să putem întoree si noi o vorbă a romanului și, în loc de a glumi, în astă casă nouă și încă nevinovată, despre „pun de piscă, ce din fire șoareci mîncă-“, să zicem, cu privire la Ateneul nostru Român, că : „Ce se naște din cocori, lesne zboară pîn'la nori !"

Ia toamnă, paștem de acum, în mugur, pîrga ospătoasei găzduiri intelectuale ce, cu pripelnică voie bună, ne ofere noul și neisprăvitul nostru ateneu.

Bine s-a nimerit, deci, că ateneul nostru să nu semene întru toate pe dinafară cu monotonul zid circular și neted al Pantheonului lui Agrippa.

5 Dar să ne aducem aminte că ne aflăm, deocamdată, în Eoma și că — acolo fiind — dacă de la biserica Santa Măria della Eotonda, ne am scobori, prin vechiul cîmp al lui Marte, pînă pe malul stîng al Tibrului, în direcțiunea Vaticanului, acolo, alături cu anticul pod de piatră al lui Aeliu, vom găsi actualul castel Sant-Angelo, un fel de enormă cetățuie
10 rătăndă cu metereze impunătoare.

Acestea n-au fost nici aspectul, nici destinațiunea primitive ale colosalului edificiu circular, numit odinioară *Moles Hadriani* și clădit în așa uriașe proporțiuni ca să conțină, în cîteva cămăruțe centrale, urnele fune-

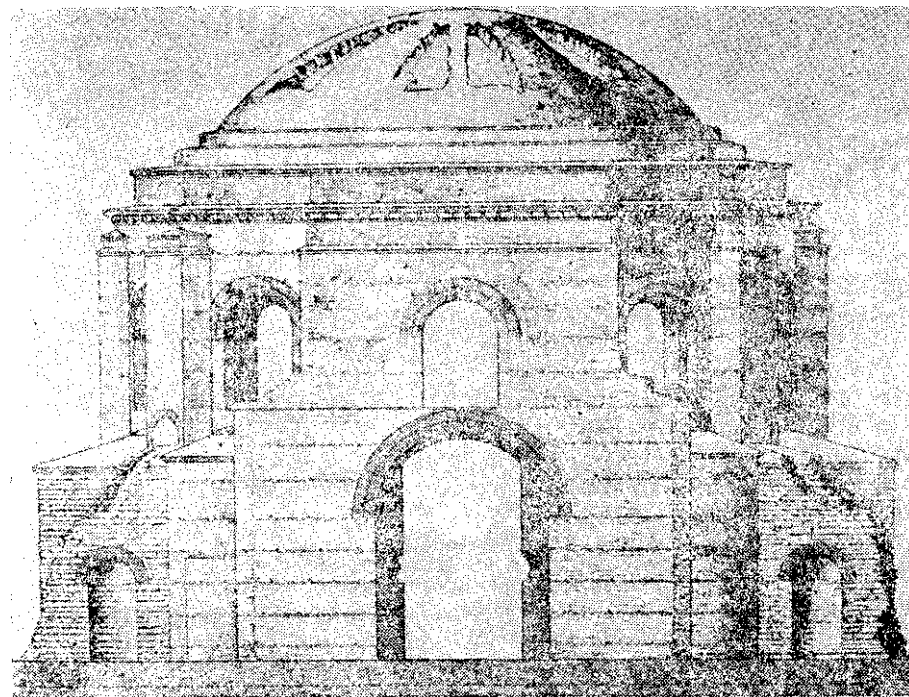

Mauzoleul Ini Hadrian din Roma, denumit *Castel Sant-Angelo*, restituit în probabila sa formă primitivă*.

* „Dupe ce cămările monumentului funerar al lui August se
15 umplură prin înmormîntările ce se făcuse într-insele, în timp de un secol și jumătate, Hadrian puse să se clădească, dincolo de Tibru, un mauzoleu pentru sine și urmașii săi. Dupe toate probabilitățile, acest monument fu executat în conformitate cu celălalt, dar în proporțiuni și mai mari. Dasupra unei substrucțiuni pătrate, lată de peste 108 metri, se înalță
20 o clădire rătăndă de 75 metri în diametru, și, precît șe poate bănui, două alte caturi circulare fură așezate dasupra acesteia. întregul edificiu era îmbrăcat cu marmoră din Păros și ornat cu foarte bogate sculpturi; la culme-i sta un cvadrig colosal al lui Hadrian. încă de pe la începutul invaziunilor barbare, el fu întrebuițat ca cetate de apărare; cele două
25 constracțiuni inferioare compun încă astăzi corpul castelului Sant-Angelo. Deodată' cu mauzoleul, s-a clădit peste Tibru podul de piatră numit *Pons Aelius*, care ducea drept în fața monumentului; acest pod s-a păstrat pînă acum sub numirea de *Ponte Sant-Angelo*". Fr. Kugler, *Istoria arhitecturei*, VI, 3, e.

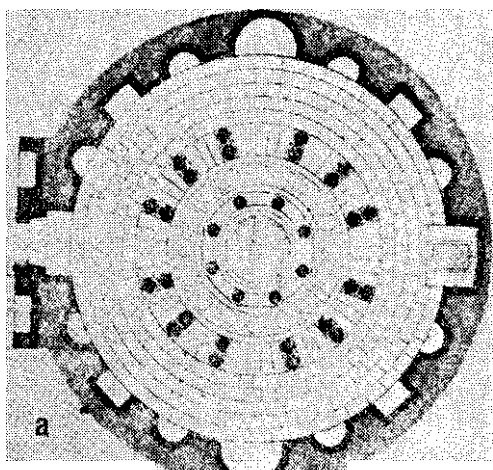
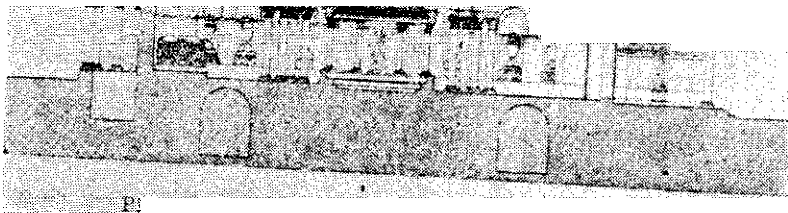
rării a fastuosului împărat Hadrian și ale urmașilor săi. în vechime, acest mauzoleu se compunea dintr-un stilobat sau postament pătrat, mai lung de o sută metri de fiecare parte. Dasupra lui se înalță un turn rătănd avînd 75 metri în diametru, apoi, peste acesta, un altul ceva mai îngust care ținea, și dînsul, pe a lui circumferență, o înaltă piramidă de piatră eu statua împăratului la vîrf, purtată într-un cvadrig aurit. Jur împrejurii îmbelor porțiuni circulare, a căror suprapunere alcătuia ca și o scară de giganți, un șir de nenumărate colonne, alternate cu tot atîtea statue formau la fiecare cat, o largă galerie acoperită.

Statuele au servit romanilor drept proiectile pe cînd, la anul 537, ei se apărau în contra barbarilor ostrogoți, cotropitorii Eomei. Colunele, cite mai rămăsese în ființă, au fost și ele retezate atunci cînd, în secolul de mijloc, mărêtul monument ai lui Hadrian, acoperit tot cu marmoră din

Ruinele fermelor antice din Roma, denumite *Minerva Medica* *.

* „Pe Esquilin se află o rămășiță de clădire, care este în deaproape înrudire cu Pantheonul. Poporul s-a deprins a o numi templul zeiței
Minerva Medica; dar se poate mai mult crede că ea aparținea termelor clădite de cezarii Caiu și Luciu și că este din timpul lui August. Alții o atribuie unei epoce mai tîrzie a imperiului. Deși ea are dimensiuni cu mult mai restrînse decît ale Pantheonului, această clădire afectă o formă decagonală, cu cite o firidă în fiecare secțiune, osebit de aceea a intrării; ea are ferestre arcuite dasupra firizilor și o boltă sau dom acoperitor carele păstrează și el forma planului general. Nepotrivirea ce se observă în dispozițiunea primitivă a Pantheonului, adică scobirea arcurilor de la firizi în zidul cilindric al clădirii, dispere cu totul aci, deoarece pîretele este împărțit în zece suprafețe netede". Fr. Kugler, *Istoria arhitecturii*, VI, 3, e.

Plan (a) și secțiune (b) ale bisericii sfintei Constanțe din Roma sau baptisteriul și mauzoleul acelei fiice a lui Constantin cel Mare *

* „Mormîntul Constanței, fiica lui Constantin, adică actuala biserică a sfintei Constanțe, cam de pe la mijlocul secolului al patrulea, ne învederează, în mod foarte interesant, trecerea de la sistema artelor antice la aceea a arhitecturii veacului de mijloc. Este o clădire circulară ca de 17 metri în diametru. Douăsprezece păreții de colonne de ordine romană, alăturate câte două în linia razelor și purtînd fiecare păreche câte un osebit tabuiament, dasupra căruia ele se leagă între dînselve cu arcuri, susțin toate împreună o clădire cilindrică a cărei înălțime este de 20 metri și jumătate și care se termină printr-o boltă acoperitoare. Împrejurul columnelor se află o galerie circulară, boltită în prelung (sau, cum se zice la noi, *în argea*) și avînd firizi în păreții laterali. Turla este străpunsă de ferestre, sub boltă. Dispozițiunea columnelor, mai cu seamă întru ceea ce privește întocmirea tabulamentelor, are un caracter cu totul nemlădit și greoi; friza este foarte proeminentă și tăbliile nu sînt despicate în ciubuce. Lucrarea nu este în genere nici fină, nici exactă. Aceste amănunte ne dau cel mai învederat exemplu despre starea de amorțeală în care ajunsese pe atunci spiritul antic; dar întreaga întocmire a edificiului ne introduce totdeodată d-a dreptul în simul acelor inovațiuni care, în secolii următori, au știut să dea așa mărețe rezultate”. Er. Kugler, *Istoria arhitecturii*, V, 3, f. Sarcofagul de porfir în care au fost depuse, în acest monument, oasele sfintei Constanțe este reprezentat la pag. 299.

Păros, s-a transformat, de către familia Orsini, într-o cetățuie de apă.

Trecem, trecem răpede, fără chiar de a ne mai opri la curiozitățile bolți ale anticului stabiliment balnear, care s-a crezut a fi fost un templu dedicat zeiței Minerva, supranumită Medica. Nu mai băgăm în seama nici una din alte multe, foarte multe clădiri circulare de pe timpurile păgîne: temple, băi, cetățui și morminte.

Ce am culege dintr-insele pentru ateneul nostru nu ne-ar complica de întârzierile ce am încerca vizitîndu-le sau numîndu-le.

Însă nu putem trece cu nepăsare — tocmai dintr-o cauză oprimă — pe dinaintea unui edificiu de formă poligonală pe dinafară, care este și acum foarte departe de centrul Bornei, tocmai la poarta Nomentana. Acolo Constantin cel Mare a clădit un baptisteriu, care avea să fie totdeodată și locul de înmormîntare a fiicei sale, sfînta Constanța. Clădit cu mult lux și dupe un plan original și grațios.

Să ne facem c-am și intrat într-acest sfînt locaș de repaos ca să vedem încă de pe la anul 1206, a fost restaurat și dat cultului ordinar de către papa Alexandru al IV-lea ...

Cînd, în primăvara trecută, am intrat eu pentru prima oară în vestibulul ateneului nostru — aci, tocmai din dosul acestei tribune — deși partea a edificiului era cu mult mai puțin distinctă de cum a ajuns să fie acum, eu mi-am zis de îndată: „Iată aci o netăgăduită amintire a mausoleului creștin al sfintei Constanțe din Borna! ... Ia să vedem întru ce se diferă una de alta.”

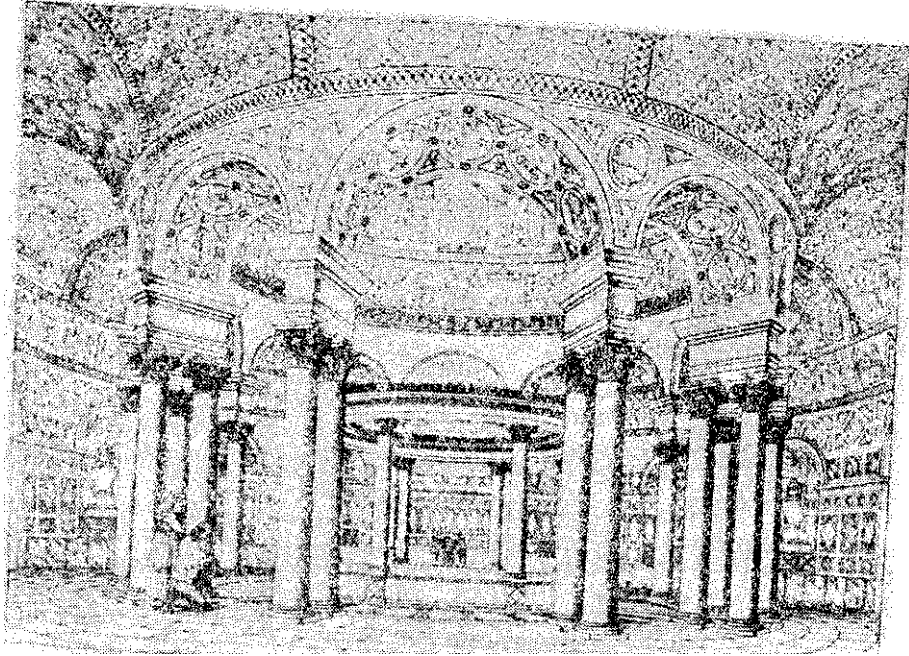
Și nu știu zău! dacă diferențele nu vor fi mai toate în favoarea planului nostru. La noi, în mijloc, este un cerc perfect, format de douăsprezece colonne dorice, pe ale căror arcuri de împreunare și pe a căror linie centrală stau rezemate, în largul lor, grinzile de fier ale sălii de dans. La sfînta Constanța columnele sînt cite două împărecheate și ele susțin chiar domul edificiului.

La noi, împrejurul columnelor este o galerie circulară, al cărei tavan se încovoie în semiboltă despre partea acelor stîlpi dorici, iar în partea opusă se înalță, din contra, ceva mai sus, formînd cu păreții împresura și cu cei șaisprezece stîlpi corintiani încastrați într-inșii, un unghi ciușit și va îngustat. Aceasta este o dispozițiune cu totul nouă, originală, de efect surprinzător; dînsa dă, fără îndoială, vestibulului înfățișarea neobișnuită a unui mare cortel rotat, ale cărui poale, în loc să se aplece în jos cu liniște, cu umbră și cu mister, s-ar ridica, semețe, cu vîntul în sus, și să lăsa să pătrundă sub acoperemîntul lor mai mult aer și mai multă lumină, mai multă libertate și mai multă voieșie.

La sfînta Constanța, tavanurile acestei galerii circuitoare sînt realizate în lat boltite în formă de argea sau de girlici și au drept compensație o bogată ornamentare de mozaică foarte fină, foarte grațioasă, foarte vîntată. E un cer tăiat în dungi aurite și semănat cu flori și păsărele, cu valuri și scene rustice.

La noi, aspectul aripos al acelor curioase tavanuri înălțate în jurul s-a potolit oarecum prin podoabe de un caracter mai grav și mai puțin luxuos; ele s-au decorat cu casete octogonale și descrescînde, precum și o ornată bolta cea vastă și impunătoare clin Pantheonul lui Agrippa.

Apoi încă putem constata că, deși domul sfintei Constanța, este îngust decît al nostru eu șaisprezece metri, nu este despărțit orizontal în două caturi, ca al ateneului de la noi, totuși modul de luminare al porții de sus este mai același într-amîndouă clădirile; adică el consistă în des

Vedere interioară a te^{^^}-constan[^]e din Roma, în restituțiune antică.

zațuri, care acolo sînt ferestre arcuite, iar la noi ochiuri circulare. însă, la noi ca acolo, ele stau strins îndesate jur împrejurul bolții acoperitoare.

Lipsa despărțirii în două caturi suprapuse face ca sfintei Constante să-i mai lipsească și frumoasele noastre scări incolăcite care dau vestibulului din ateneu o înfățișare cu atît mai variată, mai originală și mai elegantă, cu cît fiecare din acele patru scări de marmoră prezentă la o înălțime de trei metri de la pavimentul inferior cîte un vast balcon; ele sînt dispuse în simetrice răsplete, la patru unghiuri ale sălii. Așadar, patru largi semicercuri aninate în spațiu pătrund adînc în galeria împresurătoare a vestibulului nostru și fac din repaosele suitorilor și coborîtorilor de pe trepte niște stațiuni cu deosebire plăcute. De acolo, vederea va domina toate jodoabele și toată mișcarea acelei grațioase săli de intrare și de circulațiune, așa de ingenios combinată, așa de vesel diversificată. Din acele largi balcoane, privitorul rezimat de solidul lor palimar rătund, carele e lucrat în forma unor clasice *clausire* de piatră, va coprinde de sus cu vederea întreaga sală inferioară. Latul ei octogon, foarte variat ca aspect, deși simetric compus din patru rînduri diferite de porți, din patru părți lăturași și netezi și din cei patru enormi pilaștri rătunzi pe care se încolăcesc scările, octogonul, zicem, îmbrățișază cu șaisprezece ale lui semicolumne, stucate în marmoră roșie și încoronate cu daurite căpițele corintiane, acea elegantă rotundă pe care o alcătuiește, la centru, o horă de douăsprezece mai mici columne dorice, în culoarea pietrei roze. Sub tălpile acestor două serii concentrice de stîlpi se va așterne un paviment de mo-

zaleă, ale cărui deseme, pestriț șerpuite d-a lungul galeriei înconjurătoare, vor încinge, ca-ntr-o alcă radioasă, roșata de la mijloc. Aci, sub rotonda boltită, mozaica podișului va contrasta, prin florile-i viu colorate, cu florile tavanului răsărite, acelea, în relievruri cu mult mai ușor nuanțate.

Cînd însă spectatorul va ridica ochii mai sus și se va uita drept dinaintea sa, atunci, în față-i ca și de îmbel lătore, va zări balcoanele de la celelalte scări, întinse spre dînsul ca niște frumoase tipsii - rătunde pe care i le ar prezenta, ca pe virful labei sale reșchirate, un braț de uriaș. Pătînzînd apoi mai adînc în scobitura părților, el va urmări cu vîz liniu grațios șovăit a treptelor perzîndu-se din dosul enormilor pilaștri de sprijinire. În fine, dacă dînsul își va înălța cătarea ceva și mai sus, ea se va izbi îndată de tavanul aplecat al galeriei circulare; acolo, șirele scăpătoare ale casetelor octogonale o va povîrni curînd pînă la acel lanț săltăreț de arcuri, înstelate toate cu rozete și infoiate toate cu stejari și cu laurii. Prin acel mlădios ghiordan de arcuri se leagă una de alta gingașele columne roze ale rotocolului central și astfel, toate împreună, întocmesc, în catun de jos al ateneului, cea mai fericită amintire a acelu cap d-operă al artei antice care se numește *templul Vestei* și care, desigur, este dispozițiunea cea mai nimerită, la vîz ca și la auz, pentru ceea ce se și cheamă un *vestibul*.

Ca să completăm descrierea acestei foarte interesante porțiuni a edificiului nostru, vom repeți că, în axa-i principală, de îmbel părți stau întreite și enorme porți de sticlă, cu *cancele* sau ornate zăbrele de fier; acele porți se deschid, în larg, pe amîndouă peristilurile din față și din dos.

În răscruce cu acestea, sînt alte două uși secundare: una se află chiar aci, ascunsă sub covorul ce-mi servă de paravan; cealaltă, în partea opusă a vestibulului, dă într-o sală ceva mai lungă și cu mult mai nalță decît aceasta. Este viitoarea bibliotecă a ateneului; ea are, în jurul ei o galerie, cri balustre de fier, la înălțimea catului de sus și își primește toată lumina prin sticlăria tavanului. Deocamdată, nicovalele fierarilor te jghelile tîmplarilor și sacii de Ipsos ai modelatorilor încurcă acea sală; și totuși, încă de acum, nimerita ei structură o dă de gol; nici un Iubit al liniștitelor lucrări intelectuale nu va pătrunde în acea măreață și pacifică infundătură a palatului nostru, fără ca să se simtă îndată încins de dorul și de farmecul studiilor sale favorite. Lungii și nalții ei părți, e și-i inchipuiește- atunci ticsiți cu bogățiile unei frumoase culegeri de cărți, parchetul, îl vede ca prin vis, așternut cu covoare surde; în tot coprinsu II se pare că stau așezate mese și jețuri comode; iar de sus se refrînge în. ticnă și tăcere, sau razele temperate ale zilei sau tainic-asmuțitoarea lumină a lampelor, coperite jur împrejur cu streășine umbroase.

Nu cutez, doamnelor și domnilor, pe cînd sîntem cu toții aci, să împlinesc prin inchipuire nenumăratele goluri ale modestei încăperi în care ne aflăm... Mă mărginesc a spune că aci, pe viitor, va fi instalat muzeul Ateneului nostru. și că dasupra lui, la catul de sus, o altă încăpere de aceeași mărime, dînd d-a dreptul în sala conferențelor și în două mici cabinet

unde se vor putea expune medalii și gravure, este și ea destinată unui muzeu industrial⁶.

Apoi, spre a ne întoarce încă o dată în acel vestibul, așa mult prețuit de noi — căci, o repetăm, el ni se pare a fi cu deosebire original și grațios — vom mai arăta că, între opt din cele șaisprezece mari colonne corintiene încastrate în zidurile-l laterale, și anume între cele patru scări și ușile răspunzătoare în bibliotecă și muzeu, rămân, precum am mai spus, patru mari părăți netezi. Era gând, pe timpul când s-a început clădirea, a se lăsa și acolo uși descinse spre a da mai multă lumină și mai multă transparentă acestei rotonde ce servă de intrare întregului edificiu. Dar, de când la noi au căzut atâtea ziduri de prin clădiri încă neterminate, constructorii ateneului, cu prisos de îngrijire, și-au luat seama și și-au zis : „Paza bună întrece primejdia rea. Să infundăm și să muruim acele patru uși lăturașe, cu atât mai mult că ele pot fi chiar și bintuitoare muzeului și bibliotecii noastre; apoi sau le vom înlocui cu largi cadre de sticlă oglinditoare, sau vom cere junilor noștri sculptori ca să ne dea, acolo, probe de al lor talent în basorelievuri alegorice, destinate la decorarea acelor patru părăți întăritori”. Astfel, prin iuiziunile artei sau subt amăgirile oglindirii, se vor ascunde țepene și greoaie proptele.

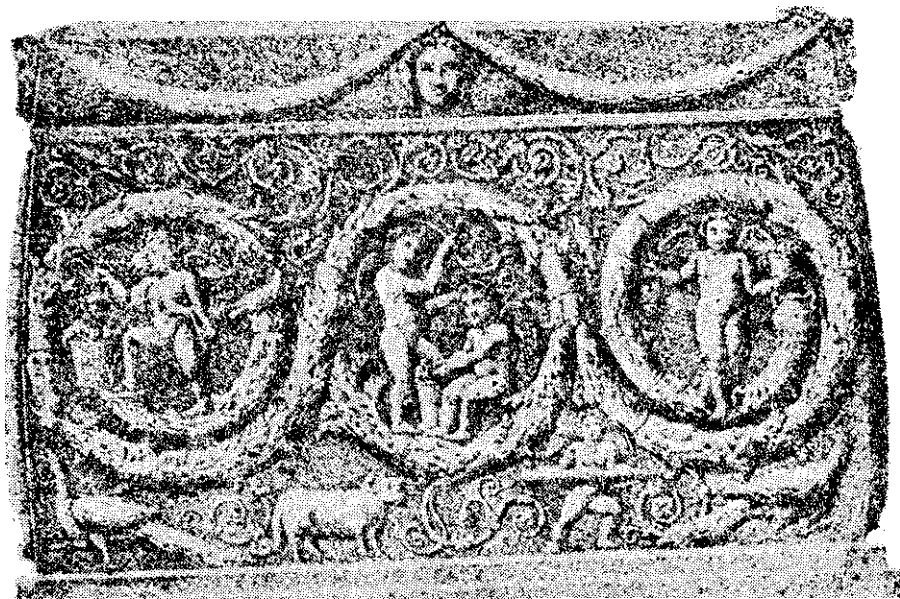
Iată-ne pe nesimțite, doamnelor și domnilor, iată-ne din nou depărtați cu totul de Eoma, de Pantheonul lui Agrippa și de biserica sfintei Constanțe, care, dîsele, totuși, ne audus, d-a dreptul și nu tocmai cu neplăcere, în peristilul și în vestibulul ateneului nostru din București.

Fiindcă, însă, pe de o parte, a trecut vreme îndelungă de când vă țiu aci, iar, de altă parte, fiindcă mai avem încă de făcut o bucată bună de cale, să ne hotărîm acum a nu ne mai abate, de aci nainte, din ținuturile românești decît numai spre a arunca o răpede ochire asupra edificului circular pe care vestitul rege și legiuitor al goților, Theodoric cel Mare, pe la începutul sutei a șasea de ani dupe Hristos, și l-a înălțat în Eavenna, fiind încă în viață, ca să-i serve dupe moartea sa de mauzoleu.

Acesta, deși în proporțiuni foarte înguste, adică 15 și 9 metri în diametru, este și el alcătuit de două turnuri suprapuse și amîndouă decagonale pe dinafară. Imbele dau intrare în cămăruțe sepulcrale. Este ca și o reducere în miniatură și simplificată a mormîntului lui Hadrian, și-i foarte cu puțință ca mauzoleul lui Theodoric să fi avut odinioară și el stîlpi și statue împrejmuitoare, cel puțin la catul superior, unde se află încă și acum o terață circulară. Dar desigur el n-a avut o piramidă servindu-i

⁶ Vezi pentru dispozițiunea încăperilor ce conține palatul Ateneului Eomân planurile care reprezintă : B. Catul de jos ; G. Catul de sus ; D. Secțiunea longitudinală și E. Secțiunea transversală despre răsărit, în planurile B. și C. se văd proiectate, în dosul edificului actual, mai multe încăperi, sub denumirea generală de *dependențe*. Asupra destinațiunii lor, d-l Esarcu ne dă deslușirile următoare :

în concepțiunea lui completă, edificiul Ateneului Pxomân va trebui să serve drept reședință și punct de legătură principalelor societăți de cultură națională, izvorite din inițiativa privată, precum *Societatea pentru învățămîntul poporului român*, *Societatea amicilor de bele-arte*, *Societatea filarmonică*, *Societatea politehnică*, *Societatea științelor medicale* etc. Toate aceste societăți vor avea cite o mică sală destinată pentru cancelarie, pentru păstrarea arhivelor, precum și un salon pentru intrunirile comitetelor lor. în unele încăperi se vor putea chiar institui clase pentru studii artistice. Partea edificului ce va conține toate aceste săli — parte ce se află indicată pe planurile B și C — nu va întîrzia a fi construită, spre a completa întregul monument, carele este schițat numai în trăsurile sale fundamentale în prezenta publicațiune.

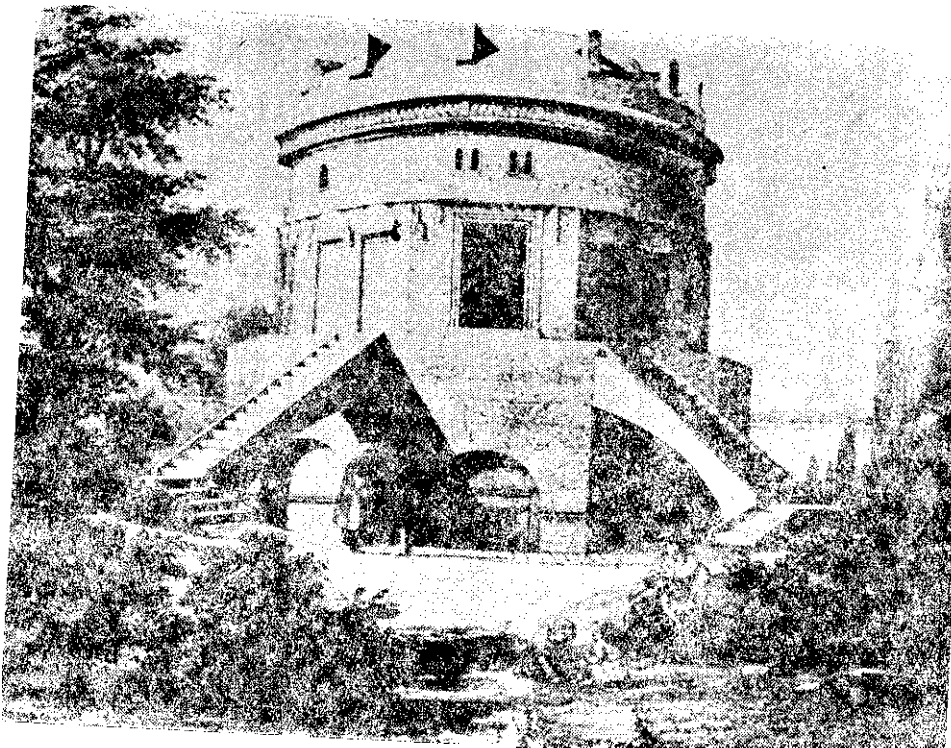
Sarcofagul antic de porfir sculptat, al sfintei Constanțe, păstrat în Vatican.

drept acoperemint, căci însăși invelitoarea-i constituie cea mai mare a lui originalitate.

Azi, partea inferioară a edificiului se află ca și cufundată în tărîmul mocirlos al Eavennei. I s-au săpat șanțuri de destupare împrejur și s-au adaos două scări exterioare, care ajung d-a dreptul la catul de sus. Dar, precum am mai spus, ceea ce este mai cu deosebire curios în acest edificiu aparținînd unei epoce caria i s-ar putea zice barbară, ceea ce este cuios în mormîntul ravenat al regelui got, este chiar bolta acoperișului, scobită toată în formă de dom teșit, dintr-o unică lespede de piatră, ce nu are mai puțin de nouă metri în diametru.

A trebuit o fenomenală măiestrie ca să se ridice în sus acest enorm monolit sculptat și să se depună pe dasupra zidului circular, ce-i fuses pregătit. Este învederat că numeroasele copci sau urechi, răsărite ju împrejur, pe marginile externe ale pietrei, și care apar acolo ca niște miner de urcioare uriașe, au slujit spre a trece printr-însele funiile cu care s-ridicat lespede în sus. Acum ele par a nu mai avea alt scop decît acela d a înfățișa o decorațiune originală și foarte bine nimerită. Ele, prin sime trica lor rînduire, rup monotonia liniei șovăite a acelei bolți cam oable s scunde; ele învie tot domul, făcîndu-l să cam aducă cu un cuib de pu gigantici, în care citeva zecimi din acei boboci golași și-ar sumete cu îndră neală, jur împrejur, crînpeiele lor de masive aripioare.

Arhitectul ateneului nostru a folosit la invelitoarea domului acei motiv de ornamentare. Minerale decorative nu sint încă prinse pe la locu rile lor dar, în curînd, ele vor completa, în modul cel mai grațios, desigu marginea inferioară a cupolei, dasupra pilaștrilor ce despart ochiurile d

Vederea mormintului sau mauzoleului lui Theodoric cel Mare, regele goților, la Ravenna, în starea sa actuală*.

* „Mormintul lui Theodoric cel Mare, regele goților, așezat afară din orașul Eavenna și cunoscut astăzi sub denumirea de «la Eotonda», s-a păstrat foarte bine și este de o mare însemnătate pentru dezvoltarea arhitectonică din acele vremuri. Este o țepăună clădire de piatră, semănând cu mormintele, în formă de turn, ale romanilor; e zidită în zece muchi și are pe dinafară un diametru de 11m,33. Un cat inferior conține în sine un spațiu, în formă de cruce, iar altul deasupra, al cărui pereți sînt retrași mai înlăuntru și erau înconjurați cu arcade, acum dispărute, cuprinde într-însul o capela rotundă și este acoperit cu o cupolă teșită, formată toată dintr-o unică și imensă piatră, în greutate de vreo 450.000 kilograme. Același scop l-ar fi atins negreșit, în acea epocă, orice alt fel de construcțiuni, prin mijloace cu neasemuit mai lesnicioase, deși nu în mod așa durabil; dar întrebuintarea acelei lespezi uriașe pare a fi aci ca și o caracteristică națională pentru regele-erou al vechilor germani; ea reprezenta acea nerăzbătută grămădire de pietrele pe care, în antica lor patrie, germanii o înălțau pe mormintul celui mai mare dintre dinșii; aci e o preschimbare și o rotunjire dupe regulele mai perfecționate ale patriei lor celei de curînd dobîndite. Totdeodată, același simț artistic, care, prin alegerea stînei uriașe, ne repoartă mintea înapoi, către vechile datine ale poporului german, ni se învederează, în mauzoleul lui Theodoric ca pornit înainte spre propășire, în tratarea amănuntelor arhitectonice cu care sînt decorate ușile și diversele lui ciubuce. Motivele de decorațiuni ale acelor amănunte sînt cele moștenite din timpii clasici și mai cu seamă acelea pe care el le priimeau sub prefacerile lor bizantine. Dar o viață nouă și originală izvorăște din acele forme și le dă o fluiditate, o elasticitate

lumină ale sălei celei mari. în acele ochiuri sau ferestre rătunde, lin aurite se vor afunda mai adînc decît unica ce e pusă acum provizoriu sînt încercare; astfel, ele nu vor fi mai bătătoare în ochi decum trebuie, armonizînd cu decorațiunile învelitorii care lipsesc încă, ele, prinspet discret aurite, vor lega cornicea de coronamentul superior.

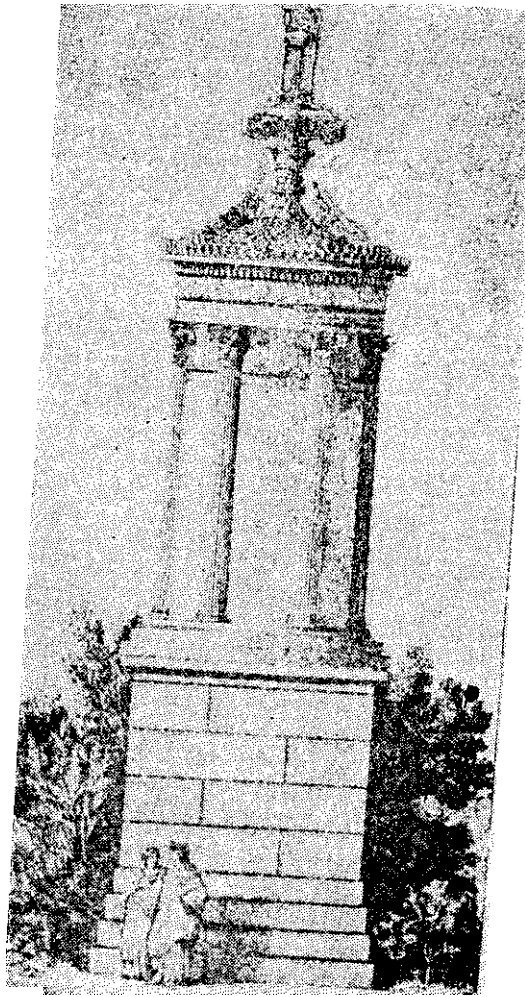
Acolo un bogat mănunchi de foi de acantă, din care răsare tripod aurit, va aminti despre grațiosul acoperiș al acelu mic și unic cap de op al arhitecturii circulare la greci, adică despre monumentul coragic al Ijysicrat, rămas și azi în flintă la Atena.

(continuarea notei de la p. 300)

tate, un impuls de organism viu, pe care lumea cea veche a creștinătății nu le cunoaște și care abia cu mulți secolii mai în urmă, după întreaga „reformare a lumii occidentale, reapărură spre a predominii atunci deplin în stilul și în formele arhitecturii. încadramentul, cel ușor modelat al ușurilor de la catul de sus și puternica comice circulară, așa de dezvoltată în părțile ei susținătoare, sînt mai cu seamă demne de atențiune

Biserica sfintei Sofie din Constantinopol are și ea la uși dispozițiuni care dovedesc o tendință analogă spre o ornamentare mai mișcătoare. acele dispozițiuni pot învedera, mai mult decît oricare alte exemple pornirea într-acest sens a artiștilor bizantini; totuși ele stau lipsite de viață și meschine, față cu dispozițiunile aplicate în Eotonda de la Eavenna (Compară cu Salzenberg, *Altchristliche Bauenkmal von Gonstantinopel*, Taf. XVIII.) Apoi iar, partea decorativă, mai cu seamă aceea a plăcilor cele mari a coronamentului, are învederat un caracter nordic; ea se prezintă cu o înfățișare de riguroasă asprime și, chiar dacă formele ornamentațiunii priimite de la bizantini, sînt numai dezvoltate după gustul germanic, ele totuși se regăsesc în obiectele de preț și în giuvaiereria antichității nordice." — Fr. Kugler, *Istoria arhitecturii*, VII, 3, c.

Cu clădirile mărețe ale Atenei, din al cincilea secol, se leagă și citeva mai mici monumente din veacul al patrulea, monumente coragice, care reprezintă arhitectura decorativă și o înfățișare caracteristică nu numai pentru timpul lor mai tirziu, dar și pentru scopul lor particular. Unul din acestea este monumentul lui Lysicrat, așa numitul *Felinar al lui Demosten*. Din inscripțiunea ce stă pe dinsul se vede că a fost înălțat spre a rememora o izbîndă muzicală dobîndită, la anul 334 înainte de Hristos, de coragii Lysicrat din Cicyna. E o clădire rotundă și ușoară, o compozițiune foarte semnificativă, a cărei destinațiune a fost de a purta tripodul, prețul izbîndei. Cu totul, ea are o înălțime de 11m, 33. Pe o bază cubică, așezată pe patru trepte destui de înguste și avînd jos o lărgime totală de 3m, 33, se înalță o zidărie cilindrică cu șase semicolumne, purtînd pe ele un grindîș potrivit. Deasupra stă, ca învelitorie, o cupolă cabla, iar la culmea ei, în mijloc, un trunchi groșior ca de 1m, 33 înalt, pe care era așezat tripodul. Semicolumnele poartă căpițele corintiene; acesta este unicul exemplu din artă care mai arată aplicarea acestei forme de căpițele la un monument de arhitectură eienică. Din punct de vedere al ușoară cunună compusă din foi de stof răsare un fel de potir de acante, cu frunzele corintiene desemnate și lămurit accentuate; iar din acestea se desprind virtuose lujere, încovoiate și volute care susțin tabla superioară a capitelului. Bazele columnelor sînt de stil atic. Grindîșul are ordonanță conică cu dințișori. Stilpii au de zece ori înălțimea diametrului lor, iar grindîșul e mai înalt decît la patru părți dintr-unul din columne. Membraturele sînt profilate ușor, nu încă cu un simț rafinat; membrele deasupra dințișorilor, adică sub abac, sînt tratate în mod neorganic din comice (călcie) și valuri. Friza poartă fine sculpturi în relief, coronamentul e împodobit cu o streășină răsărită de cărămizi ornamentale. Din dosul acestei capății superioare al învelișului — carele este tratat în formă de solzi — se înalță o a doua cunună. Măugul din mijlocul învelitorii e compus dintr-un trunchi de acantă, din care, de ambele părți, se desprind și răsăr în sus bogate încovoieturi de volute. Cu acestea corespund deasupra acoperișului, trei puternice ramure, asemeni în formă de volute; acestea arată în Îndoială locurile unde stau picioarele tripodului, a cărui căldare se rezima de trunchiul central. Coprînsul interior al edificiului, care rămîne neîntrebuintat, precum și pereții din dos, opuși străzii și întorși către cetate, sînt abia ciopliți din gros. Fr. Kugler, *Istoria arhitecturii*, V, 3, c.

Monumentul coragic al lui Lysicrat, in Atena, in restituțiune antică*.

5 in raita noastră desperată, iată-ne ajunși acum și in Atena. Se vede că așa a fost scris de către înțelepciunea soartei ca, de la peristil, tocmai culmile Ateneului nostru să ne repoarte iarăși cu mintea in cetatea zeiței Atena.

10 Saltul nostru de acolo drept in București ar fi cu totul justificat. Dar trebuie să mă țin de vorbă ; de aceea, vă și rog, doamnelor și domnilor, să vă mai îndurați a mă însoți, numai pentru câteva minute, in pustiele dobrogene dintre Mangalia și Basova. Acolo, într-un cîmp nelocuit, vom da peste o namilă părăsită de pietre grosolane, care se înalță ca o movilă de vreo doisprezece metri in sus, și se destinde într-un perglie! ca de vreo cincisprezece *.

15 * Să vorbim acum și de așa-numitul *mauzoleu* de la Adamclisi, situat cu 2 1/2 mile la miazăzi de Rasova. Mai întâi mi-a atins asupra-i luarea aminte, d-l Schonhaber ; apoi, am aflat descrierea-i foarte bine și cuviincios făcută in disertațiunea d-l-ului von Vinke (*Das Karassu-Thal zwischen der Donau unterhalb Rassowa und dem Schwarzen Meere bei Kustendje*, 1840). De ase-

(continuare nota 8)

menea d-l profesor Wutzer a tratat despre această ruină in opera sa de călătorie (*Reisen den Orient Europa's*. Elberfeld, 1860). in relațiunea mea de drum (p. 52), am mai arătat din insemnatele rămășițe de zidiri din valea de la Ohlankioi și Gjlilpanar (in partea sud-vestică dar afară din harta mea), se poate deduce că, pe timpul romanilor, a trecut pe acolo una din cele mai principale căi de comunicațiune între Dunăre și Pont. Dar însă, fiindcă din aceluia motive, adică din bogăția de izvoare și de vegetațiune a localității, colonizarea modernă s-a dezvoltat foarte mult pe acolo, rămășițele antice dispar din zi in zi de pretutindeni, din cauza că acei locuitori sint, in mare parte, turci cari se îndeletnicesc cu lucrarea pietrii și o întrețin pe țeară sau la vase de casă, sau la burlane de apă, sau la îngrădire de fîntini ori cișmele din pietre mai masive. Pentru asemenea scopuri, pietrele antice se ridică de la locurile lor și se folosesc cele mai multe din ele daltă nimicește inscripțiunile. Numai clădiri grosolane mai stau in picioare celea nevătămate, precum sint temeliele de ziduri ale cetății semnalate de von Vinke sau de unii dintr-o unei cetăți, situată in strimtoarea care duce din valea principală către sud, in spre satul Adamclisi, schituiețul de la Adamclisi, așezate mai sus.

Mauzoleul este poate cea mai enigmatică din ruinele antice de pe acolo; el stă in picioare pe o calea ce duce de la Adamclisi (ceea ce se traduce prin *Biserica cu oameni*) la satul Iusup (*O sută de fîntini*), cam pe culmea tăpșanului, pe care eu îl calculez, pe baza unui calcul trigonometric, a fi de 83,65 stinjeni dasupra mării; ceea ce însemnează vreo 40 stinjeni pe drumul talvegul invecinatei văi principale. O rotundă, clădită din gros de piatră, înalță în jurul ei 35 picioare și de 50 pînă la 60 picioare in diametru, stă impresurată de un val de dărăncă și de tufiș indesat, fără de a prezenta nicăieri, in laturile ei, vre o intrare. Aproape de creșterea boltitului superioare, care este pretutindeni acoperită de vegetațiune, se vede totuși, spre dreapta, o gaură ce n-a rămas necunoscută d-lui von Vinke, și care este destul de largă pentru a permite om să pătrună într-însa. Pe cînd mă aflam la fața locului, eram așa tare betegi de a vedea urmele unei căzături, incit nici nu m-am putut incumăta a mă sui dasupra celei clădite; dar tovarășul meu, d-l Weikum, se urcă sus și intră chiar in acea scobitură pe care mi-a deslușit și mi-a reprezentat-o in alăturata mică schiță. El află netedă și încă bine tincuită partea de sus a cală a celui urloi aproape rătund, dar așezat fără indoială nu in mijlocul clădirii; de la el se vede unde urloii cirmea spre latură nord-vestică a suprafeței externe, tencuiala era căzută și clădirea se compunea tot de o zidărie foarte țeapănă de piatră. La fund se află numai niște și mari pietreoaie, care proveneau negreșit din vechea îmbrăcăminte de pe dinafară. In jurul cu ciocanul in părății urloii, nu s-a putut constata nicăieri spațiu gol și d-l Weikum mi-a spus că zidirea este cu mai mult de 9 părți din diametrul rotundeii umplută cu piatră și moloz. Inconștient atita pot eu completa spusele predecesorilor mei. Cit despre colosalele pietre, căzute in jurul îmbrăcăminteia exterioră a părăților, care pietre par a fi fost toate de marmore frumoase, eu pot și eu confirma ceea ce s-a zis pînă acum despre grosolana executare a sculpturilor dintr-una ele. Cîteva basorelievuri văzute de mine m-au incredințat pe deplin despre aceste pietre; figurile nu sint tocmai așa tare scălimbate, nici cu totul lipsite de viață. Desemnele in relief ce se văd pe picioarele unui bărbat care ține in mini un fel de arcan intins d-a curmă, ar fi, după părerea d-lui E. von Sacken, conservatorul Cabinetului de Antice din Viena, in opinia că acela e un barbar dac. Din nenorocire, cealaltă figură de pe aceeași piatră, adică prizoarea (?)* este foarte stricată. O altă piatră arată o figură bărbătească, îmbrăcată cu o tunica și un felul unei cămeși ce-i ajunge pînă la genunchi, dar figura este fără cap și-ntr-o postură totul ințepenită. Am mai văzut răsărind din pămînt și un trunchi colosal de om ca pînă la ședea culcat sau a pîndi; dar n-am putut să dovedesc daca este un relief foarte proeminent sau o statuă. Oricît de neinsemnate ar fi aceste rămășițe, nu incăpe indoială că, cu ceva vreme in loace, s-ar putea obține rezultate mult mai doveditoare; căci cată să fie încă multe pietre de acestea pe sub pămînt. Dar, pentru asemenea intrprenderi trebuie permisiunea autorității locale, porimea creștină de pe acolo n-are nici o noțiune despre munca plătită, precit e asistată de un mudir sau de un cavaz ; din contra, la asemenea ocaziuni, ea sc teme că va fi supusă la o contribuțiune silnică. Deci, greutatea scrutaătorului de antichități sint foarte mari in aceste țări. in tot cazul, călătorul trebuie să se pună, prin un tălmăci, in înțelegere cu locuitorii români sau bulgari, plătindu-le generos, și făcînd uz de *buiurdulpașii*, numai atunci cînd va fi aproape de a începe lucrarea. Pregătirile vor cere, in orica caz, vreo câteva zile, la orice punct. Se pare că Boissiere și Baudry au făcut in felul acesta explorațiunile lor și nu mă indoiesc că au obținut un bun rezultat. Eu insumi n-am fost in pozițiune d-a mă ocupa cu cercetări antice, dar totuși, n-am voit să lipsesc de a împărtăși aceste puține observațiuni ale mele, pentru ca să se tribuiesc măcar la fixarea topografică a acestor pozițiuni.

K. F. Peters, *Grudlinen zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*. I. Geograph. Anstalt, Wien, 1867, p. 63-64.

Nimeni dintr-ai noștri n-a putut încă să pătrundă în miezul acelei clădirii de pietre, unde totuși trebuie să se afle vreo cămăruță cu destinațiune negreșit funerarie. Dar d-l Tocilescu a tot dezgropat din șanțurile împrejmuitoare mari bucăți de piatră sculptate unele — adică cele de formă ca și pătrată — cu informe figuri de războinici romani și barbari și de robiți de neamuri străine, altele — mai lungărețe — cu ornamente decorative, mult mai fin și mai corect lucrate decît figurele.

Din puținul ce am văzut eu, aci la București, înființă și în desemnuri și din cîte a mai binevoit să-mi spună d-l Tocilescu, este de bănuît că monumental circular de la Adamclisi sta așezat pe un postament de cîteva trepte care-l impresoară încă peste tot; apoi, poate să fi fost rinduite pe suprafața lui circulară două sau trei șire de frize diferite, tot sculptate cu arme, cu foi, cu păsărele și cu capete de zmei sau de lupi colțați astfel cum sint trîmbițele dacice de pre Columna lui Traian.

între aceste frize poate să fi fost incastrate subiectele de război, așa de urît sculptate pietroaiele cele în patru muchi. Acelora eu le aș zice *metope*, deoarece, după aparențe, ele trebuie să fi fost înfipte d-a rindul în părete și despărțite numai unele de altele prin pilaștri ornați cu diferite desemnuri, destul de simple și de stîngace.

Dar domul acestei clădiri, care azi încă formează ca o movilă burdușită, cum a fost el oare acoperit? Ce a purtat pe muchia sa? Nu cumva avut-a el, pe al său creștet, ceva mai mult decît enorma sferă de piatră ce se vede cufundată în pămîntul din preajma ruinei? N-a fost oare, în locul ei, sau chiar dasupra-i o întreagă statuă de împărat, al cărui trunchi colosal au început, acum de curînd, săpătorii locului să o dezgroape din țărîină?

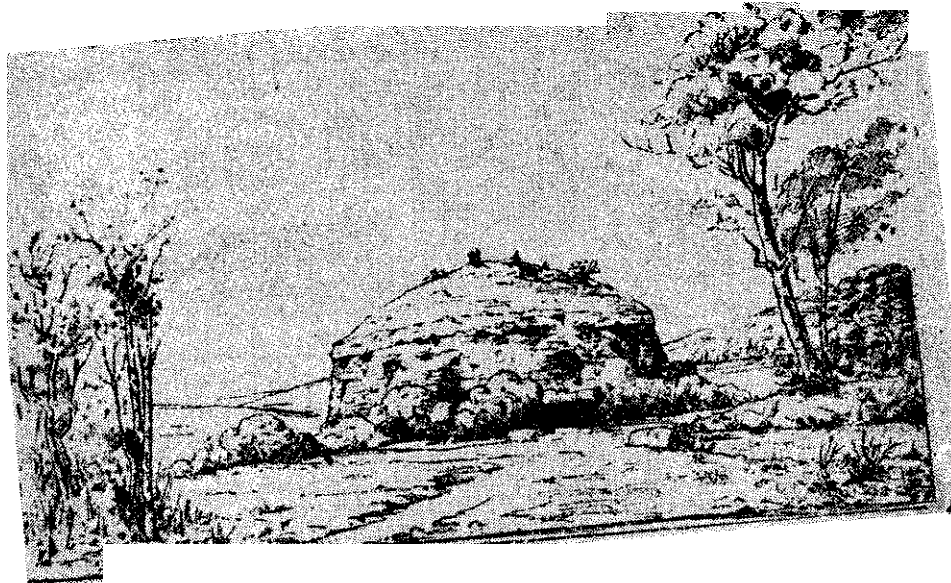
Dar existat-a sau nu, într-o parte oarecare, un fel de peristil cu colonne și cu fronton, ba poate chiar și cu statue culcate, cum a fost și este la Pantheonul lui Agrippa și cum este și va fi la ateneul nostru? Poate că e chiar una din acele figure înclinate, aceea pe care au zărit-o mai toți călătorii ce s-au oprit un moment la Adamclisi? Și apoi, cărei Xoărți a edificiului aparținut-a capul de Meduză, lucrat astfel încît nu poate să fi fost așezat altundeva decît la un unghi de părete?

Daca această curioasă clădire a avut vreunde o fațadă mai răsărită, mai bogat decorată, oare nu va fi fost situată aceea în laturea despre miazăzi, îndreptată înspre ruinele, încă existente, ale unor *castrastative**, adică a unei tabere statornice a legiunilor romane? Asemenea ruine se și află puțin depărtate, la suci de informa movilă de pietroaie.

Dar, în sfîrșit, aflatu-s-a vreun indiciu scriptural sau epigrafic bine deslușit, pe lîngă acel monument așa tare dărăpănat de cutremure, de viscole și poate chiar de oameni, cei mai primejdioși destructori ai firei?

La cele mai multe din aceste cestiuni, nu știe pînă acum nici d-l Tocilescu, cel din urmă și cel mai persistent explorator al locului, să dea răspunsuri cu totul precise. Însă d-lui a făcut tot acolo o descoperire prețioasă, pe care folosindu-o cu o meritoasă sagacitate de epigrafist, a conchis din cîteva însemnări de natură cu totul specială, că monumentul de la Adamclisi a purtat în sine, pe un tabulament așezat desigur în regiunea, comiceii, indicațiunea unei date Istorice.

Aceea ar fi, dupe d-l Tocilescu, anul 367 dupe Hristos și, într-adevăr, se constată din istorie că pe la acel an împăratul Valens a stat, cu multă oștire, pe malul drept al Dunării, ca să poarte război în Dacia, unde stăpînea pe atunci Athanaric, vestitul rege păgîn al goților tervingi, același

Ruina monumentului ae i., x*^—

* Mulțumită concursului amabil și diligent ce mi-a dat, întru aceasta, penelul junelui arhitect d-nul Băicoianu, carele a îngrijit și de zidirea palatului ateneului nostru, am prezentat aci în cele două figure din aceste două pagini, mai întii, starea în care se află azi ruina de la Adamclisi, astfel cum ne este dată în desemnul tipărit de d-l Peters și în fotografiile mai recente, lucrate pentru d-l Tocilescu; apoi încă, am și încercat o restituire, cu totul inchipuită, a monumentului antic, întrebuintînd numai acele elemente care ne au stat la îndemînă și, adică, desemnuri ce s-au făcut sau la fața locului sau în București — unele sub direcțiunea d-lui Tocilescu, altele sub a mea — dupe *pietrele* sculptate aduse în București sau rămase în Dobrogea și care sint sau *metope*, și *frize*, sau *pilaștri*, sau chiar și alte fragmente. Ni se promite că, în cursul verei 1888, se va completa colecțiunea muzeului nostru de antichități cu ce sculpture au mai rămas în preajma ruinei de la Adamclisi. Insistem a declara încă o dată, că, dupe toate probabilitățile, studiul, local și mai amănunțit al rămășițelor de acolo, va impune proiectului nostru de restituire, schițat aci foarte sumariu, numeroase și poate chiar radicale schimbări. Deci, rugăm pe cititor a privi desemnul acesta mai mult ca o îmbiere, ca un îndemn de a se face ceva cu mult mai complet de cum mi-am putut eu inchipui că a fost clădirea și ornamentarea acelei rotunde funerarii sau comemorative din cîmpiile *Dobrogei*. De aceea chiar declar că nici o răspundere nu trebuie să cadă asupra *d-lui* arhitect carele, în schițarea acestui proiect de restaurare, nu a făcut decît să pună, cu multă bunăvoință, la dispozițiunea fantasmagoriei mele anticarie, îndemînarea sa artistică. Daca recompunerea ideală a monumentului nu va fi *nimerită* vina nu este a d-sale; iar eu voi fi încîntat cînd voi vedea apărută la noi o lucrare adevărat științifică asupra anticului edificiu circular de la Adamclisi; tot atît de mulțumit voi fi și atunci cînd voi vedea *terminat* și decorat, dupe cum i se cade, modernul nostru edificiu circular din București, Ateneul Eomân.

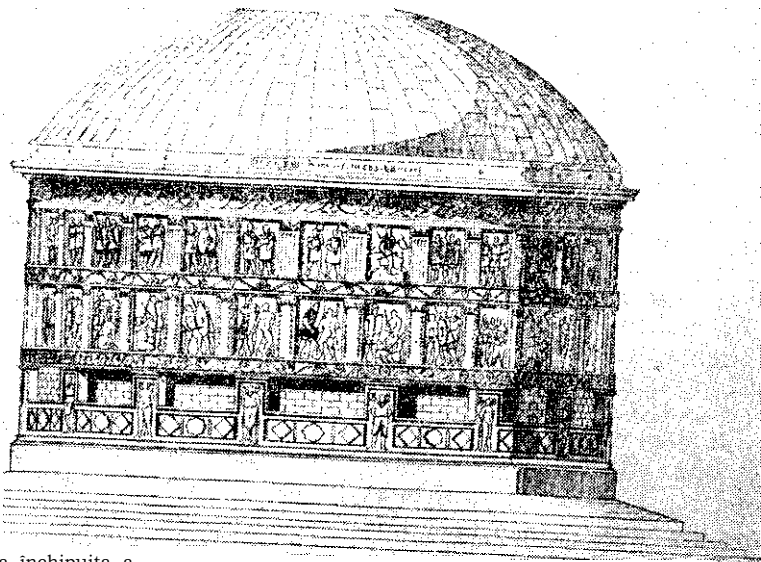
căruia i s-a atribuit și tezaurul de aurărie de la Pietroasa. Mă grăbesc a vă notifica această împrejurare pentru ca și dînsa să-mi fie, mie, o scuză cu deosebit temei, dacă, în două rînduri, chiar astă-seară, m-am oprit așa cu tot dinadinsul asupra descoperirii de la Adamclisi.

5 Analistul roman Ammian Marcellin, într-a XXVII-a carte a sa (§5), ne spune cum, în luntri, la mijlocul Dunării, s-au întîlnit îmbii stăpînituri, cari, nici unul nici altul, nu voiau să se-njosească dinaintea rivalului său și cum, dupe o conferență de o zi întreagă — mai lungă chiar decît a mea de astă-seară — ei au încheiat pace. Nimeni însă, nici un istoric, nici un document, nu face pomenire că împăratul Valens ar fi pus pe atuncî să se clădească un monument comemorativ, în provincia Scythiei Mici, adică în Dobrogea noastră de astăzi, unde și-ar fi statorit el tabăra.

15 în lipsa dovezilor scrise ale istoriei, stilul cu totul scăpătat al sculpturilor de la Adamclisi — stil pe care îl regăsim în vestite medalioane de aur, descoperite, acum un secol, la Șimleul din Ardeal, precum și în unele diptice consulare săpate pe fildeș, tot cam pe acel timp—vine să sprijinească foarte tare ingenioasa ipoteză a d-lui Tocilescu.

20 Sperăm acum că d-lui nu se va obstina a rămîne și mai mult chiar decît înseși pietrele descoperite de d-sa la Adamclisi. Și-ntr-adevăr acele pietre sînt tare limbute, deoarece ele, chiar și mie — cel mult mai puțin știutor despre dinsele — mi-au dat, astă-seară, aci, dinaintea d-voastră, așa multă sămînță de vorbă și m-au făcut să rostesc fără sfială păreri ce poate că nu sînt tocmai îndestul de bine întemeiate.

25 în orice caz, eu doar' m-am încercat numai să deschiz pîrtie și, cu aceeași ocaziune, am avut mulțumirea să constat că avem acum și noi, pe tărîm românesc, un monument circular antic, și cu atît mai curios cu cît el este, încă pînă în momentul de față și din adevăratul punct de vedere al științei, ca și inedit. Nici cele ce am spus eu aici, în treacăt, despre dînsul, nici închipuirile ce, în mințile mele, mi le am plăsmuit despre starea lui

30 Restaurarea închipuită a monumentului comemorativ de la Adamclisi, în Dobrogea.

de odinioară, nu sînt pentru dînsul — mă grăbesc a o declara — titlu și ranguri cu drept cîștigate în *arhontologia* nobilei științe arheologice. Abia de ar fi ele plecate și smerite jălbi pentru a propune candidatura ruinei noastre dobrogene în *protipendada* monumentelor antice.

Adamclisi este totuși pentru noi un fel de strămoș scăpătat și uitat de lume ai ateneului nostru.

S-a propus ca să se aducă în București, nu numai sculpturile de pe acel monument — ceea ce este de un netăgăduit folos anticariu — dar încă și toate fărâmațuile lui cele mai schiloade și chiar toate pietrele, care alcătuiesc acest probabil mauzoleu al oștenilor lui Valens. S-a cerut ca ele să se reconstituiască, cu titlu uzurpat de podoabă, pe o piață a capitalei noastre.

Dreptul lui Dumnezeu, aceasta ar fi o cheltuială din cele mai zadarnice, ca să nu zicem o curată răsipă de bani. Orașul n-ar cîștiga nimic, ba chiar s-ar barbariza și mai tare din punctul de vedere artistic, dacă într-insul s-ar expune vederii tuturor o operă care, cu tot interesul său arheologic, nu reprezenta — vorbă curată! — decît cel din urmă grad de scăpătațiuie al artelor antice.

Mult mai nimerită ar fi ideea de a încuraja, de a dezvolta, de a grăbi renașterea și înflorirea lor, în generațiunea de azi. Și cum s-ar face oare aceasta mai bine decît înlesnind deocamdată ateneului mijloacele pentru a-și completa și a-și perfecționa ornamentarea exterioară și internă atît prin opere de pictură și mozaică, cit și prin sculpture de basorelieu și de statue?

Cel puțin într-astfel nu s-ar vădi la noi nici răsipă, nici îndărătnicie. Pe ce brumă de bani ar scoate țara din pungă, ca să asigure palatului nostru perfecțiuni mai multe, ea și-ar agonisi o bură răcoritoare de mulțumiri sufletești, o ploaie mănoasă de mîndre cunoștințe, un prielnic potolitor de mării naționale!

Ca să dăm numai cîteva exemple de ceea ce s-ar mai putea face la ateneul nostru — deși cred că, mai curînd sau mai tîrziu, cite le voi spune aci, ba și altele, tot au să se facă — n-ar fi oare frumos și bine ca, pe frontonul de la peristil, să se pună basorelievuri reprezentînd sau scene de figure și atribute alegorice, sau, încă și mai bine, vreun episod istoric în geniala sa închipuire, regala noastră poetesă, Carmen Silva, a zis într-o zi, c-ar dori să vază pe fruntea acestui templu al culturii, o simbolizare viitoare a propășirei noastre naționale; aceea ar fi, bunăoară, minunata Schimbare la față ce se făcu aci în Eomânia atunci cînd, de sub aspra și întunecată asuprire a dacicului Decebal, țara noastră, prin fericita-i cucerire de către Traian, încăpu rîpede și lesne în luminoasa și binecuvîntata împărăție a neamului latin...

Preurmînd aceeași ingenioasă pornire de idei, nu s-ar cuveni oare ca cele cinci mari medalioane de sub porticul anterior să ne arate în mozaică chipurile impunătoare ale patru din cei mai mari și din cei mai culti domnitori ai îmbelor vechi principate Moldova și Țara Eomânească? Aceștia ar trebui, credem, să fie Alexandru cel Bun și Neagoie vodă, Vasilie Lupu și Matei Basarab. Cîteșipatru ar sta în laturile primului rege al Eomâniei Unite, ale augustului nostru suveran.

în fine, ca să nu lungim preste orice măsuri, n-ar fi o adevărată minune a artei picturale seria de scene din istoria națională cu care dorim a vedea acoperită friza ce înconjoară mai întreagă sala circulară a viitoarei noastre întruniri de la Ateneu?

În fundul acelei săli, o largă poartă arcuită, de peste zece metri, lasă vederile să pătrună într-un compartiment semisferic, într-o vastă firidă bogat ornamentată, unde va sta așezată, pentru adunările ordinarii,

Una din metopele monumentului de la Adamclisi, adusă la Muzeul Național din București și reprezentând Lupta unui soldat roman cu doi barbari.

tribuna conferențiarilor. La trebuință, însă, acel compartiment mobil se va putea îndată transforma într-o și mai vastă scenă pentru concerte și pentru reprezentațiuni dramatice.

10 în fața acelei scene, dar cu proporțiuni mai reduse, deși cu decorațiuni mai sumptuoase, se va înălța logia familiei regale.

15 între aceste două secțiuni de căpetenie, la o înălțime tocmai bine potrivită pentru vedere, se destinde câte o fișie netedă de părete semicircular, avînd trei metri și jumătate ca lățime și aproape treizeci și cinci metri în lungul fiecărei părți. Îmbele fișii sînt deopotrivă luminate : ziua, de cele douăzeci de ochiuri, care străpung jur împrejur cupola la baza ei, iar noaptea ele vor priimi și mai multă strălucire de la lumina artificială, ale carii nenumărate globuri și pere de foc vor fi răspîndite cu profuziune preste tot palatul ateneului, pină chiar și asupra căldării tripodului de la culme, unde va arde un soare electric zărit din întregul oraș.

20 Vedeți, doamnelor și domnilor, că, în dorințele noastre, Ateneul Eomân este, din toate privirile, un mare, un imens focar de lumini !

25 Să reintrăm însă, cel puțin cu gîndul, în sala cea mare, caria pretindem a-i da o strălucire cu totul covârșitoare, mai ales prin subiectele reprezentate pe friza ei.

Și care ar putea fi acele subiecte ?•

Cît despre mine, îmi inchipuiesc, ca într-un vis, că vom vedea într-însele dezvoltîndu-se, în șir neîntrerupt, toată istoria patriei noastre, tractată în scene pitorește, în vii și atrăgătoare tabele, care se vor lega unele de altele, purtînd însă fiecare culoarea specială a timpului său.

Colo, ia dreapta, plecînd de la picioarele uneia din îmbele nimfe care, alături cu o liră, șed grațios rezimate pe bolta prosceniului, colo par să se vadă ivindu-se mai întîi, în penumbra posomorită a străvechilor codici din lunca dunăreană, și subț aprigele piscuri ale Carpaților, niște sălbatice viețuitori ai timpilor preistorici, armați cu bolovani de stîncă și cu trunchiuri de copaci, păroși, zbiriți, vînjoși, dezvănuți sau abia acoperiți cu piei ele fiare pădurețe, El, vinează urșii din peșteri, cerbii cu late ramuri de simbrii sau buorii cornuți și dintr-înșii ei își dumieă-ntre fălci singeroasă lor hrană. Dar, printr-un contrast de trufașă sălbăticie, curînd apar, te prin sclipelile fabulei, desfrânații și famenii agatirși, despre cari Erodo ne spune că erau mulați numai în aur și că trăiau viața de muieri.

De aci nainte vom intră în realitățile trecutului nostru mai bine cunoscut. Vom recunoaște, minunat însuflețite de luminile coloritului, cele mai vii și mai impunătoare scene din epica spirală a sculpturilor de pe columna lui Traian. Vom vedea cum, în lupte crîncene, dacii cu ostrele și cu turcă mițoasă, își apără cu mindra desperare, în contra aculelor daurite ale romanilor, hidoșii lor balauri roșii ce filfiie ca prapuri dasupra capetelor lor. Vom urmări apoi cu ochii mersul triumfal al legiunilor latine și vom vedea cetele lor, călări și pedestre, treeînd fără stavilă și fără sfială podul așternut de măiestrețul Apollodor preste luciul și preste adîncăturile volburoase ale Istrului.

în capul lor, marea și blindă figură a împăratului Traian va prinde domni cu creșfetu-i cărunț și cu gestu-i profetic, întreaga sa oștire. El va atrage la sine toate privirile. Drept la mijlocul acestui semicerc, consacrat anticelor noastre anale, Traian va răsări la un punct culminant. El, care ne-a dat nouă aci și naștere, și nume, și viață, și credință, El va străluci la acel loc, ca și soarele ajuns la amiezi.

Sosirea, așezarea și traiul pacinic al colonilor romani în nouăle lăcașe din provincia cucerită vor da materie la scene mîngioase, vor deștepta vechi amintiri ce încă din poporul nostru cu totul nu s-au șters.

Dar curînd, cerul se va înnora din nou. Vor începe să năpădească ordele despre răsărit și despre miazănoapte : mai întîi, goții cei nălaț trupeși și spătoși, cu chica și cu barba roșcate; apoi hunii cei mărunți și costelivi, cu fața teșită și spină, cu ochii răzleți; .. și apoi alții... alții... și alții... tot barbari peste barbari, dînd năvală unii dasupra altora, îmbrîncindu-se și încăierîndu-se unii într-alții, în năpraznice ucigașe lupte.

Va trebui un penel apocaliptic aceluia ce va aduna și va răsipi aceluia care haite, care de care mai sălbatice, mai lacome, mai fieroase; pocite la chibrită peștrițe în veșminte și în armature, cumplite și fieroase în faptele lor.

în acea babilonică învăhnășală nu se va uita însă nebiruita statornicie a românilor. Sub viforul ce trece preste capetele lor, ei nu-și părăsesc noua lor patrie. Nimic nu-i sperie. Nimic nu-i poate dezlipi, nici goții, nici stîrpi din infundăturile muntenești unde ei s-au tupilat ca într-adăpost vremelnice. Ei simt că *al lor* e pămîntul ce li s-a dăruit de Traian și că *al lor* el va rămînea de veci. Cu românească credință în pronia cerului și în virtutea singelui lor latin, ei își zic pe toată ziua : „Apa curge, pietrele rămîn !... Să-i lăsăm să se strecoare. Ei din loc pe noi nu ne vor clint

în toiul furtimelor dinșii, românii, își păstrează și chipul original al seminției lor, și traiul, și portul, și credințele străbune.

Statuă antică de marmoră a împăratului Traian, păstrată în Muzeul Regal din Neapoli.

Și bine fac : căci, din ce în ce milosul cer al patriei începe a se înșina. Pămîntenii prind la viață. Ei nu se mai ascund. Ies la lumină. Se înșoțesc cu vecini mai omenoși de decindea și, împreună, puterea meieu, mereu le crește.

10 Atunci, — ca să înșheim cu fală acest șir de scene antice — tocmai în laturea stîngă a logiei regale — vom zări pe vitejii aceea cari, vlăștărind din neamul românesc răsfirat pe amîndouă malurile Dunării, și-au întins puterea preste mai toată țara dintre Carpați și Balcani, au purtat-o
15 chiar pînă pe clasicele piscuri ale Pindului și, la al lor nume, au făcut să tremure, în Bizanț și pe împărații greci ai nouăi false Borne, și pe cavalerii cruciați ai apusului frîncesc.

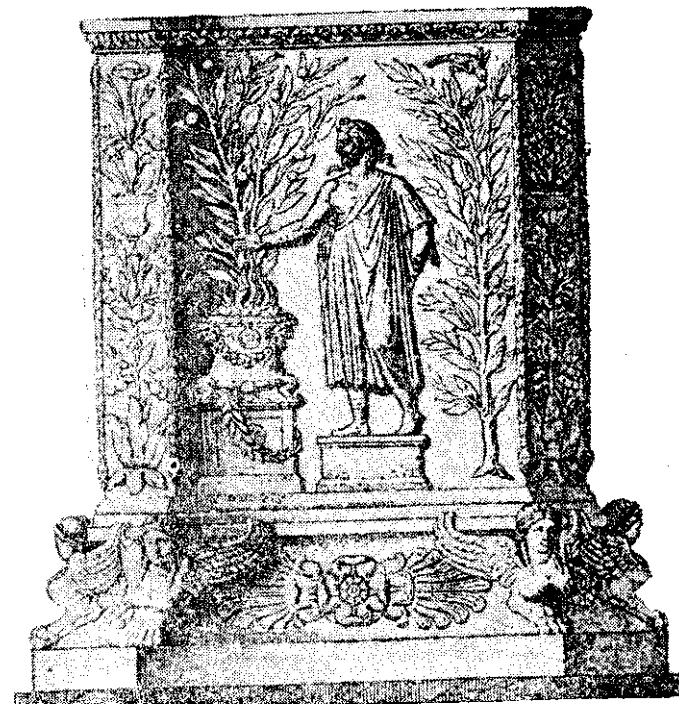
Aci, ca un măreț simbol al adevăratului românism în Orient, ni se va înșfașea, cu regeasa-i coroană pe cap, românul fecior al Asanilor, craiul Ioniță, ce-și ținu domnia și dincolo, și dincoace de Istru !

20 Grăbim, doamnelor și domnilor, grăbim și, în marea noastră grabă, ne întoarcem de îndată privirile către fișia din partea opusă. Acolo, începînd tot din laturea prosceniului, vom vedea desfășurîndu-se a doua parte a istoriei românilor, aceea a voievodatelor noastre izolate, pînă la a lor contopire într-un nou regat românesc.

25 Mai întii, tot prin cețile muntoase, ni se va năluci Negru vodă coborînd cu ceata sa, din plaiurile Făgărașului la vale, înspre pustiele șesuri vlășcene; iar Dragoș mîindu-și tocmai din Maramureș legendara sa vinătoare pînă dincoace de apele Moldovei. Sint, acelea, vremurile descălică-

toarii cînd românii, sătui de umilită, ba chiar și de viteaza pribegie eatara c ^ n o u ?ă-si întemeieze cetăți mai întărite și siliști mai Btetomce

De aci nainte, ca într-un vîrtej de mărețe și eroice ^ ^ m ^ , TOintre voievozii noștri de odinioară, vestiți unii m războaie și alții ni pace, ^ zări Slea, pe Alexandru cel Bun, pe Vladislav ori pe Eadu cel Mare

Altar antic de marmoiă sculptată, reprezentînd un sacrificiu roman către zeul Apollon.

deschizînd, în ale lor țări căi de propășire, prin drepte legiuiri și înșelep tocmele; ici, pe Basarab voievod nimicînd, la strimtorile Jiiului, pe ungu cu acea furie cinească a românilor, — *furia canina Yalaciorum*, — desp care vorbesc cu groază cronicarii maghiari. Vom vedea pe Mircea c Bătrîn apărîndu-și patria de turci cu prudentă voinicie; apoi și pe Ștef cel Mare răsipînd pe Ieși la Dumbrava Boșie, pe turci, pe tătari, pe ungu în nenumărate locuri, Ștefan carele, și el, își sfirși lunga, laborioasa vrednica sa carieră, regulînd înșelepțește a sa moștenire, dupe putinț urmașilor săi, Ștefan carele, în cucernica-i grijă de țară, îi împodobi pămî tul cu bogate și mîndre biserici, întrecute înșă toate de aceea minune măiestriei artistice, cu care blindul îșTeagoie voievod Basarab a dăru în Argeș, întreaga Bomănie.

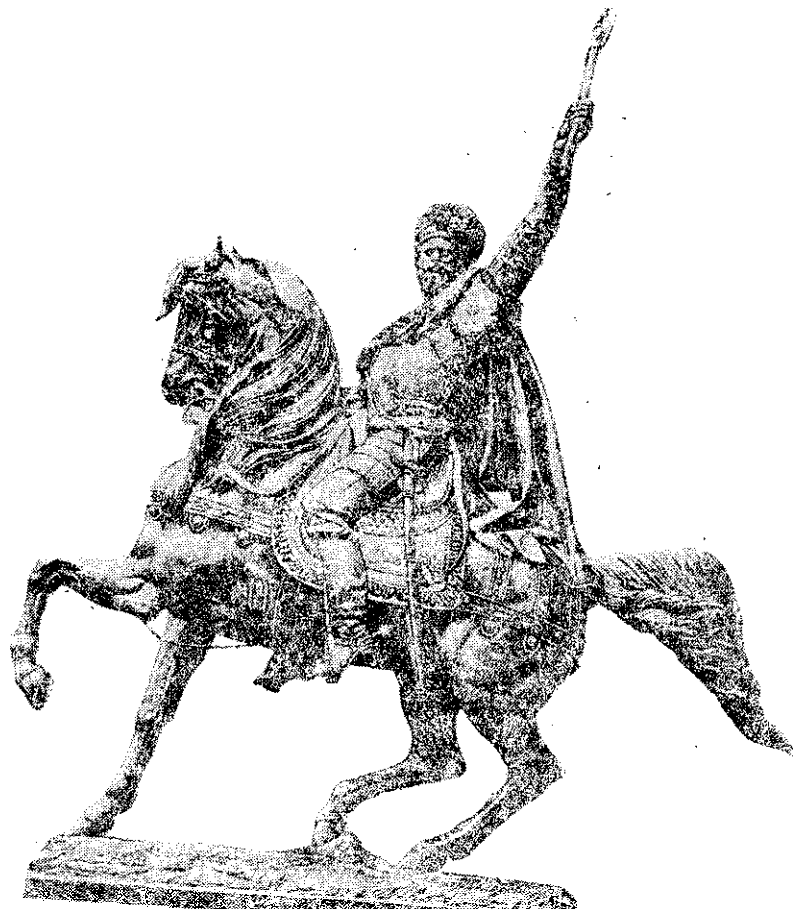
Cîte alte scene pline de însuflețitoare și patriotice avînturi ne-ar m prezenta și urmarea mai apropiată de noi a anelelor romăne !

Și-ntr-adevăr, iată că am și sosit la un moment capital, la punc culminant din mijlocul acestei serii, la acela carele, în astă parte, cor punde tocmai cu aparițiunea strălucită a lui Traian, pe friza opusă.

Aci vedem acum pe eroul nostru de la Călugăreni și de la Mirisl ajuns prin nepomenita sa îndrăzneală, să atragă și să coprîndă în viteaz

t^M&^I ^ ^ S a ^ ° ^ si d i n e c o r °
 ma^fe in care el_s-ar fi in ^ S u u J S
 Dec, _ _ -acel moment istoric^

Caxpati. Iată-1
 ° ? > u a i u s u l a c e l o i
^ ^ ^ S ^ A ^ Z I

Statua ecvestră a lui Mihai vodă Viteazul, turnată în bronz de Garrier Belleuse și așezată în fața Palatului Universității clin București.

10 țintă ia gloriosul străbun, ia înființatorul acelei patrie române pe care dînsul, marele Mihai — pentru o clipă cel puțin — a adunat-o laolaltă din slăbănogita ei răsipire, a strîns-o-n snop cu apriga-i secure, a apucat-o virtos în brațe și a ridicat-o drept în picioare !

15 Cu mișleasca lui jertfire de către vecinicii dușmani ai românimei, nu dispar însă cu totul figurele impunătoare din istoria țării. Pe cumpănitul și vrednicul unchiaș Matei Basarab îl vedem luptîndu-se, cu deopotrivă ispravă, în sferile culturai naționale ca și pe cîmpuriile de război; iar, întru toate, mai prejos nu vrea să le lase nici rivalul său din Moldova,, cutezătorul și fălosul Vasilie Lupu.

Apoi mai vin și alte chipuri strălucite, ca al unui Șerban Cantacuzino și al unui Dimitrie Cantemir. Aceștia se cearcă, și imul și altul, dupe pu-

•tenie sale, să dezlipească țările române de timpita barbarie a otomanilor și să le îndrepteze mai în grabă spre civilizațiunea apusului.

Figura mai discoloră și mai șovăindă a martirului Constantin Brîncoveanu veaim prevestește, în mod tragic, umilirea ce, pe timp de un secol, are să sugrume de aci înainte pe bietul neam românesc.

Dar, pînă a nu ne cufunda în aceste triste întunecimi, să nu uităm să zice că, prin toate acele tabele ale trecutului, au să se prefire cu onoare fizionomiile caracteristice ale unor scriitori de frunte, ca Urechii și Costița, ca Năstureii și Grecenii, ale unor capi lăudați ai bisericei, ca Dosofteii, Antimii, ale unor femei chiar, exemple de tărie sau de blîndețe, dulci și aspre figure care vor învia și ele, cu farmecul femeiesc, imaginile traicului național din trecutul românilor.

Ajungem însă, — orișicît am voi să-l ocolim — ajungem la locui un tabelul cată să se întunece. Atunci a sosit periodul de jale, cînd țara noastră au căzut, slăbite, prada agenților fanarioți ai Turciei... Mă întreb cu ce colori spălăcite și serbede va putea artistul să stigmatizeze acele timpuri fatale?

Cît despre mine, n-aș ști cu m să-i povățuiesc mai bine decît îndemnînd să se inspire, atît spre a înjosi pe împilători, cît și spre a deschide o zădărnici mai luminoasă pentru cei împilați, să se inspire, zic, din cîteva versuri scrise, tocmai în anul 1821, la momentul cînd răsărea din poporul oltenesc eroul liberator Todor Vladimirescu. Acele versuri sint ale Văcărescu, poetul liric, dar uneori și filozof și prooroc, Yăcărescu cel cu *Primăvara umorului* și cu *Ceasornicul îndreptat*. Ele zic, într-o izbucnire de drea scîrbă și minie, care nici azi nu și-a pierdut tăria :

Aidi, române ! căci e vreme
 De cînd țara ta tot geme,
 Suferind rușini și groaze
 Sub cumplirea multor loaze.
 Aidi, voinice ! te arată

Că tot ești ee-ai fost odată
 Cu unire și cu minte,
 Cu de arme drepturi sfinte,
 Cerul slava ta voiește !
 Aidi, voinice ! biruiește !

Și-ntr-adevăr, românul a biruit! Din ce în ce vedem orizontul național înseninîndu-se, lirapezîndu-se. Cam greu o duc cîțva timp domniile păiiiinteni, încă sfioși, încă umiliți. Dar românii au prins la inimă. Ei pășesc înecînel și cam pe dibuite, sub palida lucoare a primelor zori ce vestea o nouă zi de viață națională.

Însă, iată, luceafărul dimineții începe a se ivi. Într-ale lui mijloc distingem un chip neaoș-romănesc carele adună în mina sa îndrăzneț două crîmpeie de sceptru și plămădește cu ele tulpina unui regat. Tot ca prin farmec, face, într-o zi, din patru milioane de proletari clăcași țară întreagă de moșneni, o țară în care toată suflarea de om își are par sa din pămîntul patriei.

De aci nainte soraie Eomâniei poate să răsără ! Noul Ales al țării odraslă de o mile de ani regală, va afla brațe de săteni români gata secundeze pe cîmpuriile de vitejie și să-i cîștige, cu a lor voinicie, oț din care El își va croi coroană ele rege românesc.

Chipul mîndru ale Alesului nostru, al învingătorului de la Plevești, îl vom vedea atunci profilîndu-se cu dreaptă semeție, pe radiosul cerc soarelui răsărînd la orizont! . . . Și astfel, chiar dasupra locului unde va veni să ia parte la sărbătorile luminătoare ale ateneului, se va înclina și a doua serie de scene prin care penelul va trăda viitorimii, în urma tuturor măririlor și nevoilor Eomâniei, lăudatele și glorioasele Lui fapte !

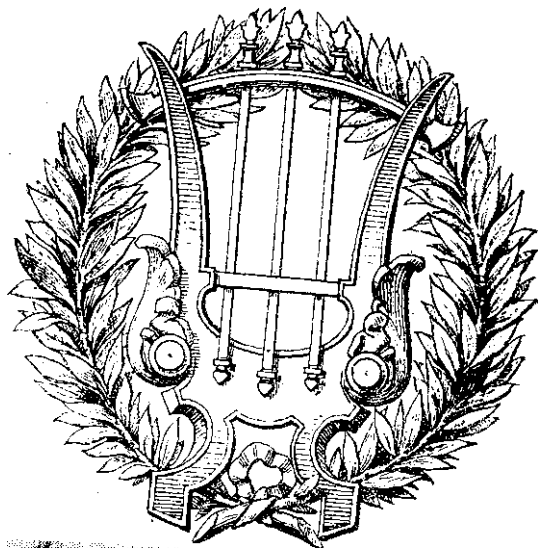
Iată ! acesta e visul meu.

Dar mie imi lipsește, doamnele și domnii mei, darul de a-l zugrăvi în colorii, mai mult chiar decit acela de a vi-l descrie prn graii. Vi l-am spus însă, cum am putut, numai și numai pentru ca și d-voastre să-l visați și ... din răsputeri să lucrăm cu toții la a lui realizare !

Vi-e-ne pentru aceasta, intru ajutor, cele două mari patroane ale Ateneului Român.

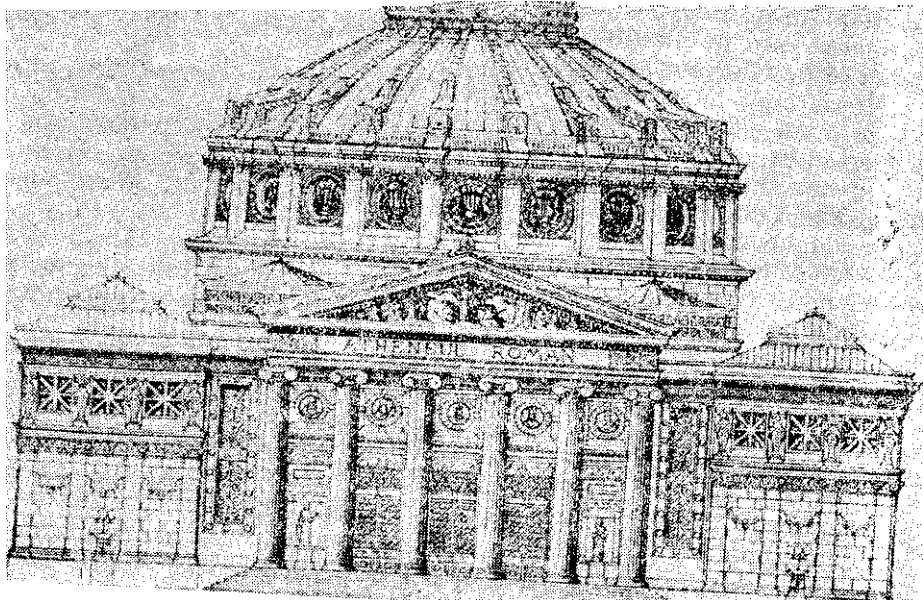
Zeita înțelepciunii, antica
PALLAS-ATENA

și mult încercata, dar și mult iubita noastră patrie,
ROMANIA!

Una din lirele încoronate, aurite, care decorează cele 20 ochiuri de lunxină ale domului de la Ateneul Român.

desemnului d-lui arhitect Alb. Galleron.

Însemnare relativa la ilustrațiuni

GRAVURI COPRILXSE ÎN TEXT

- Fațada Ateneului Român din București, cu statua antică de marmoră a Minervei de la Yelletri din muzeul Luvrului și cu reproducerea României libere, dupe tabelul lui Bosenthal, din Pinacoteca națională de la București p. [269]
- Medalia bătută la punerea pietrii pentru clădirea Ateneului Eomân, la 26 octomvrie 1886, pe imbele ei fețe p. [272]
- Bază antică de marmoră, reprezentind Cearta lui Heracle cu Apollon pentru stăpînirea tripodului profetic de la Delfi, păstrată în muzeul din Dresda p. [276]
- Movile cu boite circulare, planuri și secțiuni : p. [277]
- a) Tumulus celtic de la ~Fontenay-le-Marmion, în Normandia.
- b) Kurganul scitic Kul-Oba, de la Kerchi, în Crimeea.
- Stane-Henge, ocol de pietroaie din timpurile preistorice, lângă Salisbury, în Englitera p. [278]
- Moartea lui Icar, dupe o pictură murală antică, descoperită în Civită, la 1761. p. [279]
- Jeț antic de marmoră, sculptat în onoarea zeului Dionysos-Bacchus, păstrat în Vatican p. [282]
- Monumentul funebru al Ceciliei Metellei, de pe calea Appia, lângă Borna, în starea sa actuală p. [283]
- Templul Vestei de la Tibur (sau Tivoli). Vedere pitorească a edificiului restaurat p. [285]
- Templul din Borna, numit Pantheonul lui Agrippa. Vedere perspectivă a stării sale în antichitate p. [289]
- Vedere interioară a Pantheonului lui Agrippa, în restituțiune antică p. [290]
- Sarcofagul antic de marmoră, aflat în monumentul funebru al Ceciliei Metellei p. [291]
- Mauzeul lui Hadrian din Borna, denumit Castel Sant-Angelo, restituit în probabila sa formă primitivă p. [292]
- Buinele termelor antice din Borna, denumite Minerva Medica p. [293]
- Plan (a) și secțiune (b) ale bisericii sfintei Constanța din Borna sau Baptisteriul și mauzeul acelei fiice a lui Constantin cel Mare p. [291]
- Vedere interioară a bisericii sfintei Constanța din Borna, în restituțiune antică p. [296]
- Sarcofagul antic de porfir sculptat, al sfintei Constante, păstrat în Vatican p. [299]
- Vederea mormintului sau mauzeului lui Theodoric cel Mare, regele goților, la Eavenna, în starea sa actuală p. [300]
- Monumentul eragic al lui Lysicrat, în Atena, în restituțiune antică p. [302]

Buina monumentului de la Adamclisi din Dobrogea, în starea sa actuală	p. [305]
Restaurare închipuită a monumentului comemorativ de la Adamclisi, în Dobrogea	p. [306]
Una din metopele monumentului de la Adamclisi, adusă la Muzeul Național din București și reprezentând <i>Lupta unui soldat roman cu doi barbari</i>	p. [308]
Statuă antică de marmoră a împăratului Traian, păstrată în Muzeul Egeal din Neapoli	p. [310]
Altar antic de marmoră sculptată, reprezentând un sacrificiu roman către zeul Apolon	p. [311]
Statua ecvestră a lui Mihai vodă Viteazul, turnată în bronz de Carrier Belleuse și așezată în fața Palatului Universității din București	p. [312]
Una din <i>lirele încoronau</i> , aurite, care decorează cele 20 ochiuri de lumină ale domului de la Ateneul Român	p. [314]
Fațada Ateneului Român, din București, după desenele d-lui arhitect Alb. Galleron	p. [314]
Tripod antic de marmoră sculptată	p. [317]

GRAVURI AFARA BIN TEXT

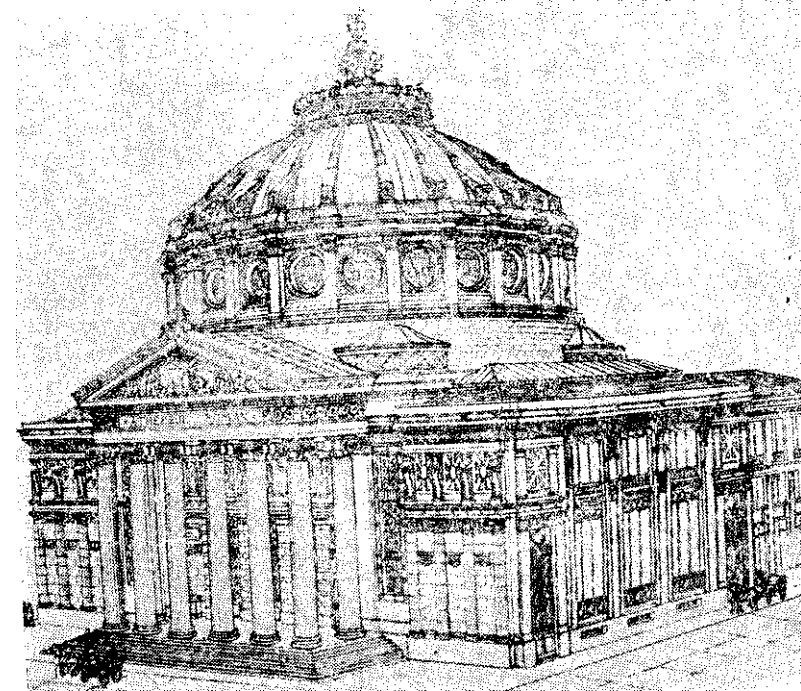
Vedere perspectivă a Ateneului Român din București	p. [317]
Plan alcatului inferior din Ateneul Român	p. [318]
Plan al catului superior din Ateneul Român	p. [318]
Secțiune longitudinală a Ateneului Român	p. [319]
Secțiune transversală (partea despre răsărit) a Ateneului Român	p. [319]

N. B. Gravurile afară din text reprezintă în genere proiectele schițate pentru clădirea *Ateneului Român* din București, mai înainte de punerea temeliei lui. Deosebite amănunte au fost schimbate în timpul lucrării; ele au produs acele câteva diferențe ce se pot constata între proiectele aici publicate și execuțiunea reală a edificiului. Publicul va recunoaște că toate acestea sînt dictate de experiență în folosul monumentului.

Tripod antic de marmoră sculptată

Vedere perspectivă a Ateneului Român din București.

1111" «^Mnfertor dl, A Irnonl 1111, 1111,

● # #

Plan a) calului .< superior din Ateneu] Român!

CAPUL DE BOU

întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate

în studiile comparative ce am întreprins a face între prețioasele rămășițe ale tezaurului nostru aflat la Pietroasa și orice alte opere de artă sumptuarie din antichitate mi s-a prilejit a întâlni un număr nu tocmai neînsemnat de obiecte a căror formă afecta aceea a unui cap de bou. Am găsit chiar asemenea produse ale vechimii în modestul nostru muzeu de antichități și, deoarece îmbele două obiecte de artă veche care mi s-au prezentat acolo sub această formă originală au un adevărat interes arheologic — poate chiar local —, am voit a le pune sub ochii publicului, alăturându-le cu alte rămășițe antice din timpuri și țări diferite, dar mai cu seamă am voit să le pun în comparațiune cu unele bucăți de argintărie sau aurfăurărie care au fost lucrate, fără tăgăduială, de popoare barbare din acelea care au ocupat țările Europei în primii secolii ai veacului de mijloc.

Ca să precizăm chiar de la început care sînt acele obiecte caracteristice, vom aduce mai întii aminte că, la anul 1799, în preajma trgului Șin-Mielăușul cel Mare din comitatul Torontalului, în partea cea mai nordică a Banatului Temișoarei, niște țărani români au descoperit o însemnată comoară de vreo 24 și poate mai multe vase numai de aur, din care 21 bucăți s-au și depus în Cabinetul imperial și regal de antice din Viena¹. Printre aceste vase de masă, de o înfățișare mai mult orientală și cu dispozițiuni foarte variate, sînt trei bucăți de formă lunguiată sau ovală, care au slujit sau ca ceșcuțe, sau, mai probabil încă, ca solnițe. Una din ele, rotunzită în forma unei ghioace, n-are picioare; celelalte două sînt proptite pe cite trei piciorușe cu labe de leu. Cîteșitrele însă se termină la una din extremitățile lor superioare prin niște ciudate capete de bou, cu fața întoarsă înlăuntrul vasului. La cel dintii, avînd 0 m 099 mm înălțime și 0 m 132 mm lungime, boul ș-a pierdut coarnele; în părechea celorlalte (0 m 158 lărgime și 0 m 105 înălțime), aceste răsărituri osoase se răsfrîng în sus cu late încovoieturi (figura I).

Tot așa de curioasă, deși cu totul diferită, este pozițiunea coarnelor în celalalt obiect de aur pe care voi să-l pun în comparațiune cu o rămășiță antică din muzeul nostru. Aici e vorba de un giuvaier împodobit cu granate, care și dinsul, se înfățișază sub forma unui cap de bou. Aceasta s-a aflat în bogata descoperire făcută, la 1653, în cetatea Tournay din Belgia, în vechiul ținut al francilor neustriani. Acolo s-a deschis atunci mormintul regelui merovingian Childeric I (458—481), plin de scumpe

odoară și podoabe. Printre acestea era un feli de chioțoare sau de pafta, nu tocmai mare, formată ca un cap de bou ale cărui coarne erau sucite și rotunjite în jos de-a lungul fâlcilor vitei (fig. II).

Cată să observăm, totuși, că giuvaierul merovingian și cele trei solnițe din Torontal nu sînt unicele exemple de obiecte luxoase pe care popoarele vechimei să le fi prezentat sub forma unui cap de bou². Caracterul religios ce încă din cea mai adîncă antichitate s-a atribuit acestuia patruped, totdeodată puternic la muncă și blind la dumesnicire, a trebuit să se răsfrîngă de timpuriu pînă și în operele de artă industrială, adică în giuvaierurile de port și în vasele de masă. Ku doară fără de a le folosi în luxul casnic, au fostenerate în vechime chipul taurului ca emblemă a soarelui ceresc, elementul arzînd și prășitor, precum și acela al vacii ca simulacru al lunii și al rodirii pămîntului. A li se reproduce mereu formele și a le avea neîncetat sub ochi era pe atunci lucru sfînt; orice unealtă și orice obiect de lux care afecta aceste înfățișări era în casă și pe om ca și o amuletă binecuvîntată, care ferea de orice rău.

Și într-adevăr, încă de prin vremile cele mai vechi vedem că s-au fabricat în Orient capete de bou făurite în deosebite metale și menite a fi sau vase, sau podoabe.

Bunaoară, în vestitul mormînt de la Eekhmâră; al unuia din epistatații regelui egiptean Tuthmes al III-lea din a XX(-a) dinastie, în acel mormînt policrom pe care l-a descoperit anticarul englez D. Hopkins, ni se înfățișază mai multe mari capete de bou de metal galben, printre vasele și printre celelalte daruri aduse ca bir în Egipt de populațiunea aziatică Eefas, adică de fenicieni³ (fig. III).

Apoi nu numai picturile vechi ne arată asemenea vase; avem chiar unele reale. Printre ele vom menționa curiosul cap de vacă turnat în bronz, pe care d-l Eassam l-a aflat la Bagdad în vechi ruine babilonice și l-a adus în muzeul britanic din Londra⁴. Vom cita încă, și mai ales acel minunat cap de vacă, făurit în argint și împodobit cu largi coarne poleite, pe care d-l Schliemann l-a descoperit într-una din arhaicele morminte de regi ai Mecenei, regăsite de dinsul în adîncimile acropolei celei străvechi cetăți a ahailor primitivi, morminte care datează poate chiar deînaintea războiului Troiei (fig. IV).

Pe lîngă aceste obiecte, mari în dimensiunile lor, vom adăogi un mic giuvaier de aur și smalt. E un curios rotocol festonat pe margini (fig. V) amintind pînă la oarecare punct rotocolul cu foițe săpat în centrul tavei celei mari de la Pietroasa.

Acel obiect, răposatul duce de Luynes l-a dăruit, împreună cu alte prețioase antichități, cabinetului de medalii din Pariz. S-a zis că această elieotoare sau fibulă rotundă ar fi de fabricațiune egipteană; însă cele două capete bărbătești care împodobesc extremitățile a două din cele douăsprezece foi lunguiețe ce formează rotocolul, acele capete, zic, impar a avea cu totul înfățișarea anguloasă a figurilor feniciene. Alte patru foi au pe dinsele muște sau albine, asemenea în relief; patru foi sînt goale și, în fine, cele două din urmă jună la numărul de douăsprezece ne înfățișază, fiecare din ele, cite un cap de bou de un aspect cu totul straniu și

² L'abbe Cochet, *Tambeau de Childeric I.*

³ Wilkinson, *Customs and Manners of Ancient Egypt*, 1.1, p. 38, pl. 2.

⁴ G. Perrot et Chipiez, *Histoire de l'Art dans l'Antiquité*, t. II, p. 556, fig. 258.

¹ Hampel, *Goldschlaiz des Attila.*

convențional. Prețutindenea în acest curios giuvaier figurile analoage sînt așezate față în față pe foi care se <lovjese în coadă.

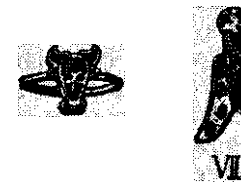
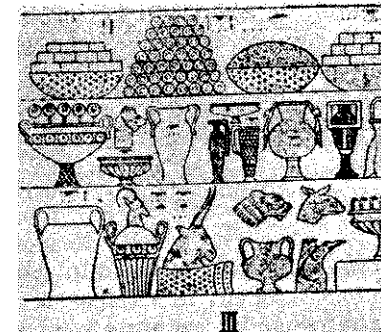
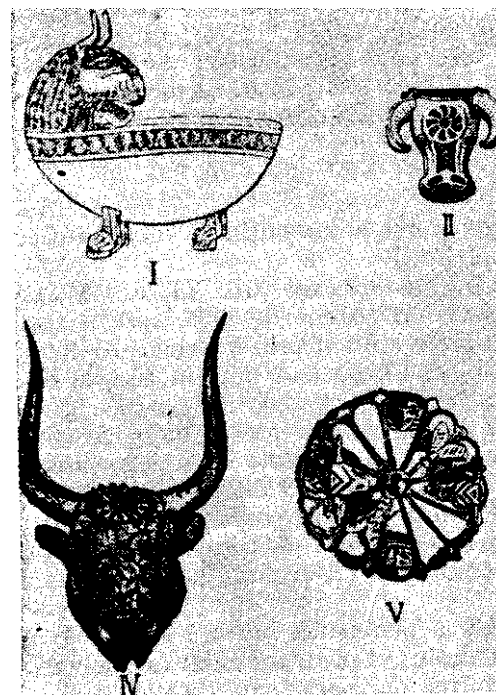
Să observăm aici cum că însoțirea muștei sau albinei cu capul de bou este o particularitate interesantă a acestui mic giuvaier; această însoțire & răsare firește în mintea omului, ca o simbolizare a tuturor avuțiilor și dulceților vieții eîmpenești. În țările agricole, unde omul este adînc pătruns de farmecul întinselor țarine arate și înrodite cu ajutorul puternic și blajin al bouului, unde simțirile sale se îmbată de privesc livezilor înflorite,, în care se tot îndulcesc roiurile de albine, aceste două viețuitoare, bou no cornut și albina aripată, sînt pururea binecuvîntate de muncitor.

Dar, lăsînd deocamdată la o parte foloasele și interesul,; chiar și mistic, care au apropiat pe bou de albină, să amintim numai un exemplu^ despre rolul însemnat pe care bouul l-a jucat, încă de prin vechime, în viața socială a popoarelor agricole; să ne aducem aminte despre ceea ce ne spune 15 eruditul retor elen Lucian, cînd, la începutul tractatului său denumit *Scitul*, ne zice că, printre sciții agricultori, cei ele pe coasta meridională a Pontului Euxin, clasa cea muncitoare purta numele de *Οξιδνωδες*, adecă cu opt picioare, dm cauza părechii de boi ce fiecare om din acea clasă poseda. Apoi, nu este oarecare lucru cu deosebire curios a constata 20 că, în mintea popoarelor din regiunile noastre orientale, asemenea\clasificări tradiționale n-au perit încă cu totul, de vreme ce abia sînt cîțiva ani numai de cînd constituțiunea agrarie a statului nostru românesc împărțea pe săteni după numărul boilor ce ei posedau și-i osebea în trei clase: *frunțașii* cu patru boi, *mijlocașii* cu doi și *codașii* numai cu o vacă ?

Am putea, urmărind diferitele însemnări simbolice ale capului ele bou, să împingem cercetările noastre pînă la cercarea de a explica cum și ce feli însuși capul de bou a ajuns a fi stema uneia din principalele provincii ale lomănimii? D-nii V. A. Ureche și B. P. Hîjdeu au atins în diferite rînduri, cu multă sagacitate și erudițiune acest punct, carele,, 30 fiind o cestiune de eraldică, iese deocamdată din cercul special al cercetărilor noastre de astăzi. Totuși, este învederat lucru că atît hîrbul străbun al Moldovei, cît și stemele mai cu totul identice ale ducatului de Meklemburg-Schwerin și a cantonului helvețian de Uri trebuie să provină în esență dintr-o inspiiațiune comună cu aceea a atîtor obiecte de artă și de 35 uz pe care le găsim sub formă de *cap de bou* la popoarele ce s-aurășădit, de la început, în Europa modernă.

Să părăsim însă această digresiune și să reintrăm de-a dreptul în subiectul nostru chiar, prin constatarea că barbarii din timpul invaziunilor au păstrat în arta lor favorită, adecă în orfaurărie, capul bouului, precum și 40 pe acela al albinei.

în mormîntul lui Childeric I, despre care vorbirăm, pe lingă cheotoarea în formă de cap de bou, menționată mai sus, s-a aflat și un mare număr de musculițe ori de albine lucrate cu aur în care erau îngrădite granate. Să luăm însă aminte tot aici că Dacia noastră, adecă Ardealul 45 și Banatul Temișoarei, au dat sub acest raport un contingent egal cu acela al regalului mormînt merovingian din Tournay. S-au găsit în acele țări românești, pe de o parte un ineluș de aur, purtînd un cap de bou> în care se aflau îngrădite granate, iar pe de altă parte mai multe albine lucrate în același feli (fig. VI și VII a, b). Inelul era proprietatea unui domn, 50 Kelman, din Brașov; albinele făceau parte din colecțiunea răposatului lancoviei, care ș-a lăsat antichitățile sale, adunate mai cu seamă din Banatul Temișanei, la muzeul din Pesta.

De altmintrelea, grecii cei vechi și mai ales aceia care erau așezat în cetățile coloniale de pe malul nordic al Mării Negre, în Sciția, par a fi întrebuițat foarte mult figurile acestor îmbe animale, bou și albina, spre a face dintr-însele iniei giuvaierari foarte frumos lucrate, cum, bunăoară cercei, inele, cheotori sau *broși*, atîrnători sau *brelocuri*. Toate muzeel europene, iar mai cu seamă cele din Viena și din S. Petersburg sînt pline de asemenea mărunțișuri prețioase. Se știe asemenea, prin lexicografii eleni, că erau în vechime un feli de brățări femeiești de aur, care purtau numirea de *Pou*(*3αXua*, fiindcă neapărat aveau pe dînsele figuri de capete de bdi.

Însă nu trebuie să credem că numai giuvaierurile în metale de preț se lucrau după acest model. În muzee se găsește un și mai mare număr de plăci de cheotori, de inele și de alte obiecte lucrate în bronz, în fier, bachel, chiar în alamă și în cositor, după forma bouului sau a capului de boii. Unele sînt reproducțiuni perfecte ale naturii, altele foarte grosolane imitativ (fig. VIII a, b).

Muzeul nostru din București posedă rm curios obiect de feliul acestor E o placă de bronz cu o foarte frumoasă *patină* (sau *cocleală*) verzuii, placa înfățișază un cap de bou. Botul, ochii, muchile și topul de peri ca se rășchira preste toată fruntea între coarne, sînt lucrate după un desen convențional, care destăinuiește o epocă de barbarie. Deasupra acestui cap este o verigă largă, iar din dosul lui o scoabă circulară. După această dispozițiune se învederează că acest obiect servea a strînge curelele hamutului de sub gîtul calului.

Cheotoarea ele aur și de granate din mormîntul lui Childeric eră adînsa scobită pe din dos ; dar pe placa-i posterioară se vedeau trei alcașmici, ele acelea ce se pot coase pe curea; așa încît acea placă merovi

giană de aur era o verigă fixată pe hamut, pe cînd placa noastră de bronz era mobilă, servind însă una și alta la același scop.

După ce semnalarăm unul din cele două monumente ale muzeului nostru de antichități, asupra cărora voiam să atrag băgarea de seamă, să trecem la al doilea, carele este cu mult mai important.

II

Acela e un vas ; de aceea ne și vom ocupa acum puțin de vasele antice care afectau forma unui cap de bou.

Ateneu, în cartea sa intitulată *DeipnosopMstae* (lib. XI, c. 51), ne spune că în vechime s-au slujit oamenii cu coarne de vită, spre a face dintr-însele vase de băut, și de altmintrelea știm și prin istoricul Xenofon (*Anabasis*, lib. VII, 3, 24) că acest obicei s-a păstrat pînă în timpul său la traci. Descriind ospățul ce s-a dat lui și celor zece mii ostași greși conduși de dînsul, generalul literat al Atenei ne povestește cum că coarnele de băut erau numărate în acea țară și că unele erau împodobite la gură și la capete cu ornamente de metal prețios. O altă dovadă despre obiceiul stăruitor al popoarelor Hemului de a bea din coarne o avem chiar pe monetele Traciei, unde vedem foarte des, pînă pe timpul Imperiului roman, figura zeului lor de căpetenie, adică a Cabirului, ținîrid în mină un corn de băut.

Grecii din partea mai meridională a peninsulei imitără în lut și în metaluri primitivele coarne de băut naturale; ei păstrară chiar acelor vase date la roată, turnate sau făurite, numirea de *coarne* sau *cornuri*, *xipac*, *xspotTa*. Mai adeseaori, ei le fabricară astfel încît partea de jos (cum am zice, fondul vasului) să reprezente capul sau porțiunea anterioară a unui animal, cerb, țap, berbec, cîne, cal, măgar, mistreț, elefant, bou sau altele, dîndu-se mai adesea vasului denumirea animalului înfățișat în acea extremitate inferioară a lui, care se numea *TipoTbtr/j*.

Uneori aceste coarne artificiale (sau cornuri) erau de argint. Pindar, citat de Ateneu, ne spune că astfel de *xipaxa* posedau ființele mitice numite centauri, care „cîntînd sugeau dintr-însele vinul dulce ca mierea, amestecat cu lapte alb”.

'AvSpoSdcfxavTa S's7rsl <P>ps<; Sasv pircav jxsAiaSso^ oi'vou,

coGsov, ocuTotzaToi apyupscov xsparcov TCIVOVIS^ &7rXa^OVTO.

Asemenea cornuri de argint se aflau în mare număr în comorile templelor elenice, precum ne dovedesc inventariile sau catagrafiile epigrafice ale Atticei, unde cetim adesea repetit cuvîntul *xspa<;* *apyopouv* (*Gorp. inser. gr.*, nr. 138, 139, 142 etc).

Vasele de feliul acesta se mai chemau, tot la greci, și *rhytone*, pu-ra; pesemne fiindcă acestea, găurite la vîrful de jos, lăsau să se scurgă incelel pe acolo (*psiv* sau *pustv*) lichidul, gîlgîind, precum se vede din definițiunea cuvîntului dată de scriitorul Doroteu din Sidon, citat tot de Ateneu :

... Ta pura *xspa<uv* otiioia s'lvai, SiaTSTpTjfxsva S'slvat" s& dv xpouvi'Gv?c&v
XS7CTCS(;, xaTtoGsv 7iivouatv. 'QvofxacrOai Ss obro TTJC, puasto^."

Acest mod de a bea, pe care îl vedem înfățișat pe mai multe monumente ale antichității greco-romane, s-a păstrat și pînă acum în unele părți ale Orientului/

Se vede că georgienii, cînd vor să se înfrățască sau să se prindă frați de cruce, precum făceau și scitiții cei vechi, înalță deasupra capului cornuri

de băut numite de ei *tara* sau niște vase în formă de pară, cărora le zic *hula* și beau deodată șioiul de vin ce se scurge gîlgîind.

Acesta fiind încă din vechime un obicei al locului, nu e de mirare că, mai cu seamă în regiunile orientale ale Europei, se găsesc ritone de argint, simple ori poleite, și de aur, a căror ornamentare, mai presus încă decît forma lor, dovedește o artă mai mult sau mai puțin streină Greciei vechi.

ÎTu vom cita aici toate ritonele de metaluri prețioase care s-au descoperit în secolul nostru prin mormintele eleno-scitice ale Bosforului Cimerie și care au mai toate cite un cap de animal drept *TipoTo^*. Iar mai cu seamă nu ne vom întinde asupra nenumăratelor cornuri și ritone de lut ce umplu muzeele ceramice din toate țările.

Aici și spre a noastră imediată folosință vom descrie numai un riton de argint cu poleieli aurite, carele are la capăt forma unui cap de taur juncau, iar în partea-i superioară o îndoită scenă de omor, produsă cu ciocanul și cu dălțița. A fost descoperit într-un mormînt de lingă Kertsch, antică» Panticapea din Grimeea, și se ^flă în muzeul Ermitajului imperial din S. Petersburg.

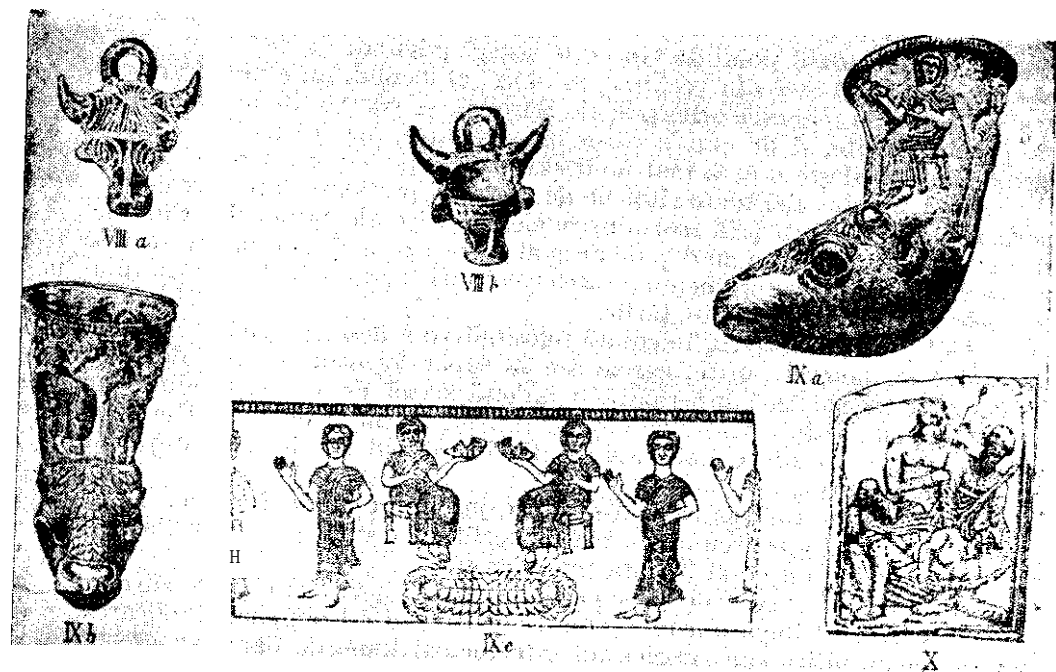
Pe gîtul acestui vas se văd descrise jur împrejur două scene. De o parte e un bărbat gros, scund, cu părul zbjiit, cu o înfățișare de furios, de exaltat; el ucide un copil în fața unei fentei.

Același bărbat se vede și pe celalaltă parte; însă aici el pare zdrobit și două femei sînt lingă dînsul, spre a-l muștra sau a-l mîngîia. Explicarea acestor scene mitice sau istorice nu este tocmai lesne de dat; s-a crezut că în ele ar fi înfățișat episodul atîngător deuciderea copilului Polidorei, fiul cel mai mic al lui Priam, pe care acest rege nenorocit îl încredințase lui Polimnestor, regele tracilor; iar barbarul necredincios ucise copilul îndată după căderea Troiei și opri pe seamăși toate comorile depuse la el de bătrînul rege Priam. Virgil, în cîntul al III-lea, v. 47 și urm. din *Eneida* a povestit această jalnică întimplare și Ovid în cînt. XII, v. 403 a *Metmnufozelor* a menționat-o asemenea».

Anticarul carele în luxoasa operă asupra *Bosforului Cimerie* a descris acest vas atribuie imperfecțiunile de desemn ale acestor scene unei epoci arhaice a artei grece. Îtfoi, din contra, socotim că ele sînt un efect a decăderii; și această părere ni s-au întărit și mai mult de cînd am putut compara reliefurile ritonului de argint aflat la Kertsch cu acelea cu mult mai barbare încă ce împodobesc gîtul unui vas de același feli, care azi se păstrează în muzeul nostru de antichități. Și acesta este un riton de argint, poleit cu aur pe alocurea. Și acesta are vîrful sau *TTOTOJUT* forma dintr-un cap de taur juncau; iar gîtul ornat cu figuri în relief. A fost descoperit, zice-se, acum eîtiva ani de un țaran din comuna Poroina aproape de Tumu-Severin, la 1883. D-l Gr. Tocilescu l-a cumpărat pentru Muzeul național, făcînd prin aceasta o foarte importantă achizițiune (fig. IX a, b).

Modul în care sînt tratate toate părțile capului de bou, adică buzele nările, fâlcile bucle, pleoapele, vinele, perii de pe frunte și de la bărbie toate aceste amănunte prezentă analogii foarte mari între aceste două vase : și totuși se simte că în fabricarea ritonului de la Poroina aspectu natural a fost înlocuit și mai adesea decît în cel de la Kertsch prin convențiuni ale meșteșugului. Într-unui ca și într-altul coamele bouului au perit Urechile sînt încă în ființă la ritonul cimerie; la cel din Eomânia abia s-au mai vede un crîmpei din rădăcina urechii stinge; apoi și ochii au căzu

• Stampa a XXXVT<-a> din *Antiquitis du BospJure Cimntrie*

din cercul lor, lăsînd un gol oval pe sub pleoape. Imbele vase au o găurice de un milimetru între buzele bouului; pe acolo se scurgea lichidul.

Deschizătura cu mult mai largă din partea de sus are jur împrejur la amîndouă vasele o garnitură de mici bobite sau ouă tăiate chiar în foaia metalului și aurite.

Cornul din București nu pare a fi avut vreodată o mînușă și se știe că de cîte ori la astfel de vase lipsește orice accesoriu destinat suspenșunii, ele erau depuse pe masă, răsturnate cu gura în jos, *zraa-o'ay* sau așezate pe un picior special care se chema *TzepiazzXic*.

10 înălțimea totală a vasului nostru este de Om 27; diametrul său la gură e de Om 09; ocolul lui la rădăcina coarnelor este de 0,22. Greutatea lui actuală este de 280 grame. Perii de pe frunte și de sub fălci sînt poleiți, asemenea pleoapele și vinele care răsar șerpuite pe buci.

15 încă o dată repețim că capul de taur juncan al ritonului nostru se aseamănă foarte cu acela din ritonul de la Kertsch; nici unul, nici altul nu au pe deplin acel caracter de exactitate în imitațiunea naturii, care distinge epocile de supremă perfecțiune ale artei greco-romane; dar pe scara scăpătîndă putem zice că abia cu o îngustă treaptă stă mai sus-j-sub acest punct de vedere, capul de bou din muzeul Ermitajului..

20 Să trecem însă la partea superioară a vasului nostru de la Poroina; aici aflăm o originalitate încă și mai caracteristică. Patru personaje reies în relief înalt jur împrejurul gîtului. Într-însele desemnul este de o groaznică barbarie, figurile ni se prezintă cu o urîțenie nespūsă, pozele lor sînt cît se poate de dizgrațioase, proporțiunile lor cît se poate de defectuoase, costumele lor cît se poate de curioaze și neobichuite. Acele patru figuri alcătuiesc de imbele părți ale gîtului două grupe care nu se deosebesc între sine decît prin faptul că persoana ce stă în picioare, la stînga uneia din figurile care șed pe scaune, își ține mîna dreaptă în sus, tot ca și părechea ei, iar cotul acesteia, și nu mîna sa deschisă, se află aici întors

spre figura din stînga ei. Astfel dar, imbele persoane de dinainte, adică din fața capului de bou, șed jos și picioarele lor sînt ca și așezate pe coama taurului; iar celelalte două persoane, mai nalte la trup și stînd în picioare, ni se arată, una în urma alteia, cu mîna dreaptă ridicată în sus și cu cea stîngă răschirată pe pîntece.

Cîteșipatru figurile sînt cu picioarele și cu brațele goale; obrazul lor este cu totul încunjurat de un sul gros de păr, care atîrnă pînă pe umele numai la persoanele cele așezate pe scaune. Acestea șed pe scaunele patrii picioare date la strung, dar fără rîzimătoare la spete. Postura lor e cam de trei sferturi, dar obrații și pieptul se vîd de față și au un picior pus peste celalalt; ele stau una lîngă alta. Fiecare ține într-o mînă un riton cu *7po[Oxy]* de cap de bou și cu gît scobit în glafuri; iar celalaltă un fel de străchioară rotundă, al carii fund, ornat cu un umbrac (buric) proeminent, îl prezintă între degetul cel gros și cel arătător. Fi-va acest obiect greu de precizat o pateră, care le-ar completa tacimul de băut? Drept e că ea ar fi prea mică și modul de a o ține între degete nu este tocmai potrivit cu o asemenea întrebunțare. În orice caz, acel obiect rotund este și mai puțin o formă, un măr, care totuși putea fi ținut precum ele îl țin.

Cu deosebire curioasă este îmbrăcămîntea acestor patru figuri. Ea se compune dintr-o rochie, am putea zice o *giubea* cu totul dreaptă, ce acopere trupul mai pretutindeni, de la gît pînă la glezne; la piept rochia se încrucișază, dar nu are nici un fel de cingătoare sau briu. Stofa din care acest unic veșmînt e croit e înfățișată prin mici dungi verticale foarte groase, care răsar pe trup semănate cu punctulețe mărunte și dese. Numai la cele două figuri ce șed jos, unul din căpătîiele acelei ciudașe draperii cad de ître umăr în jos, sfîrșindu-se cu un bumb mare, iar puțina pana rochiei alcătuiește oarecare cute, mai tare pronunțate pe genunchi și ce înaintează.

Nu știu și nu cred să se fi văzut într-alte monumente figurale a antichității modul acesta de a trata stofele, prin dungi groase și pîci cu bobite.

Totuși, asemenea dungi vîdem alcătuind straiile înguste — piețele și nădragi — ale unora din războinicii barbari pe care îi vedem încă rați în lupte nepotrivite cu soldați învederat romani, pe basoreliefurile cele grosolane ce s-au adus în grădinile muzeului nostru, din preajma curiei sului monument colosal de la Adamclisi din Dobrogea (fig. X).

E probabil că acele basoreliefurile, pe care se vîd figuri așa de grosolane și de inform desemnate și sculptate, ne vor face, cînd vor fi pe deplin studiate, destăinuirii curioase asupra costumelor purtate de popoarele barbare în regiunea Dunării de Jos. Tare bănuiesc iar că figurile de pe ritonul de la Poroina vor ajuta și ele la aceleași destăinuirii; astfel în s-ar putea poate dovedi că informele plăci de piatră de la Adamclisi și reliefurile de argint poleite de pe gîtul ritonului de la Poroina ar reprezenta persoane de aceeași naționalitate și din aceeași epocă.

Din aceasta ar naște dovadă că aici, pe la noi, în primii secolii erei creștine, a existat o artă ca și locală, lipsită într-adevăr de orice perfecțiune estetică, dar nu și de oarecare îndemînare tehnică, provenită de la greci și de la romani.

Și într-adevăr, în genere, părțile exeluziv ornamentale, atît în sculpturile de la Adamclisi, cît și în reliefurile vasului de la Poroina sînt cu mult mai regulat și mai frumos lucrate decît figurile omenești.

Aceeași disparitate se observă între capul de juncan al *protomei* ritonului și cele patru persoane din jurul gîtului acestui vas, cît între frizele de palmete, de volute, de ramuri și de lujere cu păsărele și cu capete de draconi, care alcătuiesc porțiunea decorativă a monumentului de la Adamclisi și scenele de război, de robie și de emigrațiune, care reprezenta, pe plăcile pătrate, parte<a> istorică a aceluși monument. Decorațiunea curentă se făcea după modele, după *șabloane* moștenite sau împrumutate de la artiștii greci și romani; iar pentru figuri trebuia o inițiativă artistică în care se învederează cu prisos toată neștiința, toată incorectitudinea, toate lipsele de simț estetic ale lucrătorilor barbari.

Un fapt analog și din studiul vaselor de aur de la Pietroasa și chiar această analogie m-a îndemnat a mă abate într-un domeniul al arheologiei noastre naționale, în care mi se pare că am aflat monumente de o origină mai comună cu cea a tezaurului cel mare al muzeului nostru.

Cîteva cuvinte încă, spre a completa descrierea ritonului de la Poroina, pe al cărui original se află de două ori repetite efigia unui vas de aceeași formă cu dînsul. Acele mici obiecte pe care le țin în mini persoanele ce șed jos, scaunele pe care ele șed, precum și veșmintele acelor persoane și părul lor, toate acestea au fost poleite mai înainte. Au mai rămas urme de acele poleieli.

Ca să sfîrșim însă acest repede examen al unor monumente vechi, pe care capul de bou pare a fi avut totdeodată caracterul unui ornament și acela al unui simbol, voi reveni pentru un moment asupra ceșcuțelor de aur din tezaurul din Torontal, cu a căror descriere am început această notiță. Voi face această numai pentru a semnală faptul următor. În vasele de la Sin-Miclăușul Mare convențiunea meșteșugului a ajuns a se substitui mai întru toate artei de a imita cu fidelitate natura. Un asemenea fapt s-a întîmplat atuncea cînd, în țările despre răsărit ale Europei, gusturile și procederile aziaticilor au luat din ce în ce mai mult locul industriei și uzurilor artistice ale grecilor și romanilor. Astfel, bunăoară, în numita solniță din Banat, capetele de bou au ajuns a se deforma și mai mult decît în ritonul de la Poroina. Mușchii lor s-au îngroșat și au pierdut cu totul proporțiunile naturii; coarnezle și urechile s-au sucit și s-au lățit în mod stîngaci; în sfîrșit, perii de pe față, de la bot și de pe grumaz s-au prefăcut în flori de crin și de stîmjen, desemnate în mod convențional și așezate cu o simetrie ce nu mai are nimic firesc.

Iată, chiar din examinarea unor monumente barbare descoperite în regiuni românești, care ni se par a fi caracterele artei ce se dezvoltase în țările noastre, pe timpul cînd ele căzuse pe mîna popoarelor barbare ale Nordului și ale Orientului, pe mîna goșilor și a hunilor, precum și a urmașilor acestora.

Arareori ni se întîmplă nouă, românilor, să avem a trata ceștiun de heraldică națională.

Nu cumva provine aceasta din faptul că noi suntem un biet popor de plugari, al cărui unic titlu de nobleță este numele pe care l-am moștenit de la străbuni, pe care l-am păstrat cu sfințenie, însușindu-l timp îndelungat calității noastre de plugari, numele nostru etnic de *români*, fala și mîndria noastră?

Și într-adevăr, de cîte ori, în monumentele vechi ale țării, ni se întîmplă să dăm peste vreo efigie heraldică, o stemă nobiliară, un *Mercur* cum ziceau cronicarii noștri, se naște de îndată întrebarea: de unde oare provine acel semn distinctiv al unei provincii, al unui neam sau ai unei personalități?

Îndeobște, cercetările ce facem pentru asemenea dovediri ne duc — așa putea chiar zice, ne rătăcesc — afară din cercul noțiunilor curente naționale.

În deșert s-au cercat unii, cu zadarnice iluziuni de arheologie, întemeieze capul de bou al stemei moldovenești pe vreun bucraniu sau vreo hîrcă de vită cornută ce va fi ornat un altar roman, aflat pe malurile Șiretului. Nu e nici o dovadă ca zimbrul vechiului principat de peș Milcov, ca *fiara buiacă* a lui Dragoș și a mitropolitului Dosoftei să ieșit din dreapta prăsilă a juncanilor gonitori cari au tras brazda Borncvadrate, pe muntele Palatin. Și cu toate acestea, nu e mai puțin îndemnat (precum am și cercat a o semnală acum cîteva luni) căimagine emblematică a capului de bou pare a avea, în părțile noastre, ca și aiurea, o existență de zecimi de ori seculară.

Apoi oare avem noi, ceștia de dincoace de Milcov, mai mult drept de a pretinde că al nostru biet corb român, cum zicea acum vreo 51 ani Văcareseu, a fost odinioară chiar acvila romană și că clmsa, la noi, a scăpătat deodată cu mărirea națiunii? Că *acvilă* corbul are a se face, „cî orice român va fi roman, mare în război și în pace”, aceasta a fost negreșit, o fericită prevedere a poetului. Un asemenea fenomen de transformism în însemnele țării l-am văzut toți, cu bucurie, efectuîndu în zilele noastre, ca un simbol al renașterii virtuților străbune. Simțim tul patriotic îl aprobă pe deplin; dar dacă ne vom cobori cu spiritul rîpînă la minuțioase investigațiuni de pură heraldică, tare îmi e teamă cuibul nostru muntensc nu-l vom dibui tocmai, tocmai în tufișul smocnului Euminal, nici între crăcile stejarilor din Esquilin.

Dacă nu-s *rmtmne*-ăierveciiee ••stemeF Sie țărilor române, cum oare am crede că au să fie ele origină curat românească alte figuri curioase, ce de altmintrelea iru prea des zărind pe unele monumente antice din patria noastră? Când pe vechi i>eceți ale orașelor ori ale particularilor distingem sau o efigie de sfânt creștinesc, sau o emblemă cu totul topică, adică sau un product local, sau vreo însușire personală, curiozitatea noastră este, mai adesea, destul de lesne satisfăcută. Dar nu totdeauna avem a face cu vreun snop de grâu, cu vreun butuc de viță, cu vreun stup de albine, vreo capră pe stinci, vreun hram bisericesc sau vreun toiag de dregătorie, care să simbolizeze în mod naiv producțiunile naturale ale unor ținuturi, patrnagiile consfințite ale unor târguri sau pozițiunea socială a unor individualități.

Uneori se întâmplă, chiar și la noi, de ne minunează niște figuri ciudate, neobișnuite, monstruoase, care, învederat, nu pot avea alt înțeles decît acela al unor steme heraldice. Unul -din cazurile cele mai interesante ce mi s-au ivit pînă acum este, fără ineloială, figura unui patruped aripat și cu chip de om, purtînd pe cap cunună. Noi îl știm că se află în zidul exterior al bisericii sfîntul Nicolaie din tîrgul..Dorohoi.

Am semnalat această.figură mal în anii trecuți, vorbind de acea biserică a sfîntului Nicolaie, clădită de Ștefan cel Mare drept aducere aminte, zice-se, de bătălia ce el ciștigase asupra polonilor pe șesul de la Ionășeni și de la Vîrful Cîmpului, d-a lungul Șiretului. în acea biserică se și văd zugrăviți pe pereți, ca ctitori' ai ei, marele voievod. — asemeni cu portretul lui din biserică sfîntul Nicolaie elin Iași — soția sa, doamna Măria și fiii lui, Bogdan, Ștefan și Petru, voievozi.

Exteriorul edificiului, în cea mai mare parte, prezintă acum pereții netencuiți și lucrați elin piatră cioplită și din cărămizi mari; unele cărămizi sunt chiar smălțuite, în zid se văd două rînduri superpuse de scobituri sau firide boltite, în care se zice că au fost zugrăvite chipuri de sfinți, dar astăzi toată acea decorațiune externă este foarte degradată. Ceea ce a rămas dintr-însa mal aparent consistă într-un oarecare număr de meda-lioane sau rotocoale de *terra-cotta* smălțuită în diferite nuanțe, treînd de la galbenul cel mai palid limoniu, prin galbenul închis, pînă la cafe-niul întunecat și pînă la tonurile cele mai variate ale verdelui-prăzului, smarand și chiar verde marin, bătînd în albastru. Fiecare din acele bliduri rotunde, cu diametrul ca de 16 centimetre. poartă pe dînsul, în relief, cite o podoabă sau o emblemă oarecare.

Este de observat, de altmintrelea, că ornamentarea cu cărâmlde și olane, smălțuite în diferite culori, se obișnuia foarte mult în clădirile țărilor noastre de cu două și trei sute de ani mai înainte. Mai multe biserici, turnuri și chiar case vechi și-au păstrat acele decorațiuni policrome pînă în secolul nostru. Chiar și în ținutul Dorohoi mai avem și alte exemple, cum bunăoară în biserică de la Hănțești și în cea vestită a logofătului Ion Tăutu din Bălinești. Muzeul nostru de antichități conține vreo cîteva bucăți de asemenea olane cu figuri aparente provenite de la Hănțești; pe una se observă un fel de balaur închipuit de smalt galben, pe alta, cojită de lustrul ei, se vede o scenă din Biblie, Adam și Eva cu pomul științei între dînșii.

Dar să ne întoarcem la meda-lioanele cu reliefmi ce stau încă pe bise-rica sfîntului Nicolaie din Dorohoi Nici unul dintre acestea nu e mai curios și mai interesant decît acela pe care distingem o mîndra fiară de sex bărbătesc, cu cap de om. Labele ei sunt terminate prin gheare cu trei zimți; la spate, coada l se sumete în sus cu trufie și se răsfoiește la vîrf

într-un cap ele balaur; pe șoldurile elobitocului se dezvoaltă aripi întinse; iar dasupra gîtului se înalță semet un cap omenesc, spin și fără barbă.

De asta nu-i mirare, căci fără barbă era și Ștefan vodă, ctitorul bisericei. Aceasta este, domnilor, într-o cestiune așa ele mult controver-sată, ultimul verdict. Sper că nimeni din colegii mei de aci nu mă va cla • de minciună. .

l Ca și al voievodului, creștetul omenesc al fiarei de pe blidul smălțuitjde la sf. Nicolaie e încununat cu o largă coroană crestată și înflorată

Această fantastică ființă, cu măreață și fioroasă înfățișare, nu poartă fi altceva decît emblema, decît stema sau hierbul unei localități, unei populațiuni sau unei familii nobiliare de prin vecinătate. Locul unde aflăm, adică partea nordică a Moldovei, este, precum știm, una din regiunile țării unde, mai îndelung și mai tîrziu poate decît aiurea, mai mult semînții și neamuri de origină diverse au viețuit și au domnitpe rînd. Știm că odinioară mongolii și apoi, în nenumărate rînduri, tătarii — aceștia viță turanică — au stăpînit, în acele locuri, pe românii și pe rutenii cari alcătuiesc fondul populațiunii. Ne întrebăm dacă nu cumva acea sălbătică fiară cu cap de domnitor nu va fi fost, chiar în al XV-lea secol, o amintire a domniei asiaticilor despre nord în țara lui Ștefan cel Mare, dacă acea curioasă imagine nu se va fi păstrat, ca un semn de origină turanică în vreo stemă heraldică din partea locului?

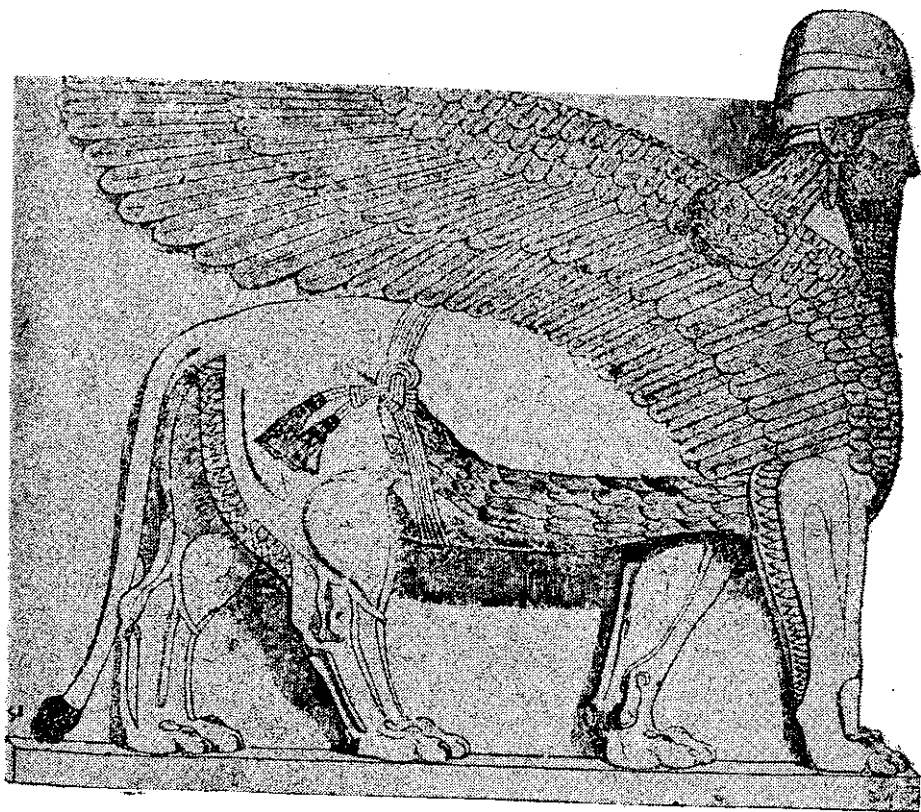
1 :

Cercetări speciale asupra patrupedelor androcefale ne-au dat convingerea că această combinațiune teratologică este cu totul o plămădire a spiritului turanic, pe care o regăsim cu zecimi de secolii înaintea stemei de la Dorohoi, reproducă pretutindeni unde se dovedește și chiar numai bănuiește ca să se fi exercitat vreodinioară o influență a semînțiilor orenale nordul Asiei.

Drept e a spune că nici popoarelor de origină ariană nu le lipsesc, în tradițiunile lor religioase, oarecare ființe mitice ale căror trupuri sunt formate din îmbinarea hibridă a omului cu calul. Indianiștii din secolul

nostru, și mai cu seamă renumitul filolog german Adalbert Kuhn, în frumosul său studiu asupra *Coboririi focului pe pământ* (*Die Herabkunft des Feuers*) a arătat, în modul cel mai ingenios, cum elenii au păstrat, în a lor mitologie, amintirea anticei tradițiuni vedice, atingătoare de cereștii *gandharvași*, acei rezezi și noroși olăcari ai lui Indra, zeul furtunatic al cerului. Pe *ganăharvași*, pe acei fugari atmosferici ai Indiei primitive, grecii, mai puțin nebuloși în imaginile lor, i-au prefăcut într-o turmă de sălbatici și zgomotoși centauri, cu trunchiuri vinjoase de oameni și cu șale de armăsari. În monumentele grece din perioadele arcaice, centaurii ni se prezintă avînd întregi picioarele de dinainte de formă omenească, astfel încît natura lor cavalină pare a fi cu totul subordonată celei omenești.

Nu însă tot așa ni se înfățișează, în cele mai vechi producțiuni ale artei asiatice din Chaldeea și din Asiria, unii monștri impunători, cari pe un trap complet de leu sau de tatu înalță în sus un cap de om. Aceia, desigur, nu ne amintesc nici o legendă ariană. Numai din țările despre

miazănoapte ale Asiei ne vine imaginea unui *taur ceresc* și unui *leu aripat* cu fețe omenești. În străvechile ruine ale Chaldeei, în inscripțiuni pe care știința modernă a descifrat, sub caractere cuneiforme, legendele turanice ale populațiunilor primitive, denumite acum *sumiri* și *aeazi*, acolo, pe cilindre portative de porfir și de bazalt, vedem gravate asemenea animale simbolice, încăierindu-se în luptă cu *Izdubar*, eroul cușit din Ereh, și

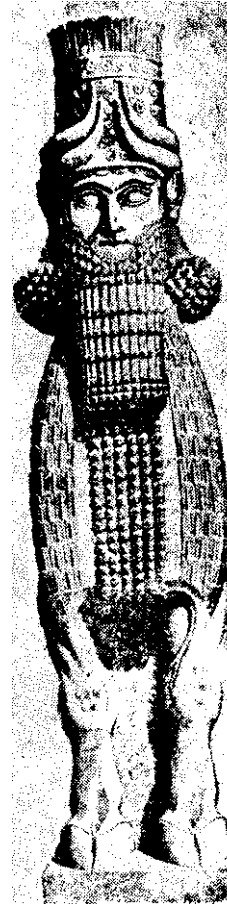
cu credincioasa lui slugă *Hea<Bam*, omul cu cap de dobitoc. În acele barbare gravuri, de trei și patru<zeci de> ori seculare, deopotrivă viteze în luptă ni se vedește sluga cu stăpînul și parcă auzim pe Hea-Bani strigînd din răsputeri lui Izdubar, precum, în vechilenoastre cîntece poporane, strigă Nedea, slugă credincioasă, către Ștefan sau către eroul din Calomfirești :

Dă și taie, Radule,
C-aici nu-i pe boierie,
Ci-i numai pe vitejie : *
Taie, tu, mijloacele,
Că eu tai marginile !

Dar chipurile de monștri androcefali, aduse mai întîi în centrul Asiei de către semințiile nordului, au rămas stăruitoare, ca și multe alte credințe de-ale acestora, în regiunea Tigrului și Eufratului, pînă și sub domnia babilonienilor și niniviților. Nenumărați sunt și acum coloșii de tauri și de lei androcefali, aflați în ruinele din Kuiungik, din Eehistun și din Nimrud. Sub numirile acadiane, adică turanice, de *schedi* și de *lamasi*, regele Asarhadon și urmașii lui au înălțat, la porțile pe unde se intra în palatele lor, statue uriașe de lei și de tauri cu aripe de vulturi și cu capete de om. Acelor paznici Tbarboși, păroși și cu coifuri cornute, acelor genii înfricoșați și nedormiți, le încredințau regii Babiloniei și Ninivei sarcina de „a păzi preumblările lor regale, de a veghea pururea asupra locuinței lor, de a goni pe cei răi dintr-insele și de a veseli în ele inimile lor”². Așa se exprimă inscripțiile cuneiforme din Niniva.

Mai la urmă, cînd peste aceste regiuni se întinse domnia iranilor, ei nu lepădară acele mărețe figuri, nici din decorațiunea arhitectonică a reședințelor regale din Persepolis³, nici chiar din istoria lor legendară.

Sfînta carte a lui Zoroastru, *Zend-Avesta*, amintește tot mereu, pe lângă *Cxaiomart*, adică „primul om curat zămislit pe pămînt”, amintește despre „taurul cel curat și harnic, *VarchaW*, tovarășul său nedespărțit, acela carele a fost baștinea și ocrotitorul vitelor, cailor și pășunelor. Iar epopeea națională a perșilor, *Cartea regilor*, „*ȘahnameTiul*”, vorbește și dînsa despre acele ființe mitice, punînd în fruntea regilor Iranu-

i loach. Menant, *BecJierches sur la Glyptique orientale*, tom 84, fig. 40.

² Stanislas Guyarg, *Evue de VMstoire*

³ Conte A. Floredin, *Voyage en Perse*, pl. XIV, LXII, EXXX11, p.

lui pe *Kaiumors,mb* care s-a rînduit, spre a se război cu *divii* răsculați, o gloată nenumărată de fiare, lei, tigri, lupi și leoparzi. Urletele lor înspăimântară de îndată pe vrăjmași și, după o crîncenă luptă, regele biruitor „jupui de a sa piele pe *dimii* cel negru, din creștet pînă în tălpi, îi reteză țeasta monstruoasă, o azvirli sub ale sale picioare și o calcă ca un ce netrebnic și spurcat !”

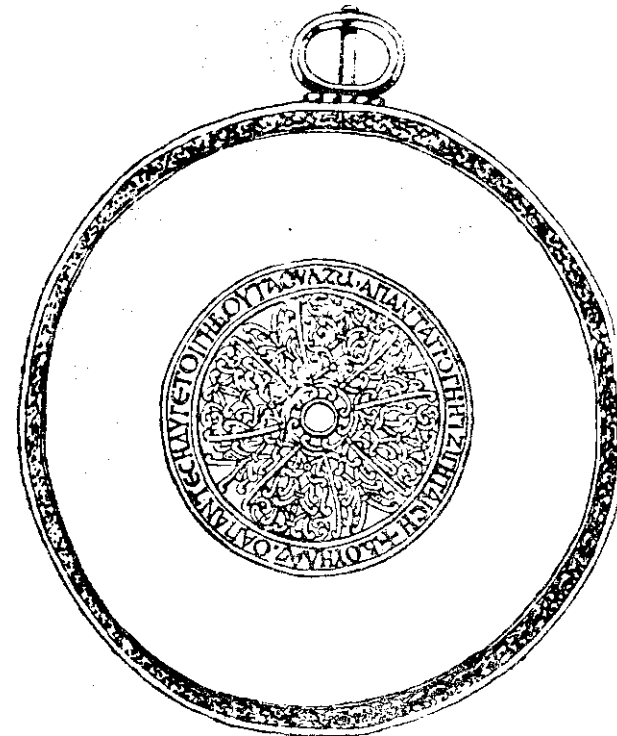
Citînd din poema națională a lui Firdusi o scenă de o barbarie așa de feroasă și demnă numai de acele neamuri care au purtat numirea de „biciul și urgia lui Dumnezeu”, ne vin aminte figurile unui curios monument, descoperit abia de cîțiva ani, la 1881, într-o movilă din țara cazacilor de pe Cuban ; la stanița Siverskaia, între Anapa și Ecaterinodar. Pe vremile vechi, acea parte de loc, așezată la nord-est de Caucaz, a purtat numirea de *Sindiceuși* era străbătută de riul Cuban, căruia Ptolemeu îi zicea Vardunes, iar Strabon, Hypanis. Pe acolo s-au strecurat odinioară, coborînd din regiuni mai septentrionale ale Asiei, leagănul și cuibul prășilei lor, cîrduri, cîrduri de popoare turanice cari cotropiseră Asia centrală, de la munții Himalaia și de la Paropamise, pînă la Urali și la Caucaz. între aceste două ultime șire de munți, se deschidea pentru ordele asiatică despre nord o largă trecătoare către Europa, așternută pe malurile șese ale Mării Gaspice. Acela e bărăganul pustiu și nețărnut de care vorbește ilustrul nostru compatriot, voievodul Moldovei, Dimitrie Cantemir, cînd, pe la 1727, ne spune, în Hronicul său românesc : „Tragu-se cîmpii aceia (ai Kapciacului) din apa Donului pînă în China, trecînd peste apa Volgăi, alătura cu Uzbekul, pe care cîmpii dusu-ne-a vremea a-i vedea”.

În numitul gorgan de pe malul Cubanului, la Siverskaia, s-a aflat, zicem, o placă de aur, groasă și rotundă ca de vreo 15 centimetri în

ciametru. Pe ea se văd, într-un cerc impresurător de vițe, patru ciudate figuri scoase în relief. Pe de o parte, este un tînăr, îmbrăcat cu o scurtă tunică romană, încins la brîu, încălțat cu hainei bizantini, purtînd pe cap și la gît două cercuri încolăcite și ținînd în mînă un topuz sau buzdugan, însemn al comandamentului în războaie. El șade călare pe un patrupeș și cu labe de leopard, a cărui piele e împodobită cu foi de iederă. „Fiara aleargă în fuga mare, iar deasupra lungului ei gîtlej se înalță un cap de *OWI* pleșuv, cu o largă gură căscată ca aceea a măștilor teatrale din antichitate. Sub picioarele animalului se zărește, azvirlit jos pe pămînt, un cap de om retezat de la grumazi.

Fără de a ne mai opri aici asupra celorlalte două personaje de pe această prețioasă placă, unul înarmat și încoifat ca o Minerva sau ca un Mart, celălalt, o femeie, desigur, goală și hidoasă ca o Venere barbară în jurul căreia s-a încolăcit un șarpe; fără de a mă ocupa mai mult de aceste problematice zeități, cată să constatăm că am regăsit și aci, sub forme mai apropiate de arta greco-romană ajunsă însă la scăpătarea ei, am regăsit, zic, pe acea fiară asiatică cu capul de om. Totul ne dovedește că placă de aur de la Siverskaia a fost lucrată de un popor barbar a

Sciției meridionale, carele, cit de tîrziu pe la începutul erei creștine, a vor să imiteze arta occidentală în decadența ei. Acest giuvaier grosolan este negreșit un specimen din cele mai interesante ale industriei curate și barbare tarde ce se născu din contactul lumii europene eu barbarii asiatici veniți despre nord.

Constatăm cu o deosebită curiozitate că într-insul se regăsește, sub o înfățișare oarecîtva elenizată, o odraslă tîrzie ieșită fără îndoială di

anticii *sehedi* și *lamasi&i* sumirilor și ai aeazilor. După mulți, foarte mulți secoli, acești monștri androcefali ajung deodată cu închinătorii lor, cu turanii asiatici, a se apropia din ce în ce mai mult de Europa.

Dar, opri-se-vor ei la marginile continentului nostru? Nu.

Au trecut la mijloc, poate șapte și opt sute de ani, și credința în patrupelele androcefale a pătruns pînă în țările dunărene, romanizate de Traian. Acest fapt ni-l dovedesc mai multe bucăți din splendida colecțiune de 24 vase de aur descoperite la 1799, în preajma tîrgulețului Sîn-Miclăușul-Mare din ținutul Torontalului, în Banatul Temișoarei. Caracterele orientalismului se vădesc în formele și în toată decorațiunea variată

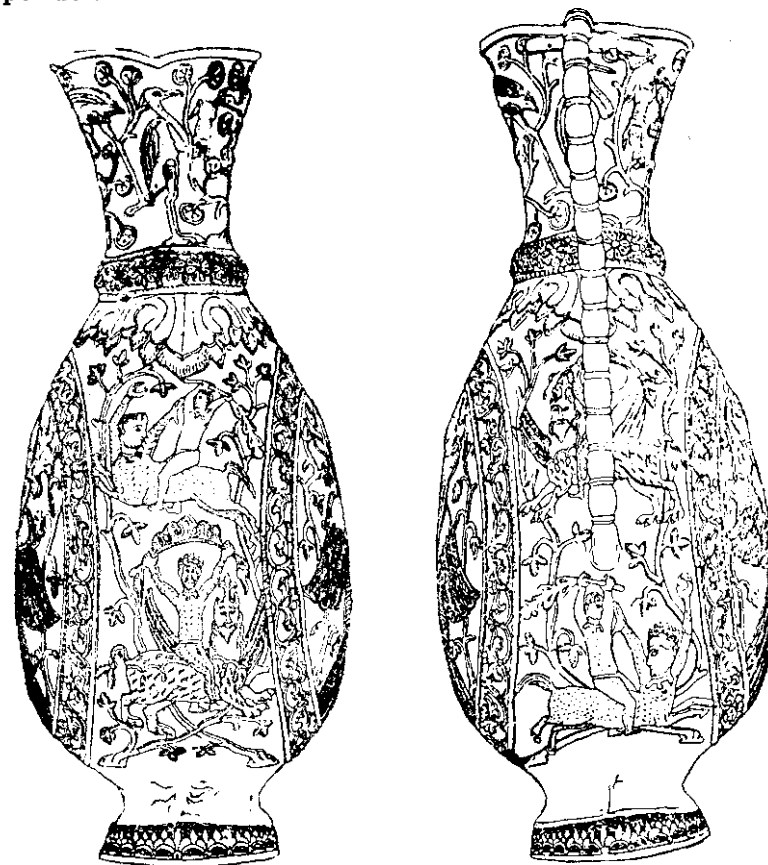
ui! vînător asiatic care trage cu arcul într-un mic leopard ce-i stă în urmă; alții sunt oameni în vîrstă cari înalță cu triumf dasupra capetelor niște ramure înflorate; în fine, doi sunt juni cu tichii pe creștet, cari gonesc din rășputeri pe fugarii lor, aceștia fără aripe, dar eu brațe omeneste. Ei au, dar, mai mult înfățișarea unor centauri — probă evidentă de conexiune cu legendele învecinatei Grecii, — pe cînd fiarele androcefale încălecate de căpeteniile cele mai bătrîne de zei sau eroi asiatici nu pot fi decît o reproducere tîrzie a străvechilor patrupele androcefale introduse de turanii primitivi, de acazi și de sumiri în sculpturile Babilonului, ale Ninivei și ale Persepolidei.

1

a
«, acelor numeroase ploști, ibrice, clondire, năstrape, tasuri, căușe, chiseli, pahare și cornuri de aur, pe care însă aflăm totdeodată și prețioase indicațiuni de cronologie și de etnologie. Într-adevăr, pe unul din aceste tasure citim, gravată cu litere grecești, o inscripțiune care amintește despre : *Vuila zoapanul* (adică jupînul, domnul) *ăigeților* și despre un *Vutaul, zoapanul iazigilof* și al altor popoare, urmași învederați ai hunilor din Dacia și din Pannonia.

Cîteva din ploștele și ibricele cele mai mari au pe dînsele figuri de oameni și de animale. Nu este aci locul de a le descrie pe toate. Vom semna numai cinci scene, în care vedem bărbați tineri și bătrîni, încălecați pe cîte o fiară aripată, al cărei cap arată un chip de om bărbos cu stranii cunune pe creștet. Călăreții sunt uneori coronați și dînșii : unul e

Ori că tare ne amăgesc, ori că într-adevăr am izbutit să arăt cu pre căile Scitiei meridionale, legendarele chipuri ale seminției turanice trecut de pre malurile Tigrului și Eufratului, pe ale Cubanului; și, de a au străbătut pe ale Tisei, de unde apoi, prin învîrtejiri și clățiți din ce ce mai apropiate de viața noastră medievală, au lăsat urme înveder pînă și pe malurile Șiretului, ale Prutului și ale Jijiei.

De la Niniva pînă în Dorohoi e negreșit departe, tot așa de depa ca și din vremea sumirilor turani pînă în aceea a turanilor maghiar tătari; dar am avut grijă să însemnăm cu luare aminte și locul, și vreme popasurilor succesive; astfel încît calea, cît de lungă am urmat, m pare tot așa de lămurit însemnată în spațiu, cît și în timp.

Totuși, noi bănuim că această cale nu este unica pe care a urmat-o legenda turanică a patrupedului androcefal, spre a trece pînă și în regiunile cele mai extreme ale occidentului european. Și iată acum pe ce se întemeiază ale noastre bănuiele.

S-au găsit în Franța multe monete de aur și de aramă, bătute chiar înainte de cucerirea romană, de către popoarele celtice care, în Galia, locuiau pe țărmurile Oceanului Atlantic, și mai cu seamă în Peninsula armoricană, pînă la ultimile ei confine maritime. Acele monete ne arată, pe reversurile lor, patrupede androcefale, reprezentate în felurite moduri.

Abia s-ar putea distinge varietățile lor, după numeroasele triburi ce s-au servit cu ele și care sunt, de o parte pietonii, santonii, lemovicii, melzii și parisii, din centrul Galiei nordice, iar, de altă parte, tot vechii locuitori ai Bretoniei, ai Vandei și ai Normandiei, iar mai cu deosebire venetii, corisopitii și osisnii din Morbihan și din Finister,

Printre monetele acestor triburi sunt unele în cari patrupedul sau calul cu cap omenesc de pe revers poartă pe șale o pasăre răpitoare; într-altele însuși calul are aripe strinse pe șolduri. Cele mai multe însă ni-l arată înhămat la un crîmpei de car și mînat pe goană de trunchiul unui vizitativ, care mai adesea ține în mîna o ramură de vișc sau de ilice, (*lioux* francez, *illex* latin) ori un băț cu o răscruce în vîrf; în cealaltă mînă se vede adesea o verigă căscată. Se întîmplă chiar ca omul să șadă călare pe patruped, iar acesta mai întotdeauna sare sau calcă peste un trup omenesc, culcat la pămînt. Acestea, ca și multe alte semne particulare, par a fi steme ale feluritelor triburi din antica Galie apusană.

Negreșit că stilul foarte grosolan al acestor rude producțiuni ale vechei bănării galice se deosebește foarte tare de toate săpăturile pe piatră, pe metal și pe lut, ce le-am descris pînă acum ca existînd în regiuni orientale. Totuși monetele celtice, ca și giuvaierul din Cuban, ca și vasele din Torantal, destăinuiesc o imitare, mai mult sau mai puțin degenerată a artei grece și romane, dar și din punctul de vedere al intențiunilor simbolice, existînd între unele și altele o învederată identitate. Cu toate disproporțiunile lor de timp, de loc și de lucrare, ele au între sine o misterioasă, dar neîndoioasă înrudire. Negreșit că nu celții din Armorica au făurit ploștele și ibricele de pe malul Tisei, nici placa de aur de lângă Cuban, precum, iar, nici sarmații din Scitia ori iazigii din Pannonia nu s-au dus să taie bani în Galia. Dar se poate foarte bine ca și unii, și ceilalți din acești barbari să fi păstrat, d-a lungul timpilor și prin regiuni cu totul diferite, un oarecare fond de tradițiuni și de simboluri, sorbite odinioară, în Asia, dintr-un izvor comun.

Să cum doară ar fi putut să se petreacă aceasta, mai ales cînd e vorba de celtii armoricani!

Aici voi lua libertatea să emit o părere foarte cutezătoare care totuși surprinde și înspăimîntă numai la prima ei rostire.

Noi credem a fi dovedit pînă aci cum că, la început, numai din închipuirea superstițioasă și fantasmagorică a popoarelor de viță turanică s-a născut un complex de datine mitice, din mijlocul cărora răsare mai cu seamă figura unui mare patruped androcefal, ca o emblemă a înțelepciunii omenești imită cu virtoșia, cu reperiunea, cu năprăsnicia unor animale sălbatice sprijinite pe patru picioare. Pe de altă parte, natura sau specia diferită a acelor animale care, sub deosebite clime, vin să întoc-

mească, împreună cu capul de om, o ființă minunată și mistică, aceluiași scliimbăcioasă dovedește un fapt pe care am avut prilejul de a observa și în alte rînduri, și anume, acela că: în simbolismul religios vechimei, fauna, flora și chiar mineralele se prefac și se preschimbă mai totdeauna, după regiunile unde aceeași idee a fost strămutată. Palmii Floriilor din Ierusalim devin la noi ramuri de salcie, salcie mugurată în sărbătoarea creștină de poimîine. Hisopul stropitor al lui David devine în căldărușa botuzului de la noi, merișor sau busuioc. Fiecare popor instinctiv, se ajută cu ce are la sine, spre a simboliza credințele moștenite de pe aiurea.

Ca să revenim însă la cazul de față, noi am constatat, în Orient, că animalul androcefal are uneori trup de leu sau de leopard și alteori trup de taur; în Galia, aflăm însă capul omenesc încununînd o formă de cal. Și calul, și taurul, și leul, și leopardul sunt într-adevăr patrupede înzestrate de fire cu tărie și cu iuțeală, sunt patrupede deopotrivă și năprasnice. Deci același cuget le-a putut împodobi pe toate cu cap de om.

Dar încă o dată ne întrebăm: cum doară ideile simbolice ale turanicilor au putut să pătrundă așa departe pînă în Armorica apuseană?

Nu credem a ne rătăci în fantazii și în utopii de etnografie, declarînd că întotdeauna ni s-a părut a recunoaște la pămînteni Bretonii și ai Irlandei oarecare semne izbitor doveditoare de o înrîurire turanică asupra lor.

De altmintelega, toți învățații cari au studiat cu scrupulozitate vîrstele preistorice ale omenirii europene au fost siliți să admită cum că cel puțin întreaga regiune nordică și cea apuseană a continentului nostru au fost găzduite, mai înainte de toate, o populațiune de sînge finez, de origine uralică, siberiană. Pe aceea, mai în urmă, invaziunile ariane au respins și au gonit-o în părțile cele mai infundate ale apusului. Însă, cu acei finzi sau turani preistorici — oameni pitici, dar osoși, cu capul mic și rotund și negri la păr și cu ochii răzleți —, cu acea seminție brahicefală s-a amestecat neapărat chiruri și celți, cei dinții veniți în Europa; pe aceștia galii, mai apoi sosiți, i-au înghesuit în promontoriul și în insulele occidentale din Oceanul Atlantic. Dovezile acestei curciturii etnice, acestei impulsii de sînge mongolic în vechii locuitori ai Bretoniei, le învederează, pare-mi-se, și pînă și acum, atît tendințele religioase, cît și viața socială, ba chiar și dispozițiunile artistice ale populațiunilor din acea regiune. Dacă limbajul vorbită încă și azi de bretoni — o limbă celtică — pare să contrazică aserțiunea noastră, apoi să nu se scape din vedere faptul că, în tot caz, într-un amestec intim de popoare mongolice cu altele ariane, limbajul flexitivă a acestora trebuie fără greș să învingă, să absoarbă și să înlocuiască pe cea rudimentară și aglutinativă a celorlalți. Aceasta e un fenomen limbistic îndeobște recunoscut. Aceasta e procederea neînclăturabilă care a făcut pe bulgarii de sînge turanic să primească, pe malurile Volgei, o idiomă cu totul slavică.

Pe cînd Galiele nu fusese încă pătrunse de romani, de franci și de normanzi, negreșit că caracterele distinctive ale ramurii armoricane, adică nuanțele ei de împetrișare turanică trebuie să fi fost și mai accentuate decît acum. Dar, chiar în zilele noastre, nu sunt oare bretonii populațiunea cea mai superstițioasă din toată Europa? Credința lor tot felii de genii mărunți, vicleni și răutăcioși: gnomi, farfateți, corigii, *lotips-garoux* și fel de fel de strigoi, de stafii, de iesme, de vircolaci locu-

n-are ea, oare, aparențele spiritismului întreținut încă și azi de preoții șamani printre popoarele fineze și mongolice ale mai întregii Siberii: iacuți, ostiaci, tunguși, ceremiși, eiuvași, votiaci și alții?

Ba chiar și înfățișarea fizică a bretonilor, oameni scunzi și spătoși la trup, smezi și costelivi la față, cu ochii mici și rotunzi, cu părul negru și prelins, nu se aseamănă dinsa cu aceea a oamenilor din neamurile adineauri numite, cari locuiesc pe ambele cline ale Uralilor și ale munților Altai? Desigur, bretonii, oacheși și indesați, nu corespund întru nimic cu aspectul acelor celți din Galia centrală și sudică, pe cari atâți scriitori greci și latini, Polibiu, Strabon, Dionisiu din Halicarnas, Cezar și alții ni-i descriu cu de-amănuntul, mirindu-se toți de a lor frumusețe fizică, de înaltele lor trupuri albe și mlădioase, de lungii lor ochi albaștri ca cerul, de pletele și ele bărbile lor, crețe și bălane.

în fine, opuși cu totul făloșilor și zburdalnicilor gali de odinioară — și poate chiar și de astăzi —, nu sunt oare bretonii încăpăținați și îndărătnici la fire, parc-ar fi neam de tătari, parc-ar fi neam de maghiari?

Dacă în eresurile, dacă în chipul, dacă în firea armoricanilor regăsim așa multe și înverdate urme de turanism, de ce oare n-am crede că și calul cu cap de om de pre vechile lor monete provinciale n-ar fi și dînsul un simbol de aceeași origină? Astfel ne-am explica cum răzläțirea de treizeci și patruzeci de ori seculară a aceiași mari seminții septentrionale a dat succesiv naștere și taurilor androcefali din Chaldea din Persia, și leilor ori leopardilor androcefali din Cuban, de la Tisa și din Dorohoi; în fine, și armăsarilor androcefali din Britania.

Ne ferim deocamdată a insista mai îndelung asupra unor asemănări de natură etnică între locuitorii tutulor regiunilor ce semnalarăm pe rind. Dar, pare-mi-se că nu ne-am prea abate de la adevăr, dacă printre actualii mălureni ai Prutului de sus am recunoaște oarecare din caracterele fizice și morale, constatate de noi la bretoni.

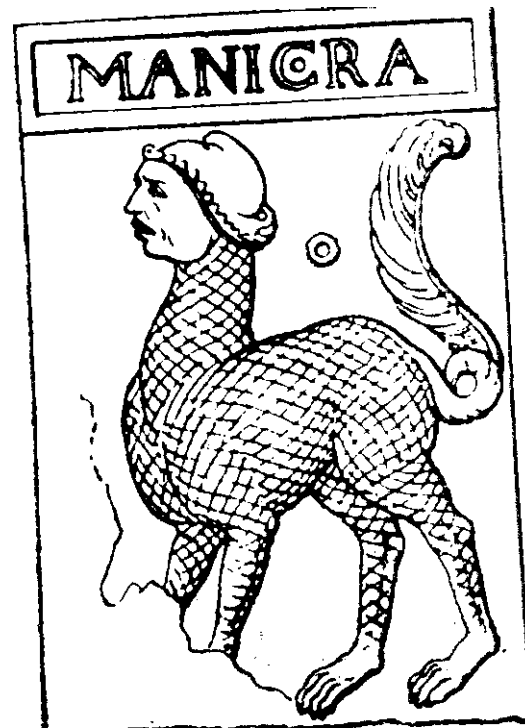
IV

Spre a pune capăt acestei obositoare, deși rezezi analize a diferitelor figuri de patrupeze androcefale reproduse prin artă, în timp și în locuri cu totul diferite, dați-mi însă voie, Sire, grațioasă Doamnă și domnilor colegi, să menționez încă una din căile prin care asemenea figuri s-au introdus în reprezentațiunile artistice din veacul de mijloc al Europei. Această cale nu mai este cea etnică, pururea turburată prin revoluțiuni politice, prin bătălii înfricoșate, prin cotropiri de popoare, prin pustiiri de țări. E calea liniștită a culturii, a civilizațiunii prin care trec, amestecate, și multe adevăruri, și multe plâsmuiri mincinoase.

Cum și de unde au aflat sau au scornit unii naturalști ai antichității, și anume elenul Ctesias și latinul Pliniu că, în regiuni depărtate, sub zona toridă, trăia un soi de fiară numită *Martichloras* și avînd trup de leu și cap de om, aceasta nu s-ar putea explica decît prin zvonul ce se făcuse în Europa antică despre ființa teratologică, hărăzită asirienilor și perșilor de către străvechii acazi și sumiri. Fabula *Martichloras* se păstră la bizantini și aceștia o trădară, împreună cu alte basme și icoane ale vechimei clasice, către popoarele din Occident. De aceea, adeseori întîlnim în poveștile și în iconariile medievale, cari poartă numirea de *bestiarii*, chipuri de patrupeze cu capete de om.

Voi cita numai, ca un analog occidental, bun de pus în comparațiune cu fiara androcefală de pe candela smălțuită de la Dorohoi, voi cita,

... fnt tniDul cu gpare de lei, cu coadă sic, un alt patrupe cu solzi^ pe tot **logg ^ J** t uilim fi de J rca

a lui Ștefan vodă, dar sculptorul stilpilor a fost, se vede, un om m cu știință de carte decît olarul din Dorohoi. Grămădind pe numit pilaștrii tot felul de animale mitologice și zodiacale — pină și un adevăr centaur —, el a avut grijă să denumească bestia antropefală cu porec de *Manicora*. Noi credem că el a amestecat, în acest cuvînt neobișnu numirea animalului fabulos *Martichloras*, cu aceea a unui monstru mit pe care grecii îl împrumutase de la fenicieni. Este aici vorba des *Minotaurul*, în care, nu trupul era de vită și capul de om, ci din con statura, cea omenească și căpățîna, de taur cornut.

Prin această ultimă mențiune reamintită în treacăt, credem a făcut nomenclatura complectă a figurilor fabuloase, în care omul se v asociat unui patrupe cu dimensiuni impunătoare. Vedem — fapt curi — că nici unia din marele seminții ale vechiului continent, nici turan nici semiților, nici arianilor nu le-au lipsit conceptul unei asemeni fi fenomenale. Dar, în mintea semiților, ea s-a prezentat sub forma mi taurului, trup de om și cap de bou; deci a urmat convențiunea stat în regiunile hametice ale Egiptului, unde zeii au fost considerați toți ca ființe zoocefale, adică au fost, îndeobște, coloși umani cu ca de leu, de vacă, de berbec, de cățel, de pisică, de crocodil, de bu ori de ibis.

La ariani, demoni curciti au fost nebuloșii *gandharvași* în India primitivă și apoi eleganții și robuștii centauri ai grecilor, jumătate om și jumătate cal.

Să nu uităm însă o curioasă și nu încă bine explicată trăsătură de unire între Egipt și Elada : aceea e figura hibridă a sfinxei, a aceluia monstru cu șele de leoaică și cu trunchi de femeie, care azi încă stă, în știința arheologiei, ca o problemă cu totul singulară, ca o veșnică enigmă pentru care încă nu s-a găsit un Edip întru toate veridic.

Dar, tipul cel mai stăruitor, cel mai dezvoltat, cel mai variat al teratologiceii asociațiuni îl aflăm răspândit de popoarele turanice pretutindeni unde ele, în orice epocă, au exercitat o înrîurire mai mult sau mai puțin directă. Turanicii, acazi și sumiri, au dat Babiloniei, Asiriei și Persiei pe colosalii lei și tauri cu corp de om, numiți *schedi* și *lamasi*. Sciții cei turanici din Busia meridională au făurit leopardul cu cap de om de pe rondola de aur de la Cuban. Hunii iazigi de pe Tisa au reprezentat pe vasele de aur din Banatul Timișoarei leii și paraleii cu capete de om încoronate. În fine, în țara noastră, pe biserica din Dorohoi, cine mai știe ce lifte de mongoli ori de tătari, cine mai știe ce nemenie sau și mai bine zis nemeșie de unguri va fi lăsat, păstrată în amintirea poporului nostru, acea stemă fantastică, acel leu cu gheare de criță, cu coadă de balaur, cu aripe de zmeu, cu cap de împărat?

De altă parte, în regiuni cu totul opuse ale Europei — noi credem că tot printr-o tradițiune fineză sau turanică, moștenită din timpuri preistorice —, și-au închipuit celții armoricani să tipărească pe banii lor de aur și de aramă figura unui cal în goană, cu aripele destinate pe spate și cu cap de om, semeț și învăpăiat.

Pretutindeni, aceste figuri par a simboliza — precum am mai spus-o — inteligența omenească minind, folosind și dominând năprăsnicia corporală a celor mai mari dintre animalele cu patru picioare, a acelor cari au mai multă putere și iuțea, mai multă virilitate și sălbăticie, mai multă neînstrămare, cari au un avânt mai aprig și mai fioros ?

Acest concept, acest simbol, acest *Merb* a stăpinit, în curs de nenumărate veacuri, mințile celor mai vestiți războinici ai părților răsăritene, într-însul s-a încrezut un Sargon și un Asurbanipal, într-însul un Darii și un Xerxes, într-însul un Atila și un Gingishan, într-însul un Tamerlan și un Batu și toți kaganii sciților eftaliți și toți mirzaccii tătarilor noialba chiar și toți beenii celților armoricani. într-însul poate s-a încrezut, pe cimpii de bătaie de la Ionășeni, ca într-o icoană strămoșească a neamului său, nobilii și vitejii soți de arme ai eroului nostru românesc, Ștefan vodă cel Mare!

București, 25 martie 1889.

ADDENDA

BIBLIOGRAFIA DACIEI

INDICE

DE SCRIERI ATINGĂTOARE, DIRECT SAU INDIRECT, DE VECHII LOCUITORI AI DACIEI

Publicata spre a facilita cercetările concurenților la
premiul instituit de d. Alexandru Odobescu
membru Societății Academice Române

în sesiunea anului 1871 a *Societății Academice Române*, unul din membrii acestui concurs d. Alexandru Odobescu, a adresat colegilor săi următoarea propunere, care primindu-se „cu mulțumire, în unanimitate și în toate condițiunile coprinse • într-iiisa” de către învățații companiei, s-a și publicat prin ziarele române concursul ce se prevede în ea.

Acea propunere sună într-astfel :

„Se ofere Societății Academice Române, o sumă de una mie (1000) lei noi, spre a dispune de dinșii în modul următor :

I. Această sumă va constitui, pentru una și singură dată, un premiu de încurajare, în urma unui concurs, se va decerne celei mai bune disertațiuni care va întruni toate condițiunile mai jos enunțate, pertractind subiectul coprins în alăturata programă :

Cercetări asupra popoarelor cari au locuit țările române de a stînga Dunării, mai înainte de conchista acestor țări de către imperatoriul Traian

Aceste cercetări vor fi îndreptate :

1. asupra geografiei antice a Daciei din timpuri anteriori așezământelor romane dintr-însa;

2. asupra originii, denumirilor și distincțiunilor etnografice ale popoarelor cari au locuit aceste țări;

3. asupra religiunii, instituțiunilor, legilor, uzurilor și gradului de dezvoltare a civilizațiunilor ale acelor popoare, avîndu-se în vedere și monumentele istorice și naturale cari s-au putut păstra de la dînzele;

4. asupra vestigiilor rămase din limbile lor.

Concurenții vor trebui să extragă noțiuni pe cît se poate complete din autorii antici (heleni și latini) cari au atins aceste subiecte și totdeodată să supună la o critică comparativă plină de atențiune toate opiniunile principale emise de învățații istorici și archeologi moderni asupra materiilor din programă.

Printr-un asemenea studiu concurenții vor trebui să-și formeze o opinie critică, pe care o vor întemeia pe argumente științifice.

II. Scrierea va avea o distribuțiune sistematică; ea va fi redactată în limba română, cu un stil corect și limpede. Textul disertațiunii va avea o întindere aproximativă ca de 200 pagini în 8°, de tipar cu linia *garmont*. Cuantitatea și extensiunea notelor anexate la text sînt lăsate la dispozițiunea autorilor.

III. Manuscrisurile vor fi trimise la delegațiunea Societății Academice Române, curat prescrise de mîna străină, fără de a purta numele autorilor.

ci numai o deviză, scrisă atît pre manuscris cît și pre un alăturat plic sigilat, care va conține numele și adresa autorului.

Termenul defipt pentru admisiunea manuscriselor este pînă la 15 iuliu anul 1873.

5 Disertațiunile vor fi judecate de Societatea Academică, care va decerne premiul aceleia care va fi recunoscută că satisface toate condițiunile programei.

IV. Premiul care se va putea decerne în anul 1873 va fi în sumă de una mie lei noi, plus interesele ce capitalul acesta va fi produs pîuă la epoca decernerii premiului.

V. Neprezintîndu-se nici un manuscris pînă la termenul mai **SUB** defipt, se va prelungi concursul încă pre un an, adăogîndu-se la premiul și interesele sumei pre al treilea an.

VI. Dacă însă nici pînă în al treilea an nu se va fi prezentat vreun 15 manuscris meritoriu cu asemenea coprindere, Societatea Academică^ în proxima sa sesiune, va putea să determine, pentru concurs la acel premiul, un alt subiect, avînd totuși, și acela, relațiune la anticitățiile patriei române, istorice sau arclieologice."

20 D. Odobescu, dorind a înlesni și mai mult concurenților mijloacele de studiu și a-i scuti de cercetări bibliografice, anevoioase mai ales în țările noastre, unde lipsesc colecțiuni avute de cărți și de cataloage, a executat o lucrare pregătitoare, formînd un Indice, o listă pre cît s-a putut mai dezvoltată de scrierile care, în mod mai mult sau mai puțin direct, au raportat la subiectul pentru care s-a înființat arătutul premiul.

25 Această listă, care n-are cituși de puțin pretensiunea de a fi completă, a aflat mai livtti un loc ospitaliar în mai multe numere ale ziarului *Columna lui Traian* (anul 1872, no. 19 (120) și sq.), al cărui erudit redactore, domnul B. P. Hîjdeu, a binevoit a o inavuți pe alocurea cu titluri de scrieri ce-i erau cunoscute.

30 Ea se trage acum și într-o edițiune separată, ca doară și astfel să poată fi de oarecare ajutor celor ce ar voi să cunoască sorginții literari ai anticeii istorii a patriei noastre, și tottfeodată să serve ca o primă cercare de bibliografie a Daciei.

35 S-a adoptat pentru inscrierea opurilor ordinea alfabetică a numelor de autori, nu doară că aceasta ar fi cea mai logică sau cea mai înlesnitoare pentrucercetări, ci fiindcă în cestiuni istorice, supuse încă la așa multe controverses, este lucru peste puțință de a grupa chiar și imple titluri de cărți într-un mod sistematic, fără de a vâdi tendințe pornite către una dm opiuniunile divergente ce s-au emis pînă acum asupra originei vechelor populațiuni ale Daciei, însă în cazul de față, scopul concursului fiind tocmai de a lăsa tot cîmpul deschis concurenților pentru a-și combina înșiși conciuziunile critice, li se oferă, în această listă de sorglați literari, indicarea elementelor felurite, pe carii ei singuri au sarcina de a le compulsa, de ale coordona, de a le comenta, de a le emenda.

45 M. J. ACKNER und FR. MULLER, *Die Romischen Insehriften in Dacien*, Wien, 1865, in-S,
M. J. ACKNER, *Decennal Aufzeichnung des archäologischen Funds in Siebenbürgen vom J. 1845 bis 1855*;

— *Dacien in den anliken Mtinzen*;

a Indicele scrierilor relative direct și indirect la daci și Dacia

(ambele in *Mittheilungen der K.K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, tom. I, 1856, Wien; *idem* in tom. VII 1862).

— *Die Romischen Alterthumer*, in *Jahrbuch der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, Wien, 1856.

— *Die Colonien und militärischen Standlager der Romer in Dacien*, *ibid.*, 1857.

— *Romisch-dacische Alterthumer*; in *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, neue Folge, IV tom., Kronstadt, 1859.

V. ALEXANDRI*, *Poezii populare ale românilor, adunate și întocmite*; București, 1866, in-8.

— *Ballades et chants populaires de la Roumanie, recueillis et traduits; avec une introduction par M. A. Ubicini*; Paris, 1858, in-16.

AMMIANUS MARCELLINUS, *Rerum gestarum libri qui supersunt*; eclit. I. A. Wagner ed. C. Th. A. Erfurd, Lipsiae, 1808, 3 tom.

D'ANVILLE, *Description de la Dace conquise par Trajan*; in *Memoires de VAcademie des Inscriptions et Belles-Lettres*, t. XXVIII.

— *Memoire sur la nation des Getes et des Daces*, *ibid.*, t. XXV.

— *Geographie ancienne abregee*, Paris, 1786, 2 tom.

— *Memoire sur les villes de Taurunum et de Singidunum ele*, in *Mem. de VAc. d. Inscr.*, t. XXVIII.

APPIANUS ALEXANDRINUS, *Romanarum historiarum quae supersunt*. Edit. critica Schwehaüser, Lipsiae, 1783, 3 tom.

— edit. L. H. Teucher, Lemgo, 1796—7, 2 tom.

— ed. gr.-lat., Paris (Didot), 1840.

C. D. ARICESCU, *Istoria Cîmpulungului, prima reședință a României*, București, 1855, in-8.

ARISTOTELIS *Opera*, edit. Em. Bekker (Acad. reg. Boruss.), Berolini, 1831—34, 4 tom. in-8.

— *Problemata*, tomul XIV din ediț. Tauchnitz, Lipsiae, 1831—32.

ARKIANUS NICOMED. (FLAVIUS); *Opera omnia*, edit. Ncophijt. Duca, Viena, 1810, 7 v. <in> 8*.

— *De expeditione Alexandri libri VII*, eclit. / J. E. Ellendt, Regiomonti, 1832, 2 tom.

JOSEPH ARNETH; *Archäologische Analekten*, Wien, 1853 și anii următori.

— *Zwölf Rbmische Mülär-Diplome*, Wien, 1843, in-4.

O. ASSAKI, *Culegere de poezie*, Iași, 1854, 2 tom. in-8.

— *Nouvelles hisloriques de la Moldo-Românie*, 1859, Iassy, 1 tom. in-8.

JDR. ASCHBACH, *Ueber Trajans steinerne Donaubrücke*; in *Mittheilungen der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 3 voi., Wien, 1858, in-8.

ATHENAEUS, *Deipnosphistarium libri XV*, edit. Schweighauser, Biponti, 1801

B

J. K. BÄHR, *Die Gräber der Liven, ein Beiimg zur Nordischen AlleHhu.msku.nde und Gesch.* Dresden, 1850, in-4.

b Alessandri c poezie d opera — 8 ad. ex

1 Același autor a împărtășit adesea* acestei publicațiuni știri de antlcităț.i descoperite în Transilvania.

2 Unele balade, bunăoară *Erculean*, pot fi considerate ca fîntine pe istoria colonizăreP romane în Dacia.

3 în privința autorilor clasici latini și lielenF am inseninat edițiunile cele mai lăudate, însă noțiuni mai întinse se pot dobîndi din *Bibliographisches Scriptorum Classicorum* de W. Engelamtj ed. IV. Edițiunile ieftine și cele mai corecte sînt stereotipele^ lui Tauchnitz din Lipsia.

4 01 *Van der Chys, Commentarii geographici in Arrianum*, Lugdun. Bat., 1828.

a adesea e, adese ex b colonizării sc. : coionisării e. colonisării ex c ellini d stereotipele e, stereotypele ex

- N. BĂLCESCU și A. RUSSO, *Cîntarea României*, Paris, 1850, 1 fascioară; precum și în *România literară*, foaie periodică sub redacțiunea lui V. Alexandri*, Iași, 1855.
- A. BARTHALIS, *Ortus et occasus imperii Romanorum in Dacia mediterranea* etc, Posonii, 1787.
- DR. U. J. H. BECKER, articolul *Dacia* în *Enciclopedia germană* a lui *Ersch und Gruber*, tom. 29, Leipzig, 1834.
- BEHR, *Recherches sur l'histoire des temps heroïques de la Grece*; Paris, 1856, in-8.
- BELLORI, *Colonna Trajana, disegnată ed intagliată da Pietro Santo Bartoli, con l'esposizione latina d'Alf. Ciaccone*, Roma, 1 tom. fol. obi.
- BENKO (JOSEPH), *Transilvania, sive magnus Transilvaniae principatus, olim Dacia mediocranea dictus*, Vindobonae, 1778.
- *Milcovia*, Viennae, 1781, 2 tom in-8.
- FRED. GYL. BERGMANN, *Les Getes*, Paris et Strasbourg, 1859.
- *Les Scythes*, Halle, 1860.
- *Les peuples primitifs de la race de Jafele*.
- W. BESSEL, *De rebus gelicis*; Goettingen, 1854.
- PETRU BEZSONOFF, *Zamietka*. (observațiuni) în tom. al V<-lea> (pag. XIX—CCCLXIV> din *Piesni sobranmija P. Rybnikovym*, Moskva, 1862, (Colecțiune de cîntece poporane ruse, adunate de P. Ribnikoff).
- E. v. BIBRA, *Die Bronze- und Kupferlegierungen der allen und ältesten Volker*, Erlangen, 1869,
- W. de BLAREMBERG, mai mulți articoli de arheologie asupra ruinelor antice din Oltenia și asupra descoperirii Mitreului din Slăveni, în *Muzeul național, gazetă literară și industrială* din București, 1836, no. 1, 4, 7, 9, 24; 1837, no. 8.
- H. BOBRYK, *Atlas zur Geographie des Herodot*, Kbnigsberg, 1838.
- CEZAR BOLLIAU, *Intinerariul arheologie*, articol publicat în ziarul *Curierul românesc* din București, anul 1845.
- *Daco-Romane*, tabelă litografică cu anticități ale României, București.
- *Călătorie arheologică în România*, București, 1858.
- Diferiți articoli arheologiei asupra dacilor și originei armelor române, în *Buciumul?* ziar din București, 1862, precum și asupra unor monete antice și asupra unor așezăminte dacice, în ziarul *Trompeta Carpaților* din București, anii 1869, 70 și 71.
- T. BRUN, *O rodstvie Getow s Dakami* (despre rudirea geților cu dacii), în *Zapiski Odesskago Obsczestva Istorii i Drevnostei*, tom. VII, p. 85, Odessa, 1868.
- I. G. BUHLE, *Versuch einer kritischen Literatur der russischen Geschichte*, Moskwa, 1810, in-8 K
- D; CANTEMIR, *Hronicul româno-moldo-vlahilor*, Iași, 1835, 2 tom. in-8.
- *Descrierea Moldovei*, Iași, 1831, 1 tom. in-8.
- CARIOPHILLUS PASCALIS, *De Thermis Herculanis nuper in Dacia detectis*, Trajecti ad Rhenum, 1743.
- A. D. CERTKOFF, *O pereselenii thrakiiskich plemn za Dunai etc.* (despre emigrațiunea semințiilor trace peste Dunăre și mai departe spre nord la marea Baltică și în Rusia), în *Vremennik Moskovskago Obsczestva Istorii i Drevnostei Rossiiskich*, t. X, Moskva, 1851.
- *Pelasgo-thrakiiskia plemena naselivszia Italiu* etc. (Semințiile pelasgo-trace, așezate în Italia și trecute de acolo în Reția, Vendelicia și mai departe spre nord pînă la riul Main), *ibid.*, tom. XVI, Moskva, 1853.
- e Alexandri css. f intinerariu css.

⁵ Această publicațiune a Societății Istorico-Archieologice din Odessa[^] V tom. 1844—68, conține multe notițe asupra așezămintelor antice din partea meridională/ a Eusiei și asupra movilelor[^] ce se văd acolo, ca și în țară la noi.

⁶ La paginile 174—179 este un indice al fîntinelor istoriei dacice,

⁷ Prima traducere română: *Scrisoarea Moldovei*, Iași, 1825, in-4., Edițiunea germană, tradusă după originalul latin, e din Berlin, 1769 (Busching) și Lipsia, 1771. Societatea Academică Română prepară actualmente o edițiune a testului latin, pînă acum inedit.

e VII f meridionale ex, meridională e

JLAONICUS CHALCOCONDYLAS, *Historiae Titrearum libri X*, graec. et lat. ed. C.A.Fab

tus. Paris, 1630, fol. (din *Bgzantinae historiae scriptores*).

— *Ed.-Ein.* Bekker, Bonnae, 1843, in-8.

ALPH. CIACCONE, *Historia utriusque belii dacici a Traiano Caesare gesti*, Romae, 1596, fol.

— *Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici*, Budae, 1825.

T. ȚIPARIU, *De latinitate linguae Valachicae*, Blasii, 1855.

— *Principie de limbă și de scriptură*, Blaș, 1866, 1 tom, in-8.

— *Arhiv pentru istorie și filologie*, publicațiune periodică, ieșită în anii 1867, 68, 69, 70, Blaș.

CLEMENS ALEXANDRINUS (Titus Flavius), *Opera omnia*, ed. Reinhold Klotz, Lipsiae, 1832-34, 4 tom.

— edit. gr. lat. *Le Noarr* (din *Patrologia* lui* Migne, tom. VIII și IX) Paris, 1857, 2 tom, in-8.

COLUMELLA, *De re rustica*, tom. II din *Scriptores rei rusticae latini veteres*, ed. I. G. Schne

Lipsiae, 1794-97, 4 tom. in-8.

CONSTANTINUS PORPHIROGENETA, *Libri II de caeremoniis aulae bgzantinae*, ed. I. I. Reiskii, Lipsiae, 1751—54, 2 tom. fol. (din *Bgzantinae historiae scriptores*).

— Bonnae, 1829-1830, 2 torn. in-8.

ILHOP. CONTZEN, *Die Wanderungen der Kelten*, Leipzig, 1861.

MIRON COSTIN, *Cartea pentru descălecatul dîntii a țarei Moldovei și neamul moldovenesc* (la Kogălniceanu*, *Letopisițele țarei Moldovei*).

— *Descrierea Moldovei și Țarei Românești* (Vezi la Hișdeu, *Arhiva istorică a României*).

HICULA<I> COSTIN, *Cartea pentru descălecatul dîntiui* etc. (la *Letopisețe*).

FR. CREUTZER, *Symbolik und Mijthologie der alten Volker*, Leipzig und Darmstadt, 1836-4 tom. in-8.

— traducțiunea franceză prefăcută de J. D. Guigniaut sub titlul : *Religions de Vanliquie*, Paris, 1825-41, 12 tom. in-8.

DR. DETLEFSEN, *Ueber zwei neu entdeckte romische Urkunden auf Wachstafeln*, Wien, 1844.

— *Ueber ein neues Fragment einer romischen Wachsarkunde aus Siebenburgen*, Wien, 1844.

DR. LOR. DIEFENBACH, *Celtica, sprachliche dokumenie zur Geschichte der Kelten und Veiner gehealogischen Geschichte der Kelten*, Stuttgart, 1839—40, 2 tom. in-8.

IOHANNES DIERAUER, *Beitraege zu einer kritischen Geschichte Trajans*, în *Untersuchungen zur Roemischen Kaisergeschichte*, herausgegeben von Dr. Max Budinger, tom. I, Leipzig, 1868.

I>IODORUS SICULUS, *Bibliothecae historicae libri qui supersunt*, ed. Lud. Dindorfii, Lipsiae, 1828-31, 3 tom. in-8.

— Edit. Dindorfii et C. Muierii*, Paris, (Didot), 1842-44.

BIO CASSIUS COCCEIANUS, *Historiarum Romanarum quae supersunt*, graec.—lat. Xiphilini epitomen edid. Fr. G. Stiirzius, Lipsiae, 1824—43, 9 tom. in-8.

DIOSCORIDES ANAZARB. (Pedanius), *De materia medica libri V*, gr. ed. C. Sprengelii, Lipsiae, 1829-30, 2 tom.

DUCHALAIS, *Description des medailles Gauloises faisant partie des collections de la Bibliotheque Nationale*, Paris, 1846, 1 tom. in-8.

g lui ad. h Cogălniceanu i Milleri css., grafie relevantă fonetic

* Vezi mai sus *Belim*.

* Pintre interesanții și erudiții articoli din această foaie inserați

mai ales pe cele următoare:

IX. *Table cerate antice aflate în Transilvania;*

XII. *Columna traiană;*

XVI. *Elemente străine în limba română;*

XVII. *Claudiu Ptolemeu;*

XVIII. *Diplome militare romane;*

XXXIII. *Călătoria arheologică a d-lui Desjardins;*

XXXVIIII. *Scritorii vechi despre Dacia?.*

g de Dacia

- E. EIGHWALD, *O czudskijskij kopicz* (despre xmovilele fineze), St. Petersburg, 1856, in *Zapiski Imper. Archeolog. Obsczsch.*
- 5 J. CHYBONCHEL, *Commentatio de expeditionibus Trāiam ad Danubium et origine Valaehorum.*
— *Geschichte und kurze Geographie des alten Pannoniens seit der Epoche der alten Griechen bis zur Einwanderung der Ungem; *a> 49-a parte din Allgemeine Welthistorie* durch eine Gesellschaft von Gelehrten in Teutschland und England ausgefertigt), Halle, 1797.
— *Geschichte der Walachei und Moldau* (tot acolo, partea 49), Halle, 1804, 2 tom. in-4.*
- 10 D. J. ERDY, *De tabulis ceratis in Transilvania repertis*, Pesth, 1856, in-8 maj.
— *Sculpturae periodae aeneae et ferreae in Kelenfeld etc. in Hungaria* (Kelenfoldi pogāay Kelenfeld, publicat. in Pesta, 1861).
- 15 Erweis dass die Walachen nicht rbmischer Abkunft sind, von C Rath ***; Halle, 1823*
Erweis dass die Walachen nicht rbmischer Abkunft sind und dieses nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt etc. Ofen, 1827, in-8.
EUTROPIUS FLAVIUS, *Breviarium historiae romanae*, ed. Xaver Fiericht, Wien, 1821.

F

- 20 FABRETTI, *De Columna Traiana syntagma*, Romae, 1683, fol.
I. ALBERTI, *Compendium Bibliotheca graeca sive notitia scriptorum veterum graecorum*, Hambiurgi, 1790, in-8.
- I. A. FESSLER, *Geschichte der Ungem*; tom. I-i, Leipzig, 1867, in-8.
FICKER, *Daker und Geten*; Czernowitz, 1852.
- 25 FINAL\ (HENRIK), mai mulți articoli în limba maghiară asupra anticităților Daciei, în *Analele Asociațiunii Muzeului Transilvaniei* (Az Erdelyi Muzeum egytel evkonyei); Gluș, 1859-61, 1861-63, 1864-65.
FÍLTSGH (JOHANNES), *Dissertatio de Romanorum in Dacia coloniis*; Cibinii, 1808, in-8.
- 30 FLORUS LUCIUS ANNAEUS, *Epitomata rerum Romanarum libri IV*, ed. CA. Duckerm, Lipsiae, 1832, 2 tom. in-8.
DION. FOTINO, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Munteneste și a Moldovei*, tradusă din grecește de G. Sion, București, 1859, in-8¹⁰.
- DR. HERRMANN KE, *Zur Geschichte Trajan's und seiner Zeitgenossen*, Quedlinburg und Leipzig, 1848, in-8.
- 35 i. FRIDVALDSZKY. *Inscriptiones Romano-Transilvanicae* Claudiopoi, 1797, fol.
WILH. FROEHNER, *La Colonne Trajane expliquée*, Paris 1865, in 8¹¹.
i. C. FUNDESCU, *Basme, orații, păcălituri și ghicitori*, cu o introducere despre literatura populară de d. B. P. Hijaeu București, 1870¹².

fi o greșală de tipar (ad. a înainte de sculpturae l Finaly ex m generale css., unde -e poate

40 ¹⁰ **Testul original m limba greacă modernă, Viena. 1818, 3 tom. in-8:**

¹¹ **Același autor a început la Paris în anul 1870 publicarea întregii Columne traiane prin lito-fotografie, peste 250 table în 4° cu test espliativ. Publicarea, întrepruptă* din cauza răzbelului, a reînceput* a apare și se va termina în curs de un an.**

45 ¹² **ziarul Columna lui Traian, redactat în București de d. B. P. Eijăeuj 1869, 1870 și 1871, s-au publicat mai multe basme populare române din diferite provincie.**

vreo 15 tii o. " = . . . ^ - . . . t a t t o l m ^ ^ reinceput ^ -
Put un an ex : apärtnd numai

- I. CH. Gx\TTERER, *An Russorum, Polonorum etc. populorum slav. originem a Getis sive liceat repetere?* Goettingen, 1791.
- A. de GERANDO, *La Transylvanie et ses habitants*, Paris, 1845, 2 tom. in-8.
ION GHICA, *Dacia veche*, in *Revista română pentru științe, litere și arte*, București, 1870.
GIBBON, *History of the decline and fall of the Roman Empire*, London, 1782¹³.
BERNHARD GISEKE., *Thrakisch-pelasgische Stämme der Balkaninseln und ihre Wanderung in mythischer Zeit*, Leipzig, 1858.
- M. GRABOWSKI, *Ukraina dawna i terazniejsza* (Ukraina veche și modernă), tom. I, Kięw, 1850, in-4.
- IACOB GRIMM, *Geschichte der deutschen Sprache*, Leipzig, 1853, 2 tom. in-8.
GRISELLINI F, *Versuch einer politischen und natirlichen Geschichte des Temeswarer Bodens*, Wien, 1780, 1 tom. in-4.
- E. G. GRODDEGK, *De immortalitatis, quam Getis persuasisse dicitur Zamolxes, ratione; — Graecorum de Zamoxide fabulae*, (Ambele aceste opuscule, foarte rare, ne-sint cunoscute numai dupe citațiunile Lelewel.)
DE GUIGNES, *Memoire sur quelques peuples Scythes*, in *Mem. d(e) VAcad. des Inscr.*, t. XX

H

- HALLING, *Geschichte der Skythen*, Berlin, 1833, in-8.
I. G. von HAHN, *Albanesische Studitn*; Jena, 1854, in-8.
IG. IOH. HANUSCH, *Die Wissenschaft des slavischen Mythus*, Lemberg, 1842, in-8.
B. P. HÍJDEU, *Perit-au dacii?* o serie de articoli în publicațiunea periodică : *Foiața p istorie și literatură*, Iași, 1860.
— *Eutropiu*, în *Analize literare esterne*, București, 1865, in-16.
— *Originile ideelor giuridice la români*, în ziarul *Românul*, 1867.
— *Cine au fost dacii?* în ziarul *Familia*, Pesta, 1868, nr. 41—44.
— *Litvanii*, în ziarul *Traian*, 1869, nr. 45.
— *Elenii și barbarii*, *ibid.*, 1870, nr. 5.
— *Arhiva istorică a României*, București, 1865—68, 3 tom. in-4, unde este poemul lui M Costin despre Dacia, o inscripțiune greco-latină dela Tiras etc.
— *Istoria critică a românilor*, publicindu-se în fascioare, din cari a apărut cea dentii*.
IOSEPH HAUPT, *Die dakische Kbnigs-und Tempelburg auf der Columna Trajana*, in *Mittheilungen derK.K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, Wien, 1870, Wien.
HECATAEUS MILESIUS, *Fragmenta*, in *Fragmenta historicorum graecorum*, edid. CA. T. Mader, tom. I, Paris (Didot), 1841.
FR. XAV. HENE (Bischof von Dulcinea), *Beiträge zur dacischen Geschichte*, Hermansdorf, 1836, in-8.
W. HENZEN, *Antichità della Transilvania*, in *Bullettino deWInstituto di corrispondenza archeologica*, Roma, 1848-50¹⁵.
HERODOTUS, *Historiarum libri IX musarum nominibus inscripti*, edid. I.C.F. Baehr, Lipsiae, 1830—35, 4 tom. in-4.
— edit. graec.-angl. Rawlinson, London, a 3-a ed., 4 voi., 1858—60.
HESYCHIUS. *Lexicon*, edid. Joh. Alberli, Lugduni Batav., 1746—66, 2 tom. fol.
HIPPOCRATIS *Opera*, ed. Littre, Paris, 1839-53, 8 tom. in-8.
— *Träite des airs, des eaux et des lieux*, trad. par Coray, Paris, 1800.
HOHENHAUSEN, *Die Alterthumer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen*, Wien, 1775, 2 tom.
HOMERI *Carmina*.
HORATU FLACCI *Opera*, ed. Io. Jos. Orelli et Io Gg. Baiierus, Turici, 1850, 2 tom.
STEPH. V. HORVAT, *Urgeschichte der Slaven, aus dem ungarischen ubersetzt*, Pesth, 1844,

n ni o după

¹³ **Nu enumerăm mai multe edițiuni engleze posterioare, prețurile și traduceri franceze, germane, italiene etc.**

¹⁴ **Mai vezi la: Fundeseu și Ispirescu.**

¹⁶ **în această publicațiune arceologică sînt răspindite mai mult scurte notițe asupra anticităților Daciei.**

- IÁKAB ELEK, *Kolozsvár Torieneie* (istoria duşului), 1-1 tom., Bucla, 1870.
- ILIA (ANDR.), *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum*, Klausemburg, 1750.
- 5 *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani*, ed. Gruieri, Romae, 1699; Lipsiae, 1702; Amstelodami, 1707.
- Corpus Inscriptionum Graecarum*, auctoritate et impensis Academiae litter. reg. Borussicae ed. Aug. Boeckhius, I. Franzius, A. Kirchhofius, Berolini, 1825—59, 4 voi. fol.
- Inscriptionum latinorum selectarum amplissima collectio*, edid. Io. Casp. Orellius et G. Henzen, Turici, 1828-56, 3 tom. in-8.
- 10 JORDAN, *Origines slavicae*, Vindobonae, 1745, 2 tom. foi.
- IORANES sau IORNANDES, *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*, ed. C. A. Closs: Stuttgartiae, 1866, in-8.
- IOSEPHUS FLAVIUS, *Opera omnia*, gr.-lat. edit. Sig. Havercampius, Amstelodami, 1726, 2 voi. fol.
- 15 - Edit. gr.-lat. G. Dindorfii, Paris (Didot), 1845. . . .
- Itineraria vetera. Recueil des itinéraires anciens* par M. le Ch-r de Fortiad'Urban., Paris, 1845, in-8.
- P. ISPIRESCU, *Legende, basme etc. ale Românilor*, cu o introducere de B. P. Hildebrandt, Bucureşti, 1872, in-16.
- 20 IUSTINUS, *Historia*, ed. C. H. Frotcher, Lipsiae, 1827-30, 3 tom. in-8.
- P. F. KANNEGISSER, *Grundriss der Alterthumswissenschaft*, Halle, 1815, in-8.
- C. KARAMZIN, *Histoire de l'Empire de Russie*, traduite en français, Paris, 1819—1826, II voi. in-8.
- 25 KATANCSICH, *Istri adcolarum geographia vetus*, Budae, 1826, 2 tom. in-4.
- *De Istro eiusque adcolis commeniatio*, Budae, 1798.
- KOEPPE (PETER), *Alterthum in Ungarn, Siebenburgen und des Pontus*, Wien, 1823.
- MICH. de KOGALNITCHAN*, *Histoire de la Dacie, des Valaques Trans-danubiens et de la Valachie*, Berlin, 1854, in-8.
- 30 ARNOLD KOHLER, *Bemerkungen zur Schotts walachischen Märchen*, in / J. W. Wolff, *Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde*, tom. 2. fasc. 1, p. 110.
- I. KOLESERI, *Auraria romaha-dacica*, Cibinii, 1717 sau Posenii, 1780.
- KOVÁRY LÁSZLO, *Erdelyi építészeti emlékek* (Monumente arhitectonice ale Ardealului), Kolozsvártt, 1866.
- 35 — *Siebenbürgische Alterthumer*; Klausemburg, 1850.
- *Alterthumer des siebenbürgischen Boden*, Klausemburg, 1853.
- N. A. KUBALSKY, *Recherches historiques et statistiques sur les peuples d'origine slave, magyare et roumaine*. Paris, 1853, in-8.
- KUBINYI FERENCZ, *Antiquitates lapideae et aeneae in Hungaria repertae*, în publicaţiuniip
40 arheologice ale Academiei de Ştiinţe Ungare: *Archeologiai Közlemenyek*, tom. II, Pest, 1861.
- LAJARD (FELIX), *Memoire sur deux bas-reliefs Mithriaques qui ont été découverts en Transilvanie avec un supplément sur la découverte du Mithraeum de Sloveni en Valachie*, in *Mem. de l'Acad. des Inscr.*, tom. XIV, 1840.
- 45 FERDINAND DE LASTEYRIE, *Essai de restitution d'un des boucliers daces, représenté sur les bas-reliefs de la Colonne Trajane*, in *Comptes-rendus des séances de l'Acad. des Inscr.* juillet—août 1868, Paris.
- A. T. LAURIAN, *Istriana sau descrierea anticităţilor din regiunea Dunării, descoperite într-o călătorie din vara 1845; în Magazinul istoric pentru Dacia*, Bucureşti, tom. II, 1846.
- 50 — *Documente istorice despre starea politică şi religioasă a românilor din Transilvania*, *ibid.*, tom. III, 1846.
- *Temeşana sau scurtă istorie-a Banatului iemeşan*, *ib.*, t. V, 1847.
- *Coup d'oeil sur l'histoire des roumains*, Bucureşti, 1846.
- 55 — *Istoria românilor*, Iaşi (1853) şi Bucureşti (1861), mai multe ediţiuni.
- *Tabula Daciae antiquae ad mentem veterum scriplorum delineata*; Bucureşti, 1862.

p Cogalnitchan, deşi sub litera K

- W. LAZIUS, *Tabula geographica Pannoniae, Daciae etc. in Abrahami Ortelii Theatro Orbis Terrarum*, Antverpiae, 1573, fol.
- MARTIN LEAKE, *Researches in Greece*, Lonclon, 1814, 1 tom. in-4.
- IOACHIM LELEWEL, *Czesc balwochwacza Slawian i Polski*, Posen, 1855.
- *Opis Skythii Herodota*, in *Pisma pomniejszych*, Warszawa, 1814, in-8.
- *Etudes numismatiques: tpe gaulois Ou celtique*, Bruxelles, 1841, in-8.
- *Badania starożytnosci we wzgledzie geografji*, Wilno i Warszawa, 1818, in-8.
- Letopisişele ţarei Moldovei*, publicat de M. Kogălniceanu, Iaşi, 1852, in t. 1: *Carte pentru descălecatul dinţii a Moldovei*, de Miron Costin şi de Neculai Costin.
- LETRONNE et WAILLY, articoli in *Journal des savants*, Paris, 1841, asupra cărţii lui Masmann, *Libellus aurarius*.
- IO. LEUNCLAVIUS, *Annales Sultanorum Othmanidarum*, Francofurti, 1596, fol.
- G. G. LIEBUSCH, *Skythica oder etymologische und kritische Bemerkungen über alte Berg-religionen * und' spätereiv Fetischismns*, Cameiiz, 1833, in-8.
- F. L. LINDNER, *Skythen des Herodot*, mit 4 Karten, Stuttgart, 1841, in-8.
1. LIPPOMAN, *Zastanowienie sic nacl mogilami*, Wilno, 1832.
- LUCIANUS SAMOSATENSIS *Opera*, gr. et lat. / Th. Lehmann. Lipsiae, 1822-31, 9 tom. in-8.
- edit. G. Dindorf, gr.-lat., Paris (Didot), 1840, 2 tom. in-8.

M

- W. A. MACIEJOWSKI, *Geto-Daki*, Warszawa, 1858.
- PETRU MAIOR, *Istoria pentru inceputul românilor în Dacia*, retipărită* prin lord. de M. ncsfc, Buda, 1834, in-4; iniţia ediţiune este din Bucla, 1812*.
- I. MAIORESCU, articoli istorici şi limbistici asupra românilor şi asupra numirilor de localităţi din România, in *Heufler, Oeslerreich und seine Kronlaender*, V. 27, şi in *zia Transilvania din anul 1857*.
- Articolul: *Moldau und Wodachei*, în *Staats Lexicon, Encyclopädie der sämtlichen Staatswissenschaften für alle Stände von K. v Rotteck und Karl Welcker*, Leipzig, 1864, fascic. III.
- W. S. MAJEWSKI, *O Slawianach*. Warszawa, 1816.
- BAS MANIU, *Disertaţiune istorico-critică şi literară tractind despre originea românilor Dacia Traiană*, Temeşoara, 1857, in-8.
- (X)NİL MANNERT, *Res Trajani imperatoris ad Danubium gestae*, Norimbergae, 1793, in-4.
- *Geographie der Griechen und Römer des Nordens der Erde*, Leipzig, 1820.
- i. PET. et PAUL. MANUCII, *Transilvaniae quae olim Dacia dicta descriptio*, Romae, 1586, in-4.
- AT. M. MARIENESCU, *Dania, Davia, Dacia*, articoli in ziarul *Familia*, Pesta, 1872, gen. M. MARIAN MARIENESCU, *Poezia populară, Balade culese şi corese*: Pesta, 1858, in-4.
- MARTIALIS M. VAL.; *Epigrammata*, ed. Lemaire, Paris, 1825—26, 3 tom. in-8.
- MARSIGLI, *Description du Danube*, traduit du latin, La Haye, 1744.
- HENRI MARTIN, *Extrait d'un ouvrage inedit: Eclaircissements sur l'histoire de France, Magasin pittoresque*, 1868, pag. 70, Paris.
- *Histoire de France*, 1-r voi., Paris, 1855.
- J. FERD. MASSMANN, *Libellus aurarius sive tabulae ceratae in fodina auraria apud A banyam nuper repertae*, Lipsiae, 1840.
- ALFRED MAURY, *Sur les monuments de la Russie connus sous le nom de Tumulus Tchou* in *Revue archeologiaue*, nouvelle serie, XVIII voi., Paris, 1868.
- MEIDINGER, *Die cleutschen Volksstämme*, Frankfurt, 1833, in-8.
- F. MIKLOSICH, *Die slawischen Elemente im Rumunischen*, Wien, 1861, in-4.
- M. S. MOCKESCH, *Beiwiese für die celtische Abstammung der Walachen oder Romänen*, mannstadt, 1867, in-8.
- MORELLI, *Columna Trajana a Gorio illustrata*, Amstelodami, 1752, fol.
- MULLENHOFF, articolul *Geten* in *Encyclopedia germană* **SI** lui Ersch und Gruber. r Cogălniceanu. s retipărită **e**, retipărită **ex** / iniţia — 1812 ad. **ex**
- * Acelaşi autor a scris asupra anticităţilor scitice mai mulţi articoli arheologici interesante în *Encyclopedie moderne*, ed. Didot.
- I asupra — scitice ad. **ex**

- FR. MULLER, *Siebenbürgische Alterthümer*, in *Foiaia pentru minte, inimă și literatură din 1858*, și urmată în *Magazin für Geschichte, Literator etc. Siebenbürgens*, herausgegeben von E. v. Trauschenfels Kronstadt, 1860.
- *Rbmerspuren im Osten Siebenbürgens*, in *Mittheilungen der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, t. 4, Wien, 1859.
- *Die Bronzealterthümer, eine Quelle der älteren siebenbürgischen Geschichte*, in *Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde*, neue Folge, III tom., Kronstadt, 1858, in-8.
- MURGU, *Widerlegung der Abhandlung, welche unter dem Titel vorkommt: Erweis, dass die Walachen nicht rbmischer Abkunft sind etc.*, Ofen, 1830.
- 10 A. MUSSAFIA, *Zur rumänischen Vocalisation*, Wien, 1868.
- NADEZSDIN, *Herodotova Skithiia* (Sciția lui Erodot), in *Efemeridele Societății Arheologice Ruse din Odessa*, t. 1.
- 15 DR. J. F. NEUGEBAUER, *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums*, Kronstadt, 1851, in-8.
- *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Leipzig, 1848, in-8 și Breslau, 1854.
- NESTOR, *Hronicele rusești*, edit. rusă, St. Petersburg, 1846; traducțiune germană de Schlozer, Gottingen, 1802—9; franceză de L. Paris, Paris, 1835.
- FR. NEUMANN, *Populorum et regum nummi veteres inediti*, Vindobonae, 1779—83, 2 tom. in-4.
- 20 K. NEUMANN, *Die Hellenen im Skythenlande*, tom. 1, in-8, Berlin, 1855.
- *Die Vblker des sudlichen Russlands in ihrer geschichlichen Entwicklung*, Leipzig, 1847.
- B. G. NIEBUHR, *Untersuchungen über die Geschichte der Skythen, Geten und Sarmaten*, in *Kleine historische und philologische Schriften*, Bonn, 1828, t. 1.
- Notitia Dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus
25 *Orientis et Occidentis*, edid. Ed. Bbcking, Bonnae, 1839—53, 2 tom. in-8.

O

- (A. ODOBESCU); *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, Paris, 1868, in-8.
- ORBÁN BALÁSZ, *A Szekelyföld leírása történelmi etc.* Pest, 1868—71, 5 tom. in-8 maj.
- 30 PAULUS OROSIUS, *Historiam adversus paganos libri VII*, ed. Sig. Havercampus, Lugdun. Batavor., 1767, in-4.
- COMTE ALEXIS OUVAROFF, *Recherches sur les antiquités de la Russie meridionale et des cotes de la mer Noire*, avec atlas. Paris, 1855—65, fol. (neterminat).
- OVIDIUS NASO, *Opera*, edid. J. A. Amar, Paris, 1820-24, 10 tom. in-8.

- 35 JOHN PAGET, *Hungary and Transilvania*, London, 1839, 2 tom. in-8; traduc. germană de E. Moriarty, Leipzig, 1845, 2 tom. in-8.
- REINHOLD PALLMANN, *Die Geschichte der Vblkerwanderung von der Gothenbekehrung bis zum Tode Alarichs*, Gotha, 1863, in-8.
- T. de PAULY, *Description ethnographiquedes peuples de la Russie*, St. Petersburg, 1862, folio.
- 40 PAUSANIAS, *Graeciae descriptio*, edit. gr.-lat. G. Siebelis, Lipsiae, 1822—28, 5 tom.
- edit. gr. et trad. franc. par Clavier, Paris 1814—23, 7 tom. in-8.
- PELLOUTIER, *Histoire des Celtes et particulièrement des Gaulois ci des Germains*, nouvelle edition continuee par Chiniac, Paris, 1770—1778, 8 tom.
- 45 — *Discours sur l'Expedition de Cyrus contre les Scythes*, in *Memoires de l'Academie Royale de Berlin pour Van 1751*, tom. X, p. 476.
- KARL F. PETERS, *Grundlinien zur Geographie unde Geologie der Dobrudscha*, 2 tom., Wien, 1867.
- I. D. PETRESCU, *Martiri crucii din ambele Dacie*, București, 1856, in-8.
- Tabula Peutingeriana*, edit. Mannert, Lipsiae, 1824¹⁷.

50 D. E. Desjardins, publică în Paris o nouă edițiune a Tabuiei P'cutmgeriane cu note foarte dezvoltate (lib. I. Didot)" Textul publicațiunnn n-a agiuns însă pînă acum la Dacia.

m lib. I Didot ad. ex

- PHILOSTRATORUM et CALLISTRATI *Opera*, edid. gr.-lat. Fr. Dübner, Paris (Didot) 1849, in-8.
- PHOTIUS, patriarch. Constantinop., *Bibliotheca*, gr. edid. Porsonus, Lipsiae, 1823.
- et *Zonarae Lexica graeca*, ed. J. A. H. Tittmann et G. Hermann, Lipsiae, 1808, 3 tom.
- PLINIUS C. CAEG. SEC. (*Minor*), *Epistolae e Panegyricus*, ed. G. H. Schäfer, Lipsiae, 1805.
- PLINIUS G. SEC. (*Maior*), *Historiae naturalis libri XXXVII*, edit. Panckoucke, Paris, 1836—38, 6 tom. in-8.
- PLUTARCHUS CHAERONENSIS, *Quae supersunt omnia opera: Scripta moralia*; gr. et la edid. Fr. Diibner, Paris (Didot), 1847—48, 2 tom. <
- *Vitae*, ed. Th. Dockner, Paris (Didot), 1847—48.
- *Moralia*, gr. lat. ed. Wijttenbach, Oxonii, 1795—1830, 14 tom. in-8.
- JULIUS POLLUX, *Onomasticon*, gr. ed. G. Dindorf, Lipsiae, 1824, 5 tom.
- POMPONIUS MELA, *De situorbis libri III*, edid. G. Il. Tzschuckkius, Lipsiae, 1807, 7 tom. in-8.
- AL. POPOVICI, *Dovezi literarii pentru Țara Românească și Moldova că nu s-au numit Dacia*, București, 1847¹⁸.
- POTOGKI J., *Fragments sur la Scythie, la Sarmatie et Ies Slaves*, Brunswick, 1796, in-4.
- PROGOPIUS GAESAREUS, *Historiam sui temporis lib: III etc.*, ed. Maltret, Paris 1662—63, 2 tom. fol., din *Bizantinae historiae Scriplores*.
- ed. G. Dindorf, Bonnae, 1833-38, 3 lom.
- CLAUDIUS PTOLEMAEUS ALEXANDRINUS, *De geographiā libri VIII*, ed. F. C. Wilber et C. H. F. GrasMf, Essendiae,-1831-44, 5 tom.
- *Geographie*, reproduction plio-to-lithographique du MS grec du Mont Ath'os, publiee p Victor Langlois, Paris (Didot), 1867, fol.¹⁹.
- PHILIPPIDES D., *IdTOpia TY& 'Pou^ouvtaq* Lipsiae, 1818, 2 tom. in-8.

ED. QUINEI *Oeuvres completes (Les Roumains)*, Paris, 1857, 9 tom.

R

- RAVENNATIS ANONYMI *Cosmographia*, ed. M. Pinder et G. Parthey, Berolini, 1860, in-1.
- KARL RITTER, *Die Vorhalle europäischer Vdlkergeschichten vor Herodotus aii dem Kaukasus und an den Gestaden 'des' Pontus*, Berlin, •1820.
- FELIX ROBIQU, *Histoire des Gaulois d'Orient*, Paris, 1866.
- DR. R. ROESLER, *Die Geten und ihre Nachbarn;XXIeh*,•1864,-in-8. >
- *Das vorrbmische Dacien*, Wien, 1864, in-8.
- *JJacier und Romanen*. Wien, 18,66, in-8.
- *Romänische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871.
- *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romänischen*, Wien, 1865..
- ROGET DE BELLOGUET, *Ethnogenie gauloise: glossaire gaulois, types gaulois, le genie gaulois*, Paris, 1858-68, 3 tom. in-8.
- DR. ROMER **FLORIS**, *Műregeszei Kalauz külbnsiekintettel Magyarországya bskori muregei* (Manual de Archeologie), Pest, 1866.
- *De antiquis rebus aureis in Hungaria et Transylvania reperlis*, in *PuMicationes Archaeologicae Academiae Scientiarum Hungaricae*, tom, V, Pest., 1865 .
- ROSA, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jen'seits der Danubius wohnen*, Pest., 1808, tradusă românește sub titlul: *Observări despre românii de dincolo de Dunăre*, trad. de Sergiu Hagiadi, Craiova, 1867.
- FRED. DE ROUGEMONT, *Vage du Bronze ou les Semites en Occident, materiaux pour s'occuper de la riiisloire de la haute antiquite*, Paris, 1866 : — trad. germ. Gutersloh, 1869.
- DR. E. RUCKERT, *Ilie Pfahlbauten und Vblkerschichten Ost-europa's, besonders der Dobrudscha*, Wurzburg, 1869, in-8.

¹⁸ Yezi despre Al. Popoviçi un articol de d. Kogălnieeanu, *Arheologia românească*, tom. I, Iași, 1841 și 1860, precum și ziarul *Trompeta Căminului* din 1870.

¹⁹ Această reproducțiune este importantă mai ales pentru lianța de monumente antice ce conține în facsimile.

²⁰ De același autor se află numeroși articoli asupra anticității monumentelor romane și barbare din Ungaria și din Transilvania în *publicațiunile arheologice ale Academiei de Științe Ungare*.

- ED. V. SACKEN, *Leitfaden zur Kunde des heidnischen Alterthums mit Beziehung auf die oeserreichischen Länder*, Wien, 1865, in-8.
— *Das Grabfeld von Hallstatt in Oberösterreich und dessen Alterthümer*, Wien, 1868.
- 5 P. J. SCHAFFARIK, *Slawische Alterthümer, deutsch von Moriz v. Aerenfeld*, Leipzig, 1843—44, 2 tom. in-8.
A. L. SCHLOZER, *Allgemeine nordische Geschichte*, Halle, 1771, in-4.
K. de SCHLOZER, *Les premiers habitants de la Russie: Finnois, Slaves, Scythes et Grecs*, Paris, 1846, in-8.
- 10 WILH. SCHMIDT, *Die Gelen und Daken, ein historischer Versuch*, in *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, neue Folge, IV tom., Kronstadt, 1859.
— *Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Rumänen Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1866, in-8.
ARTH. und ALB. SCHOTT, *Walachische Märchen*, Tübingen, 1843, in-8.
- 15 J. C. SCHULLER, *Siebenbürgen vor Herodot und in dessen Zeitalter*, in *Archiv für Kunde osterr. Geschichtsquellen*, tom. XIV, Wien.
— *Zur Frage über den Ursprung der Rumänen und ihrer Sprache*, Hermannstadt, 1855, in-8.
— *Ueber eine merkwürdige Volkssage der Rumänen*, Hermannstadt, 1857, in-8.
— *Romänische Volkslieder*, metrisch übersetzt und erläutert, Hermannstadt, 1859, in-16.
- 20 — *Kloster Argisch, eine romänische Volkssage*, Hermannstadt, 1858, in-8.
— *Kolinda, eine Studie über romänische Weihnachtslieder*, Hermannstadt, 1860, in-8.
— *Argumentorum pro latinitate linguae valachicae seu rumanae epicrisis*, Cibini, 1831, in-8.
— *Entwicklung der wichtigsten Grundsätze für die Erforschung der romänischen Sprache*, in *Archiv des Vereins*, t. 1, Hermannstadt.
- 25 SCHWENCK (KONRAD), *Mythologie der Griechen, Romer, etc.*, Frankfurt am Main, 1855, 7 tom. in-8.
I. SEIDL und KENNER, *Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der dsierreichischen Monarchie*, o serie de articoli, publicați de Academia Științelor din Viena in curs de mai mulți ani.
- 30 SENKOWSKI, O. I., *Primięczania k Herodotovu opisaniu Skithii* (Notițe asupra descrierii Scitiei^A in Herodot), in ziarul rusesc *Biblioteka dlia cztenia*, t. XXVII.
SEIVERT (JOHANNES), *Inscriptiones monumentorum romanorum in Dacia mediterranea*, Viena, 1772. ,
G. SEULESCU, felurite indicațiuni arheologice răspindite într-o Călătorie la Galați, publicată in ziarul *Buciumul* din București, 1862.
- 35 — *Monete daciane, romane proprie, romano-bizantine și moldo-române, culese și înorînduite, în Albina românească*, gazetă din Iași.
JOH. SEVERINI, *Pannonia veterum monumentis illustrata, cum Dacia tibiscana*, Posonii, 1770, in-8.
- 40 K. SIMROCK, *Handbuch der deutschen Mythologie, mit Einschluss der nordischen*, Bonn, 1864, in-8.
GEORGIU ȘINCAI DE ȘINCA, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, Iași, 1853, 3 tom. in-4.
KARL SPRUNER, *Atlas antiquus*, ed. Th. Menke, Gotha, 1865, fol. (tab. XXIII).
- 45 STATIUS P. PAPINIUS, *Opera quae exstant*, ed. Fr. Duebner (in colecțiunea *Panckoucke*), Paris, 1837, in-8.
STEPHANUS BYZANTINUS, *Quae supersunt*, gr. ed. G. Dindorf, Lipsiae, 1825, 4 tom.
STRABO, *Rerum geographicarum libri XVII*, gr. ed. Coray, Paris, 1815—19, 5 tom. in-4.
— trad. franc. par *De la Porte du Theil, Coray et Letronne*, Paris, 1803—19, 5 tom. in-4.
- 50 — ed. gr.-laL C. Müller et F. Dübner, Paris (Didot), 1853, 1 tom. in-8 maj.
I. G. STRITTER, *Memoriae populorum, olim ad Danubium etc. incolentium*, Petropoli, 1771—79 6 tom. in-4.
SUIDAS, *Lexicon*, gr. et lat. ed. G. Bernhardy, Halle, 1834—45, 2 tom. in-4.
FR. JOS. SULTZER, *Geschichte des trdnalpinischen Daciens*, Wien, 1781—1782, 3 tom. in-8.
- 55 SUROWIECKI, *Sledzenia poczatku narodow Slowianskich*, in *Rocznik Towarzystwa Warszawskiego*, t. XVII.
GEORG. SYNCELLIUS, *Chronographia*, gr. et lat. ed. J. Goar, Paris, 1652, fol., din *Bgzantinae historiae scriptores*.
— ed. G. Dindorf, Bonnae, 1829, 2 tom. in-8.
- TACITUS GAL CORNEL., *Opera*, ed. Io. Casp. Orellius, Turici, 1846, 2 tom. in-8.
— avec trad. franc. par. J. L. Burnouf, Paris, 1833, 6 tom. in-8.
TIMON (S), *Disceptationes de Dacia, additamentum ad Imagines Hungariae*, Cassovia, 1734 in-16.
AMEDEE THIERRY, *Histoire des Gaulois*, Paris, 1857, 2 tom. in-8.
— *Histoire d'Attila et de ses successeurs*, Paris, 1856, 2 tom. in-8.
- THUCYDIDIS *De bello Peloponnesiaco libri VIII.*, ed. gr.-lat. E. Fr. Poppo, Lipsiae, 1821—40, XI tom. in-8.
THL'NMANN JOHANN, *Untersuchungen über die Geschichte der osllichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774.
TILLEMONT, *Histoire des Empereurs, et autres princes qui ont regne les six^v premiers siecles de VEglise*, Paris et Bruxelles, 1690—1738, 5 tom. in-4,
TOPPELTINUS (LAURENTIUS), *Origines et occasus Transilvanorum seu erutae nationum Transilvaniae*, Lugduni, 1669.
FREDERIC TROYON, *Monuments de Vantiquile dans VEurope Barbare*, Lausanne, 1866.
TORMA (KAROLY), mai mulți articoli in limba maghiară asupra anticităților Daciei in *Analiza Asociațiunii Muzeului Transilvan*, Cluș, 1859—61, 1861—63, 1864—65, precum și in *Publicaciones Archaeologicae Academiae Scientiarum Hungaricae*, Pest, tom. III, 1863—65, V, 1865; VII, 1866.
- K. TYSZKIEWICZ, *O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej* (despre mobilele din Lituania și Rutenia), Berlin, 1868, in-8.

U

- F. A. UCKERT, *Skylhien und das Land der Geten oder Daker nach den Ansichten der Griechen und Romer dargestellt*, Weimar, 1846, in-8.
EDUARD UTTECH, *De Traiani expeditionibus adversus Dacos*, Berolini, 1841.

V

- J. A. VAILLANT, *La Românie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Vallaques et Moldaves, resumes sous le nom de Românie*, Paris, 1844, 3 voi. in-8.
VALERIUS FLACCUS, *Argonauticorum libri VIII.*, ed. I. A. Wagner, Gottingae, 1821—22, 2 tom. in-8.
JOS. VASS, *Transilvania sub domnirea românilor*, manual de arheologie locală, in limba maghiară, Cluș, 1863.
VENANTIUS FORTUNATUS, *Hodoeporicon*, impreună cu Ausonius, ed. L. Tross, Haerlem, 1824, in-8.
SEXTUS AURELIUS VICTOR, *Historia romana*, ed. Ed. Fr. Schroeler, Lipsiae, 1829—30, 2 tom. in-8.
A. VIQUESNEL, *Recherches historiques sur quelques points de Vhistoire generale des peuples Slaves et de leurs voisins les Turcs et les Finnois*, Paris, 1869, in-4.
— *Coup d'oeil sur quelques points de Vhistoire generale des peuples Slaves*, Paris, 1870.
- W
WIETERSHEIM, *Geschichte der Völkerwanderung*, Leipzig, 1858—64, 2 tom.
T. v. WOLANSKI, *Briefe über slawische Alterthümer*, Gnesen, 1846—47, 2 părți in-4.

X

- XENOPHONTIS ATHENAEI *quae exstant*, ed. gr.-lat. I. G. Schneider, Lipsiae, 1790—91, 2 tom. in-8.
— ed. Dübner, Paris (Didot), 1839, in-8.

SUPLEMENT

Jan. 16—kân 1369. •

(Bukiirest' Strada Bozelor, Izvor)

—, WeltoescKcMe (G u t r i e - G ^ ^ ^ in ^

Uram!

Dec. 8-iki becses levelere igen sokâig kestem feleletemmel es koszonetemmel az abban foglalt gyonyoru rajzert. E kesedeiem megvallom, annal kevesbbe bocsâthatd meg, miutân az erdekes tárgy, melyet kegyed szives volt velem megismertetni, az utobbi idoben majdnem kizârolag foglalkodtatott.

Az okorfejii kis aranygyiurut bsszehasonlîtâm az I. Chiiderik sirjában leit hasonnemu diszitmenynyel es iparkodvân e ket emleket magyarâzni több hasonlo. kevesbe draga anyag mii segitsegevel, melyek Normandiában (abbe Cochet), Lorraineben (Simon Victor), Svâjczban (Bonstetten) es Româniában (egy kiadatlan példány a bukuresti muzeumban) talâltattak. -7- En e tárgyakrdl egy kis ertekezest irtam, melyet e napokban szândekezom Pârisba kuldeni; s hogyha ez ertekezese a kulfoldi regeszek erdeket nemileg meg fogja nyerni, akkor nagyreszt nrasâgod szivessegenek fogom ez eletetelt koszonhetni. Az erdelyi gyuriit illetoTeg, annak eredetere nezve nem birtam ertekezeseemben rola többet mondani, mint a mit nrasâgod szives volt leveleben velem roviden tudatni; egy honfitârsam azonban emlekszik, hogy 6 a nevezett gyuriit meg 1849-ben Kolosvârt látta, es hozzâ teszi : hogy annak tulajdonosa (gr. Eszterházy-e vagy mas valaki ? arra mar nem emlekszik tisztân) Vitez Mihály fejedelem (1593— 1601) nemzeti hosiink egy hiteles kardjával birt. Vajjon mi törtent e fegyverrel, melynek megszerzese nemzeti muzeumunk számára fofontosságii volna, nem tudom. Ha nrasâgod kepes ez irânt nemi folvilâgositást szerezni, igen nagy halara kotelez.

Vegre hogyha megengecli, meg bovebben fogok szivessegevel esszomszed hazâink Pannonia es Dacia regisegeire vonatkozó sokfele es ritka ismereteivel elni. Sajnos, hogy nagy reszea regeszeti mtiveknek, melyek most Magyarországbn s különösen kegyed befolyása mellett megjelennek, csakis magyar nyelven adatnak ki. En semmi koriilmeny. kozt nem rohatom meg a nemzeti onerziitet, hanem ugy hiszem ez esetben nem szenvedne csorbât, ha egyuttal a magyar kiadással a pešti akademia kiadványai mas âtlalánosabban elterjedt nyelven is u. m. latin, frenezia vagy nemet nyelven kozrebocsâttatnânak. A kdltsegek, melyeket ez okozna, könnyen volnânak e kiadás árának folemelese által fodozhetok, s vegre is azon vegtelen nyeresegert hajtânâ e kiadás, hogy általa az egész muvelt viiâg folyton tudomással birhatna Magyarország tudományos haladásáról. Erosen hiszem, hogy nem magam egyedul erzem e szikseget, midon a kiadványokat diszito erdekes rajzokat szemlelem s különösen midon az alâjuk irt magyarâzó szavakat olvasom.

Daczara magyar nyelvbeli járâtiansâgomnak s âmbâr naiunk igen nehezen talâlni egyeneket, kik képesek volnânak a regeszeti cikkeket lefordítani, megis igen lekoteleznem engem nrasâgod, ha pešti konyvárusânâl számomra az „Archaeologiai kozlemenyek a hazai mtiemiekek ismeretenek elomozdítására” stb. czimti kiadványok tokeiete^ sorozatât megrendelni sziveskednek. En iparkodni fogok azokbol ieheto iegnagyobb hasznót meríteni; valamint a Magyarországon megjelent s ez oraszâg, de különösen Erdeiy regisegeire vonatkozó minden muvek megktildeset kerem.

En jelenleg igen behatoan foglalkozom mindazon tenyekkel s emlekkekkel. melyek a dák vallás romai s a romaiak elotti korâra vonatkoznak. A bukuresti regiseggyijtemenyek nekem ez irányban több igen erdekes példányt szolgáltattak s en ezekhez szeretnem mindazt hozzácsatolni, mi hasonnemut az erdelyi romai regisegtârak felmutatnak. Ezert en râm nezve igen fontos, hogy megtudjam, vajjon mivelett gr. Kemeny Jozsef erdekes gerendi regiseggyujtemenye? Gyakran hallottam, hogy nagy resze az 1849—iki polgârhâboruban a siralmas roriân-magyar kiizdelmek kozott elveszett.— Quod Dii omen avertant.! Mint monddák Ackner es Miiller nrak (Die romischen Inschriften in Dacien) a Kemeny-fele gyujtemeny több regeszeti becsii darajba a kolosvári muzeumban egybegyujtve vagon. En e városban nem ismerek senkit sem es nem is tudom hogy regeszeti kerdesekben kihez fordulhatiiek sikerrel.

Urasâgod minden esetre jobban ismeri a helyi viszonyokat mint en, es azert igen lekoteleznem, ha szives volna engem egy odavaló szakierfivai megismertetni. Râm nezve iegnagyobb

fontossággal bírna az, hogy liegtudjam vajrm a Neigebauer (Dacien pag. 208 es 209) által 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60 es 78. számok alatt es mas irok által tolemlített emlekek találhatdk-e a kolosvári muzeumban avagy másutt, s hogy ez esetben nem kaphatnám-e pontos leírásaikat s ha lehetséges, rajzaikat vagy fenykepeiket. Ha uraságod az említett helyeket Neugebauer muveben megsemléli es a ket rajzzal; egybehasonlítja, melyet e levelemiez meilektem, meg fogja itelhetni mostani tanulmányaim természetet. Ezek eddig csak országaink 5 dák-romai lakói kozt leginkább elterjedt vallások nyomaira vezettek engem, a mely kultúrákban a legtisztább gorog es romai vallás nemely pontjaival egyesülnek a legvegso kelet jellemvonásai, valamint oly vallási symbolikai elemek, melyekrol azt tartom, hogy a tudos 10 világ előtt ismaretlenek, vagy legalább meg fejtelenek.

Ámbár attoi tarfok, liogy leveletn ho>zsza kegyedet untatni fogja, megis azon nem onerdekelkiili remeny fejeban, liogy talan uraságod ujabb világosságot hozand azon homályteljes kerdesekbe, melyeket eti taaulmáiiyozok, itt néhány rovid szavakban fogom dsszefoglalni kutatásaim eredményeit, mik oly sajtáságos jellemzo istenségekre vonatkoznak, melyek kiilonosb 15 tiszteletben reszesültek Dáciában.

Ezek így hiszem majdnem mind oly istenségek, melyek nem kerültek Román át az Ister partjaihoz ; sot valoszimi, hogy a romai legiok es gyarmatosok Dáciában valo letiepedésiikkor néhányat ott letek s azokat az ovilág urait jellemzo áhasonitási tigyességgel azonnal át is vettek.

20 Eu azt tartom, hogy a hajdani dák-romai vallás hátramaradt emlekeit negy fo -csoportra lehet folosztani, melyek egymásra neze nem csak viszonzásban állanak, hanem inkább nemelykor el sem ktildnozhatok egymástol.

1. Elso helyre a Mithras tiszteletbeli emlekeket helyezem, melyek mint feldombormuvek es votivfeliratok a Kárpátok mindket lejtőjen nagy számban találtaknak. Valamennyi a fiatal 25 isten által megfajtott bika áldoztat ábrázolja, az isten keleti vagy dák oltozetben állittatik elo s koriilveszik 6t az ázsiai kultus jámlekai: a felkelo es lenyugvo nap, a hold, a „boni pueri Phosphori”, a hoilo vagy a bagoly, a skorpio, a kigyó, a kutya stb. De ez irányban a regesztet már Lajard es elodjeinek munkálkodása folytán nagy haladást tett.

2. Ezután következik Diana—Artemis—Hecate, a háromalaku istenno, melynek eloállitását nagyszámu miiveszies vagy kevesbe miiveszies emleken szinten birjuk.

30 A tobbi kozt Bukurestben is van e hármas istennonek egy kis feldombormuve, melynek durva de egyszersmind, modoros miiveszete a regi muveszet csak igen keso korába tehető.

Ezen thrák es syriai származásu istenségek tiszteletet is világosságba helyezik a regi mythologia irdl

35 3. Az emlekek harmadik csoportja kiilonosen csak Dáciában honos kultusra látszik utalni, ezert ama kepek által foltiintetett események hiedelmek es jelkepek sokkal homályosabbak.

E csoportlioz tartoznak a feldombormuvek, a bronz-vagy olom-lemezek es medaillonok, melyeken ket lovas kivehető, kik fejukon a prhj^giai vagy dák sapkával, vállaikon a kiterjesztett kdpenynyel (chlamyssal) egymással szemben állnak. Koztiik egy háromláb (tripos) 40 áll, melyen rendezen egy hal fekszik.

E fölött egy oltozott asszony mellszobra van, mellette a felhold egyfelol, a fenylo nap másfelol látható,

Az egyik vagy mind a ket lovas Iova alatt hever egész hosszszában egy emberi test. Ez alakokhoz, melyek majdnem minden e csoporthoz tartozo emlekeken elofordulnak, neha 45 mint járulek kerülnek u.n. Phosphori, befátyolozott áldozdk vagy áldozonok, áldozoedenyek, idegenszeru jelek es kulonfele állatok : a tobbi kozt a kigyó, delphin, skorpio, hold stb.

En negy ilynemu emieket ismerek Bukurestben es ide melleklem az egyiknek korajzát, mely azonban nincs sem legjobb karban, sem nem a legtokeretesebb. Hiányzik rajta a háromláb es a hai, hanem ennek talan csak a lemez kopottsága az oka. En Neugebauerban (Dacien 50 p. 208) is néhány hasonlo feldombormii leírását találtam, melyeknek rajzait, vagy legalább reszletesb leírását szeretnem birni, ha egyáltalában ama darabok meg Kolosvártt, Thordáu vagy Gerenden leteznek.

Tartoznak-e ezek is a Mithras tisztelethez mint néhány a fojelenetet koriilvevo járulek elhíthetne a vizsgálóval? De hiszen hiányzik a bika, mely ama tiszteletnek lenyeges pontja es 55 egyebkent mily nevet adjunk ama ket lovasnak? minot amaz istennonek, mely oket elválasztja saz oltár fole hajol? Mit jelentsen a háromláb fble helyezett hal?

E jelenetben van valami, a mi semmi ismert vallásnak nem sajátja, meglehet, hogy egy egészen helybeli kultusnak tulajdonitando az, melyet a romai gyarmatosok Dacia oslakoiit&l 60 általvettek. Ha ilynemu emlekek már kezei alá kerültek akár a pești muzeumban, akár máshol, s ha a kegyed ligyelmet magukra vonták, igen nagy szolgálatot tenne nekem uraságod, ha azokat velem megismertetne s azokrdl velemenyet velem kozsiene.

4. Vegre egyiive tartozonak velem Erdelyben, a Bánságban s Oláhországban talált néhány egyiptiai, phoeniciai es syriai istenségeket ábrázold alakokat, melyek mind a gnostikai hiedelmekhez látszanak szítani.

65 Grisellini „Temesvarer Banat” czimu mávenek VII-dik tábláján Anubisnak egy szoborkáját es. isiset állítja elenk, melyek kiválóan a romai miiveszetre emlekeztetnek ; magara is

e ievекmliez melleklfm egy sajtáságos aiak másclatát, cz nem rr.&s mint a Keigcbsuer (Dacie 209 1.78 sz.) említett alak. Hozzá lehet csatolni az u.n. abrasaxcoknak nagy számát, melyek mutatják, hogy a vvcocri^ elvei menynyire elváltak terjedve Dacia lakoi kozt. En igen hajland vagyok hinni, hogy a mi crszágainkban sokkal bevesebb kii2dejn et kejjet a keresztény vallásnak a pogányság ez utoiso phásisával szcn bcn kiállnia, mint nyugatcn ; n ely kilzdekml talaitartott a szlávoknak az also Duna partjain valo vegleges lelelepedesokig. Valcban az ^s keresztényeseg nyomai nálunk sokkal gyerebbek, mint a gnostikai biedeimek maradványai e azon néhány adatck, melyek a keresztényse&ncnk Dáciáta vaio bhczatalára vcnatkoznak inkább a barbar nepek (a gdtbok, TJlfias, a szlávck, Cvrill ts Methccins által) mint a rcroagymarmat ok megteritesere vonatkoznak.

H ogy vegre az elmondottakat rovidcn egjiefoglaljrm : en iity hisrem, liogy az általam eppen megjelolt negy jeipont segitsegevel lebetsegesse fog válni a pag&ni*n.rs Dáciában valo törtetenek megírása ; e vegre mindenekelőtt M kell fejteni, liegy ireiuijiyiie talottak a Getá esDákok vallási ekmei aremai gyaimatcsokra, ezután cela kell trcrtedni, hogy sz ciszágainkban leit emlekek segitsegevel kimutassuk a kulcnlczo átalakuJásckat, n^ehék(n Dacia legc^zo^incvavilása a helybeli hagyományok s a kektrcil ide került vallási vezetek fcefolyása alatt keresztment egészen azon határpontig, miden nem csekeiy ktizdejmek uelkiil Chri^tus g^c^zedelmeskedvaliása el61 eltunt.

Uraságod tucija, hogy mily nagy jelcnU^segtiek tn.az emlekek ciy ihnemu munká nezeve. Eddig szerencsetknsegtinkre a mi videkeiik ehbeli (mk^kei ke^isl:ie ne-Hattak i^igyekre: a melyek napfenyre kerültek, nem jottek nyilvancsságia, si gy nir.cierek is n et n ag^arázv "En ugy hiszem, hogy ezen hiánycn a menynyire lehet, segíteni uraságcd kotckssége es na szerencsenek tartem, hogy aikalmam van kellokg meltányolni ezen n.ely trelcn,ányt ts v^ehet len szolgálatkeszseget, meiylyel uraságod e czel valcsitásáhcz log. E ket czJm alatt teszmfelsorolt kerdeseket, iijenium es u^crr?n tccsrr.atot kei^e alkalm^trk.kedáscn-trt ezen cz erdekeben, irely ntán mirciketctn toieksznk, de vajmi egjciilctkn ercTkkel is eszkozokkal.

Odobesco Sándor.

INTERESELE ARHEOLOGICE ALE PANNONTB ŞI A L E DACIE

16 ianuarie, 1869

(Bucureşti, strada Kozelor, Izvor)

Domnule,

Răspunsul meu la scrisoarea dumneavoastră din 8 decembrie a întirziat destul mult, ca şi mulţumirile pentru excelentul desen pe care-l cuprindea. Această întirziere e cu atît mai greu de iertat, cu cît interesantul obiect pe care aţi binevoit să mi-l face cunoscut m-a preocupat aproape în exclusivitate în ultima vreme.

Am comparat micul inel de aur eu cap de bou eu bijuteria similară găsită în moimtul lui Childeric I şi m-am străduit să explic cele două antichităţi eu ajutorul mai mult obiecte, făcute din material mai puţin preţios, care au fost descoperite în Nonnandia (a Cochet), în Lcrraine (Simen Victor), în Elveţia (Eenstetten) şi în Remania (un exempl nepublicat din muzeul bucureştean). Am scris un mic studiu despre aceste obiecte, pe c intenţionez să-l trimit la Paris în zilele acestea ; iar dacă acest studiu va clştiğa atenţia ar legilor străini, o voi datora în mare parte solicitudinii dumneavoastră.

in ceea ce priveşte inelul din Transilvania, n-am putut să spun mai multe decit c ce aţi binevoit să-mi comunicaţi în scrisoarea dumneavoastră ; un compatriot ai meu

primitiv sînt mai puține decît urmele cultelor gnostice și acele cîteva date care se referă la introducerea creștinismului în Dacia privesc mai degrabă creștinarea popoarelor barbare (goții — Uifilas, slavii — Chirii și Metodiu) decît pe cea a coloniilor romane.

Pentru a rezuma pe scurt cele spuse, cred că, cu ajutorul celor patru repere indicate de mine, se va putea scrie istoria păgînismului din Dacia; pentru aceasta trebuie stabilit ce influență au avut elementele religioase gete și dacice asupra coloniștilor romani, apoi trebuie să ne străduim să arătăm diferitele mutații suferite de religia cuceritorilor Daciei sub influența tradițiilor locale și a credințelor religioase venite din răsărit, pînă cînd, nu fără lupte aprige, a dispărut în fața religiei victorioase a lui Hristos.

Domnia voastră știe cit de importante sînt acele antichități pentru o astfel de cercetare. Din nefericire, monumentele referitoare la aceasta au preocupat mai puțin, iar cele descoperite n-au fost publicate și astfel nu sînt lămurite. Cred că domnia voastră trebuie să suplinească această carență, pe cit este posibil și consider că este o șansă deosebită pentru mine să ara ocazia să pot aprecia știința adincă și solicitudinea cu care domnia voastră va începe îndeplinirea acestui țel. în baza acestor două trăsături, vă adresez întrebările de mai sus, cerindu-vă iertare în mod repetat pentru că vă inoportunei în interesul aceluia scop pentru care atîndoi ne străduim, dar cu forțe și mijloace deloc egale.

Al.-Odobescu

COMENTARIU ȘI NOTE

DESPRE UN VAS DE LUT CU NUMELE LUI DECEBAL

Notiță filologică

1. Articolul a apărut în ediție princeps în periodicul lui Hâsdeu *Columna lui Traian?* III, nr. 34 (144) din 1 decembrie 1872, p. 313—315. (= e).

Subtitlul precizează: *Notă archeologică de A. I. Odobescu, membru al Societății Academice Române și Comitatului Archeologie din București. Cu o stampă cromolitografică.* în anul următor apare în Tipografia Curtii (Lucrătorii Asociați) — acolo unde se tipărea și revista condusă de către Hâsdeu — un extras în broșură, care înseamnă, de fapt, retipărirea textului inițial, cu modificări și adăugiri însă (= ex). Dintre acestea, diferențele relevante au fost consemnate în aparatul critic al prezentei ediții. O serie de alte deosebiri marchează apariția — e drept, sporadică, uneori — a unor forme noi (ex), față de cele consacrate (e) :

e	ex
adesea	adese
cari	care
cătră	către
dară	dar
ni	ne

Dintre aceste forme, doar *către* și *ne* apar constant în ex. Transformarea lui *cătră* în *către* 5-a putut datora dorinței de a evita grafemul *ă*; aceeași explicație se poate da și pentru înlocuirea lui *după* din e (care, în plus, putea fi și resimțit ca muntenism) cu *dupe* (ex).

2. Cîteva observații se pot face și în privința elementului neologic. La nivel fonetic se constată o preferință pentru modelul francez în ansamblul influențelor ievo-latine (*reliev-ei relief* — ex), iar la nivel morfologic, inovații izolate care înlocuiesc, în ex, desinențele promovate de e în spiritul limbii latine: *aprile, figure, îndoiele, linie, provincie* — *ejaprilie, linii, provincii* — ex.

3. Ambele ediții au frecvente greșeli de tipar, privind mai ales folosirea semnelor diacritice, puțin familiare — nu încapă nici o îndoială — tipografilor, poate și din pricina etimologismului marcat al sistemului grafic utilizat. Unele greșeli sînt comune celor două ediții (*remășițele*, deși, în alt loc, *rămășițelor* sau *cu toate însă*, pasaj care a făcut necesară intervenția editorului: *cu toate {acestea} însă*), altele apar în e sau în ex :

anaghiptele — e / *anaghipte* — ex; *se adresă* — e / *se adresa* ~ ex; *episode* — e / *episode* — ex; *essecutată* — e / *esecutată* — ex; *lance* — e / *lance* — ex; *lămuritu* — e, exemple în care *a* sau *ă* sînt înlocuite prin inadvertență cu *d*. Același tip de greșeală se găsește în *mângâiam* — ex, pentru *mângâiam*. Ambiguitatea echivalențelor *[[ă]* se putea reda grafic prin *ă* sau *e*) duce în mici deosebiri de sistem: *artă* — e / *arte* — ex; *răslătat* — e / *reslătai* — ex, *trebuia* — e / *irebue* — ex.

4. Spre deosebire de e, în ex nu este folosit, de regală, grafemul *J*. Acesta apare, totuși, din nebăgare de seamă, sub influența lui e, ducînd la apariția unor dublete: *in / in*; *imputare / imputare*; *înainte / dinaintea*, unificate la *i*.

5. Ga text de bază l-am ales, pentru ediția prezentă, pe cel din ex, întrucît este ulterior lui e, prezintă completări adeseori în note și chiar în text, precum și modificări stilistice, iar limba este mai apropiată de cea literară actuală, datorită renunțării la unele particularități promovate de periodic.

Comentariu de arheologie

Vasul reconstituit din fragmentele descoperite în 1868 la Blain a devenit cunoscut lumii științifice prin comunicările lui J. de Witte și A. de Longperier (*Bulletin de la Societate des Antiquaires de France*, 1870, p. 118—121; notă complementară, *ibidem*, 1872, p. 84). Este un exemplar emisferic, care reprezintă o varietate a tipului Dragendorff 37 (J. Deehelette, *Les vases ceramiques ornes de la Gaule romaine*, Paris, 1904, I, p. 215 și fig. 126; tipul 37 este unul din cele 55 identificate de H. Dragendorff, *Terra sigillata*, în *Bonner Jahrbucher*, 96—97, 1895, p. 18 sqq.). Scenele figurate pe vas și, mai cu seamă, legenda explicativă — vătămată și compusă într-o latină incorectă — au pus de-a lungul timpului la grea încercare pe învățați: Hirsefeld, Froehner, Deehelette. Alexandru Odobescu a luat cunoștință la puțin timp după descoperire de existența vasului de la Wilhelm Froehner, cu care întreținea relații de colaborare. Studiul de față reprezintă punctul său de vedere; fără a propune o lectură nouă a inscripției, Odobescu înlătură unele neajunsuri ale lecturii propuse de J. de Witte și A. de Longperier.

Între timp, cunoștințele cu privire la ceramica *terra sigillata* îmbogățindu-se considerabil, chestiunea a fost abordată în primul rând pe baza analizei dintre vasul de la Blain și altele similare descoperite la Puzzoli (CIL X, 8056,3)¹ și Strasbourg². Toate aceste vase au fost produse — fapt demonstrat — la Graufesenque, important centru de producție de ceramică *terra sigillata* din Gallia de sud.

O lumină, pe cât de neașteptată, pe atât de revelatoare, au aruncat asupra problemelor ridicate de descoperirea de la Blain săpăturile efectuate la La Graufesenque de Alain Vernhet în anii 1979—1980 și comunicate de Michel Labrousse în revista românească *Apulum*³. Cu această ocazie s-a descoperit în 1979, între altele, un vas de același tip (Drag. 37) cu cel de la Blain (*Apulum*, 19, 1981, fig. 4, 5, 6 de la articolul lui M. Labrousse), prezentind două scene istorice paralele desemnate de inscripțiile DECIBALV și PARTV. Prima dintre cele două scene îl reprezintă pe Decebal nud sinucigindu-se cu o spadă scurtă dreaptă⁴ între un urs și un leu, ambii în poziție de atac. Scena constituie o temă de largă circulație în epocă, atita vreme cât se găsește figurată atât în marea artă oficială (Columna lui Traian), cât și în cea minoră, artizanală (stela lui Tiberius Claudius Maximus⁵, monedele și — după cum se vede — produsele ceramice de la La Graufesenque). În 1980 același A. Vernhet a descoperit un nou vas fragmentar cu numele lui Decebal (DEGIBALE-N...), fapt ce constituie un nou argument că toate vasele din această serie imortalizează episodul morții lui Decebal, ultimul rege dac. Făcându-se, în majoritatea cazurilor, referire și la victoriile — chiar dacă îndoielnice, oricum celebrate cu fast în epocă — împotriva părților (după cum o demonstrează titlul de PARTHICVS prezent în legendele vaselor), toate aceste piese se pot data după 116, cind Traian a preluat acest titlu⁶. Vasul din 1979 menționează și numele meșterului, L. Cosius, care pină la această excepțională descoperire fusese considerat ca activînd în epoca dinastiei Flavilor, deci cu o generație mai devreme.

¹ Bibliografie la CIL X, 10 013, 39; J. Deehelette, *Les vases ceramiques ornes de la Gaule jomaine*, Paris, 1904, voi. I, p. 214—216 și fig. 126.

² Acest vas a rămas, practic, necunoscut (Deehelette nu-l menționează atunci cind tratează problema vasului de la Blain).

³ Inedit (inv. 5 333 a); apud M. Labrousse, *Les potiers de la Graufesenque et la gloire de Trajan*, în *Apulum*, 19, 1981, p. 58, n. 16.

⁴ M. Labrousse, *op. cit.*, p. 57—63. Remarcăm, nu fără regret, că în acest studiu nu este amintită contribuția lui Odobescu. De altfel, studiul publicat în *Columna lui Traian*, fiind redactat în limba română, a fost, probabil, destul de slab cunoscut în cercurile științifice occidentale. Dintr-o scrisoare a lui Odobescu din 23 ian. 1886 (*Opere*, X, scris. 1091) rezultă că acesta ar fi trimis un extras la *Gazette archeologique* pentru a semnala editorilor publicației punctul său de vedere.

⁵ Este demn de remarcat că aici nu este reprezentată sabia scurtă a dacilor, *sica*, așa cum apare ea pe stela funerară a lui Tiberius Claudius Maximus descoperită în 1965 la Graminini, în Macedonia (M. Speidel, *Journal of Roman Studies*, 60, 1970, p. 142—153) și în scena CXLIV de pe Columna lui Traian (după clasificarea lui G. Gichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin, 1896—1900).

⁶ M. Speidel, *op. cit.*; idem, AMN, 7, 1970, p. 511—515 (cf. I. Glodariu, *Apulum*, 19, 1981, p. 51—55); Măria Alexandrescu Vianu, RESEE, 13, 1975, p. 595—598; N. Gostar, *Epigraphica. Travaux dedies au VIIe Congres d'epigraphie grecque et latine (Constantza, 9—15-septembre 1977)*, Bucarest, 1977, p. 79—98.

⁷ Mai precis, la 20 februarie 116, după fastele de la Ostia (cf. R. Hanslik, RE, suppl X, 1965, 1100).

Rezultă că olarii de la La Graufesenque, între care L. Cosius, au celebrat în producțiile lor gloria lui Traian, iar una din temele îndrăgite a fost victoria asupra dacilor sugerată de sinuciderea lui Decebal. Vasul de la Blain face parte din această serie și se referă — așa cum a susținut și Odobescu — la episodul final al luptei lui Decebal cu romanii⁸.

87/8* Armorica (formă contrasă pentru *Aremorica*, nume celtic provenind de la *are-mori — ad mare* sau *ante mare*), ținut de coastă în Gallia între Loara și Sena (Bretagne și Normandie). Vezi Caesar, *De Bello Gallico*, 5, 53; 7, 75; Plinius, *Naturalis historia*, 4, 105; *Eutropius*, 9, 21 etc.

87/8 Namneții (*Namnetae*), populație celtică de pe cursul inferior al Loarei (în antichitate Liger; Strabon, 4, 2,1) avînd centrul de reședință la Portus Namnetum sau Nemetus (azi Nantes). Aliații ai veneților împotriva lui Cezar (*Bell. Gali.*, 3, 9, 10), namneții sint supuși iar teritoriul lor înglobat în Gallia Lugdunensis.

87/9 Descoperirea, a avut loc, de fapt, în 1868, nu în 1870, cum indică, din greșeală și CiL XIII, 10 013, 39 (vezi M. Labrousse, *op. cit.*, p. 57).

87/9 Blain, orașel situat la c. 35 km nord-vest de Nantes. Pentru descoperirile de aici, în afară de lucrările citate de Odobescu în n. 1, vezi: J. Reveliere, *Bulletin de la Societate Archeologique de Nantes et du departement de la Loire-Inferieure*, 44, 1903[^] p. 161—203 și p. 1—VII; M. Petit, s.v. Blain, în *The Princeton Encyclopaedia of classical sites*, Princeton, 1976, p. 155. Vasul în discuție a fost găsit în curtea casei judecătorești de pace Bizeul, într-un bogat context de ceramică romană, printre care și *terra sigillata* din atelierele de la Lezoux (cf. J. Reveliere, *op. cit.*, p. 188—191).

87/13 Prin *terra sigillata* se desemnează în literatura' arheologică ceramica romană de lux cu pastă de calitate superioară (de culoare roșie-strălucitoare) și decorată cu figuri în relief obținute cu ajutorul tiparului. Termenul modern provine de la *sigillum*, sigiliul care se afla în baza confecționării tiparelor, și nu, așa cum susține Odobescu, „din cauza asemănării sale cu ceara roșie de sigiliu”. Într-un sens mai larg al cuvîntului, ceramica *terra sigillata* cuprinde și forme fără decor (trăsătura comună constituind-o doar calitatea superioară a pastei și pelicula roșie lucioasă), așa-numita ceramică *sigillee lisse* sau *unie*, precum și vasele realizate în „tehnica barbotinei”. Originile acestei producții se plasează în zona mediteraneană estică, îndeosebi în centrele din Samos și Pergam. Centre importante de *terra sigillata* au existat în Italia (Arretium), Gallia de sud (La Graufesenque, Montans, Banassac), centrală (Lezoux, Vicliy) și de est (Madeleine, Boucheporn, Rheinzaubern) etc. Pe teritoriul Daciei au fost identificate asemenea centre la Romula și Apulum. Pină acum au fost determinate 78 de tipuri vase *terra sigillata*. Vezi J. Garbsch, *Terra sigillata. Ein Weltreich im Spiegel seines Luxus*, schirsy Munchen, 1982.

87/23 *Paropsis* — farfurie, castron (din gr. *ρρπο^ic*); *lanx, lancis* = taler, tavă; *patera* = cupă plată și largă pentru sacrificii; *scutula* = tavă ovală; *catinnm* (și *catinus*) = vas adînc pentru fierțul sau servitul bucatelor, blid; *gabata* = strachină, castron (traduceri după G. Gușă, *Dicționar latin-român*, București, 1983).

87/23 Geanac — vas mare de pămînt smălțuit pe dinăuntru, în parte și pe dinafă (DA, I, 1940, s.v., cu diferite exemple).

87/30 Pornind de la afirmația lui Plinius (citată de Odobescu), arheologii au numit în mod convențional „ceramică sărmană” („samian ware”) o bună parte din producția *terra sigillata* fără decor produsă în zona Egee și a Mării Negre. Se disting două faze: Samiană (10 i.e.n. — 75 e.n.) și Samian A (75 e.n. — mijlocul sec. al II-lea e.n.). Vezi H. S. Robins, *The Athenian Agora pottery of the Roman period. Technology*, Princeton, 1959. Centrul de Arretium (Arezzo) a funcționat în epoca lui Augustus (c. 30 i.e.n. — 20 e.n.). Vezi Plinius, *Nat. hist.*, 35, 160; Marțial I, 54, 6; 14, 98, 1; Isidor, *Origines*, 20, 4. Cf. A. Oxe, H. Comfere, *Corpus vasorum arretinorum*, 1968; Gh. Goudineau, *La ceramique aretine*, 1968.

⁸ ... cum se observă, noile descoperiri au infirmat părerea regretatului Dumitru Tudor.

87/31 Surrentum, municipiu roman în Campania, pe coasta de sud a golfului Napoli (Strab., 5, 247; PtoL, 3, 1, 7; *Tabula Peutingeriana*, 6, 5; Cassius Dio, 52, 43, 2),...azi Sorrento. Aici, ca și la Asta și Ppllentia, s-au descoperit multe vase și fragmente de *terra sigillata*.

87/32 Saguntum, oraș în provincia Hispania Tarraconensis. Ocuparea lui de către Hannibal a declanșat cel de-al doilea război punic. în epoca romană orașul a devenit un înfloritor centru economic și cultural (clădiri monumentale, c. 225 de inscripții etc). A fost un important centru de producție de ceramică *terra sigillata*.

87/32 Centrele producind ceramica numită convențional „pergameniană” au fost active în anii 150—50 î.e.n. Vezi J. Schäfer, *Hellenistische Keramik aus Pergamon*, 1968.

88/1, La ora actuală se folosește mai mult denumirea de *Eastern Sigillata (Ostsigillata)*.

90/3 Wilhelm Froehner (Frohner), arheolog de origine germană (1835—1926) stabilit în Franța, colaborator al lui Napoleon al III-lea, îndeosebi pe tărîm cultural. A activat la muzeul Luvru și a întemeiat o celebră colecție de antichități, care îi poartă numele, la Cabinetul de Medalii al Bibliotecii Naționale. Această vastă colecție suscită în primul rînd un interes epigrafic; importante inscripții care o constituie au fost publicate de Louis Robert, *Collection Froehner. I. Les inscriptions grecques*, Paris, 1936. Erudit de mare cuprindere, Froehner a fost apreciat în special pentru tratatul său consacrat medalioanelor din Imperiul roman. în 1863 a criticat de pe poziții destul de rigide cartea *Salambo* a lui Gustave Flaubert, declanșînd o polemică încheiată cu formula devenită celebră adresată de scriitorul lui Froehner: „Vous n'avez pas été cruel, mais léger”

90/6 Cartea lui W. Froehner, *La Colonne Trajane*, Paris, 1872 (citată de Odobescu în n. 7) este prima mare sinteză modernă dedicată acestui excepțional monument. Actualmente valoarea lucrării este însă complet depășită de noile interpretări date de C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, 4 voi., Berlin*.-1896—1900 și de savanții care au scris după el.

92/11i, Este vorba de arcul de triumf înălțat de Senat în cinstea lui Traian în 114 la Beneventum; acolo unde începea șoseaua construită de Traian ce ducea spre Brundisium. Opera, care ilustrează *gesta* optimului principe, folosește clișee iconografice caracteristice artei în epoca marelui împărat. Vezi Fr. Jos. Hassel, *Der Traiansbogen in Benevent, ein Bauwerk des römischen Senates*, Mainz, 1966; W. Gauer, *Zum Bildprogramm des Traiansbogens von Benevent*, în JDAI, 89, 1974, p. 308-335.

93/4. Numele corect, care apare pe monede, este *Regalianus*. Originea lui traco-dacă nu poate fi pusă la îndoială, însă apartenența lui la neamul lui Decebal poate fi și o invenție cu scopuri propagandistice sau o expresie a adulației celor din anturajul său. Cert este că, bazîndu-se pe legiunile de la Dunărea de Jos, a pornit în 260 e.n. cu armele împotriva lui Gallienus, împăratul roman, care îl suspecta de mai multă vreme (*Gallieno iam aniea suspectus, Historia Augusta, Tyranni triginta*, 10, S). A fost invins, apoi ucis de propriii susținători. Vezi A. Stein, RE, I A, 1914, 462-464; B. Saria, *Klio*, 30, 1936, p. 352-354; R. Gobl, *Denkschriften der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse*, 101, 1970; I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul Roman (în afara provinciei Dacia traiană)*, București, 1980, p. 57—58.

93/6 După cum au demonstrat cercetările ulterioare („mănușa” a fost aruncată prin articolele lui H. Dessau publicate în *Bermes*, 24, 1889, p. 337—392; 27, 1892, p. 561-605; 29, 1894, p. 393—416 aparute după data studiului lui Odobescu), *Historia Augusta* reprezintă un fals din sec. IV—V (aici părerile oscilează, în general, între date situate între 360 și 420) alcătuit de un singur autor (stilul este foarte unitar). Vezi pentru această chestiune Vladimir Iiiescu, *StCl*, 17, 1977, p. 167—177. în orice caz, numele celor șase autori, printre care și Trebellius PelliOj sint fictive.

93/9 Savaria (azi Szombathely, în Ungaria), colonie romană în Pannonia Superior întemeiată în 43 e.n., care cunoaște o perioadă de prosperitate mai ales sub Domițian (81—96 e.n.) și după distrugerea suferită în timpul războaielor marcomanice (168—180 e.n.). Aici s-a proclamat împărat roman în 193 e.n. africanul Septimius Severus.

93/11 Inscriptia a fost republicată în CIL III, 4 150 (anul 188) și L. Barkoczi, A. Mocsy, *Die romischen Inschriften Ungarns*, 1. Lieferung, Budapesta, 1972, nr. 22.

93/12 Savaria era colonie, nu municipiu (*supra*, n. 93/9).

93/15 *lyreu* este singura formă în care *ij* a fost redat *u*; forma *lthur* ne arată că aceasta era pronunțarea. Ea apare de altfel în cele mai multe pasaje din autorii antici care menționează această populație și regiunea locuită de ea. De asemenea, este relevantă forma din greacă: *ἸΤΟΥΠΟΚΤΟΙ* (M.C.).

93/16 Itureii, popor din Arabia supus de Marcus Antonius (Gass. Dio, 49, 41).

93/24 Inscriptia a fost reeditată în CIL III, sub numărul 4371. A fost descoperită lângă Arrabona (Raab), în Pannonia Superior. Iată textul inscripției restituit în această ediție:

BARGATHES
REGEBALI CF
EQ ALAE AVG
ITYRAEORVM CDO
MO ITYRAEVS #AN
XXV STIP CV CH CS CE
ZANIS DEC ET BAR
AMNA BELLABI CF
ET BRICBELVS FRATR
HEREDES POSIERVNT

Odobescu se întemeiază pe lectura lui Gruter, preluată și de Ackner și Miiller (vezi ia Odobescu, n. 15), citată în *lemma din* CIL, III, 4371, dar, pe bună dreptate, neadoptată. Inscriptia de față trebuie, deci, scoasă din cauză. Există însă altele, descoperite în diferite provincii, care menționează numele iui Decebal (exemple la I. I. Russu, *op. cit.*, p. 51—52).

93/31 în vremea în care scria Odobescu regele Durpaneus (Diurpaneus, Dorpaneus), despre care Iordanes (*Getica*, 76—77) spune că a purtat războaie cu Oppius Sabinus (85 e.n.), era identificat cu regele Decebal. La ora actuală predominantă este părerea conform căreia Diurpaneus ar fi de identificat cu Duras, despre care Cassius Dio scrie [*Excerpta Valesiana*, la 67, 6, 1] că ar fi lăsat de bună voie tronul lui Decebal (87—106 e.n.). Vezi H. Daicovicu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 101—102.

ANTICHITĂȚILE JUDEȚULUI ROMANAÎ

Notiță filologică

A. Edițiile.

1. Această monografie arheologică are ca punct de plecare un chestionar pe care Odobescu l-a redactat în anul 1870* și pe care l-a propus Departamentului Cultelor și Instrucțiunii Publice spre a fi difuzat în țară.

O ciornă a acestui chestionar se află în Arhiva Odobescu (BAR) sub cota III Acte 12 b (— C), împreună cu ciorna unei scrisori către ministerul departamentului amintit (III Acte 12 a)**. Probabil că a existat — într-o primă fază, cel puțin — un proiect de sondare a tuturor zonelor țării, după specificul fiecăreia, de vreme ce, tot în arhiva Odobescu, se găsește și un proiect de chestionar pregătit pentru Dobrogea, sub cota III Acte 12 c (— D).

* în legătură cu aceasta se poate face o apropiere cu un pasaj din scrisoarea nr. 145 (*Opere*, VIII), în care Odobescu își manifestă dorința de a completa *Notița* publicată despre arheologia românească.

** Textul scrisorii este următorul:

Domnule Ministru,

Sint mai mulți ani de cind mă ocup a aduna științe despre toate localitățile din țară care, prin clădiri existenți sau prin ruine sau chiar numai prin tradițiuni, pot avea un interes arheologic sau historic.

Numărul unor asemenea localități notate de mine spre a întocmi mai târziu o hartă arheologică a României este deja destul de însemnat; însă spre a ajunge la realizarea scopului ce mi-am propus, încă și mai mult rămâne de făcut. Experiința chiar mi-a dovedit că o asemenea lucrare este nerealizabilă cu mijloacele restrinse de care dispune un particular și din contra cred că ea se poate face cu mare înlesnire din inițiativa unei autorități publice.

Pe acest temei și sperind că și domnia-voastră, Domnule Ministru, veți recunoaște foloasele ce ar rezulta din adunarea în dosarele ministerului a unor asemenea științe, care ar forma ca o arhivă monumentale a antichităților României, pe aceste temeiuri, zic, cu onoare viu a vă propune ca să binevoiți a lua inițiativa unei asemenea lucrări care, executată în modul ce propun, se va face, cred, cu înlesnire și fără de cea mai mică cheltuială.

Alăturerez aci un proiect de *Cestionariu* sau *Izvoi* scris într-o limbă pe cit s-a putut mai popularie, carele tipărindu-se la tipografia statului în număr de mai multe mii exemplare s-ar putea împărți la tot personalul didactic ce este pus sub direcțiunea d-voastre, recomandându-se mai cu deosebire inspectorilor și revizorilor școlari de a aduna de prin comunele rurale științele cerute prin zisul chestionariu.

Răspunsurile care vor veni din toată părțile la nr. 12, intrunindu-se la un loc, vor constitui ca un cadastru arheologic al patriei noastre și vor servi atit ca indicațiuni pentru exporațiunile ce sînt d3 făcut, cit și ca baze primărie ia o clasificatiune științifică a monumentelor antice ce stau răspindite pe tărîmii României.

Interesul ce-mi inspiră aceste chestiuni ml indeamiă totdeodată, Domnule Ministru, a vă arăta că m-aș însărcina cu mulțumire a dirija publicarea chestionariului care face obiectul prezentei epistole, precum și a regoia, clasifica și a strămuta pe harta țării notițele coprinse

în răspunsurile care vor fi înapoiate de pe la comune și astfel a pregăti acea hartă care, odată terminată, se va putea publica întru folosul istoriei naționale.

Priimiți vă rog, D-le Ministru, considerația și săiut(ările ?) mele cordial(e)?.

D-sale...

Domnului Ministru Secretariu de Stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice

După publicare, acest chestionar a fost reluat în revista *Columna lui Traian*, sub titlul *Arheologie* (= t) ***.

2. Pe baza răspunsurilor primite din țară, Odobescu a putut întocmi două monografii arheologice regionale: cea a județului Dorohoi* și cea a județului Romanați. Aceasta din urmă a fost prezentată inițial drept comunicare în ședința din 20 septembrie 1877 a Academiei Române și tipărită în AAR, cu titlul *Notițe asupra unor anticuități din județul Romanați**. Această publicare constituie ediția princeps (= e). Ea conține textul și notele monografiei (30 de pagini), cărora autorul le-a adăugat numeroase anexe (143 de pagini), menite să întregască profilul arheologic al zonei în discuție, așa cum se contura prin informațiile — adesea naive, uneori hazlii — furnizate de raportorii citați în note.

3. La foarte puțină vreme după e — oricum în același an, 1878*, — apărea un extras din AAR (= ex), cuprinzind monografia cu anexele acesteia, cărora li se adăugase, de această dată, și *Cestionariul* care le prilejuise. O *Precuvințare* făcea istoricul demersului întreprins, justificându-i scopul și propunind jaloane pentru activitatea de mai târziu. În felul acesta ex este forma cea mai completă în care a apărut monografia arheologică a județului Romanați.

4. După nouă ani, în 1887, monografia este inclusă în *Scrieri literare și istorice*, unde ocupă paginile 407-482 din volumul al doilea (= s). Lipsesc din această reeditare piesele auxiliare, adică : *Precuvințarea*, *Cestionariul* și *Anexele*. Textul este revăzut de autor, în grabă totuși* ; ortografia este alta, ca și detaliile de limbă (morfologia neologismelor, în special, atestă efortul spre autohtonizare).

5. Tabloul edițiilor este așadar (pentru fiecare parte a monografiei) următorul :

1	<i>Precuvințare</i>	ex — text de bază
2	<i>Cestionariu</i>	C
		t
		ex — text de bază
3	<i>Text și Note</i>	e
		ex
		s — text de bază
4	<i>Anexe</i>	e
		ex — text de bază

6. Pentru fiecare parte componentă a monografiei au fost colționați toți martorii; diferențele de substanță sînt prezentate în aparatul critic. Compararea edițiilor permite formarea acestor concluzii:

a) după apariția lui e, zațurile au fost păstrate — la dorința autorului, probabil, care proiecta, eventual, un extras. Aceste zațuri au fost cele de pe care s-a scos ex; astfel se explică identitatea formatului, a corpului de literă, a așezării în pagină, precum și existența multor greșeli pe care ex le are în comun cu e. Mai trebuie adăugat că, în unele cazuri, ex prezintă un text corectat — probabil pe zațuri — față de e*. Corecturile privesc mai ales textul și notele monografiei; în ce privește anexele, acestea nu diferă aproape deloc în ex față de e, după cum a rezultat din amplele sondaje efectuate;

b) o a doua concluzie este că sursa lui s este, incontestabil, e; o dovedesc abaterile din e preluate în s, deși corectate în ex.

*** Vezi aparatul critic *ad locum*.

* Cf. nota 1 din c și ex: „Acest raport (despre monumentele din Dorohoi, n.n.) s-a publicat în *Monitorul oficial al României*, no. 152 din 13/25 iuliu 1871, de unde apoi l-au reprodus și alte ziare, precum *Românul*, *Trompeta Carpaților* și altele. İmi propun a-l edita din nou cu oarecare modifițiuni necesitate de constatări personali posteriori și de cîteva informațiuni suplimentarii, venite de pe la învățăorii sâtești”.

* *Analele Societatei Academice Române*, sesiunea anului 1877, tomul X, secțiunea II: memorii și notițe, București, Tipografia Societatei Academice Române, 1878. De tipărirea Analelor se îngrijea tot Odobescu, se pare; cf. *Opere*, VIII, nr. 414 și 415.

* Vezi *ibid.*, nr. 410, cu o scurtă caracterizare: „Je l'envoie aussi mon dernier volume pãru; ce n'est pas amusant; mais c'est peut-etre instructif pour ceux qui s'interessent à ce genre de choses”.

* Corespondența lui Odobescu este și de această dată o sursă precisă de informații privind febrilitatea cu care editorul și autorul căutau să termine volumele SLI. Redăm un singur fragment din scrisoarea nr. 1291 (*Opere*, XI): „... .quoique l'imprimerie compose deja la suite du 2-d volume, ayant laisse 2 feuilles pour ce qui n'est encore redige, tout en travaillant en meme temps au 3-me volume dont j'ai corrige hier soir la 1-re iernile”.

* İată cîteva exemple de diferențe între e și ex: *diare / diãre*; *Trompeta / Trompetia*; *allu I atu*; *Sevrinului / Severinului*; *publicității / publicitatiei*; *chartele / charta*; *supterranu / subterraniu*; *180 j 380*; *dachilor j dakilor*; *litografiata / litografiata*.

B. Aparatul critic.

1. Cuprinde lecțiunile variante nestereotype atestate de martorii fiecărei părți componente a monografiei, conform tabloului edițiilor prezentat mai sus. Lecțiunile au fost supuse aceluorăși criterii de interpretare expuse în *Notă asupra ediției*. În câteva cazuri am dat (și) grafia originală, pentru interesul pe care îl prezenta sau pentru discutarea interpretării. În aparat a fost menționat accentul care marchează unele forme nominale (d. ex. *mătură*, *î. sg.*) ori verbale (*renunciă* — *renunță*, pf.).

2. În ce privește semnele editoriale, acestea au fost, și pentru textele epigrafice, utilizate cu accepția obișnuită pentru textele literare, întrucât inscripțiile sînt citate în cadrul unui text literar, făcînd corp comun cu acesta.

3. Nu am semnalat în aparat numeroasele greșeli de tipar din **e** și **ex*** și nici pe acelea, mai puține, din **s**, exceptînd cazuri deosebite, relevante dintr-un punct de vedere sau altui.

4. Pentru a nu încărca excesiv aparatul critic, am grupat deosebirile dintre sistemele grafice pe tipuri, cu atît mai mult cu cît o bună parte a lecțiunilor variante prezintă numeroase ocurențe, care se pretau, de aceea, la o expunere sistematică. Din pricina acestei stereotipii tipologice, întreprinderea noastră poate fi echivalată, *lato sensu*, cu o privire de ansamblu — schițată doar, este drept — asupra particularităților pe care le comportă fiecare din cele două sisteme grafice în discuție: 1) cel promovât de Academie, după care au fost editate *Precuvîntarea*, *Cestionariul* și *Anexele* (= *Ac*) și 2) sistemul practicât de casa editoare Socec, după care s-au editat textul și notele monografiei propriu-zise (= *So*).

C. Particularități ale edițiilor.

I Grafie.

1. Se remarcă în primul rînd caracterul limitat al etimologismului practicât de *So* față de etimologismul radical întîlnit în *Ac*. Ambiguitățile de decodare din SLI sînt reduse ca număr: în afară de *e* în anumite cazuri (*strejă*, *țără* chiar, sau *urieș*), se poate aminti grupul *îă* în *chiăie* și derivatele sale, ca și în paradigma lui *a chiăma*. Grupul nu apare în cuvinte de tipul *trebuie*; a fost redat ca *e*. E de menționat că această grafie este o influență din **e** (unde apare sub forma *ia*). Tot în *So* apar formele *înbrăcișat* și *înprejur*. Au fost actualizate,

2. Lucrurile sînt mult mai complicate în *Ac*, unde, cu excepția accentului ascuțit sau grav, nu sînt folosite semne diacritice, fapt care ambiguizează o serie de grafii **de** tipul *paseri*, *sprinceană*, *strîmță*. Pentru a discuta numai prima formă citată, *paseri* ar putea avea, în rigoare, o realitate fonetică; în *s* este însă transcrisă în mod sistematic *paseri*, lucru care — printre altele — ne face să credem că norma privea mai puțin pronunțarea.

3. O altă consecință a redării formei originare a cuvîntului este preferința pentru anumite grafeme, corelată cu evitarea altora. Pot fi discutate două cazuri:

a) pentru a reda sunetul *[ts]*, *Ac* recurge alternativ la digrafele omofone *ci* și *ti*: *infacițiarea* — **e** / *infacițiarea* — **ex***; *annnciat*, dar *pronunțiat*, cu tendința de a generaliza (chiar nejustificat etimologic) digraful *ci*: *țiganii*, *facle*, *fecte*, *gracille*, *inșocil*, *pucine*;

b) din dorința de a evita grafemul / — și, în consecință, și sunetul notat de acesta — , *Ac* promovează forma *giur* (cu derivatele sale); mai mult, există tendința de a se scrie peste tot cu *g* în loc de *j*, probabil și sub influența limbii franceze, de unde sînt preluate mai toate neologismele citate în continuare: *incungiuurata*, deși cel mai adesea apare *incunjuurata* (cf. *îngrijire*), *angagiiai*, *derangiate*, dar (*ca sa nu*) *deranjam*, *etagiū*, *etagie*, *etagerere*, *gendarmi*, *negligentia*, *pavcigiū*, *peisagiū*, *ravagiulū*, *uvragiū*.*.

4. Digrafele *ci*, *ti* implică discutarea unui caz particular; aceasta pentru că ele fac parte, împreună cu digrafele *di* și *si*, dintr-un sistem care grupează sunetele *[ç]*, *[ʃ]*, *[ts]* și *[z]*.

* în special anexele abundă în greșeli de tot felul. Probabil că, după cum se obișnuia, s-a dat tipografilor să culegă direct după fișele de raport sau după periodicele în care apăruseră articolele citate de Odobescu. Dovezi în legătură cu această practică avem chiar de la autorul nostru, printre altele, în manuscrisul *Istoriei archeologiei*, unde, înlocuind citatelor în latină sau greacă întîlnim ades indicația „se va jețui de pre volum”.

* în sistemul *Ac* (și mai ales în anexă) există multe grafii paralele, fluctuante, fenomen care trebuie acceptat ca atare, mai ales că textele erau culese după originale tipărite în alt cod, ca să nu mai vorbim de faptul că tipograful putea ignora etimologia multor cuvinte, astfel încît el transpunea sunetul într-un grafem mai mult sau mai puțin convențional.

* Cele mai multe apar în *anexa K*, astfel încît ele pot fi atribuite autorului acesteia, V. A. Urechia. De altfel, rapoartele reflectă diverse particularități ale codului grafic și lingvistic al persoanelor citate.

^ U : ^ ^ ^ , *imprasteiate*, *Jiteianu*, *odajdeie*, *praslē treste^*

5 în *Ac* apar, sporadic, consoane duble: *caleioria* **e** / *calletoria* — **ex***

II Fonetică.

în reluarea din SLI (a textului și a notelor monografiei) apar forme modificate ale unor cuvinte. Cel mai des întîlnite sînt variantele următoare (prima formă este din **ex**, a doua din **s**): *ambelor* / *imbelor*; *coprinsul* \ *cuprinsul***; *degit j deget*; *Izlaz* / *Islaz*; *set j șes*; *stînjîn* / *stînjîn*.

III Morfologie.

1. Toponimele cu forme de plural sînt adesea nearticulate în **e** (*Cîlieni*, *Dobrotesci* / *Gavanesci*), în timp ce **ex** prezintă forme articulate (*Cîlienii*, *Dobrotescii*, *Gavanescii*). **s** preia de obicei, din **e**, atît forme articulate, cît și nearticulate.

2. Substantivele feminine au terminația de g. sg. articulat hotărît în *-ii* sau *-ei*. **s** folosește cu precădere prima variantă: *-ii* (reproducînd uneori mecanic din **e**: *bisericeii*, *prefecturii*), în timp ce *Ac* o preferă pe a doua, nu fără a recurge cîteodată la genitivul în *-ii*, pe care îl notează cu *-i* (*-i* plenison)***. Aceste grafii se întîlnesc din inadvertență și în **s**.

Tot la substantive feminine apare un alt caz de sinonimie morfologică: alternanța de plural *-e* / *-i*: *movile* / *movili*.

3. Pentru neologisme, *Ac* promovează forme analogice, *arte* (pi. *arti*), *base*, *cohoții*.

4. Adjectivele prezintă (tot în *Ac*) alternanțe morfologice: *-ec* / *-ic* *sălbatec* (*sălbateci*) cele nou preluate în limbă (provenind din adjectivele latinești cu două terminații) au forme analogice cu adjective moștenite: (*sistem*) *admirabile*, (*elementele*) *principali*.

5. Pronumele interogativ-relativ cunoaște în *Ac* forma de plural *carî*, în timp ce în **S** este generalizată forma *care*.

6. Analogia se face simțită și în sistemul verbal. *Ac* oferă exemple ca: *se descoperă* / *difere*, *deliniă*, *să invenloriam* (*— să inventoriām*, unde *iă* a fost păstrat fiind în hiat), *îțrziă* (pf.).

IV Lexic și stilistică.

1. Ga observații generale, trebuie spus că *ex* redă fidel particularitățile raporturilor ale actorilor citați în anexe, în timp ce **s** literarizează uneori, estompînd caracterul dialectal prezent în destule rapoarte****. *ex* apare astfel mai demn de crezare în privința exactității cu care a redat rapoartele. Ei (de fapt, **e**) este, probabil, o copie de pe original (fiind cules direct de rapoartele trimise lui Odobescu), în timp ce **s** este o copie ia a doua mînă, cu destule modificări, atît voite, cît și involuntare.

2. Din această cauză, anexele sînt un excelent material de studiu al tendințelor manifestate în scrisul și, în general, în uzajul limbii române din deceniul 7 al secolului trecut. A tîri de cărturarii adepți ai latinizării limbii române (A. Treb. Laurian, *anexa C*), întîlnim intelectuali mai modești (inginerul Al. Popovici, *anexa B*); stilul clasic, avînd incontestabilă calitate artistică, al lui Odobescu (*anexa O*) se opune în această serie frazelor de un rîndism adesea prolix ale lui G. Bolliac (*anexele G, H, K, L*)**.

3. Vocabularul de specialitate, cel arheologic, nu este încă format; mai mult, se întîlnesc numeroase arhaisme și dialectalisme sau chiar forme insolite.

D. Observații finale.

1. Prin **K** am notat anexa care în text este trecută tot sub **K*****, deși la tabla materii al doilea **K** este însoțit de un asterisc.

** Accentul pe *i* poate avea funcție de morfem lexical: *mărturii* (= *mărturiu*) față de *mărturie* (*— mărturiu*).

** Ca o constantă, și în *Ac*, și în *So* apare grupul *ii* (*ii* — *So*) în paradigma substantivelor *mîie* și *vîie* (cu derivatul *vîier*). Au fost păstrate ca atare.

** ex folosește, mai rar, și forma *cuprinsul*.

15* Atît la nume proprii (*Teiul Motii*), cît și la nume comune (*muchia sapi*).

16* Cf. și *acoperemînte*, tot în **ex**.

17* Așa, de pildă, *moldovan* devine *moldovean*.

18* În aceste anexe apar forme cu *h* la substantivele *epochă* și *historie*.

19* Vezi nota de subsol *ad locum*.

2. Nici e, nici **ex** nu specifică autorul anexei I. Ea poate aparține lui Dimitrie Sturdza' care a făcut cercetări în zona Rusăneșilor (vezi anexa E, ca și mențiunea din textul monografiei, p. 109). De asemenea, este necunoscut traducătorul anexei J. Acesta e, poate, Odobescu însuși, dar nu avem nici o dovadă.

3. La sfârșitul textului din § (care, după cum am precizat, nu dă și anexele) se află următoarea notă:

„în urma acestei relațiuni s-a adaos, în textul tipărit în *Analele Societății Academice*, un mare număr de anexe, printre care se afla și o colecțiune de *Note inedite culese în mănăstirea Căluuul din județul Romanați la 1861* de A. I. Odobescu. Materiile tratate în aceste note, care ocupă paginile 298—324, sînt cele următoare, însoțite cu numeroase stampe: 1 Situațiunea; 2 Descrierea mănăstirii; 3 Din *Călatoria patriarhului Macarie*, privitoare la mănăstirile Găluuul și Stăneștii; 4 Patrusprezece documente inedite ale mănăstirii Căluuul, servind la elucidarea istoricului familiei Buzeștilor; 5 Tabela genealogică a familiei Buzeștilor, întocmită cu ajutorul mormintelor acestei familii și ale unor documente vechi, cu foarte multe deseme.

în fine, anexele acestui memoriu se termină printr-o tabelă sinoptică despre așezămintele antice din județul Romanați, cu numeroase rubrici: comuna, tumuli (măgure și movile) cu denumirea, dimensiunile, forma și situațiunea lor, valuri și șanțuri, cetăți, căi și poduri, ruine de zidiri, siliști de vechi locuințe și sate, biserici și mănăstiri existente sau ruinate, cimitire, morminte, sarcofage, descoperiri de obiecte diverse: inscripțiuni, monete, olărie, arme și altele.

București, 1877".

4. Iată, în continuare, proiectul de chestionar pentru Dobrogea, așa cum apare în arhiva Odobescu de la BAR, sub cota III Acte 12 c:

România
Ministerul Cultelor
și
Instrucțiunei Publice

Cestionariu arheologie

S" u

arătare de întrebările la cari se cere a se di răspunsuri în privința așezămintelor vechi grecești și romane și altor antichități ce se află în deosebitele comune ale Dobrogei.

I-a întrebare: Se află în cuprinsul comunei sau în cătunele învecinate, prin cîmpii, prin păduri sau prin țintirime (cimitire), vreun loc care să se arate a fi fost:

— *cetate veche* (Eski Kaleh), zidării de piatră cu împrejmuiri de șanțuri, *tabără (lagăr)*, *turn, culă, hazna* sau *bisencă veche* și alte rămășițe de siliști vechi de orașe, de țiguri și de sate;

— ori șanțuri numite troian sau brazdă sau *vâl* sau *drum bătut de piatră* sau rămășițe de un pod *vechi* preste vreo apă sau preste vreo vale;

— ori *măgure* vechi sau movile însemnate și gorgane;

— ori dacă se află locuri în cari să se cunoască a fi fost înmormințați oameni din vremile vechi, fie în *tronuri de piatră* (sarcofage), fie în *gropnițe*, fie în locuri *bolite*, fie în cimitire întinse;

— ori dacă sînt ceva semne vechi, precum *stîlpi mari de piatră* (stîlpi *miliari*) scriși cu slove grecești sau latinești, *pietre* vechi de piatră sau marmură *scrise* (*eșki taşlar*) sau *sculptate*, cruci cu slove sau fără slove ori alte pietre sau pietroaie mari așezate de mină de om :

— ori dacă sînt *peșteri* scobite în stîncă sau în maluri, în care se spune a fi locuit odinioară oameni sau în care locuiesc astăzi;

— ori dacă sînt locuri în cari s-au găsit mai demult sau se găsesc și acum felurite rămășițe de pe la locuitorii din vechime, precum: *oale*, *urcioare*, *hârburi*, *cărămizi cu semne pe dinsele* și alte obiecte de lut sau *arme* și *unelte* de piatră sau de metal sau podoabe de bronz, de fier, de aramă sau de alte metale; ori *idoli* (statue) mari sau mici, de piatră sau de metal; ori *lespezi* de piatră săpate cu *chipuri* sau cu *slove* și *flori*; ori *bănuți* vechi de aramă, de argint sau aur; ori *pietre de inele* (antice), ori alte feluri de lucruri din vechime;

— ori dacă se află prin cimitire, prin zidurile caselor sau prin împrejmuirile lor, pe la fîntîni, pe la biserici sau geamii: pietre vechi scrise, stîlpi miliari, coloane de arhitectură, statue, tronuri de piatră etc, băgate în pămînt sau întrebuițate în zidire. De unde sînt aduse și ce greutăți se întimpină la ridicarea lor.

A 2-a întrebare: Dacă se va fi aflînd în comună sau în vecinătate vreunul sau mai multe locuri de felul celor însemnate la întia întrebare, se va arăta cu de-amăruntul care sînt

acele locuri, de ce soi sînt ele și se va însemna deslușit *ce numire* poartă în partea locului fiecare din ele îndeosebi.

A vî-1 întrebare: se va însemna asemeni în ce parte a comunei cade fiecare din acele locuri adică spre *răsărit*, spre *apus*, spre *miazănoapte* ori spre *miazăzi* și se va arăta încă dacă sînt așezate pe *loc șef* sau pe vreun *deal* sau în vreo *vale* sau pe *malul* vreunei *ape* sau pe *poalele* ori pe *muchia* vreunui *munte* sau pe vreun *pisc* sau în vreo *pădure* sau în vreun *loc* ori *haltă* sau în vreun *ostrov* sau pe lîngă *mare*, însemnîndu-se totdeauna și numirea acelei locuri ioc în care se află.

A 4-i întrebire: se va arăta, pre cit va fi prin puțință, întinderea sau mărimea și forma fiecărui loc înclupiește, adică :

— dacă va fi *cetate* ori *cetățuie* ori *lagăr*, se va spune de este rotundă ori în rînd sau multe unghiuri și se va arăta ca cit coprins poate să aibă înlăuntru ei, cîte fălci ori cîte pogoane ori ciți stînjeni;

— dacă va fi *șanț*, se va spune ca cit este *adîncul*, cit este *latul* și cit este *lungul* și încotro este îndreptată urma lui prin comunele vecine și se va arăta în ce parte aruncat pămîntul, adică spre *răsărit*, spre *apus*, spre *miazănoapte* ori spre *miazăzi*;

— dacă va fi *movilă* sau *măgură* sau *gorgan*, se va arăta ca cit este de înalt și cîți stîjneni poate să aibă ocolul lui la poale și dacă este rotund sau cu virful tîguit ori trunchiat;

— dacă va fi zidărie, se va spune dacă este făcută cu *bolovani necioplîți* de piatră sau cu *lespezi cioplite* ori cu *cărămidă* și cu ce fel de *cărămidă*, mare sau mică, groasă sau sfințită, roșie închis sau mai deschis, cu semne sau nu pe dînsa; se va arăta dacă pietrele și cărămidile sînt împreunate cu *ciment* și ce înclupiește acea zidărie, adică dacă este *rotundă* ori *în unghiuri*, ca cum ar fi fost o *biserică* ori o *culă* ori un *palat* ori o *casă* omenească sau ciacă este un *zid de împrejmuire* ori *de cetate*;

— dacă vor fi *cimitire turcești*, să se arate de cînd sînt părăsite, de unde s-a aruncat *pietrele vechi* lucrate sau *scrise* grecește sau latinește de pe la morminte și dacă printre aceste pietre nu sînt unele cari fie că au avut inscripțiune însă s-a șters de tot, fie că poartă dinsele încă inscripțiunea, însă sînt cu fața *scrisă* în pămînt sau coperită de mușchi ori țărnișă;

— dacă vor fi *pietroaie* așezate de mină de om, se va arăta ca ce mărime au ele și se va spune dacă sînt mai multe *grămadite* una peste alta ori puse alături în *linie* dreaptă sau în *frînturi* sau în rotocol; ori dacă este numai un pietroi singur și pustiu, dar foarte mare; — dacă va fi *peștere*, se va arăta dacă pare a fi scobită de mină de oameni și dacă este făcută numai din fire și se va spune la cită adîncime poate să aibă și cit este de înalt și înlăuntru și în ce parte de loc își are intrarea. De cînd este lăcuită?

A 5-i întrebire: se va arăta cu de-amăruntul orice fel de *spuse bătrînești* și *povești* care sînt păstrate din vechime despre acele locuri însemnate, de orice soi vor fi;

A 1 întrebare: dacă se va fi întimplat să se găsească vreodată în pămîntul acelei comunei sau în vecinătatea ei ceva lucruri vechi, precum: *olarii*, *arme*, *unelte*, *scule*, *bănuți*, *idoli*, *chipuri*, *lespezi scrise* sau *cu flori* ori alte feluri de lucruri de prin vremile vechi, se facă arătare ce fel de lucruri s-au găsit și în ce loc s-au descoperit, cam pe ce vreme și ce au devenit ele.

La toate întrebările din acest Cestionariu se cere ca să se dea răspunsuri lămurite după ce se va face cercetare despice cele aflătoare în coprinsul comunei sau în vecinătatea ei. Fiecare întrebare îndeosebi se va face răspuns cu toate deslușirile cite se vor putea da la fața locului, întrebînd și pe oamenii cu cunoștințe despre asemenea lucruri vechi. în comuna unde nu se află învățători, scriitorii primăriilor vor da deslușirile cerute, cari vor fi cercetate late de revizorii școlari.

Comentariu de arheologie

Scrierea de față are la bază o comunicare ținută de Odobescu la 20 septembrie 1878 la Societatea Academică și publicată inițial în *Aratele Societății Academice Române*, secL 2, apoi sub forma de extras, în 1878. Concepută și realizată ca o scaiță de valori a informațiilor venite pe calea publicațiilor sau a **Ce3ti0n aru lui**, lucrarea despre România împreună cu aceea consacrată antichităților județului Dorohoi reprezintă primele rezultate arheologice din literatura noastră de specialitate. *Antichitățile județului Romanați* fi

chiar și astăzi în bibliografia lucrărilor dedicate arheologiei Olteniei romane³, valoarea documentară păstrându-se aproape nealterată.

După cum s-a arătat și în studiul introductiv, Oltenia sudică a fost zona cea mai intens cercetată de tinăra arheologie românească în secolul al XIX-lea. După „războiul de distrugerii și pe căpătate” dintre Mihalache Ghica și Nicolae Mavros din anii '30 ai veacului trecut — despre care deținem amănunte tocmai dela Odobescu — antichitățile romane din Oltenia, foarte ușor depistabile în unele cazuri, atâta vreme cât existau încă ruine la suprafață, au atras neîncetat curiozitatea anticarilor și a amatorilor de „excursiuni” arheologice. Exemple tipice furnizează în acest sens D. Pappasoglu⁴ și Th. Margot⁵, în schimb, A. T. Laurian, chiar dacă, după modelul epocii, nu a abordat decît superficial monumentele arheologice și epigrafice din perioada romană din zonă, se detașează de contemporanii săi imediați printr-un plus de erudiție și de discernămint critic, *Istriana* sa aducînd însemnate preciziuni de ordin topografic, identificări corecte de toponime antice în teren, precum și o anumită recoltă epigrafică analizată cu destulă competență⁶.

După 1869 este rîndul lui Bolliac să-și lege numele de cercetarea arheologică a Olteniei, Entuziasmul gazetar și arheolog autodidact a pornit campanii de săpături pe un front larg, astfel că, după cum observă Dumitru Tudor, regretatul neobosit cercetător al monumentelor arheologice romane din Oltenia în ultima jumătate de veac, „aproape n-a rămas localitate mai de seamă cu urme romane unde să nu se fi deschis săpături, la Reșca, Celei, Slăveni, Drobeta-Turnu Severin etc.”⁷. Mai mult decît atît, spre deosebire de predecesorii săi, interesea exclusiv de rămășițele romane, Bolliac a angajat săpături și în așezarea preistorică de la Vădastra⁸. După cum se știe, în toate cazurile, redactorul *Trompetei Carpaților* **SI** fost animat mai mult de gîndul de a-și îmbogăți propriile colecții arheologice — pe care nu este mai puțin adevărat că le-a donat cu impresionantă generozitate Muzeului Național de Antichități — decît de dorința de a obține date științifice concrete. O dovedește nu atît realitatea că Bolliac nu și-a valorificat, practic, săpăturile — articolele sale de arheologie fiind, de fapt, descrieri de obiecte rupte din context — , cit, mai ales, entuziasmul gazetăresc cu care își anunța fiecare captură.

La aceste cercetări se adaugă bogatele note topografice redactate de inginerul hotărnic Alexandru Popovici, a căror descoperire și publicare parțială⁹ se datorează tot lui Odobescu, precum și alte săpături sporadice, bunăoară, cele ale lui D. A. Sturdza de la Slăveni și Rusănești de Sus, cele ale lui V. A. Urechia de la Reșca¹⁰ sau cele ale lui D. C. Butculescu din castrul de la Jidava¹¹. Cam acesta era materialul pe care l-a avut Odobescu la dispoziție în momentul în care a purces la întreprinderea sa de sistematizare a informației arheologice referitoare la sudul Olteniei.

Odobescu și-a conceput lucrarea în două părți: „relațiunea” propriu-zisă, cu istoricul cercetărilor și prelucrarea informațiilor venite pe calea *Gestionarului*, și o anexă cuprinzînd extrase din articolele referitoare la chestiunea tratată, dar și fragmente ample din notițe inedite care vedeau, cu această ocazie, pentru prima dată lumina tiparului.

Textul propriu-zis al lui Odobescu, deși este, evident, departe de a întruni condițiile unei publicări repertoriale moderne, impresionează, totuși, prin coerența sa. Noul spirit critic care pătrunde prin Odobescu în arheologia noastră se face simțit la tot pasul. Autorul nu-și menajează deloc predecesorii anticari: „Vai! bietul județ Romanați număra multe locuri de acelea, unde, printre dărîmături de ziduri și printre movile, plugarii și salahorii dezgropau pe dibuite obiecte pe placul vorniculu”¹². Așa s-au făcut pe atunci săpături la Reșca, lângă Caracal, la Celei, la Slăveni și prin alte locuri ale județului Romanați, sfărîmînd și răsîpînd urme prețioase ale vechilor așezăminte romane din acel colț al țării, însemnat pentru eternitate cu ștampila coloniilor romani din Dacia”. Un exemplu concludent pentru mentalitatea arheologică a epocii îl oferă chiar unul din textele datorate lui Vladimir de Blaren

³ D. Tudor, OR¹, p. 16.

⁴ D. Pappasoglu, *Muzeul Pappasoglu*, București, 1865; idem, *Călăuza sau conducătorul Bucureșciului*, București, 1871.

⁵ Th. Margot, *O vitorie în cele șaptesprezece districte ale României. Anticuități, curiozități naturale, situe, orașe, monumente, dale istorice, usuri și moravuri*, București, 1859.

⁶ A. T. Laurian, *Istriana*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, 2, 1846, p. 65—128.

⁷ *Op. cit.*, p. 12.

⁸ Despre începuturile săpăturilor din stațiunea preistorică (neolitică) de la Vădastra vezi C. N. Mateescu, *SCIV*, 22, 1971, 4, p. 643 sqq.

⁹ Vezi anexa B, în care se publică fragmente din condica manuscrisă; alte manuscrise, rămase inedite, se află la BAR (cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 15).

¹⁰ Vezi anexele E și I, respectiv IC; cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 15.

¹¹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 13. Butculescu a efectuat cercetări la Jidava în 1876.

¹² Este vorba de vornicul M. Ghica, ministrul de interne sub domnia fratelui său, Alexandru Ghica.

Ijerg și inserate de Odobescu în anexa A¹³, în care se relatează cum, cu o mină de oameni asistat de autoritățile locale, vornicul a dezvelit, aproape cu furie, într-o singură zi, un important sarcofag roman. Este limpede că la asemenea practici face aluzie Odobescu încă din 1872, atunci cînd, în conferința dedicată artelor din România în perioada preistorică, afirmă răspicat: „Nu în preumblări de cîteva ore, cu oameni adunați în pripă de vătășel satului, prin adimenirea bacșifului și a cincizecii de rachi, nu în zorul unei vătășice cătorii de plăcere se studiază o movilă, astfel încît rezultatele dobîndite să poată fi de folos științei, să poată servi de bază neîndoioasă la comparațiuni etnologice și la teorii istorice primordiale”¹⁴.

Acest stil de arheologie ocazională îndreptată exclusiv spre spectaculos este opusul Odobescu, pentru prima oară la noi, metodei de înregistrare atentă, critică și sistematică a vestigiilor demne de a fi luate în considerare, ca o etapă inițială absolut necesară viitoare investigații de teren. Dacă răspunsurile venite prin *Cestionar* și datele obținute din sara literatură de specialitate din epocă sint preluate cu mult discernămint, astfel că sint înțelurate, uneori cu picantă ironie, elucubrații care aveau pretenția să ridice legendele locale la rang de adevăruri „științifice”, în schimb, ancheta de teren propriu-zisă lipsește, întru Odobescu nu a verificat personal la fața locului aceste informații. în aceste condiții, se vede voit să accepte că în unele locuri nu s-ar afla nici un fel de urme antice, deși cercetările ulterioare au dovedit că locurile respective sint printre cele mai bogate în vestigii arheologice, ca „Jorazdaiui Novac”, valul din veacul al IV-lea e.n., ar fi anterior epocii romane etc.

Clasificarea urmată de Odobescu în înregistrarea vestigiilor este aceeași cu cea uzitată în scrierile sale precedente: tumuli („movile”, „măguri”), valuri de pămînt, drumuri, „cetăși așezări, cu descoperiri preistorice și monumente medievale. Cea mai mare parte este consacrată „pocii romane, despre care informația era ceva mai cuprinzătoare. Aici Odobescu are mai mult merit de a fi introdus în circuitul științific multe informații inedite peste care, fără semnala sa, s-ar fi așternut, poate, praful uitării, precum „condica manuscrisă” a inginerului A. Popovici. Pe de altă parte însă, multe din „cetășile” semnalate—singurul criteriu fiind urmăriile zidăriei romane — s-au dovedit ulterior a fi simple așezări rurale din teritoriul Sucidava sau al Romulei. Foarte importante sint și precizările cu privire la drumul roman pe Valea Olutului, cu cele două ramificații ale sale în partea sudică, aceasta cu atît mai mult cu cît detaliile de teren vizibile acum mai bine ele un veac au devenit ulterior, la scurtă vreme, inaccesibile datorită lucrărilor publice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Nu lipsit de interes este și faptul că Odobescu aplică aici cu succes o metodă pe care îl însuși o puseuse cel dintîi în arheologia românească numai cu cîteva ani înainte, aceea referitoare la valorificarea tradiției orale în investigația arheologică; pornind de la denumirile populare de „calea lui Traian”, „troian” etc, autorul caută să descopere realitatea arheologică care constituie temelul acestei tradiții. (Pe alt tărîm, cel filologic, metoda își găsea în epocă bogată ilustrare în opera lui Hădeu.)

Mai puțin inspirat decît de obicei se dovedește a fi Odobescu în cele cîteva demersuri de analiză toponomastică. Lăsînd la o parte ciudatul *topos* clin toată literatura subiectului pînă spre finele sec. al XIX-lea, mai precis pînă la studiile epigrafice ale lui Tocilescu, an că la Reșca s-ar afla vechea „Antina”, o creație toponimică erudită a lui L. F. De Marsigli, primul cercetător al antichităților romane danubiene, pe care Odobescu, în mod foarte curioz, omite să-l citeze¹⁵ — , i se poate imputa cărturarului nefericită etimologie a numelui orașului Caracal, acceptat, este drept, nu fără rețineri, ca provenind de la cognomenul împăratului roman M. Antoninus Caracalla; i se poate imputa și complicarea inutilă a discuției în jurul toponimului *Vădastra*, pe care Odobescu încearcă să-l apropie de nume de locuri antice precum *Chalastra* sau *Ballansira*, ba chiar și de cuvîntul *tuastra*, transmis de Dioscorid

în privința monumentelor medievale semnalate în repertoriu, demersul este asemănător celui folosit în scrierile anterioare consacrate unor mănăstiri unde Odobescu a cules date istorice. Aici se iese deja din sfera arheologiei și se atacă probleme de literatură românească veche, folclor românăștean — balada despre Radu Calomfirescu — și istorie politică medievală. Pernianent insetat de noi informații, Odobescu apelează printre primii în istoriografia

¹³ Articolul lui Blarenberg (*Mormint vecin găsit în România cea Mică*) apăruse în *Jesul național*, nr. 24 din 5 aug. 1836.

¹⁴ Vezi în acest voi., partea a 2-a.

¹⁵ Poate cel mai concludent exemplu îl constituie Orlea, despre care Odobescu nu are nici o informație, deși aici se află „cea mai bogată așezare rurală din cimpia românășă” (D. Tudor, *op. cit.*, p. 230), evidențiată de numeroase descoperiri ceramice, numismatice, sculpturale și epigrafice.

¹⁶ Lucrarea descriptivă a lui Marsigli nu-i era, în nici un caz, necunoscută lui Odobescu „din moment ce, cu cîteva ani înainte, în 1872, și o inserează în bibliografia alcătuită în vederea sprijinirii candidaților la concursul academic; vezi n. 351/39 de la *Bibliografia Daciei*.

nească și la mărturiile călătorilor străini care au trecut prin părțile noastre în evul mediu; o dovadă în acest sens este *anexa M*, unde se inserează o traducere după o ediție engleză din Paul de Alep, a cărui relatare constituie unul din cele mai importante documente pentru istoria noastră în veacul al XVII-lea.

Repertoriile consacrate anticității și monumentelor medievale din cuprinsul județelor Romani și Dorohoi — două părți extreme ale României de atunci — au rămas singurele piese din amplul dosar care trebuia să cuprindă întreg teritoriul țării. Dacă în anii din urmă s-au mai adăugat alte câteva repertorii arheologice pentru unele județe, precum și repertoriile bibliografice ale monumentelor medievale datorate lui Nicolae Stoicescu¹⁵, marelui proiect conceput cîndva de Odobescu de a întocmi un repertoriu arheologic al întregii țări a rămas pînă în zilele noastre în stadiul de deziderat.

101/3 Nicolae Mavros s-a născut în 1778 (sau 1782) ca fiu al hatmanului Gheorghe Mavros, descendent dintr-o familie de boieri originari din Chios și împămîntiți în Moldova, și al Marioarei Ventura. A fost căsătorit cu Pulcheria D. Ghica, sora domnilor Grigore Ghica (1822—1828), Alexandru Ghica (1834—1842) și a lui Mihalache Ghica, apoi cu Sevastia Al. Șutu. Rusofil convins, fidel colaborator al regimului militar instituit de generalul Pavel Kiseleff, Mavros a fost urmărit toată viața de antipatiiile celor care nu se sfiau să-l numească direct „șpion al Rusiei” (*Amintirile colonelului Lăcusteanu*, publicate și adnotate de R. Crutcescu, București, 1935, p. 210; pentru alte aprecieri negative vezi I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, București, 1915, p. 156, n. 1). Interesul pentru arheologie s-a deșteptat la Mavros în cercul de anticari din jurul lui Kiseleff, unde i-a cunoscut pe Vladimir de Blaremburg, pe ofițerul de ordonanță Karneev, colecționar de monede, pe viitorul ban Mihalache Ghica, precum și pe alți numișmați ai vremii: Alexandru Filipescu-Vulpe, Dr. Ioan Rasty, Alexandru Nenculescu. Colecția de anticități (mai ales monede) strînsă în această perioadă și, în special, în timpul activității sale ca inspector al carantinelor instituite pe Dunăre (pînă în 1859) a suferit oarecare pierderi în 1854, cînd, în contextul războiului Crimeii, Mavros, suspectat ca „agent țarist”, a fugit din București, iar ofițerii ruși încartiruiți în casa sa i-au furat monedele antice (C. Moisil, în *Boabe de grîu*, 4. 1933, p. 709). Ceea ce a rămas-a trecut prin generoasa donație a generalului în patrimoniul Muzeului Național de Anticități în 1862 (Al. Păunescu, Irina Casan-Franga, P. Diaconu, în SCIVA, 35, 1984, 1, p. 19-21, cu întreaga bibliografie). Mavros nu a publicat nimic, în schimb a fost un adevărat mentor al tinerilor pasionați de arheologie. „Pentru studiul arheologiei — își amintește peste ani Ion Ghica (*Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, 1887, p. 683) — generalul Mavru avea consacrată o zi pe săptămînă, marțea, dacă nu mă înșel, zi în care se închidea în cabinetul sau cu Laurian și Bolliac și nu primea pe nimeni”. Figură bizară, arheologul de marți după-amiază avea să rămînă toată viața prețuit de cercurile anticare. Cu cîțiva ani înainte de moartea lui Mavros (survenită în 1868) Bolliac încă mai afirma (în 1863) „că arheologia română este astăzi în miinile generalului Mavru” (*Buciumul*, 1863, nr. 9, 30 ian., p. 35).

101/7 După nefericitul obicei al epocii, banul Mihalache Ghica nu a publicat rezultatele săpăturilor întreprinse de el (prin intermediul lui Blaremburg) în Oltenia. Dacă s-au păstrat unele date despre aceste săpături de pionierat este, pe de o parte, meritul lui Blaremburg, care a făcut să apară citeva „rapoarte” în efemera revistă *Muzeul național*, pe de altă parte, meritul lui Odobescu însuși, care a reprodus aceste scrieri în anexele de la *Romani*, ferindu-le de uitare. Pînă la urmă, M. Ghica nu și-a redactat decît catalogul colecției numismatice, pe care însă nu l-a publicat; manuscrisul (aflat la BAR; cf. C. Moisil, în *Cronica numismatică și arheologică*, 7, 1927, 73—76, p. 53) poartă titlul: *Mes Loisirs ou Amusements Numismați ques ou Description d'une Serie de Medailles Aniiques Grecques et Coloniales Romaines, d'apres Mionet, du Cabinet M. Ghica*.

101/32 Vladimir de Blaremburg (vezi *Bibliografia Daciei*) era fiul arheologului rus J. de Blaremburg, ale cărui principale opere sînt consacrate anticității grecești din Rusia meridională: *Choix de medailles aniiques d'Olbiopolis*. ., Paris, 1822; *De la position des trois-forteresses tauro-scythiques dont parle Strabon*, Odessa, 1831.

103/6 *Istriana* lui Laurian valorifică cercetările de teren efectuate de autor de-a lungul* Dunării, în urma cărora a descoperit, între altele, citeva importante inscripții. Prin valoarea

monumentelor feudale din București, București, 1961- *Pf-ni Z...* *monumentelor feudale din România*, I. Țara Românească (MunlerJa Oltenia și Dobrogea) Mitropolia Olteniei, 1970; *Repertoriul bibliografic al localităților simonimntelor medievale din Moldova*, București, 1974 etc. Noi înșine am folosit în comentoiit din aceasta ediție prețioasele indicații bibliografice din aceste volume comentai,..e

sa științifică — mult mai înaltă decît cea a altor producții contemporane — lucrarea lui Laurian poate fi considerată o operă de pionierat a științei arheologice și epigrafice românești.

103/14 Maiorul D. Pappasoglu (Papazoglu) a fost un anticar pasionat, donator al Muzeului Național de Anticități, însă lucrările sale, simple liste de obiecte descoperite în „cuFslumlc” sale arheologice din țară, nu prezintă, în afara unor indicații de proveniență a unor piese, nici un fel de valoare științifică. Pentru activitatea lui Pappasoglu vezi Al. Păunescu, Irina Casan-Franga, P. Diaconu, în SCIVA, 35, 1984, 1, p. 34 și n. 96.

103/16 Deși îl criticase vehement pe Bolliac în *Fumuri arheologice*, Odobescu a continuat să-i respecte redactorului de la *Trompeta Carpaților* munca de teren, dovadă și afirmația sa față, că scrierile lui Bolliac sînt utilizabile prin cantitatea lor de informație. Pentru polemica dintre Odobescu și Bolliac vezi studiul introductiv.

107/4 Șirurile de „măguri” de-a lungul Dunării, menționate de Odobescu și în scrierile sale consacrate „perioadului preistoric” pe teritoriul României, cuprind tumuli din diferite epoci (pre- și protoistorice), deci nu pot fi tratate ca un ansamblu unitar.

107/4 Grojdibodul de astăzi (jud. Olt) făcea parte din teritoriul Sucidavei (Celei); vezi D. Tudor, OR¹, p. 208. În hotarul acestui sat se găsesc citeva din „măgurile” menționate de Odobescu și săpate de maiorul D. Pappasoglu în 1867. Tot aici sînt semnalate ruine romane (urme de zidărie), iar în decursul timpului s-au descoperit numeroase fragmente ceramice, monede și fibule de bronz din epoca romană, aflate în bună parte în colecțiile Muzeului Național de Anticități (actualmente Institutul de Arheologie, București; obiecte inedite din donația Pappasoglu) și, la un moment dat, în colecția Gh. Georgescu-Corabia (vase romane întregi în jurul comunei s-au identificat și mici așezări romane tirzii și chiar din sec. al VI-lea î. n. (*ibid.*, p. 229). Cea mai importantă descoperire este însă diploma militară (cf. n. 14 din textul lui Odobescu) din anul 129 e.n., prin care veteranul Eupator, fiul lui Eumenes, originar din Sebastopoiis (Asia Mică), fost *gregalis* în *vexillatio equitum Illgricorum*, este dăruit cu cetatea romană și colonizat, împreună cu cei cinci copii ai săi, în teritoriul sucidavens (CIL XVI, 1, IDR, I, Dipl. X). Această diplomă (găsită în 1842) a fost donată de domnitorul Al. Știrbei Ceza împăratului francez Napoleon al III-lea, mare amator de anticități, și se găsește astăzi în muzeul Saint Germain-en-Laye.

107/4 Urmele de fortificații ale la Celei nu sînt altele decît ruinele Sucidavei — v. așezare dacică (toponimul este tipic) devenită un *vicus* în epoca stăpînirii romane și cercetată al unui *territorium* înconjurător. Deși nu a fost înălțată la rang de municipiu, așezarea din Sucidava are un aspect cvasiurban, bine pus în evidență de îndelungatele cercetări conduse de D. Tudor (1936—1977). Bibliografia consacrată descoperirilor arheologice, epigrafice și numismatice din această așezare este vastă (vezi studiile citate în OR¹, p. 240). O prezență sintetică la D. Tudor, *Sucidava. Une cite daco-romaine ei byzantine en Dacie*, Bruxelles, 1966 (Coli. Latomus, LXXX); idem, *Sucidava*, București, 1966; idem, *Sucidava*, Craiova, 1966; idem, OR¹, p. 197—208. Cît despre fortificațiile de ia Islaz — menționate încă din sec. al XVIII-lea de Marsigli, cercetate apoi de Laurian și Bolliac —, acestea reprezintă „cap de sud al limesului alutan” (D. Tudor, OR¹, p. 279, nr. 20). Unul din cele trei castru — epoci diferite — este astăzi cu totul mîncat de apele Dunării (s-au păstrat însă descrieri lui Bolliac și Laurian). Celelalte două sînt „cetatea Racovița” și „cetatea Verdea”. În punctele din jurul Islazului au fost semnalate prin cercetări de suprafață și așezări romane rurale (*ibid.*, p. 234).

108/3 Este vorba de podul durat în 328 de Constantin cel Mare într-un moment care fișa de pămînt de la nord de Dunăre (pînă la „brazda lui Novac de sud”) se mai păstrează încă sub controlul Imperiului roman, principalul „cap de pod” fiind Sucidava (Celei). Podul avea Sucidava de Oescus (Ghigheș), colonia romană situată pe actualul mal bulgăresc al Dunării. Podul a fost cercetat pe rînd de L. F. de Marsigli (*Description du Danube*. . ., vol. 2-lea, Haga, 1744, p. 37—39), inginerul hotarnic Al. Popovici și C. Bolliac (vezi anexa la *Repertoriul bibliografic al localităților simonimntelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 155—192 = *Les ponts romains du Bas Danube*, București, 1974, p. 135—166). Vezi și O. Toropii, *Analele Universității C. I. Brăneanu, Seria istorie, geografie, filologie*, 1, 1972, p. 20—33.

109/2 Drumul roman dintre Celei (Sucidava) și Reșca (Romula) era încă circumscripționat la începutul sec. al XVIII-lea, cînd este notat cu mare precizie, sub numele de *Via Traiana*, de cartograful austriac Fr. Schwantz Hauptmann (cf. Al. D. Vasilescu, *Arhivele Olteniei*, 1925, p. 207—209). Vezi descrierea drumului la D. Tudor, *Tabula Imperii Romani: Drobeta*

Ronuila—Sucidava, București, 1965; idem, OR⁺, p. 49. La Devesel (jud. Olt) nu se sila o „cetate”, ci doar o așezare rurală din teritoriul Romulei, unde s-au descoperit zidii cu cărămidă romană, o statueta de bronz reprezentându-l pe Priapus și o monedă de la Antoninus Pius (D. Tudor, OR⁺, p. 229).

109/4 Alături de drumul dintre Romula și Sucidava, aceasta este a doua arteră care lega Romula de Dunăre, urmînd fidel cursul Oltului („drumul Oltului”). Deși nu este cunoscut din *Tabula Peutingeriana*, iar actualmente este în bună parte distrus de lucrările moderne, se știe că acest drum a reprezentat o importantă arteră de circulație, dovadă și cei 3 stilpi miliari descoperiți de-a lungul său: la Băbiciu, jud. Dolj (CIL III, 13 802 = IDR, II nr.,493; epoca lui Septimiu Sever), la Gostavăț, jud. Olt (CIL III, 14 216, 18 = IDR, II, nr. 494; epoca lui Septimiu Sever, după C. C. Petolescu, editorul IDR, 11, p. 195), la Copăceni, jud. Vâlcea (CIL III, 14 216, 19 = IDR, II, nr. 589; anul 236). Un al patrulea stilp miliar (E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV— XIII descoperite în România*, București, 1976, nr. 278) a fost descoperit la Sucidava și este în legătură cu refacerea drumului Sucidava — Pomula sub Constantin cel Mare, în anul 328. Drumul de-a lungul Oltului „era o arteră mai mult strategică a limesului alutan, pe cînd aceea dintre Romula și Sucidava era o cale economică” (D. Tudor, OR⁺, p. 48).

109/5 La Tia Mare a fost identificat ipotetic un castru în cadrul liniei fortificate a Oltului (*limes Alutanus*); vezi D. Tudor, *op. cit.*, p. 252.

110/4 Stela funerară descoperită în 1865 în „măgura lui Ion Ciobanul” de D. A. • Sturdza (CIL III, 8040 = IDR, II, nr. 323) a fost înălțată pentru Aelius Vales, zis și Esbenus, în a doua jumătate a sec. al II-lea e.n. de către soția sa Sira (fostă libertă?) și libertul Fortunatus. Numele de Esbenus indică originea traco-dacică a personajului (C. C. Petolescu, IDR, II, p. 142).

110/5 Actualul sat Scărișoara (jud. Olt), unde se semnalează descoperiri de ceramică și cărămizi romane (D. Tudor, *op. cit.*, p. 231), este situat pe ramura de pe Olt a drumului roman de la Dunăre spre Romula (Reșca).

110/5 Și localitatea Gostavăț (jud. Olt) este situată pe același drum roman. Aici s-au găsit două tezaure monetare; despre cel descoperit în 1893 (Dosar MNA, 1893, p. 73) nu se mai cunosc date exacte, în afară de faptul că era compus din 176 de monede de argint, iar cel scos la iveală în 1969, conținînd 428 de denari, se păstrează la muzeul din Slăveni și a fost publicat de Gh. Popilian, *Historico*, 2, 1971, p. 35—51. La Gostavăț se aflau o așezare romană rurală la hotarul dintre teritoriul romiensi și cel sucidavens — după cum ar indica o inscripție de hotărnicie (IDR, II, nr. 495) — și o necropolă tumulară în care s-au descoperit, sarcofage de piatră (D. Tudor, *op. cit.*, p. 229).

110/11 Castrul roman de la Slăveni, com. Gostavăț, jud. Olt, este situat în punctul „Cetate” din mijlocul satului și a constituit încă din epoca lui Blaremburg, Pappasoglu, Sturdza un obiectiv „preferat” al cercetării arheologice diletante. Cercetat apoi de Tocilescu în 1893 (date publicate de D. Tudor, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 33, 1940, p. 34—38), castrul este la ora actuală cunoscut mai ales grație săpăturilor întreprinse de D. Tudor între 1962 și 1975. În epoca războaielor daco-romane a fost înălțat un castru de pămînt care a dăinuit pînă în 205 e.n., cînd, așa cum găsuiește inscripția găsită de Tocilescu la *porta praetoria* (spartă în ...260 de bucăți, la care se mai adaugă unele mici fragmente recuperate ulterior prin săpăturile din anii '70 ai veacului nostru), a fost ridicată a *fundamentis* o suprastructură de piatră (IDR, II, nr. 496) Castrul de la Slăveni este cel mai mare castru de piatră din Dacia Inferior, constituind în epoca romană un bastion de bază al limesului alutan. Din acest castru provin numeroase descoperiri epigrafice (IDR, II, nr. 496—550), în măsură să ne informeze asupra trupelor auxiliare care au staționat la Slăveni (D. Tudor, *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, 7—8, 1974—1975, p. 13—21), precum și descoperiri monetare (Gh. Popilian, *Oltenia*, 1, 1974, p. 72—81), inclusiv din sec. al IV-lea din epoca revenirii efemere a stăpînirii romane în sudul Olteniei și Munteniei sub Constantin cel Mare. Castrul a fost părăsit, probabil, pe la 249—250, în contextul invaziilor gotice (D. Tudor, *Historica*, 1, 1970, p. 67—83). Vezi prezentarea sintetică a acestui monument arheologic la D. Tudor, OR⁺, p. 301-307.

111/4 Din nefericire, despre importanta descoperire făcută de Ghica și Blaremburg în 1836 — *mithraeum* de la Slăveni — nu deținem astăzi mai multe informații decît Odobescu în vremea sa, adică relatările lui Blaremburg și F. Lajard. Sanctuarul a fost distrus cu ocazia săpăturilor neștiințifice de atunci, iar piesele descoperite — statui, inscripții, reliefuri, vase de cult etc. — împrăștiate. Dintre acestea se mai cunosc din literatură doar două dedicații

către Mithra (CIL III, 1591 = 8038, unde se combină, în mod eronat, cele două inscripții menționate de Blaremburg; cf. IDR, II, nr. 508, 509). Cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 388. Este posibil ca una din cele două inscripții (IDR, II, nr. 509) să fie identică cu cea publicată de D. Tudor, SCIV, 16, 1965, 2. p. 358, fig. 9, pe baza unei fișe din manuscrisele Tocilescu. Pentru întreaga discuție vezi C. C. Petolescu, *Dacia*, 20, 1976, p. 259—263.

111/9 La Stoenști (jud. Olt) este semnalată o așezare daco-romană, neercetată încă (D. Tudor, OR⁺, p. 231).

113/2 Vezi *infra*, n. 116/17.

113/5 Localitatea Brincoveni (jud. Olt) figurează pe traseul drumului roman de-a Inngul Oltului pe harta cartografului austriac Fr. Schwantz ITauptmann din 1722. în raza satului s-au făcut descoperiri sporadice de ceramică romană (D. Tudor, *op. cit.*, p. 228).

114/2 Cu ocazia construirii căii ferate în 1872 a fost distrusă o parte din castrul de la Enoșești (com. Piatra Olt, jud. Olt) situat pe un deal între satele Enoșești și Criva, în locul numit popular „Cetatea lui Traian”. Castrul a mai fost ulterior cercetat superficial de Butculescu în 1881, apoi de Tocilescu (cf. AEM, 11, 1888, p. 203; mss. BAR, 5139, p. 40 și Dosa MNA, 1874, p. 117). Se adaugă apoi citeva descoperiri monetare intimplătoare (c. B. Mitrea, SCIV, 13, 1962, p. 220; idem, *Dacia*, 8, 1964, p. 338), precum și cărămizi ștampilate (aflată în cea mai mare parte în muzeul din Slatina), din care se poate deduce că fortificația (identificată cu *Acidava*; cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 258) a fost construită de militari din *cohors I Flavia Commagenorum* în timpul lui Traian sau Hadrian.

115/6 Explicarea numelui orașului Caracal prin numele împăratului roman Caracalla este una din fanteziile etimologice de largă circulație în sec. al XIX-lea (alături de explicarea toponimului Slatina prin Stella Latina sau a numelui Turnu Severin prin numele împăratului roman Severus; alte exemple la Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 26, § 41—42; I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 270. explică numele orașului prin *kara* (= negru) -f *kala* (= fortificație, castel), „ambele de origine cumană”.

115/20 Identificarea fantezistă „Antina” = Reșca — din care diletanții au făcut în începutul sec. al XIX-lea „Antonina” — apare pentru prima oară la Marsigli, care dă și un plan al ruinelor de la Reșca (apud D. Tudor, *op. cit.*, p. 177 și fig. 41, 2 de la p. 178). După cum se știe astăzi, ruinele de la Reșca (com. Dobrosloveni, jud. Olt) sînt cele ale ccaionilor romane Romula = Malva (pentru această identificare vezi D. Tudor, *Romula*, București, 1967; idem, *Magazin istoric*, 3 (24), 1969, p. 2-5; 9 (30), 1969, p. 20-23; M. P. Speidel, *Akten des VI. Internationalen Kongresses der griechische und lateinische Epigraphie*, Mtinchea, 1972, *Vestigi*, 17, 1973, p. 454—457; idem, *Dacia*, 17, 1973, p. 169—177). 6 prezenta sintetică a descoperirilor de la Romula la D. Tudor, OR⁺, p. 176—197.

115/22 Cercetările de teren ulterioare au stabilit existența a două valuri numite popular „Brazda lui Novac”. Brazda lui Novac de nord este situată la sud de Carpați și atinge în unele locuri o înălțime de c. 3 m. Șanțul (spre nord) este adînc de c. 3 m. Valul de nord este o ramificație a Drabetei, trece prin actualele localități Hînova, Oravița, Terpezița, Lazu, Craiova, Cotmeana, Urlueni (aici se întretaie cu *limes Transalutanus*), Mozacu, Fint Mănești, Tirgșoru Vechi, Ploiești, dispărînd apoi pe la cotul Șiretului și la sud de Brăilă. Nici în perioada care s-a scurs de la Odobescu incoace nu s-au găsit în val materiale arheologice concludente, care să permită o datare precisă. FZste limpede că menirea valului era de a apăra regiunea sudică de atacurile dinspre nord, însă nu se poate stabili dacă „Brazda lui Novac de nord” a fost ridicată de Constantin cel Mare (cf. D. Tudor, OR⁺, p. 244—249) sau cu mult mai devreme, în sec. I e.n. (păreră mai veche a lui Gr. Tocilescu și V. Părvan, reluată de K. Horedt, *Zur Frage der großen Erdwälle an der mülleren und unieren Donau*, în *Ades IX Congres internațional sur les frontieres romaines (Mamaia, 1970)*, București, 1974, p. 212—214). Brazda lui Novac de sud”, lungă de 170 km, este situată în sud-vestul Munteniei, Valul, numit popular și „Troian”, atinge pe alocuri 2 m înălțime și 11 m lățime. Șanțul este situat tot la nord (1,50 m adîncime, 7,50 m lățime), indicînd direcția de unde veneau atacurile împotriva cărora fusese construit valul. Acesta pornea de pe malul sting al Oltului de lingă Viespești și ajungea spre lacul Greaca. Cele două valuri sînt amintite de Odobescu în scrierile sale de preistorie.

116/17 Informația lui Al. Popovici este eronată. La Greci (com. Osica de Sus, jud. Călărași) valul este trăiat de o șosea modernă (D. Tudor, *op. cit.*, p. 247), care urmează aproape fidel linia vechiului drum roman; de aici și greșeala lui Popovici, preluată *tale quale* de Odobescu. Evidența acestei eroare abia dacă poate fi imputată lui Popovici, autorul unor observații, de altminte

foarte judicioase, și cu atât mai puțin lui Odobescu, tributar informațiilor autorilor de cercetări de teren.

117/7 O mică inadvertență : Bolliac a datat, de fapt, corect stațiunea de la Vădastra în „epoca pietrei lustruite” (deci, în termenii de astăzi, epoca pietrei șlefuite, adică neolitic), nu în paleolitic, cum afirmă Odobescu (vezi articolul lui C. Bolliac, *Ceramica preistorică a Daciei*, în *Trompeta Carpaților*, 14, 1876, nr. 1255 = anexa L; cf. C/N. Mateescu, SGIV, 22, 1971, 4, p. 643). Numai că pentru Bolliac această epocă reprezenta faza cea mai timpurie atestată pe teritoriul țării noastre: „Vădastra și pină astăzi rămâne pentru mine localitatea care conține obiectele preistorice cele mai primitive; adică din epoca pietrei lustruite” (la fel, cu cițiva ani înainte, în *Archeologia*, în *Trompeta Carpaților*, 11, 1873, nr. 1059 : „Trei epoci anteromane am avut convicțiunea că au fost pe teritoriul Daciei. [...] iară pre cea mai primitivă [ne-o arată — /?. edit — A.A.], — cu hotărîre, Vădastra pină astăzi”). La acea dată nu se cunoștea în România „veche” nici o descoperire paleolitică.

117/17 Aluzia este, evident, la fanteziile dezvoltate de Bolliac în articolul său din *Trompeta Carpaților*, cărora Odobescu le-a dat o replică violentă în *Fumuri arheologice*.

118/8 XaXocaxpa (XaXaaTpy), XaXsaTpa) este atât un oraș în Macedonia, cit și un lac în localitatea respectivă. Numele nu are, desigur, nici o legătură cu Vădastra.

118/12 Unele manuscrise la Diosc., 4, 176 indică *trutrastra* (TpoOTpaffTpa), altele *tutrastra* (TOUTpacTpa).

123/5 în stadiul actual al cercetărilor se pot stabili următoarele observații pentru localitățile menționate de Odobescu : Zănoaga (corn Leu, jud. Dolj): descoperiri ceramice romane izolate și „măguri” cu morminte (mica așezare rurală de aici se afla în teritoriul romulens); Cacleți (azi Castranova, jud. Dolj ; nume dat după toponimul antic, deși identificarea este ipotetică, D. Tudor, OR⁺, p. 47 optînd pentru Vișoara, corn. Dragotești, iar C.C. Petolescu, *Ramuri*, 10, 1974, 5, p. 9 pentru Slăveni) : așezări rurale romane (D. Popescu, SCIV, 15, 1964, p. 651); Radomir (jud. Dolj): mică așezare din teritoriul romulens (nu s-au obținut date suplimentare în vremea scursă de la Odobescu încoace); Dioști (jud. Dolj) : descoperiri izolate ceramice și numismatice pe „Dealul Nucilor”; Amărăștii de Jos (jud. Dolj): așezare rurală romană pusă în evidență de numeroase descoperiri de ceramică, monede, cărămizi; tot aici s-a descoperit în 1949 un tezaur de 1333 de monede de argint de la Titus la Gordian ai III-lea ; Amărăștii de Sus (jud. Dolj): așezare rurală romană din care s-au cules, prin cercetări de suprafață sau descoperiri întîmplătoare, numeroase obiecte arheologice, printre care o statuetă în marmură a lui Iupiter Dolichenus (OR⁺, fig. 108,4); Ghizdăvești (corn. Celar, jud. Dolj): descoperiri ceramice izolate; la fel, la Apele Vii (jud. Dolj); cf. pentru toate aceste semnalări OR⁺, passim.

124/3 Mănăstirea (cu hramul Sf. Nicolae) a fost ridicată în sec. al XVI-lea de boierii Craiovești, pentru a fi ulterior refăcută de Matei Basarab la 1640 (din această clădire nu s-au păstrat decît cîteva părți). Biserica mare a fost ridicată la 1699 de Constantin Brîncoveanu și a suferit mai multe refaceri. în apropiere se află palatul Brîncovenilor (atestat la 3 mai 1518, refăcut de Matei Basarab la 1634). Vezi bibliografia la N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I. Țara Românească (*Muntenia, Oltenia și Dobrogea*), Mitropolia Olteniei, 1970, p. 98—101.

124/5 Mănăstirea Stănești (cu hramul Adormirea) a fost ctitorită de Giura logofătul și Mogoș banul, ambii înruđiți cu Buzeștii, la 1536 ; alte intervenții se datorează Buzeștilor (sfîrsitul sec. al XVI-lea — începutul sec. al XVII-lea). Se păstrează fresca originală (N. Stoicescu, *op. dt.*, p. 594—595). Mănăstirea Dobrușa datează de la sfîrsitul sec. al XV-lea — începutul sec. al XVII-lea (*ibid.*, p. 282-283).

124/6 Mănăstirea Călui (cu hramul Sf. Nicolae), unde Odobescu a cules numeroase „note inedite” (cf. anexa O) cu ocazia călătoriei făcute împreună cu pictorul elvețian H. Trenk și cu Gh. Tătărăscu (vezi A. Sacerdoțeanu, *Arhiva românească*, Q, 1941, p. 347—379; cf. AL Odobescu, *Opere*, II, p. 423—434 și notele de la p. 672—674), a fost înălțată de banul Vlad și frații săi, Dumitru pîrcălab și Balica spătar, pe la 1516—1521, apoi refăcută de Buzești la sfîrsitul sec. al XV-lea — începutul sec. al XVII-lea (pisania păstrată este din 1588). în biserica se găsesc lespezi funerare ale boierilor Buzești. Vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 134—136.

125/2 Aceste urme de case boierești par a proveni, mai degrabă, din proprietățile familiei Brătășanu (unor membri ai acestei familii li se datorează ridicarea bisericii din Șopirlița la 1833); vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 622-623.

126/2 Ghinea Olarul, marele vistier sub Matei Basarab, a sprijinit cu zel reformele financiare ale domnului, în frunte cu „darea talerului”, introdusă în 1634—1635. Datorită abuzurilor sale — „ca un lup [...] — spune *Istoria Țării Românești, 1290—1690 (Letopisețul cantacuzinesc)* — făcut-au lui Matei Vodă bani mulți, avuție rea” — Ghinea Olaru a căzut printre primii victime răscoalei populare de la 1655.

127/7 Mănăstirea Hotărani (cu hramul Sfinții Voievozi) a fost construită de Mitrea, mare vornic, la 1587—1588, dar a suferit ulterior refaceri succesive, iar pictura este modernă (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 375). Mănăstirea Popinzălești (cu hramul Sf. Nicolae) a fost ridicată înainte de 1678 de Ioan Monahul, fost Hamza Popinzălescu (*ibid.*, p. 510).

128/5 Astăzi satul se numește Iancu Jianu (jud. Olt). Aici se află urmele casei Buzeștilor, apoi Știrbei, iar Biserica Sf. Paraschiva din sec. al XVI-lea a fost restaurată Ta 1896 (*ibid.*, p. 147).

131/9 Cîntecul despre Radu Calomfirescu este, în diferite variante, prezent în marile culegeri de poezie populară epică: *Balade populare românești*, București, 1964, voi. III, p. 77—82 (variantele de aici este întrucîtva mai coerentă), *Cîntece bătrînești*, București, 1974, p. 451—457, text reluat în *Cîntecul epic eroic*, București, 1981, p. 669—674. Toate aceste trei *corpora* de balade românești au fost editate de către Al. I. Amzulescu. O altă variantă a acestui cîntec se găsește în culegerea *Folclor din Oltenia și Muntenia*, București, 1967, voi. II, p. 293—300, culeasă de către Teodor Bălășel. Deși în ansamblu este o variantă mai completă, ea prezintă, cu toate acestea, destule obscurități și diferențe de detaliu. Un factor comun ai tuturor variantelor este lacuna prezentă și în textul citat de către Odobescu, după prima parte a baladei. Pentru istoricul problemei, v. și *Notă asupra cîntecului poporan despre Radu Calomfirescu și frații Buzești*, în AAR, t.X, p. a II-a, p. 325-327 (M.C.).

ÎMPĂRĂTUL TRAIAN DUPĂ MONUMENTE ARCHEOLOGICE

Notiță filologică

1. După cum arată subtitlul, acest articol este, în fapt, o „lecțiune introductivă la cursul de arheologie la Universitatea din București, 1887”% Odobescu reluând astfel activitatea de la catedră printr-o serie de prelegeri dedicate împăratului Traian*. Prima dintre acestea, cea de care ne ocupăm aici, avea să fie ulterior tipărită în *Convorbiri literare*, 21, 1887, 9, pp. 745—758 (=)***.

Concepută cu greu***, apreciată critic de către autorul ei*, această lecție inaugurală avea să îi dezamăgească pe Odobescu și din pricina unei slabe audiențe*.

2. Grafia în care a apărut articolul nu pune probleme deosebite de cele discutate în *Notă asupra ediției*. Merită, cu toate acestea, semnalate câteva particularități, chiar în interiorul sistemului practicat de CL.

Deși cunoaște semnele diacritice (*ă, ș, ț*), CL nu folosește în textul acesta grafemul *L* care este peste tot înlocuit cu *l*, cu o singură excepție: *ațiță* (p. 754, r. 3 ț, în original). în cazurile când *f* provine dintr-un *a*, grafemul folosit este *ă*. Chiar dacă pentru *intâi* și *până* se poate presupune o pronunțare dialectală cu [ã], cele mai multe forme presupun totuși un [l]: *ancă, când, cât, câteva, împrăpătând, romanul, septemână**.

în e, articolul poartă la sfârșit semnătura: Alecsandru I. Odobescu.

3. Rămâne de semnalat intervenția editorului în text: p. 245, r. 41: *domniei voastră* — e,

* Cf. *Opere*, XI, nr. 1301: „...je ferai le mercredi de 5 à 6 1/2 du soir mes grandes leçons sur Trajan...”, ca și nr. 1321: „Quant à mon cours, je crois que je ne le commencerai que le mercredi 21 octobre...”.

** Odobescu proiecta, de altfel, publicarea acestor lecții înainte chiar de le fi definitivat textul. Cf., în legătură cu aceasta, *Opere*, XI, nr. 1311 (din 11 octombrie 1887): „...des la semaine prochaine je me mets à préparer mon cours et je crois que je remplirai mes articles hebdomadaires à l'Época par mes leçons sur Trajan, ce qui donnera au journal, pour chaque leçon, deux longs articles par semaine”.

*** Cf. *Opere*, XI, nr. 1331: „Je me suis levé ce matin à 6 heures, il faisait encore presque nuit, dans l'intention de me mettre de suite à écrire ma leçon de demain soir, dont le premier mot n'est pas encore tracé. Il est neuf heures et demie et je n'ai pas encore commencé. J'ai fait toute sorte de petits travaux, corrections d'épreuves, lecture de notes etc. C'est drôle comme je ne suis pas en train. Le tas de feuillets carres que j'ai là devant moi, prépare pour écrire, m'effraye. Ma main est rebelle; elle embrouille même mes idées”.

* *Ibid.*, nr. 1332: „J'ela trouve pour mon compte comme ci comme ça. C'est bâclé trop vite. J'avais menagé le sujet, pour lequel j'avais besoin du Trajan des Denkmäler afin de n'en parler que mercredi prochain; mais je n'ai pas eu de chance”.

** *Ibid.*, nr. 1333: „Moi, j'ai fait hier ma 1-re leçon qui n'a pas même dure 3/4 d'heure. Le public ne dépassait pas 70 à 80 personnes, plutôt des étudiants. J'avais fait trop de frais et je m'étais donné trop de peine. On semble ici être abruti: sous tous les rapports le monde a dégringolé. Et lorsque l'on veut trop bien faire pour lui, on est fatigué de travailler pour de si maigres résultats. Et dire que deux fois par semaine il faut que je fasse ce n'importe quel divertissant”.

* V. și *Notă asupra ediției*, sub 1, 2.

Revenit în 1887 din Franța, unde fusese secretar al Legației române de la Paris, Alexandru Odobescu își reia catedra universitară de arheologie, suplinind cu succes, în absența sa, de Grigore Tociescu. Pentru respectivul an universitar nutrea intenția de a ține un curs general intitulat *Mitologia și instituțiile religioase la greci și apoi la romani* și unul special cu tema *Traian și despre toate acele monumente care se repoartă la istoria persoanei și a epocii*. Din acest al doilea curs, două prelegeri aveau să vadă la scurt timp lumina tiparului: lecția introductivă — cea de față — și una dedicată reprezentărilor sculpturale ale lui Traian, publicate ambele, la un an distanță între ele, în *Convorbiri literare*.

Interesul lui Odobescu pentru Traian și epoca sa nu era deloc o noutate la proaspăt înființata catedră de arheologie a Universității din București. încă din 1874, pe vremea când Odobescu își ținea cursul de *Istoria arheologiei*, acorda o atenție specială optimului principe, în lecția a 5-a, bunăoară, anunțată care vor fi monumentele din vremea lui Traian ce vor fi prezentate la momentul potrivit. O bună parte din lecția a 7-a este consacrată diferitelor exegetice dedicate de învățați Columnei lui Traian, începând din Renaștere până în epoca în care Odobescu își ținea cursul¹. în sfârșit, în lecția a 9-a, importanța epigrafiei și a numismaticii pentru istorie este dovedită tot prin exemplul lui Traian și al unor episoade legate de războaiele daco-romane. Toate aceste intervenții, ca și cele din timpul anului universitar 1887/1888 prezintă nu numai un aspect științific, ci sint, totodată, pline de patos patriotic, putând fi considerate adevărate piese de antologie în oratoria odobesciană.

Avântul oratoric își găsea explicația în faptul că pentru Odobescu și publicul său Traian era un adevărat erou național. în a doua jumătate a veacului trecut se mai făceau încă simțite ecourile romantismului literar și istoriografie; legenda lui Traian — trăgându-și originea din literatura cronicărească, dar mai cu seamă din scrierile Școlii Ardelene — era întreținută asiduu de reprezentanții celui de-al doilea val latinizant. Mai mult decât atât, nu lipsea nici coloratura politică. în contextul luptei pentru desăvârșirea unității naționale, Traian, despre care se vorbea în termenii cei mai patetici², era un adevărat simbol al măreției trecute pe care urmașii erau datori să o facă să renască. Ziare și reviste dintre cele mai avântate patriotice purtau titluri care aminteau de acest mare împărat: *Traian și Columna lui Traian* ale lui B.P. Hașdeu, pentru a nu da decit exemplele cele mai celebre. Multe licee din România purtau numele învingătorului lui Decebal. Columna lui Traian figura pe bancnotele de 20 de lei, iar în câteva rânduri s-au făcut în cele mai înalte instanțe politice demersuri pentru a reconstitui columna în copie la București sau pentru a amplasa o statuie ecvestră a lui Traian în fața Universității, alături de cea a lui Minai Viteazul. Descoperirea monumentului triumfal de la Adamclisi (Tropaeum Traiani) — fapt semnificativ, în Dobrogea de curînd revenită la patria-mamă, în 1878 — a avut darul de a consolida acest mit. Rezultanta acestui climat a fost în opera arheologică a lui Odobescu imaginea unui Traian — erou național.

Un al doilea atribut al împăratului în scrierile lui Odobescu ar putea fi exprimat sintetic prin formula, de mare succes în antichitate, *Optimus Princeps* sau, pentru a grăi în termeni lui Marțial, *iustissimus omnium Senator*; este imaginea unui Traian bun, blînd, drept, viteaz, stăpînitor ideal. Această imagine era, de altfel, de circulație generală în istoriografia europeană în acea vreme, sursele antice despre Traian fiind valorificate *ad litteram* și prea puțin supuse examenului critic³.

în sfârșit, o a treia trăsătură definitorie a imaginii lui Odobescu despre epoca lui Traian ține de orientarea estetică generală a arheologilor din anii '60—'70 ai veacului trecut, aflați

¹ Pentru *Iconografia lui Traian* vezi *supra*, p. 252—267. Odobescu își exprimase inițial intenția de a publica prelegerile cursului său despre Traian în *Epoca* („ce qui donnera au journal, pour chaque leçon, deux longs articles par semaine”; vezi scris. 1311 din 29 sept./II oct. 1887 către Sașa, în *Opere*, XI), ca și apoi să se orienteze către *Convorbiri literare* (*ibid.*, scris. 1339 din 29 oct./10 nov. 1887; cf. scris. 1340, 1351, 1353, 1368, toate către Sașa).

² *Istoria arheologiei*, ed. D. Tudor, p. 150.

³ *Ibidem*, p. 188—193. Cu aceeași ocazie se citează și versurile din Dante, *Purgatoriul*, 10, vv. 73—76, cu care se va încheia, cițiva ani mai târziu, prelegerea publicată sub titlul *Iconografia lui Traian* (*supra*, p. 267).

⁴ *Istoria arheologiei*, p. 221—224.

⁵ Grăitor pentru tonalitatea scrierilor consacrate lui Traian de literatura istoriografică a epocii este opusculul romanticului Dimitrie Bolintineanu, *Viața lui Traian August, fondatorul neamului românesc*, București, 1869.

⁶ Reprezentative în acest sens sint cele mai cunoscute sinteze din epoca respectivă consacrate lui Traian: J. Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Traians*, Leipzig, 1868 j. €. de la Berge *Essai sur le regne de Trajan*, Paris, 1877.

incă sub covârșitoarea influență a lui Winckelmann, cel care a fundamentat o *Kunstarchäologie* redusă doar la sec. V—IV î.e.n. (epoca clasică pînă la Alexandru cel Mare) și la sec. II î.e.n. — II e.n. (apogeul și sfîrșitul Republicii și Imperiului roman timpuriu). Gvasinecunoscută era epoca elenistică (termenul este introdus abia în 1836 de J. G. Droysen) și neinteresantă epoca Imperiului roman târziu. Este drept că acesteia din urmă E. Gibbon îi consacrase încă din veacul luminilor impunătoarea sa operă. Pentru arheologi însă, ca și pentru esteticieni, ultimele secole de existență ale imperiului constituiau o epocă de „Fall”, „Decline”, „le Bas-Empire”. Arta unei asemenea epoci era în mod necesar una barbară, coruptă, decadentă, în contrast cu arta înfloritoare a „epocii de aur” a lui Augustus sau a Antoninilor. Grăitoare în acest sens este antiteza pe care o stabilește Odobescu între arta din vremea lui Traian și cea din timpul lui Constantin cel Mare atunci cînd, în *Istoria arheologiei*, relatează intervenția ultimului pe arcul de triumf al lui Traian : „vom vorbi și despre arcul triumfal, ale cărui sculpturi, pline de o energică măiestrie, denotă fără contestațiune epoca înfloritoare a lui Traian, deși împăratul Constantin își însuși cu două sute de ani mai târziu acel arc, împiedicînd opera cea veche cu sculpturi de o artă cu totul decăzută”.

Traian—erou național, Traian — *Optimus Princeps* într-o epocă de apogeu a artei romane — ia aceste coordonate este reductibilă imaginea lui Traian în epoca și, implicit, în opera lui Odobescu. O imagine ideală, care astăzi nu mai are, desigur, darul de a convinge. Dacă acum o sută de ani orice remarcă mai critică la adresa împăratului hispan ar fi sunat aproape ca un sacrilegiu, între timp istoriografia s-a pronunțat mai nuanțat : Traian a fost un *princeps* autentic, un dictator, însă a avut abilitatea de a întreține excelente relații cu Senatul — în sinul căruia se făurea întotdeauna acea *communis opinio* capabilă să facă din orice împărat un *dignus* după moarte sau să-l înfiereze cu *damnatio memoriae* — ceea ce nu-i reușise, bunăoară, lui Domițian (81—96), antiteza dintre cei doi principii fiind unul din cele mai cunoscute clișee* literare ale antichității.

244/3 După ce, în 1874, pe vremea cînd Titu Maiorescu era ministru al Instrucțiunii Publice, Odobescu ținuse unul din nou înființatele cursuri „libere și gratuite”, cei de arheologie (cele 15 lecții ținute în anul universitar 1874/1875 vîzînd în 1877 lumina tiparului sub titlul de *Istoria arheologiei*), în 1877 cursul devine oficial, Odobescu fiind retribuit ca profesor universitar. Cursul ținut în 1877/1878 este unul de arheologie pre- și protoistorică (programa păstrată în manuscris la BAR, mss. nr. 5348). în 1879 Odobescu pleacă însă în Franța ca secretar al Legației române de la Paris (unde se instalează în ian. 1880; cf. G. Șerban, *Pagini regăsite*, București, 1965, p. 366 sqq.); cu unele întreruperi, rămîne aici pînă în 1887, timp în care, în ciuda numeroaselor dificultăți, mai ales de ordin financiar, lucrează intens la monografia dedicată tezaurului de la Pietroasa. Revenit în țară, își reia catedra la care ține prezenta lecție introductivă.

244/7 Este vorba de lucrul la *Tezaurul de la Pietroasa*.

* *Istoria arheologiei*, p. 150.

* Un punct de vedere extrem, care, la rîndul său, nu poate fi nici ei acceptat ca atare este reprezentat de K. H. Waters, care își intitulează contribuția în mod semnificativ *Traianus Domitiani Continuator*, în *AJPh*, 90, 1969, p. 385—404. Din imensa bibliografie a lucrărilor dedicate lui Traian selectăm următoarele sinteze : B. Henderson, *Five Roman Emperors : Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan*, A.D. 69—117, Cambridge, 1927; R. Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'Imperatore Traiano*, Messina, 1926—1927, 2 voi.; M. Smallwood, *Documents illustrating the Principate of Nerva, Trajan and Hadrian*, Oxford, 1965; R. Hanslik, W. H. Grofi, *M. Vlpus Traianus*, in *RE*, Suppl. la voi. 10, Stuttgart, 1965, col. 1035 sqq.; E. Cizek, *Epoca lui Traian. Imprejurări istorice și probleme ideologice?* București, 1980. Pentru întregul context politic și ideologic esențiale sînt cărțile lui R. Syrae, *Tacitus*, Oxford, 1958 și *Ten studies in Tacitus*, Oxford, 1970, ca și analiza lui A. N. Sherwin-White, *The letters of Pliny. A historical and social commentary*, Oxford, 1966. Pentru războaiele daco-romane vezi H. Daicovicu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, iar despre războiul părție F. A. Lepper, *Trajan's Parthian war*, Oxford — London 1948. Arta în epoca lui Traian s-a bucurat și ea, pe lângă studiile speciale consacrate Columnei lui Traian și monumentului de la Adamclisi sau Arcului de Triumf de la Beneventum, de cîteva sinteze atît în istoriografia universală, cit și în cea românească : vezi W. H. GroG, *Bildnisse Trajans*, Berlin, 1940; M. Gramatopol, *Arta imperială a epocii lui Traian*, București, 1984.

244/22 *Mă încumătez* pare să presupună o formă de tipul **incomităre*. (DELR) consideră că *a se cumeta* provine din „lat. *incommutare* cu schimbare de conjugățiune”. REW notează s.v. *commitere* un „Rum. *cumete*” (M.C.).

244/36 Citatul este din *Istoria arheologiei*, întia lecțiune, p. 14 a ediției din 1877 (București. Socec) (M.C.).

244/39 *ibidem.*, p. 16 (M.C.).

245/9 Prima lecție din cursul ținut în 1874/1875, făcînd parte din ciclul cuprins în *Istoria arheologiei*, acordă un mare spațiu clasificării antichităților în „etice” și „estetice” (vezi *Istoria arheologiei*, p. 63—71). Antichitățile „etice” sînt însă de domeniul istoriei antice, deci împărțirea lui Odobescu — de largă circulație încă de prin sec. al XVIII-lea — nu putea fi valabilă.

245/42 Despre ascensiunea lui Tocilescu la catedră și despre metoda sa de lucru vezi comentariul de la *Bibliografia Daciei*.

246/18 Danastris (AavaaTp^α), nume dat de autorii bizantini Nistrului (numit, de obicei, de autorii antici Tyras). La Ammianus Marcellinus (31, 3, 3—4) apare sub forma *Danastium*; la Iordanes (*Get.*, 5 și 33) sub forma *Danastrus*.

246/18 *Iașici* este o formă insolită, fără alte atestări, pentru *iazigi* (M.C.).

246/18 Iazigi sînt ramura vestică a sarmaților (populația din grupul iranian de vest, strîns înrudită cu scîții). După Strabon, 7,3,17, după „pustia geților” (ἡ τοῦ πστῆω ἰπυ/ῖτις) urma spre răsărit ținutul locuit de „tirageți” (TupaysTai.) — geții din zona cetății Tyras —, apoi cel populat de iazigi (*lonZpyec.*; numiți și „regali” — BocaiXsioi). Cu timpul, iazigi au trecut prin nordul Daciei în Cimpia Pannonică, unde sînt pomeniți de Tacitus, *Annales*, 12, 29, 3 pe la mijlocul sec. I e.n. Este posibil ca această colonizare să fi fost efectuată de romani pentru a slăbi puterea dacilor. Regiunea părăsită de iazigi din nordul Mării Negre a fost luată imediat în stăpînire de roxolani. Dacă ideea unui „imperiu” sarmatic în nordul Mării Negre în sec. I e.n., care ar fi cuprins regiunea extracarpatică a teritoriului de azi al României, ba chiar și nord-vestul Bulgariei și estul Transilvaniei (J. Harmatta, *Studies in the history of the Sarmatians*, Budapesta, 1950) nu poate fi acceptată, cu atît mai puțin veridică apare informația tîrzie a lui Iordanes (*Get.*, 74), conform căreia Oltul singur i-ar fi despărțit pe iazigi de roxolani (*nam Iazygis ab Aroxolonis Aluta tantum fluvio segregantur*), ceea ce ar fi total împotriva evidenței arheologice. Pentru sarmați (iazigi și roxolani) în general vezi T. Sulimirski, *The Sarmatians*, Londra, 1970.

246/21 Aluzie la membrii ginților nobile Cornelie și respectiv, Quintia, din care au provenit trei marcante personalități, de care se leagă consolidarea hegemoniei romane în bazinul mediteranean. Este vorba, în primul rînd, de P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus (Scipio Maior; 236—184 î.e.n.), general victorios în Spania împotriva cartaginezilor, consul (205 î.e.n.), înainte de a fi bine cunoscutul învingător al lui Hannibal în bătălia decisivă de la Zama (202 î.e.n.). P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Numantinus (Scipio Minor) s-a remarcat, la rîndul său, printr-un eficient asediu al Cartaginei în timpul celui de-al treilea război punic. Consul în două rînduri (147 și 134 î.e.n.), el s-a sprijinit pe populari, însă a propus încetarea aplicării legii lui T. Sempronius Gracchus (*lex Sempronia*) de împărțire a pămîntului, ceea ce se pare că i-a atras moartea, survenită în condiții suspecte (131 î.e.n.). Scipionii au fost renumiți în epocă prin filelismul lor cultural și prin mecenatul lor artistic. Cam în aceeași epocă (între cei doi Scipioni), în Grecia, se acoperea de glorie T. Quinctius Flaminius (Flaminius), învingătorul lui Filip al V-lea, regele macedonean, la Kynoskephala (197 î.e.n.) și „pacificatorul” Greciei.

246/28 Citat după Cass. Dio, 68, 29, 1.

249/7 Această anecdotă este pusă de Aurelius Victor (*Epit.*, 41, 13) în gura lui Constantin cel Mare.

249/13 Din nefericire, încă din antichitate, basorelieful și frizele ce împodobeau edificiile din forul lui Traian au fost amplasate pe alte monumente, spre gloria altor împărați (de exemplu, arcul de triumf al lui Constantin). A urmat apoi perioada de „achiziții” princiare din epoca renascentistă, astfel că unele fragmente susceptibile de a fi aparținut edificiilor din forul lui Traian se află dispersate în diferite muzee. De aceea, pentru cercetarea arheologică și de istoria artei, reconstituirea înfățișării monumentelor din forul lui Traian este o problemă

destul de spinoasă. Dacă pe la începutul veacului, deci la puțină vreme de la data la care Odobescu își ținea cursul, punctul de vedere al lui A. J. B. Wace (*Studies in Roman historical reliefs*, în PBSR, 4, 1970, p. 227—276) părea să fie de nezdruccinat, în ultima vreme (după începutul făcut de mai demult de W. Seston, *Les „anaglypha Traiani” du Forum Romain et la politique d'Hadrien en 118*, în *Melanges de PJScole Francaise de Rome*, 44, 1927, p. 154—183) cercetările au nuanțat multe din opiniile tradiționale: P. Zanker, *Das Traiansforum in Rom*, în *Archäologischer Anzeiger*, 1970, 4, p. 499—544; H. Plommer, *Trajan's Forum*, în *Antiquity*, 48, 190, 1974, p. 126—130; A. Linfert, *Certamen Principum. Über den propagandistischen Zweck der Kaiserfora*, în *Bonner Jahrbucher*, 179, 1979, p. 177—186. Inaugurat în 113, forul a fost în mod sigur îmbogățit și restaurat pe parcurs până la sfârșitul vieții lui Traian și extins apoi (121 e.n.) de Hadrian. Deschisă rămâne însă problema atribuirii basoreliefulor. Pentru Columna lui Traian, principalul monument al forului, fundamentală rămâne lucrarea lui C. Cichorius, *Die Reliefs der Traianssäule*, Berlin—Leipzig, 1896—1900, 4 voi. (2 voi. text + 2 voi. planșe), a cărei numerotare a scenelor nu a fost modificată de cercetătorii ulteriori. Din literatura noastră de specialitate trebuie amintită contribuția regretaților Constantin și Hadrian Daicoviciu, *Columna lui Traian*, București, 1966.

249/48 Caius Suetonius Tranquillus (c. 76—141 e.n.), autorul bine cunoscutelor vieți ale Cezarilor (*Vitae duodecim Caesarum*), prieten cu Pliniu cei Tinăr, cu care corespundează între 97 și 113, a fost, ca și acesta, favorizat de Traian în ascensiunea politică, înainte de a ajunge secretar (*ab epistulis Latinis*) sub Hadrian. Cu toate acestea, el s-a ferit de a-și continua seria de biografii (care se oprește la Domițian). Suetoniu nu a scris nicicând o operă despre Traian, care să se fi pierdut, așa cum afirmă Odobescu. De aici s-a dedus, pe bună dreptate, că, la fel ca Tacitus, ilustrul său contemporan istoric, Suetoniu a avut serioase rețineri față de *saeculum Traiani*, deși nu i-a fost nici pe departe un oponent în adevăratul sens al cuvintului. O singură aluzie — favorabilă epocii Antoninilor — se strecoară în *Domitianus*, 23, 4, unde se relatează cum i se prezice în vis lui Domițian că, prin cumpătarea și moderația urmașilor săi (*absinentia et moderatione insequentium principum*), Roma va cunoaște o epocă de prosperitate. Pentru opera lui Suetoniu vezi E. Cizek, *Structures et ideologie dans les vies des douze Césars de Suetone*, Bucarest—Paris, 1977.

249/48 Marius Maximus, general din epoca lui Septimius Severus, cuceritorul Bizanțului apărât de sprijinitorii uzurpatorului Pescennius Niger (193—194 e.n.). Literat din cercul format în jurul împărătesei lui Domna și istoric, ale cărui scrieri s-au pierdut însă.

249/50 Istorici menționați în *Historia Augusta* (mai ales *Severus Alexander*, 48, 6).

249/51 Pentru Cassius Dio și părțile din opera sa transmise de Xiphilinos vezi nota de la *Bibliografia Daciei*.

250/1 Pentru epoca lui Traian, narată în cartea a 8-a din *Breviarium ab Urbe condita*, Eutropius folosește ca surse pe Marius Maximus (*supra*, n. 249/48) și, probabil, pe autorul anonim al breviarului postulat de Enmann la sfârșitul secolului trecut (așa-numita „Enmannsche Kaisergeschichte” — EKG). Vezi A. Garzetti, *Nerva*, Roma, 1950, p. 6 și 43; R. Paribeni *op. cit.*, voi. 1, p. 33—34. Eutropius menționează, între altele, urarea care se făcea împăraților în momentul suirii pe tron, anume să fie *felicio Augusto, melior Traiano* (Eutrop.JSm; *iarium*, 8,2).

250/1 Sextus Aurelius Victor (sec. al IV-lea e.n.), demnitar (*consularis Pannoniae Secundae* în 361; *praefectus Urbi* în 389) și istoric. Este autorul unui breviar intitulat probabil *Caesares* sau *Liber de Caesaribus*, care narează principalele fapte ale împăraților romani de la Augustus până la Constantius al II-lea (361 e.n.). Tot sub numele său a circulat un alt breviar (*Epitome de Caesaribus*), desemnat de critica filologică prin Pseudo-Aurelius Victor.

250/1 Paulus Orosius (sec. al V-lea e.n.), discipol al lui Augustin și Ieronim, a folosit în secțiunea rezervată lui Traian din cartea a 7-a a scrierii polemice *Adversus paganos historiarum libri VII* lucrările lui Eutropius și Eusebius din Caesarea. Ieronim (Hieronymos), unul din părinții bisericii, este, între altele, și continuatorul cronicii lui Eusebius din Caesarea pe care a tradus-o în latinește și a completat-o cu noi informații.

250/4 Caius Plinius Caecilius Secundus (Minor) (61/62—113 e.n.) reprezintă, prin *Panegyricus Traiani* și *Epistulae* (10 cărți), fără îndoială, cel mai important izvor al epocii lui Traian. *Panegyricul* rostit în Senat în septembrie 100, cu ocazia instalării sale în funcția de *consul suffectus* (dar publicat ceva mai târziu, probabil în 101 sau 103 e.n.), este remarcabil prin calitățile sale literare și, deși „mai mult declamatoriu decît coprinzător de fapte”, cum bine îi caracterizează Odobescu, constituie o însemnată sursă pentru primii ani de domnie ai lui Traian. Portretul lui Traian — construit pe conceptele cu conotații ideologice de frugalitate,

moderație, liberalitate, indulgență etc. — este creionat mai degrabă în contrast cu cel al lui Domițian și dovedește astfel punctul de vedere foarte partizan al lui Pliniu. De fapt, contrastul între Traian și Domițian nu a fost atât de frapant (vezi considerațiile noastre din nota introductivă la acest studiu). Totul se reduce la diferența dintre ura cu care Senatul l-a urmărit întotdeauna pe Domițian (acesta a și căzut, de altfel, victimă unui complot senatorial în anul 96) și admirația, nu lipsită de linguşeală, pentru cel ce va fi numit chiar de același Senat *Optimus Princeps*. Pliniu însuși era animatorul unei grupări senatoriale care căuta o conciliere între Senat și împărat în cadrul căreia acesta din urmă să-și adapteze politica la interesele senatorilor. Mai mult decît atât, prieten intim al lui Traian, Pliniu întreține o bogată corespondență cu acesta, care este, într-adevăr, așa cum remarcă Odobescu, chiar mai interesantă decît *Panegyricul* dintr-un anumit punct de vedere, întrucît furnizează numeroase știri despre viața culturală, social-economică, politică a epocii. Alături de corespondența cu Traian — mai ales în epoca în care autorul era proconsul al Bithyniei — Pliniu a schimbat scrisori cu numeroși oameni de cultură, majoritatea senatori și proprietari funciari ca și el. Cronologia scrisorilor lui Pliniu a fost stabilită aproape definitiv de Th. Mommsen, *Hermes*, 3, 1869, p. 31—139. Din imensa bibliografie a studiilor dedicate lui Pliniu cel Tinăr reținem: Anne-Marie Guillemin, *Plinie et la vie litteraire de son temps*, Paris, 1929; V. A. Sirago, *Le proprieté di Plinio il Giovane*, Milano, 1957; L. Vidman, *Etude sur la correspondance de Plinie le Jeune avec Trajan*, Praga, 1960 (ed. a H-a, Roma, 1972); L. Rusca, *Plinio il Giovane attraverso le sue lettere*, Como, 1967; A. N. Sherwin-White, *op. cit.* (nota intr.). Pentru valoarea de izvor pentru epoca lui Traian a scrisorilor si a *Panegyricului* vezi, pe scurt, R. Paribeni, *op. cit.*, voi. 1, p. 13-15.

250/8 Decimus Iunius Iuvenalis (c. 60 — c. 135 e.n.), marele poet satiric, fusese persecutat de Domițian, care, la un moment dat, l-a exilat și i-a confiscat averea. Nereabilitat decît sub Hadrian — înainte însă de a trăi drama unui nou exil (E. Cizek, *Hermes*, 105, 1977, p. 80—101) — poetul nedreptățit nu are nici un motiv să fie un admirator al lui Traian. Deși nu face aluzii la politica lui Traian și la persoana sa (poate, cu excepția unui pasaj din *Sat.*, 2, 163—165, unde este posibil ca tribunul militar din Armenia cu pasiuni vinovate pentru adolescenți să fie o caricatură a lui Traian, care își începuse cariera militară în Orient; cf. A. Michel, *Revue des études latines*, 41, 1963, p. 315—327), Iuvenal își manifestă destul de aspru dezacordul cu epoca — fapt cu atît mai remarcabil, cu cît, în general, producția literară a vremii era favorabilă împăratului — prin critica penetrantă pe care o face unor realități sociale cotidiene. Vezi C. Marchesi, *Giovenale*, Roma, 1921; G. Highet, *Juvenal, the Satirist*, Oxford, 1955; A. Serafini, *Studio sulle satire di Giovenale*, Florența, 1957; J. Gerard, *Presence de l'histoire dans les Satires de Juvenal*, în *Vinformation litteraire*, 16, 1964, p. 103—109; 154—159; M. A. Levi, *Aspetti sociali della poesia di Giovenale*, în *Studi in onore di Gino Funaioli*, Roma, 1955, p. 170-179.

250/8 Marcus Valerius Martialis (c. 40—104 e.n.) a fost, pe rînd, adulatur al lui Titus, Domițian și Nerva. Retras încă din 98 în localitatea natală Bilbilis (Spania), Martial a apucat doar primii ani din epoca lui Traian, în care a redactat ultimele trei cărți de epigrame. Interesante pentru aspectele sociale ale vremii și pentru moravurile de epocă, epigramele lui Martial, deși folosite — alături de opera lui Statius — în special ca izvor pentru domnia lui Domițian, nu sînt lipsite de interes nici pentru epoca lui Traian. Vezi C. Marchesi, *Marziale*, Genova 1914; W. Carratello, *Emerita*, 40, 1972, p. 177—204.

250/25 Tatăl lui Traian se numea tot Marcus Ulpius Traianus (cf. PIR², nr. 574) și fusese legat de legiune în Iudeea, unde se remarcase în mod deosebit, și consul în 68. De remarcat că familia din care provenea Traian, pur latină și originară din colonia Italica din provincia hispanică Baetica, nu era, totuși, foarte de vază (cf. Eutrop., 8, 2.: *familia antiqua magis quam clara*).

250/25 Plotina Pompeia (c. 70—129 e.n.), fiica unui oarecare L. Pompeius și soția lui Traian. Virtuțile ei au fost declamatoriu evidențiate de Plin., *Pan.*, 83—84. Se pare că a fost tipul de matroană romană tradițională, care nu s-a amestecat, spre deosebire de alte ilustre predecesoare ale ei, în treburile statului, poate cu excepția anului morții lui Traian, cînd conform *Historiei Auguste*, a trimis Senatului o scrisoare prin care confirma adoptiunea lui Hadrian de către Traian aflat pe patul de moarte, ceea ce implica recunoașterea primului ca împărat. Din 121 datează o inscripție care a păstrat textul unei scrisori a Plotinei Pompeia către Hadrian, prin care îl ruga să-i sprijine pe niște adepți ai doctrinei epicureene. Hadrian a avut, de altfel, întotdeauna considerație față de protectoarea lui din tinerețe, iar în 129 i-a păstrat un doliu plin de pietate (Cass. Dio, 69, 10). Chipul Plotinei Pompeia ne este cunoscut datorită unui bust păstrat astăzi la Muzeul Capitolin.

250/26 Uipia Marciana (?—114 e.n.) a primit de la Traian titlul de *Augusta* (100 sau c. 105). De la numele ei se trage denumirea așezării romane Marcianopolis (azi Reka Devnia, în Bulgaria).

250/26 Matidia (Maior), fiica Ulpiei Marciana, sora lui Traian, și a lui G. Salonius Matidius Patruinus, născută înainte de 68 și decedată în dec. 119. La 29 august 112 a primit titlul de *Augusta*. Astat mereu în anturajul lui Traian, iar în august 117, după moartea împăratului, a adus, împreună cu Plotina Pompeia, cenușa acestuia de ia Selinunt la Roma (*Hist. Aug., Hacr.*, 5, 9). A fost căsătorită cu L. Vibius Sabinus (cf. R. Syme, *Journal of Roman Studies* 43, 1953, p. 156) și a avut drept fiice pe Vibia Matidia (Minor) și pe Sabina (viitoare soție a împăratului L. Hadrian). La moartea ei Hadrian a ținut o *laudatio funebris* (CIL XIV, 3579), iar la Roma a fost sfințit un *Templum Matriciae* (CIL XV, 7248).'

251/16 Instituția alimentară (*alimenta*) a fost fondată de Nerva (Ps.-Aurelius Victor, *Epil.*, 12, 4) sau de Traian (*Hist. Aug., Hadrianus*, 7, 8 și *Pertinax*, 9, 3; Cass. Dio, 68, 5, 4). Pe baza dovezilor provenite din împrumuturile acordate agricultorilor italici se obțineau fonduri care erau destinate copiilor proveniți din familii lipsite de mijloace din Italia. Intrucât ambele aspecte, atât împrumutul acordat agricultorilor, cât și asistența socială, se referă la Italia, nu la provincii, discuția s-a purtat multă vreme în istoriografie în jurul chestiunii dacă împrumutul era un scop în sine — o intervenție imperială pentru a sprijini agricultura în Italia amenințată de concurența provinciilor — sau doar un mijloc pentru a obține fondurile necesare întemeierii noii și originale instituții de asistență socială. Abia în ultima vreme s-a demonstrat în mod convingător (R. Duncan-Jones, *PBS*'1, 32 (19), 1961, p. 123—143; idem, *The economy of the Roman Empire. Quantitative studies*, Cambridge, 1974, p. 288—319; P. Garnsey, *Historia*, 16, 1968, 3, p. 380) că *alimenta* aveau, în primul rând, un scop social, insistându-se asupra aspectului demografic (efortul autorității imperiale de a spori populația Italiei). Pe de altă parte, *alimenta* țin de o anumită munificență imperială, având drept antecedente alte liberații tradiționale, precum distribuțiile gratuite de grâne sau bani (*frumentationes, congiaria*). În ceea ce ne privește, sintem de părere că în adoptarea acestui nou tip de expresie a munificenței imperiale un rol de seamă l-au jucat și rațiunile de ordin financiar. Atita vreme cât finanțele erau scăzute de mult prea fastuoasele, deci și costisitoarele *congiaria, alimenta* prezentau avantajul unor fonduri provenite din niște doblnzi vărsate în mod regulat (Al. Avram, în *Analele Universității București — Istorie*, 31, 1982, p. 15—24). Propaganda imperială a insistat asupra caracterului de liberalitate, evidențiind *indulgentia principis*. Alături de monede și inscripții, *alimenta* sint evocate și de monumentele arhitecturale ale epocii: arcul de triumf de la Beneventum (relieful nr. 14: cf. A. v. Domaszewski, *Die politische Bedeutung des Traiansbogens in Benevent*, în *Abhandlungen zur romischen Religion*, Leipzig—Berlin, 1909, p. 25—52; F. J. Hassel, *Der Traiansbogen in Benevent. Ein Bauwerk des romischen Senates*, Mainz am Rhein, 1966; T. Lorenz, *Leben und Regierung Traians auf dem Bogen von Benevent*, Amsterdam, 1973) și „anaglyphă Traiani” din forum.

251/19 Este vorba de cele două mari inscripții de la Veleia (CIL XI, 1147 = ILS 6675) și Ligure Baebiani (CIL IX, 1455 = ILS 6509; aceasta este cea mai mare inscripție latină din cele cunoscute până acum) care prezintă modul în care era aplicată inițiativa imperială cu privire la *alimenta*. La ora la care Odobescu își ținea prelegerea cele două inscripții erau cunoscute lumii științifice grație studiilor pătrunzătoare ale lui G. Henzen, *De tabula alimentaria Baebianorum*, în *Anuali dclVstitutio di corr. arch.*, 16, 1844, p. 5—111 și Th. Mommsen, *Die italische Bodenheilung und die Alimentariafen*, în *Hermes*, 19, 1884, p. 393—416. între timp au apărut mai multe studii consacrate celor două importante documente epigrafice, din care reținem: F. dePachtere, *La table hypothécaire de Veleia, etude sur la propriété fonciere dans l'Apennin de Plaisance*, Paris, 1920; P. Veyne, *La table de Ligure Baebiani et l'institution alimentaire de Trajan*, în *Melanges de l'Ec. Fr. de Rome*, 69, 1957, p. 81—135 și 70, 1958, p. 177—241; vezi și studiile citate în n. 251/16.

ICONOGRAFIA LUI TRAIAN

Notiță filologică

1. A doua apariție a lui AL Odobescu în paginile *Convorbirilor literare* o constituie tot o prelegere universitară, al cărei subtitlu îi precizează îndeajuns proveniența: „Fragment dintr-un curs la Universitatea din București”, în CL 22, 1888, 2, pp. 97—119 (= e)*. Articolul a apărut și în extras, identic însă cu textul din CL (= ex).

2. Textul se remarcă printr-un număr destul de mare de greșeli de tipar, pentru care am propus emendări. Dintre acestea, cele mai importante sint următoarele:

p. 252, r. 38: *nețărmită* (e) — *nețărnu(r)ita* (sc.)

p. 257, r. 19: *erou, mitologii* — *erou mitologic*

p. 260, r. 20 și 262, r. 6: *statue* — *statuă* (forma din e a rezultat prin omiterea semnului diacritic: *statue*)

p. 261, r. 43: *marmora* — *marmoră*

p. 261, r. 52: *afla* — *află*

p. 266, r. 13: *cugetă* — *cugeta*.

3. Alte particularități semnificative sint grafiile: *presintă* (259/16) (deși forma întilnită cel mai adesea — atât în CT, cit și în celelalte publicații studiate pentru stabilirea textelor din prezentul volum — este *presentă*) și *păstră* (267/11), care este, la prima vedere, o formă de imperfect (cf. *Notă*, sub. 3). Contextul ar necesita însă o formă de perfect simplu, așa cum l-am și interpretat, considerind grația drept greșeală de tipar pentru *păstra*, în care accentul circumflex notează accentul tonic. Această situație poate fi apropiată cu un alt exemplu oferit de aceeași revistă: *inălță* (V. IpT 87, p. 249, r. 11; cf. și *Notă asupra ediției*, sub. 2). în sfârșit, am păstrat dubletul *Neapole j Neapoli*.

Comentariu de arheologie

Studiul consacrat reprezentărilor sculpturale ale lui Traian face parte din cursul ținut de Alexandru Odobescu în anul universitar 1887/1888 despre monumentele arheologice referitoare la epoca marelui împărat. Cu această ocazie sint descrise opt statui și două busturi considerate a-l fi reprezentat pe Traian. Scris cam în tonul *Istoriei arheologiei*, cu care se înru-dește îndeaproape, atita vreme cit în ambele cazuri avem a face cu niște prelegeri universitare, studiul nu este încărcat cu note, iar cele citeva citate sint inserate în text.

Spre deosebire de alte opere arheologice ale lui Odobescu, ale căror concluzii mai sint încă și astăzi parțial valabile, mica notiță care ne reține atenția nu mai prezintă nici un interes pentru istoricul artei în epoca lui Traian. Verdictul exegeților ulteriori a fost mult mai sever; astăzi nu mai putem accepta ca fiind reprezentări originale ale lui Traian decit *patru capete* (fig. 1 f- 10, 4, 8, 11) din cele opt statui și două busturi prezentate de Odobescu. Restul pieselor aduse în discuție sint: 1. statui acefale atașate în mod arbitrar unui cap al lui Traian (*torso* de la fig. 4, 8 și restul bustului, în afara capului, de la fig. 1 4- 10, 11); 2. capete moderne ale lui Traian așezate pe cite un *torso* antic care nu le aparține (fig. 2, 6, 7, 9); 3. statui reprezentind alți împărați (fig. 3, 5)².

La prima vedere ar putea să surprindă faptul că Odobescu, deși recunoaște — împreună cu E. Q. Visconti și cu ceilalți autori consultați — caracterul modern al unor părți din statuile

* Cf. *Opere*, XI, nr. 1344 și 1345.

¹ Vezi *supra*, notița introductivă de la *împăratul Traian*.

² A V*zi comentariile noastre la piesele respective în notele la studiul lui Odobescu.

prezentate, le descrie totuși ca și cum acest lucru nu ar ieși din limitele firescului. în această privință, Odobescu apare ca un adept întîrziat al unei anumite estetici dezvoltate încă din Renaștere și atingînd în practică punctul culminant în epoca lui Winckelmann, secolul alXVIII-lea. Această atitudine estetică făcea într-un mod specific deosebirea dintre original și reproducere. Pentru a fi expuse în muzee, sculpturile fragmentare antice erau întregite de cei mai iscusiți sculptori ai epocii, ca material pentru „restaurare” folosindu-se gipsul. Cu timpul s-a dezvoltat o modă a mulajelor în gips și nu au lipsit voci care să susțină chiar superioritatea gipsului față de marmură¹. Winckelmann însuși, în perioada în care se afla sub protecția cardinalului Albani, a luat parte la întregirea unor sculpturi antice, iar în opera sa nu protestează nicicum împotriva ideii de intervenție asupra sculpturii antice, ci doar împotriva modului neștiințific în care s-au executat anumite restaurări. Majoritatea sculpturilor, pe temeiul cărora se construiau teorii estetice idealiste, fuseseră intens restaurate, astfel încît nu mai păstrau decît foarte puțin din suprafața antică originală (un exemplu, între multe altele reprezintă *Apollo de la Belvedere* și *Meduza Rondanini*, al căror caracter original a fost cu totul estompat de restaurările moderne, lucru pe care nu l-a perceput Goethe atunci cînd a opus tocmai aceste opere copiilor în gips pentru a demonstra superioritatea originalului din punct de vedere al materialului). Orice *torso* era fie „restaurat” prin întregiri moderne, fie completat cu capete și membre descoperite separat în cu totul alte condiții. Singurele opere care au scăpat de la un asemenea tratament își datorează salvarea faptului că, din cauza numărului mare de fragmente din care se compuneau, întregirea lor prezenta dificultăți tehnice. Pe la începutul secolului al XIX-lea au făcut mare vîlvă frizele decupate de contele Elgin de pe Parthenonul atenian și aduse la Londra; în toată Europa se întîlneau mulaje în gips după aceste sculpturi. în aceeași perioadă (1815—1819) Thorvaldsen accepta — ce e drept, nu cu mare entuziasm — să întregască sculpturile descoperite de Charles Robert Cockerell în templul de la Egina în 1811 — primele mari descoperiri reprezentative pentru arta greacă arhaică — în vederea expunerii lor în gliptoteca mtincheneză. Dimpotrivă, alt mare sculptor clasicizant al epocii, Canova, refuza în 1803 să întregască sculpturile Parthenonului.

O dată cu ezitățile lui Thorvaldsen și cu refuzul ferm al lui Canova, marii artiști renunță să se mai implice în restaurări de opere antice; acestea rămîn în seama cabinetelor specializate și au scopuri pur științifice, de unde pînă atunci artiștii restauratori se angajaseră într-un fel de rivalitate cu arheologia (înțeleasă, evident, ca o *Kunstarchäologie* în sensul lui Winckelmann) în exprimarea conținutului ideatic antic.

Odobescu scria cam în vremea în care se generaliza despărțirea de Winckelmann și de estetica idealistă, iar arheologia începea, cu greu, să-și definească metodele. Mai puțin arheolog și mai mult estetician de sorginte winckelmanniană, Odobescu se înscrie în tradiția erudiților de tipul lui Visconti și Mongez. O comparație cu J. J. Bernoulli, care va scrie doar peste cîțiva ani *Romische Ikonographie*², este deosebit de revelatoare pentru diferența frapantă de metodologie. Ceea ce în istoriografie se definește prin trecerea de la romantism la școala critică are drept corespondent în istoriografia artei antice tranziția de la estetica idealistă la metodele analitice de exegeză (Semper, Furtwängler, Riegl și școala vieneză etc). Lucrarea lui Bernoulli este un produs tipic al acestor noi orientări. Impresia artistică de ansamblu a unei statui îl lasă rece pe autor atîta vreme cît el depistează, întemeiat pe criterii științifice, intervențiile moderne.

în afară de piesele menționate de Odobescu — despre care am arătat cîte erau originale — Bernoulli mai amintește următoarele statui ale lui Traian, date ca sigure (p. 76—77) :

- nr. 5 : statuie loricată de la Florența (Uffizzi), provenită în 1789 de la Roma; capul nu aparține statuii, ci este adăugat, iar membrele și gitul sînt intervenții moderne³;
- nr. 11 : mască din marmură albă aplicată în mod arbitrar pe o statuie a unui bărbat șezînd din muzeul de la Berlin (provine de la Villa Negroni de la Roma, a fost adusă în 1791 la Sanssouci și de aici la Berlin)⁴;
- nr. 13 : statuie loricată descoperită la Utica, aflată în muzeul de la Leyda⁵.

¹ Acest lucru se petrecea, desigur, înainte ca policromia sculpturilor grecești să fie sugerată de A. -Chr. Quatremere de Quincy pe baza surselor literare, apoi de arhitectul J. I. Hittorf, întemeiat pe observații efectuate în templele din Sicilia, pentru a fi apoi dovedită definitiv de G. Semper.

² Toate exemplele pe care le-am înșirat sînt preluate de la N. Himmelmann, *Trecutul utopic. Arheologia și cultura modernă*, trad. de Al. Avram, București, 1984, p. 168—182.

³ Avem în vedere aici voi. al II-lea, partea a 2-a, Stuttgart, 1891, care cuprinde capitoul consacrat statuiilor imperiale care îl reprezintă pe Traian.

⁴ Cf. W. H. GroB, *Traians Bildnisse*, Berlin, 1940, p. 128, nr. 34 și pl. 20.

⁵ *Ibidem*, p. 128, nr. 33 și pl. 13, b (= C. Blümel, *Romische Bildnisse*, Katalog Berlin, 1933, p. 14 sq., nr. R 33, pl. 24-25).

⁶ Cf. GroB, p. 125, nr. 6 și pl. 3, b.

De asemenea, sînt menționate numeroase capete și basoreliefuri reprezentîndu-l pe Traian. Lista a fost ulterior corectată și îmbogățită în lucrarea lui W. H. GroB, *Traians Bildnisse*, Berlin, 1940, rîmasă pînă astăzi opera de referință în domeniul portretisticii lui Traian.

252/18 Pentru atitudinea lui Pliniu cel Tînăr față de Traian și caracterul angajat al *Panegiricului* său vezi n. 250/4 de la *împăratul Traian*.

252/26 Marcus Iunius Brutus (sec. al VI-lea i.e.n.) a fost, conform tradiției, „fondatorul” Republicii romane. Membru al unei ginți patriciene persecutate sub regimul regilor (tatăl său fusese ucis de Tarquinius Superbus), Brutus a trăit mai întîi în exil. Revenit la Roma, a condus, alături de Tarquinius Collatinus, răscoala victorioasă care a dus la înlăturarea ultimului rege, Tarquinius Superbus (510/509 i.e.n.). Ales alături de aliatul său *praetor*, Brutus a instaurat regim de esență dictatorială menit să apere proaspăt createle instituții republicane de neltirile patricienilor din interior (severitatea sa de neclintit a mers pînă acolo, încît i-a trimis la moarte pe propriii săi fii, pentru că aceștia nesocotiseră ordinele sale). A murit într-un duel cu fiul regelui Tarquinius, revenit cu ajutor primit de la cetatea Veii în speranța, nerealizată, de a se reinstala ca rege. Caracterul integru, neînduplecat al lui M. Iunius Brutus evidențiat în unanimitate de analiștii și de istoricii ulteriori (Titus Livius, 1, 57—59; Dionys din Haićarnas, 4, 67 și 77; 5,14; Cicero, *Brutus*, 14, 53) a rîmas pentru posteritate un model de *gravitas* și de *amor patriae* pentru bunul roman și a constituit un simbol peste veacuri în perioada revoluțiilor burghize din epoca modernă (concludent este, în această privință, tabloul lui J. L. David, *Brutus se întoarce în casa lui după executarea fiilor săi*, expus în salonul anului revoluționar 1789). Un urmaș la mare distanță în timp al lui M. Iunius Brutus este omonimul care a condus complotul împotriva lui Cezar (martie 44 i.e.n.).

252/26 Marcus Furius Camillus (sfîrsitul sec. al V-lea — începutul sec. al IV-lea i.e.n.) este o altă figură devenită legendară în Roma republicană. Comandant strălucit de oști, a cucerit în 396 i.e.n. orașul etrusc Veii, însă doi ani mai tîrziu a căzut victimă unor intrigi calomnioase, fiind nevoit să ia calea exilului. Rechemat în 390, în condițiile grele cauzate de invazia gallilor, a instaurat dictatura și, după ce a fost nevoit inițial să soarbă din cupa înfrîngerii (episodul *Vae victis!* narat de Titus Livius), a izbutit, în cele din urmă, să-i alunge pe năvălitori. Camillus și Brutus erau reprezentați de multe statui la Roma, ca expresie a venerației de care se bucurau din partea urmașilor.

253/9 Citat după Plin., *Pan.*, 55.

253/12 Templul de pe colina Capitolului era cel mai de seamă lăcaș de cult pentru Iupiter (Joie la Odobescu). Zeul suprem era adorat aici sub numele de Iupiter G Capitolinus, alături de Iuno Regina și de Minerva, cele trei divinități alcătuint triada capitolină. Cele două statui ale lui Traian înălțate în pronaosul acestui templu (*Pan.*, 52, 3) au dispărut între timp. Referitor la acest pasaj, este de remarcat faptul că, în ciuda laudelor aduse de Pliniu modestiei lui Traian, statuile împăratului erau destul de frecvente imediat după anul 100, cînd își rostise Pliniu discursul; cf. GroB3, p. 11—12.

253/29 „Autorul” este fictiv, ca toți ceilalți menționați de genialul compilator al *Historiei Auguste* (vezi nota de la *Un vas de lut*).

254/4 Cf. *ITist. Aug.*, *Severus Alexander*, 5, 2 și 13, 2.

254/16 Columna lui Traian ca monument de arhitectură și ca izvor documentar excepțional pentru războaiele daco-romane s-a bucurat încă din Renaștere de numeroase studii. Un scurt istoric al cercetărilor oferă și Odobescu în *Istoria arheologiei*, ecl. D. Tudor p. 188—193 (a șaptea lecțiune), care se referă mai întîi la Alfonso Chacon (Ciacconi), autorul opului *Historia* „*romanae*” noii *patriae* în *Columna p. insulpm*

și ia *pim^pida*. o „*patriae*” — — — — —
datorată lui Raffaele Fabretti, și se încheie cu opera lui Wilhelm Froehner, *La Colonne Trajane*, Paris, 1865, cea mai recentă și completă tratare a subiectului în epoca în care scria Odobescu. Pentru istoricul cercetărilor pînă în sec. al XIX-lea vezi R. Chevalier, *Decouverte d'une iconographie: la Colonne Trajane (VIII — XIX siecles)*, în *Influence de la Grece et de Rome sur l'Occident moderne*, Paris, 1977, p. 329—384, iar pentru ultima sută de ani A. Malissard, *Decouverte d'une iconographie: la Colonne Trajane (1850—1976)*, în același volum. Reținem pentru o listă selectivă: C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, 4 voi., Berlin, 1896—1900 (acestui autor i se datorează numerotarea unanim acceptată a scenelor columnei

de la 1 ia 155) ; E. Petersen, *Trajans dakische Kriege, nach den Reliefs der Trajanssäule erzähl* 2 .voi., Leipzig, 1899—1903; K. Lehmann—Hartleben, *Die Trajanssäule. Ein romisches Kunstwerk zu Beginn der Spätantike*, Textband + Tafelband, Berlin—Lepzig, 1926 (spre deosebire de cei doi autori antecitați, Lehmann-Hartleben contestă, de pe poziții estetizante, valoarea de izvor istoric a columnei) ; G. și H. Daicovicu, *Columna lui Traian*, București, 1966.

254/17 Cind se referă la arcul de triumf al lui Traian de la Roma (mai ales în *Istoria arheologiei*), Odobescu inversează termenii problemei (cf. *ibid.*, p. 150). Pentru el arcul de triumf al lui Constantin fusese construit de Traian și „împetriștat” cu sculpturile adăugate în sec. al IV-lea de Constantin cel Mare. În realitate, arcul a fost înălțat de Constantin, care și-a însușit „marea friză” provenită din Forul lui Traian (M. Pallotino, *11 grande fregio di Traiano*, Roma, 1938 ; atribuirea frizei lui Domițian, sub cuvint că aceasta ar reprezenta războaiele dacice ale ultimului Flavius, opinie susținută de W. Gauer, *JDAI*, 88, 1973, p. 319—350, nu poate fi acceptată; cf. R. Bianchi-Bandinelli, *Rome, le centre du pouvoir; Vart romain des origines à la fin du deuxième siècle*, Paris, 1969, p. 210 ; M. Gramatopol, *Arta imperială a epocii lui Traian*, București, 1984, p. 178 și 212—213). în ultima vreme însă, o opinie îndrăzneată vrea ca și Traian să fi avut un arc de triumf la Roma, anume „arcul lui Titus”, redatat pe baza unor investigații epigrafice referitoare la inscripția votivă (F. Magi, *Romische Mitteilungen*, 82, 1975, 1, p. 98—116; idem, *ibidem*, 84, 1977, 2, p. 331-348) și în lumina unor criterii stilistice (M. Gramatopol, *op. cit.*, insistă, p. 177—178, 216—217, 221—222, asupra iluzionismului și spațialității panourilor, asemănătoare cu cele de pe arcul de la Beneventum). Această ultimă părere este însă, deocamdată, „neacceptată de majoritatea cercetătorilor acestei arte” (*ibid.*, p. 178).

de la I ^ a ^ i ^ ^ ^ .. ^ = vezi biografia citata î, „. 251/16

254/21 Pentru monedele din vremea lui Traian fundamentală rămâne lucrarea lui P. L. Strack, *Untersuchungen zur romischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts*, voi. 1. *Die Reichsprägung zur Zeit des Traian*, Stuttgart, 1931.

254/39 între timp lucrurile s-au mai schimbat. Fostul Muzeu Național de Antichități (înființat în 1834), ale cărui colecții au trecut în patrimoniul Muzeului de Istorie a RSR, a achiziționat în 1953 un cap de marmură cenușie al lui Traian, descoperit la Roma și provenind din fosta colecție M. Sutz (M. Gramatopol, *Portretul roman în România*, București, 1985, p. 68—71, nr. 5, il. 5 a-c). Tot la același muzeu se află acum și un cap de marmură italică ai aceluiași împărat, descoperit în 1869 la Ostia, intrat în colecția Vaticanului și dăruit în mai 1973 de papa Pius al VI-lea președintelui Nicolae Geaușescu (*ibidem*, p. 71—72, nr. 6, il. 6 a-b). în sfârșit, Mihai Gramatopol susține că ar fi identificat în colecția Severeanu un cap de marmură, *Ultimul portret antum al lui Traian*, în voi. *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 1982, p. 166-173 (vezi și *Apulum*, 7, 1968, p. 369—379; *Portretul roman...*, p. 72—75, nr. 7, il. 7 a-c). Această din urmă identificare este însă discutabilă; vezi Măria Alexandrescu Vianu, în *SCIVA*, 37, 1986, 3, p. 276.

256/19 *Diuus* era titlul care se acorda de către Senat post-mortem împăraților trecuți în rîndul zeilor.

256/36 Statuia este menționată de Bernoulli, p. 77, nr. 9 (cu bibliografia mai veche), care remarcă însă că „der Kopf nicht zugehörig und das ganze Profil neu”. Capul neapartinind statuii, nu mai avem nici un element care să ne permită atribuirea ei lui Traian; de aceea statuia nu figurează la Grofi.

256/44 Nici această statuie nu poate fi atribuită lui Traian. în literatura de specialitate a veacului trecut această statuie mai era desemnată prin *Traianus pater*, însă, după stil, este o creație a artei iulio-claudine; Bernoulli, p. 91 (cu bibliografia veche). De altfel, tatăl lui Traian nu era o persoană de prim rang, deși este reprezentat de cîteva statui.

257/1 Traian, născut la 18 septembrie 52 sau 53, fusese vreme de 10 ani *tribunus militum* sub ordinele tatălui său (Plin., *Pan.*, 15, 2) în Orient (Siria) și în Germania, pe limesul renan.

257/4 Cf. Eutropius, *Breoiarium*, 8, 2, despre familia din care provenea Traian: *famalia antiqua magis quam clara*.

257/5 într-adevăr, nu există, deocamdată, statui ale lui Traian în tinerețe (înainte de adoptarea sa de către Nerva) și nici nu este probabil să se descopere. Vezi Bernoulli, p. 85 ; Grofi, p. ii și 65. Primele statui datează din perioada adopției sau abia din momentul în care Traian a fost proclamat împărat.

257/10 *Crinitus* („pletosul”) este numit Traian de Eutropius.

257/24 Mart., 10, 72, 9.

257/27 și 258/11 *Sedie* trebuie socotit fără îndoială un hapax ; nici un dicționar nu consemnează termenul acesta livresc (tradus, de altfel, în text), la originea căruia stă desigur forma latinească *sedcs* (M.C.).

258/4 Faptul că alipirea capului reprezintă o intervenție modernă este în afară de orice îndoială. Statuia este, probabil, a unui filozof sau poet grec, doar capul adăugat este al lui Traian, chiar și la acesta multe elemente fiind întregite (nasul, partea mediană a buzei de sus și o paite a celei de jos și a bărbiei). Vezi Bernoulli, p. 77, nr. 8 și Grofi, p. 124, nr. 2 și pl. 6a.

258/6. Ennio Quirino Visconti (1751—1818), anticar italian stabilit în Franța (1799), însărcinat de Napoleon I cu organizarea Luvrului. Autorul lucrării foarte cunoscute în epocă *L'Iconographie antique*, Paris, 1808.

259/11 Vezi descrierea la Pausanias 5, 12, 6. Statuia de la Olympia, ca și cea de la Prusa, nu s-a păstrat. O altă statuie ridicată pe sol provincial (ins. Delos) este pusă în evidență de baza ei, descoperită aici la sfîrșitul veacului trecut (BCH, 20, 1896, p. 724).

259/29 După Bernoulli, p. 77, doar mina dreaptă (cu globul) este adăugată de un artist modern.

259/44 *Lorica* („cuirasa”) era compusă din pieptar (*thorax*) și spătar. în sec. I î.e.n. se introduce *lorica squamala*, formată din plăcuțe întrepătrunse ca niște solz de pește (*squamae*), care se generalizează începînd din epoca imperială, pentru a dispărea spre mijlocul sec. al III-lea e.n. Un alt tip, apărut în sec. I e.n., era *lorica segmentata*, formată din două plăci, care apărau partea superioară a bustului, și niște benzi metalice, care protejau restul bustului.

260/9 Statuia în chestiune nu-l reprezintă pe Traian, ci pe un împărat din dinastia Iulia-Claudia. Bernoulli a crezut inițial că este vorba de Augustus (voi. II, 1, p. 36, nr. 48), apoi a revenit asupra teoriei sale, considerînd că statuia este „ein schlecht restaurierter Tiberius” (p. 76, nota 4).

260/20 și 262/6 *Statua* este forma obișnuită în epocă, rezultată din adaptarea latinescului. *statua*. în GILRL, II, p. 51, s.v., se face specificarea: „Termenul apare încă din secolul al XVIII-lea” (M.C.).

260/20 Descoperirea a avut loc în 1787, deci nu cu 120 de ani, ci cu 100 de ani înainte de data la care scria Odobescu (cf. Bernoulli, p. 76, nr. 4). Caligula descoperit în aceleași condiții este descris în aceeași lucrare, voi. II, 1, p. 306, nr. 9. Capul-este însă în întregime modern (Groi3, p. 134, B, e), în ciuda rezervelor lui Bernoulli.

260/23 Alungat de la Roma de L. Cornelius Sulla, liderul optimaților (88 î.e.n.), bătrînul general Caius Marius, conducătorul popularilor, s-a retras la Ostia, de unde s-a imbarcat pe o corabie, luînd calea Africii. Debarcat de corăbieri pentru o pauză (din lipsă de vînt) și părăsit pe furiș, Marius a fost prins de următorii săi și predat autorităților din Minturnae (pe coasta Latiului). x)cestea n-au avut îndrăzneala să-l ucidă, ci i-au pus la dispoziție o corabie cu care Marius a plecat în Libia. După un an va reveni și se va răzbuna crunt pe adversarii săi.

261/23 Este vorba de războiul lui Traian împotriva părților (114—117 e.n.).

262/10 Statuia este menționată de Bernoulli, p. 78—77, nr. 6. Torsul a fost descoperit în ia Gabii (Latium), iar capul — considerat „wohl das besterhaltene Trajansbildnis im Louvre” — este, de fapt, modern, ceea ce anulează orice criteriu de atribuire a statuii lui Traian. De aceea, statuia nu figurează la Groi3.

262/19 Și în acest caz capul, de marmură italică, este atașat la o statuie loricată care nu-i aparține. Capul este pe jumătate întregit în epoca modernă, veche fiind partea superioară cu ochii și nasul. Vezi Bernoulli, p. 76, nr. 1 ; Grofi, p. 129, nr. 42 și pi. 14 c-d.

263/8 Isis (sora lui Osiris în mitologia egipteană) a pătruns prin sec. I î.e.n. în Italia, ajungînd în sec. I e.n. una din cele mai adorate divinități, cu un cult din cele mai dezvoltate, beneficiînd de un mare templu la Pompei. în legătură cu acest cult se dezvoltă o bogată și variată iconografie. Vezi L. Vidman, *Isis und Sarapis bei den Griechen und Romern*, Berlin 1970.

283/14 Este vorba tot de succesele repurtate in contextul ducerii războiului pârție.

263/16 După opinia lui Bernoulli, p. 77, nr. 7, și această statuie trebuie să fi fost descoperită tot la Gabii (ca și cea menționată în n. 262/10 și reprodusă în fig. 7 din textul lui Odobescu). Inițial fusese restaurată cu un cap al lui Marcus Aurelius. Atribuirea statuii lui Traian este însă gratuită, iar piesa nu figurează în catalogul alcătuit de GroB.

264/2 *Rhtda (raeda)* este o trăsură sau căruță cu patru roți.

264/4 Aceste monede figurează în voi. 1 al lui P. L. Strack (*supra*, n. 254/21) la p. 207 și în p.J. 3, 196 și 8,142. Pe lângă argumentul numismatic, existența unei statuii evestre în Forul lui Traian este confirmată și de relatarea lui Ammianus Marcellinus (16, 10, 15—16) despre vizita făcută în 357 e.n. de Gonstantius al II-lea și prințul persan Ghormisdas în Forul lui Traian. Vezi GroB, p. 13—14.

264/45 Le Chevalier A. Mongez, *Iconographie romaine*, voi. 3, Paris, 1826, p. 28. Reproducerea se află în voi. 4, pl. 36, 4—5. După mărturiile altor anticari (citate de Bernoulli, p. 80, nr. 40), bustul ar proveni nu din colecția cardinalului Fesch, ci din Villa Albani.

264/47 Este un bust de 0,56 m înălțime. Cîteva părți sînt întregite: o parte din nas, cîteva porțiuni din brațe, din piept etc. Vezi Bernoulli, *loc. cit.*; GroB, p. 125, nr. 9 și pl. 8b.

265/5 într-adevăr, așa cum remarcă Odobescu, doar capul colosal este original, însă și aici se pot constata unele întregiri moderne; nasul, marginile ambelor urechi și gîtul. Vezi Bernoulli, p. 80, nr. 41; GroB, p. 126, nr. 19 și pl. 13 a.

266/29 statue colorate — Se știe că statuile antice, atît cele din lut ars ori din lemn, cît și cele de marmură sau de bronz, erau parțial (mai ales capul și veșmintele) colorate și acoperite cu un strat protector alcătuit din ceară amestecată cu ulei (M.C.).

266/36 Turdetanii erau un neam iberic locuind în Turdetania (o regiune prin preajma Seviliei de astăzi, în vechea Baetica). Nu putem fi însă de acord cu originea turdetană a viitorului împărat, atîta vreme cît familia Ulpîilor din colonia Italica (fondată în 206 i.e.n. și de atunci intens colonizată cu elemente italice) nu prea pare să fi fost amestecată cu indigenii (R. Paribeni, *Optimus princeps*, voi. 1, p. 45—48; E. Cizek, *Epoca lui Traian*, p. 103). *Cognomen-ul* Traianus este tipic latin, iar tatăl lui Traian fusese consul (68 e.n.). De altfel, Spania cuprindea provincii dintre cele mai romanizate ale imperiului. Cînd, în istoriografie, se vorbește de originea hispanică a lui Traian, nu se înțelege originea iberică în sens etnic, ci pur și simplu faptul că viitorul împărat s-a născut și și-a petrecut adolescența în Hispania.

267/24 Este vorba de papa Grigore I cel Mare (590—604).

267/25 Cf. R. Paribeni, *op. cit.*, voi. 2, p. 312. Episodul este relatat de Odobescu și în *Istoria arheologiei*, ed. D. Tudor, p. 191.

267/25 Nu este poate inutil să alăturăm acestor cuvinte inspirate cu care îl cinstește Odobescu pe imperialul strămoș evocarea statuară datorată unui mare arheolog și om de cultură dintr-o vreme ceva mai apropiată de noi (V. Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 539): „Ochii mei te văd, împărate, în zilele tale de neîncetată veghe. Cu statura ta maiestos înaltă, cu părul tău alb înainte de vreme, cu fața ta nobilă și energic dominatoare, cu ochii tăi atenți, privind ca pentru a pătrunde dincolo de lucruri și de oameni, cu fruntea ta brăzdată de dunga verticală a voinței, cu buzele strînse în semn de stăpînire de sine, cu liniștea ta sigură, cuminte, hotărîtă, răbdătoare, nezguduită și la nevoie aspră, dar nu crudă, cu iubirea de ascultare, ordine, statornicie — o, ce măreț potolite, ce tăios pătrunzătoare, ce modest păstrătoare, ce senin iertătoare, ce adînc înțelegătoare a vieții cum e, gălăgioasă, murdără, perfidă și vanitoasă, sunt scrisorile tale către bunul, naiul, preaplecatul, plinul de sine, recunoscător devotatul tău sclav și prieten, Plinius” (M.G.).

ATENEUL ROMÂN SI CLĂDIRILE ANTICE CU DOM* CIRCULAR

Notiță filologică

1. Textul tipărit al acestei conferințe a apărut în ediție princeps la Socec și Teclu, București, 1888 (**e**). Subtitlul preciza '*Conferința rostită la XIV februarie de A. I. Odobescu, cu o alocuțiune de C. Esarcu*. Volumul, devenit între timp o raritate bibliofilă, s-a bucurat de o prezentare grafică deosebită, cele 63 de pagini ale sale fiind bogat ornamentate cu viniete, chenare și inițiale în culori și ilustrate cu desene și planuri în alb-negru și colorate. Lucrarea a fost retipărită fără alocuțiunea lui C. Esarcu și cu ilustrațiile în alb-negru (la scară redusă) în ediția îngrijită de Il. Chendi și E. Carcalechi, Al. Odobescu, *Opere complete*, voi. III, București, 1908, p. 275-340 (= o). Aceasta corectează cîteva scăpări tipografice (care sînt mai mult decît cele două semnalate pe verso-ul paginii de gardă din **e**), procedînd, în același timp, la modernizarea unor forme (unele frecvente) din **e**. Astfel *daca* > *dacă*, *d-voastre*>*d-voastră*, *imbele* > *ambele*, *statorit* > *statornicit*,

2. în bogata corespondență rămasă de la Odobescu se găsesc destule informații, care marchează atît inițierea proiectului unei serii de conferințe (v. *Opere*, NI, nr. 1389) și pregătirea «conferinței inaugurale, marcată de discuții cu C. Esarcu și cu A. Galleron, arhitectul principal al Ateneului*, cît și desfășurarea conferinței, ecoul acesteia** și tipărirea în volum***. Putem în felul acesta urmări geneza lucrării pînă la transformarea în tipăritură.

3. Sistemul grafic este același din SLI, lucru explicabil prin faptul că cele două lucrări au fost angajate la aceeași editură. Etimologismul practicat de Socec & Teclu este destul de transparent, el permițînd în cele mai multe cazuri o citire a formelor care este lipsită de ambiguitate *.

Comentariu de arheologie

Conferința cu acest titlu a fost ținută de Alexandru Odobescu la 14/26 februarie 1888 cu ocazia inaugurării noii clădiri a Ateneului Român, după alocuțiunea introductivă datorată neobositului animator al Societății literare cu același nume (fondată în 1863), Constantin Esarcu : „Duminică, 14/26 februarie, anul 1888, la 8 1/2 ore seara, s-a început seria de conferințe ale Societății *Ateneului Român* din București.

Pentru prima oară s-a întrunit atunci publicul, foarte numeros, într-una din sălile noului palat ce se află încă în lucrare.

* Cf., *exempli gratia*, scrisorile cu nr. 1401, 1409, 1411, 1413, 1417, 1418, 1421, 1422 din *Opere*, XI. Scrisoarea nr. 1423 datează chiar din după-amiaza zilei de duminică 26 (14 stil vechi) februarie 1888, zi în care a avut loc citirea conferinței, și ne face martori prețului de oboseală cu care Odobescu își plătea activitatea științifică: „J'ai écrit hier toute la journée et j'ai prolongé mon travail jusqu'à ce matin à 5 heures. Je n'ai dormi que deux heures... ”

** Descrie în nr. 1424.

*** în scrisoarea din 27 (15) aprilie (= nr. 1444) se întîlnesc menționate corecturi .. j'avais en main la 6-eme feuille de mon Athenee...”, iar în cea din 3 iunie (= 1454) sînt menționate exemplare din AtR 88 : „J'ai déjà leurs exemplaires (al regelui și al reginei, n.n. de V*Athenee*, mais ils en ont achete à la fete de Cișmegiu ou la vente se fait dans de mauvaises conditions, car la municipalite n'a pas donné à cela d'importance”.

* Pentru excepții, v. *Notă asupra ediției* sub 7 (și observația subsecventă), *ÎS*, 2000, cu obs. 4, 6.

La această inaugurare parțială a edificiului, domnul Constantin Esarcu, vicepreședinte al societății, a rostit mai întâi câteva cuvinte de salutare, pe care le rezumăm aci.

Ele au fost ca un proemiu la conferința ce domnul A. Odobescu a ținut în aceeași seară, vorbind despre: *Palatul Ateneului Român și despre clădirile antice, rătunde sau pătrate, cu dom circular.*

În alocuțiunea d-sale, domnul Esarcu a început prin a mărturisi că avusese intențiunea de a ține un discurs lung și solemn.

Răzgîndindu-se însă, d-lui și-a zis că o asemenea cuvîntare, care va fi discursul de inaugurare a palatului, trebuie să fie pronunțată atunci numai cînd palatul va fi cu desăvîșire terminat, atunci cînd chiar d-sa va fi în pozițiune de a face pe publicul capitalei să admire, pe lingă impozantele proporțiuni arhitecturale ale nouăi clădiri, toată perfecțiunea artistică a detaliurilor ei.

Pînă atunci, d-sa a pregătit, numai provizoriu, mica sală, în care urează auditorilor săi bună venire. Și aceasta a făcut-o pentru ca să scape de vechea sală din Cișmejiu, numită a Ateneului, pentru ca să se afle la sine acasă și pentru ca fiecare să poată zice, împreună cu d-sa, vorba francezului: *Mon verre est petit; mais je bois dans mon verre!* Mic îmi este paharul; dar cel puțin beau în pahar, al meu!

„Poate — adaugă d-l Esarcu — că mulți dintre d-voastră veți crede că este o cochetărie din parte-mi a zice că sala în care ne aflăm este o mică sală (erau poate mai mult de cinci sute persoane care formau auditorul, iar altele foarte multe nu putuse să încapă din lipsa de spațiu), dar veți fi negreșit de această părere cînd voi avea onoarea ele a vă introduce în sala cea mare, sanctuarul edificiului, ale carii proporțiuni le desemnă și le arată de departe vasta cupolă ce domină această parte a orașului, domul circular despre care vă va vorbi îndată eminentul meu coleg și amic d-l Odobescu.

În acea sală vă invit la toamna viitoare, cînd palatul va fi pe deplin terminat, cînd vom face împreună, într-un mod solemn, inaugurarea lui, și cînd atunci voi pronunța și discursul ce preparasem pentru astă seară.

Sper — mai zice d-l Esarcu — că am cîștigat dreptul de a fi crezut și că cuvintele mele nu vor mai fi luate, ca altă dată, drept cuvintele unui vizionar; cu toate că această denotațiune nu-mi este displăcută, căci am avut totdeauna o simpatie pronunțată pentru acei cari au viziunea viitorului și trec peste limitele prezentului. Vă aduceți poate aminte cu cit entuziasm vorbeam, acum doi ani, de acei trei sau patru vizionari obscuri și săraci din Sevilla, cari intrîndu-se între dînșii, își ziseră într-o zi: „Hai să facem noi un monument astfel încît posteritatea, uitîndu-se la dînsul, să zică cum că am fost nebuni!” Și Spania consideră astăzi catedrala lor din Sevilla ca o a opta minune a lumii.

Astă seară, ca și acum doi ani, exprim cu aceeași convingere speranța și dorința ca nebulii de asemenea natură, în toate ordinele de cugetare și de acțiune, ca asemenea sfînte nebulii să încălzească mai des inimile junelor noastre generațiuni și să creeze un curent de entuziasm, care să mai curețe atmosfera de miasmele și de microbii de care ar putea fi îndesată”.

D-l Esarcu arată în urmă cum, în discursul ce a pronunțat cu ocaziunea punerii pietrei fundamentale a Palatului Ateneului, a citat faptul istoric, amintit de M. S. Regele, augustul nostru Președinte de onoare, în cuvîntarea Sa de la Curtea de Argeș. Neașteptat Basarab, acum aproape patru sute de ani, a invitat ca să asiste la tîrnosirea Bisericii sale, pe patriarhul din Constantinopol, pe mitropolitii, episcopii și egumenii din Serbia, Bulgaria, Muntele Athos și din alte locuri depărtate. Ceea ce Neașteptat Basarab a făcut prin ideea religioasă Ateneul o va face prin ideea științifică; iar la consfințirea templului Ateneului vor fi invitați savanți și artiști eminenți din toate țările române, din întregă Peninsula Balcanică și din alte locuri și mai depărtate,

„Nu crez — a adăos d-l Esarcu — că mă aventurez promițîndu-vă pentru inaugurarea templului nostru oareșicare conferințe ținute de ilustrațiunile europene, ca un Ernest Renan și, poate, concerte date de un Rubinstein”.

Dar Ateneul nostru nu-și propune a se adresa numai la acea clasă a societății, capabilă de a aprecia o conferință de Renan și un concert de Rubinstein. El are asemenea în vedere gloata, masele mai puțin privilegiate ale poporului, pe care le va invita să participe la binefacerile instrucțiunii și educațiunii. De aceea, el va introduce în lucrările sale o inovație importantă.

„Care este această inovațiune?”

Atunci, d-l Esarcu amintește cum, de mai multe ori, de pe tribuna Ateneului, s-a exprimat un mare adevăr, că adică: „Ideile cele mari, cugetările cele înalte și folositoare apar în tinerete, în dimineața vieții, atunci cînd trebuințele vulgare ale existenței n-au întunecat încă inteligența, cînd pasiunile înjosite n-au degradat inima. Atunci un ideal de *Adevăr* și de *Frumos* apare dinaintea fiecăruia. Glorios și demn, cine-l urmărește! Meschin și pusianim acela carc-l abandonă! Aceasta a făcut pe un filozof să zică cum că o mare viață nu este altceva decît o mare idee concepută în tinerete și executată în periodul maturității.

Ceea ce este adevărat pentru un individ este asemenea adevărat pentru o instituțiune. Ateneul a conceput, în aurora vieții sale, o idee pe cit de înaltă pe atît de folositoare. Pentru prima oară, dupe tribuna Ateneului s-a pronunțat la noi cuvîntul de *Instrucțiune civică*, adică acea instrucțiune care formează pe cetățean, care-i dă cunoștința și conștiința datoriiilor și drepturilor sale, care-l înalță la demnitatea unui factor inteligent, liber și folositor în mecanismul organizării statului, care cată a face mai limpede izvorul, adesea mocirlos, din care decurg toate autoritățile, toate puterile statului.

D-l Esarcu arată că acum, cînd își are edificiul său, Ateneul va relua ideea concepută în primăvara existenței sale și acum se va procede la punerea-i în aplicare. D-lui arată că mai mulți membri distinși din secțiunea științelor morale și politice se ocupă încă de acum de elaborarea programelor pentru cursurile de instrucțiune civică; că aceste programe se vor publica și se vor trimite și la celelalte Atenee care s-au constituit sau se vor constitui în principalele orașe ale țării; că ineseși cursurile de instrucțiune civică se vor publica regulat și răspîndi pretutîndeni, astfel încît să se înceapă în toată țara o mișcare generoasă, al cărui rezultat va fi din cele mai binefăcătoare pentru viitorul României.

Ni s-a vorbit — termină d-l Esarcu — de o eră nouă, de o eră de reforme, de progres, de regenerare. Ei bine, aceia cari au studiat legile de pe care se dezoalță societățile omenești știu că, dacă un popor se învrtește în cercul vișos al aceleiași descurageri și amărăciuni, aceasta provine din cauza stării sale mintale, de pre care inevitabil se modelă starea sa socială și politică. O adevărată eră nouă nu poate începe decît prin reforme mintale; și la acestea nimeni nu ajunge în mod serios și eficace decît prin lucrări de natura celor ce-și propune Ateneul nostru. Dacă mișcarea intelectuală astfel precum o concepem se va generaliza pretutîndeni, nu vor trebui zecimi de ani pentru ca fața țării să se schimbe cu totul.

Adine pătuns de utilitatea unei instituții care să întărească și să stimuleze nencetat printre cetățenii de orice vîrstă, respectul către datoriile civice și cultul către tot ce e *Bun* și *Frumos*, d-l Esarcu arată că, numai cu aceste preocupări, d-sa și-a depus toată stăruința pentru ca *Ateneul Român* să prindă rădăcini și mai temeinice la noi, avînd chiar în capitala țării un local al său propriu, un Templu al său; iar acestui templu s-a silit din toate puterile și încă voințe să-i dea se poate mai multe perfecțiuni artistice.

Din acest îndoit punct de vedere, d-lui face apel la concursul tuturor în favoarea lucrărilor și întreprinderilor *Ateneului Român*, care n-au alte scopuri decît numai prosperitatea, gloria și demnitatea neamului românesc!

Apoi, părăsînd tribuna, d-lui invită a-i lua locul, pe domnul A. Odobescu, carele rostește următoarea conferință” (urmează textul lui A. Odobescu, *supra*, p. 268—319).

În clădirea, încă nefinisată la acea dată, a Ateneului, Odobescu a găsit cu cale să inaugureze seria de conferințe ținute de diverși învățați cu un excurs consacrat edificiilor circulare antice, pretextul pentru această temă constituindu-l tocmai forma circulară a clădirii Ateneului.

De fapt, forma circulară a acestui edificiu — ridicat cu multe sacrificii financiare, mai mult datorită entuziasmului unor cărturari precum C. Esarcu, A. Odobescu, V. A. Urechia, P. S. Aurelian, dr. N. Kretzulescu etc. și, mai cu seamă, ajutorului generos acordat de populația iubitoare de cultură cu ocazia subscripției publice (al cărei cuvînt de ordine — „dat un leu pentru ateneu” — a rămas, pe bună dreptate, celebru) — fusese impusă de niște fundate circulare deja existente, destinate inițial ... unui circ cu manevră de cai! Pornind de la aceste fundații, arhitectul francez Albert Galleron, asistat de arhitectul român C. Băicoian și, parțial, de arhitectul german N. Schwalbach, acesta din urmă mai ales pentru lucrările de fierărie, a înălțat un edificiu (1886—1888) în spiritul eclecticismului francez dominat de școala inițiată de Charles Garnier — arhitectul Operei din Paris — și caracteristic cam întregii arhitecturi europene din a doua jumătate a sec. al XIX-lea.

Clădirea în forma ei de atunci nu se deosebea esențial de cea de astăzi. Era vorba de rotonda de la parter, cu coloanele îmbrăcate într-o tencuială de stuc imitînd marmura roz, ca susțin marea sală de conferințe (ulterior, și de concerte) de la etaj. Intrarea în rotondă prezintă sub forma unui portic monumental cu 6 coloane ionice și cu fronton de timp grecesc. Înălțimea totală a edificiului este de 41 m. Eclecticismul clădirii sare în ochi de simpla alăturare a elementelor de templu ionic unei rotonde și pînă la decorația rococo interioarelor. Modificările ulterioare sînt următoarele: adăugarea unei noi aripi pe latura opusă intrării-portic (după planurile arhitectului Leonida Negrescu), menite a adăposti „Pinacote Statului”, apoi alte amenajări la subsoi în anii 1924—1928. Pentru istoricul edificiului și detaliile de arhitectură vezi, alături de textul lui Odobescu (nota 1), FI. Georgescu, P. Cernovideanu, A. Cebuc, *Monumente din București. Ghid*, București, 1966, p. 79—81 (nr. 48); Popescu-Teiușan, *Ateneul Român*, București, 1968, p. 22—28; Gr. Ionescu, *Arhitectura românească pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 539—541.

Referindu-se la „clădirile antice cu dom circular”, Odobescu nu s-a limitat nici pe departe la o conferință de complezență, fabricată în pripă pe baza unui pretext ivit la momentul potrivit¹. Dimpotrivă, conferința trădează cunoștințele de arhitectură antică ale scriitorului și arheologului — care văzuse și studiasse la fața locului monumentele prezentate și era, în același timp, familiarizat cu literatura de specialitate consacrată acestora.

Interesul pentru acest tip de edificii — mult mai rar atestate în antichitatea greco-romană, dominată de planul rectangular provenit din vechiul *megaron*, însă devenite frecvente o dată cu arhitectura bizantină — abia fusese stîrnit în epocă de cîteva lucrări, în frunte cu cea a lui E. Isabelle, foarte exactă în descrieri și oferind o primă schemă de clasare a edificiilor circulare². Fără a-și propune contribuții personale la această problemă — o excepție notabilă ar putea-o însă constitui faptul că aici se discută pentru prima oară monumentul de la Adamclisi în contextul arhitecturii funerare circulare —, Odobescu se mulțumește cu notarea atentă a detaliilor și cu prezentarea descriptivă a monumentelor în ordine cronologică. Mai mult decît atît, pe baza poziției cronologice a monumentelor aduse în discuție, Odobescu deslușește chiar unele prototipuri, influențe, linii evolutive.

Considerațiile sale își păstrează o bună parte din valabilitate și astăzi. La ora actuală se admite că monumentele circulare romane, apărute inițial (sfîrșitul sec. al II-lea — sec. I î.e.n.) în forma cilindrului funerar (mormintul Caeciliei Metella de pe Via Appia și cel al lui Munatius Plancus de la Gaeta etc), cu subvariante de cilindru așezat pe o bază cubică (diferite monumente de-a lungul șoselelor din jurul Romei), dar și a templului circular monoport (cele două temple zise „ale Vestei” de la Roma și Tibur), au, probabil, o origine în mausoleele elenistice de acest gen și sînt de pus în legătură cu modalitățile de exprimare pe tărîm arhitectural ale nobilimii romane³.

După marile realizări tehnice și artistice din epoca Augustus-Hadrian, culminînd cu Pantheonul, forma circulară devine frecventă în sec. al IV-lea (diferite morminte la Roma, domul cu cupolă al mormintului lui Galerius de la Salonic, biserica S. Constanza de la Roma, mormintul lui Teodoric etc), mijlocind tranziția spre epoca Iustinian (cu celebra Sf. Sofia) și anticipînd astfel un foarte spectaculos domeniu de exprimare al arhitecturii europene ulterioare⁴.

268/3 Constantin Esarcu (1836—1898), profesor de zoologie și de botanică la Universitatea București, membru corespondent al Academiei Române, a inițiat subscripția publică pentru ridicarea Ateneului român („dați un leu pentru Ateneu”) și a organizat cu mult entuziasm

¹ Un alt motiv trebuie să-l fi constituit, mai mult ca sigur, descoperirea de către Tocilescu a monumentului triumfal de la Adamclisi (Tropaeum Traiani), tot de formă circulară. Despre pregătirea conferinței vezi mai ales scrisoarea 1422 (13/25 febr. 1888) din Opere, XI, unde se arată că în ajunul conferinței Galleron și Odobescu au discutat „presque deux heures del'edifice, de ses rapports avec les autres temples anciens, enfin de son execution”. Conferința a durat o oră și douăzeci de minute. „Il y avait tout au plus 3 à 4 cents personnes et s'ii y avait plus de places, il y aurait eu le double, car beaucoup de monde n'a pas pu entrer” (*ibid.*, scris. 1424 din 15/27 febr.; cf. *Independence Roumaine*, 3e serie, 12, 1888, nr. 3130 B, p. 2). Imediat după conferință Odobescu ia inițiativa publicării textului rostit, cu atît mai mult cu cît în sala Ateneului nu beneficiase de condiții tehnice favorabile unor proiectii de planșe (*Opere*, XI, scris. 1425 din 17/28 febr. 1888 către Sașa).

² *Les edifices circulaires et les domes, classes par ordre chronologique*, Paris, 1855 (lucrarea este citată de Odobescu la n. 2).

³ în general, datările monumentelor aduse în discuție erau deja stabilite în vremea în care scria Odobescu. Sînt însă unele excepții, dintre care cea mai importantă este Pantheonul, despre care în anii '70—'80 ai veacului trecut abia se lansase timid ipoteza — ce avea să fie confirmată arheologic în mod convingător în secolul nostru — că edificiul în forma sa circulară este realizarea „restauratorului” Hadrian, nu a lui Agrippa.

⁴ B. Gotze, *Ein romisches Rundgrab in Fclerü. Btmgeschichte des romischen Adels- und Kaisergrabes. Grabbau und Bauplanung des Augustus*, Stuttgart, 1939 (mai ales, p. 8—24 și 32: „so spiegelt die Entwicklung des romischen Rundgrabes die Geschichte des romischen Adels wider. [...] Das römische Rundgrab ist als Adeisgrab bis in das 2. Jh. n. Chr. zu verfolgen”). Astăzi nu mai poate fi susținută originea etruscă a monumentelor circulare romane, atîta vreme cît între epoca etruscă și sfîrșitul sec. al II-lea î.e.n. nu există nici un monument care ar putea constitui o verigă de legătură.

⁵ Vezi, sintetic, R. Brilliant, *Arta romană de la Republică la Constantin*, București, 1979, p. 90—91. Pentru aspectele tehnice legate de realizarea arcurilor și a bolților vezi Marion Elizabeth Blake, *Ancient Roman construction in Italy from the prehistoric period to Augustus*, Washington, 1947; G. Lugli, *La iecnica edilizia romana*, voi. 1—2, Roma, 1957, cap. 8,, p. 659-693 (tab. CXGVI-CCX).

acțiunile culturale găzduite de noul lăcaș. Unul din cei mai apropiați colaboratori ai săi la aceste inițiative a fost Alexandru Odobescu.

271/41 *ca să nu ne smîncim* — DLRLC și DEX trimit la *a smuci*, în timp ce LB prezintă forma *smîcîre* (CMBqipe) (M.C.).

278/2 Marcus (?) Vitruvius Pollio (sec. I î.e.n.) este autorul celui mai important tratat de arhitectură al antichității (*De architectura*, în 10 cărți). Aproape toate cunoștințele noastre despre teoria greco-romană a arhitecturii se întemeiază pe acest tratat, alcătuit prin epoca lui Augustus. Din sârcelele date biografice despre autor nu rezultă decît că Vitruviu a fost contemporan cu Lucrețiu, Cicero, Varro și că a lucrat ca inginer specialist în mașini de război sub comanda lui Cezar. în schimb, opera sa, comentată începînd din Renaștere sub toate aspectele și din diferite unghiuri de vedere, continuă și astăzi să ofere subiecte de controverse între specialiști.

278/2 Andrea Palladio (1508—1580), unul din cei mai reprezentativi arhitecți ai Renașterii, alături de Brunelleschi și Bramante, a creat o operă vastă, chiar dacă, în monumentalitatea ei, mai prejos situată față de creațiile contemporanilor săi citați (basilica de la Vicenza, „Rotonda dei Dintorni”, palatele Valmarana și Porto-Barbaran din același oraș, „Chiesa del Redentore” de la Veneția, palatul public zis „Castello” de la Udine, diferite vile etc). Este cunoscut în epocă mai cu seamă ca teoretician al arhitecturii, sursa de căpetenie constituind-o, evident, manualul lui Vitruviu. Lucrarea lui Palladio, *J quattro libri dell'architettura*, Veneția, 1570 s-a bucurat de o faimă efemeră în epocă, intrucît a fost intrucîtva eclipsată de lucrarea similară a lui Vignola (nota urm.).

278/2 Giacomo Barozio da Vignola (1507—1573) este considerat cel mai de seamă teoretician din *Cinquecento*. în persoana sa și-au dat întîlnire practicianul iscusit (biserica lui Isus de la Roma, palatele Farnese de la Roma și Caprarola, vile etc.) și comentatorul subtil ai lui Vitruviu (*Regola delii cinque ordini di architettura di M. Giacomo Barozio (sic!) da Vignola*, Roma, 1562); la aceasta se adaugă lucrarea apărută postum, *Le due regole delta prospettiva di Jacomo Barozio (sic!) da Vignola coi commenti del p. Egnatio Danti*, Roma, 1583; ambele opere au cunoscut în următoarele veacuri sute de reeditări și traduceri în diferite limbi). Lucrarea lui Vitruviu — adevărată dogmă pentru arhitecții renascentiști — este analizată pe larg, Vignola insistînd asupra pasajelor obscure, pe care se străduiește să le deslușească.

278/5 Sanctuarul circular de la Stonehenge — care a alimentat multă vreme fantezia arheologilor și a istoricilor religiilor din veacurile trecute, ba chiar și mitologia populară — este o expresie a unui cult solar cu antecedente neolitice și dezvoltat mai cu seamă în epoca bronzului. Cercetările recente au demonstrat existența a patru perioade în constituirea monumentului megalitic. Faza Stonehenge I — contemporană cu alte construcții de acest gen din Anglia (Sanctuary, Woodhenge, Avebury etc.)—incepe pe la 2800 î.e.n., durează pînă prin jurul anului 2100 î.e.n., plasîndu-se astfel în ultima fază a neoliticului insular. în această perioadă se ridică un val circular cu șanț, un ring de puțuri cu morminte de incinerare și o piatră (Heel Stone sau Friar's Heel). O bună analogie o oferă complexul de la Linlithgow (Scoția). Urmează faza Stonehenge II (c. 2100—1500 î.e.n.), pusă pe seama purtătorilor culturii cu vase campaniforme, caracterizată prin amplasarea dublului cerc de 82 de pietre albastre și ridicarea altarului. Dublul cerc astfel format prezenta un ax îndreptat spre răsăritul soarelui la solstițiul de vară. Această refacere a sanctuarului poate fi apropiată de ridicarea unor monumente megalitice înrudite de pe întreaga coastă a Atlanticului (Peninsula Iberică, Bretagne, Țările de Jos etc) de către aceiași „campaniformi”. Faza Stonehenge III (c. 1500—1400 î.e.n.) este databilă sigur în epoca bronzului, mai precis în strălucitoarea cultură Wessex, ceea ce demonstrează continuitatea cultului solar din neolitic pînă în această perioadă. în cadrul acestui interval de timp s-au distins 3 subfaze: a) pe la 1500 î.e.n. sînt înlocuite cele 82 de pietre albastre cu 81 de pietre galbene (amplasate într-un nou cerc, găurile lăsate de pietrele albastre dislocate fiind umplute); b) în sec al XV-lea î.e.n. se reamplasează unele pietre albastre și se sapă două cercuri de gropi (Y și Z); c) pe la 1400 î.e.n. se mai observă unele reamenajări ale ringului de pietre albastre. în sfîrșit, pe la 1100 î.e.n., în cadrul fazei Stonehenge IV s-au operat cîteva refaceri mai puțin semnificative. Vezi, sintetic, R.J.C. Atkinson, *The prehistoric Temples of Stonehenge and Avebury*, Londra, 1980.

278/21 Toți acești termeni de arhitectură sînt de origine greacă și sînt folosiți de Vitruviu pentru a defini poziția coloanelor unui templu: *prostylos* — templu cu coloanele în față; *monoptylos* — un singur rînd de coloane în jurul templului; *amphiprostylos* — templu cu coloane numai în față și în spate; *peripteros* — templu înconjurat cu un șir de coloane; *stylos* — templu unde spațiul dintre coloane este egal cu dublul grosimii unei coloane; *pycnostylos* — cu coloane foarte apropiate; *pseudoperipteros* — templu cu portic numai la fațada principală, restul fațadelor avînd coloane angajate.

280/7 *Pergula*, o este o construcție în formă de ieșitură la o clădire, terasă, balcon, galerie (ia Petroniu are și sensul mai rar de cocioabă). *Tugurium*, *ii, casa*, o (dim. *casula*-ae) sînt termeni cvasisinonimi care desemnează coliba, bordeiul.

280/14 *Crescit occullo uelut arbor oeuo / fama Marcellii* („A lui Marcellus i-aim-n spor ca porau-n taină crește” — trad. I. C. Ollănescu) sînt versurile 45—46 din Hor., *Carm.*, 1, 12 (nu 11, cum apare în n. 3 de la textul lui Odobescu). Este vorba de o suprapunere de personaje: eroul republican M. Giadius Marcellus, invingător al gallilor (222 i.e.n.) și al siracuzaniilor (212 i.e.n.) — amintit în contextul evocării unei serii de eroi deveniți legendari (Cato, Reguius, Camillus etc.) — și nepotul lui Augustus (42—23 i.e.n.), fapt explicabil, atîta vreme cît oda îi este dedicată lui Augustus.

281/27 După ce, probabil, va fi fost afectat de popoarele migratoare care s-au perindat prin Dobrogea și distrus parțial de un cutremur în a doua jumătate a sec. al V-lea (477?), monumentul triumfal de la Adamclisi (*Tropaeum Traiani*) a fost „redescoperit” în epoca modernă la 30 noiembrie 1801 de către lordul William Bentinck, aflat pe drum din Egipt, Constantinopol spre Țara Românească (cf. T. J. Hope, RESEE, 12, 1974, 4, p. 568 și n. 32; p. 572), căruia i se datorează și o primă descriere sumară a mauseuleului. Prima mențiune tipică despre monument (atîta vreme cît însemnările lordului Bentinck au rămas inedită pînă în 1974) se datorează membrilor misiunii militare prusace care a executat, în slujba Imperiului Otoman, lucrări la fortificațiile balcano-dunărene și ridicarea topografică a văii Cara-Su în 1837 (Kari von Yincke, *Das Karassu-Tal zwischen der Donau unterhalb Rassowa und dem Schwarzen Meer bei Küstendtschi, Monatsberichte über die Verhandl. d. Gcsellsch. f. Erdkunde zu Berlin*, 1, 1840, p. 179—186; Helmuth von Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin, 1841, p. 165). În următorii ani monumentul a fost vizitat și descris de inginerul Jules Michel, membru al misiunii franceze care urma să construiască o cale ferată prin Dobrogea (în 1855; cf. J. Michel, *Les travaux de la defence des Romains dans la Dobroudcha. Mem. de la Soc. des antiquaires de France*, 25, 1862, p. 40—42), de chirurgul german G. W. Wutzer (în 1856; cf. *Reise in den Orient Europas und einen Theil Westasiens*, voi. 1, Elberfeld, 1860, p. 255) și, în sfîrșit, de K. F. Peters (vezi *Bibliografia Daciei*). După ce, în 1878, în urma războiului de independență, Dobrogea a revenit la România, Academia Română l-a însărcinat pe M. Sutzcu să efectueze cercetări de suprafață în zona Adamclisi în toamna anului 1880. La 20 mai tînărul director (conservator) al Muzeului Național de Antichități, Grigore Tocilescu, a început săpături sistematice, care s-au desfășurat în 5 campanii (1882—1884 și 1890); la ultimele dintre acestea au participat, alături de Tocilescu, și Georg Niemann și Otto Benndorf. La data la care Odobescu își ținea conferința la Ateneu, nu avuseseră loc deci decît 4 campanii. Din păcate, Tocilescu nu publicase pînă atunci nimic despre rezultatele săpăturilor sale. Toate datele despre istoricul cercetărilor sînt extrase din recenta monografie datorată lui M. Sâmpetru, *Tropaeum Traiani*, II. *Monumentele romane*, București, 1984, în care „istoria modernă” a monumentului figurează ia p. 21—35.

281/29 Despre personalitatea lui Tocilescu vezi cele sintetizate de noi în notița introductivă ia *Bibliografia Daciei*.

281/40 După ce la 5 nov. 1882 citise un prim raport preliminar ia Academia Română despre rezultatele primei campanii (M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 27 și n. 3), Tocilescu nu a mai prezentat în următorii ani nimic din descoperirile sale, cu excepția unor rapoarte și adrese rămase inedite (unele se mai află și acum în arhiva Muzeului Național de Antichități de la Institutul de Arheologie); *ibidem*, p. 28—30, cu reconstituirea planului săpăturilor Tocilescu la monument pe baza acestor date. Mai tîrziu, în 1895, Tocilescu va iniția săpături și la altarul militar, iar împreună cu Benndorf și cu Niemann va publica volumul *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Viena, 1895. În afară de colaborarea la această monografie, Tocilescu a mai publicat despre monument în ultimii ani de viață și două studii în *Revista de istorie, arheologie și filologie*, 10, 1909, 1 și 2, în care răspunde diferiților savanți care au contestat atribuirile și datările sale. Multe alte contribuții ale lui Tocilescu au rămas în manuscris (BAR sau Inst. de Arheologie).

282/5 Este, evident, o aluzie ia mult controversata *Dacia înainte de romani*, opera care l-a lansat pe Tocilescu (vezi, pe larg, comentariul de la *Bibliografia Daciei*).

284/9 Appius Claudius Gaecus (sfîrșitul sec. al IV-lea — începutul sec. al III-lea i.e.n.), cenzor (321), consul (307 și 296); praetor (295) la Roma, i-a sprijinit pe plebei și a încercat, prin distribuția de pămînturi, să concilieze tendințele conflictuale între populația cetățenească urbană și cea rurală. A participat la campanii militare contra etrusciilor, sabinilor și samniților. Este considerat, de asemenea, primul scriitor latin cunoscut (se știe că a scris opere de gra-

matică, morală, drept, religie etc. și că a fost un orator strălucit); din nefericire, scrierile sale s-au pierdut aproape în întregime. Cea mai cunoscută latură a prestigioasei sale activități rămîne cea edilitară; pe lingă celebra *via Appia* (312—310 i.e.n.), a construit primul apeduct al Romei (*aqua Appia*) și un *forum*.

284/11 Supranumită cu admirație încă din antichitate *regina viarum*, *via Appia* este celebra arteră întemeiată în 312 i.e.n., care pornea de la Roma spre Gapua și de aici la Brundisium (Brindisi). Construcția a durat peste un secol și s-a desfășurat în mai multe etape, în 191 i.e.n. s-a încheiat pavarea arterei cu lespezi de lavă bazaltică. *Via Appia* ieșea din Roma pe la *Porta Capena*, apoi, după extinderea treptată a orașului (construirea incintei cunoscute sub numele de *murus Aurcliani*), prin *Porta Appia*. Segmentul dintre Beneventum și Brundisium a fost dublat în epoca lui Traian de o nouă arteră puțin mai lungă, dar mai comodă, numită *via Appia Traiaua*. La încrucișarea celor două șosele la Beneventum a fost ridicat în timpul aceluiași împărat celebrul arc de triumf. De-a lungul căii Appia, în afara incintei urbane sacre (*pomoerium*), se înșirau numeroase morminte, multe dintre ele monumentale.

284/22 Mormintul circular al Caeciliei Metella (decedată pe la mijlocul sec. I i.e.n.) este situat pe *via Appia*. Pe un soclu pătrat lucrat în *opus caementicium* îmbrăcat în travertin (tuf calcaros), în care sînt situate *dromos-ul* și camera mortuară circulară acoperită cu o cupolă, este plasat un tambur cilindric îmbrăcat în același tuf calcaros, cu o friză de marmură avînd ca elemente decorative bucranii și ghirlande de flori. Sub această friză se află inscripția funerară (CIL VI, 1274; cf. 31 584). Partea superioară este crenelată, amintind astfel de vechii tumuli însemnați prin *cippi* (vezi R. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *Varie dell'antichità classica*, voi. al 2-lea. *Etruria. Roma*, Torino, 1976, R 69, cu reproducere). Un mormint asemănător (cilindric) dintr-o epocă apropiată este cel al lui Munatius Plancus de la Gaeta. Împotriva teoriei cu privire ia originea etruscă a unor asemenea tipuri de morminte — exemple în acest sens ar furniza mormintele tumulare de la Cerveteri — găește argumentul că pînă în sec. I i.e.n. nu se prea întîlnesc în lumea romană asemenea construcții. Masiva lor difuziune în Italia și chiar și în provincii se va datora mai ales celui mai concludent model al genului, mausoleul lui Augustus.

284/23 Este vorba de Q. Caecilius Metellus Creticus, consul împreună cu Q. Hortensius în 69 i.e.n. și comandant suprem al armatei romane (3 legiuni) din Creta. în urma unui război aspru, a izbutit să supună o parte din insulă și să o curețe de pirai. între timp, Pompei, preiindu comanda supremă în războiul contra piraților, a obținut capitularea multor cetăți cretane și i-a cerut lui Metellus să-i predea comanda. Acesta a refuzat și n-a lipsit mult să se pornească un război civil (T. Liv., 99; Gass. Dio, 36, 45, 1). Reținut de noul război mithridatic, Pompei a renunțat la gîndurile sale, iar Metellus și-a continuat luptele victorioase pînă în 63, cînd a solicitat sărbătorirea triumfului său la Roma. Acesta nu va fi însă celebrat decît un an după aceea, după înfrîngerea conjurației lui Gatilina. A murit, probabil, puțin după 54 i.e.n.

284/25 Ulterior s-a demonstrat că, de fapt, soțul Caeciliei Metella (fiica lui Caecilius Metellus Creticus) nu era triumvirul M. Licinius Crassus (este vorba de „primul triumvirat”, cel din 60 i.e.n.), ci cel de al doilea fiu al său, purtînd același nume cu tatăl (așa numitul M. Licinius Crassus Minor). Cf. RE, 3, 1897, col. 1235, s.v. *Caecilius*, nr. 136.

284/27 Este vorba de celebrele terme începute de Septimius Severus și terminate în 216 e.n. de fiul și urmașul său pe tron, M. Antoninus Caracalla.

284/36 Versurile sînt din Hor., *Carm.*, 1, 7, 12—14 (în v.13 majoritatea edițiilor adoptă acum lectura *ac Tiburni lucus*, nu *et Tiburni lucus*, cum apare la Odobescu); în traducerea lui N. I. Herescu: „...ca templul Albuneei chitind cu ape vii, / Ca Anio-nspumatul sau c. Tiburul unde / se-ntind livezi scăldate de repede șuvoi”. Albunea este o grotă cu o cascadă de apă sulfuroasă de culoare alburie, de aici numele nimfei. Din această peșteră izvora Anio (azi Teverone), mic afluent ia Tibrului. Tiburul este fîntnul numit astăzi Tivoli (28 km N de Roma). Vezi M. Nichita, în Horatius, *Opera omnia*, voi. 1, București, 1980, p. 346.

284/40 Este vorba de templul zis „al Vestei” de tip circular monopter, cu 18 coloane corintice. Vezi Al. Della Seta, *I monumenti dell'antichità classica. Grecia e Italia*, voi. al 2-lea. *Italia*, Milano — Genova — Roma — Napoli, 1935, fig. 391. Pandantul mult mai important al acestui templu este cel de la Roma, situat pe o platformă de tuf în apropierea gurilor Cloacăi Maxime și a portului Tiberinus, portul fluvial al Romei. Această platformă a fost ridicată din necesități portuare în 142 i.e.n. în timpul cenzurii lui Scipio Aemilianus și a L. Mummius și constituie un *terminus post quem* pentru construcția templului. Acest templu zis „al Vestei”, a fost identificat în ultima vreme cu *aedes Berculis Victoris*, construit în

280/7 *Pergula*, o este o construcție în formă de ieșitură la o clădire, terasă, balcon, galerie (la Petroniu are și sensul mai rar de cocioabă). *Tugurium*, *ū, casa*, *ae* (dim. *casula*, *ae*) sint termeni cvasisinonimi care desemnează coliba, bordeiul.

280/14 *Crescit oculo uelut arbor aeuo* / *Jama Marcellii* („A lui Marcellus faimă-n spor ca pomu-n taină crește” — trad. D. C. Ollanescu) sint versurile 45—46 din Hor., *Carm.*, 1, 12 (nu 11, cum apare în n. 3 de la textul lui Odobescu). Este vorba de o suprapunere de personaje: eroul republican M. Claudius Marcellus, învingător al gallilor (222 î.e.n.) și al siracuzanilor (212 î.e.n.) — amintit în contextul evocării unei serii de eroi deveniți legendari (Cato, Reguius, Camillus etc.) — și nepotul lui Augustus (42—23 î.e.n.), fapt explicabil, atita vreme cit oda îi este dedicată iui Augustus.

281/27 După ce, probabil, va fi fost afectat de popoarele migratoare care s-au perindat prin Dobrogea și districtul parțial de un cutremur în a doua jumătate a sec. al V-lea (477?), monumentul triumfal de la Adamclisi (*Tropaeum Traiani*) a fost „redescoperit” în epoca modernă la 30 noiembrie 1801 de către lordul William Murray, aflat pe aram cîm Egipt,

Constantinopol spre Țara Românească (cf. T. J. Hope, RESEE, 12, 1974, 4, p. 568 și n. 32; p. 572), căruia i se datorează și o primă descriere sumară a mausoleului. Prima mențiune tipărită despre monument (atita vreme cit însemnările lordului Bentinck au rămas inedite pînă în 1974) se datorează membrilor misiunii militare prusace care a executat, în slujba Imperiului Otoman, lucrări la fortificațiile balcano-dunărene și ridicarea topografică a văii Cara-Su în 1837 (Karl von Yincke, *Das Karassu-Tal zwischen der Donau unterhalb Rassowa und dem Schwarzen Meer bei Küstendtschi, Monatsberichte über die Verhandl. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin*, 1, 1840, p. 179—186; Heimuth von Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin, 1841, p. 165). În următorii ani monumentul a fost vizitat și descris de inginerul Jules Michel, membru al misiunii franceze care urma să construiască o cale ferată prin Dobrogea (în 1855; cf. J. Michel, *Les travaux de la defence des Romains dans la Dobroudcha. Mem. de la Soc. des antiquaires de France*, 25, 1862, p. 40—42), de chirurgul german C. W. Wutzer (în 1856; cf. *Reise in den Orient Europas und einen Theil Westasiens*, voi. 1, Elberfeld, 1860, p. 255) și, în sfîrșit, de K. F. Peters (vezi *Bibliografia Daciei*). După ce, în 1878, în urma războiului de independență, Dobrogea a revenit la România, Academia Română l-a însărcinat pe M. Sutzcu să efectueze cercetări de suprafață în zona Adamclisi în toamna anului 1880. La 20 mai tînărul director (conservator) al Muzeului Național de Antichități, Grigore Tocilescu, a început săpături sistematice, care s-au desfășurat în 5 campanii (1882—1884 și 1890); la ultimele dintre acestea au participat, alături de Tocilescu, și Georg Niemann și Otto Benndorf. La data la care Odobescu își ținea conferința la Ateneu, nu avuseseră loc deci decit 4 campanii. Din păcate, Tocilescu nu publicase pînă atunci nimic despre rezultatele săpăturilor sale. Toate datele despre istoricul cercetărilor sint extrase din recenta monografie datorată lui M. Sămpetru, *Tropaeum Traiani, II. Monumentele romane*, București, 1984, în care „istoria modernă” a monumentului figurează la p. 21—35.

281/29 Despre personalitatea lui Tocilescu vezi cele sintetizate de noi în notița introductivă la *Bibliografia Daciei*.

281/40 După ce la 5 nov. 1882 citise un prim raport preliminar la Academia Română despre rezultatele primei campanii (M. Sămpetru, *op. cit.*, p. 27 și n. 3), Tocilescu nu a mai prezentat în următorii ani nimic din descoperirile sale, cu excepția unor rapoarte și adrese rămase inedite (unele se mai află și acum în arhiva Muzeului Național de Antichități de la Institutul de Arheologie); *ibidem*, p. 28—30, cu reconstituirea planului săpăturilor Tocilescu la monument pe baza acestor date. Mai tîrziu, în 1895, Tocilescu va iniția săpături și la altarul militar, iar împreună cu Benndorf și cu Niemann va publica volumul *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Viena, 1895. În afară de colaborarea la această monografie, Tocilescu a mai publicat despre monument în ultimii ani de viață și două studii în *Revista de istorie, arheologie și filologie*, 10, 1909, 1 și 2, în care răspunde diferiților savanți care au contestat atribuiriile și datările sale. Multe alte contribuții ale lui Tocilescu au rămas în manuscris (BAR sau Inst. de Arheologic).

282/5 Este, evident, o aluzie la mult controversata *Dacia înainte de romani*, opera care l-a lansat pe Tocilescu (vezi, pe larg, comentariul de la *Bibliografia Daciei*).

284/9 Appius Claudius Caecus (sfîrșitul sec. al IV-lea — începutul sec. al III-lea î.e.n.), cenzor (321), consul (307 și 296); praetor (295) la Roma, i-a sprijinit pe plebei și a încercat, prin distribuția de pămînturi, să concilieze tendințele conflictuale între populația cetățenească urbană și cea rurală. A participat la campanii militare contra etruscilor, sabinilor și samniților. Este considerat, de asemenea, primul scriitor latin cunoscut (se știe că a scris opere de gra-

matică, morală, drept, religie etc. și că a fost un orator strălucit); din nefericire, scrierile sale s-au pierdut aproape în întregime. Cea mai cunoscută latură a prestigioasei sale activități rămîne cea edilitară; pe lîngă celebra *via Appia* (312—310 î.e.n.), a construit primul apeduct al Romei (*aqua Appia*) și un *forum*.

284/11 Supranumită cu admirație încă din antichitate *regina viarum*, *via Appia* este celebra arteră întemeiată în 312 î.e.n., care pornea de la Roma spre Capua și de aici la Brundisiuni (Brindisi). Construcția a durat peste un secol și s-a desfășurat în mai multe etape, în 191 î.e.n. s-a încheiat pavarea arterei cu lespezi de lavă bazaltică. *Via Appia* ieșea din Roma pe la *Porta Capena*, apoi, după extinderea treptată a orașului (construirea incintei cunoscute sub numele de *murus Aureliani*), prin *Porta Appia*. Segmentul dintre Beneventum și Brundisiuni a fost dublat în epoca lui Traian de o nouă arteră puțin mai lungă, dar mai comodă, numită *via Appia Traiana*. La încrucișarea celor două șosele la Beneventum a fost ridicat în timpul celuiiași împărat celebrul arc de triumf. De-a lungul căii Appia, în afara incintei urbane sacre (*pomoerium*), se înșirau numeroase morminte, multe dintre ele monumentale.

284/22 Mormintul circular al Caeciliei Metella (decedată pe la mijlocul sec. I î.e.n.) este situat pe *via Appia*. Pe un soclu pătrat lucrat în *opus caementicium* îmbrăcat în travertin (tuf calcaros), în care sint situate *dromos-ul* și camera mortuară circulară acoperită cu o cupolă, este plasat un tambur cilindric îmbrăcat în același tuf calcaros, cu o friză de marmură avînd ca elemente decorative bucranii și ghirlande de flori. Sub această friză se află inscripția funerară (CIL VI, 1274; cf. 31 584). Partea superioară este crenelată, amintind astfel de vechii tumuli însemnați prin *cippi* (vezi R. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *Varie dell'Antichità classica*, voi. al 2-lea. *Etruria. Roma*, Torino, 1976, R 69, cu reproducere). Un mormint asemănător (cilindric) dintr-o epocă apropiată este cel al lui Munatius Plancus de la Gaeta. Împotriva teoriei cu privire la originea etruscă a unor asemenea tipuri de morminte — exemple în acest sens ar furniza mormintele tumulare de la Cerveteri — găsește argumentul că pînă în sec. I î.e.n. nu se prea întîlneau în lumea romană asemenea construcții. Masiva lor difuziune în Italia și chiar și în provincii se va datoră mai ales celui mai concludent model al genului, mausoleul lui Augustus.

284/23 Este vorba de Q. Caecilius Metellus Creticus, consul împreună cu Q. Hortensius în 69 î.e.n. și comandant suprem al armatei romane (3 legiuni) din Creta. În urma unui război aspru, a izbutit să supună o parte din insulă și să o curețe de pirați. Între timp, Pompei, preluînd comanda supremă în războiul contra piraților, a obținut capitularea multor cetăți cretane și i-a cerut lui Metellus să-i predea comanda. Acesta a refuzat și n-a lipsit mult să se pornească un război civil (T. Liv., 99; Cass. Dio, 36, 45, 1). Reținut de noul război mithridatic, Pompei a renunțat la gîndurile sale, iar Metellus și-a continuat luptele victorioase pînă în 63, cînd a solicitat sărbătorirea triumfului său la Roma. Acesta nu va fi însă celebrat decit un an după aceea, după mfringerea conjurației iui Catilina. A murit, probabil, puțin după 54 î.e.n.

284/25 Ulterior s-a demonstrat că, de fapt, soțul Caeciliei Metella (fiica lui Caecilius Metellus Creticus) nu era triumvirul M. Licinius Crassus (este vorba de „primul triumvirat”, cel din 60 î.e.n.), ci cel de al doilea fiu al său, purtînd același nume cu tatăl (așa numitul M. Licinius Crassus Minor). Cf. RE, 3, 1897, col. 1235, s.v. *Caecilius*, nr. 136.

284/27 Este vorba de celebrele terme începute de Septimius Severus și terminate în 216 e.n. de fiul și urmașul său pe tron, M. Antoninus Caracalla.

284/36 Versurile sint din Hor., *Carm.*, 1, 7, 12—14 (în v.13 majoritatea edițiilor adoptă acum lectura *ac Tiburni lucus*, nu *et Tiburni lucus*, cum apare la Odobescu); în traducerea lui N. I. Herescu: „...ca templul Albuneei cîntînd cu ape vii, / Ca Anio-nspumatul sau ca Tiburul unde / se-ntînd livezi scaldate de repede șuvoi”. Albunea este o grotă cu o cascadă de apă sulfuroasă de culoare alburie, de aici numele nimfei. Din această peșteră izvora Anio (azi Teverone), mic afluent la Tiburului. Tiburul este fiutul numit astăzi Tivoii (28 km NE de Roma). Vezi M. Nichita, în Horatius, *Opera omnia*, voi. 1, București, 1980, p. 346.

284/40 Este vorba de templul zis „al Vestei” de tip circular monopter, cu 18 coloane corintice. Vezi Al. Della Seta, *I monumenti dell'Antichità classica. Grecia e Italia*, voi. al 2-iei. *Italia*, Milano — Genova — Roma — Napoli, 1935, fig. 391. Pandantul mult mai important al acestui templu este cel de la Roma, situat pe o platformă de tuf în apropierea gurilor Cloacă Maxime și a portului Tiberinus, portul fluvial al Romei. Această platformă a fost ridicată din necesități portuare în 142 î.e.n. în timpul cenzurii lui Scipio Aemilianus și a lui L. Mummius și constituie un *terminus post quem* pentru construcția templului. Acest templu zis „al Vestei”, a fost identificat în ultima vreme cu *aedes Herculis Vicloris*, construit lîngă

poarta *Trigemina* de un negustor tiburtin de la sfârșitul sec. al II-lea i.e.n. și dedicat lui C. M. Octavius Hersennus după modelul oferit de *aedes Hercules Inuicti* ridicat de Scipio Aemilianus în 142 i.e.n. și distrus în sec. al XV-lea. Din acest punct de vedere templul se constituia în replică dată pe tărîm arhitectural de ordinul ecvestru în ascensiune (*homines novi*) nobilimii tradiționale. Templul este construit după canoane elenistice. Cele 20 de coloane corintice ale monopteralului au fusuri canelate și baze atice (12 dintre ele au fost înlocuite ulterior, probabil în epoca lui Augustus). Ga model pentru construcția celor două temple irudite — de la Tibur și de la Roma — au servit *tholoi* din sanctuarele grecești din sec. al IV-lea i.e.n., dar și inovațiile elenistice; deci templele în cauză pot fi puse pe seama unor meșteri neoatici activi la Roma pe la sfârșitul sec. al II-lea i.e.n. (cf. R. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *op. cit.*, R 28).

284/46 Numa Pompilius este unul din regii legendari ai Romei, care, conform tradiției, a cîrmuit în 715—672 i.e.n. Odobescu îl numește aici „cuvios” pentru că analiștii sînt unanimi în a-i recunoaște lui Numa organizarea cultului, a colegiilor sacerdotale (în mare măsură, după model sabin), a ceremoniilor religioase etc. (T. Liv., 1, 17; Plut., *Num. Pomp.*, *passim*). A rînduit, între altele, după model latin, colegiul fecioarelor vestale însărcinate cu întreținerea cultului zeiței căminului, *Vesta*; cf. V. Smialek, *De prisca Vestae cultus reliquis*, 1926, p. 39_50; Th. G. Worsfold, *The history of the Vestal virgins of Rome*, Londra, 1932.

286/4 Versurile precedente citate fiind din *Faste* (n. 4 la Odobescu), referirea se face, evident, la Ovidiu, poetul exilat la Tomis.

286/7 Datarea este astăzi în mod sigur sfârșitul secolului al II-lea i.e.n. (*supra*, n. 284/40)

286/10 Marcus Vipsanius Agrippa (c. 63 i.e.n. — 12 e.n.) a fost principalul partizan și sfetnic al lui Octavian, devenit ulterior Augustus. Praetor în 40 i.e.n., guvernator în Gallia, consul în 37 i.e.n., a participat la războaiele civile, avînd un rol decisiv în nimicirea lui Sextus Pompeius și în lupta de la Actium (*infra*, n. 286/11). După noi consulat în 28 și 27 i.e.n. și misiuni în provincii (Gallia, Hispania), a fost asociat la domnie de către Augustus (17 i.e.n.), împărțind cu principele *imperium proconsulare* și *tribunicia potestas*, fiind apoi investit (13 i.e.n.) și cu *imperium maius*. Sfetnic apropiat și prietenul cel mai bun al lui Augustus, Agrippa a jucat un rol deosebit alături de acesta și în domeniul edilitar. Printre construcțiile durate *pecunia sua* se numără: Pantheonul (*infra*, nr. 286/16), apeductele *lulia* și *Virgo* și „termele lui Agrippa”.

286/11 Este vorba de lupta de la Actium (2 sept. 31 i.e.n.), în care M. Antonius și aliata sa Cleopatra, regina Egiptului, au fost înfrînți de Octavian, ceea ce i-a permis acestuia din urmă accesul la dictatură, iar mai tîrziu (27 i.e.n.) instaurarea Principatului.

286/12 *Ultor* este un epitet pentru Mars (Marte „răzbunătorul”), nu pentru Iupiter (Joie în textul lui Odobescu). Viitorul Augustus l-a venerat după lupta de la Philippi (42 i.e.n.): *templa feres et me vocaberis Ultor* (Ov., *Fast.*, 5, 577). În anul 20 i.e.n. același Augustus i-a închinat lui Mars *Ultor* un templu pe Găpitolium (Gass. Dio, 54, 8, 3: „Apsoc; Ti'opou), în 2 i.e.n. templul din forul său (Ov., *Fast.*, 5, 551 sqq.; Suetonius, *Augustus*, 29, 1), cf. *Monumentum Ancyranum*, 21). Despre acest ultim templu vezi și Velleius Paterculus, 2; 100, 2; Suet., *Claud.*, 4, 1; Gass. Dio, 55, 10, 2 sqq.; 56, 46, 4; 60, 5, 3 (cf. Th. Mommsen, CIL I, p. 318), Tac.; *An.*, 3, 18, 2; *Mon. Ane.*, *passim*. Un alt monument de seamă închinat lui Marte „răzbunătorul” este celebrul Tropaeum Traiani. Iupiter *Ultor* nu apare, ca și Vulcanus *Ultor*, decît pe monede dintr-o epocă mairzie.

286/16 în vremea în care scria Odobescu inscripția dedicatorie a lui Agrippa (CIL VI 896 = ILS 129) era considerată un indiciu suficient că Pantheonul, în forma sa actuală, fusese durat de generele și sfetnicul lui Augustus. Se știa din sursele literare că Agrippa construise în 27 i.e.n. un templu dedicat lui Marte și Venerei (numit Pantheon) și merită să gloriifice *gens lulia*, în care el însuși intrase prin căsătorie (Gass. Dio, 53, 27). Acest templu, situat între *Saepta lulia* și *basilica Neptuni*, ornamentat de meșterul neoatice Diogenes din Atena (Plin., *Nat. hist.*, 36, 38), a ars însă într-un incendiu în 80 e.n. (Gass. Dio, 66, 24, 2), fiind ulterior restaurat de Domițian. După un alt incendiu, a fost refăcut de Hadrian (*Hist. Aug.*, *Had.*, 19) între 118 și 128. În sfârșit, o inscripție (CIL VI, 896 = ILS 129) menționează și restaurările din vremea lui Septimius Severus. Pentru aceste restaurări vezi G. Lugli, *La tecnica edilizia romana con particolare riguardo a Roma e Lazio*, voi. 1, Roma, 1957, p. 568—569. Ceea ce nu se știa cu exactitate în epocă — deși Odobescu vorbește de refacerile sub Hadrian și Septimius Severus — era că în vremea lui Hadrian templul a fost, practic, reclădit. Edificiul construit de Agrippa — aflat la 2,50 m sub nivelul actual al solului — era rectangular (43,76 X

X 19,82 m) și era prevăzut cu un pronaos, ca la templul Concordiei. Edificiul circular este opera lui Hadrian, conservîndu-se însă vechea inscripție a lui Agrippa. În fața rotondei s-află un pronaos — care constituie vechiul templu al lui Agrippa, de dimensiuni ceva mai reduse (34 x 13,60 m), avînd în față 8 coloane de granit roz. Poarta de bronz a rezistat vitregiei vremii pînă în 1625, cînd a fost demontată din ordinul papei Urban al VII-lea Barberini (de unde s-a născut zicala: *quod non fecerunt barbari fecerunt Barberini*); de reținut, totuși, că același papă a efectuat lucrări de restaurare la acest edificiu, pe care el îl numea *toto orbe celeberrimum*. Cupola a fost ulterior acoperită cu plăci de bronz de Constans al II-lea (656 e.n.), înlocuite cu plăci de plumb în 731—741. Rotonda (43,30 m diametru și tot atîta înălțime) este emisferică, precum cupola. Această „capodoperă de inginerie” (R. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *op. cit.*, R 124), „disegno angelico e non umano” (Michelangelo, citat de G. Lugli, *I monumenti antichi di Roma e suburbio*, voi. al 3-lea. *A traversa le regioni*. Roma, 1938, p. 123), își găsește antecedente în construcții de la sfârșitul Republicii și începutul Principatului, însă nu de o asemenea anvergură. Planul central care susține un dom circular se revendică din tipurile de plan central bazate pe cilindru din epoca republicană: așa-zisul „templu al Vestei” (*supra*, n. 284/40) și mormîntul Caeciliei Metella (*supra*, n. 284/22). Se adaugă apoi experiențele din sec. I e.n. în ceea ce privește tehnica boitirii, folosită mai ales la edificiile termale — *caldaria* (la Baia și Roma în primul rînd). De altfel, se constată că „începînd cu epoca lui Nero, arhitecții romani au inclinat să prefere planurile octogonale, deoarece ele ușurau tranziția de la baza poligonală la cea circulară a cupolei” (R. Brilliant, *Arta romană de la Republică la Constantin*, traducere de M. Gramatopol, București, 1979, p. 57).

289/5 Cedat în 608 de împăratul bizantin Phokas papei Bonifaciu al IV-lea, templul a fost dedicat cultului creștin la 13 mai 609; cf. F. Gregorovius, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*, neue Ausgabe, voi. 1, Dresda, 1926, p. 352—355 (de remarcat că în epoca lui Odobescu și a lui Gregorovius se oscila între mai multe date: 604, 606, 609 și 610; 1640 (i) este, în orice caz, o regretabilă greșeală de tipar, probabil pentru 604).

289/8 Victor Emmanuei al II-lea (1820—1878), rege al Sardiniei (din 1849, prin abdicarea tatălui său, Carlo Alberto) al Italiei unificate (din 1861), s-a bucurat în epoca sa de un adevărat cult. Deși meritele sale directe în marea operă de unificare a Italiei au fost mai puțin importante decît cele ale unui Cavour sau Garibaldi, regele a reprezentat în ochii supușilor săi un adevărat simbol al luptei pentru unitate națională și al străvechilor virtuți romane renăscute. Deși autoritar, a fost foarte popular, iar literații l-au comparat adesea cu eroii antici și, mai ales, cu împărații romani. Semnificative sînt cuvintele lui Alfredo Oriani. În introducerea la *Quartetto*: Victor Emmanuei „era Tagamennone della nostra Iliade, il simbolo piu sintetica della nostra idea. [...] con lui si era rionfato e in lui s'incontravano la tradizione romana e l'italiana, il concetto dei pensatori e la visione dei poeti”. Decedat în 9 ian. 1878, regele a fost înmormintat în Pantheon, ca expresie a unui suprem omagiu, cuveni numai împăraților romani.

291/20 *Si parva licet componere magnis* („Dacă este îngăduit să le compari pe cele mici cu cele mari”), vers devenit proverbial din Vergilius, *Georg.*, 4, 176, unde se compară munca albinelor cu cea a ciclopilor.

292/10 Mausoleul lui Hadrian, cunoscut astăzi sub numele medieval de Castel Sant'Angelo este alt exemplu tipic de edificiu funerar cilindric (ca și mormîntul Caeciliei Metella „Inspiratorului direct” al mausoleului este monumental similar al lui Augustus (R. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *op. cit.*, R 126), restaurat și transformat de însuși Hadrian. Edificiul se află pe malul drept al Tiburului și domină Cîmpul lui Marte (este legat de acesta de Poros Aelius). Este compus dintr-un nucleu în formă de tambur (64 m diametru și 20 m înălțime) îmbrăcat în marmură, așezat pe o bază pătrată (1 = 84 m) de 10 m înălțime. Inscripții puse succesiv (CIL VI, 985-995 = ILS 329, 346, 349-352, 369, 383-385, 401) îi amintesc pe toți membrii din *domus Augusta*, a căror cenușă fusese depusă în mausoleu (de la Hadrian la Caracalla). Pe marginea tamburului se aflau statui de marmură. Pe tambur era plasat un „tumul”, iar în vîrf se afla statuia (azi pierdută) a împăratului Flavian în picioare și în cvadrigă. Vezi M. Borgatti, *II Mausoleo di Adriano*, Roma, 1929; G. Lugli, *I monumenti* ... voi. al 3-lea, p. 693-708.

292/12 *Moles-is* desemnează o construcție gigantică, o masă enormă. *Moles Hadriana* a intrat ca nume propriu și în italiană sub forma *Mole Adriana*.

293/11 în contextul ofensivei inițiate de Iustinian în vederea „refacerii” vechiului Imperiu roman, generalul bizantin Belizarie (Belisarios) se amestecă în luptele pentru suc

siunea la tron din regatul ostrogot întemeiat de Theodoric cel Mare (*infra*, n. 298/30) în Italia și cucerește la 10 dec. 536 Roma. Vitiges, noul rege ostrogot, îl asediază pe generalul bizantin din 537 până la începutul anului 538 (mart.). Acest asediu se soldează însă cu un eșec pentru ostrogoți, intrucît Roma rezistă. Pînă în 540 bizantinii cuceresc peninsula, iar Vitiges cade prizonier. Abia sub conducerea noului rege, energicul Totila (Baduila), ostrogoții obțin o serie de succese importante (542—550), culminînd cu recucerirea Romei (17 dec. 546). Războiul se va încheia însă definitiv în 555 cu victoria bizantinilor și supunerea întregii peninsule. Cu ocazia asediului din 537—538, datorită poziției strategice pe care o ocupa în vecinătatea zidului de incintă, mausoleul lui Hadrian, apărut de Constantin, unul din cei mai buni locotenenți ai lui Belizarie, a fost permanent ținta atacurilor lui Vitiges. Procopius din Cezareea relatează, într-adevăr, că, din ordinul lui Belizarie, s-au demontat statuile din mausoleu pentru a se folosi drept proiectile pentru catapulte (afirmația lui Odobescu se întemeiază în mod sigur pe acest izvor), o scenă care „părea să reinvie luptele mitice ale giganților” (F. Gregorovius, *op. cit.*, voi. 1, p. 220).

295/1 „Es gibt kein Gebäude in der Welt, welches eine gleich wechselvolle tragische Geschichte aufzuweisen hatte wie die Engelsburg”, spune cu amărăciune F. Gregorovius, *op. cit.*, p. 727, referindu-se la Castel Sant'Angelo. Transformat în fortăreață încă din sec. al V-lea, fostul mausoleu al lui Hadrian a fost ținta atacurilor ostrogoților în 537—538 (*supra*, n. 293/11) și a altor acțiuni militare, astfel că prin sec. al X-lea istoricul longobard Liutprand, relatînd diferite evenimente consumate în epoca sa la Roma, descrie pe scurt edificiul, însă îl numește pur și simplu fortăreață, dovadă că originea clădirii îi era complet necunoscută. Pe la 1300, în contextul luptelor între guelfi (partizanii papei) și ghibelini (partizanii împăratului german), reprezentanți la Roma de familiile Orsini, respectiv Colonna (cu Stefano și Sciarra. Colonna în frunte), membrii familiei Orsini au transformat definitiv vechiul mausoleu în punct fortificat central al Vaticanului (sediul taberei ghibeline adverse era Lateranul).

„... ^ i g d „gi-aiiiiue ncmiane” atribuite lui Gallienus (253—268). Edificiul cu cupolă este databil la începutul secolului al IV-lea, cu unele adăugiri posterioare. Rotonda (diam. ≈ 25 m) este flancată de două săli absidate. Arhitectura acestui stabiliment balnear se înscrie în tradiția clădirilor prevăzute cu cupolă frecvent întilnite începînd din epoca Fiaviilor și anticipează monumentele bizantine de acest gen, culminînd cu celebra Sfînta Sofia. Vezi il. Bianchi Bandinelli, M. Torelli, *op. cit.*, R 185.

295/14 Referirea se face nu la o creație a lui Constantin cel Mare (306—337), ci la un edificiu (baptisteriu) ridicat pe la mijlocul veacului al IV-lea (c. 337—354). Planul baptisteriului îl dezovertă pe cel al templului zis al Minervei Medice (cf. A. Riegl, *Spätromische Kunstindustrie*, Viena, 1927, p. 51), în sensul că pentru prima oară se folosesc aici cilindri cu dom și plan central (utilizat, mai ales pentru morminte, încă din epoca republicană) împreună cu colonada circulară interioară, „ca și cum tipul de templu rotund al Vestei ar fi fost întors cu exteriorul în interior” (R. Brilliant, *op. cit.*, p. 58).

295/17 Cu această ocazie s-au executat numeroase lucrări de restaurare. Pictura nișelor baptisteriului este databilă în această perioadă și prezintă o importanță aparte în conturarea stilurilor picturale prerenascentiste.

297/19 Apropierea etimologică între *Vesta* și *ueslibulum* pe care o încearcă Odobescu este întemeiată. După A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, ed. a 4-a, Paris, 1959, s.v. *ueslibulum*, „l'explication par *uero-stabulum, « emplacement de la porte » (cf. urabr. *uerif-e*, *ueruf-e* « in portam » est ingénieuse, mais il suffit de la signaler. D'autres possibilites ont été envisagées ; aucune ne s'impose”.

297/22 Termenul tehnic este *cancelli*, balustrade, ele obicei din marmură, care separă altarul de naos.

298/30 Teodoric (Theodoric, Theoderic) s-a născut în 454 într-o familie din aristocrația ostrogotă din Pannonia și Noricum, acolo unde ostrogoții se aflau ca *foederati* ai imperiului. Ostatec la Constantinopol (462—472), a dobîndit o anumită cultură care i-a ajutat în acțiunile ulterioare. Recunoscut rege în 474, a cucerit în 489—494 Italia (aflată din 476, după căderea Imperiului Roman de Apus, sub controlul herulilor conduși de Odoacru, „regele Italiei”) și îl ucide pe Odoacru (15 mart. 494). Ca rege al Italiei, Teodoric (494—526) a desfășurat o bogată activitate legislativă (*Edictum Theodorici* inspirat în bună parte din Codicele theodo-

sian și alte monumente legislative romane) și a reușit să mențină echilibrul politic în occidentul „barbar” de la începutul sec. al VI-lea. La curtea sa au creat Boethius, Symmachus și istoricul Magnus Aurelius Cassiodorus. Referitor la domnia lui Teodoric: W. Ensslin, *Theoderich der Grope*, ed. a 2-a, München, 1959. În timpul acestui rege ostrogot s-au construit la Ravenna, capitala regatului, numeroase monumente (un palat, săpat arheologic în 1907—1914; biserica Sant'Apollinare în forma ei inițială; mausoleul etc). Mausoleul care adăpostește mormintul regelui (Teodoric a murit la 30 aug. 526), deși sintetizează elemente arhitecturale de diferite origini, se înscrie în tradiția monumentelor funerare romane. Este construit din blocuri de calcar în două planuri. Cel de jos este de o formă decagonală descrisă de arcade, iar cel superior este circular și acoperit de o cupolă monolitică simplă susținută de 12 pilaștri care poartă numele apostolilor. Camera mortuară este în formă de cruce. Acest monument, care trădează o concepție „imperială” a lui Teodoric, care se dorea urmaș legitim ai vechilor împărați romani („Wie erim Leben Purpurträger war, wollte er also auch im Tode noch an einem sonst den Kaisern vorbehaltenen Vorrecht zum Ausdruck seiner Sonderstellung Anteil haben”; W. Ensslin, *op. cit.*, p. 322), fusese ridicat de Teodoric însuși, în viață fiind așa cum remarcă Odobescu (știrea este transmisă de Anon. Vales., 96: *se autem vivo fecit sibi monumentum ex lapide quadrato, mirae magnitudinis opus*).

301/9 Monumentul, de formă circulară, este databil în 335/334 i.e.n. și a fost conceput ca, un suport pentru trepidul ciștigat la un concurs dramatic (coral) de Lysikrates (de aici și denumirea de monument coragic). Este prima construcție care folosește coloanele corintice în exteriorul monumentului (H. Plommer, *Ancient and classical architecture*, Londra, 1984, reimprimare după ed. din 1956, p. 194) și, totodată, în combinație cu o friză ionică, ce narează episodul capturării lui Dionysos de către piraiți (M. Robertson, *A history of Greek art*, Cambridge, 1975, p. 302 și 482; cf. D. S. Robertson, *Greek and Roman architecture*, Cambridge, 1960, p. 144—145; W. B. Dinsmoor, *The architecture of Ancient Greece*, Londra—New York, 1951, p. 237—238 și pl. 59—60). După friză lordul Eigin a luat câteva mulaje conservate acum British Museum și care permit observarea anumitor detalii ale monumentului dispărute în timp datorită degradării.

304/7 Pentru stadiul lucrărilor la monumentul triumfal în 1888 vezi *supra*, n. 281/27 și 40.

304/14 Descrierea completă a monumentului în lumina ultimelor cercetări figurează la M. Sămpetru, *op. cit.*, p. 53—75. în afară de lucrarea lui Gr. Tocilescu, O. Benndorf, G. Niemann (citată la n. 281/40), în bibliografia mai veche a monumentului mai figurează T. Antonescu, *Le Trophée d'Adamclisi*, Iași, 1905; C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler in der Dobruedscha*, Berlin, 1904; Fr. Studniczka, *Tropaeum Traiani. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte der Kaiserzeit*, Leipzig, 1904, precum și alte lucrări (vezi și *infra*, n. 304/49). descriere exhaustivă a monumentului (conținînd însă și multe inexactități și date inutabile) apare și la FI. Bobu Florescu, *Das Siegesdenkmal von Adamklissi, Tropaeum Traiani*, București, Bonn, 1965 (primele ediții, în limba română, în 1959, respectiv 1961). Pentru trofeele romane în general, vezi G. Ch. Picard, *Les Trophées romains. Contribution à l'histoire de la religion de Vart triomphal à Rome*, Paris, 1957.

304/19 „Din numărul total de 54 de metope nu pot intra în discuție sub raportul stabilirii locului de găsiră la monument decît 40 de piese scoase din săpături de Tocilescu eventual, altele patru ridicate mai înainte de lingă ruina monumentului” (M. Sămpetru, *op. cit.*, p. 104). De aici pornește toată dificultatea în reconstituirea ordinii metopeilor în cadrul nașiiunilor plastice, dificultate de care s-au izbîdit toți cercetătorii de la Tocilescu încoace. Sămpetru (*ibid.* și fig. 52) enumera opt ipoteze formulate de-a lungul timpului privitoare la ordinea metopeilor. Pornind de la observațiile lui Tocilescu și Benndorf, același autor admit ciclul narativ cuprindea 6 segmente de câte 9 metope, avînd fiecare drept figură centrală cite una din cele 6 metope care îl reprezintă pe Traian (nr. 6, 10, 27, 32, 39 și 44). Din această formulă de aranjare a metopeilor rezultă 6 segmente corespunzînd unui număr de 6 scene narative vîdînd o coerență indiscutabilă (*ibid.*, p. 104—109).

304/26 Progresul cercetărilor ulterioare a infirmat presupunerea avansată prudent de Odobescu. Din fragmentele descoperite (vezi descrierea amănunțită la M. Sămpetru, *op. cit.*, p. 129—144) se poate reconstitui un trofeu de un tip comun în lumea romană imperiului, un trunchi de arbore îmbrăcat într-o *lorica*, avînd în vîrf un coif și scuturile dispuse simetric de o parte și de alta.

304/38 Este vorba de ruinele impresionante ale municipiului Tropaeum Traiani. Acestea fuseseră semnalate în sec. al XIX-lea de K. v. Vincke, J. Michel, K. F. Peters (*supra*, n. 281/27), C. Allard, *La Dobroudja*, Paris, 1859, p. 46, n. 1 și de M. C. Soutzo, *Coup d'œil*

les monuments antiques de la Dobroudja, RA, 42, 1881, p. 296 (în acest din urmă studiu se folosește termenul de *castra stativa*, citat și de Odobescu, ceea ce ar indica sursa documentației conferențiarului din sala Ateneului). După rezultatele îmbucurătoare ale săpăturilor de la monumentul triumfal, Tocilescu a atacat în 1891 și așezarea civilă (nu este castru de legiune, cum credeau Sutz și Odobescu), publicând primele rezultate preliminare în *Analele Academiei Române*, seria a H-a, t. XIV, 1891-1892, București, 1893, p. 13-34. După 12 campanii desfășurate pînă la moartea lui Tocilescu (18 septembrie 1909) s-au mai executat săpături sporadice prin G. Murnu (1910), P. Nicorescu (1933—1943), însă nu s-a publicat aproape nimic din rezultate (de un tratament aparte s-au bucurat inscripțiile, descoperite mai cu seamă în epoca lui Tocilescu și publicate prompt de acesta). Săpăturile sistematice efectuate sub conducerea Institutului de Arheologie începînd din 1968 (responsabil i. Barnea) au valorificat corectat multe din rezultatele vechi or lucrări, adăugînd importante observații stratigrafice și topografice. Rezultatele obținute pînă în 1975 sînt sintetizate în volumul datorat lui Al. Barnea, I. Barnea (coordonator), Ioana Bogdan Gătănicu, arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Gh. Papuc, *Tropaeum Traiani*, voi. 1. *Cetatea*, București, 1979 (istoricul cercetărilor la p. 13—34).

304/48 Deși în textul de față nu se face nici o referire la descoperirea epigrafică făcută de Tocilescu, putem afirma că este vorba de inscripția descoperită la Hisarlic (azi Girliciu, jud. Constanța), pe malul Dunării, și publicată de același în AEM, 6, 1882, p. 47—51 (reluată apoi în CIL III, 6159 = 7494), întrucît la această epigrafă se face referire în *Le tresor* (*Opere*, IV, p. 341; cf. comentariul lui M. Babeș, *ibid.*, p. 965—966 și 1006). Ultima ediție a documentului (cu toată bibliografia): Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 241—244 (nr. 233). Inscripția vorbește, într-adevăr, de războiul din 367—369 (Amm. Marc., 27, 4—5; Zosim., 4, 11; cf. *infra*, n. 304/50), însă nu are nici o legătură cu monumentul de la Adamclisi, întrucît referirea la construirea cetății (*burgus*) Cius (nu Beroe, cum susține Odobescu, *Opere*, IV, p. 341) este limpede; mai mult, acest episod este confirmat de Themistios, *Or.*, 10, 136 d, 138 b; cf. I. Barnea, SCIV, 18, 1967, p. 538-569.

304/49 În primii ani după începerea lucrărilor (1882) Tocilescu era, într-adevăr, înclinat să atribuie monumentul secolului al IV-lea, mai exact, epocii lui Valens (*infra*, n. 304/50), cum, de altfel, o mărturisește el însuși (Gr. Tocilescu, O. Benndorf, G. Niemann, *op. cit.*, p. 19). Spre o asemenea datare îl îndemna aspectul neelaborat, „decadent” al reliefurilor metopelor. După descoperirea inscripției cu dedicația *Marti Ultori* (*ibid.*, p. 124—128; cf. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archeologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 83—87; CIL III, 12 467; inscripția se întregeste cu fragmentul adăugat de Emilia Doruțiu-Boilă, *Studii clasice*, 7, 1965, p. 209—214), Tocilescu a optat însă pentru datarea în epoca lui Traian. După expunerea acestei păreri în 1895 s-a iscat o controversă aprigă în lumea științifică internațională, diferiți învățați avînsînd alte păreri cu privire la datare (pentru aceste controverse a se vedea istoricul detaliat al cercetărilor la R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, voi. al 2-lea. *Romanii la Dunărea de jos*, București, 1968, p. 107—116; M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 32—35 și bibliografia citată în n. 26 de la p. 32). După M. Sâmpetru (*ibid.*, p. 32) au existat 5 puncte de vedere principale: 1) datarea lui Tocilescu; 2) părerea eminentului exeget al artei romane, Adolf Furtwängler (*Intermezzi. Kunstgeschichtliche Studien*, Leipzig—Berlin, 1896, p. 51—58; *Das Tropaion von Adamklissi und provinzialromische Kunst, Abhandlungen der königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, I. CL, 3, 22, 1903, p. 453—516; se adaugă și alte notițe mai puțin importante), conform căreia monumentul ar fi fost ridicat de M. Licinius Crassus în 29/28 i.e.n., în urma războaielor sale victorioase cu bastarnii (aici Furtwängler s-a dovedit a fi mai puțin inspirat decît în alte direcții de investigație); 3) opinia cercetătorului Columnei lui Traian, G. Cichorius (*op. cit.*, mai ales p. 9—12 și 41—42), după care monumentul ar fi fost, fără tăgădă, construit de Traian, însă înzestrat cu metopele narînd războaiele acestuia abia sub Constantin cel Mare (în altă ordine de idei, Cichorius lansa ipoteza conform căreia altarul funerar situat în apropierea monumentului ar adăposti rămășițele lui Cornelius Fuscus, care ar fi fost *praefectus praetorio* investit cu comanda trupelor care au purtat bătălia și care și-ar fi găsit aici moartea); 4) părerea lui Wilhelm Jänecke (*Die ursprüngliche Gestalt des Tropaion von Adamklissi, Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl.*, 20, 1919, mai ales p. 17), conform căreia monumentul ar fi fost construit în două etape (M. Licinius Crassus și Traian); 5) ipoteza lui Nicoiaea Iorga (*Explicația monumentului de la Adamclisi*, ARMSI, seria 3, t. 17, mem. 9, București, 1936, p. 6—8), anticipată de remarcile lui S. Ferri (*Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933, p. 372—378 și alte scrieri), după care monumentul ar fi fost ridicat de Valens, așa cum crezuse o clipă chiar Tocilescu (critica imediată a acestei poziții la R. Vulpe, *Analele Dobrogei*, 18, 1937, p. 173—183; cf. id., *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 152). Dintre aceste teorii, cele prezentate la 2), 4) și 5) s-au dovedit de la bun început inacceptabile, iar cea a lui G. Cichorius și-a văzut pierdut temelii prin toate cercetările arheologice din ultimele decenii, înclinînd spre a proclama unitatea de construcție a monumentului triumfal. începînd cu T. Antonescu, *op. cit.*, pînă

la recenta monografie citată a lui M. Sâmpetru, majoritatea cercetătorilor au recunoscut justetea datării lui Tocilescu (evident, cu diferite nuanțări). Controversa s-a iscat și cu privire la datarea altarului și a tumulului („mausoleu”) situate în imediata apropiere a monumentului triumfal. Cit despre data campaniei romane în sudul Dobrogei și a înclătării de pe platoul de la Adamclisi, cercetările recente înclină spre primăvara anului 102 (primul război dacic), nefiînd exclusă nici vara lui 101 (M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 150).

304/50 Flavius Valens, împărat roman în Răsărit (364—378), fratele mai mic al lui Valentinian I, împăratul din Apus. în urma unor războaie victorioase purtate în [anii 367—369] contra vizigoților de la nord de Dunăre, conduși de Athanaric, le-a impus acestora tratatul de la Noviodunum. în 376 i-a acceptat în imperiu pe vizigoții conduși de Frithigern și Alaviv; din cauza tratamentului nefavorabil însă aceștia s-au răscolit și au administrat romanilor înfrîngerea de la Adrianopol (9 august 378), în care a pierit și împăratul Valens (Amm. Marc., 26, 4, 3; 27, 5; 31, 3-14).

304/52 Athanaric (?—381) a fost regele vizigoților care s-a luptat fără succes cu Valens în 367—369, apoi cu hunii, împotriva cărora a ridicat valul de apărare din sudul Moldovei în 375 (cunoscut în literatura arheologică sub numele de „valul lui Athanaric”). Refugiindu-se în imperiu, la împăratul Theodosius, Athanaric a murit la 25 ian. 381. Odobescu îl numește aici regele „păgîn”, întrucît Athanaric declanșase un val de persecuții împotriva vizigoților creștini (369—372), persecuții care l-au urmărit și pe Ulfila.

304/52 „Tervingi” (thervingi) este denumirea populară pentru vizigoți, însemnînd locuitori ai pădurilor”.

306/5 Pentru Ammianus Marcellinus, căruia i se datorează relatarea pe larg a evenimentelor petrecute la Dunărea de jos în vremea împăratului Valens, vezi nota de la *Bibliografia Daciei*.

306/15 Odobescu face aici referire la tezaurul descoperit în 1797 și databil în sec. al V-lea. Are o greutate de 2,5 kg și cuprinde două figurine (un ciîne și un om într-o barcă) 45 de miniaturi de unelte, 13 monede de aur folosite ca pandantive (de la Maximian la Grațian etc. La puțin timp după momentul în care Odobescu își ținea conferința, la Șimleul Silvaniei av&a să se descopere un al doilea tezaur (1889) databil în aceeași perioadă și compus din 1 perechi de fibule mari de argint aurit (dintre care două cu capete de lei, restul cu disc și picior alungit) decorate cu pietre prețioase. Ambele tezaure — după unele păreri, ar fi constituit o unitate, diviziunea aparînd doar în momentul îngropării lor — sînt sugestive pentru contopirea elementelor de stil policrom cu cele de tradiție sud-dunăreană, bizantină. Tezaurele au aparținut unui șef ostrogot sau gepid și au fost ascunse în fața iminentului pericol hunic

307/10 Metopele fuseseră aduse la București la inițiativa lui Mihail Kogălniceanu în scopul reconstituirii monumentului în Capitală. Abia după c. șapte decenii au revenit la Adamclisi și se află astăzi în complexul muzeal special amenajat alături de monumentul triumfal reconstituit artificial.

307/41 Și aceste rînduri sînt un bun exemplu pentru ceea ce reprezenta în epoca respectivă figura lui Traian și modul în care era privită cucerirea romană a Daciei. Opoziția între Traian și Decebal era, în viziunea romantică a vremii, cea între civilizație și barbarie. Pasajul însă nu trebuie interpretat *ad litteram*, pentru că, dacă aici este vorba de „întunecata asupra a daciului Decebal”, același Odobescu, în *Un vas de lut*, îl numește pe ultimul suveran al dacilor „rege-erou”.

307/48 Acest proiect a fost repede pus în practică. Medalioanele de mozaic de la intrarea în Ateneu îi reprezintă — de la stînga la dreapta — pe Alexandru cel Bun, Neag Basarab, regele Carol I, Vasile Lupu și Matei Basarab.

309/14 Agatirșii (AY^OUCOOI, *Agathyrsi*) sînt menționați de Herodot în două pasaje distincte, care reflectă două momente cronologice diferite. Dacă la 4, 48 agatirșii apar locați la izvoarele rîului Maris (Mureș) — situație concordantă cu realitățile de pe la mijlocul sec. al V-lea i.e.n. (data la care Herodot își strîngea la Olbia informațiile despre populația septentrională din zona pontică) —, la 4, 100 (cf. 4, 125) se specifică faptul că Scitia ar „mărginită mai întîi deagatirșii...”, situație databilă în vremea înclătărilor scitilor cu perșii, conduși de Dareios (514 sau, după unele datări recente, 519 i.e.n.). Pasajul la care se referă Odobescu (Herodot., 4, 104; se impune precizarea că „părintele istoriei” arată că o caracteristică aparte a agatirșilor este aceea că poartă podoabe de aur — yposcopopol — și că proprietatea asupra femeilor se exercita în comun amxoivov, și nu că „erau muiți numai în aur și

trăiau viața de muieri") face o apropiere între agatirși și traci, excepție făcând tocmai trăsăturile menționate. Mai mult ca sigur, agatirșii erau iranieni (după unele păreri, chiar o ramură a sciților, ceea ce însă nu este acceptat de către toți cercetătorii). Probabil sub presiunea sciților, ei au migrat spre vest pe la 600 î.e.n. Stabiliți vremelnic în Transilvania — unde au fost depistați arheologic prin tipul aparte de morminte de înmușcare din grupul Gmmbrud, c. 550—450 î.e.n. — și, parțial, la est de Carpații Orientali, agatirșii au sfârșit prin a fi asimilați de masa geto-dacică (pentru faza finală a evoluției grupului agatirs din Transilvania este caracteristică necropola birituală de la Băița, jud. Mureș). Stadiul cercetărilor consacrate tuturor acestor deosebit de controversate probleme este sintetizat de V. Vasiliev, *Sciții agatirși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980; cf. Al. Vulpe, *Dacia*, 25, 1981, p. 396. '

310/19 Odobescu se referă aici la țarul Ioniță cel Frumos (Kaloianes în cronicile bizantine, Jehan le Blac sau Johanice le Blac la cronicarii francezi Geoffroy de Villehardouin, Henry de Valenciennes, Robert de Ciary), fratele lui Petru și Asan, fruntașii vlahi, care, în fruntea populației vlaho-bulgare din Balcani, au condus răscoala victorioasă din 1185/1186 împotriva împăratului bizantin Isac al II-lea Anghelos, care a avut drept urmare crearea celui de-al doilea țarat bulgar (statul româno-buigar) cu sediul la Tirnovo. Ioniță a domnit între 1197 și 1207 și a purtat războaie cu „imperul latin” fondat în 1204 la Constantinopol de principii occidentali participanți la „cruciada a IV-a”, învingându-l chiar pe „împăratul latin” Baudouin (Balduin) de Flandra (15 apr. 1205), care cade prizonier și moare în captivitate la Tirnovo. Ca urmare a acestor lupte, Ioniță și-a întins stăpânirea de la Marea Neagră la Marea Adriatică și de la Dunăre pînă pe aliniamentul Adrianopol—Ohrida. O problemă controversată rămîne însă aceea dacă Ioniță a controlat și teritoriul de la nord de Dunăre.

310/25 Lunga și complexa tradiție a întemeierii Țării Românești în urma descălecatului lui Negru Vodă (confundat uneori cu Radu Negru, domn atestat documentar în 1377—1384), venit cîndva, în sec. al XIX-lea din Făgăraș (1290, după *Letopisețul Cantacuzinesc* alcătuit în sec. al XVII-lea, prima scriere care relatează episodul în cauză; cf. *Istoria Țării Românești. 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. G. Grecescti, D. Simonescu, București, 1960, p. 1—3; alte izvoare propun alte date: 1080, 1200, 1215, 1241 etc), a fost acceptată, în general, iară rezerve de istoriografia noastră pînă către sfîrșitul sec. al XIX-lea. O excepție notabilă o constituise, este drept, N. Bălcescu, însă lumea istoriografică se afla sub covîrșitoarea autoritate a lui A. D. Xenopol, cel care se declarase un adept al teoriei „descălecatului” (*întemeierea țărilor române, Revista de istorie, arheologie și filologie*, 3, 5, 1885, 1, p. 1—28). Abia la eiiva ani după data la care își ținea Odobescu conferința aveau să apară studiile fundamentale ale iui D. Onciul, care au schimbat în mod radical optica istoricilor în privința originilor țărilor române: *Radul Negru și originile Principatului Țării Românești, Convorbiri literare*, 24, 1891—26, 1892 (= *Opere complete*, voi. 1, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1946, p. 88—174); *Originile Principatelor Române*, București, 1899 (= *Opere complete*, voi. 1, p. 175—310). întreg istoric cercetărilor, inclusiv punctele de vedere exprimate recent, este prezentat pe larg și critic de N. Stoicescu, „Descălecat” sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. *Legendă și adevăr istoric, în Constituirea statelor feudale românești*, redactor coordonator N. Stoicescu, București, 1980, p. 97—164. Tradiția despre Negru Vodă își are și ea semnificațiile ei, deslușite de P. Ghihaia, *De la „Negru Vodă” la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*. București, 1976; cf. idem, *Cine a țosi „Negru Vodă”, întemeietor de cetăți și ctitor de biserici?, în Pagini de artă veche românească. De la origini pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, voi. 1, București, 1970, p. 99—167.

311/9 Interesant este faptul că Posada, unde a avut loc lupta dintre Basarab I și Carol Robert (9—12 noiembrie 1330), la care se face referire aici, a fost localizată în diferite puncte pe Valea Oltului sau a Argeșului, ba chiar și pe Valea Cernei; după știința noastră însă, nu există în altă lucrare din istoriografia noastră o propunere de localizare pe Valea Jiului, așa cum sugerează Odobescu. Pentru chestiunea localizării „Posadei” — care amenință să rămînă multă vreme nelămurită — a se consulta C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 157—162; S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241—1243) pînă la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cîtopirii ungare, în Constituirea statelor feudale românești*, p. 91—93.

313/43 Aluzia este, evident, la vechimea casei de Hohenzoliem, cu ramura ei suabă ale Signraringen, clin care făcea parLe regele Carol I al României.

313/52 Cu foarte mici variații și cu o altă încununare apoteotică — ocazionată de mărețele evenimente ale anului 1918 și cu regele Ferdinand în primul plan — „visul” lui Odobescu de a vedea narat plastic în sala de conferințe a Ateneului istoria neamului a fost pus în aplicare în anii de avînt care au urmat primului război mondial.

CAPUL DE BOU ÎNTREBUINȚAT CA ORNAMENT SIMBOLIC ÎN ANTICHITATE

Notiță filologică

1. Ediția princeps a acestui articol este cea care a apărut în *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, 2, 1891 ianuarie, p. 385—399 (e).

Preocupările lui Odobescu privind studiul capului de bou ca motiv artistic sint mai vechi: se poate cita în sensul acesta memoriul prezentat în ședința Academiei din 4 noiembrie 1888[^] despre ritonul descoperit la Poroina*.

2. Sistemul grafic aplicat în această publicație se remarcă prin renunțarea la multe clin intențiile de etimologizare întilnite în celelalte tipărituri. Ca forme deosebite se pot menționa *împrejur* (transcrisă cu nazală bilabială), precum și dubletele: *Ermitașului / Ermitajului*, *fond 1 fund*, *punct / punt*, *rhijlone \ ritone*, *Sin- \ San-Miclăușul*. Aceste forme paralele, din care o serie concordă cu sistemele studiate în textele anterioare lui 1888 mai degrabă decît cu coclul revistei ieșene, par să sugereze că tipărirea s-a făcut după un arhetip (manuscrisul autorului?) scris în alt cod, din care cîteva forme au putut scăpa nemodificate.

3. O altă caracteristică a textului este prezența unor fonetisme particulare, arhaisme sau regionalisme. Astfel, în afară de *cietim* (formă redată *cetim*) și *cliimesnicire (fntUnit* și la Hasdeu) se pot aminti fonetisme regionale în exemple cu ș și i duri: *se încrucîșază, mi se înfă-țîșază, să se înfrățască, ș-a lăsat, ș-a pierdut. Sint* apare, ca atare, peste tot.

Forma romîneșii a fost actualizată românești.

Comentariu de arheolog

Ca și studiul despre *Heraldica națională*, care are la bază o conferință ținută în 1889, notița de față — cea din urmă contribuție a cărturarului pe tărîmul arheologiei — prezintă, înainte de toate, un caracter ocazional. Așa cum se arată încă din primele rînduri, motivul capului de bou în arta antichității a intrat în sfera ele preocupări a lui Odobescu în contextul lucrului asiduu la tezaurul de la Pietroasa. De altfel, textul publicat în *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, 2, 1891, este o traducere fidelă a unei anexe inserate în *Additions et rectifications* în lucrarea de căpătîi a lui Odobescu, ce nu avea să vadă integral lumina tiparului decît după trecerea în neființă a cărturarului.

Piesele la care se referă Odobescu sint, în primul rînd, cîteva din vasele componente ale tezaurului de la Sinnicolaul Mare, apoi așa-numitul „inel de la Brașov”, care îi fusese semnalat de prietenul său de la Pesta, Romer Floris², apoi, pentru prima oară în literatura

Opere, XI, p. 760, n. 1 la nr. 1505.

Al. Odobescu, *Le trasor*, în *Opere*, IV, p. 577—582 (ediția princeps : voi. 1, p. 495—500) *de boeuf employé comme unement symbolique dans l'Antiquité*. între cele doua versiu
La l xistă decît unele foarte mici diferențe: în textul franțuzesc lipsește digresiunea cu pr
nu e stema Moldovei, inelul de la Brașov este menționat indirect (trimitere la fig. 14 e), i

Yd r e l i
încheiere mai sint amintite în contextul discuției elespre rhytonul de la Poroina și rhy

de la Tondern, Gallehus și Jaszbereny.

² Vezi notele noastre de la *Pannonia es Dacia*.

apogeu, mai ales în privința extinderii teritoriale a Egiptului spre est și spre sud în urma unei serii de războaie victorioase (17 campanii purtate în Asia).

321/25 *Keftiu* au fost numiți inițial locuitorii coastelor de nord și nord-est ale Mediteranei, apoi și cretanii (începând cu domnia lui Tutmosis I, când se pare că insula Creta a căzut sub suzeranania egipteană; cretanii sînt astfel distinși de restul locuitorilor insulelor din Egee, „Haounebou(t)”). Pentru problema *Keftiu*: N. de Garis Davies, *op. cit.*, p. 22 sqq. (*Identification of Keftiuland*); L. A. Christophe, *Revue d’Egypte*, 6, 1951, p. 89—114 (*Keftiu* ar fi o localitate în nordul sau nord-estul Mediteranei); A. Scharff, *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung*, 2, 1951, p. 101—104 (pentru acest autor, prin *Keftiu* s-ar înțelege, laolaltă, Creta, Fenicia și, eventual, Cilicia). Printre vasele pe care le aduc drept tribut locuitorii *Keftiu* sînt și cele în formă de cap de taur sau de leu (de aur sau argint). Analogii se pot afla în mormintul (mai vechi) al lui Senmut, databil sub regina Hatsepsut; cf. J. Vereoutter, *UEgypte et le monde egeen prehellénique. Etude critique des sources égyptiennes (Du début de la XVIIIe à la fin de la XIXe Dynastie)*, Cairo, 1956, p. 190 și pl. XXXV, nr. 231-232). Vezi X. de Garis Davies, *op. cit.*, pl. II—X; cf. J. Pirenne, *op. cit.*, p. 213. De reținut că Odobescu folosește în descrierea scenei tributului denumirea *Kefas*, lectura mai veche care s-a dat termenului de *Keftiu*.

321/28 Hormuzd Rassam (1826—1910), arheolog chaldeean creștin, autorul a numeroase săpături în orașele asiro-babiloniene. Fiind în serviciul Angliei, materialul descoperit de el a intrat în patrimoniul muzeelor engleze.

321/29 Taurul, reprezentat sub diferite forme — capete de bronz, tauri înaripați de piatră ca paznici la porțile orașelor, tauri androcefali etc. — este ilustrat în mod abundent începând cu arta sumeriană încă din prima jumătate a mileniului al III-lea î.e.n. (multe exemplare de tauri de bronz, cupru sau aur provin din „mormintele regale” de la Ur). Numeroase piese provin din Urartu, zona asiro-babiloniană etc. de aici pornind o lungă tradiție căreia îi aparțin și exprimările din arta persană. Vezi A. Parrot, *Sumer*, Paris, 1960, mai ales p. 162, unde rolul taurului în Sumer este pus pe seama credințelor legate de fecunditate, „preoccupation de fécondité”; cf. fig. 184 a, 185, 186, 189 b, 191; idem, *Assur*, Paris, 1961.

321/32 Piesa la care se referă Odobescu este un *rhyton* de ofrandă în formă de cap de taur, găsit în „mormintul-put” IV de la Micene, databil în sec. al XVI-lea î.e.n. (micenian mijlociu, c. 1570—1500 î.e.n.). Vezi G. Karo, *Die Schachtgräber von Mykenae*, München, 1930-1933, pl. 119 (cf. pl. 120-121 cu detalii și textul aferent la p. 93, nr. 384) = Fr. Matz, *Creta, Micene, Troia*, trad. de R. Alexandrescu, București, 1969, pi. 88 (cf. p. 201). *Rhytonul*, înalt de 15,5 cm (fără coarne), este de argint, iar coarnele sînt din foaie de aur. Urechile, lucrate separat și aplicate, sînt de bronz acoperit în interior cu aur, în exterior cu argint, nările și buzele sînt placate cu aur. Ochii sînt din alt material, probabil din niello (tehnică desemnind umplerea liniilor incizate pe placa de aur sau argint cu un fel de smalt negru). De remarcă că reprezentările de tauri din lumea miceniană — fie sub forma animalului întreg, fie a capului văzut din față — sînt anticipate ele figurinele de argilă cretane (cf. G. Karo, *op. cit.*, voi. 1, p. 299—300). În *Hailstätt* european sînt, de asemenea, ilustrate figurile de tauri de bronz, de exemplu, descoperirea de la *Hailstätt*, localitatea eponimă (sec. al VH-lea î.e.n.) și cea de la *Byci-Skála* (*Stierfels*, Moravia; sec. al VI-lea î.e.n., *Hailstätt* tirziu); vezi H. Müller-Karpe, *L’art de l’Europe préhistorique*, Paris, 1973, p. 127, respectiv 155 (ambele piese se află la [NaturhisLorisch.es Museam](#), Viena).

321/40 Ducele de Luynes și-a dăruit colecția la 27 octombrie 1862 Cabinetului de Medalii.

322/2 Pieseile menționate de Odobescu nu figurează la E. Babeion, *Guide illustrée au Cabinet des Médailles et Antiques de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1900.

322/19 Luc, *Scyth.*, 1: oxTđoroSs^a xaXou.e.voi, **TOIJO** Se **SGTL S60 3000V SEOTCOTTQV** silvai xal afJLd^aac tuac; (cei numiți „cu opt picioare”, ceea ce înseamnă să fie stăpîn pe doi boi și o căruță). Este vorba aici de pătura de jos din societatea scitilor agricoli (yswpyoi), pe care Lucian o pune în același pasaj în antiteză cu cea purtătoare de *pileus* (7rXo(pop^a.xov), clasa dominantă.

322/24 Aluzia se face la reformele agrare succesive din două jumătăți a sec. al XIX-lea. Prima care a folosit această eșalonare a categoriilor de țărani în funcție de numărul de vite a fost „legea rurală” promulgată la 14/26 august 1864 de Al. I. Cuza; cf. C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ed. a 2-a revăzută și adăugită, București, 1970, p. 276—284.

322/31 B. P. Hasdeu a atins chestiunile de heraldică românească în aproape toate lucrările sale istorice, culminînd cu *Istoria critică a romanilor*. La rîndul său, V. A. Urechia a

consacrat originii stemei Moldovei o mică notiță, *Despre marca Moldovei, Buletinul Instrucțiunii Publice*, 1865, nr. 11, 1—30 nov., p. 189—190-1-4 ilustrații. În aceeași epocă își aducea contribuția la problemele de heraldică românească și D. A. Sturdza, pe care Odobescu omite să-l citeze. Pentru stadiul cercetărilor de heraldică la momentul respectiv vezi D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 25—26.

322/36 Originea stemei Moldovei — subiect pe cit de pasionant, pe atît de complex — a pus de peste un secol la încercare sagacitatea savanților. O prezentare amănunțită a istoricului cercetărilor se găsește la D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 82—128. Primele mărturii ale stemei cu capul de bour sînt sigiliile și groșii lui Petru Mușat (mai ales sigiliul ce însoțește actul omagial de la 6 mai 1387 către regele Vladislav al II-lea Iagello al Poloniei), ceea ce a lăsat loc presupunerii că stema trebuie să-și fi tras originea de la Bogdan „întemeietorul” (1359—1365). Dragoș și urmașii săi, Sas și Bale, au avut în mod sigur o altă stemă; vezi Șt. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, București, 1973, p. 113; D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 93. Recent însă, o descoperire arheologică făcută în biserica domnească de la Rădăuți — identificarea mormintului voievodului Lațcu (1365—1374) — a readus în discuție problema originii stemei oficiale a Moldovei (vezi Lia Bătrina și A. Bătrina, *Mărturie heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 195—208). În cîmpul a trei din cele șase aplicate descoperite ca accesorii vestimentare ale costumului lui Lațcu a fost reconstituită reprezentarea unui cap de lup din profil, care „nu poate fi înțeleasă decît ca mobilă a unui scut heraldic” (*ibid.*, p. 198); pe celelalte trei aplică a putut fi identificat un coif cu două coarne recurbate. S-a făcut astfel dovada existenței unei „steme alcătuite dintr-un șut avînd drept mobilă capul de lup și ca timbru un coif împodobit cu două coarne recurbate”, care, prezentă la Lațcu, a aparținut desigur și tatălui său, Bogdan (*ibid.*, p. 202). Stema cu capul de bour poate fi atunci atribuită dinastiei lui Petru Mușat (*ibid.*, p. 205). După alte păreri, mai vechi sau mai noi, stema cu cap de bour ar fi aparținut lui Dragoș (R. Vuia, *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, 1, 1921—1922, p. 300, n. 3), lui Bogdan, ca însemn al noului stat întemeiat de el (M. Berza, *Studii și cercetări de istoria artei*, 2, 1955, 1—2, p. 87), ca însemn al familiei lui Bogdan (I. N. Mănescu, *Magazin istoric*, 6, 1972, 5, p. 41) sau ca însemn al lui Bogdan în calitate de beneficiar al unei concesiuni regale pe vremea cînd era încă voievodul Maramureșului (Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 113), „vreuneya dintre familiile domnitoare stăpînînd peste una dintre micile formațiuni statale” de pe teritoriul Moldovei înainte de Dragoș (D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 94, anticipat de Gh. Brătianu, *Revista istorică română*, 1, 1931, 1, p. 59—60). Capul de bour — emblemă heraldică des întîlnită în Europa centrală (alături de exemplele citate de Odobescu vezi cele aduse în discuție de D. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 94) — pare a avea niște rădăcini mitice destul de vechi, legate de un sacrificiu ritual cinegetic (ideea captivantă lansată de M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Ilan. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*, trad. de Măria și C. Ivănescu, București, 1980, p. 136—165, ediția franceză apăruse în 1970; de la aceste sugestii pornește în demonstrația sa și Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 82—83). Redatarea — sub Petru Mușat — a introducerii blazonului cu cap de bour esie însă în măsură să repună în discuție cel puțin unele din aspectele originii magico-rituale.

322/50 Inelul de la Brașov îi fusese făcut cunoscut lui Odobescu de către Romer Florin (cf. notița introductivă de la *Pannonia es Dacia*).

323/2 Ca de obicei, Odobescu folosește și aici termenul de „Scitia” în accepția sa foarte generală, de ținut stepic nord-pontic.

323/9 (ăouPdcXta (-a), „a kind of braceleis” (LSJ, s.v.); cuvîntul provine de la fiou[3aX antilopa africană (*Bubalis mauretanică*); cf. Herodot, 4, 192.

323/24 Piesa în discuție este amintită de Odobescu în *Pannonia es Dacia* (*supra*, p. 35) ca analogie pentru „inelul de la Brașov”. Pentru caracteristicile și datarea acestui obiect vezi *ibid.*, n. 359/40 din comentariul nostru.

324/12 Pentru cei doi autori antici șt operele lor citate aici de Odobescu vezi nota din comentariul de la *Bibliografia Daciei*.

324/16 Este vorba aici de episodul ospățului de la curtea regelui trac Seuthes.

324/17 *Haemus*, denumirea antică a munților Balcani.

324/19 Kabeiroi (Kafistpoi <fenic. *Kabirim*, „cei mari”), ziii misterelor de la Samothrake — mistere răspindite ulterior și în Lemnos și Imbros — sînt o expresie a unor sincretisme religioase greco-indigene. Cultul cabirilor a fost larg răspîndit în lumea elenistică, inclu-

in orașele grecești de pe teritoriul fării noastre — Histria, Tomis, Callatis — , unde sint atestate sanctuare ale Gabirilor numite *samothrakiai*. Vezi B. Hemberg, *Die Kabiren*, Uppsala, 1950 ; D. M. Pippidi, *Dacia*, 5, 1961, p. 313—314; idem, *StCl*, 4, 1964, p. 139-140. Odobescu săvirșește însă o confuzie frecvent întâlnită în epocă: el se referă aici, de fapt, la încă insuficient de bine definitul *Ssbț Meyo* („Marele Zeu”), cunoscut din mărturii epigrafice, numismatice și arheologice la Odessos și, relativ recent, chiar prin descoperirea unui templu închinat acestei divinități la Histria (Gabrielia Bordenache, D. M. Pippidi, *BCH* 63, 1959, 2, p. 455—465). Acesta este, într-adevăr, un zeu trac (Darzalas?) apropiat eventual de Cavalerul Trac, dar foarte puțin probabil de Cabirii din Samothrake.

324/43 Dorotheos din Sidon (sec. I e.n.) a compus un poem didactic de conținut astrologie (5 cărți), din care s-au păstrat cîteva fragmente citate de autorii tirzii. Opera s-a bucurat de mare succes în Orient, unde a fost tradusă în sec. al III-lea în pahlavi, apoi, pe baza acestei versiuni, în arabă, exercitînd o influență considerabilă asupra astrologilor arabi.

325/9 Pentru alte descoperiri de *rhyta* în aceeași zonă (cu capete de berbec, țap etc.) vezi E. IT. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 81.

325/34 O dată mai mult, Odobescu a intuit corect lucrurile: rhytonul de la Kerc este intr-adevăr, din epoca sarmatică, de „decădere” a artei scitice. Apropierea ca datare și ca stil de rhytonul de la Poroina — făcută peste cîteva decenii și de M. I. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 232, n. 13 — este astăzi un fapt general acceptat,

325/43 Rhytonul de la Poroina (jud. Mehedinți), rod al unei descoperiri întâmplătoare, publicat aici (cf. *Le tresor*, în *Opere*, IV, p. 580—581 și fig. 205) pentru prima oară, avea să fie reluat în studiu de către M. I. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, p. 232 (cf. idem, *Skythien und der Bosphorus*, 1, Berlin, 1931, p. 490) și V. Părvan, *Getica*, București, 1928. Dacă eminentul cercetător al anticităților scito-sarmatice din Rusia atribuia rhytonul sarmaților și-i data în sec. al IH-lea i.e.n., nu mai puțin ilustrul savant român era înclinat să-l pună pe seama sciților pătrunși spre vest în cadrul unui al treilea „val” de migrație, indicat — susținea Părvan — și de cazanul scitic de la Scorțaru. Caracterul scitic al rhytonului (i = = 270 mm ; diam. gurii = 90 mm) a fost afirmat și de I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Darmstadt, 1933, p. 146 și n. 146, și de D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 186—187. Ultimul dintre învățații citați și-a modificat însă ulterior părerea, susținînd în *Contribution à l'etude de l'art thraco-gete*, București, 1974, p. 169—178 (aici rhytonul este ilustrat la fig. 72—74), caracterul traco-getic al acestei piese, întemeiat în primul rînd pe analogia cu cele 8 *rhyta* din componența tezaurului de la Panaguriiste (D. Berciu nu menționează decît patru), în plin mediu tracic. Pentru acest din urmă tezaur (8 *rhyta* și o fială) vezi B. Svoboda, D. Concev, *Neue Denkmäler antiker Toreutik*, Praga, 1956, p. 117—164; Iv. Venedikov, *Acta Antiqua Acad. Sc. Hung.*, 6, 1958, p. 67 sqq.; idem, *Panagjurskoto sakroviste*, Sofia, 1961. Pe unele din vasele acestui tezaur (conservat la Muzeul din Plovdiv) figurează inscripții grecești care indică greutatea reală a vaselor în stateri de Lampsakos, de unde s-a dedus că în acest din urmă centru au fost executate piesele din tezaurul în discuție, destinat unui comanditar trac. Tezaurul este databil la cumpăna dintre veacul al IV-lea și cel de-al III-lea i.e.n. Profesorul D. Berciu datează, prin analogie, și rhytonul de la Poroina pe la 300 i.e.n. (*Contribution*, p. 177). Este de remarcat faptul că *rhyta* pătrund în lumea tracă prin filieră greacă; grecii, la rîndul lor, le preluaseră prin sec. al V-lea i.e.n. din orientul persan (cf. D. E. Strong, *Greek and Roman gold and silver plate* Londra, 1966, p. 86—87 ; H. Hoffmann, *Anlike Kunst*, 3, 1960, p. 21 sqq.).

325/50 Rhytonul de la Kerc este numit impropriu „cimeric” de Odobescu. Cimerienii i populaseră aceste ținuturi cu multe secole înainte epocii din care provine descoperirea în cauză. Termenul are, mai degrabă, înțelesul metaforic de „nord-pontic”, din zona „Bosforului ci meric”.

326/2 *acolo* e — *acolea<acole* cu omiterea involuntară a accentului în manuscris (M.C.).

326/7 *lipsesc* e — *lipsește <lipsesce* în manuscris (M.C.).

327/32 Această tehnică de decor (*Punktierung*) nu este o raritate în orfevrăria de inspirație persană. Chiar și în unele tezaure traco-getice (Agighiol, Coțofenești etc.) această tehnică este bine reprezentată (D. Berciu, *op. cit.*, p. 175).

327/43 Pentru stadiul lucrărilor la acest monument în vremea respectivă vezi n. 281/27 și 281/40 de la *Ateneul Român*.

327/45 Evident, distanța foarte mare în timp și diferențele de orice natură dintre cele două vestigii antice înlătură categoric orice apropiere între rhytonul de la Poroina și monumentul de la Adamclisi.

328/6 *parte istorica* e—*parte(a) istorică (<parte istorica)* (M.C.).

HERALDICA NAȚIONALĂ

Notiță filologică

1. A treia apariție a iui Odobescu în paginile *Convorbirilor literare* este postumă, discuția despre „Patrupelele androcefale figurate în monumente și originea lor”, după cum precizează subtitlul, apărînd în ediție princeps (e) în CL 42, 1908, 5, p. 497—514.

Această apariție nu era, de altfel, întâmplătoare, după cum ne încredințează nota de subsol inserată de redacție la începutul articolului:

„Față de interesul tot mai vădit ce se arată începuturilor de artă națională și organizării muzeelor, sunt vrednice de remarcat în această direcție și cercetările cu caracter pur științific. Pentru orientarea publicului iubitor de artă, întrunim aci cîteva studii, precedîndu-le de o lucrare inedită a lui Alex. Odobescu”. Articolul este reluat în Al. I. Odobescu, *Opere complete*, voi. III, p. 341—360, București, 1908, ediție îngrijită de II. Chendi și E. Caralechi (= o) și prezentînd un text îmbunătățit prinir-o serie de emendări, fără a fi, cu toate acestea, total lipsită de scăpări. El este, în fapt, textul unei conferințe pe care Odobescu a ținut-o la data de 25 martie 1889, după datarea de la sfîrșitul articolului, conferință ce a avut loc, după toate probabilitățile, la Academie, în prezența regelui și a reginei.

2. Ca și în cazul articolului *Capul de bou*, se întvede și aici diferența între sistemul grafic al ediției și cel din manuscris, grafii ca *fieră* și *neprăsnicia* pot fi explicate prin preluări mecanice în e ale unor *fieră* și *neprăsnicia* din manuscrisul autorului. Aceeași cauză este, poate, de invocat în cazul unor grafii duble de tipul *Eufralelui / Euftratului*, *îneverat / invederat*, *Micleușuiii / Miclăușului*, *Temîșoarei / Timîșoarei*.

3. Lipsa de unitate a grafiilor din e ne-a făcut să acceptăm în ediția noastră multe din emendările făcute de o.

Iată lista acestora:

333, 2: *zeci* de ad. o

336, 1: *ai acazilor* ~ o : *a acazilor* e

340, 35: *ol Europei* o : *a Europei* e

340, 38: *trec o* : *trecu* e (poate dintr-un *trecu* interpretat greșit).

Comentariu de arheologie

Textul de față are la bază o conferință ținută de Odobescu în 1889 și rămasă inedită pînă la publicarea ei postumă în 1908, în *Convorbiri literare*. Cam în aceeași perioadă scrierea vedea lumina tiparului cu cîteva mici și nesemnificative modificări și în cadrul ediției de *Opere complete* ale lui Odobescu, îngrijită de I. Chendi.

Lucrearea este caracteristică pentru perioada mai puțin fastă pe care o traversa Odobescu și care avea să se încheie cu sfîrșitul vieții sale. Prin ultimul deceniu de viață nu a mai dat contribuții originale, puținele sale lucrări fiind mai degrabă reluări ale unor studii mai vechi, în același timp însă, lucrarea se inscrie în cadrul unor preocupări de heraldică — fiind rudă bună cu studiul publicat în 1891 despre *Capul de bou* — , preocupări la care Odobescu ajunsese prin anii '80 purtat de valul discuțiilor despre originea stemelor țării române în evul mediu.

Din nefericire, valoarea lucrării este destul de scăzută; am putea spune că este chiar cea mai puțin concludentă pentru opera arheologică a lui Odobescu și este foarte posibil ca

TĂod^, *Opere complete*, ed. I. Chendi, București, 1908, voi. III, p. 341-360.

autorul Înșuși, conștient de șubreziența unora din ipotezele avansate, să fi preferat să n-o încredințeze tiparului.

Respingînd cu hotărîre și pe bună dreptate excesele unei părți ale istoriografiei patriotarde din vremea sa, care se silea să găsească origini romane ale stemelor țării române, Odobescu caută să descifreze înțelesul heraldic al unei alte reprezentări decît cele clasice — zimbriul („bourul”) în Moldova, corbul în Țara Românească —, pe care crede a o fi identificat între ornamentele smălțuite ale bisericii Sf. Nicolae din Dorohoi. Este vorba de un „patruped androcefal”, un *martichoras*. Pentru eruditul cunoscător al antichităților orientale identificarea acestui motiv în lumea sumero-asiriană — așa cum arătaseră deja un G. Perrot sau un A. Kuhn — nu a prezentat nici o dificultate, la fel cum nici difuziunea motivului în aria persană, apoi sasanidă nu-i era de loc străină. Odobescu însă nu se limitează la „cercul oriental”, ci, conform metodei sale analogice — sfidînd spații geografice și epoci istorice — urmărește difuziunea reprezentărilor de monștri în toată Eurasia scito-siberiană, ba chiar și la populațiile ugro-finice, concluzia sa fiind că „legendarele chipuri ale seminiței turanice au trecut de pre malurile Tigrlului și Eufratului, pe ale Cubanului; și, de aici, au străbătut pe ale Tisei, de unde apoi, prin învirtejiri și clătiri din ce în ce mai apropiate de viața noastră medievală, au lăsat urme invedate pînă și pe malurile Șiretului, ale Prutului și ale Jijiei” (p. 337). Desigur, în stadiul actual al cercetării, o asemenea demonstrație este departe de a satisface. Dacă se poate accepta că motivul monstrului înaripat de tip *martichoras* a fost preluat de arta persană din lumea sumero-asiriană, înainte ca motivul să cunoască o strălucitoare vogă în arta sasanidă, și, prin aceasta, în întreaga *koine* a orfevrăriei de tradiție sasanidă — de aici și reflexele în tezaurul de la Sinnicolaul Mare —, dacă este, pe de altă parte, recunoscută influența artei persane asupra „artei stepelor”, precum și vitalitatea acesteia din urmă, nu se poate, în schimb, în nici un chip, admite că populațiile „turanice” — de altfel, Odobescu face aici, ca și în alte locuri, confuzia între seminițele iraniene și „turanice” — ar fi vehiculate, la rîndul lor, acest motiv eurasiatic în evul mediu și, cu atît mai puțin, că artiștii moldoveni ar fi preluat motivul de la niște populații care dispăruseră de secole.

Cu atît mai criticabilă ne apare astăzi părerea „foarte cutezătoare” avansată de Odobescu, conform căreia bretonii, ca și „actualii mălureni ai Prutului de sus” și-ar trage originea dintr-o enclavă ugro-finică și că în unele producții artistice bretonice s-ar fi păstrat pînă în epoca modernă un repertoriu de reprezentări „stepice”. Odobescu era, fără îndoială, tributator unor teorii antropologice fanteziste, de largă circulație în epocă, dar lipsite de orice fundament științific.

Singura explicație mai apropiată de adevăr pe care o oferă Odobescu pentru difuziunea motivului *martichorei* este cea prezentată în finalul expunerii, unde se arată, pe bună dreptate, că acest tip face parte din setul de reprezentări al „bestiariilor” medievale. În această arie trebuie, de fapt, căutate și sursele de inspirație ale autorilor ansamblurilor picturale de la mănăstirile medievale moldovenești. În orice caz, reprezentarea de la biserica Sf. Nicolae din Dorohoi se încadrează într-un anumit program iconografic și nu are nici o legătură cu vreun pretins „talisman” purtător de biruință pe care să-l fi purtat voievodul Moldovei, Ștefan cel Mare.

329/27 Pentru poziția lui Odobescu în chestiunea originii stemei Moldovei vezi *Capul de bou*, în acest voi., p. 322.

329/32 Versurile complete sînt:

„Ah! de-ar putea-ne dobindi
Și cite-avem pierdute!
Atunci ce duhuri n-ar gîndi,
Ce guri ar mai fi mute!
Atuncea și ăst corb sârman
Iar acvilă s-ar face
Și-orice rumân ar fi roman,
Mare-n război și-n pace.”

Este vorba de vv. 49—52 din cea de-a 13-a strofă a poeziei lui Iancu Văcărescu *La Pravila țării. Supt pecetea acestui prințipat. 1818*, care, datorită îndemnului ei patriotic, n-a putut fi publicată sub regimul fanariot, ci abia în 1848 (*Colecțiile din poeziile d-lui marelui logofăt Iancu Văcărescu*, București, 1848). Aici Odobescu modifică rumân cu român, ca și în *Poezii Văcărești*, în *Opere*, II, p. 82 (cf. comentariul lui V. Căndea, *ibid.*, p. 511).

329/39 Ruminatul (*Ficus Ruminalis*) este, conform tradițiilor latine, smochinul sacru de pe colina Palatin, sub care s-a refugiat lupoaica pentru a-i alăpta pe Romulus și Remus. Esquilinul este una din celebrele șapte coline ale Romei.

330/22 Biserica a fost construită în 1495. Pictura ei datează însă din 1522—1525, din vremea lui Ștefăniță (S. Ulea, *Studii și cercetări de istoria artei*. 11, 1964, 1, p. 69—79). Ulterior au fost adăugate și alte piese (sec. XVIII—XIX). Vezi D. Furtună, *Mitropolia Moldovei*, 37, 1961, 9—12, p. 683—692; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentele medievale din Moldova*, București, 1974, p. 261—262.

330/25 Că tabloul votiv i-ar reprezenta pe Ștefan cel Mare, doamna Măria și pe fiii lor, dintre care numai Bogdan era legitim, a fost acceptat de toți exegeții pînă la noua interpretare dată de N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Sibiu, 1930, p. V—VII (și pl. nr. 33), conform căreia voievodul ar fi nu Ștefan, ci Bogdan al IH-lea cel Orb, urmat de fiii săi, dintre care cel ce poartă numele de Ștefan (înscris pe frescă) ar fi Ștefăniță, nu Ștefan Lăcustă, fiu din flori al lui Ștefan cel Mare. Reluînd printr-un studiu istorico-artistic aprofundat această chestiune, S. Ulea, *op. cit.*, p. 74—75, a identificat figurile din tabloul votiv cu Ștefan cel Mare, doamna Măria, Bogdan, Ștefăniță — fiul lui Bogdan și nepotul lui Ștefan cel Mare — și Petru, fratele mai mic al lui Ștefăniță (nu Petru Rareș, cum se susținuse). Prin aceste elemente, datarea ansamblului se restrînge, după cum s-a arătat, la 1522—1525.

330/43 Biserica din Hănțești (com. Adincata, jud. Suceava) a fost transformată radical în 1822 de spătarul Teodor Silion. După tradiție, ar fi fost inițial o biserică săsească (cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 352 și n. 15).

330/44 Biserica din Bălinești (com. Grămești, jud. Suceava) a fost ridicată în 1492—1493. Pictura — incluzînd portretul votiv al lui Ioan Tăutu — a fost opera primului zugrav atestat în epoca lui Ștefan cel Mare, ieromonahul Gavriil (S. Ulea, *Gavriil ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești. Introducere în studiul picturii moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Cultura românească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 419—461). Despre această biserică Odobescu a oferit, ca și despre cea de la Hănțești, date suplimentare în *Dorohoi*. Pentru biserica din Bălinești, menționată și de Grigore Ureche, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 57—58.

332/1 Adalbert Kuhn (1812—1881), lingvist german, unul din pionierii lingvisticii comparate indo-europene. Este considerat, de asemenea, fondatorul mitologiei comparate a populațiilor indo-europene, alături de F. Max Müller. În acest domeniu a lăsat cîteva opere remarcabile: *Die Herabsetzung des Feuers und des Gottertrunks*, Berlin, 1859; *Mgthologische Studien*, voi. 1-2, Gutersloh, 1886, 1912.

332/5 Gandharvasi sînt divinități celeste secundare în mitologia indiană. Concentrați în jurul lui Indra, zeul suprem, ei sînt permanent însoțiți de femeile lor, *Apsaras*. Cei mai importanți Gandharvasi sînt abstracțiunile simbolice (soarele, focul etc.).

332/14 Asemenea reprezentări erau foarte frecvente în arta asiro-babiloniană, mai ales pe marile monumente, unde acești monștri formau perechi de „paznici” ce străjuiau porțile palatelor, ale templelor sau ale orașelor. Vezi A. Parrot, *Sumer*, Paris, 1960, passim; idem, *Assur*, Paris, 1961, passim.

332/18 Odobescu folosește aici în mod impropriu termenul de turanic. Populațiile ne-semitice și neindo-europene din Orientul apropiat, avînd o vechime ce urcă în epoci preistorice și o origine încă insuficient explicată de știința modernă, sînt denumite astăzi *asianice*.

332/19 Termenii consacrați în limba română sînt cei de *sumerieni* (populație asianică) și *akkadieni* (populație semitică).

333/11 Pentru balada populară despre Radu Calomfirescu, de care Odobescu s-a ocupat în mod special, vezi *anexa P* de la *Romanați*.

333/15 Piln „niniviți” Odobescu îi desemnează pe asirieni; aceștia aveau capitala la Ninive.

333/20 Asarhaddon (Esariaddon) a fost regele (680—669 î.e.n.) sub care Asiria a atins maxima expansiune teritorială. A cucerit vremelnice Egiptul și a avut de înfruntat primele atacuri ale cimierienilor la granița de nord a imperiului.

333/33 Referirea se face la cucerirea celui de-al doilea regat babilonian („Noul regat babilonian”) de către perșii conduși de Cyrus cel Mare (539 î.e.n.). Zona dintre Tigru și Eufrat a devenit provincie persană.

333/36 Arhitectura persană - ilustrată în primul rînd de grandioasele construcții de la Persepolis, reședința suveranilor ahenieni - datorează mult tradiției sumero-babiloniene. Motivul monștrilor androcefali - este întîlnit cu atît mai frecvent, cu cît a fost încontinuu alimentat de influențe venite din partea seminiilor centr.1-asiatice, cu care perșii au ajuns în contact.

333/45 *Şah-name* („Cronica șahilor”), capodopera literaturii persane medievale (c. 1000 e.n.), valorifică tradiția scrisă și orală sasanidă, constituindu-se într-îm însemnat ivntr *wtrvin* pentru Iranul sasanid.

334/7 Firdousi, autorul poemului *Şah-name*.

334/9 Aluzie la populațiile turanice, în special la hunii lui Attila, denumit „biatul lui Dumnezeu” de autorii contemporani cu el.

334/11 Placa de aur de la Siverskaja Stanica se află reproducută la M. I. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. XXVII, 4; cf. comentariul de la p. 137-139.

334/17 Sindike, regiunea colonizată de greci în sudul peninsulei Taman; Paropamisos, lanț de munți în Afganistan, în nordul văii Hari Rud.

334/24 *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, București, 1901, (tomul VIII din ediția Academiei, editat de Gr. G. Tocilescu), cartea a IX-a, cap. 2 (M.C.).

335/23 Placa de la Siverskaja Stanica, reprezentînd în scena din stînga triumful lui Dionysos, iar în cea din dreapta biruința raportată de Atena asupra unui gigant, este databilă în sec. al IV-lea î.e.n. „Poporul barbar ai Scitiei meridionale” căruia Odobescu îi atribuie această operă de artă este cel sarmatic. Arta sarmatică a moștenit tradiția stilului animalier scitic, grefînd însă pe acest fond influențe foarte diverse, atît din arta greacă, cît și din cea indiană Gandhara. Se pot observa și unele confluente artistice scito-celtice (M. I. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 138—139, apropie descoperirea de la Siverskaja Stanica de vasul celtic de la Gundestrup), ceea ce nu înseamnă că noțiunea de artă „irano-celtică” — introdusă de S. Reinach și F. Drexel și preluată de Rostovtzeff (*ibid.*, p. 139) — poate fi acceptată fără serioase rezerve.

336/9 Despre descoperirea de la Slnnicioaia Mare, amintită în majoritatea scrierilor arheologice ale lui Odobescu, vezi datele menționate în n. 320/20 de la *Capul de bou*.

336/17 Pe 13 dintre vasele componente ale tezaurului de la Slnnicioaia Mare apar inscripții. Dintre acestea unele sînt grecești și în limba greacă, una singură (vasul 21) este scrisă cu litere grecești, dar în limba turcă, iar cele mai multe sînt runice, asemănătoare atît cu runele nordice, cît și cu inscripțiile prezente pe unele pietre din regiunea Maiack, ținutul de origine al protobulgarilor; V. Thomson, în *Konigliche Danske Videnskabernes Selskab, Historische filologische Meddelelser*, I, 1, Copenhagen, 1917, p. 27, este de părere că se poate stabili o analogie chiar între inscripția în limba turcă de pe vasul 21 și inscripțiile din vremea hanului Omurtag (sec. al IX-lea). Termenii de „zoapan” („jupan”) și „boila” sînt turci și apar în inscripțiile în limba greacă. Lectura tuturor acestor inscripții pune serioase probleme cercetătorilor și este departe de a fi asigurată. Cît privește afirmația lui Odobescu, după care posesorii tezaurului ar fi urmași ai hunilor, aceasta corespunde stadiului de atunci al cercetării; în realitate, tezaurul a aparținut protobulgarilor.

337/21 Deși destul de nuanțat prezentată, schema difuziunii motivelor analizate de Odobescu este, în linii generale, justă. Preluarea unor motive centrale ale artei asiato-babiloniene de către meșterii din epoca sasanidă a dus la conturarea unui adevărat rezervor artistic în Asia centrală, de la care s-au alimentat pe rînd diferite seminiții turanice, care, prin stapa rusească, aveau să ia calea Europei în contextul marilor migrații. Urmele de pe „malurile Șiretului, ale Prutului și ale Jijiei” la care se referă Odobescu sînt o aluzie la tezaurul de la Concești (vezi *Dorohoi, Plăteau antique, Le trsor* etc.).

338/13 Triburi din Gallia menționate de Caesar, *De bello Gallico*, 6,3; 7,75; 8,26-27, în legătură cu diferite operațiuni militare întreprinse de sau împotriva lui Vercingetorix. Parisii (parissii) își aveau sediul la Lutocotia (Lutecia), în actuala ile de la Cite de pe Sena (Sequana); din acest centru avea să se dezvolte încă din epoca romană orașul Paris, al căruia nume provine din vechea denumire a tribului celtic.

338/15 Este vorba de populații celtice de pe coasta Atlanticului. Veneții de la estuarul Loarei (Caes., *Bell. Gal.*, 3, 3) nu trebuie confundată cu veneții de origine illyrică stabiliți în regiunea Padului, în nordul Italiei.

339/45 Din nefericire, întreg acest ultim pasaj abundă în inexactități și explicații fan-teziste. Odobescu, altminteri foarte critic și nuanțat, cade aici în plasa unui anumit gen de literatură istorico-romantică, în mare vogă pe la mijlocul secolului trecut în unele medii, în asemenea producții, fără a se ține cont de condiționările spațio-temporale ale unor evenimente sau procese istorice, se urmărea doar construirea unor teorii cît mai spectaculoase, cît mai desprinse de tradiția istorică de pînă atunci. Așa cum s-au pus în circulație teorii despre descendența germanilor din sciți, tot astfel au existat voci care au susținut un „substrat” fino-ugric în momentul indo-europenizării spațiului european, substrat care ar fi manifestat o anumită resurgență, ceea ce este complet fals. De asemenea, nu este exactă afirmația că celții ar fi fost „cei dinții veniți în Europa”; galii, chipurile „mai apoi sosiți”, sînt, de fapt, o ramură a celților. Cît despre preluarea de către bulgarii turanici a limbii slave, aceasta s-a realizat abia după ce bulgarii au luat în stăpînire (sec. VII—VIII) ținutul balcanic căruia aveau să-i dea numele, unde au conviețuit cu slavii deja așezați acolo după 602, și nu în patria de origine a protobulgarilor de pe malurile Volgăi!

340/3 Este adevărat că elemente ale religiei celtice pot fi reconstituite cu succes pe baza analizei materialului etnologic breton, așa cum religia scitică beneficiază de aportul cercetărilor întreprinse la populațiile caucaziene, iar cea ugro-finică de cele consacrate populațiilor siberiene; este vorba în toate cazurile de reminiscențe, ceea ce nu înseamnă însă înrudire, fond comun, așa cum susține Odobescu.

340/42 *Martichoras* este un monstru (un fel de tigru) preluat de greci din mitologia persană (Ctesias, apud Photios, 72, fr. 57,7; cf. Aristotel, *Historia animalium*, 501 a 26; Pausanias, 9, 21, 4; Aelianus, *De natura animalium*, 4, 21; Plinius, *Naturalis historia*, 8, 75). La această reprezentare se referă pe larg Odobescu în *Nana-Anat*.

341/10 Reprezentări ale Manticorei sînt cunoscute din piese ceramice realizate în Moldova medievală: discuri smălțuite dispuse în frize exterioare pe zidurile unor biserici din secolele XV și XVI și cahle de sobă ca aceea descoperită la Suceava (v. R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Mărturie de civilizație medievală românească*, București, 1979, p. 27, fig. II A 6, cahlă decorată cu Manticora și p. 51, descrierea cahle, ca și V. Simion, *Imagine și legendă*, București, 1983, p. 72). în ce privește proveniența motivului, vezi V. Simion, *op. cit.*, p. 168: „Cahiele decorative ... reprezintă una din acele manifestări artistice prin care goticul occidental își face simțită prezența în arta de pe teritoriul românesc...” și p. 169: „Bestiarelor occidentale le sînt specifice un grup de reprezentări animaliere printre care se numără...și Manticora, ce pare să fi fost ultima achiziție a repertoriului fantastic occidental...”. De asemenea, vezi și R. Popa, M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cu.*, p. 148: „Manticora ... nu aparține *Fiziologiei*, ci *Bestiariilor*”, cu precizarea că „pecetea în general răsăriteană și în mod special bizantină pe care o poartă ornamentele de pe aceste cahle nu poate fi pusă sub semnul „doielii” (*id.*, *ibid.*, p. 145). Se pare că tratarea motivului în piesele moldovenești prezintă note originale: „... reprezentarea Manticorei în felul în care apare pe piesele de la Suceava nu ne este cunoscută pe cahleele din literatura de specialitate care ne-au fost accesibile” (*id.*, *ibid.*, p. 139), ceea ce presupune tipare (matrițe) și ateliere autohtone (M.C.).

342/5 După toate probabilitățile, mitul sfînxului în Grecia este independent de cel egiptean. în plastica egipteană sînt cunoscute numai tipuri masculine (corp de leu cu cap de bărbat), culminînd cu binecunoscutul sfînx colosal de la Giseh, reprezentîndu-l pe faraonul Kephren. în lumea cretană și miceniană, apoi în Grecia arhaică (sfînxul apare pe ceramica protocorintiană din necropola de la Dipylon) sfînxul se prezintă sub forma sa feminină feniciană, de unde și genul feminin al substantivului grec (ἡ ἀκτύς). Popularitatea acestei reprezentări datorează mult răspîndirii mitului theban al lui Oedip. De remarcat faptul că Odobescu respectă forma de feminin („sfînxă”), după modelul grec, ca și Eminescu, bunăoară, în *Epigonii* („sfînx pătrunsă de-nțeies”).

342/15 Iazigii erau sarmați (ramura vestică). în sec. I sînt menționați (Tacitus, *Annales*, 12, 29, 3) în Pannonia, unde se vor așeza — peste patru veacuri însă — hunii. în rest nu există nici o legătură între iazigi și huni, cu atît mai mult cu cît primii fac parte din familia popoarelor iraniene.

342/37 *Beenii* pare un alt hapax neatestat de dicționare (M.C.).

in cazul unor dublete ca : *dupe j după, pre care / pe carii, se offere / se offeră, textulu / lestului* am păstrat ambele forme, intrucit acestea apar atât în introducere cât și în indice, în distribuție liberă.

Comentariu de arheologie

Cu ocazia ședinței din 24 august 1871 a secțiunii istorico-arheologice a Societății Academice Române, ședință prezidată de George Bariț, avându-l ca secretar pe Alexandru Papiu Ilarian și la care au participat ca membri Vicențiu Babeș, J. Hodoș, Al. Odobescu și V. A. Urechia, Odobescu a făcut propunerea de a se institui un premiu de 1 000 de lei pentru cea mai bună lucrare cu titlul: *Cercetări asupra popoarelor carii au locuit țările române de a stînga Dunării, mai înainte de conchista acestor țări de către imperatorul Traian*. Propunerea fiind acceptată „cu mulțumire, în unanimitate, în toate condițiile coprinse într-însa”¹, concursul este anunțat; de altfel, în epocă, în mai toate țările Europei erau la modă concursurile științifice în mediile universitare și academice, lucrările premiate devenind ulterior nu de puține ori opere de referință în domeniul respectiv. Pentru a veni în sprijinul candidaților, Odobescu publică prezenta bibliografie a Daciei, apărută mai întâi în mai multe numere din *Columna lui Traian*, apoi — după completările efectuate chiar de editorul revistei, eruditul B. P. Hásdeu — în broșură separată în 1872.

Spre dezamăgirea lui Odobescu și a susținătorilor ideii concursului, cițiva ani nu s-a prezentat nici un manuscris pe această temă, lucru firesc, dacă avem în vedere dificultatea subiectului, despre care pînă în acel moment nu se scrisese, la noi sau aiurea, practic, nimic. Făcîndu-se uz însă de clauzele din regulament, care permiteau prelungirea concursului, s-a putut aștepta pînă în 1877, cînd pe atunci tînărul Grigore G. Tocilescu (1850—1909) a depus o lucrare intitulată *Dacia înainte de romani* și a obținut premiul instituit cu cițiva ani înainte.

Tocilescu² se întorcea după studii strălucite la Praga și Viena, unde studiasse slavistică cu celebrii F. Miklosich și A. Leskien, dar și istorie cu C. Floeffer și epigrafie cu O. Hirschfeld (acesta din urmă avea să fie, peste încă o generație, și dascălul lui Vasile Pârvan). În 1876 Tocilescu își trecuse doctoratul la Praga tocmai cu lucrarea pe care a prezentat-o apoi la concursul Societății Academice. După obținerea premiului, își publică prefața lucrării sub titlul *Cercetări asupra popoarelor care au locuit țările române de a stînga Dunării mai înainte de conchista acestor țări de către imperatorul Traian în Analele Societății Academice Române*, seria I, voi. X, p. 362 sqq., apoi întreaga lucrare în 1880³.

Încă de la apariția ei, lucrarea a atras atenția publicului intelectual, părerile exprimate în presă fiind diametral opuse. Dacă lumea istoriografică a fost uimită de erudiția de care dădea dovadă proaspătul licențiat, de bogăția informațiilor, adversarii lucrării, în frunte cu Hásdeu, au atacat-o violent și, în bună parte, pe nedrept. Dincolo de unele considerente de ordin personal — lui Tocilescu i s-a reproșat, între altele, dorința meschină de afirmare, goana după faimă și titluri științifice — conflictul era generat, în esență, mai puțin de o incompatibilitate de temperamente cit de o netă opoziție între două școli, două metode de exegeză istorică. Dacă Hásdeu reprezenta în modul cel mai tipic școala romantică în istoriografie, Tocilescu, proaspătul produs al durenor seminarii vieneze subordonate total spiritului analitic și ideilor de informație exhaustivă și scribie științifică, deschidea, practic, calea „școlii critice” din istoriografia noastră. Semnificativ este faptul că tocmai una din principalele calități

¹ AAR, 4, 1871, p. 147—148. Propunerea trebuia să fie discutată la 21 august (*ibid.*, p. 141), fiind aminată, din lipsă de timp, pentru 24 august.

² *Ibid.*, p. 146. Vezi, pe larg, despre acest concurs: Al. Dobre, *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte*, seria 4, tom VI, 1984, p. 110—113.

³ Date referitoare la viața și prodigioasa activitate a lui Grigore G. Tocilescu se găsesc la R. Vulpe, *Dacia*, 3, 1959, p. 607—612; idem, *Revista muzeelor*, 2, 1965, 1, p. 1—10 idem, *Revista de istorie*, 28, 1975, 10, p. 1547-1562; D. M. Pippidi, *StCl*, 19, 1980, p. 102-104. L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1975, p. 222—228. Pentru istoricul Muzeului Național de Antichități sub direcția lui Tocilescu vezi Alexandra Ștefan, *SCIVA*, 35, 1984, 2, p. 109-125.

⁴ Grigore G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani. Cercetări asupra popoarelor care au locuit țările române de a stînga Dunării mai înainte de conchista acestor țări de către imperatorul Traian*, București, 1880, cu 38 stampe litografiate, 4 hărți, din care 2 cromolitografiate, și 171 figuri în text. Lucrarea, dedicată „domnului Alexandru Odobescu [urmează titlurile] omagiu de recunoștință și de respectuos devotament”, cuprinde două părți: I *Geografia antică a Daciei*; II *Etnografia Daciei*. La acestea se adaugă un *Appendice* (p. 919—934): *Două pre-Use alfabete dacice*, unde se critică vehement teoriile fanteziste ale lui C. Bolliac și B. P. Hásdeu.

BIBLIOGRAFIA DACIEI

Notiță filologică

1. Acest *Indice de scrieri atîngătoare, direct sau indirect, de vechii locuitori ai Daciei* după cum notează subtitlul, este o lucrare auxiliară, pe a cărei copertă chiar se face precizarea că este „publicată spre a facilita cercetările concurenților ia premiul instituit de d. Alexandru Odobescu, membru Societății Academice Române”.

Indicele bibliografic propriu-zis a apărut mai întâi (**e**) în paginile revistei *Columna lui Traian*, după cum urmează:

- literele A - D în CT III, 20 (130) din 15 mai 1872, p. 154-156;

- literele F - K în CT III, 22 (132) din 5 iunie 1872, p. 171-172; L - P, *ibid.*, p. 178-179; Q - în fine, *ibid.*, p. 188-190.

Buletin: Lucrarea fusese, de altfel, anunțată în CT, III, 19 (129) din 8 mai 1872 la rubrica

„D. Alexandru Odobescu a fundat mai an un premiu pentru cea mai bună operă despre antîca Dacie.”

Dorînd a înlesni concurenților pînă și mijloacele de studiu, d-sa a executat acum în beneficiul lor o lucrare preparatorie de prima importanță:

Indicele tuturor scrierilor, relative direct sau indirect la daci și la Dacia.

Se va publica în *Columna lui Traian*”.

2. La scurt timp după **e**, lucrarea „se trage acum și într-o edițiune separată”, cu indicația: București, Tipografia Curții (Lucrătorii Asociați), 1872 (**ex**). Anumite particularități mă fac să cred că au fost folosite aceleași zățuri ca pentru **e**.

Indicele propriu-zis este precedat în această nouă ediție de cîteva pagini introductive cuprînzînd lămuriri privitoare la premiul instituit de Odobescu și la oportunitatea lucrării bibliografice legate de acest premiu. Textul acestei Introduceri se diferențiază, sub aspectul codului grafic și al limbii folosite, de Indicele propriu-zis prin cîteva particularități. Acestea par să sugereze că, în timp ce Introducerea — care lipsește din **e**—a fost scrisă de Odobescu însuși ori de cineva din tipografie (judecînd după stilul ei, care prezintă caracterul impersonal al intervenției din redacție), Indicele a fost cules de tipografi direct din CT, autorul său făcînd numai cîteva mici completări și retușări. În ansamblu textul din **ex** al Indicelui acuză o influență marcată a formelor din **e**, lucru ce se poate observa atât prin comparația cu formele diferite ale limbii din Introducere, cit și prin preluarea în **ex** a numeroaselor greșeli de tipar. Acestea sînt de mai multe feluri:

a) semne diacritice lipsă ori nepotrivite (*Donaubrucke* pentru *Dondubriiche*; *respândite* pentru *respândite*);

b) greșeli de tipar la cuvînte străine sau chiar românești (*grac* pentru *graec(e)*; *litografită* pentru *litografiată*; *Milleri* pentru *Mülleri*; *viteres* pentru *veleris*);

c) grafii aberante — chiar în contextul unor norme în curs de constituire și, deci, fluctuante —, etimologizante ori dialectale, într-un grad mai pronunțat decît formele din Introducere (*Blasiu f Blasiu*; *giuridice*, datorită unei tendințe marcate de a substitui un *g* unui *j*, tendință favorizată de promovarea unor forme în care *g* este etimologic: *giur* ș.a.).

În aceste condiții, am ales ca text de bază pe cel din **ex**. Într-adevăr, este ulterior lui **e**, prezintă completări (Introducerea și, ici-colo, în cuprînsul Indicelui). De asemenea, deși urmează destul de aproape textul din **e**, **ex** prezintă ceva mai puține greșeli de tipar.

3. În privința textului editat, se cuvin făcute cîteva precizări: în Indice apare exclusiv forma *ierrile*, în timp ce Introducerea oferă numai forma *ferile* (—*țările*). Avînd în vedere aspectul mai îngrijit al textului Introducerii, frecvența omiterii semnelor diacritice în Indice, ca și preferința textelor pentru forma cu *ă*, am unificat transcriind peste tot *țările*.

ale lucrării — informația adunată în note — constituia calul de bataie al criticilor aduse de Hasdeu și de discipolii săi, Tocilescu fiind învinovățit — ce e drept, îti parte în mod justificat — de „știință de contrabandă”, adică falsă erudiție, citări la a doua mină, alcătuirea de note stufoase ostentative⁵.

Majoritatea opiniilor însă au concordat în a aduce laude autorului pentru efortul de analiză a izvoarelor literare și epigrafice referitoare la Dacia preromană. Chiar și un adversar destul de virulent al lui Tocilescu — Nicolae Iorga — recunoștea la aproape două decenii după apariția lucrării calitățile ei: „Et tout cela venait de lui; e'tait lui qui'avait lu, note, critique, rMige toute cette science... Personne ne Tavait precede dans la voie, pas un de ces Allemands, pour lesquels, comme savants, on a une si haute admiration . . .”⁶ Cu mult mai târziu, la bătrânețe, Iorga se va pronunța cam în același sens, considerînd *Dacia înainte de romani* „cea mai voluminoasă operă de erudiție alcătuită vreodată de un roman”, dar și „pedestal către faimă și leafă”⁷.

Lucrarea lui Gr. Tocilescu ne apare astăzi, firește, cu totul depășită. De altfel, chiar înainte de celebrele *Getica* ale lui Yasile Pârvan (1926), *Dacia înainte de romani* încetase de mult să mai fie o operă de referință. Valoarea lucrării nu depășea — așa cum a arătat regretatul Radu Vulpe — „pe aceea a unei harnice culegeri de materiale istorice, filologice și arheologice expuse sistematic, cu interpretările ce li se dăduseră mai înainte. în împrejurările date nici nu i s-ar fi putut cere autorului mai mult. în schimb, este demn de remarcat că, în expunerea unui material atît de bogat și complex, Tocilescu a urmat un plan logic și clar, iar în selectarea interpretărilor a dovedit o metodă critică și realistă. Din mulțimea de opinii contradictorii ce i se prezentau la tot pasul, cea adoptată de el se dovedește aproape întotdeauna cea mai justă”⁸. Semnificative în acest sens sînt punerile la punct — care i-au atras nefericitele reacții ale lui Hasdeu — în problema elucubrantelor teorii cu privire la „alfabetele dacice”, pe «are le expuseseră Cezar Bolliac și B. P. Hasdeu». După ce distruge pas cu pas „argumentația” autorilor, Tocilescu încheie într-un mod cit se poate de grăitor pentru școala pe care o reprezenta: „Critica nu poate decît să protesteze, oricît de mare stimă s-ar datora erudiției și talentului, căci: *amicus Plato, sed magis amica veritas*”⁹.

Pentru a imagina efortul de documentație deus de Tocilescu, nimic nu apare mai concludent decît bibliografia pe care a avut-o la dispoziție. Fără îndoială că Tocilescu nu s-a mulțumit cu bibliografia lui Odobescu (completată de Hasdeu), ci și-a continuat propriile investigații cu rezultatele pe care le-am văzut. Cu toate acestea, mănunchiul de „scrieri atingătoare direct sau indirect de vechii locuitori al Daciei” reflectă fidel stadiul mai mult decît nesatisfăcător al informației în acest domeniu în anii '70 ai veacului trecut. La prima vedere, bibliografia — cu cele 330 de titluri ale ei — ar părea impresionantă. Nu același lucru rezultă după o consultare, fie și superficială, a acestei liste.

Observăm, bunăoară, că în bibliografie sînt inserate și izvoarele (nu se impusese încă în literatura de specialitate uzanța Separării izvoarelor antice de bibliografia modernă). Dintre acestea* multe nu conțin nici un fel de date concludente cu privire la subiect: Aristotel, Columella, Athenaios, Homer etc. Dintre lucrările moderne, multe nu au nici un fel de tangență cu domeniul: culegerile de poezii populare ale lui Alecsandri și Asachi, monografia Cimpulungului a lui Aricescu, lucrările occidentale de filologie celtică sau germanică, lucrările rusești despre tumulii din Rusia etc. Altele — conținînd teorii fanteziste, repudiate chiar în epoca în care fuseseră puse în circulație de oamenii de știință competenți — n-ar fi putut juca, în cazul de față, decît un rol dăunător. Se pare că Odobescu — care deținea în biblioteca personală majoritatea lucrărilor inserate în bibliografie¹⁰ — era tentat de propriile sale scheme combinate, de diferite analogii pe care credea a le fi descoperit în cele mai diverse colțuri ale lumii, ceea ce l-a îndemnat să prezinte lucrările respective în bibliografie. Putem afirma că o

⁵ Semnificative sînt cele scrise de B. P. Llasdeu în articolul *Dacia de Gr. G. Tocilescu : notiță critică*, în *Binele public*, 3, 1881, 16 mart. — 1 apr., nr. 84—87, 90—91 și 94 ; cf. Dange (Anghel Demetrescu), *Știința de contrabandă*, în *România liberă*, 5, nr. 1304 și 1309 din 18, respectiv 24 oct. 1881.

⁶ N. Iorga, *Opinions sinceres : La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, București, 1899, p. 205; de comparat cu opiniile exprimate la p. 54, 121, 125 ; vezi și T. Maioreseu, *Critice*, voi. 3, București, 1915, p. 30 și 37.

⁷ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, voi. 1, București, 1934, p. 17.

⁸ R. Vulpe, în *Revista muzeelor*, 2, 1965, 1, p. 4.

⁹ G. Bolliac, în *Trompeta Carpaților*, nr. 939/1871 ; B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, voi. 2, București, 1875, p. 21-23.

¹⁰ Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 933.

¹¹ Exemplarele de la BAR ale lucrărilor prezentate în bibliografie provin în mare măsură din biblioteca Odobescu.

asemenea bibliografie era mai degrabă menită să-căptușească o istorie a Daciei preromane așa cum ar fi scri-^o Odobescu, dacă va fi avut această intenție..

Din bibliografie mai'reiese un fapt : poziția privilegiată de care se bucurau studiile epigrafice în Transilvania. De la înainte-mergătorul Zamosius (Számoskozy) și pînă la excepționalul savant J. M. Ackner^ colaboratorul lui W. Henzen și al lui Th. Mommsen,' inscripțiile latine din Transilvania s-au bucurat de o tratare aparte, atîngîndu-se spre mijlocul veacului trecut nivelul studiilor epigrafice din țările occidentale cu tradiție în acest domeniu. în schimb, cel mai slab punct îl constituia arheologia, mai ales în zona extracarpatică. De altfel, nici lucrarea lui Tocilescu nu avea să aducă vreo contribuție pe acest tărîm, pentru că, „ciudad, omul care avea să rămînă în istorie ca un promotor al arheologiei nu se ocupase pînă atunci de această specialitate”¹².

344/44 Johann Michael Ackner (1782—1862), profesor la Sibiu și preot la Hammersdorf (Gușterița), membru corespondent al Comisiei Centrale Imperiale pentru Cercetarea și Conservarea Monumentelor Istorice de la Viena și al Academiei Imperiale Carolino-Leopoldine din Jena. A fost unul din pionierii cercetărilor epigrafice latine în Transilvania, domeniu căruia i s-a dedicat cu multă pasiune și cu o competență cu totul remarcabilă. Activitatea acestui învățat, din păcate, mai puțin cunoscut astăzi, a fost de curînd reliefată de V. Wollmann, *J. M. Ackner (1782-1-862). Leben und Werk*, Cluj-Napoca, 1982.

344/44 Friedrich MtiHer (1828—1915), profesor, preot la Sighișoara, Nocrich și Sibiu (episcop : 1893—1906), istoric și etnograf cu preocupări pentru civilizația și cultura sașilor. A consacrat unele studii arheologiei transilvane. Vezi Fr. Teutsch, *Archiv des Vereins fur Siebenbürgische Landeskunde*^ 40, 1918, p. 191—300. Lucrarea comună a celor doi erudiți, *Die romischen Inschriften in Dacien* (CL IDR, I, p. 51—52), constituie primul *corpus* al inscripțiilor latine de pe teritoriul provinciei întemeiate de Traian, larg folosit de editorii volumului ai III-lea din *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

345/11 Ammianus Marcellinus (c. 330—? e.n.), ultimul mare istoric latin, autorul unei istorii intitulate *Rerum gestarum libri a fine Cornelii Taciti*, dintre care primele 13 cărți (narînd evenimentele petrecute între 96 și 353 e.n.) s-au pierdut. S-au păstrat cărțile 14—31, consacrate evenimentelor care au avut loc între 353 și 378, culminînd cu înfrîngerea romanilor de către vizigoții la Adrianopole (378), unde și-a aflat moartea însuși împăratul Valens. Istoriile lui x\mmianus Marcellinus, remarcabile atît prin bogăția și precizia informațiilor —mai ales pentru epoca în care a trăit autorul, el însuși ofițer și participant activ la multe din înfrîntările militare descrise — , cit și prin calitățile stilistice, cuprînd știri prețioase despre situația de la Dunărea de Jos, în sec. al IV-lea e.n. și despre teritoriul fostei provincii Dacia.

345/13 Jean-Baptiste Bourguignon d'Anville (1697—1782), geograf francez. A realizat lucrări cartografice remarcabile, precum harta Africii (1727), apoi un atlas al Chinei și, mai ales, *Analge géographique ae Vltalie* (1744), cuprînzînd 211 hărți și planuri, a căror exactitate a fost confirmată de măsurătorile prin triangulație inițiate de papa Benedict al XIV-lea, fiind considerate cele mai precise din sec. al XVIII-lea. Lucrarea sa de sinteză, *Geographie amienne*, a fost editată în diferite limbi pînă în 1815. Producția sa cartografică de-a dreptul impresionantă (c. 10 000 de hărți) este conservată la Biblioteca Națională din Paris.

345/19 Appianus (c. 105—195? e.n.), istoric roman de limbă greacă originar din Alexandria devenit cetățean roman și cavaler sub Hadrian. Este autorul unei istorii romane (Ptou.aixal laTopLat), al cărei conținut este orînduit după criterii etnice. Din nefericire, cartea 23, care cuprînde informații referitoare la războaiele daco-romane, s-a pierdut, ca și cărțile 1—5, 10, 18—22, 24. Informații sporadice despre ținuturile carpato-danubiene cuprînd și celelalte cărți, pentru'care vezi textele reunite în FHDR, 1, p^ 558—577. ••

345/23 C. D. Aricescu (1823—1886), publicist pașoptist și unionist, autorul unor lucrări de istorie foarte documentate, dar lipsite de spirit critic. *Istoria Cimpulungului, prima reședină a României*, București, 1855—1856 (apărută în două volume de 191, respectiv 178 p.) este prima monografie consacrată unui oraș în istoriografia noastră, dar nu oferă informații despre subiectul căruia Odobescu îi dedică bibliografia de față.

¹² R. Vulpe, în *Revista muzeelor*, 2, 1965, 1, p. 4.

345/24 Prezența lucrărilor lui Aristotel în această listă este de natură să mire, atita vreme cit ele nu conțin decit foarte puține date referitoare la ținuturile noastre în antichitate, și acestea mai mult cu caracter climatic, faunistic etc. Vezi FHDR, 1, p. 106—113.

345/26 Flavius Arrianus (c. 95 ~ c. 175 e.n.), istoric originar din Nicomedia Bithyniei, devenit cetățean roman și demnitar în administrația provincială. Discipol al lui Epictet, erudit mult apreciat în epocă, Arrianus a scris numeroase opere pe diferite teme, între care cea mai importantă este *Anabasis* (despre expediția lui Alexandru cel Mare) în 7 cărți, al cărei model este opera cu același titlu (dar cu alt subiect) a lui Xenophon. Arrianus a folosit un bogat material documentar, inclusiv relatări ale martorilor oculari ai faptelor de arme ale lui Alexandru, ceea ce face din această lucrare un deosebit izvor pentru istoria expediției macedonene. Pentru istoria veche a României foarte important este pasajul care relatează expediția lui Alexandru contra tribalilor din 335 i.e.n., cu ocazia căreia cuceritorul macedonean a făcut o scurtă demonstrație de forță și în nordul Dunării (*An.*, 1, 3—5).

345/29 Joseph Arneth (1791—1862), erudit numismat și arheolog austriac, membru al Academiei din Viena, autorul unor studii dedicate unei tematici foarte variate (numismatică, epigrafie, artă policromă etc), des folosite de Odobescu în opera sa arheologică. Pentru *Archäologische Analekten* datele exacte sint: *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse*, 6, 1851, p. 280-293; 40, 1862, p. 309-362.

345/34 Este vorba de voi. al 3-lea din 1858 din publicația *Mitteilungen...*, nu de o lucrare în trei volume.

345/35 Athenaios (sec. al II-lea e.n.), istoric grec originar din Naukratis, autorul unei mari compilații cu caracter enciclopedic intitulată *Deipnosophistai* („înțelepții la banchet”), a cărei valoare istorică se explică prin faptul că a ci figurează o serie de pasaje din diferite opere mai vechi, care s-au pierdut între timp. Știrile referitoare la istoria veche a României cuprinse în această lucrare sint, totuși, sărăcăcioase și destul de neconcludente (vezi textele reunite în FHDR, 1, p. 720-723).

346/7 Giovanni Pietro Bellori (1636—1696), arheolog italian, posesorul unei însemnate colecții de antichități. Numeroase opere, dintre care cea mai importantă este *Vite dei pittori scultori ed architetti moderni* (1672).

346/9 Jozsef Benko (1740—1814), preot și istoric secui, profesor de teologie la Odorheiul Secuiesc (1787—1789), membru al Societății Academice din Harlem (1781). Este autorul unor lucrări de erudiție privind istoria Transilvaniei și a episcopatului Milcoviei. Pe lângă cele înscrise de Odobescu în bibliografie, vezi *Diaetae sive Rectius Comitua Transilvaniae eorumque decreta ouae vutao adnellanhir* notituii w,^~<-/- r*ii-i_* ^

346/12 Titlurile complete ale operelor citate ale lui Frederic-Guillaume Bergmann sint: *Les Getes ou la filiation genealogique des Scythes et des Getes aux Germains et aux Scandinaves*, Strasbourg—Paris, 1859; *Les Scythes. Les ancêtres des peuples germaniques et slaves; leur etat social, moral, intellectuel et religieux ; esquisse ethno-genealogique et historique*, Halle, 1858; ed. a II-a, Halle, 1860; *Les peuples primitifs dela race de Iafete. Esquisse ethno-genealogique et historique*, Colmar, 1853. Toate acestea sint produse ale spiritului romantic în istoriografie, complet lipsit de discernămint critic, ideea principală — de o destul de largă circulație în epocă în anumite medii „științifice” (în capcana căreia cade, pe alocuri, și Odobescu; vezi *Novocerkask*) — fiind aceea a unei pretinse origini scitice a populațiilor germanice.

346/15 Wilhelm Bessel (1830—1864) a studiat la Gdtingen și a desfășurat în timpul scurtei sale vieți o activitate științifică remarcabilă. Lucrarea inserată în bibliografie (despre care vezi V. Lica, în SGIVA, 34, 1983, 2, p. 129-133), prezentată ca disertație la Göttingen, a fost folosită pentru prima oară în istoriografia noastră de Grigore Tocilescu. Lucrarea cuprinde o analiză plină de acribie a evidenței literare antice referitoare la Zalmoxis. Bessel a mai lăsat și lucrarea *Ober das Leben des Ulfilas und die Zukehrung der Gothen zum Christentum*, Gdtingen, 1860.

346/19 Această operă a lui Ernst Freiherr von Bibra, întemeiata pe analize chimice și metalografice, poate fi considerată o lucrare de pionierat în domeniu.

346/20 Vladimir de Blaremburg (1811(?) — 1846), colonel și arheolog amator. Cumna al banului Mihalache Ghica, Blaremburg dovedește aceeași pasiune diletantă pentru antichități însă are, totuși, meritul de a fi înregistrat, fie și într-o formă nesatisfăcătoare, rezultatele săpăturilor lui Mihalache Ghica, mai ales în Oltenia (1830—1842). în felul acesta, notițele lui Blaremburg sint singurele mărturii ale acestor săpături de pionierat. Principalele sale articole, la care se referă Odobescu, sint : *Suveniruri istorice și arheologice asupra României*, în *Museul național, gazetă literară și industrială*, nr. 1, 3 febr. 1836; *Cîmpul Severinului*, *ibid.*, nr. 4, 26 febr. 1836 ; *Ruinele Caracalului*, *ibid.*, nr. 7, 8 mart. 1836 ; *Celeiu și Turnu*, *ibid.* nr. 9, 8 apr. 1836 ; *Mormînt vechi găsit în România cea mică*, *ibid.*, nr. 24, 5 aug. 1836 (= *Curierul românesc*, 48, 3 iul. 1836); *Antichitățile pămîntești*, în *Museul național*. . . , nr. 8, 3 nov. 1837; *Vestiges d'antiquites romaines*, Bucarest, 1842, p. 133—149.

346/24 Cezar Bolliac (1813—1881) a fost, între altele, unul din primii arheologi români. A executat săpături în așezări preistorice (Vădastra, Piscu Grăsani etc.) și romane (Celei etc). Colecția sa de monede și obiecte antice a fost lăsată moștenire prin testament Muzeului Național de antichități, la a cărui fondare și propășire Bolliac și-a adus din plin contribuția. Nedepășind nivelul diletantismului, Bolliac a devenit ținta ironiilor lui Tocilescu (vezi notița introductivă) și Odobescu.

346/37 Pascalis Caryophilus (Garfalo), erudit italian (1677—1762), autorul unora din primele lucrări de epigrafie transilvană. în lucrarea inserată de Odobescu în bibliografie, ca și în *De antiquis marmoribus opusculum cui accedunt dissertationis IV numini maiestatique Caroli VI magni augusti dicatum*, Viena, 1738, a publicat monumentele epigrafice și sculpturale rezultate din primele săpături efectuate la Băile Herculane sub supravegherea guvernatorului Banatului, Andreas Hamilton, în 1734—1735.

347/1 Laonikos Chalkokondyles (numele scris greșit în bibliografie cu terminația -as; prenumele este, de fapt, o anagramă pedantă a banalului nume Nikolaos) a trăit în sec. al XV-lea (s-a născut înainte de 1423 și a murit prin 1464/1465) și a scris o istorie a Imperiului Otoman și a căderii Constantinopolului (înșirarea evenimentelor se oprește la 1464). Vezi traducerea lui Vasile Grecu, *Creșterea puterii turcești, căderea împărăției bizantine și alte istorii despre felurite țări și popoare*, București, 1958. Lucrarea este importantă ca izvor pentru istoria medievală a României, însă, evident, nu își are locul în prezenta bibliografie.

347/4 Această lucrare a lui Alfonso Chacon (F. Alfonsus Ciaconus), apărută în primă ediție în 1576, a fost ulterior folosită de G. P. Bellori (*supra*, n. 346/7).

347/9 Titus Flavius Clemens (150—216), bine cunoscutul filozof creștin, oferă în tratatul său *Stromateis* („Covoarele”) câteva date despre traco-geți (cf. FHDR, 1, p. 636—639).

347/12 Lucius Iunius Moderatus Columella (20—70 e.n.), cel mai de seamă agronom latin, autorul unui tratat în 12 cărți, intitulat *De re rustica*. Prezența acestei lucrări într-o bibliografie a Daciei este însă surprinzătoare, de vreme ce informații în domeniu poate oferi doar un singur și ne semnificativ pasaj (8, 2).

347/14 Constantin Porphyrogenetul („cel născut în purpură”), împărat bizantin (945—959) cu preocupări literare. Cele mai importante lucrări ale sale, cunoscute sub numele de *De administrando imperio* — concepută ca o suită de sfaturi pentru fiul său — și *De thematibus*, conțin date deosebit de importante despre realitățile etnice, sociale și politice de la Dunărea de jos în sec al X-lea și, în mai mică măsură, despre istoria ținuturilor carpato-dunărene.

347/22 Friedrich Creuzer (1771—1858), erudit filolog german; profesor de istorie și filologie la Heidelberg (1804—1845). Alături de o ediție a scrierilor lui Plotin și de valoroase comentarii ale operei lui Cicero, a realizat *Symbolik und Mythologie der alten Volker*, apărută în primă ediție în 1810—1812, care a exercitat o mare influență în epocă. Odobescu a folosit pe larg în opera sa arheologică traducerea franceză, completată cu adnotări, datorată elenistului și arheologului Joseph Daniel Guignaut (1794—1876) : *Les religions de VAntiquite, considerees dans leurs formes symboliques*, 10 voi., Paris, 1825—1851.

347/27 Dr. Detlefsen este unul dintre primii editori ai tăblițelor cerate descoperite în fostele mine aurifere romane de la Alburnus Maior (Roșia Montană). Lucrările citate de Odobescu au apărut în *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Classe*, 23, 1857, p. 601—653, respectiv 27, 1858, p. 89-108.

347/29 Lorenz Diefenbach (1806—1883), filolog german, autorul unei *Volkerkunde Osteuropas insbesondere der Haemushalbinsel und der unteren Donaugebiete*, Darmstadt, 1880.

unde se abordează numeroase chestiuni legate de substratul limbii române și de raporturile lingvistice româno-albaneze.

347/34 Diodor din Sicilia (?—21 î.e.n.), istoric elen, autorul unei foarte documentate *Biblioteci istorice* în 40 de cărți, din care s-au păstrat în întregime cărțile 1—5, 11—20, fragmente din cărțile 6—10, alături de câteva scurte extrase din celelalte. Lucrarea, concepută ca o istorie universală de la origini până la campania lui Cezar în Gallia (58—51 î.e.n.), conține, între altele, informații deosebit de prețioase despre geto-daci, de exemplu episodul „ospățul” lui Lysimachos la curtea regelui get Dromichaites (21, 12).

347/37 Dio Cassius Cocceianus (c. 164 — c. 235), istoric roman de limbă greacă originar din Niceea (Bithynia), autorul unei istorii a Romei de la origini până în epoca redactării operei, concepută în 80 de cărți, din care s-au păstrat integral cărțile 37—54. Conținutul cărților pierdute poate fi reconstituit pe baza unor rezumate tirzii datorate istoricilor bizantini Ioannes Xiphilinus (sec. al XI-lea) și Ioannes Zonaras (sec. al XII-lea). Pentru istoria veche a României opera lui Dio Cassius este importantă mai cu seamă pentru episodul cuceririi Dobrogei (51, 26) și a Daciei (67,6—10; 68; după Xiph. și Exc. Val.) de către romani.

347/39 Dioscorides din Anazarba (sec. I e.n.), autorul unui tratat medical. în unele cazuri denumirile plantelor medicinale recomandate sînt traduse în diferite limbi. întrucît se menționează uneori și echivalentul dac, lucrarea iui Dioscorides este un izvor însemnat pentru limba traco-geților.

348/4 Johann Christian Engel (1770—1814) a susținut în lucrările sale retragerea întregii populații romane din Dacia sub Aurelian la sud de Dunăre, de unde urmașii foștilor coloniști (românii) ar fi revenit în nordul fluviului în vremea țarului bulgar Krum (c. 811—813). în ultima din lucrările citate de Odobescu Engel susține în mod cu totul nejustificat o colonizare a Maramureșului cu vlahi din jurul Constantinopolului sub împăratul bizantin Andronic al II-lea Paieologul. în epoca sa, Engel, ca și Sulzer (*infra*, n. 354/54) și Joseph Karl Eder, a fost combătut, în atmosfera incinsă de *Supplex-ul* din 1791, de Petru Maior. Pentru întregul context vezi St. Brezeanu, *La continuee daco-roumaine. Science et politique*, București, 1984, p. 45—64. Pentru reacția pașoptistă ia ideile lui Engel sînt semnificative cele scrise de Gh. Bariț în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 7, 1844, nr. 1, p. 1-4; nr. 2, p. 9-13; nr. 3, p. 17-20.

348/10 János Erdy (1796—1871; numele inițial Luczenbacher, schimbat în 1848 în Erdy), anticar originar dintr-o familie emigrată din Belgia în Ungaria, membru al Academiei Maghiare de Științe. în lucrarea citată de Odobescu este prezentat (p.4—10) istoricul descoperirilor de la Roșia Montană.

348/18 Flavius Eutropius (sec. al IV-lea e.n.), autorul unui rezumat al istoriei romane (*Breviarium ab Urbe condita*) scris în 369 la îndemnul împăratului Valens, lipsit de valoare literară, dar prețios datorită unor informații care nu figurează în alte izvoare directe. în ceea ce privește istoria Daciei, foarte comentat a fost pasajul 9, 15, 1 despre evacuarea Daciei, pentru care vezi VI. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 425—442.

348/20 Raffaele Fabretti (1618—1700), arheolog italian, conservator al arhivelor din castelul Sant-Angelo, autorul unor opere de erudiție consacrate antichităților Romei.

348/21 Johann Albert Fabricius (1668—1736), teolog luteran german, filolog și bibliograf, fiul compozitorului Werner Fabricius (1633—1679). A fost vreme îndelungată profesor la Hamburg. Pe lângă lucrări apologetice, opera sa conține foarte importante culegeri bibliografice, folosite și astăzi : *Bibliotheca Graeca*, 1705—1728; *Bibliotheca Latina*, ed. a 5-a, 1721—1722 ; *Bibliotheca ecclesiastica*, 1718 etc.

348/23 Ignaz Aurelius Fessler (1756—1839), istoric maghiar, autorul unei autobiografii și al unor romane istorice, dar mai cu seamă al istoriei maghiarilor, lucrare citată de Odobescu, a cărei primă ediție a apărut în 1812—1825.

348/25 Henrik Lajos Finály (1825—1898), filolog clasic, epigrafist, profesor de liceu și universitar (Cluj), membru al Academiei Maghiare de Științe, autorul unui important dicționar al limbii latine și a numeroase articole pe teme de arheologie și epigrafie transilvană.

348/28 Johann Filtsch (1753—1836), paroh sas al Sibiului, reprezentant de seamă al istoriografiei săsești. în contextul tendinței autorității imperiale de a restrînge privilegiile sașilor, Filtsch, sprijinit de primarul Sibiului, Johann Friedrich Rosenfeld (1739—1809), și de

baronul Samuel von Brukenenthal, inițiază editarea documentelor care consfințeau drepturile strămoșești ale sașilor. Editarea a fost asigurată de istoricul german August Friedrich Schldzer, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen*, voi. 1—3, Gdttingen, 1795—1797 (aceste volume au fost folosite pe larg de corifeii Școlii Ardelene pentru documentarea în problemele sașilor). Johann Filtsch a editat și prima revistă cu tematică istorică din Transilvania : *Siebenburgische Quartalschrift*, voi. 1—7, 1790—1801. Vezi A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, București, 1980, p. 74.

348/29 Lucius Annaeus Florus (sf. sec. I — începutul sec. al II-lea e.n.), istoric roman, autorul unei istorii a Romei în două cărți, cu specială privire asupra acțiunilor militare : *Epitome bellorum omnium annorum DCC*. Stilul este elegant, cu accente retorizante, însă informația nu este întotdeauna cea mai exactă. Lucrarea conține numeroase date interesante pentru istoria politică a dacilor în sec. I î.e.n. (FHDR, 1, p. 521—527).

348/31 Dionisie Fotino (1769—1821), istoric grec, stabilit în 1804 în Țara Românească. Este pentru scurtă vreme secretar al domnului fanariot Ioan Caragea (1812—1814), însă cade în dizgrație și se refugiază la curtea lui Iordache Filipescu, unde scrie în limba greacă o istorie a românilor din cele trei țări de la începuturi până la 1818. Publicată ia Viena în trei volume (1818—1819), opera a fost tradusă în românește (4 mss. la BAR) și editată de George Sion în trei volume (opera citată de Odobescu). Pentru istoria veche lucrarea lui Fotino nu prezintă nici un fel de valoare. Un deosebit interes suscită, dimpotrivă, relațiile din epoca mai apropiată autorului. Vezi V. Papacostea, *Balcania*, 7, 1944, p. 311—331 (=• *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, 1983, p. 463—476).

348/35 Ioan Fridvaldszky, călugăr iezuit, autorul unei culegeri de inscripții latine aflate în Transilvania. Alături de opera inserată în bibliografie (apărută în 1767, nu în 1797), a publicat în același an și în același loc (Cluj) *Mineralogia magni principatus Transilvaniae*, unde reproduce texte epigrafice după edițiile mai vechi ale lui Bongarsius, Zamosius, Koleseri, Ariosti.

348/36 Pentru Wilhelm Frohner vezi nota 90/3 de la *Un vas de lut*.

349/4 Auguste de Gerando (1819—1849), călător francez în Ungaria și Transilvania, autorul unor interesante relatări cu privire ia aceste ținuturi. Vezi Rubin Peter, *Francia Mrátunk, August de Gerando (1819—1849)*, Budapesta, 1982.

349/6 Edward Gibbon (1737—1794), istoric britanic din epoca luminilor. Atras de istoria romană în urma unei vizite la Roma în 1764, începe să redacteze monumentală operă *Decline and Fall of the Roman Empire*, 6 voi., 1776—1788. Primele patru volume sînt consacrate epocii cuprinse între sec. al II-lea e.n. și 641, iar ultimele două (inferioare din punct de vedere calitativ primelor patru) istoriei bizantine în secolele VII—XV. Prin remarcabilul efort de analiză, ca și prin stăpînirea plină de virtuozitate a surselor, nu în ultimă instanță și prin calitățile stilistice, lucrarea a dăinuit multă vreme în istoriografie, putînd fi consultată cu interes chiar în zilele noastre.

349/11 Jacob Grimm (1785—1863), fondatorul filologiei germanice. Principala sa operă, *^Geschichte der deutschen Sprache* (1848), a rămas pînă astăzi una din operele fundamentale în domeniu.

349/12 Francesco Grisellini (1717—1783), erudit italian, vîdînd o aplecare deosebită spre epigrafie. în lucrarea citată de Odobescu (ediția italiană : *Letlere odeporiche*, Milano, 1780) folosește contribuțiile lui Garofalo (*supra*, n. 346/37) și le completează cu noi documente epigrafice. Vezi Al. Krischan, *Franz Grisellini — erster Historiograph des Banats*, Sonderdruck aus den *Deutschen Forschungen in Ungarn*, Jg. 8 (1943), p. 127—186, Munchen, 1980. Cf. Francesco Grisellini, *încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, trad. și note de C. Feneșan, Timișoara, 1984.

349/18 Joseph de Guignes (1721—1800), sinolog francez, membru în *Academie des Inscriptions et Belles-Lettres* (1754), conservator al antichităților la Luvru (1769), profesor la College de France (1757). A scris opere vaste despre istoria hunilor, a turcilor, a mongolilor, a chinezilor etc, unele cu totul fanteziste (de exemplu, *Memoire dans lequel on prouve que les Chinois sont une colonie egyptienne*). Fiul său, tot Joseph de Guignes (1759—1845), este autorul unui important dicționar franco-latino-chinez.

349/36 Llekataios din Milet, logograf, participant la răscoala cetăților ioniene împotriva perșilor (499 î.e.n.). A umblat în diferite ținuturi din Europa și Asia, reiatînd călătoria sa într-

operă din care nu s-au păstrat decît unele fragmente. Deși influențat de Hekataios, Herodot-
nu pregetă să-i demaște insuficiența informației și unele naivități, fr. 172 (*FGrHist*) Heka-
taios menționează pentru prima oară în literatura antică o localitate pe teritoriul țării noastre.
Organte (mai tirziu Argamum, la Capul Dolojmanj lângă Jurilovca).

349/40 Johann Heinrich Wilhelm Henzen (1816—1887), unul din primii reprezentanți
ai epigrafiei științifice și ai școlii critice în istoriografia consacrată Romei antice. După mai
multe călătorii de studii în Franța, Anglia, Italia și Grecia, se stabilește la Roma, unde devine
membru în *Istituto di corrispondenza archeologica* (fondat de oameni de știință germani, sub
obăduirea kronprințului Prusiei, viitorul rege Frederic Wilhelm al IV-lea, și bucurindu-se
de colaborarea învățaților italieni, danezi, francezi și englezi). Pentru buletinul editat de acest
institut Henzen prelucrează un imens material epigrafic provenit atît din Italia, cit și din pro-
vinciile imperiului. Caracteristic pentru stilul său de lucru, plin de acribie, este studiul *De
tabula alimentaria Baebianorum*, publicat în *Annali* ale aceluiași institut în 1845. Cooptat în
glorioasa falangă a lui Theodor Mommsen pentru editarea exhaustivului *Corpus Inscriptio-
num Latinarum*, Henzen prelucrează inscripțiile orașului Roma. Inscriptiile din Transilvania
publicate în *Bulletino* îi fuseseră semnalate lui Henzen de J.M. Ackner (*supra*, n. 344/44).

349/42 Herodot (c. 490—c. 427 i.e.n.), „părintele istoriei”, prezintă prin *Istoriile* sale
(mai ales prin cartea a IV-a) o importanță excepțională pentru istoria veche a României. Infor-
mațiile sale despre geți au fost culese la Olbia și din alte cetăți pontice pe care le-a vizitat
în decursul numeroaselor sale călătorii. Pentru călătoria lui Herodot în zona pontică vezi
P. Alexandrescu, *Pontica*, 11, 1978, p. 27—34. Textele referitoare la istoria noastră veche
sînt reunite în FHDR, 1, p. 25—71.

349/45 Hesyhios din Alexandria (sec. al V-lea sau al V-lea) este autorul unui impresio-
nant lexicon, în care a încercat să lămurească diferiți termeni obscuri, expresii din limbi străine,
precum și probele înfîlinate la autorii antici. Informațiile sale despre traci și sciți sînt reunite
în FHDR, 2, p. 389-393.

decît 349/46 Hippocrates (460—c. 377/359 i.e.n.) nu ne oferă în celebra sa operă medicală
informații despre sciți (FHDR, 1, p. 79—83), nu și despre vechiul teritoriu al geto-dacior.

349/48 Sylvius J. Hohenhausen, maior în armata austriacă și pasionat culegător de
inscripții în zona Hațegului, reunite în lucrarea citată (apărută în 1773, nu în 1775). Tot de ia
el se păstrează un manuscris consultat cu folos de Th. Mommsen la Miinchen în perioada în care
pregătea voi. al III-lea din CIL (cf. CIL III, p. 158).

349/49 Homer nu reprezintă un izvor pentru istoria veche a ținuturilor noastre.

349/50 Quintus Horatius Flaccus (65—8 i.e.n.) face în *Satirele* și *Odele* sale citeva aluzii
la confruntările militare dintre daci și romani în epoca sa. Alături de aceste știri, și ele destui
de prețioase, poetul ne mai oferă (*Car.*, 3, 24, 9—24) un pasaj deosebit de important referitor
la structura socială de obște a comunităților dace.

350/6 *Corpus Inscriptionum Graecarum* (CIG) inițiat de August Boeckh este prima mare
culegere de inscripții grecești din istoria epigrafiei. Publicarea incompletă (indicii au apărut
abia în 1873, după ce cele patru volume văzuseră lumina tiparului între 1825 și 1859) a făcut
ca acest prim *corpus* să iasă repede din uz, fiind înlocuit după 1873 de o altă măreață întreprin-
dere a aceleiași Academii Prusace de Științe, *Inscriptiones Graecae* (IG).

350/8 Cele trei volume ale culegerii lui Johann Caspar Orelli (1787—1849 : filolog elve-
țian, autorul unei ediții complete a operelor lui Cicero în 8 volume — 1826-1837 — și ai altor
ediții din Horațiu și Tacitus) și W. Henzen (*supra*, n. 349/40) au marcat la vremea lor un
însemnat progres în domeniul epigrafiei latine, însă au fost repede uitate după apariția treptată
la finele veacului trecut a tomurilor din CIL, inițiat de Th. Mommsen.

350/11 Dintre lucrările lui Iordanes (sec. al VI-lea e.n.), episcop arian și istoric got din
Moesia, foarte importantă pentru istoria noastră veche este *De origine actibusque Getarum*, care,
folosind lucrarea (pierdută între timp) a lui Cassiodorus, furnizează știri prețioase despre istoria
geto-dacilor. Textele referitoare la istoria veche a României în FHDR, 2, p. 407—431.

350/13 Iosephus Flavius (37—95 e.n.), istoric iudeu, ia parte la războiul împotriva roma-
nilor, cade prizonier în timpul luptelor, pentru a fi apoi eliberat de împăratul Vespasian. Prote-
jat de acesta din urmă, precum și de succesul său, Titus, scrie *Războiul iudaic* (IIspl **T05**

louSatxou 7to>iu.ou) în 7 cărți și *Antichitățile iudaice* (IouSatxv; apXatoXoyia) în 20 de cărți
precum și alte lucrări de mai mică importanță. Datele referitoare la vechile populații de pe,
teritoriul țării noastre sînt extrase în FHDR, 1, p. 414 — 417.

350/16 *le ch-r* este de completat, probabil, *le chancelier*, termen desemnînd și alte
atribuții decît cele politice (M.C.).

350/20 Marcus Iunianus Iustinus (sec. al II-lea e.n.) este autorul unui rezumat (*Epitome*)
după opera — azi pierdută — în 44 de cărți alcătuită de Trogius Pompeius (*Philippica*) pe
la începutul erei noastre. Fără valoare din punct de vedere stilistic, opera lui Iustin are o
mare însemnătate ca izvor istoric pentru unele regiuni periferice ale lumii romane. Conține,
între altele, date deosebit de prețioase despre situația de la Dunărea de jos în sec. al IV-lea
i.e.n., despre dinastii geto-daci și luptele lor cu bastarnii (32, 3,16) etc. (vezi textele reunite în
FHDR, 1, p. 351-365).

350/23 Nikolai Mihailovici Karamzin (1766—1826), scriitor, publicist și istoric rus (ini-
țiala prenumelui apare greșit la Odobescu). Spirit romantic, influențat în tinerețe de J. J. Rous-
seau, scrie romane sentimentale și eitează diferite reviste. Numit în 1803 istoriograf oficial
al țării, scrie o stufoasă istorie a Rusiei (*Istoria gosudarstva rossiskogo*, Petersburg, 12 volume,
1816—1829), care ajunge cu relatarea evenimentelor pînă la 1612. Karamzin este un adept al
statului centralizat și preferințele lui se îndreaptă spre Ivan al III-lea (1462—1505), ca tip
ideal de suveran cu personalitate. Evident, lucrarea nu are nici o valoare pentru istoria Daciei,
ci numai pentru ținuturile nord-pontice în antichitate.

350/25 Petru Katanchich (Katancsich, după ortografia maghiară), scriitor croat
(1750—1825), cleric franciscan și bibliotecar la Buda. Prima din cele două lucrări pe care le
menționează Odobescu (apărută postum) este foarte importantă pentru precizările de ordin
topografico-arheologic referitoare la zona din vecinătatea Dunării. Cu această ocazie se publică
numeroase inscripții, pentru care autorul utilizează o abundență literatură epigrafică.

350/32 Samuel K6leseri a lăsat, alături de lucrarea citată, și un manuscris utilizat de
J. Seivert (*infra*, n. 354/32), plin de erori însă. Pentru o apreciere negativă a operei lui Koleseri
vezi Th. Mommsen, CIL, III, p. 157.

350/33 Kov6ry L6szlo (1817—1907), cancelist la Tirgu-Mureș (din 1842), participant la
revoluția de la 1848—1849, membru corespondent al Academiei Maghiare de Științe. A scris
numeroase lucrări de istorie a Transilvaniei, consacrate mai ales epocii medievale și incununate
de o sinteză în 6 volume (*Erdelg Tortenete [Istoria Transilvaniei]*), Cluj, 1859—1866, alături
de citeva studii închinete antichităților transilvane, precum cele citate de Odobescu.

350/43 Jean-Baptiste-Felix Lajard (1783—1858), arheolog și diplomat francez. Interesul
pentru arheologia orientală i-a fost trezit de o misiune diplomatică în Persia. Tot aici a adunat
prima colecție de sigilii-cilindru asiro-babiloniene din lume. Este autorul a numeroase studii
consacrate divinităților orientale și iconografiei acestora, printre care: *Recherches sur te
culte, les sgmboles, les attributs et les monuments figures de Venus, en Orient et en Occident,
avec un atlas de 30 planches*, Paris, 1837; *Recherches sur le culte public et les mysteres de
Mithra, en Orient et en Occident* (lucrare rămasă neterminată și apărută postum în 1867). Me-
moriul de față este consacrat descoperirilor mithraice din Transilvania și „mithraeum”-ului
de la Siăveni (pe Olt), descoperit în 1836 și descris, alături de Lajard, și de VI. de Blaremburg
(*supra*, n. 346/20). Despre această descoperire vezi D. Tudor, OR, p. 388. Vezi și *Istoria
archcotogiei*. ed. D. Tudor, p. 314—315.

350/46 Ferdinand de Lasteyrie du Saillant (1810—1879), arheolog și om politic francez.
Din politică se retrage după lovitura de stat a prințului Ludovic Bonaparte. Ca erudit arheolog,
a lăsat *Histoire de la peinture sur verre en France* (1838—1857). Lucrările sale au fost adesea
folosite de Odobescu, mai ales în *Novocerkask*.

350/49 Pentru activitatea pe tărîm istoriografie a lui August Treboniu Laurian (1810—
1881) vezi, sintetic, P. Teodor, în *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 107—114,
iar pentru realizările sale epigrafice I. I. Russu, IDR, I, p. 48—49.

351/1 Wolfgang Lazius a publicat la Frankfurt în 1598 și *Reipublicae Romanae in
exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim*, la anexa cărora
apare ediția a II-a a operei lui Zamosius (*infra*, n. 356/2).

351/3 William Martin Leake (1777—1860), arheolog englez. Militar de carieră, a stat după 1802 multă vreme în Grecia. în afară de lucrarea citată, a mai scris *Journal of a tour in*

Asia Minor (1824), *Travel through Moreea* (1830), *Travels in North Greece* (1835-1841), *Topography of Athens* (1841) și alte opere, tipice toate pentru perioada arheologiei romantice. *Topography of Athens*, lucrare tradusă în 1869 în franceză, a fost multă vreme un ghid turistic de referință pentru anticlădirile Atenei.

351/4 Joachim Lelewel (1786—1861), om politic și istoric polonez, profesor la Krzemieniec, Vilna și Varșovia, de unde este suspendat (1824) de autoritățile țariste datorită vederilor sale democratice. Fiind unul din conducătorii revoluției din 1830—1831, este nevoit să ia calea exilului la Paris. Alături de lucrări speciale închinată istoriei Poloniei, Lituaniei, Ruteniei, a scris sinteze importante precum *Numismatique du Moyen Âge* (1835) și *Geographie du Moyen Âge* (1850—1852). Nu prezintă însă nici un interes pentru tematica acestei bibliografii.

351/17 Lucian din Samosata (c. 125—182 e.n.) a lăsat în bogată și variată sa operă câteva informații referitoare la geți și sciti, între care și unele date de a doua mână cu privire la Zaimoxis. Vezi FFIDR, 1, p. 611-615.

351/35 Paulo Manuzio (1512—1574), erudit italian. Provenit dintr-o familie de editori, Manuzio publică mai întâi operele lui Petrarca la Veneția, apoi, chemat de papa Pius al IV-lea la Roma (1561), se îngrijește de tipărirea operelor Părinților Bisericii după manuscrisele de la Palatin, a scrierilor Sf. Ciprian (1563), a Bibliei în latinește etc. A scris patru tratate de anticlădiri romane.

351/38 Marcus Valerius Martialis (c. 40—104 e.n.) furnizează în epigramele sale câteva informații despre geto-daci, mai cu seamă despre relațiile politice ale acestora cu Imperiul Roman în epoca lui Domițian (FHDR, 1, p. 435—447).

351/39 Luigi Ferdinando Marsigli (1658—1730), ofițer de geniu în armata austriacă și arheolog amator. Gu ocazia fortificării Dunării în Banat și Oltenia în contextul războaielor antiotomane victorioase purtate de Eugeniu de Savoia, Marsigli cercetează minuțios toate monumentele antice (orașe, castre, străzi etc.) de pe ambele maluri ale Dunării. Toate aceste date, însoțite de o abundentă ilustrație, alcătuiesc 7 volume tipărite în latinește în 1726, scrise după retragerea din armată a lui Marsigli (în urma unor intrigi, cărora ie-a căzut victimă). Aceste scrieri — care conțin nu numai date arheologice, ci și geo-hidrografice, astronomice, fizice etc. — au fost traduse în 1744 în limba franceză; este tocmai lucrarea citată de Odobescu, Pentru activitatea lui Marsigli vezi D. Adameșteamij *11 primo archeologo della România: Luigi Ferdinando Marsigli (1658— 1730)*, în *Roma. Rivista di studi e di vila romana*, 1942, extras, 9 p.; I. I. Russu, IDR, 1, p. 43-44.

351/43 Lucrarea lui J. F. Massmann (cu titlul complet: *Libellus aurarius sive tabulae ceratae et antiquissimae et unicae romanae in Fodina auraria apud Abrudbanyam, oppidum Transylvanum, nuper repertae*) a apărut, de fapt, în 1840. Despre valoarea destul de scăzută a acestei lucrări: IDR, 1, p. 169, n. 7; pentru istoricul descoperirilor fabulelor cerate din gale-riile de la Roșia Montană: *ibid.*, p. 172—174.

351/45 Alfred Maury (1817-1892), bibliotecar la Tuileries (1860), profesor la College de France (1862) și director al Arhivelor (1868—1888). Este autorul unor valoroase lucrări despre vechile legende și credințe franceze, în frunte cu *Croyances et legendes du Moyen Âge* (1896).

351/48 Franz Xaver von Miklosich (Miklosic), filolog sloven (1813—1891), „părintele” filologiei slave, primul titular al catedrei de slavistică de la Viena (1849). Operele sale principale, *Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti* (1850), *Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum* (1862—1865), *Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen* (4 voi., 1852—1875), *Ety-mologisches Worterbuch der slawischen Sprachen* (1886), au deschis largi perspective slavisticii și sînt și astăzi consultate cu interes de specialiști.

351/52 Karl Miillenhoff (1818—1884), filolog german, profesor la Kiel, autorul unei monumentale *Arheologii germane* (1870), lucrare de bază a germanisticii.

352/1 Pentru Fr. Miiller vezi *supra*, n. 344/44.

352/14 Johannes Ferdinand Neigebaur (1783—1866), consul și consilier juridic al Prusiei ia București, s-a dovedit un asiduu cercetător ai anticlădirilor romane din Dacia. în iulie 1847 a efectuat, însoțit de .I. M. Ackner (*supra*, n. 344/44) și de medicul A. Fodor din Deva o cercetare perieghetică în Țara Flăteguului. Descoperirile epigrafice făcute cu această ocazie au fost în parte comunicate lui W. Henzen, în parte valorificate în prima din lucrările amintite de Odobescu, cu titlul complet *Dacien aus den Uberresten des klassischen Altertums mit besonderer Rucksicht auf Siebenburgen. Topographisch zusammengestellt*, Kronstadt [Brașov], 1851.

352/17 Nestor (? — c. 1115), cronicar rus, a cărui scriere (cunoscută sub numele de „Cronica lui Nestor” sau „Povestea vremurilor trecute”) furnizează date foarte prețioase despre românii din secolele X—XI.

352/22 Berthold Georg Niebuhr (1776-1831), istoric german, fiul călătorului în Orient Garsten Niebuhr. Strălucit profesor la Berlin și Bonn, Niebuhr este primul mare reprezentant al „școlii critice” în istoriografia consacrată anticlădării. în opera sa de căpetenie, *Romische Geschichte*, Berlin, voi. 1—2; 1811; 3, 1832, a reconstituit, în urma unui examen critic al tradiției, mai ales istoria timpurie a Romei.

352/24 *Nolitia Dignitatum* (probabil primul sfert al secolului al V-lea e.n.) este o listă a rangurilor militare, a funcțiilor și a trupelor, bazelor navale etc. din tot imperiul. Cuprinde două părți: Oriental și Occidental. Partea orientală — prezentînd situația din epoca imediat următoare domniei lui Constantin cel Mare — furnizează date importante despre repartitia trupelor de la Dunărea de jos.

352/28 Baiász Orbăii (1830—1890), istoric secui, participant la revoluția de la 1848—1849, membru corespondent al Academiei Maghiare de Științe (1887). în afară de lucrarea citată de Odobescu — cu titlul complet *A szekelyfold leirása tortenelmi, regeszeti, [ermesz'e'rajzi es nepismei szemponbol* [Descrierea secuimii din punct de vedere istoric, arheologic, demografico-etno-grafic și al naturii] — a mai publicat *A szekelyek származásdrol es inlezményeirl* [Despre originea și instituțiile secuilor], Cluj, 1888. precum și o monografie a orașului Turda : *Torda város es kbrnyeke* [Orașul Turda și împrejurimile lui], Budapesta, 1889. în toate aceste lucrări Baiász Orbán oferă date importante despre populația românească, mai ales documente fotografice ale portului popular, istoricul secuilor fiind primul care a folosit în Transilvania fotografia pentru ilustrarea unei cărți.

352/29 Paulus Orosius (c. 390— ? e.n.), istoric și polemist creștin format la Llippona, la școala lui Augustin și în Palestina, sub îndrumarea lui Ieronim (Hieronymus). Este autorul a două opere cu caracter polemic (*Commonitorium de errore Priscillianistarum et Origenistarum* și *Liber apologeticus contra Pelagium*) și, mai ales, al primei mari istorii universale scrise vreodată de un autor creștin, *Adversus paganos historiarum libri VII* [Șapte cărți de istorie împotriva păgînilor]. Pentru această din urmă lucrare a folosit surse variate, de unde a extras informații pe care le-a interpretat în viziune creștină, căutînd, ca și Lactantius și Augustin înaintea sa, să demonstreze superioritatea morală a creștinismului. Informațiile referitoare la istoria noastră veche cuprinse în această lucrare (vezi FHDR, 2, p. 189—197) sînt în general de a doua mână (provenite de la autorii pe care Orosius i-a folosit pentru documentare) și conțin uneori chiar unele greșeli, mai ales pentru perioada mai veche, mult prea puțin familiară autorului creștin.

352/33 Publius Ovidius Naso (43 i.e.n. — 17 e.n.) furnizează prin ale sale *Tristia* și *Epistulae ex Ponto* date dintre cele mai importante referitoare la geții dobrogeni și la alte populații din această zonă. Dată fiind însă tonalitatea elegiacă a poemelor, toate aceste informații trebuie preluate cu mult spirit critic (textele reunite în FHDR, 1, p. 273—341).

352/40 Pausanias (sec. al IE-lea e.n.), scriitor și călător (perieghet) celebru al anticlădării. Cultivînd genul „perieghetic”, a lăsat o operă în 10 cărți (*Calătorie în Grecia*), care cuprinde foarte bogate date cu privire la istoria, obiceiurile, sărbătorile, tradițiile grecești, precum și știri referitoare la monumentele arhitecturale și de artă. Acestea din urmă au putut fi, începînd cu săpăturile efectuate în a doua jumătate a sec. al XIX-lea la Dipyilon (1871), Micene (1874), Olympia (1875), Epidaur (1881) etc, verificate, interesul cercetării moderne pentru această sursă crescînd considerabil. Un impuls deosebit în această direcție a avut darul să-l dea lucrarea lui James G. Frazer, *Sur les traces de Pausanias. A travers la Grece ancienne*. Paris, 1927. Lucrarea lui Pausanias conține doar puține știri despre geți, împrumutate, mai ales, de la Diodor din Sicilia (FFIDR, 1, p. 619-621).

352/42 Simon Pelloutier (1694—1757), pastor și istoric german (fiul unui emigrant francez), director al Colegiului francez de la Berlin, membru al Academiei de Științe din Berlin. Prima ediție din *Histoire des Celtes...* (lucrare citată în bibliografie) apăruse în 1740—1750,

352/46 Lucrarea lui Karl F. Peters a apărut în *Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften, mathematisch-naturwissenschaftliche Classe*, 27, 1867. Este prima abordare cu adevărat științifică a geografiei și geologiei Dobrogei.

352/49 *Tabiula Peutingerica* este o hartă a principalelor drumuri din epoca romană. Manuscrisul păstrat (o copie din sec. al XI-lea sau al XII-lea) a fost descoperit de umanistul Konrad Celtis, care l-a cedat consilierului Konrad Peutinger din Augsburg. În cele din urmă, manuscrisul a ajuns în biblioteca imperială de la Viena. Pe hartă — al cărei autor rămâne necunoscut, intrucât prima filă din cele 12 ale manuscrisului a dispărut — sînt menționate principalele drumuri și localități din Imperiul roman. Se pare că harta — databilă într-o epocă mai târzie (provinciile sînt delimitate și desemnate uneori după sistemul administrativ introdus de Dioclețian, 284—305) — a avut drept model un itinerar din jurul anilor 260—270 e.n. Unul din principalele argumente este și faptul că harta exclude partea de est a Daciei din imperiu (Transilvania de est). Vezi C. Daicoviciu, *Revue de Transylvanie*, 6, 1940, p. 54 sqq.

353/1 Flavius Philostratos (sfîrșitul sec. al II-lea — începutul sec. al III-lea e.n.), autor grec, stabilit pentru o vreme la Roma în anturajul împărătesei Iulia Domna. A scris *Viata lui Apollonios din Tyana* (o biografie a unui taumaturg pitagoreic din sec. I e.n.), *Viețile sofștilor* (care cuprinde bogate informații biografice cu privire la corifeii celei de-a doua sofistici — sec. I—II e.n.) și un tratat de gramatică. S-au păstrat, de asemenea, și cîteva scrisori. Informații cu privire la geți: FHDR, 1, p. 657—667. Este posibil ca tratatele *Heroikos* și *Gymnastikos* să fi fost alcătuite de același Philostratos. Callistratos este celebrul filolog din sec. al II-lea î.e.n., discipol al lui Aristofan din Bizanț; opera sa însă nu conține știri referitoare la istoria veche a României.

353/3 Patriarhul Photios (827—893) a alcătuit o lucrare cu caracter enciclopedic (*Bibliotheca*), reunind numeroase referiri la operele antice — multe din ele importante, intrucît lucrările originale s-au pierdut între timp —, însă nu furnizează date referitoare la istoria ținuturilor noastre.

353/4 Pentru Zonaras vezi *supra*, n. 347/37.

353/5 Pentru Plinius Secundus (Minor) vezi nota 250/4 de la *împăratul Traian*. Textele referitoare la Dacia: FHDR, 1, p. 477—483.

353/6 Caius Plinius Secundus (Maior), celebrul erudit (23—79 e.n.), a transmis în a sa *Naturalis historia* și cîteva știri referitoare la geografia și istoria ținuturilor de la Dunărea de jos (FHDR, 1, p. 397-411).

353/8 Piutarh (46—120 e.n.) furnizează informații — ce e drept, în general, preluate de la autorii mai vechi pe care i-a consultat — despre regiunile noastre mai ales în *Viețile paralele*, dar și în alte scrieri, mai mărunte (cf. FHDR, 1, p. 455—463).

353/12 C. Iulius Pollux (a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.), retor la Atena, este autorul unui *Onomastikon* în 10 cărți — dedicat împăratului Gomodius (180—192) —, care nu conține însă nici un fel de știri care să justifice includerea lui în prezenta bibliografie.

353/13 Pomponius Mela (mijlocul secolului I e.n.) este autorul unei *Descrieri a Pămîntului* (*De chorographia*), care poate fi considerată prima geografie datorată unui autor latin. În această lucrare, cuprinzînd trei cărți pentru care autorul a consultat, între altele, și producții ale geografiei elenistice, își găsesc locul date etno-geografice despre zona pontică de vest, uneori chiar și despre hinterlandul balcanic (FHDR, 1, p. 387—393).

353/16 Jan Potocki (1761—1815), arheolog, etnolog și istoric polonez, membru al celei-brei familii nobiliare, creatorul etnologiei slave.

353/17 Procopius din Cezarea (sec. al VI-lea e.n.), istoriograf în epoca lui Iustinian (527—565). Dacă în lucrarea *Despre războaie* descrie infruntările militare ale bizantinilor cu perșii (cărțile 1—2), vandalii (cărțile 3—4) și goții (cărțile 5—8), iar în *Despre zidiri* informează despre construcțiile și refacerile de cetăți din epoca sa, în lucrarea cunoscută sub numele de *Istoria secretă* — scoasă la iveală abia după moartea lui Iustinian — autorul își "ex-

primă și propria poziție ideologică. Procopius se dovedește a fi un exponent al atitudinilor conservatoare din cercurile senatoriale tradiționale, opuse autocratismului și reformelor împăratului. Toate aceste lucrări conțin știri despre zona de la Dunărea de jos, a căror valoare este cu atât mai demnă de luat în considerare, cu cît se situează într-o epocă exasperant de săracă în date provenite din surse literare despre acest ținut. Vezi FLIDR, 2, p. 433—475.

353/20 Claudius Ptolemeios (Ptolemeu), geograf și astronom din Alexandria (mijlocul secolului al II-lea e.n.), părintele de necontestat al geografiei matematice, pentru care terenul fusese pregătit încă din epoca elenistică de geografii în frunte cu Eratostene, autorul celebrei măsurători. între cele c. 8 000 de localități, pentru care *îndreptarul geografic* al lui Ptolemeu dă latitudinea și longitudinea, se află și cele de pe teritoriul actual al țării noastre. La aceasta adaugă informații despre diferitele semînții din zonă. Vezi FLIDR, 1, p. 535—557.

353/24 Dimitrie Daniil Philippides (? — c. 1832), istoric grec născut în Tesalia și stabilit — după multe călătorii de studii (Grecia, Italia, Franța) — la Iași. Este autorul unor lucrări de istorie, geografie, filologie, logică, filozofie, precum și al unor traduceri. Opera cea mai importantă este cea citată de Odobescu în bibliografia de față, prima din istoriografie care abordează pe larg istoria veche a întregului ținut locuit de români. Autorul prezintă corect originea daco-romană a românilor și dăinuirea elementului daco-roman pe teritoriul fostei provincii Dacia. Interesant este apoi faptul că se folosește chiar în titlul lucrării numele României, ceea ce apare deosebit de semnificativ pentru sentimentele față de români ale autorului de origine și de limbă greacă. Astăzi, desigur, complet depășită, lucrarea lui Philippides putea fi consultată cu folos — în ciuda stilului său, pe alocuri greoi și confuz — în epoca care Odobescu o recomandă în bibliografie. Despre autor și operele sale vezi N. Bănescu, *Anuarul Institutului de istorie națională* (Cluj), 2, 1923, p. 119—204; idem, *Viața și opera lui Daniil Philippide. Cartea sa despre pămîntul românesc*, București, 1924.

353/26 Edgar Quinet (1803—1875), istoric romantic francez aflat sub influența surselor rituală a lui Herder, din a căruia operă traduce în 1827. Predă la College de France (1842—1848) cam în aceeași perioadă cu Michelet, de care îl apropiau concepțiile politice. După ce participă la revoluția de la 1848, ia în 1852 calea exilului (Bruxelles). Operele sale principale — *genie des religions* (1842), *Le Christianisme et la Revolution Francaise* (1846), *La Revolution* (1848) — sînt pătrunse de spirit liberal și anticlerical. A fost un mare prieten al românilor și un apărător al cercurilor emigrației pașoptiste.

353/28 Necunoscutul autor din Ravenna al *Cosmographiei* (*Descrierea lumii*) era creștin și a trăit prin sec. al VII-lea e.n. Opera sa a fost alcătuită, probabil, pe baza unei hărți mult mai vechi (se observă multe similitudini cu *Tabula Peutingeriana*; cf. *supra*, n. 352/4), însă cu adaosuri în lumina contribuțiilor mai recente (Orosius, Iordanes, Isidor din Seville). Datele despre regiunile noastre sînt reunite în FHDR, 2, p. 579—581.

353/29 Karl Ritter (1779—1859), geograf german, profesor la Școala militară din Berlin, continuatorul operei lui Alexander von Humboldt. Principala sa operă (apărută în 19 volume între 1817 și 1859) este *Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Geschichte der Menschen*.

353/32 Robert Ed. Roesler (1836—1874), istoric și filolog german, originar din Moravia, docent la Universitatea din Viena, profesor la Lemberg (azi Lvov) și Graz. Alături de lucrări de mai mici dimensiuni despre geto-daci și istoria limbii române (*Dacien und Romänien. Eine geschichtliche Studie*, Viena, 1866; *Die Anfänge des Walachischen Fürstenthums*, Viena, 1867), a publicat bine cunoscutele *Romänische Studien. Untersuchungen zu älteren Gesetzen Rumäniens*, unde a susținut, după cum se știe, originea sud-dunăreană a românilor, introducînd astfel teoria greșită și tendențioasă denumită de multă vreme „rocserliană”. Despre această teorie, care este, „în fond, identică cu ipoteza lui Sulzer” (*infra*, n. 354/54) și care „s-a promovat mai ales în Ungaria, unde n-au lipsit și considerațiuni de ordine politică, căutîndu-se, în lumina tradițiilor naționale, și arme din arsenalul istoriei” (D. Onciul, *Opere complete*, ed. A. Sacerdotiu, București, 1946, p. 339) și despre ecoul ei în literatura de specialitate românească, vezi N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, București, 1980, p. 41—57; St. Brezianu, *op. cit.*, p. 71—80.

353/39 Florian (Floris) Romer (1815—1889), istoric, epigrafist și naturalist, profesor la gimnaziile de la Bratislava, Győr și Budapesta. Alături de lucrările menționate de Odobescu, merită a mai fi amintită și lucrarea în 4 volume *Gyori tortinelmi es regeszeti fuzetek*, Budapesta, 1865 sqq.

353/46 Frederic de Rougemont (1808—1876), om politic (regalist), istoric și scriitor elvețian, cunoscut mai cu seamă printr-o *Philosophie de l'histoire aux différentes âges de l'humanité* (1874), concepută ca o prefață a unei opere de mare întindere.

354/5 Pavel Josef Safarik (1795—1861), filolog ceh, elev al lui Jernej Bartolomeus Kopitar (1780—1844). în opera citată în bibliografie — foarte importantă pentru perioada în care a apărut și exercitând o mare influență în epocă — se susține că românii sînt un amestec de daci, romani și slavi („ein aus der Vermischung von Daciern, Romern und Slawen hervorgegangenes Volk”, voi. 1, p. 31), exagerîndu-se contribuția elementului slav. Judicioase sînt însă observațiile cu privire la substratul traco-dacic.

354/15 Johann Karl Schüller (1794—1865), erudit sas din Sibiu, rector al gimnaziului din același oraș (1831—1836), membru corespondent al Academiei Imperiale de Științe din Viena (1847), membru de onoare al Societății berlineze pentru limba germană (1839) și al Asociației istorice a Carintiei (1856). A studiat cu precădere istoria medievală a Transilvaniei și, în special, sec. al XVI-lea (*Umriss und kritische Studien zur Geschichte von Siebenburgen*, voi. 1—3, Sibiu, 1840—1872), precum și istoria veche a românilor, limba și etnografia acestora. Din această ultimă serie de lucrări, demnă de reținut, alături de cele inserate în bibliografie, este *Argumentorum pro latinitate linguae Valachicae sive Iumunae epicrisis*, Sibiu, 1831. în 1840 a editat singurul volum din *Archiv für die Kenntnis von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart*.

354/32 Johann(es) Seivert (1735—1785), erudit sas, profesor la Sibiu, preot (din 1771) la Hammersdorf (Gușterița), istoric al Transilvaniei medievale, al activității cărturarilor sași și al antichităților romane intracarpătice.

354/34 Pentru G. Seuiescu vezi studiul nostru introductiv.

354/40 Karl Simrock (1802—1876), filolog german. După o scurtă carieră de magistrat (pînă în 1830), îndepărtat fiind datorită ideilor sale liberale, se consacră studiului literaturii germane vechi. Din 1850 este profesor la Bonn. Lucrarea citată în bibliografie apăruse în primă ediție în 1853—1855.

354/45 Publius Papinius Statius (c. 40—96 e.n.), poet epic din epoca împăratului Domițian (81—96). Dintre operele sale s-au păstrat poemele mitologice *Thebais* (12 cărți) și *Achilleis* (2 cărți) și, mai cu seamă, *Silvae* (Improvisații) în 5 cărți, dedicate unor înalți demnitari în frunte cu însuși împăratul Domițian. Această ultimă operă — cea care îl definește pe poet drept reprezentant al noului clasicism — conține și interesante date istorice despre Domițian, inclusiv despre înfruntările sale cu dacii (FHDR, 1, p. 421—425).

354/47 Stephanos din Bizanț, gramatic din epoca lui Iustinian și autor al lexiconului geografic *Ethnika* (alcătuit probabil între 528 și 535), a extras, între altele, știrile din Hekataios (*supra*, n. 349/36) referitoare la situația de la gurile Istrului.

354/48 Strabon (c. 64 î.e.n. — c. 25 e.n.), celebrul geograf, a furnizat în ale sale *Geographica* (17 cărți) — cea mai completă lucrare de acest gen din toată literatura antică — ample informații despre istoria ținuturilor noastre (FHDR, 1, p. 217—253).

354/53 Suidas (Suda, provenind din aouSa — „construcție măreață și făcută cu multă trudă, bine plănuită și utilă”) a fost multă vreme considerat nume de persoană. Este, de fapt, numele dat unui monumental lexicon de nume comune și proprii alcătuit de unul sau mai mulți autori anonimi în a doua jumătate a secolului al X-lea. Lexiconul cuprinde și date care interesează istoria veche a României; vezi FHDR, 2, p. 699—703.

354/54 Franz Joseph Sulzer (? — 1791), căpitan în armata austriacă, stabilit temporar în Țara Românească, apoi naturalizat la Brașov. Pasionat de istorie, însă fără a depăși granițele diletantismului, a scris opera citată în bibliografia de față, cu titlul complet *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist Walachei, Moldau und Bessarabiens, im Zusammenhange mit der Geschichte des nördlichen Daciens* (cele trei volume apărute în 1781—1782 cuprind doar partea istoriografică și geografică: partea istorică este inedită). Lucrarea a fost destul de apreciată în epocă și își păstrează și astăzi valoarea de document pentru epoca trăită de autor. Partee de istorie veche însă nu are nici o valoare, cu atât mai mult cu cit considerațiile autorului sînt subordonate tezei cu tentă politică a retragerii întregii populații romane la sud de Dunăre sub Aurelian — teză al cărei fondator a fost, alături de Engel (*supra*, n. 348/4). Teoriile sale au fost criticate de corifeii Școlii Ardelene, mai ales de Gh. Șincai.

354/57 Georgios Syncellus (ῥστοпытoc; o SuY's^Xoτ), cronicar bizantin (sfîrșitul secolului al VHI-lea — începutul sec. al IX-lea), secretar privat (*Gdy.zkkoq*) al patriarhului Constantinopolului, Tarasios (784—806). Retras la o mănăstire, scrie o cronică (*ἘΞΟΥ^ Xpovovπακία*) de la începutul lumii pînă la Dioclețian (284) în spiritul ortodoxiei bizantine. Opera prezintă interes istoric în măsura în care citează scrieri pierdute între timp. Istoria sa a fost continuată de Theophanes Confesorul, care o aduce la zi (pînă la 813), operă care va fi, la rîndul ei, continuată de cronografi anonimi pînă la 961.

355/2 Publius Cornelius Tacitus (după alte păreri, prenumele arii fost Caius, cum apar și ia Odobescu), marele istoric latin (55 ?—118 e.n.), transmite și date referitoare la istoria Daciei — mai ales în sec. I e.n., în ajunul cuceririi traiane (cf. FHDR, 1, p. 487—503).

355/6 Amedee Thierry (1797—1873), istoric romantic francez, fratele lui August Thierry. Istoria galilor citată în bibliografie — a cărei primă ediție apăruse în 1828 — a făcut mare vîlvă în epocă, fiind nedepășită pînă la începutul veacului nostru (cînd a apărut sinteza în 8 volume a lui Camille Julian). Lucrarea nu conține date despre daci, dar în epocă în care a fost redactată ar fi putut constitui un bun model de sinteză consacrată unui popor an aflat pe o treaptă de civilizație similară.

355/8 Thucydides (c. 460 — c. 396 î.e.n.), istoricul războiului peloponeziac, este important ca izvor pentru istoria noastră antică prin informațiile pe care le furnizează despre regatul tracic (tracic) în a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n. (FHDR, 1, p. 75—77).

355/10 Johannes Erik Thunmann (1746—1778), istoric de origine suedeză, profesor la Halle. în erudita sa lucrare — prezentă în bibliografie — apare, încă destul de confuz exprimată, ideea substratului tracic al limbii române, pe baza căruia se deduce, în mod eronat, o înrudire dintre română și albaneză (cf. I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1978, p. 38).

355/12 Louis Sebastien Le Nain de Tillemont (1637—1698), istoric francez format în spirit jansenist la Port-Royal. Alături de lucrarea citată în bibliografie, a mai scris *Mémoires pour servir à l'histoire ecclesiastique des six premiers siècles*, 16 voi., 1693—1712. Operele sale conțin multe colaje de vechi texte și apar ca remarcabile prin erudiția autorului, dar sînt lipsite de spirit critic și sintetic.

355/14 Lorenz Toppeit (1641—1670), cronicar sas (numele latinizat: Laurentius Toppeltinus). în lucrarea citată a susținut originea dacică a sașilor, opunînd această teorie unei fantezii a istoriografiei epocii, aceea a originii carolingiene. Mitul originii dacice a sașilor este menționat și de Miron Costin, apoi preluat de Neculai Costin, aflați ambii sub influența lui Toppeltinus. Vezi A. Armbruster, *op. cit.*, p. 91—92.

355/17 Carol (Kar6ly) Torma (1829—1897), epigrafist, arheolog și jurist maghiar din Transilvania, profesor la Facultatea de Drept din Cluj și profesor de arheologie clasică la Universitatea din Budapesta. A practicat săpături în castrul de la Ilișua (1859—1860) și a publicat numeroase piese epigrafice în revistele vremii. în 1880 — deci, după bibliografia întocmită de Odobescu — avea să publice un *Repertorium ad litteraturam Daciae archaeologicam et epigraphicam* (Budapesta). Intenționa, de asemenea, fără a-și fi putut, în cele din urmă, duce planul la bun sfîrșit să alcătuiască un *corpus* al inscripțiilor latine din Dacia. Vezi I. I. Russu, SCIV, 10, 1959, p. 1—13. <despre viața și activitatea lui Torma vezi contribuțiile lui H. Finály, G. Teglás, G. Kuhn, *Erdelyi Múzeum*, 1897, p. 177—179, 541-549, respectiv 1899, p. 1-13).

355/28 Jean Alexandre Vaillant (1804—1886), publicist francez venit în 1829 în România ca educator al odraslelor marelui ban George Iordachi Filipescu. în 1830 a deschis o școală, apoi a condus o vreme colegiul „Sf. Sava”. A publicat o gramatică românească a fost unul din primii traducători din limba română. în 1840 a fost nevoit să se autoexileze în urma descoperirii de către autorități a mișcării de la 1840, sub conducerea lui Mitiță Filipescu, acțiune la care Vaillant participase. După o scurtă ședere la Iași — unde a scris lucrările moldovenești și l-a cunoscut pe Mihail Kogălniceanu — s-a stabilit la Paris, unde a desfășurat activ emigrația română șapostistă și cauza Unirii Principatelor. Lucrarea lui Vaillant menționată în bibliografie datorează unele pasaje, după părerea unor autori, lui M. Kogălniceanu care îl încurajase pe prietenul său în această întreprindere istoriografică.

355/31 Caius Valerius Flaccus (45 — c. 96 e.n.), autorul unei epopei (neterminată) cu titlul de *Argonautica* după modelul elenistic al lui Apollonios din Rhodos. Descriind peripeziile argonauților în Pontul Stîng și pe Dunăre, autorul oferă știri cu caracter geografic despre zona. Vezi FHDR, 1, p. 427-429.

355/35 Operele lui Venantius Honorius Clementianus Fortunatus (c. 540 — c. 600), episcop de Poitiers și cel mai însemnat poet de limbă latină al epocii merovingiene, și cele ale lui Decimus Magnus Ausonius (310 — c. 395 e.n.), celebrul poet tirziu, nu conțin date despre vechea Dacie, prezența lor în bibliografie nefiind necesară.

355/37 Pentru Sextus Aurelius Victor vezi nota 250/1 de la *împăratul Traian*.

355/46 Xenophon (c. 430—354 i.e.n.), istoric și militar atenian, a participat în 401 i.e.n., alături de alți mercenari greci, la lupta satrapului persan Cyrus cel Tânăr împotriva fratelui său, regele Artaxerxes. După înfruntarea de la Cunaxa, în care tânărul pretendent își află moartea, cei 10 000 de mercenari reușesc să se retragă sub conducerea lui Xenophon prin Anatolia pînă în Grecia. Această expediție este relatată în principala operă a lui Xenophon, *Anabasis*, foarte populară în toate epocile. În această scriere apare (cartea a VH-a) episodul ospățului de la curtea regelui odrys Seuthes al II-lea, important pentru studiul unor obiceiuri din lumea tracă (vezi FHDR, 1, p. 97—99). A mai scris și alte opere istorice (*Hellenica*, *Cyropaedia** *Agesilaos*), memorialistice și moralistice (*Memorabilia* = *Apomnemeumala*, *Symposion* etc).

356/2 Stephanus Zamosius (Szamoskozy István), cronicar maghiar din Transilvania (c. 1565—1612). Alături de diferite scrieri istorice — în limba latină sau maghiară — importante pentru informațiile pe care le furnizează cu privire la sec. al XVI-lea în Transilvania (cf. I. Crăciun, *Cronicarul Szamoskozy și însemnările lui privitoare la români*, Cluj, 1928 ; scrierile cronicarului au fost editate pentru prima oară în *Monumenta Hungariae Historica*, XXI, XXVIII, XXIX și XXX, Budapesta, 1876-1880 de Szilágyi Sándor), este autorul celebrei opere citate în bibliografie (apărută în primă ediție la Padova = Patavium în 1593 : buna primire ce i s-a făcut de lumea umanistă patavină și de aiurea a determinat reeditarea rapidă a operei la Frankfurt în 1598. ca anexă la *Reipublicae Romanae commentarii* ale lui Wolfgang Lazius). Dacă erudiția autorului și eleganța latinei sale sînt calități de necontestat ale lucrării, nu același lucru se poate afirma despre onestitatea autorului, care la inscripțiile autentice cercetate la fața locului în Transilvania a găsit cu cale să adauge inscripții false, ticluite de el însuși. După ce, încă din 1828, Orelli se îndoia de caracterul autentic al unora din cele 61 de epigrafe prezentate în *Analecta*, falsurile au fost demascate argumentat de Th. Mommsen cu ocazia editării volumului al III-lea din CIL (29 de falsuri dintr-un total de 61 de inscripții). După părerea lui I. I. Russu (AMA, 3, 1966, p. 441—446; cf. IDR, I, p. 42), din cele 29 de inscripții ar putea fi totuși autentice.

356/4 Johann Kaspar Zeuss (1806—1856), istoric și lingvist german, profesor la Speyer și Bamberg. Lucrarea sa de căpetenie este *Keltische Grammatik* (1853), care reprezintă un adevărat punct de plecare în studiul limbilor celtice.

PANNONIA ES DACIA REGE-SZETI ERDEKEI

Comentariu de arheologie

Mica notă publicată de redacția revistei maghiare *Archaeologiai crtesito*, aflată în 1869 la primul număr dintr-o suită care avea să-i confere de-a lungul timpului un bine meritat prestigiu, este o scrisoare de răspuns a lui Odobescu la o solicitare venită din partea lui Romer Floris (Florian), animatorul publicației¹. Romer îl rugase pe Odobescu să-i găsească analogii și elemente de datare pentru un inel de aur cu cap de taur². Scrisoarea de răspuns a lui Odobescu a fost reținută de redacția revistei din noianul de corespondențe venite de pretutindeni (revista maghiară era, după cum îi indică titlul, un „buletin arheologic” cuprinzînd informații și semnalări de descoperiri dintre cele mai diverse) și publicată sub formă de articol independent, întrucît conținea date de interes arheologic general.

Nefiind, deci, concepută ca articol, ci, pur și simplu, ca o scrisoare, notița nu are un conținut unitar. În ea se pot distinge două părți. În prima parte — un fel de introducere — Odobescu face o foarte scurtă referire la inelul cu cap de taur care constituise obiectul scrisorii lui Romer. Este tentat să-l compare cu un obiect din Muzeul Național de Antichități de la București; în realitate, acesta din urmă este însă scitic sau traco-getic, deci nu poate fi contemporan cu inelul în cauză, o piesă tipică pentru epoca migrațiilor (mai exact sec. al V-lea e.n.). Inelul cu cap de taur — una și aceeași piesă cu cea menționată și ilustrată de Odobescu în *Capul de bou*³, unde se dau și câteva relații suplimentare asupra provenienței — a fost făcut parte dintr-o colecție particulară de la Brașov, însă locul de descoperire nu se cunoaște. Odobescu nu va mai apuca niciodată să publice acest inel — cunoscut acum în literatura de specialitate sub denumirea de „inelul de la Brașov” —, deși promisese în notița de față că ar fi urmat să trimită un mic studiu pe această temă la Paris (pentru *Annales archeologiques* sau *Gazette archeologique*?). Inelul de aur cu cap de taur va fi publicat definitiv abia de J. Hampel în 1905⁴.

Inelul, purtat de o femeie (?), are diametrul de 1,9 cm, iar placa sa ornamentală reprezintă un taur. Deși piesa în sine rămîne destul de izolată, analogiile pentru redarea în diferite moduri a capetelor de taur sînt numeroase și concludente în spațiul merovingian — după cum observă foarte just Odobescu, prima analogie stabilită de el fiind tocmai capul de taur din mormintul regelui franc Childeric I de la Tournai⁵ —, dar și în spațiul ostrogotic

¹ Pe Romer Floris (1815—1889) Odobescu l-a cunoscut personal (cf. *Opere*, VIII, scrisoarea nr. 182 din 21 febr. 1871). Nu se cunoaște manuscrisul original al scrisorii lui Odobescu, redactată, mai mult ca sigur, în limba franceză și tradusă de redacție în limba maghiară. Nu facem o plăcută îndatorire din a mulțumi și pe această cale colegului Lukács Antal (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”), autorul traducerii în limba română a notiței lui Odobescu.

² De remarcat că Odobescu folosește în mod frecvent denumirea de „cap de bou” pentru „cap de taur” atunci cînd descrie diferite obiecte conținînd acest ornament (vezi și *Capul de bou, passim*).

³ *Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, 2, 1891, 7 ianuarie, p. 385—399, fig. VI.

⁴ J. Hampel, *Altherthumer des fruhen Mittelalters in Ungarn*, voi. al 2-lea, Braun-schweig, 1905, p. 59; voi al 3-lea, pi. 50/4.

⁵ F. Dumas, *Le tombeau de Childeric in La Normandie souterraine* (Rouen), fasc 3, 1973, p. 40, pl. X/D; cf. K. Bohner, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, voi. al 4-lea, Berlin — New York, 1982, p. 457. Analogii apropiate pot fi considerate și capetele de taur de pe placa și contraplaca de la Saint-Denis: A. France-Lanord, M. Fieury, *Germania*, 40, 1962, pl. 29; J. Werner, *Antike Welt*, 14, 1983, 1, p. 34.

poate chiar în mediul germanic în general⁴, foarte probabil în legătură cu anumite credințe religioase germanice, care, în actualul stadiu al cercetării, rămân încă obscure.

În partea, a doua a scrierii Odobescu abordează o cu totul altă problemă, aceea a cultelor din Dacia romană. Trecerea atit ele bruscă se explică, așa cum am arătat, prin caracterul epistolar al scrierii. Deși Odobescu nu face decit referiri *curenție calamo* la cultele din Dacia romană — în contextul solicitării unor informații referitoare la soarta anumitor piese epigrafice și sculpturale din Transilvania menționate de Ackner, Miiller și Neigebauer — mica notiță poate fi considerată *prima* tratare a religiei în Dacia în epoca stăpînirii romane din literatura de specialitate românească. Cu atit mai surprinzător apare, în aceste condiții, faptul că Odobescu reușește să ofere un tablou prezentind niște coordonate generale valabile și astăzi. El sistematizează religiile din Dacia în felul următor: 1) cultul lui Mithra; 2) cultul zeiței Diana-Artemis-Llekatē; 3) cultul Cavalierilor danubieni (pe care nu-i desemnează, evident, astfel, intrucit această denumire convențională s-a impus abia în secolul nostru, la care însă intuiește în mod strălucit că această „grupă de antichități pare a se referi la un cult existent doar în Dacia”); 4) cultele „egiptene, feniciene și siriene” (pe care le asimilează, e drept, eronat cultelor gnostice). Desigur, datorită progresului necîntat al arheologici, paleta divinităților greco-romane, locale, egiptene, siriene, microasiatice etc. atestate în Dacia s-a diversificat în mod considerabil. Ceea ce frapază însă la sistematizarea lui Odobescu este împărțirea foarte strictă pe care o stabilește pe baza sărăcăciosului material epigrafic și sculptural pe care l-a avut la dispoziție și care — în termenii folosiți la ora actuală — s-ar traduce astfel: zeițăi persane; greco-romane; locale; egiptene și siro-palmiriene. Foarte judicioase pentru epoca respectivă sint considerațiile referitoare la elementele de cult și de ritual desprinse din examenul critic al iconografiei; grăitoare în acest sens este analiza făcută reprezentărilor Cavalierilor danubieni.

Deși în scrierea de față afirmă că se ocupă (poate, dat fiind faptul că ne situăm în 1869, în contextul pregătirii concursului academic referitor la Dacia preromană și al compilării *Bibliografiei Daciei*?) „în mod special de toate datele și antichitățile care se referă la religia dacă din epoca romană și din perioada preromană”, Odobescu a abandonat aceste proiecte; ulterior nu a mai scris nimic pe această temă, făcînd însă unele referiri tangențiale în celelalte opere care au urmat. Este foarte posibil ca renunțarea la un proiect început atit de promițător să fi fost determinată, între altele, și de dificultățile de documentare nemijlocită — atita vreme cît materialul cel mai important se afla în Transilvania, aflată sub stăpînirea austro-ungară —, situație pentru care notița care ne reține atenția depune o atit de convingătoare mărturie.

359/37 Mormintul regelui franc salic Childeric I (mort în 481 sau 482), tatăl celebrului Clovis (481—511), a fost descoperit în mod întîmplător la 27 mai 1653 la Tournai (Tournay). Această descoperire a făcut — prin ineditul ei — mare vîlvă în lumea științifică și chiar în afara ei, diferitele dispute legate de unele aspecte ale inventarului mormintului fiind încă în curs în epoca în care Odobescu își desfășura activitatea arheologică. „Romanul” acestei descoperiri este, din nefericire, pe cit de spectaculos, pe atit de plin de episoade regretabile, încă din primele momente; „victime de la hăte, de la curiositate, Pun des plus precieux documents archeologiques de la France medievale avait subi une premiere et irremediable mutilation” (F. Dumas, *Le tombeau de Childeric, in La Normandie souv'rraine* (Rouen), fasc. 3, 1975, 44 p., p. 4; datele care urmează sint extrase în cea mai mare măsură din acest studiu). Achiziționat de arhiducele guvernator al Țărilor de Jos, Leopold Wilhelm (se pare că nu în întregime, unele piese rătăcindu-se chiar din momentul descoperirii), tezaurul a fost transferat de acesta la Viena, cu ocazia retragenii arhiducelui din funcția sa. În 1662, la moartea lui Leopold Wilhelm, tezaurul a intrat în Cabinetul de Medalii de la Viena al împăratului Leopold al Austriei. Transferat apoi în 1665 regelui Ludovic al XIV-lea al Franței (cîteva piese au fost însă reținute cu această ocazie, după cite se pare), tezaurul a fost expus în Biblioteca regală, apoi la Cabinetul de Medalii de la Paris. În 1831 tezaurul a fost sustras de răufăcători; ulterior s-a recuperat o parte din piese din apele Senei (unde fuseseră abandonate), restul obiectelor fiind între timp topit. După o scurtă perioadă de expunere la Luvru (1852—1872), partea rămasă din teaur a revenit la Cabinetul de Medalii, unde poate fi admirată și astăzi. După lucrarea de pionierat a lui Jean-Jacques Chifflet, *Anastasis Childerici I. Francorum regis, sive Thesaurus*

⁴ Un exemplu este fibula de la Găva (bazinul Tisei), împodobită cu capete de taur : J. Werner, G. Annibaldi, Germania, 41, 1963, pl. 43/1—2.

⁵ Detalii despre inelul de la Brașov și corespondențele sale în realitățile arheologice ale epocii (n. 5—6) le datorăm în exclusivitate solitudinii colegului dr. Radu Barhoiu, care ne-a pus la dispoziție manuscrisul unei importante lucrări în curs de elaborare consacrate secolului al V-lea pe teritoriul României.

⁶ Exceptăm, desigur, scrieri diletante de genul celor ale lui Vladimir de Blaremburg despre *mithraeum-ul* de la Slăveni.

sepulcralis, Tornaci Nerviorum effossus et commentario illustratus, Anvers, 1655, utilă mai ales prin datele pe care le oferă cu privire la condițiile de descoperire și la componența inițială a tezaurului, dar, desigur, complet depășită astăzi, și după discuțiile destul de fanteziste purtate în jurul descoperirii în secolul luminilor, tezaurul a constituit obiectul a două lucrări ale abtului Cochet (pe care se întemeiază Odobescu în considerațiile sale; vezi și *Le Tresor, passim* dintre care cea de-a doua, *Le tombeau de Childeric I, roi des Francs, restitu à Vaide l'archeologie el des decouvertes recentes* (1859), mult superioară primei, poate fi considerată din astăzi fundamentală, „une base de depart à d'autres travaux” (F. Dumas, *op. cit.*, p. 1). Din bibliografia recentă, conținind multe puneri la punct, reținem, alături de lucrarea deja menționată a lui F. Dumas (cu descrierea inventarului mormintelor), studiul lui J. Werner, *Ne Analyse des Childericshabes von Tournai, Rheinisch Vierjahresblätter*, 35, 1971, p. 43—44. Piesa la care face aici referire Odobescu este un cap de taur (h = 3, 4 cm) de aur, cu ochi năria și coarnele împodobite cu granate (F. Dumas, *op. cit.*, pl. X, D). Este posibil ca piesa să fi fost un obiect de harnașament situat într-o tradiție foarte veche (amuleta în formă de mască de -bovide ia hitiți, sciți, perși; un exemplu bun este, în această privință, „tezaurul de la Craiova”, probabil scitic; vezi *infra*, n. 359/40), clar și un *signum* al puterii regale. De reținut că piesa s-a pierdut în 1831 și este cunoscută doar prin desenele și însemnările lui Chifflet (*op. cit.*, p. 140-154).

859/40 Piesa va fi ulterior publicată chiar de Odobescu în *Le tresor* (*Opere*, IV, 578—579 și reproduasă la fig. 204 ; capitolul respectiv a fost publicat separat în limba română; vezi comentariul la *Capul de bou*), unde este considerată „un coulant passant”. Reluată pe cîteva decenii de V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, ed. R. Florescu, București, 1926 (prima ediție apăruse, după cum se știe, în 1926), p. 24 [30], nr. XX (fig. 22 și pl. fig. 2), care o numește „chiotoare de bronz în formă de cap de bou”, piesa este considerată de ilustrul savant „un « coulant » de harnașament scitic”, menționind că aceasta fusese publicată cu un bun comentariu de Odobescu”. Tot Pârvan stabilește și analogiile în lumea sciților (pe baza lucrărilor apărute între timp : Minns și Rostovtzeff). „Asupra epocii putem de atita afirma, că e din vremea scitică; dacă însă de la început ori mai tîrziu, nu putem fixa spune Pârvan în incheiere. Piesa și-a găsit bune analogii în cele șase aplica de argint în formă de cap de taur, care, alături de numeroase alte importante piese de harnașament, compun „tezaurul de la Craiova” (mai bine spus, achiziționat la Craiova de un negustor de antichități căci originea tezaurului — descoperire funerară? — este, din păcate, necunoscută). Acest teaur este considerat de majoritatea cercetătorilor scitic (în acest sens: H. Schmidt, *Prähistorische Zeitschrift*, 18, 1927, p. 1—90). D. Berciu, *Contribution à l'etude de Vari thraco-romains* (București, 1974, p. 137—161, îi atribuie însă un caracter traco-getic. R. Florescu, în nota la V. Pârvan, *op. cit.*, p. 514, n. 55, contestînd, ia rîndul său, originea scitică a piesei, o aprinde <lc pandantivul colierului de la Porțile de Fier, databil în Ha A. (cf. L. Mărghitan, *Ba in lumina arheologiei*, voi. 1, Timișoara, 1979, p. 110, fig. p. 198).

359/42 Pină la urmă nu a apărut nici un studiu în vreo revistă franceză despre aceste piese. După cum am arătat, obiectul de la București a fost publicat în *Le tresor* și în *Capul de bou* (*supra*, p. 323 și fig. a VIII-a).

360/5 Fără a se putea aduce alte precizări, este sigur că sabia pretinsă a fi aparținut lui Mihai Viteazul este unul din acele falsuri „arheologice” care circulau frecvent în printre colecționarii diletanți.

360/30 Jozsef Kemeny (1795—1855), proprietar la Luncani (Grind = Gerend, Cluj), a fost un merituos colecționar de antichități romane, mai ales de inscripții și de monede. La conacul său epigrafele au fost consultate de F. J. Neigebauer, care le-a introdus în circulația științifică internațională. Despre colecția de monede a lui Kemeny vezi luditha Winkler, Hopârtean, *Moneta antică la Potaissa*, Cluj, 1973, p. 27—42. Despre viața și activitatea lui Kemeny, în general: E. Veress, *Graf Kemeny Jozsef*, Cluj, 1933.

360/31 „Prevestire pe care zeii să o îndepărteze”.

360/32 Despre J. M. Ackner și F. Miiller, precum și despre lucrarea lor comună *romischen inschriften in Dacien*, vezi notele de la *Bibliografia Daciei*.

360/38 Cf. nota dela *Bibliografia Daciei*. Numele corect este Neigebauer.

361/11 Această „capacitate de interpretare” este acum desemnată curent în literatură ca fiind o specialitate prin termenul de *interpretațiiio Romana*.

361/16 Dacă numele lui Mithra(s) (provenind, probabil, din *mīhr<mīftr(a)*, „soare” în persană) este atestat epigrafic încă din sec. al XIV-lea î.e.n., originea sa este foarte complexă și mai pune și astăzi semne de întrebare. Prima jumătate a sec. al IV-lea î.e.n. este caracterizată de pătrunderea mithraismului în dogma mazdeistă, Mithra fiind ridicat la rangul de divinitate „oficială”. Zeul, care preia multe elemente chaldeene, legate de aspectul solar și de simbolismul astral, frigiene (taurobolia, care îl apropie, din acest punct de vedere,, de Cybele și Attis), dar și elenistice (dogma „salvării”), pătrunde masiv, începând mai cu seamă din sec. al II-lea î.e.n. în Imperiul roman. Chiar dacă nu a fost niciodată admis în panteonul oficial (așa cum se pare că s-au petrecut lucrurile în Persia, deși Fr. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, Bruxelles, 1896—1899, și alți cercetători ulteriori au acreditat ideea că nici în acest caz nu a fost vorba pur și simplu de o alterare a mazdeismului, ci de o asimilare destul de nuanțată), Mithra s-a bucurat de un număr imens de adoratori, desigur, preponderent în zona orientală a imperiului. Cultul său — întemeiat pe ideea că zeul, căruia i se cuveneau diferite sacrificii, între care cel al taurului ocupa locul esențial, avea menirea să pregătească sufletele pentru lumea „viitoare” — era foarte complexă și cuprindea o inițiere îndelungată (7 grade) cu probe diverse (purificări de tot felul, flagelări etc.) învaluite în cea mai desăvârșită taină. De aici și complexitatea iconografiei; cf. M. Vermaseren, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithraeae* (CIMRM), Haga, voi. 1—2, 1956—1960; L. Campbell, *Mithraic iconography and ideology*, Leyden, 1968. Pe basoreliefuli sint reprezentate de multe ori scene de cult, din care nu lipsesc *dadophorii* Căutes și Căutopates, nici animalele caracteristice (șarpe, scorpion, ciine etc). După cum s-a remarcat în repetate rânduri, Dacia a fost una din provinciile în care mithraismul a găsit terenul cel mai prielnic (c 140 de reliefuli culturale, 85 de inscripții, 15 statui în diferite ipostaze ale lui Mithra sau ale dadophorilor). Din considerațiile lui Odobescu referitoare la cultul lui Mithra trebuie, evident, eliminată ideea costumului „dacic” al zeului figurat pe monumente, ca și afirmația că printre „accesorii” s-ar afla *boni pueri Phosphori* (aceasta este o denumire care apare cu diferite variante, pe 12 inscripții de la Apulum și din alte localități, majoritatea descoperite mai demult și cunoscute lui Odobescu, și care se referă la zeul siro-palmirean *Azizos* — *Lucifer* al romanilor, *Phosphoros* al grecilor; cf. S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană?* voi. 1. *Culte siriene și palmiriene*, București, 1981, p. 117—122).

361/17 Referirea se face la lucrările lui F. Lajard despre *mithraeum*-ul de la Slăveni și alte descoperiri mithraice din Transilvania (vezi *Bibliografia Daciei*, s.v. Lajard).

361/19 Acesta este unul din exemplele cele mai interesante de sincretism, la care contribuie Diana, străveche divinitate italică silvestră și lunară, asimilată încă din sec al VI-lea î.e.n. cu Artemis și identificată în provincii cu divinități locale (în Dacia, de exemplu, cu traca Bendis; Herod., 4, 94; cf. M. Bărbulescu, AMN, 8, 1971, p. 91—107), și Llekatē, zeitate pre-olimpiană a infernului, de origine cariană (?). După Pausanias, 2, 30, 2, Alkamenes ar fi reprezentat-o cel dintâi pe Hekate, cea cu trei corpuri (sec. al V-lea î.e.n.). De la acest arhetip pornește o întreagă serie de reprezentări plastice, care ating un *floruit* în epoca romană prin „hekataoaneie” — statuile triplei Hekate (numită în unele texte literare, în mod semnificativ, și *Triuia*). Cele mai caracteristice exemplare găsite pînă acum pe teritoriul României, dar nu în Dacia, ci în Dobrogea (Scythia Minor), pot fi considerate statuile reprezentînd-o pe Hekate din cadrul tezaurului de sculpturi scos la lumină în 1962 la Tomis (V. Barbu, în V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963, p. 59—78, nr. 10—14 și fig. 28—39). Dacia era însă bine reprezentată de exemplare caracteristice încă din vremea în care scria Odobescu (vezi E. Petersen, *Die dreigestaltige Hekate*, AEM, 4, 1880, pl. VI—VII). Basorelieful la care se referă Odobescu, aflat la MNA, este comentat de Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale de la Muzeul Național de Antichități*, voi. al 2-lea, București, 1908, p. 503—510; vezi, ulterior, S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano-1933, fig. 463, 468, 471—475. Pentru alte descoperiri în Dacia vezi M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 105, 133, 155 (și n. 170), 171. În afară de aceste reprezentări, în Dacia erau ilustrate mult mai bogat ipostazele Dianei-Luna (cu chiton lung și cu o semilună pe frunte) și ale Dianei la vînătoare (zeița în chiton scurt, însoțită de un ciine, uneori și de câprior, Diana scoțînd o săgeată din tolbă). Pentru cultul și reprezentările iconografice ale Dianei în Dacia vezi M. Bărbulescu, *Dacia*, 16, 1972, p. 203—223.

361/37 Odobescu dovedește și în acest caz o intuiție remarcabilă atunci cînd afirmă că aceste reprezentări par „a se referi la un cult existent doar în Dacia”. Este drept, cultul, atestat prin 235 de reprezentări (pînă în 1982), este răspîndit și în Moesia, Pannonia și Dalmația, deci în alte provincii dunărene. Reprezentarea iconografică comună este, așa cum © descrie destul de fidel Odobescu, constituită de doi călăreți cu veșminte frigiene, care înca, drează o divinitate feminină din seria „Marii Zeițe” (Dea Syria, Atargatis etc.) sau o Cybele. Sub copitele cailor se află leșurile inamicilor înfrîiți (simbolizînd forțele răului). Cit privește

atributele secundare, acestea prezintă o varietate impresionantă: soare, lună, vultur, pește, șarpe, eiune, leu, berbec etc. Cum multe din aceste atribute erau caracteristice lui Mithra, prin epoca lui Odobescu s-a lansat ipoteza că ar fi vorba în acest caz de un cult traco-mithraic, cei doi călăreți fiind numiți în mod convențional Cavaleri traco-mithraici. Ulterior alți învățați au încercat diferite identificări sau apropieri de cultul Cabirilor, al Dioscurilor sau, în mediul tragic, de cel oarecum mai bine cunoscut al Cavalerului (eroului) trac Nici urdin, din aceste explicații nu a satisfăcut însă. Abia după descoperirea celor mai vechi tipuri de reliefuli culturale în mediul geto-dacic s-a putut avansa ideea — care s-a impus în ultimele decenii în istoriografie — că avem a face cu un cult autohton (o bună analogie pentru reprezentările evestre o constituie monumentele Cavalerului lui trac), răspîndit ulterior, în secolele II—IV, în provinciile romane danubiene. Necunoscîndu-se numele antic al divinităților care vestre în cauză, s-a introdus numele convențional de Cavaleri danubieni. Vezi, pe larg, D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis Equitum Danubiorum*, voi. 1—2, Leyden, 1969 — 1976.

361/47 Cavalerii danubieni s-au contopit cu multe divinități orientale, printre care Mithra, de la care au preluat unele atribute secundare pentru care există mărturii plastice concludente. Lipsind însă scena tauroboliei, ideea apartenenței cultului Cavalerilor danubieni la cel al lui Mithra trebuie eliminată, cum foarte precis observă și Odobescu.

361/48 Abia în ultimele decenii s-a impus numele convențional de „Cavaleri danubieni”. Prima lucrare de sinteză pe această temă se datorează lui D. Tudor, *Cavalerii danubieni*, Roma, 1937.

361/48 Este oarecum surprinzător faptul că Odobescu nu a recunoscut pe plăcile pe care le-a avut la dispoziție (poate, cum afirmă el însuși, datorită „uzurii plăcii”) reprezentarea Marii Zeițe, a cărei iconografie a dovedit mai tirziu (*Novocerkask, Nana Anat*) că o stăpînea cu atîta virtuozitate.

361/48 Peștele, cel mai important dintre simboluri, este așezat pe un trepied, cel mai frecvent tip fiind acela de *mensa Delphica* (D. Tudor, *Corpus* . . . , voi. al 2-lea, p. 102). Acest simbol a primit de-a lungul timpului diverse interpretări ([776u.Trt.Xoc](#); caracteristic Cabirilor; cf. Aelianus, *De natura animalium* 15, 23; atribuit de origine orientală al Marii Zeițe sau ai Afroditei-Astarte-Anăhîtă etc). Cultul sirian al peștelui este atestat la Heliopolis în legătură cu misterele Marii Zeițe (Lucianus, *Dea Syria*, passim). Pentru D. Tudor (*op. cit.*, p. 211), ca și cu recunoaștea în care este reprezentată între cei doi călăreți o divinitate siriană, ci una locală, simbolul peștelui este și el de origine indigenă; „its principal symbolic function remained that of a pure food (involving no blood-letting), sacral, served at initiation feasts, in order that the new inițiatee by consuming them might acquire certain symbolic powers” (*ibid.*, p. 212).

361/49 După cite cunoaștem, este pentru prima oară cînd este exprimată în literatură științifică această idee, confirmată astăzi de realitățile arheologice.

361/54 Nu toate divinitățile egiptene, feniciene și siriene pot fi puse în legătură cu credințele gnostice. Prin acestea din urmă se înțeleg strict curentele apărute în sinul dionizic-trineie creștine (prin sec. al II-lea î.e.n.), care încercau să concilieze creștinismul cu neoplatonismul elenistic și cu misterele orientale. Gel mai important a fost curentul întemeiat de Basileides la începutul secolului al II-lea î.e.n. (*infra*, n. 361/62). Există însă o serie întreagă de culte siro-palmiriene (S. Sanie, *op. cit.*, passim) și egiptene atestate în Dacia care nu au nici o legătură cu gnosticismul.

361/57 Despre Grisellini vezi nota de la *Bibliografia Daciei*.

361/59 Prezența acestei divinități egiptene în Dacia „rămîne incertă” (M. Bărbulescu, *Interferențe* . . . , p. 136).

361/59 Pentru cultul zeiței Isis în Dacia vezi W. Drexler, *Der Cultus der ägyptischen Gottheiten in den Donauländern*, Leipzig, 1890, p. 52—58; D. O. Popescu, *Le culte d'Isis et de Serapis en Dacie*, în *Melanges de UEcote Roumaine en France*, Paris, 1927, p. 156—209; M. Bărbulescu, *Interferențe* . . . , passim.

361/60 Ortografierea corectă este *abrasax*, cum apare în inscripțiile de pe geme.

361/61 Secta gnostică întemeiată de sirianul Basileides (stabilit pe la 125 î.e.n. în Alexandria) privea *pleroma* (divinitatea supremă în plenitudinea ei) ca fiind compusă din 365 de *eoni* creatori (Iao, Sabaoth etc). Nr. 365 — corespunzînd, în mod simbolic, și numărului zilelor anului — este obținut prin însumarea valorilor cifrice ale literelor din componența

gicului euvint ABPASAS (de aici și numele pietrelor gravate, folosite ca intalii-talismane, care conțin această inscripție; exemple în Dacia romană; IDR, II, nr. 317, 492, 661 etc). Aceste *abrasax* sint, desigur, cu reprezentările lor monstroase de eoni și inscripțiile lor cabalistice, o dovadă peremptorie a difuzării cultelor gnostice în Dacia romană.

362/3 Ulfila (Wulfîia), episcop arian al vizigoților (311—384), retras în 348, din cauza prigonirilor la care a fost supus din partea goților păgini, la Nicopoliis ad Istrum (în Moesia Inferior), unde a tradus o bună parte din Biblie în limba gotică. Biblia lui Ulfila este cel mai vechi monument de limbă gotică.

362/3 Activitatea misionară a lui Chirii și Metodiu s-a desfășurat în a doua jumătate a secolului al IX-lea.

362/3 Concluzia lui Odobescu nu mai poate fi acceptată astăzi din două motive: în primul rând, dovezile arheologice ale creștinismului la daco-romani s-au înmulțit considerabil între timp (pe de altă parte, fondul lexical creștin de bază este de origine latină în limba română); în al doilea rând, așa cum am arătat (*supra*, n. 361/57), Odobescu opune creștinismului, drept credințe gnostice, toate cultele siro-palmiriene și egiptene, ceea ce este inexact. Atestările cultelor gnostice (restrinse la înțelesul foarte strict al cuvintului) sint mult mai puține decit cele ale religiei creștine. Despre creștinismul la daco-romani, alături de lucrările mai vechi (J. Zeiller, *Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain*, Paris, 1918; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911), vezi prezentarea exhaustivă — pină în acel moment — a descoperirilor creștine din Trasilvania la I. I. Russu, *Studii teologice*, 10, 1958, 5—6, p. 311—340. Descoperiri mai recente sint prezentate de N. Vlăssă, AMN, 13, 1976, p. 215-230; 16, 1979, p. 171—188. Recent a apărut un amplu repertoriu datorat lui N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la român. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988. Pentru modul în care trebuie abordată problema vezi punerea la punct datorată profesorului D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, d. a II-a, București, 1967, p. 481-496.

CUPRINS

Alexandru Odobescu sau arheologia prin erudiție	5
Notă asupra ediției	49
Lista abrevierilor	81

SCRIERI ARHEOLOGICE

Despre un vas de lut cu numele lui Decebal (descoperit la Blain, în Franția)	87
Antichitățile județului Romanați	94
împăratul Traian după monumente arheologice	244
Iconografia lui Traian. Statue și busturi antice	252
Ateneul Român și clădirile antice cu dom circular	268
Capul de bou întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate	320
Lleraldica națională. Patrupedele androcefale figurate în monumente și originea lor	329

ADDENDA

Bibliografia Daciei. Indice de scrieri atingătoare, direct sau indirect, de vechii locuitori ai Daciei	343
Pannonia es Dacia regeszeti erdekei	357

COMENTARIII ȘI NOTE

Despre un vas de lut cu numele lui Decebal (descoperit la Blain, în Franția)	365
Antichitățile județului Romanați	370
împăratul Traian după monumente arheologice	384
Iconografia lui Traian. Statue și busturi antice	391
Ateneul Român și clădirile antice cu dom circular	397
Capul de bou întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate	411
Heraldica națională. Patrupedele androcefale figurate în monumente și originea lor	417
Bibliografia Daciei	422
Pannonia es Dacia regeszeti erdekei	439